

પુ. નંબર ૨૭૫૬

पु. नाम

સ્વ૦ શેઠ લક્ષ્મીદાસ મુલજી ગોંડલદાસ

श्री शीतलिंग इम तथा लायब्रेरी.

ਸੁਧਨਾ.

આ પુસ્તક/માસિક/અઠવાડીક પાનાવાર તપાસી આપવામાં આવે છે તેની અંદર ફોટોલા તથા બગરેલા લાગોપર લાયબ્રેરીયને સહ મૂકેલી છે. ઉક્ત પુસ્તક/માસિક/અઠવાડીક લઈ ગયેલ સ્થિતિમાં પાછું ફેરવવામાં નહીં આવશે તો તેને નુકસાન કર્યા બદલની યોગ્ય રકમ દંડ તરીકે વસૂલ કરવામાં આવશે.

[illegible]

Laomedes
mej. R. 1

अस-शैल्य

असो

દિવસભર સ્ફૂર્તિ

સવારના ધોસ્કા દીકાંઝ સાંજુથી ન્હાઓ
અને દિવસભર મૂર્તિ યગતી રાખો.
ધોસ્કા દીકાંઝનું ફેક આપતું મુલાયમ શીઘ્ર
તમારા શરીરને તાઝગી આપમે અંન તેની
મધુરી ખુશખો તમને સૂનિવંત રાખશે.
બીજાં સાંજુઓથી તે શુભમાં અને સામગ્ર્ય
અનેકગણો ચડિયાનો અને કીમતમાં સરતો છે.
૧૨ તોલાની ગાદી

Bosfa
TEAROSE
TOILET SOAP

ન્હાવા તથા ધોવાના સાંજુઓ, હેઅર
ઓઇલ તથા પદરપુમરી જનાવનારા
બોમ્બે સોપ ફેક્ટરી, મુંબઇ ૩

કનુ દેસાઈ ચિત્રિત

MANCALASHUTAKA

FESTIVAL OF LIFE

લમ અને શુભ પ્રસંગે ભેટ આપવા લાયક
લોકચિન્ત્યાત્ર્ય ત્રણ ચિત્રસંપુટો
ભંગલાઇક
નેની પાંચગી આરતિ નૈવાર રાપ છે.
જીવનભંગલ
નેની ત્રોષ આરતિ નૈવાર થાપ છે.
લસોત્સવ
નેની જૂન તરંગા જાણ છે.
દરેકનાં રા. ૧૧ પોસ્ટેજ વારંદિ. માથે વાજ
કુમાર કાર્યાલય - રાયપુર અમદાવાદ

મિત્રોને નમસ્કારો આપતા શ્રી રામ-
ચંદ્ર શુક્લ પાસેથી 'અમે રવિવર'નું
પણ અહીં સિદ્ધિ થયેલી એ સંભારણીકરું
મધ્યે રવીકરના આંકની કૃદી પર આ-
વળ દમમાં માટે. અંગેના કવિ કાવ્યિકાની
રૂપનાને બહેનનાનાર કુબજાદખાન ને-
રેયાં ખંડનો પહેલો જ અંકવર્તી હોવા એ
કાવ્ય નમે નહિ જાણતા હો. એના શાસન
નીચે જગતના ઇતિહાસમાં પહેલો જ વાર
કાવ્ય સમુદ્રને પેરે પારનું પોતાં કુખી
મુદ્રેણ એ એસિયાઈ સદેનશાહનને આગ
ગણવા લાગ્યું. પણ એની મહત્તા મહત્ત
વિજેતા કરતાં પણ એની પ્રતીતિ સરકુલિના
પ્રત્યક્ષારી તરીકે વિશેષ સમાન્ય છે એ તો
એનું ચારિત્ર વીચરો ત્યારે જાણીએ આપશે.
૧ એ પ્રતને રવિવરને મળે એટલા ખાનદ
આપણે પ્રાણ અપેલુ, રવિવર તૈયાર હોએ
તેની પ્રત્યક્ષ સેવા કંપાની પાતાને મળેલી
તરફ કાકામાહેજનું રોશિયન બધાન તો-
તમે જાણ નહિ જ કરો, ત્યારે સમાજના
નીચલા ધરનું આલેખન કરતી મુન્દરખતી
વાર્તા 'માન વેલાનું મોત' પણ આપણે
નમારો આદર મેળવે તેમ છે. ૧ 'છપા
આખનારી'ના જીવનનંતરના પ્રસાદ પામી 'બદ
તકાળની' રોપમાં 'તિકોલા સેખક મામે
લખુ પ્રસાદ પૂરે કરશે એટલે અધમેશ્વિની
'નર્મદાદેયા'ને જોગે આપી પદોચ્ચારો
રૂપો પૂર્વના આર્યકાવ્યો ગુજરાતને પા-
તાના સોના'પારણે જુલાઈ સળખ અવિસ-
તાનો ઇતિહાસ રમેતાર, એનાં ખણી સામે
કાપુરોનું કામ નથી. એ તો નિમંત્રે છે-
મરજીબાની મરતીને, તારાંબાની તોકા-
તને, ધંખકતા નવજીવનને. પણ એવી તા-
કાન આપણા લોકોમાં છે કે 'કસરતકુશળ
રોજબજાર અંધુશી' મુંડે કહે તે લુચી-
'અમે નેટનું રાશિ' પંથ, એકાદી આજ
જીવન દુઃશલ થાય છતાં હિંદી સાલસ પા-
તાનો દેશ છોડવા તૈયાર નથી. દેશારન કરે
તો કસરત અસાન સેવા હિંદી લોકોને
મળી રહે તેમ છે. ૧ પણ આમ ને આમ
કૃદીએ પ્રયાગ જવા કરતાં સહેલ વધુ ખંડ
રાખી રૂપક રૂપક પાછોનો એ અમે નિ-
ર્દેશાસિવાયના લખુનેપો, વિનાયો આદિ
અનેક રસપાનો એ કૃદી પર મળી આવશે.

ચિત્રો

નર્મદ પ્રતિમાનો અનાવરણવિધિ	અંતરી પૃષ્ઠ
કાશ્મીરના આગુલાની એક સવાર	જગનલાલ બદલ મુખચિત્ર
આમરધાસિની (શુભરાતનું પ્રાચીન ચિત્ર)	૧૩૬
મહેત્રીઆખના કુવારા-કંદયપુર (કિટો) આજિદમિયાં રોયદ	૧૩૭
કાટોમારી દરીશાહનાં ચિત્રો	મુખચિત્ર પાછળ

કુલોચ

શુભચક્રોને	રામપ્રસાદ શુક્લ	૧૩૮
------------	-----------------	-----

અવિત્ર

કુબજાદખાન	અશોક હર્ષ	૧૩૯
-----------	-----------	-----

વર્તા

માન વેલાનું મોત	જુનુદરમ	૧૪૦
-----------------	---------	-----

લેખો

મનોરમન	દનાત્રેય બા. કાલેશ્વર	૧૪૧
જીવી જાણનાર-૪	વાલજી મો. દેસાઈ	૧૪૨
બલકાળની રોપમાં	અમૃતલાલ વ. પંડ્યા	૧૪૫
નર્મદાદેયા	નર્મદાલ જેવી	૧૪૬
કસરતકુશળ રોજબજાર અંધુશી	વિ. મો. કુલકર્ણી	૧૪૭
આમરધાસિન	દનાત્રેય બા. કાલેશ્વર	૧૪૮

વિભાગો

ગરી નવરં	ર. મ. રા.	૧૪૯
અપાણું		૧૫૦
દુનિયા ફરતી ને નજરની		૧૫૧
કાટોમારી	અમરવત અંક	૧૫૨
સંસ્કારનાં શહેરો (૧૦-૧૨મી)		૧૫૩
પંચતરની વાતાવર્ય (આજિવિભાગ)	ર. વા.	૧૫૪
Our Friends Abroad		૧૫૫
આ અલિનો (અંધિત) ઇતિહાસમાં		૧૫૬
મધુકરી		૧૫૭
કેટલું પાનું		૧૫૮

મુદ્રક-જાનુઆરી સંવત: હોતી અને પ્રકાશક-રવિવર રાવળ. કુમાર પ્રિન્ટરી કુમાર કાર્યાલય
૧૪૫૪ નંબર અમરવાદ: વાર્ષિક કા. ૧, જાલદેશના રા. ૬૫૫, પરીદેશના ૧૨ રી. કુલક ૬૫૫
આવા: કુબજાદખાન આસ કુમારિય એજન્ટ અને અલેક્ષાખરના સોલ એજન્ટ મિલિટારી
અંકાર પ્રિન્ટેસ રૂડી, બીજ એજન્ટ આર. આર. કોલકર્ણી અને રાવળ અધિક પ્રિન્ટેસ રૂડી
કુમારમાંનાં અર્થ સપાણો ચિત્રો અને કાટો-કોપીરાઇટથી રક્ષિત છે

નવચેતન

દર માસે.

૧૦૦ પાનાંનું

અનેક ચિત્રો સાથે

વિવિધ રસમય વાચન આપતું સર્વાંગમુંદર અને

અનોખું માસિક પત્ર

લખો: નવચેતન ઓફિસ ૨૫ પાલોડ સ્ટ્રીટ, કલકત્તા

વાર્ષિક રૂ. ૬૧/- અઢદશમાં રૂ. ૭ દિવસવાર છૂટક નકલના ૦-૧૨-૦૦

દે. અ. લોજ નવે ડેકાલો દે. અ. લોજ

નૂસીરુ લોજ

જાણી રહેવા તથા જમવાનું સુદર સ્થાન

૨૫૭૭/૭૬ હામબી રોડ, ડાટ, મુંબઈ

પ્રાણવાત કુમાર સાહિત્ય અમર મહાજનો

લેખક

શારદાપ્રસાદ વર્મા

કમાલ આતાતુર્ક

૦-૫-૬

મુસોલિની

૦-૨-૦

દેશની કાયા પસંદ કરનાર તુર્કી અને છટલી-
ના બાળ્યવિધાયક સમા આ નવલીરોના,
આરેક પુસ્તકોનાં દોરન પરથી, ગ્રેરક શ્રેણીમાં
જાણ્યોતાં, રૂંકાં રસદાંક સમિતિ જીવનચરિત્રા
અને સાથે પાકા અંધેલાં કિ. ખાર આના
રખો:

યુગાન્તર કાર્યાલય

૨૦૪ K. ગોપીપુરા, મુરત

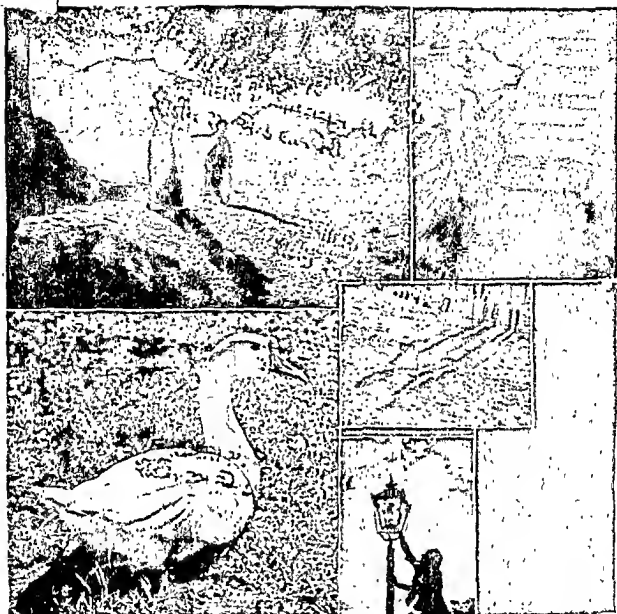

ડોંગરેનું બાલામૃત

છોકરાંઓને માટે ઘણું પોષિક જોસક છે.

જો નબળાં અને નંતાઓલાં

બાળકોને માનવ કરે છે

કેટોપાત્રી હરીશર્જનું પરિણામ

કાળી બાલુ: કપર, 'પરિહારી' બાઈ હતું કાવળ (અમરાવાદ), પહેલું દિનાગ, નીચે, 'દેવ' બાઈ ચતુરમાલ પંડિત (નાદરવા), બીલું દિનાગ, જગમળી બાલુ: 'સીમુખ' બાઈ એમ. એન. છીપા (અમરાવાદ), પ્રાંતું દિનાગ: વચ્ચે 'વટમાયા'—બાઈ ચતુરમાલ કારકપંદારજી તલાનીએ 'મહેન્દ્ર કેશવાન આરે જબ્...' બાઈ સીમલ મેવાડા જન તાલપાત્ર.

શુભેચ્છકોને

• સિખસિલ્હ •

મને જો આહો તો વિશદ અરણ્યં જેમ વહવા
દિયો, છુટું મૂકો સમદર વિષે નાવ તરતું;
પસારી પાંખો, વા, વિહંગ ઉડવા ઘો વિચતમાં,
પ્રકુલ્લેલાં પુષ્પે પરિમલ ભલે આપ પ્રગટે.
કસાવા ઘો; શક્તિ વિદ્યસી ઉઠશે જાતળગથી,
ઝરાને સિધુમાં અધિત કરી દેશે, સુમનના
પરાગે પૂરેલા પવન પમરાવી જગ વિષે
જનોની દ્રષ્ટિમાં સદય ઉદગી સ્ફૂર્તિ ભરશે.

પરાયા આધારે ગિરિશિખરોએ પણ દઈ
નિહાળું અંદિના સમદર ભલે સાત ગરવા,
રસેલી વા હેમે અલકનગરીઓ અણમૂલી;
મને એથી બહાતું ડગતું ભરતું એક અધકું,
પ્રયત્ને પોતાના તસુભર જમીનેય છતવી,
ભલે સ્વદમ્ય દ્યેય જીજ્ઞાસાથી સિદ્ધિ વરવી.

શ્રીમુખેશ્વર શુક્લ

એપ્રિલ ૧૯૪૦

એ જ વિશદતા, એ જ પારાવર્તિતા, અને એ જ પ્રતીવિબળક રહ્યાં આ સામે શ્રી મમ-
પ્રસાદ શુક્લ યણા લાંબા કાળે કરી દેખા દે છે. રવપ્રયત્ને પ્રગતિ કરવામાં જ માનવજીવનની
સમર્થકતા માનના તરણ માનસની શુભેચ્છકો પ્રત્યેની આ પામ્યદૃષ્ટિમાં જે આત્મવિશ્વાસ
ને રવગૌરવનું અંગ રહેલાં છે તે કેવળ શુભનોએ જ નહિ પણ વાચકમાત્રને પ્રેરણાદાયી છે.

આરંભનો એ રાજપ્રાસાદ આજના બચ્ચાસા રાજ-
પ્રાસાદને આંદી જય એથા હતો. એની ખુબી તો
એ હતી કે કુકડે કુકડે આજો ને આજો સંકેતી લઈ,
પાછો ધારે ત્યાં ઊભો કરી શકાય એની એની જાંધણી
હતી. એની જાંધી દીનાસાં સોનાનાં પતરાંથી મરેલી
હતી ને તેના પર પથુ, પક્ષી, ચોક્કા અને જુદા જમ
વાનની મૂર્તિઓ કેતલેલી હતી. છત ઉપર પથુ સોનેરી
ને ઉપેરી રંગોમાં ચિત્રો આશેખંડાં હતાં. એના ધુમ્મટ
પરના ઘીનાઈ તુંગ રંગો માલેશોનાં માલેશો મૂંચી
એની ઝાંખી કરાવતા.

એ રાજપ્રાસાદમાં પાછા કુજસાદએ જનાવરી
પદાંડા ને ઝરણાં સાથેનો જળારો ગળીંસાં રૂપાઓ
હતો. પરંતુ જનાવયા માટે જે જમીનોનું ખાદાણ
થઈતું તેને પાકી જાંધણી એણે મુંદર સરોવરો જનાવ્યાં
હતાં. એના ગળીંસાં અતીવ સમૃદ્ધ હતો. ક્યાંથી
પથુ નવા રોપની જાતની મથે તો તરન દારીઓ
સદિન પોતાનાં માણુઓને મોકલતો ને મૂળ-મટોડી
સદિન તે મગાવી પોતાના જમીઆમાં વચ્ચે.

આજની સંસ્કૃતિની તુજનામાં પથુ એશિયાના એ
ખાનનું મહાદાવ્ય હતું જે પાછુ પડે તેમ નથી. ઉત્તર
આજની દાંબિકતા કરતાં ખાનવતને તેમાં વધુ અવ-
કાશ હતો. આજે તો ચીન દુકાળિયો દેશ મણુપાછું,
પથુ કુજસાદના વખતમાં તેમ ન હતું. જે કે નળાં
વળે તો ત્યારે જે આવતાં, પથુ મુકાળના વખતમાં
ખાન દમજાવેલે ધાન ખરીદી લઈ પોતાના રાજકોશરો
બરાબી રાખતો ને નળાં વળે તો તે વડે પ્રમદને પેપતો.
મરીઓ માટે એને દારીના દાંત જેવા 'પ્રમદ કોઝ'
કરવાની ઠાર જે નહોતી રહી. અનાજ અને કાષડ-
ના વેપારીઓ ઉપર એણે કેદ નાખ્યા હતાં ને તેની
આવડમાંથી દરકોષ મરીએને તેની બંદરમાંથી અલ-
વજ પૂર્વ પાડવામાં આવતાં. કોઈને પાછો વાળ-
વાનાં ન આવતો.

ગામાવતનો તો તે ખૂબ કોળીન હતો. કેર કેર
ગળીંસાંઓ ઉપરાંત જાંધા મહેર રૂતા-એડી વસ્તી-
વાળા પ્રદેશો સુદાં-ઉપર એણે કાઠી રોપાવ્યાં હતાં.
રૂચ્છતા મરે પથુ એનો એટલો આગ્રહ હતો કે નવરના
રૂતાઓ પર કોઈ થૂંકી ન શકતું. જાંધાને ફરજિયાત
ચિકદાની રાખવી પડતી, જેનો આવ દળુ મુંચી ચીનના

કેટલાક પ્રદેશોમાં જાળપાઈ રહ્યો છે.

રાજે રાજપ્રાસાદમાં ડંકા વાગતા ને ત્રીજા ડંકા
પછી કોઈનેય રૂતા પર ફરવાની મનાઈ હતી. અમલ-
ના કાંદણસર જલાર નીકળતું પડતું હોય તો તેનાં કાંદણો
આજવાં પડતાં ને સાથે સળગતું જાનર રાખતું પડતું.

સુરોષ સાથે રેશમનો સોધો વેપાર પથુ એણે જ
સાથે ને એ માટે એણે પોરી મદામોએ ગનાવ્યા.
સુરોષિયોને એ વેપાર એટલો તો કાચકારક માણમ
પડ્યો હતો કે મુસલમાનોએ પાંચરદાર્દન, અરવરતાન
ને આનાતોશિયા છતી લઈ એ મદામાંથી જંધ ક્યાં
પછી વારંકા ડા ગામા ને કોંઝવરને પથુ 'રાજકોશ'
મદાન ખાન'ને ઉદ્દેશીને જુનો વેપાર તાલે કરવાનાં
નિનતિપતો પોર્ટુગીઝ ને રૂપેતની સરકારે લખી આપેલાં.

અને એ જાંધણી અવળા એરી તો ખાને ચિક-
કાવેલી ટપાકપદ્ધતિ હતી. પોતાના પ્રાચીનવમાં જંધ
એણે પાકા રૂતા જાંધાવેલા ને ફર પચીસ મામં
ટપાકનું એક ધાણું રાખતું. એ ધાણુપરથી અંદરના
ભાગમાં ટપાક પડેગાડવા ૪૦૦ ધોડેસવાશે તૈયાર.
જ રૂંદતા, એક ધારેથી બીજે ધારે પગપાળા ટપાક
પડેગાડનારાઓ માટે ત્રણ ત્રણ મામં વિશ્વામર્યાં
ઊભાં કરેલાં. તેમની હેડ એક ધુધરાળો પંડા મેડેનો.
જે કોઝની વખતે વાગ્યા કરેતા. ખાન ટપાક પદ્ધતિ
જ નદિ, પાર્સન સોસ્ટ અને રૂપિશક ટિલીવરીની
પદ્ધતિઓ પથુ તેણે દરનીમાં આણેલી. કાળગતું નાણું
પથુ એણે પ્રચલિત કરેલું. ત્યાંતિપનાં તેજ જે સાધનો
ઊભાં કરેલાં તે તો જોડસર જળવા વખતે એ અર્થિન
ઉઠાવી જનામાં આજ્યાં ત્યારે જ એના મદરવની ખગર
પડી' અને આવા વિકાસનો એ મુજ તો હતો. સુરોષ
જેને અંધારો લુગ ગળી રહ્યું છે એ મુગની એશિયાની
તેરની સર!!

ઈ. ૧૨૧૬માં જન્મે ૧૨૬૪માં અવસાન પામેલી
એશિયાની આ વિજિતિને વીરતાં તપારીખના સરો
દળુ જમત એજામાં આજા ઉખેડી શક્યું છે. જનાં
શિકંદરથી જે જળરી શરેનશાદન જમાખનાર અને
નેપોલિયનથી જે વધુ ખનરનાક વિજિતિયા સેનનાર
એશિયા ખંડનો પડેશો ચકવર્તી ને એની પ્રગતી
સંસ્કૃતિનો ખજાનો આ કુજસાદખાન આપણી
માનની નજર તો મારી જ લે છે. અરોહ હર્ષ

મનોમંથન

૨ આગનો અનુભવ

એક દિવસે તાર આંખો કે મુઠ્ઠાને તારા તજ-પનકા અને અર્જુનસિંદને પછીની ઓગ્રીક માણતી દીધા છે.

તે દિવસે તોષમાન્ય સિદ્ધનંદ પર દના. એનને ખબર પડેલાંઘામાં આવી દશે. બીજે દિવસે તેઓ સિદ્ધનંદથી અંતરી પૂન આપ્યા હતા. તે જ દિવસે છેક દક્ષિણ નરહની ઓગ્રી વિદ્યાન બાગીનું મંદિરમાં આખ્યાન થયાનું હતું. તિલકે અપ્પરશ્યાન સ્ત્રીઓ, અમે હોતિજના યજ્ઞા વિદ્યાર્થીઓ તિલકનું આખ્યાન હોય ત્યાં અચૂક હાજર રહેવાના. અગ્નિવાદ એવા અમરે. મોઢે છે આજે તિલક હંઓ આમ બોલવાના છે અને નથી પાતીસો સાદા વેશમાં સમાનાં આવી ઘોંઘાટ કરી સમામાં મેગણ પાડવાના છે. અંધ દિવસે અમે વિદ્યાર્થીઓ મોટી મંજ્યામાં અને વિશેષ નૈયારી કરીને જતા. હાથમાં સસ્ત્ર લાદી દોય. ધોનિવાની અંદર તંત્રોટ બેઠાબેઠા સેતો દોય. મજવામાં ગાંધ પચ્ચીસ પચ્ચા નો દોય જ. જેને છોટા બાંધવાની ટેપ દોય તે નો અંધિયરે ટાપીને બદલે છોટા જ છોટીને બાંધે. અને મોટી મુખર સો જાણ છોટ પહેરીને જઓં.

આંધ દિવસે દમેશની પોં વિદ્યાર્થીઓનું ટાલું એકમ કર્મોગ ન બેસે. સમારશ્યાનમાં મર્યાં અંદરે અંક બે. અંક બે. એન અંક દેતાઓ જતા. જેટલા પાતીસોંગે ઓઢખીએ નેમને પીળી છાટી પાતીસ દોઢ બળે વિદ્યાર્થીઓ અને પગબે જ બેરેલા દોય. પાતીસો જતા પણ તોજાન કરે તો એમને ત્યાં ને ત્યાં જ પાપન હરતાં અમને વાર તામે નેમ ન હતું. તોષ-માન્યનો તો અનારી આ નૈયારીની ખબર પણ નહિ હોય. પાતીસોંગો ઘોંઘાટ કરવાંગે ઓગ્રીકો સાથે જ દનો છે નહિ એ અમે હયાંયો જાઓંએ! પણ અમારા નરહની અમે સજ્જ રહેતા જેટનું જ સમાધાન અથવા આવી મુંચજના અનારે મરેઅસ દતાં. પાતીસો નોજાન ન કરે તો આપમે પણ શાંત રહેનું. હાથે કરીને છગો ન કરે. એરતો સેવન અનાદારાં પડેરે.

વિદ્યાનાની કુસાર-કિશોર વયનાં અ-શ્યો સાથે 'અમરમ્થાયા' પરી કરીને તે પછીના કોયેન-છવનનાં અમરમ્થો 'મનોમંથન' નામથી આવવાનો પ્રકા-સાદેબનો છશરોં દનો. અંન નેતાં થોડાં પ્રકરણો લખાવેલાં પણ અંડાં. પણ પછી નેતાં આવળ વધવાનું બન્યું નહિ. હાલ તો એ નૈયાર પ્રકરણો અથે કમરોઃ પ્રકટ કરીએ છીએ.

આગની સમામાં વિદ્યાર્થીઓ બનું ઓઢા દના. મંથવ છે છે એ રજાના દિવસો હોય. હંઓ મરિનો દનો એ આજ યાદ નથી. છેડછની પેલી વિદ્યાર્થીએ દુર્લભ માગે જન્મ એ સ્તોષ તઓ મંદિરમાં તાંનું પ્રવચન હતું. તોષોમાં એની હદર હદવા જેટલી શાંતિ હતી જ નહિ. તજપનકાયાની દવપારી વિરે તિલક શું બંલવાના છે એ જાણવાની મુઠ્ઠાં જ દરેકના મનમાં હતી. આખરે મંદિર આખ્યાનનો અંત આપ્યો અને તોષમાન્ય બંલવા આપ્યા. એમણે હતું છે માખસ-જન્મ દુર્લભ છે એ ખરે; દિંદુરતાનમાં જન્મનું એ પણ પરમ માપ છે. પણ આજનો સવાલ એ છે કે આપણે માખસ છંએ કે નહિ અને દિંદુરતાન તો આપણો નથી જ. દિંદુરતાન આપણો દોન અથવા આપણે માખસો દોન તો લાલાજી જેવા દેશમક્ષને વગર મુન્દે. વગર નયાંન દવપાર થયું જ ન પડનું.

તોષમાન્ય જશરેજ્યારે બોલતા ત્યારેત્યારે હૃદયથી બંલતા. અને આજે તો એમનો આઠમા અઢઠો આપ્યો દનો. પાપન પડે જોસમાં આપ્યું હતું, એરતામાં પાઢ-છની વાજુ ઓગ્રીક દૂર આગ લાગ્યાની લુપ સંમહાં આંખોની વચ્ચત દનો. અંધારે થવા આપ્યું હતું. એ તોડી આઠમામાં લાલ ધુમાડાના મોરેશોટા અને વિદ્યાર્થીઓએ લાગ્યા. સાત મનમાં વિચાર અપ્પે, વિદ્યાર્થીઓએ લેરીએ છે આગ ઓલવવા જઓં. તાન માદતાં મોરેશો નિવેંશ મનમાં છેમે કરીને આપ્યું એ અનારી સુચનાં મોમંથનું એ સ્વચ્છંદ લાગનો ન. છંઓં પણ દેશમાં રિય છે. દોશા છે એમ જ તાગ પાતીસ છે દેશમાં પણ વિચાર મનમાં આવતો છે. નની પેતાં નાની બહે એરતા ખાનર આપમે પ્રાણ નૈયાર છીએ એ પ્રજાની પ્રત્યક્ષ નછ છે ને કેમ છોડાય! એ નહિય કાલેનકર

એટલામાં તોહાનાં પાછા વળીને એ આગનું દ્રવ્ય જોયું અને ઘોલવા લાગ્યા, 'આટલી નાનકડી આગ જોડી તમે આટલા અવરજવ થયા છો. પણ આખા દેશને આગ લાગી છે એનો છોડી વિચાર કરે છે! એ મોટી આગ ઓલવવા દરેકે દોડતું જોડીએ.' આ જ જાતનું ઈર્ષીક વિવરણ આગળ ચલાવીને એમણે પોતાનું માપણ પૂરું કર્યું.

પછી તો ધર્મસંહત દત્ત જ નહિ. હું એકદમ આગની દિશાએ દોડતો ગયો. ત્યાં જોયું તો અમારી હોલેજના બીજા પાંચમાન જળ બીજે રસ્તેથી દોડતા આવતા હતા. દલે તો ઈર્ષીક જરૂર કરી શકે એવી મનમાં ખાતરી થઈ. 'સામે નવું જ બાંધતું એક મકાન દત્ત. હેટલાક ગરીબ તોહોએ પોતાની મૂડી મેંથી કરી એક ચાલ જેવું મકાન બાંધ્યું હતું અને બિચારા મુખથી રહેતા હતા. એટલામાં અમિ નારાયણનો ઈષ દર્શા અને હોડીની મૂલથી મકાન મળી શક્યું. અમે પહેલાં ત્યાં સુધીમાં તો જ્વાળાઓ ઝુપડતા ઝાપડા નુધી પહોંચી ગઈ હતી. ભેંડાંઓના કલ્હાટ તો સાંધાઓ જાય એમ ન હતો. હેટલાક માંડીઓ દોડમદોડ કરતા હતા અને હેટલાક તો હેલતાઓ જમીને બેસી જ ગયા હતા. તેઓ ન તો રહે, ન કોઈ પ્રયાન કરે. તોહોની તો ઠંડ જામી હતી. અમે એ ગીરવીમાંથી એવર દૂરના અને શું કરી ગયા એ જોવા લાગ્યા. અમારી ટોળીમાં શરીરે દુર્બલ હું એકલો જ હતો, પણ હિંમતમાં બીજાથી ઘૂતરતો જંગલ ન હતો. અને અધિમાનપૂર્વક હોડી શકું છે અખીને પ્રસંગે શું કરવું એની સૂઝમાં બીજાઓનાં ઈર્ષીક ચિંતાનો જ હોડીશ. રસ્તામાં જોયું છે ધન આગળ એક બંધો ઝૂમો છે ના વેપારી. જ એ ચલાવવાનું એક એવીન છે! મ્યુનિ-આવકમાંથી હોડી આગ ઓલવવાની તૈયારી તરીકે વસ્ત્ર પૂરાં પાડ્યા હોવા બેસા હતા. આસ્પાસ પાણી વામાં ન આવતો. પીતી માંડીઓ આવતી હતી. પણ આગાવતો તો માંડીઓને આવવાનો માત્ર મળના ગમીસાઓ ઉપરાંત વખતે, નિમગ્નને વખતે. અખીને પાળા પ્રેરેલા સુદાં ઈંછાં લેવા છે. જેને ઈર્ષીક સૂઝ દેવચલાં મારે પશુ જ્ય વગર તહારે પાતે છે. રસ્તા રસ્તાઓ પર કોઈ ના તેમને મેં જોયું—ના દુકમ છે—નિકાની શાખી પાવવાનો રસ્તો કરી આપો તોહોને

દર્શા અને ન માને તો ચાલુ ચલાવો. મોટા ઘોડા પાડીને મેં તોહોને પણ વિનંતિ કરી છે આમ રસ્તો શેઠોએ એ ગરીબ તોહોની જાન લીધા બદાબર છે. સમજુ તોહી તરત જ ખર્યા. હેટલાક હુત્તપ્રધાન બાધા તોહોને ચાલુથી સમજાવવા પડ્યા. એક ઈંછાં તો મારે જ ચાલુ હાથમાં લેવો પડ્યો. જેમતેમ માંડીના માત્ર ખુલ્લો દર્શો અને પાળી પણ છટ છટ આવવા લાગ્યું. બે પોલીસોને માત્ર કરી બંધ ન થઈ જાય એ સંભાળવા મારે નીમાં દોધા અને હું બંધા. પાંચે આગ્યા. ત્યાં મેં થતેને જોયા. એ મીયણ પ્રસંગે પૂણ એની તીર મર્તિ તરફ હદની નજરે જોતાં અમારું પોણું અને મન થયું. શરીર પર કદા એક પહેરણ અને એના ઝુપર પેન્ટ. માયાના વાળ ગમે તેમ વિખરાઈ ગયેલા અને પરસેવાથી ઈર્ષીક બેસી ગયેલા. એ ગમે તેવા બળતા ધરમાં ઘૂસી જાય અને તોહોની પીજો બદાર હોડી આપે. એણે કુલબૂટ પહેરેલા એટલે એને ગમે ત્યાં જતાં આંધો આવતો ન હતો. પલા હળમહર ચંપલ પહેરીને જ આવેલા, પણ એ પણ ગમે ત્યાં ઘૂસી જાય.

મેં આપીને પેલા એવીનાવાળાને જોયું છે એવીન મળગાવવાનું પડતું મેલો. એવીન મળગતાં વાર થશે અને એવીનથી પાળી પેપ કરવા જેટલું પાળી પણ આપણી પાસે નથી. આપણે હાથે જ બંધો ચલાવીશું. પ્રથમ તો અમારા હોલેજના વિવાદાંઓ બંધાનાં લાંબા દેડતો સામ સામા પછીને ચલાવવા લાગ્યા. બવાદુર અતે એ બંધાની લોહ (ચંદ) પછી અને એને જ્યાં અમિની જ્વાલા ખૂબ કારી નીકળતી હતી ત્યાં પાળીનો મારો ચલાવ્યા. બે હાથે સુદ પછી એ ગમે ત્યાં ઘસી જાય.

પાળીના વર્ષાવ થયાં હેટલો કરવો એ નહોતું કરનાર હું છું એ જોડી ધરવાળાઓ હરગરને મને જોડે થોડું પાળી આ માગા થત પર રેડા; તમારું મનું રહે.' શીરજ પૂર્વક સમજાવવાનો ત્યાં વખત ન હતો. પીડાઓને હું હેડેલો, અને મારા મતાની પણ પડી નથી અને તમારા મતાની પણ પડી નથી. મારે તો આગ લપાવવાની છે. બે ત્રણ જળને મેં આમ હાથા એટલામાં એક બાંધી આપીને મારા પગને વળગી અને હેડ. 'મારા થર પર પાળી ન છોડો તો તમને અડીયા

ખસવા ન વડું.' એ મારે પ્રસંગ દતો. મેં એ બાકીને સમજાવવાનો થોડો પ્રયત્ન કર્યો. પણ એનું મગજ થયાં ફેલાયે હતું. આખરે મારા પગ છોડવા ન છૂટે મારે એ બાકીને તાન મારી પડી. તેવખને મારા આખા ચરીરમાં થું થું એ એક મગવાન જ બોલે !

મેં જોયું છે આગ ઓલવા મારે પૂરતા લોહી નથી એટલે બંબો ચલાવનાર મારા મિત્રોને મેં રક્ત અને હળમહરને મદદ કરવા ગોઠવી દીધા અને આગ જોવા મેં ગાથેલા તમાશબોને (માંથી મજબૂત મજબૂત લોહોને સખ્તાઓથી પિનટી બંબે વળગાડ્યા. લોહો આવે ખરા પણ જરાક થાકે એટલે ખસી જાય. મારે હરી હરી નવા લોહો આપીને ગોડવા પડતા. પણ રાત્રીમાંયે એ લોહોમાંથી જ એક જણે આગળ આવી મને હથું છે તમે અડીથી જાઓ. હું બંબો ચાલતો રાખવાની જવાબદારી મારે માથે લઉં છું. હું ત્યાંથી ખસ્યો. જરાક માથું ઝુકું છરીને જોઉં તો આગના ફેવથી ઠાંઠીક દૂર ધાસની એક મોટી ગંજી નાથું ઝુકું છરીને ઝુમી છે અને પવન પણ એ ગંજી તરફ જ વાય છે. મારા પેટમાં કાળ પડી. જો આગમાંથી બે ચાર તણખા એ ગંજી સુધી પહોંચી જાય તો આખા સદાશિવ પેઠે બહીને મદમ થકી જાય.

હવે બહુતા મહાનો બચાવવાની દૃષ્ટિ ન રહી. આગ છેનાય નરિ એ જ જીવાનું જામ મુખ્ય હતું. નાનપણમાં અમારા શાસ્ત્રપુરમાં તાતીઓમાં એક માડી-ખાનું હતું તે બહુનું મેં જોયેલું. એ વખતે અમારી શેરીના એક પહેલવાન સમાજસેવકે પોતાના અખાડાના મલ્લને દુકમ કર્યો હતો કે પહેલું જામ છાપડે તોડીને ચારે દિશાલની અંદર નાંખવાનું છે. જેથી તાતીમાં આગ પહોંચે નરિ. એ વાતનું મને રમરમ થયું અને તરતજ અમે તાંબા તાંબા વાંસે તડી બહુનું છાપડે અંદર તોડી પાડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. દોષ બીજાના હાથમાં સોંપી થતે પણ અમારી મેં ગા ધયો. અનેરવાર હળમહર અને થતેના દાઢ દાઢી જતા. પણ તેઓ એકદમ પણ વિચારે તેવા થોમ્બા નરિ.

અગાઉ જામ ધમધોહાર ચાલતું હતું એટલામાં આ ચાતમાં રહેનાર એક બાકી બવાર મોતી હતી ને તે જ કાળે પાછી આવી. અને એણે તો મારો દીકરો યદનાં

બહી જાય છે એવી વૃમ્મ ચલાવી. એણે બતાવેલા યદનાં હું ઘૂમી ગયો. કેનકે મારા પગમાં પણ ફુલબુટ દત્તા. છુમાડામાંથી મારગ છાડતો, ખાતામાંથી પોતાને બચાવતો હું બધે હરી વચ્ચો. પણ બાકીનું બાલક થયાં જો નરિ. નિરાશ થઈને પાછો થયો. એટલામાં રક્ત એ તાંબા વાંસે વળી ગબડાવેલું મોમીઝું બરાબર મારા માથા પર આવી પડયું. એક બે જળનું મારા પર પ્યાન હતું તેઓ તરતજ મારી વ્હારે ધાયા. મોમીઝું માથા પર ચાંચું પડેલું એટલે મને જૂન જ વાગેલું. માથા પરના વાળને સૂંદેજ કાઢી લાગી ગઈ એટલુંજ. બહાર આવીને તપાસ કરતાં ખતર પડી છે એ બાકીનું બાલક એના પેડાસીએ આગની ગદાતમાં જ યદમાંથી બહાર છાદી એક ખૂણે બેસાડયું હતું. બાકી તો હજીયે ‘મારો દીકરો’ ‘મારો દીકરો’ છરીને રાતી હતી. આસપાસના લોકો અંતે હજેતા છે તારો દીકરો છે. પરંતુ એ સાંભળે ત્યારે ને! એની તો એક જ વાત “મારો દીકરો, મારો દીકરો.” ખ્યારે છોંકે એના દીકરો આપીને એના બાળામાં મૂકયો ત્યારે જ એ બાકીનો જીવ હેડો બેડો.

બધા છાપડા આખરે દિવાલ વચ્ચે આગ્યા. બચાવી શકાય એટલો માત બહાર અભાયો હતો અને આગનું જોર પણ ઓછું થયું હતું. હવે અમને છાત્રાલયમાં પાછા જવાનું સૂચો આપ્યું. સગડીની પેઠે મુશ્કેલ બહુતા મહાનોને એમ ને એમ છાદી અમે હાંલેજ તરફ વળ્યા. ખાવાનું હતું થકી ગયું હતું. અને અમને પણ સુસ્વાદ રચો ન હતો.

બીજે દિવસે ‘દૈનિક જ્ઞાનપ્રકાશ’માં રાત્ર આગ લાગ્યાની ખબર પ્રસિદ્ધ થકી હતી અને અંતે એક તોડી હતી કે આમ ઓલવામાં હાંલેજના પિત્રાર્થીઓએ મારી મદદ કરી હતી. બીજે દિવસે બે જ વિચાર મારા મનમાં આવતા: પેલી બાકીને તાન મારતાં મારો જીવ કેમ ચાલ્યો અને પોલીસે એ અમારી સુચનાનો આદતો રાખી મુશાથી અગલ કેમ કર્યો? પણ દેશમાં સજવતરાખી વાનો એટલો બધો ચાલતી છે દેશમાં મુશ્કેલી એ મોટી આગમાં અમે રાતની. પેલા નાની આમ સંડેજે મૂલી મવા.

માનવ વેલાનું મૃત્યુ

૫૧

પ્રાચીન કાળના રોઈ કુસર્પિનાની અદાથી માનવે વેલો બેઠો હતો. તેના માથે, આકાશમાં અદસ્ત થતી ડાળીઓવાળા, કોઈ તપોવનના વૃક્ષ જેવા કોચા કોચા ટાવરની ડાયા દળી રહી હતી. તેની આસપાસ નેનો ત્રણત્રણ ચારચાર પેદો સુધીનો પરિવાર ફેલાયેલો પડ્યો હતો. તેની દીકરીની દીકરીનાં નેહિયાં ગાળક તેના એ જ્યાં પર દીકરામાં હતાં. તેણે સાફ વરસનો દીકરો તેને પડ્યો જ કોચા પગ પર માર્યું ડાળી બેઠો હતો. તેના પચાસ વરસના યોગ્ય છોકરાના એ છોકરાની વધુએ થોડેક છંદે તેમનાં જ્યાંએ ધવરવાની ડાળીઓમાંથી કંઈક વસ્તુઓ તંત્રણીમાં કાઢતી બેઠી હતી. અને એમાં યોગ્ય અનેક રવળોના, જેની મેખ્યા મળતાં કે જાદુ રાખનાં માનવ વેલાને આવડતું ન હતું તે જ્યાં નક્કરતા તારાઓની પેઠે આનંદેમ ફેલાતાં બેઠો હતો.

શિષ્યાળાની સાંજના સાનેકનો વખત હતો. અને તપોવનના યજ્ઞના ધુમાડાની પેઠે કારખાનાંનો ધુમાડો સર્વત્ર આપેલો હતો. યજ્ઞના ધુમાડાની પેઠે તે પણ આંખોને ગાળતો હતો. યજ્ઞના ધુમાડાની પેઠે તેનામાં પણ ગંધ હતી, પણ તે માત્ર મટરની. મુરંધિત દાંડિની નરિ. શરેરના કોર ગરાર, મોટરોના એક અડધ

પાસે એક કોચા ટાવરની પડખે કુટપાક ઉપર, રોજની પેઠે આજે પણ માનવ વેલાની સંતતિ બેઠી થયેલી હતી.

સાંજ વેળાએ, પોળના કોડા ખાઈ પંડારવાની નૈયાડીમાં હોય ત્યાં માનવ વેલાની સંતતિ માથે એક નાનકડું દોણું મટ્ટા મીઠા તીખા રબરતા અવાજે 'માયાપ, કેઈ આસને કે...'ના રહસ્ય કરતી ગલીએ ગલીમાં ફરી વળતી અને પોનાનું દોણું બરાબે પેલા ટાવર પાસેના અડધા તરફ કહેકાતી ચાલે રવાના થતી. આદર્શોએ પોતપોતાના શાકના કે પ્યાસા-અરણીના ટાપસા સાથે કે ખાકી સાથે ત્યાં ફારના આવીને બેસતા. જેમજેમ દોણાં આવતાં થતાં તેમતેમ તેમાંની વસ્તુઓને ધન્યાદ્ય અપાયે જતો; અને હવે થોડુંકાણું વંધ ને વાસમાં પડી રહેનાં કોર્સાંઝરોં માટે કંઈ જવાતું.

આજે માનવ વેલાને થોડો તાવ આવેલો એટલે યાજ્ઞોએ નાકફેલી, છતાં તે આપવા તૈયાર થયો. મર્કકારે એક ક્ષમમાંથી જે વસ્તુઓ આવેલી તે પરથી તે કમન માટે તેનો અભિપ્રાય કોચો બંધાવેલો. અને એ કમન નાન, જમણ બધું જોવા માટે તેની ઉત્સુકતા વંધીથી.

'માનવ દાદા, તમને બરાબર ચડી છે ને શું કરવા આવો છો?' નીકળતાં નીકળતાં તેમનાં બચીઓએ કહ્યું.

'અરે બરાબરની મા પડશે.' માનવ વેલાએ ખૂંખા-રીને કહી નાંખ્યું અને કાકડીને ટેકે મોટરોથી બરેલા ફરતા એળંગતો, મોટરોના બપકદાર રીવા જોતો. માનવે વેલો આવીને ટાવરની બીને બેસી પડ્યો. તેને સરેવર લાંક ચડી. પણ ને થોડી વારમાં બેસી મર્ક.

તેની દીકરીની દીકરીનાં નેહિયાં ગાળક તેની આસપાસ બેગઝિયાંની પેઠે ચીટખાઈ તેની મુઠાં ખેલતાં, તેને અબે ચડી જતાં, તેનો મોથો મુરંદતાં જેઠ કરવા કાળમાં માનવે વેલો એ છોકરાંઓને રમાડતાં, આસપાસનાં છોકરાં-વધુઓની યાત્રો સાંભળતાં. મોંભળતાં, માણ-સોથી ભરાયેલો જતા અટારા, સાઈકલો. મોટર સાઈકલો, મોટરો વગેરેને જોઈ રહ્યો.

મોટરના અડધા ઉપર એક માણસ સિગારેટ પીતો જોવા હતો. તેની મોટી ધુમાડી માનવ વેલાના નાકમાં આવી. તેની જીભ સળગી. પેલા માણસને ફંકે તેનો

દાતણ વેચતી અને એકાં ઉચરાવતી નીચલા સમાજધરની સ્થિતિનું છબનચિત્ર આલેખક : સુન્દરમ્

ને તાજાંને વેંદા રહ્યો. સિગારેટ પીનારે ને થોડીક પીને નાખી દીધી. માન વેલાએ તરત એક છોકરાને દોડાવ્યું: 'જન તો, સચિયા, પેલી 'બીડી' ક્યાં આવે.'

'સીગરેટ, દાદા'

'હા, સીગરેટ: માળા શરેરી થઈ ગયા તો જાડુ.' માન વેલાએ પોતાના બોડા અડંગોપ જણાવ્યાં, અને છોકરો સિગારેટ વ્ર્ધ આવ્યાં તેને, વચ્ચે વચ્ચે છોકરાને એકાદ દગ બરવા દઈ, પોતે પીવા ત્રાગ્યા અને આસપાસનાં કહેવા ત્રાગ્યા:

'હજી તીજ ન દેખાઈ' 'મનકાને ક્યાં ગોકડયાં છે?' 'અલગ્રડી. તું તો મળે નકરી વાણિયણુ જેવી ત્રાગ છે.' 'અરે, બાણુડી. તારી છાડી કેમ આટલી બધી રોવે છે?' 'કલી ડાસી માંડી પડી છે?' 'હે, પેલા મળિયા હસ્તિતાક્યાં ન્બરી ગયાં.'

તેનાં સાકેક વરસની ઉમર મુડીનાં 'છોકરો' આ પ્રશ્નોના અપવેગા જવાબ આપી ચળી પાછાં પોતાની વાતમાં ઢળી જતાં હતાં. છેવટે માનએ એક સેવાક કરી બધાને સાંકાવી મૂક્યાં: 'અને પેલા ધાડમાં ગયા છે તેમની તો તમે કાઈ મળે વાને ય નથી કરતા.'

માન વેલાની પાસે ભેરેલા તેનો પળિયાંવાળો છોકરો એકદમ કાન સરવા કરી બોલ્યો: 'બાપા, જડા ધીરે બોલો કે' પોલીસવાળો અહીં જ આવતા મારે છે.'

એવામાં જ અડા-ઉપર આવીને બિબેલી મોટી પડ જેપડી મોટરમાંથી એક કોંઠા પોલીસ કોંગ્રેસો અને કેડ પરનાં ડેડા દલાવતો ચાલ્યો ગયો. તેની પાછળ તુચ્છકાંતની નજર નાખતો માનને વેલા ધીરેથી બોલ્યો:

'દલે જાઈ' તારી પોલીસવાળી! આ એવા તો સત્તરને મૂંઝવમાં ચાલીને અમે ક્યાં છીએ.'

'દાદા, એક વાન કહે ને, પેલી તમારી ધાડની.' તેમનો એક પ્રવૌઢ આવીને તેમને પળવ્યો. અને માન વેલાએ કેટલામી ય વાડ પોતે શરેમાં ધાડ પાડી હતી તેની વાત કહેવા માંડી. મોટાં માણસોને તો એ વાન જુદી ધઈ મઈ હતી એટલે તેઓ પોતાની વાતમાં મન્યાં રહ્યાં. માન તેમણે ડાસાને ક્યું: 'ડાસા, દળ-વેથી બોલો, દળવેથી.'

માન વેલાએ વાન ધીરેથી કહેવા માંડી. પણ

તેની કંઈવાની છટા એવી હતી કે થોડા પોતા દરવારનાં એક કાન તો તેના નરક જ રહેતા લાગ્યા.

અને માન વેલાએ જુતકાળ કાળગત્રા મોંઝ્યો. 'માનડથી શરેરમાં અમે આવેલા ટાવરે આ કેટિ જાડા દરવાન કને પડી રહેવા. દાતણ વેચતા. એક માળી આવના, અને રાતને પડોર એકકોકકક કાઈ મળે તો તેને ખંબરી લેતા. પણ તે આ દરવાન આવળ નહિ. દોં કે? આ શરેરને તો બધા સત્તર દરવાન છે. ને થીજત કાક દરવારે. અહીં તો મરીયા માય થઈને જ રહેવું પડે ને? અને આ જ્યાં ટાવર છે ત્યાં તો ક્યું ય નડેતું! —હા, ક્યું ય નહિ. એક કોંઠા ખાવેરા હતો. તેમાં કોક માટે કહેવા આવે, એક નાખી જાય, પત-રાળાં નાખી જાય. અમે તો કુરવેલું કે આ દરવારે ક્યું ય ના કડવું. પણ એક વાડ ત્રગનગાળો હતો અને તારી દાડી એક કાળે આવતાં ખજાડ, લારી કે એક ધાંચણુ દાનરેક નેટલાના દામીના પહેરીને પત રાળાં નાખવા આવે છે. તે મેં તો ધડેલુ ય વાળે. પણ મારો પેલા નયુડિયા કાળો ન રહ્યો અને ધાંચણું ને ખંબરી લીધી. પણ એ તો જાડુ જુમાડા કહેવા ત્રાગી. પછી શું થાય? એની ગળચી દાગી દીધી અને ખાડામાં નાખી દઈ તારી ગયા. હા, પછી પોતાના બાળમાં ધરેણાં વેચતાં અમારામાંનો એક પકડાવો હતો. પણ મારા બાળમાં તો મેં માળી જ નાખ્યાં હતાં. તો ય અમને જાળે વરસાની કાળ મળેકી. એ અમારી પહેલી યાપ.'

છોકરાઓ નવાડબરેસે મેંએ સંભળી રહ્યાં. 'હે દાદા, ને અહીં ટાવરે ય નડેતો.' 'ના.' 'અને દાદા, આ પેલી મોટી જતી મે નડેતી.' 'ના, બાઈ. આવા કંટના ય નડેતા. અને દાવદામની ધૂળ, અને કૂતંગ ય કંટમાં જઈતો, બસ બસ ક્યાં કરે. પણ અમને એ જામ દોં કે? અને કોક ને વેળા તો ખાડ જાળતા. મોટી-પહેડી જાળતા. બાઈકાં, દલે તો એ આવ છે ય મું? દલે તો ધી રંબરના તરા. અને ને ય મરી શું મળે? અને દલે જાવડીઆ કાંવાળી શબુમારેડી તો બારે દોગ છે, પણ એ તો બધાં મોટાં ધરેણાં. ખાડી કંટમાં. કોળે ખંબરીએ તો ય મોંડ આવે

દસ રૂપિયાનો માત્ર દાસ આપે!"

'ને દારા કીંગરેશ ય નકોતી!'

'ના બાબ, પહેલે તો લોક દુહો પીત્ય. ને હું ને મારા બાબ એક કુપાણને એટલેથી દુહો ઉઠાવી મારેલા. આખી રાત વાસમાં એસી પીધા કર્યો. દરરો તો કર્ક આપણા વાસમાં એસી પીવાય સતેક રાત અમે દુહો પીધા, પછી દુહો પહેંચવાની તકરાર થઈ એટલે અમે ને બાંગી નાખ્યો.'

'ને દારા, કહે છે તમે રૂપિયા જનાવતા?'

'હા!' માને વેતો બોલ્યા જતો હતો. પણ એના ઊંકરાએ એને ક્રેશ રાખ્યો: 'જાણ, મંગા રહે કે. એ વાત અવી ના કાદશે.'

માને વેતો પડીક ચૂપ રહ્યો. વાનો સાંભળવામાં આ એવું એક ઊંકરું બોલી ગયું: 'આ, મને જુખ મારી છે.' અને કીડીને મા તરફ જતું બોલ્યું: 'દારા, રૂપિયાની વાત થેર જાહેને કહેલે, હો કે?'

'હા, એટા' જા, જે કે તારી મા શું મારી છે?'

'ને દારા, તમે કેટલા ગધા રૂપિયા જનાવેલા?' એક ખીત ઊંકરાએ પૂછ્યું.

'આટલા ગધા' દારાને માટસી માય તેવડા પડેલા કરી માને વેતો બોલ્યો. અને એ પડેલા કરેલા દાસમાં તે ઊંકરાને તેણે ઉપાડી લીધું.

'દારા, તમારી મૂંછા રૂપિયા જેવી ધોળા છે, નહિ?' ઊંકરાએ માન્ય વેતોના શોભિયા જેડે રમતાં કહ્યું. માને વેતો દરથો અને મજને દરથોની પૂંદરી કીડી મધ્યવર્તી બોલ્યા: 'ના' એટા. એ તો સુતરકેળી જેવી છે, મંગાનની સુતરકેળી જેવી'

'એ શું દારા?' ઊંકરાની તિલાસા વધી.

'અરે જાણ, તેં દજ સુતરકેળી નથી ખાધી?' માને વેતો જમાના પર અકસાસ કરવા લાગ્યો. 'અરે, અંબે જેટલું ખાધું છે તેટલું તમને લેવાનું ય નહિ મળે. દરેકો લોક શું ખાઈ જાય?' અને દૂર બેઠેલા રોળા તરફ વંદેને બોલ્યો: 'અરથા, કેલનામાં સુતરકેળી આવી દોષ તો કાવને આવી.'

જોએ જરાક રજુકનું દસી પુરોમાંથી કાક ધીમેથી બોલ્યું: 'ડોસાને ય શું મરનેમરત બરકા દાસ છે.'

'અરથા, કોઈ સાંભળો છો કે નહિ?' માને વેતો કરી બોલ્યો.

'એ. આવશે તો આપશું, દારા, આ દજ દાળ બાન આપ્યાં છે.' કોઈ કોમળ અવાજે કહ્યું.

'એ સારું સારું, બાઈ; મારે નથી ખાવી, આ તો ઊંકરાને જરા ગતાવવી હતી.'

'અને સુતરકેળી આવે ત્યાં કળી તેનું વર્ણન કરવાનો ઊંકરાએએ આશ્ચર્ય કરતાં માને વેતો સમજાવવા લાગ્યા: 'હું તે, તમે જાણ્યાં થાશે છા'ને, જાણ્યાં, તેવી નાનકડી જાણ જેવી દોષ હોં કે.'

'હી: હી:!' ઊંકરાં બોલી કીડ્યાં.

'અરે સાંભળો તો ખરાં! પણ ને ધોળી, સાવ ધોળી. નકરી દૂધ જેવી!'

'દે.' જાળથોતઓની આંખો આશ્ચર્યથી પડેલાં થઈ. અને ગળા ગળા! અને અંદર કેસર દોષ તો પીળો.'

'પીળો? ખોયડી જેવી?'

'હા. એવીક. અંદર એકઠી, ગદામ, પીરતાં, મયંત્રી, એવું એવું ગધું દોષ!'

'દારા, એ ગધું શું?' ઊંકરાં બોલી કીડ્યાં.

'અરે, તમે એ ગધું નથી બાળ્યું દજ?' માને વેતો નવાઈ પામ્યો. તેને પોતાનાં ઊંકરાંએ ઉપર નિરકાર આપ્યો કે આ નાનાં ઊંકરાંએને તેણે દજ તરફ કંઈ ખચકાવ્યું નથી, ગતાવ્યું નથી. તેને કોઈ ગોંધીતી કુશલ ફાડીને ગધા થકી મેલા ઊંકરાંએ માટે કંઈ આપવાનું મન થયું. તે ધીમેથી બોલ્યો: 'કોઈ દેખાડીશ, બેટા. જાણો રહ્યો તો.'

'તે દારા, તમારી મૂંછા કેમ ધરને છે?' એક ઊંકરું બોલ્યું.

'અરે દારાના ખબા ધરને છે!' ખીતું બોલ્યું.

'દારા, સુતરકેળી ખાશે તો મટી જાય?' ખીતું બોલ્યું.

'રૂકો કે, હું મજ આપું.' અને એમ કરી પોતાના જાણ પાસે જઈ તેને વળગી કરેલા લાગ્યું: 'જાણ, દારાને સુતરકેળી ખવાડી દોષ તો! દારા ધરને છે.'

ને મેડી માણસ, માન્ય વેતોનો પુત્ર, માન્ય વેતો તરફ ફર્યો: 'ડોસા, જરામત ચંદી કે શું વળી? મેં ના નોવતું કાઢ્યું.'

'કંઈ નથી, બેટા: એ તો સરેજ દાદ વાપ છે.' માને વેતો બોલ્યો: 'તમે તમારે કરતા હો એ કરો, જાણ.' પણ ડોસાની પાસે આવીને તેના બચીબ

વનાએ ડાસાને હાથ અડાડી જોયો. ડાસાને તાવ ચડવા માંડ્યો હતો. પોતાના શરીર પરની લીલી કામળ ડાસાને નેણે ઓઢાડી ને કહ્યું: 'શો દવે. ગદુ ભોતરો મા.' અને તે છાકરાંને દૂર બગાડી મૂકવા કાગ્યો. ત્યાં માનવ વેત્તાએ કહ્યું: 'છા બેઠાં એ માડી કને.'

તે ટાવરની ભીંતને અટોડી જરા વધુ દબ્યો અને પોતાની આસપાસની દિશાઓ તરફ તરફ જોઈ રહ્યાં. તેની જાંઘ કીકરીઓ ચારેવારે કાઠેસ કરતી હતી. કોઈ એક દોણું ફાટતી વળી ફૂટી દરવાજા બહારી જતી હતી. દરદરથી ગંડવાનું મંબળામાં હતું. દરવાજાની આંદર આધે જાતીઓનો મોટો ઉગ્ગસ દેખાતો હતો. કોઢાનો કાઢોદસ રોજ કરનાં વિશેષ હતો.

માનવ વેત્તાને અહીં આવતાં કોઢનાર બચીતને દાઢા તરફ વિશેષ વલાર હતું. તે દાઢા પાસે આવ્યો અને બોલ્યો: 'દાઢા, કંઈ ખાવું છે?'

'ના બાઈ, આવશે તે બાઈ કંઈકું.'

'ના, ના, તમે કંઈક સતરફેણીની વાત કરતા દના ને?'

'ના બાઈ, એ તો આ છોકરાને દેખાડતી ની જરા.'

'સાકું ખીજી કંઈ નેઈએ છે?' અને તે પાસે પડકું ગોચિયું ઉપાડી, માથાનું કાગિયું ફીક કરતો, હાથમાં કાઢડી કંઈને કીપડ્યો. તેને જતો જતો માથે વેશો ચાંક્યો. છોકરા બારાડી હતો. ક્યાંક હાથ મારીને જરૂર ઉપાડી કાગ્યો. પણ ક્યાંક ગયો તો! માથા પોલિસવાળા દવેના ગદુ દોશિવાર ચક્ર ગયા છે. ના. ના, આવતો દવાડા એજે ખમી જતું તંદરે. અને માનવ વેત્તાએ તંદરેથી ખૂસ પાડી: 'વના, એ વના, પાંછા આવ, પાંછા.'

પણ વનાને નેનો અવાજ પરોંચ્યો તદિ. દરવાજા પાંસેની જતોના અજવાળામાં તેની યડછંદ ધીક માનવ વેત્તાને દરવાજામાં દાખલ થતી દેખાઈ. માનવ વેત્તાને એકદમ થાક ચડી આવ્યો. એ જરાક ટૂંટિયું વળી વિશેષ કંચાયા.

તેનાથી એ એક હાથ છેડે છોકરાં, તેની પાસેથી આપાં દડી, આવેલી દોણીઓની સામગ્રી ઉપર જુડતાં હતાં. એએક તાંસળીમાં દોણીમાંના પદાર્થો ફાટવવામાં આવતા હતા. તેમને એ ય હાથે કંઈ તેઓ ખાનાં હતાં અને ખાવાં ખાનાં કશુંક પોતાને ન એળખાવ એવું નીકળે કે તરત બોલી કાઢતાં હતાં: 'અધ્યા, ઉનરફેણી! ઉનરફેણી!

ટાવરમાં દસના ટોકારા પડ્યા. સામેના દરવાજા પાસે જરૂર પર કોમેશો પોલિસ દડી ગયો. પોલિસને ગમેશો બાળી માનવ વેત્તાને ક્યાંકથી એકદમ નિરાંત વળવા કાગી. માનવ વેત્તા પોતાની ત્વત પર ચિડાયો. સિવાઈવંતી ધીક કાગે છે ડાસા તને? ના, ના. દહ નો પોતે કાગ્યાં ગય એવો છે! પણ એને વનો યાઃ આવ્યો. એ પેલા દરવાજામાં પડી વાર ઉપર દાખલ થયા ત્યારે એની ધીક કેવી દેખાઈ હતી! એ પોલિસના હાથમાં ક્યાંક ગયો તો! એ ય દરવાજો બારે પડે એવો તો છે. પણ આજે એમ હાથ છે કે છોકરા પોતાની કને જ રહે તો કેવું સાકું.'

'અધ્યા, કંઈકે એડાઈ મૂકવાનું છે?'

'દાઢા, આ રોપલીનો ટોકા કરો.' કહી એક પાકા જરણીવાળી છાડીએ ડાસાના માથા નીચે પોતાનો રોપલો ગોઠવી આપ્યો.

માનવ વેત્તા 'દાઢા' ફરી કાગ્યો થયો. 'પદરા માથા દારા કાગે છે, દોષ દી નવિ ને આવે જ ચધારે.' નેને મનમાં થયુ. પણ તે જાંન પડ્યો પડ્યો, પાસે છોકરાં ઉંમંબંદર ખાનાં હતાં તેમને દેવવામાં મન પડે-વવા કાગ્યો.

એક ગુવાન છાડી દળકતી ચાલે માથે દોણી ત્રખે આવી પડેંચી. એ વનાની છાડી હતી. માનવ વેત્તાને ખાસ વલારી હતી. નેણે દોણી નીચે મૂકી ન મૂકી નેટલામાં છોકરાં તેની આસપાસ ફરી ચલ્યા: 'શું જાવી. ખુડી.' 'ખુડી, મને!' 'ખુડી, મને.'

'રડા કે, ગદુ સાકુંસાકું જાવી છું. ખસો જરા.' કહી દોણી પર હાથ દોડી તે જથાંને દૂર રાખવા કાગી. છોકરાં ખાવાની વસ્તુઓથી ખરડાએનાં તાંસળાં હાથમાં કંઈ તેની આસપાસ ભમવા લાગ્યાં. રાખીની છાડાથી ખુડી બોલી: 'જુઓ, એમ ક્ષેનગંધ બેસી વન્યો. દરેકને થોડું થોડું મળશે! હાં, જરાજરા; બેસા દવે, આપું છું હો કે?' અને તે તેના વડાના દાઢા પાસે ગડેનાં ગઈ.

'દાઢા, કોંઈ ગયા કે? કંઈ ખાવું છે?'

માનવ વેત્તા સરેજ કાગ્યો. ખુડીને તંદર નેની આંખમાં દેત આવ્યું. કાંખા અજવાળામાં તે છાડીને જોતો બોલ્યો: 'ખુડી કે? બેટા, શું છે? શું જાવી છે?'

અને દાઢાના હાન પાસે માં તંદરે જઈ ખુડી બોલી: 'આકરફેણી.'

‘આત્મી અને આદરકીર્મી!’

‘હા. દાદા, એક ક્ષત્રિયમાં જઈ ચડી હતી. તે પાંડિયાના પડિયા મેં ભરી આપ્યા છે. એવો તો સારો છે! દાદા, એક કાગિરિક ખાઓ ને!’

‘ના, ના, મને ફીક નથી.’

‘એ તો મરી જશે દાદા, કાગિરિક, તમને ખાદાસમ.’

અને માલ્તે વેણે ખુડીના આગ્રહથી. થોડો ખેડા થઈ પડિયા મોંદે વળગારી આદરકીર્મી પીવા લાગ્યો. પીતાં પીતાં પિતાતરી થોળી મૂંઠા પક્ષપતી નેને ને દૃષ્ટિથી પતી સ્પર્ક કરતો જતો હતો.

આદરકીર્મી પીતાં પીતાં હોડકાંઓનું પ્યાન દાદા નરક મથું અને બોલી શક્યાં: ‘જુઓ જુઓ. ક્યા, દાદાની મૂંઠા કેવી લાગે છે’ અને ખડખડા હસવા લાગ્યાં.

આદરકીર્મી પડિયા પૂરો કર્યા પછી માળ વેસાને નીચેના વધારે વધારે દાદા લાગવા માંડ્યા. તેણે પૂછ્યું: ‘હાડીઓ! કેટલું કંઈ પાથરવાનું છે?’

ખુડી તેની પાસે આવી. દાદાને પ્રજ્વળતા નેનક નેનને ડાંસે દાઢ અડારી ને બોલી: ‘મારી રે! દાદા. કેવીક વારાગત તમને ચડી છે’ ચાંચો વાસમાં જત્યો.

‘એ તો કિનરી જશે. બેટા; નારો ગાળો દગળાં આપે. પૂછી સૌ ભંભાં જત્યો.’

પીળા આદરકીર્મી ડાસાની વધારે નરક આપ્યા અને ‘કાકા, કેમ કંઈ ફીક નથી વળી?’ ‘આપા ઠીક શું કરવા આપ્યા!’ ‘અરે, કેવું ડીસ થીકે છે.’ એમ બાલના તેની આસપાસ બેઠા અને વળી પોતાની પાનોએ વળગવા તથા જે જે બોલક આવતો જતો હતો તેને દરેક આપવા લાગ્યા.

ખુડીએ પાસા-ગરળીઆવાળી પાસેથી આવેલાં લગડાં જૂટથી કાપીને દાદાની નીચે પાથરી આપ્યાં. માળ વેસાને ફીક વળી. ‘નિકરી. સેા વરેસની ચરે. બેસ બેટા. મારી પાસે પડીક બેસ.’ અને તે તેના માથા પર દાઢ ફેરવવા લાગ્યો. અને મનમાં મનમાં બોલવા લાગ્યો: ‘બાલિયાર મા! મારી બેલિયાર મા!’

ખુડી બોલિયાર માતાની આપેલી હતી. એની ગાથા આખરીએ માની ડાસાએ હોડકીને જતની રાખા હતી. ડાસાને પોતાના સગા હોડકાંહોડકીઓનાં હોડકાં કરતાં પણ ખુડી પર વધારે વલામ હતું.

‘બેટા, ને કે, તારો ગાળો કંઈક દેખાવ છે!’

માળ વેસાએ પૂછ્યું. ‘એનો બેચેની વધવા લાગી હ ખુડી કોણી યદ દરવાજા બાણી નજર નોખવા લા અધાંએ લગલગ ખાઈ લીધું હતું. હોડકાં એક તોસળીમાં ગળે ત્રણત્રણ ભેગાં મળી થોડું જટકાવતાં દતાં અને દોણીમાંથી તીકળતી વસ્તુએ નામ બોલતાં જતાં દતાં. માલ્તે વેણે તે સાંભળ મનમાં દસતો હતો. ‘જુખરીએ સાવ. આ ‘હા થ તે કેવાક! કરું જ લાવતા નથી!’

વરતીની અવજવર એકી થવા લાગી હ આસપાસની દુકાનો ગંધ થવા લાગી. દુકાનોના દી એજવાના ગયા. દર માત્ર એક રસ્તા વચ્ચે જતી સગમ રહી. જાણે દરે જ રાત પડી દોષ એમ લાગતું હ

માળ વેસાની નજર એકાએક ટાવર બાણી મ અધધધ. ‘કેવડાકે કિંચા ગાંધે છે! આ જરાક મ ને વરી પડે તો! માળ વેસાને ટાવર ધકરતો લાગે ‘ધડપણ દેખાવા લાગ્યું તને. માળ વેસા!’ ડાસા મન ગળડ્યો: ‘અરે આટલે કિંચેથી તો અમે બૂસકા મારી નાંધ છીએ.’ અને તેની નજર આગળ પોતાના રાંચ એક જવનના પ્રમેળો ખડા થવા લાગ્યા. પોતાની ન નવી પ્રજા પોતાની સરખામણીમાં ફેલી કાપડે લઈ ‘આ ઘર દોડ્યું કે મોકલું ખિરસું કાલવું. કે કપ પડેલી સીજ હિપારી આણી; જસ! હા. વનો કે દનો ખરો ભારાડી. કંઈક મારું નામ રાખે એવો

અને વનો પોતાની પાસે નથી તે તેને યદ આપ તે બોલી શક્યો: ‘વનો દહ ના આપ્યો!’

‘આવતો દંદે, ચાંચો આપણે દરે જત્યો ખંખં કરી ફેટલાક આદરકીર્મીએ કાંચા કર્યું. ‘કોડે રાત તમને જેર પડેચોડીએ. કેવાક ધકરતો હા!’

‘જત તમારે જતું હોય તો! હું ને વનો નં આંતીયું.’ કહી ડાસો ટાવર બાણી પડ્યું ફરી મને

‘સા આપ્યા. આપ્યા. મારા ગાળા આપ્યા!’ ખુ બોલી શ્રી. ડાસાએ ટાંકું ફેરવ્યું. સાંભળા રડવાળાંથી વેગબેગ જણ સાવધાનીથી કપાતો વનો આવતો હતો. અધાં આવતોથી તેની રાદ નેવવા લાગ્યાં.

વનાએ પાસે આપી લગડામાં પીંડેસો એક કિંચો નીચે મુક્યો, હોડકાં કિંચાની આસપાસ ‘શું છે! શું છે!’ કરતાં પીંડગાળાં વળ્યાં.

‘જાણું થ છે.’ વનો થોડુંક ચિદાવે બોલ્યો.

‘ઉતરફેણી થ છે!’ પેલા જોડિયામાંથી એક મોડ્યું.
‘હા!’ ફરી વનો દમ્યો અને કંડિયો ખોતવા લાગ્યો.
‘ધોળા છાણું’ જેવી એક ગમ્મગમી વસ્તુને તેણે
કંડિયામાંથી ગદાર કાઢી. અને તેને બાંગી બાંગી
દરેકને વહેંચવા માંડી.

‘અર્યો, તમે દાદાને કંઈ ખવાડ્યું કે નહિ? ખવા-
ડ્યું? આઠરકોમ ખવાડ્યો? ખુડીએ? અરે વાદ રે
વાહ! પાથો, દાદાને એક તાંસળી આપો.’ અને એક
તાંસળી ત્રણ નેમાં કંડિયામાંથી આણેલી ગધી વસ્તુઓ
થોડી થોડી મૂકી તે ડોસા પાસે ધઈ ગયો. ‘દાદા,
થોડુંક આપશે કે?’

માનવે વેંસા બેઠો રહ્યો ગયો. દરેકની ખવાની
ટપ પ્રમાણે તે ભેષ પડે કાંબા બેંદા. જમણા દારમાં
તાંસળી લીધી અને ડાબા હાથથી અંદરની વસ્તુઓને
આવડા લાગ્યો.

‘ગથે અંધાડું રહ્યું મધું છે. કશું દેખાતું નથી.
શું શું જાણ્યો છે?’

‘તમે જોખાઓ ને દાદા?’ વનો સહેજ દરિની જોડ્યો.

‘એમ કે.’ માનવ વેસાએ સામે દરિને કહ્યું, અને
દરેક ઝીઠમાંથી એકેક ગટકું સેતાં તે જોડવા માગ્યો.
‘આ નો જમણી. આ નો દમરો છે. હે, આ મેસર
છે. આ કળીનો લાડવો? આ શું મગસ કે મોદન-
શાળ? અને અરે આ, હે શું સૂતરફેણી પણ જાણ્યો
છે!’ અને તેણે વનોને પાસે જોડાથી કાનમાં પૂછ્યું.
‘ક્યાંથી ઉપાડી જાણ્યો ગધું? કેમભેમ છે ને ગધું?’

‘ગોડિયાર મા ગધું કેમભેમ રાખે છે, દાદા’ તમે
નમારે ખાઓ ને!’ અને જીડીને તેણે કંડિયાની વસ્તુઓ
ગધાંને વહેંચી દીધી અને કંડિયાને ફર એક કચર-
પેટીનાં નાખી આપ્યો.

જાહે પડે બેઠાબેઠા માનવે વેંસાં પરમ સંતોષથી
ખાવા લાગ્યો. ખાતાંખાતાં તેની ટપ પ્રમાણે તે
મુંઝાને હથેળી પતી ઊંચી ચડાવતો જતો દત્તો. સૂતર-
ફેણી ખાતાંખાતાં તેને ખંભાત યાદ આવ્યું. દરિયાની
બરતી તેને રેખાવા લાગી. હા, એ તો જિંદગીની
જોડામાં જોડી થાય દત્તી. ખંભાતમાંથી હાથ મારી
મીઠા એક હોડકામાં ભેરી કાઠિયાવાડમાં ઊતરી પડ્યા
દત્તા. અને દરિયામાં એકલી સૂતરફેણી જ ખાવા કરી
દત્તી! છેવટે હોડકાંને ઉઢેશો માનવે વેંસા જોડ્યો.

‘અર્યાં. ખાધી કે સૂતરફેણી?’

‘હા, દાદા. આ કે?’ એમ જોડતાજોડતાં જે-
વાર હોડકાં તેની પાસે આવ્યાં અને સૂતરફેણીનું
એકેક ગટકું દાદાને ધરતાં જોડ્યાં: ‘ર્યો દાદા, ખાઓ.
ખાઓ! ખાઓ દાદા!’

‘ગધું ખાધું, બેટા’ દરે તમે ખાઓ; ખાવા જેવાં
ર્યાં છો!’ અને તે એકદમ જોડી કીડ્યો: ‘વના’
વનો અવાજ ગદસાઈ ગયો દત્તો. વનો મધકા
તેની પાસે આવ્યો. ‘શું છે દાદા?’

‘મને વડદ જોઈએ. બેટા! મને કંઈક થાય છે!’
વનો ડાસાની પાસે ભેરી પડ્યો.

‘મને અરેજવાનું કંઈક દે નો’ ડાસો જોડ્યો. તેનું
આખું શરીર કાંપવા લાગ્યું. વનાએ માનવ વેસાના
શરીરની આસપાસ કામળને ચળદીને લપેટી. અને
કહ્યું, ‘દાદા મારા પર આડા પડો.’

‘ખુડી ક્યાં છે, મારી મા, ગોડિયાર?’

‘એ આવી દાદા!’ કહેતી ખુડી ફર જીબી દત્તી
ને નજીક આપીને બેટી.

માનવે વેંસા જોડ્યો: ‘આપ, મારા દીકરા, સો
વરસની રહો.’ કહી તેણે ખુડીને માથે હાથ મેંદ્યો.
‘વના, મારી ખુડીને સારો વર પરજીવજો, હોં કે!’
અને ‘ગોડિયાર મા! ગોડિયાર મા!’ જોડતાં ડાસાએ
બનીંજના જોખામાં માર્યું ઢાળી દીધું.

વનાએ માનવ વેસાના હાથમાંથી તાંસળી ત્રણને
નીચે મૂકી. ડાસાએ લગભગ ગધું ખસાસ કર્યું
હતું. ડાસાની મૂંઝા વનાએ હાથ ફેરવી ચોકખો કરી.
‘શું થયું! શું થયું!’ કરતાં ગધાં તેની આસપાસ
ભેગાં રહ્યાં ગયાં.

‘કંઈ નથી થયું!’ વનો દદ અવાજે જોડ્યો. કાઠએ
રડવાનું નથી, ખજારદાર! ડાસો મુખી રહ્યો ગયા છે.’

ગધાં ઉપર એક શાંતિ છવાઈ પડી. જેએક જાણે
ભેગા જાણી માનવ વેસાને ઉપાડવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ
છેવટે તે એકસો જ ડાસાને પોતાને ખંધોએ નાખ્યા
ચાત્રવા લાગ્યો.

તેની સાથે ધીરેધીરે ચાત્રની માનવ વેસાની નીચે
જાણી સંવતિ અંદરગંદર ધીરેધીરે વનોને કરતી ચાત્રવા
લાગી: ‘ડાસો ગધું સાડું જોત પાડ્યા. ગધું મુખી
જોત. ગધું સાડું જોત!’

ન્યૂ

ઔર્લિઅન્સના સુન્દર નગરમાં તમે કદાચિત જાઓ તો ત્યાંના જૂના ચૌદામાં ખેડો, દુકાનો ને હોટેલો છે ત્યાં કાક તમને અચૂક તેડી જાય, અને નાનકડા ચોકમાં એક પૂતળું છે તે તમને ખતાવે. પૂતળું નીચી ખુરશી ઉપર બેઠેલી એક સ્ત્રીનું છે, અને એક જાળકતે એણે અડધાં લીધેલું છે. એ સ્ત્રી કાંઈ રૂપવતી નથી; એણે જાડા સાધારણ વેંડા તથા સાદાં કપડાં પહેવાં છે, એનું શરીર જાડું મોડું છે, એનું કાઠું નીચું છે, અને એનું મોડું ચોરસ હાથપૈવાળું આદરિંગ હાથનું છે; પણ એની આંખો માંથી માનુષ્યેમ તમારા ઉપર જાય છે.

આ પૂતળું એક રીતે નથી નવાઈ જાયું છે; અમેરિકાનાં સ્ત્રીનું પૂતળું આ પહેલું જ જીવું રચાય છે.

એ પ્રતિમા માર્ગરેટ નામે એક ગાર્મની છે.

માર્ગરેટ નાની જાળ હતી ત્યાં જ એનાં માળાપ મરી ગયાં, અને એનાં માળાપ જ્યાં જ નિર્ધન તથા દયાળુ એવાં તરુણ કેપતીએ એને પાળી પોષીને મોરી કરી. પછી એ પરણી તે એને એક છોકરું થયું, પણ એનો વર તથા જાળક એક પછી એક મરી ગયાં, અને માર્ગરેટ જગતમાં એકલી પડી. એ ગરીબ હતી, પણ શરીરે સુદર હતી અને પરિશ્રમ કરી જતણતી હતી.

સવારથી સાંજ સગી એ ધોળીધરમાં કપડાંને ધોતી કરતી. અને એક અનાયાસમનાં નાનકડાં નમાર્વાં છોકરાં શેરીમાં રમતાં એને એ ગારીબાંથી જોતી. થોડા વખત પછી શહેરમાં મરડા આવી તેમાં એટલાં ગયાં માળાપ મરી ગયાં કે અનાયાસમ કદાપિ ન સંભાળી શકે એટલાં છોકરાં અનાયાસમ રહી પડ્યાં. આ અનાયાસમ નામ ફોલ્ક અને ફોલ્કીધરમાં કામ કરતી ગરીબ સ્ત્રીનું એ થોડુંક કામ હતું? પણ માર્ગરેટ એ બીડું ઝડપું. અનાયાસમ સલાવનારી સાંપીએ એણે કહ્યું કે મારા પગારનો અમુક ભાગ તમને આપીશ, તથા કામ પણ કરીશ. ધોળીધરમાં આકેરી મહેનત કરીને એણે થોડાક પૈસા ગયાગ્યા એમાંથી એણે એ જાપ ને એક નાનકડી માડી લીધી. નિત સવારે માડીમાં દૂધ નાળીને એ ઘરાકને પહેંચાડતી, અને ફરતાં ફરતાં

ન્યૂ ઔર્લિઅન્સની માર્ગરેટ

હોટેલો તથા સાદુકારને પેરથી ખાતાં વધેલ ખોરાક મારીને અનાયાસમનાં છોકરાં સાદુ માડીમાં ઝઈ આવતી.

પોતાની કમાણીનો અમુક ભાગ માર્ગરેટ દર અઠવાડિયે અનાયાસમને દેતી. થોડાંક વર્ષ પછી આ ભાગ માં ફીકફીક રકમ આવવા મંડી, કેમ કે માર્ગરેટ એટલી વ્યવહારુદયળ હતી કે સતત દાન કરતાં છતાં પણ તે વધારે ગણેા જોતી ને કમાણી વધારતી ગઈ. આ વધારા માંથી એણે એક સ્વતંત્ર જાળાસમની સ્થાપના કરી.

થોડાક વખત પછી માર્ગરેટ શેરીની બહો રાખી. અને જાવાળનો ધંધો છોડ્યો. પહેલાં જેમ એ માડીમાં દૂધ પહેંચાડતી એમ હવે શેરી પહેંચાડવા મંડી. અનાયાસમનાં પૈસા આપવાનું તો ચાલુ જ હતું. એટલામાં યુનાઈટેડ ટ્રેમ્પ્સમાં આંતરવિમલનાં પગ રણ થયાં. તો પણ માર્ગરેટની શેરીમાં આસની બહી. અને પોતે શેરી વેચતી તે ઉપરાંત જીમ મરતા સૈનિકો તથા તેનાં છોકરાંને પણ ખવરાવતી. છતાં એને એટલી કમાણી થઈ કે સારી પૂરી થયે એણે શેરીની વજાળબદી ચલ્લવી. હવે તો આખું શહેર એને જોજાખનું શર્ષ મળ્યું.

એમ કરતાં કરતાં એક દિવસે એ મરી મઈ. અને એનું પરિચયતામું વાંચવા જોશ તો શોકોએ જોયું 'કે આટલું આટલું દાન કરતાં છતાં એણે ફીક ફીક રકમ ગયાવી હતી, અને એ આખી રકમ શહેરનાં નોખાં નોખાં ગાસાસમ વચ્ચે ઘડેલી રીધી હતી. ગાસાસમ પછી ઠાળાં છોકરાંનો દોષ કે જોડાંગો. યહુદીને દોષ કે ખ્રિસ્તીનો, કૃષિકનો દોષ કે પ્રોટેસ્ટન્ટનાં પણ એનું હાંસ નહિ; કેમ કે માર્ગરેટ કહેતી કે 'એ જહાં એક્સ્ટરર્ષ અનાયાસ જાળકો છે.' અને એ બંધન વસિયનનામા નામે નામ નડેલું પણ ઈશુની પ્રિયશીતું ચિહ્ન જ હતું. કારણ માર્ગરેટ કદાપિ સખતાં વાંચનાં શીખી નડેતી.

માર્ગરેટના મૃત્યુ પછી શહેરમાં એનું ચિરંજીવન રહે એટલા સાદુ ન્યૂ ઔર્લિઅન્સના શોકોએ એનું પૂતળું ઘસારીને ચોસમાં રચાયું, તે માર્ગરેટના પરમ પ્રેમ તથા પરમદાસિનતા સમારકરૂપે હજી જીવું છે. (સારા કેમ જાણના દયેજી રૂપરથી) દે. પા.

ભૂતકાળની શોધમાં... ઉત્તર ગુજરાતનાં પ્રાચીન ઇતિહાસકેન્દ્રોનો પગપાળા કરેલો પ્રવાસ

ધો

મ થયેલો હતો. ગાઉ એક પંથ કાપ્યા બાદ ગાગડવાડી છોડી અમે રામણપુરીમાં પ્રવેશ્યા. રાજકીય સીમાને ભણે કુદરતી સીમા પણ સાથ આપતી હોય તેમ સીનેમા ચિત્રપટની માફક પ્રાકૃતિક દૃશ્ય પણ પસંદાવા લાગ્યું. પાટણવાડાની 'ગરમીથી ધગધગી ગહેલાં' અમારાં ગાંજાને દરે વહિયારની લીલી વનરાજિ હારવા લાગી. ચંચાતરના જેવી કોચાનીચી પણ કાળી ધરતી, હાથીને જે ઓથ આપે તેવી લથલાની કિન્નેરી ચાડોની શીતલ છાયામાં પંથ કાપ્યે જતા હતા.

વહિયાર ભૂમિ

'પાટણવાડા એટલે પાટણની ચારે પાસનો પ્રદેશ' એની તથા વહિયારની વચ્ચે લાક જોય નદી વચેરે કુદરતી સીમા નથી. આખા ઉત્તર ગુજરાતમાં વહિયારના જેવો, રસાળ એક પ્રદેશ નથી. પૂર્વે ગાયકવાડી એને રૂપથી રહી છે, દક્ષિણે કોણેનાં રૂપ એને પંચાસર સુધી ખેંચી ગયાં છે, પશ્ચિમે કચ્છના રણોના સુકાએશે ભાંગર એની ચાંદાચાંદ પ્રસારેશે છે તે ઉત્તરે જતોનો જતવાંડો એને આગળ જતો અટકાવે છે. 'વહિયાર એટલે શું? ભાટ-ચારણોના ચાપડા કહે છે કે આ પ્રદેશમાં ઝાઝાએએ વડવાડ કરી એટલે આ વહિયાર કહેવાયો. પણ સાંસંકી મજાસાગના તાત્ત્વજ્ઞોમાં એનું નામ 'વર્દિવિપય' લખ્યું છે, તે એ જ ખરૂં છે. એની રસાળતાને લઈએ 'વહિયાર' છે એટલે જ આ નામ પડ્યું.

પ્રાચીન કાળમાં ઉત્તર ગુજરાતની સીમા પૂર્વે અરવલ્લીની દારમાળા અને ઉત્તર લુણીના પ્રવાહ સુધી ચાલી ગઈ હતી. આ પ્રદેશનું નામ આનર્ત હતું. તેમાં લાકના પાટણવાડા હાંકરેછ (સાંસ્કૃત-મંદલ) અને વહિયાર (વર્દિવિપય)ના વિસ્તારમાં મોટું વન હતું જે ધર્મોરણ્ય કહેવાતું હતું, જ્યાં કણ્વ મુનિનો આશ્રમ હતો. મહાભારત તેમજ લગભગ ગદ્યાં પુરાણોમાં ધર્મોરણ્યનો ઉલ્લેખ મળે છે. ઇંદ્રપુરાણાંતર્ગત મોદપુરાણ પ્રમાણે વૈવસ્વત મનુનું બીજું નામ 'ધર્મ' પણ હતું. એણે આ અરણ્યમાં આવીને તપ કર્યું. એટલે એનું નામ 'ધર્મોરણ્ય' પડ્યું હતું. આ વાત અર્થભવિત સાગતી નથી, કારણ જ્ઞાપર્ત જ્યાં મનુ રાજ્ય કરેતો હતો તેના સીમાડા ઉત્તરે આનર્તને મળતા હતા.

વહિયારમાં પ્રચલિત ધ્યાનિક કથાઓ પ્રમાણે બીજાં બે પૌરાણિક રૂપોએ એમાં સંભવે છે. યનાસના મુખ નજીક ગોતમાશ્રમ હતો જે લાક ગોતરકા કહેવાય છે અને મુંજપર નજીક શેરિશ્વરમાં શિવે લોદાસુર રાક્ષસનો વધ કર્યો હતો. ઋષિઓ જ્યારે આશ્રમો ગાંધી તપ કરતા તે જમાનામાં ધર્મોરણ્યમાં પુણ્ય રાક્ષસો વસતા હતા. આ પ્રદેશના મુખ વતની 'પાટણવાડીઓ' શાપાના કોણીઓ છે. તે ધર્મોરણ્યમાં વસતા આ ઋષિઓને સંતાપનાર રાક્ષસો તે એમના અસહ્ય પૂર્વને જ હશે. ઇન્દ્રિસનના પ્રાંત સુધી એમાં હુન્મિ

ડાબી બાજુથી: (૧) ઉત્તર ગુજરાતના વહિયાર પ્રદેશની ધાસની મંછ; (૨) ભારતમાં બીજા જતકાંનાં મારકમાં મળે આપતી દેવોના પ્રારંભિક આકૃતિ; (૩) વહિયાર પ્રદેશના કોણીઓની એકી. સરખામણી અને વિવેચન માટે જુઓ આ લેખ

જંગલો ૪૮૯૮નાં. કુલ સિદ્ધપુર અને વડનગર તરફની ૪૮ ભાગ આગાદ દત્તો. ડોળીઓ કહે છે કે સૌ પહેલાં અનાદા વંશજોએ ૪૮ આ પ્રદેશનો જંગલો કાપી જમીનને ખેડવા લાયક બનાવી હતી.

કણ્ઠથી વત્તિનું મુલરસત્ત્વમાં આગમન

મારા ધારવા પ્રમાણે આ પ્રદેશમાં સૌ પહેલાં ઉત્તર દિશથી કણ્ઠીઓ આવીને વસ્યા હતા. આવા કે સોલંકીઓ નો રાજ્યપંથો હતા; અને એમ મુલરસત્ત્વમાં નથી કે એમના શાસન કાળમાં બહુતપર્જ પણ્ય એમની ૪૮ કોમના હતો. હાલ 'કણ્ઠ' કણ્ઠીઓ આ પ્રદેશમાં પડે છે. એમના બહાર એમના આગમન વિષે કહે છે કે કણ્ઠીઓ અસત્ત્વ તો અવધ કે કાન્ધકુલમાં વસતા હતા. ત્ય્વ અને કુલ આંધ્યાપા દેહી મયુરામાં આવ્યા એટલે એઓ પણ્ય તેમની સાથે મયુરાના પ્રદેશમાં ૪૮૪ વસ્યા. યાદયોએ મયુરા પર આક્રમણ કર્યું એથી કણ્ઠીઓ મારવાડના મોઝે કનકસેન રાજ સાથે મુલરસત્ત્વમાં આવીને વસ્યા. અહીં માગદમતી તથા મહી વચ્ચે આવેલો 'ચરોતર' પ્રદેશ એમનો ખાસ મથક બન્યા.

કનકસેનના મત પ્રમાણે કણ્ઠીઓ હૂણી મુલરસત્ત્વમાં મિલિર કાપ્યાઓના વંશજ છે ને છઠ્ઠા સૈકાની અધ્યપચ્ચે વંશજથી રજાવતાના ચક્ર મુલરાવમાં આવીને વસ્યા છે. એમની કંતકયાઓ પ્રમાણે કનકસેન રાજ્ય એમનો આગેવાન હતા જે પ્રણે ભાગે કુશનરાજ કનિક હતા. કયાઓ ગમે ને કહે, પણ મુલરાની પ્રગતી મુજબતિઓનો નિર્ણય Anthropometry (માનવ-શરીરમાન) મારફતે ૪૮ ચક્ર શકશે.

આ પ્રમાણે કણ્ઠીસત્ત્વની શરૂઆતમાં ધર્મારસમાં કણ્ઠીઓ આવીને વસ્યા ને તેમણે મુજ વતની ડોળીઓ મારફત આ પ્રદેશનાં જંગલો કપાવી જમીનને ખેડાણુ ચોગ્ય કરાવી. મુલરાવના લેણામાં એમનો યોથી પહેલો ઉલ્લેખ ૪૮ સ. ૬૦૭ના શીલાલિપે આનર્તપુર (વડનગર) ના એક આજ્ઞાલુને રખી આવેલા તાક્રમમાં મળે છે. એમાં 'કણ્ઠી' મારે સંસ્કૃત શબ્દ 'કુટુમ્બિ' વપરાય છે.

વલિયારની પહેલી નવીનતા

ચારકને મુમારે, કદિ તદિ તેએસા એવા આશ-રવાળી ધાસની ગંજીઓ દરથી દેખાવા લાગી. મંદિરના ગોળા ધુમ્મટ જેવો આગાદ ધાટ અને ધુમ્મટના કળક-સમાં શોખી રહેલાં રોમે મહેલાં જનાનાંઓનાં માટલાં

કુમાર ૧૯૬૦. એક (એપ્રિલ ૧૯૪૦)

નવો કે ધાસનો ૪૮ મંદિરો શિખોં કયા ન હોય, તેવાં બાસનાં હતાં. જનનનેતામાં અમે એક ગામને પાદરે આવી પહોંચ્યા. એનું નામદત્તું મુંડ. ગંજીઓના વાડમાં ઘણા માણસો કામ કરતા હતા. આ ગંજીઓ વિષે એમ ધાર્યું હતું કે દેખાવ મારો સામે એટલા મારે એ ધુમ્મટાકારે ખડકવામાં આવતી હશે. એની ખાદરી કરવા મેં આ માણસોને પૂછ્યું કે શું શોખા સાદ તમે આવી ગંજીઓ ખડકો છો? તેઓ મોઢ્યા 'નારે બાર', શોખા અમારે અહીં કોને જનાવતી હતી? એમાણાનું પાણી અંદર ન ગેસે એટલે એમને ગોળા ધાટ આપીએ છીએ. એમને નીચેથી ખડકના ખડકતા ઉપર આવીએ છીએ. ને ગોળા આકાર છતાં ટોચમાં ચર્ધ પાણી પેસવાની બીક રહે છે એટલે એક મોટા માટલાને તળીએ તેના મોટા જેવડું ૪૮ બાઈડ પાડી છેલ્લો પૂજો તેમાં બરાબી દઈએ છીએ. તોય વળી પૂજાને છેડેથી થોડુંક પાણી મહી પેસવનો બધ રહે છે એટલે તેના ઉપર એક આણું નાનું માટલું રીધુ વાળી દઈ આ છેડાને દાંડી દઈએ છીએ. (પુણે ચિત્ર નં. ૧)

જૂંપડીમાંથી કનુપની ઉત્પત્તિ

દિંદમાં પ્રાદેશકાળમાં બંધાની ઝૂંપડીઓના આકારમાં ૪૮ મંદિરો તથા મુરોની ઉપત્તિમાં મુજ રહેલાં છે એ તો હું જાણુનો ૪૮ હતા. ઐતિહાસિક કાળના દિંદના રચાવત્તો પ્રાચીનતમ નજીનો બારદૂત (અધ્યા-દાગાદ અને ૪૪૪૫૫૫ વચ્ચે સત્તના. પાણે)માં મળી આવેલો છે. ત્યાં શુદ્ધના પૂર્વજોને લગતાં બારકથાં (Bas Reliefs)માં દિંદની પ્રાચીનતમ દહેરીઓનાં ચિત્રો દેખાવ છે. એ ગોળા ઝૂંપડીઓના જેવાં ૪૮ છે. મુરોની રચના દહેરીઓ કરતાં પણ પ્રાચીન છે. ઝાંગી, સારનાથ અને બીજાં રચનાના મુરો એ ૪૮ આકારના છે. શ્રુત પૂર્વજોને પ્રત્યે માન અને બળની બાવનાં સર્જનનજૂતી છે ને જમતની દરેક પ્રગતમાં ને રહેલી છે. શ્રુતકને દારી કે બાળી, તે રચેલ ઝૂંપડી ગાંધી દેવામાં આવતી. પછી ત્યારે સંસ્કૃતિએ આગે કદમ માંડ્યાં ને સોડો રહેલાં મારે પથ્થર વાપરવા લાગ્યા એટલે આ શ્રુત સ્થિતિની યાદમીરીની ઝૂંપડીઓ પણ તેની ૪૮ જનતા લાગી. ધાર્મિક વિષયોમાં માનવ-હૃદય મૂલી પરંપરાને અનુસરે છે; એથી પથ્થરનાં આ સ્મૃતિરચનાનો આકાર મુજ ઝૂંપડીના જેવો ૪૮

રખાયા. રાજાઓનાં એવાં ગાંધકામો મોટા આકારનાં થકા કાગળાં. આ પ્રમાણે ગોળ સ્તૂપોની ઉત્પત્તિ યદ્ય.

પીરામિડ અને ડૉલમેન

ક્યાના પ્રકારેને જન્મ આપવાને ભૌગોલિક વિશેષતા મેરે ભાગે કારણભૂત હોય છે. કાંપના પ્રદેશોમાં પર્યટ મળતો નથી, એટલે ત્યાં લોકો કાચી કે પાટી છોટા પાટી તેનાં ગાંધકામો કરે છે. છોટા આકારે ચોરસ હોય એટલે તેઓનાં ચલુતરો ચોરસ જ યદ્ય શકે છે. એવા પ્રદેશોમાં મૃતકની દફનીઓ (સમાધિઓ) ચોરસ ધાટની થવા લાગી. આમ ચોરસ સ્તૂપો કે જે સ્નાનાન્ધ રીતે પીરામિડ (Pyramid)ના નામથી ઓળખાય છે તે નીપજ્યા. ગાળીશોનીઆ તથા મિસરના કાંપના પ્રદેશોમાં એવી જ સમાધિઓ થતી. દિલ્હાં તે આલ્પવૈત યાવા કે ગારાંધ લોકોની સમાધિઓ આ વાતની જ થાય છે. મિસરમાં પ્રાચીનતમ એવા સક્રારોનો પીરામિડ, ગાળીશોનીઆની ઝિઝુરત નામની કચરો અને આપણા આ ગ્રાસાંધ-યાવાઓની સમાધિઓ આકાર-પ્રકારે સરખાં જ છે.

ગ્રીક પ્રકારની સમાધિ ડૉલમેન (Dolmen) અથવા 'છતેડી' (છત્રી) કહેવાય છે. ઉપર વર્ણવેલી એ પ્રકારની સમાધિઓ તો સંખ્ય પ્રગભરોની યદ્ય. આ સિવાય આપણે ત્યાંનાં જંગલોમાં બીજા, કાળા, કુળ્લા પગેરે વસતા હતા. આં લોકો પોતાના માટે વાંસ કે જરનાં ઝૂંપડાં ગાંધી રહેતા ને હજુ પણ રહે છે. ત્યાંનાં જંગલોમાં આ નથી થતાં, ત્યાં ધાર કે પાંદડાંઓનાં છાપડાં ગાંધી રહે છે. શરૂઆતમાં આ લોકો પોતાનાં સુરક્ષાને દારી તે રથને નાનું છાપડું ફાંવું કરી હેતા. પણ પછીથી પર્યટોની શિક્ષાઓ શેષી સમાધિ ગાંધવા લાગ્યા. એકઠી શિક્ષા જન્મણી. રાખી તથા પાછલી ગામુએ તે સ્થિર બની રહી શકે તેટલી જળીનમાં દારી હેતા. પછી એક મોટી શિક્ષા ઉપર આટી મુકા હેતા. સામેનો ભાગ ખુલ્લો જ રાખતા. આદિજાળથી જ માનવગતિ આવી છતેડીઓ ગાંધની આવી છે. એ પ્રાગૈતિહાસિક કાળનાં મનાય છે. દિલ્હાં મેરે ભાગે તે નાગલોદાના સાગરથાણા સના કચ્છમાં તથા ગુજરાતની કચ્છની પડોશ ઉપરાંતમદારો મજાજ અને આસામમાં તે મળી આવે છે. આશ્ચર્યની વાત નો એ છે કે આપણા પ્રાંતના કાળાઓ હજુ પણ પોતાની માનીતી વ્યકિતનું મૃત્યુ થતાં તેના કાવને દારી ઉપર

એવી છતેડી રમે છે અને કચ્છના રાજવંશમાં તો દરેક રાજકુટુંબીની સમાધિપર પ્રાચીન કાળથી જ આવી છતેડી બાંધી કરવામાં આવે છે. કુટુંબોની અંદર નાંગની પાટી માટીની પ્રતિમાઓ નોવામાં આવે છે. એ સજ્યાં-ઓનું વર્ણન યથારથજે થશે. એક વેળા પીરામિડ સંસ્કૃતિની પેઠે જ આખા જગતમાં આ ડૉલમેન સંસ્કૃતિ પ્રચલતી હતી. આ વિષયના મંદોધક માટે ગુજરાત કોઈક નવીન આખી રહેશે એમ હું માનું છું.

સ્તૂપમાથી મંદિર

આ મુંડ ગામના લોકોએ મને કહ્યું કે ગામને દખણદે ત્રિપે મહાદેવનું એક જૂનું રહેલું છે. રસ્તો પૂટી તે બેનાનું જવા લાગ્યો. નજીકમાં જ ગામ બહાર કાળી, વાધરીઓનાં ઝૂંપડાં હતાં. આ ઝૂંપડાંઓના આકારે માફે ખાસ ધ્યાન ખેંચ્યું. (શુઓ ચિત્ર નં. ૨). સ્તૂપો કેવી રીતે રચાયા એ નો આપણે જોયું. મૃતક પૂરા પછી મૃતિપૂજા અસ્તિત્વમાં આવી. મૃતક વડે નો કુટુંબીજનોમાં જ પૂજાતો પણ દેવને નો આજું ગામ આશરે. આમ સ્તૂપોમાંથી દેવધાંના રચાયાં. પ્રારંભનો માનવ શિકાર કે ક્ષમયાદિ પર ગુજરાન ચલાવતો ને તેને સહકુટુંબ રૂંધા માટે એક ઝૂંપડી ગમ્મ યદ્ય પડતી. પછી તેણે ભરવાડનું છવન ગ્રહણ કર્યું. એટલે દોરડાંખરને રાતે ગાંધી રાખવા, ઝૂંપડીની સામે, ગારણાની ક્રમોક્ત, એક છાપડું ગાંધવું પડ્યું. પાછળથી. પરસાદનાં પાણી ને છવન જંતુઓથી રક્ષણમેળવવા માટે માટીનો એારક્ષો કરી તેના ઉપર આ જોને ગંધાતાં. આમ ઝૂંપડી મટી તે થર બની રહી, ને ધીમેધીમે એારક્ષો, એારડા, પરસાગ અને યુમટ એવા તેના ચારે ભાગ થયા. આપણા એ પ્રારંભિક ધરને દેવમાળના પેસા દરેક સાથે સરખાવી જોશ નો માત્રમ પડશે છે કે તે એ પ્રારંભિક ધરની જ કળામય અનુકૃતિ છે. ધરનાં એારક્ષો, એારડા, પરસાગ અને યુમટ તેમાં અનુક્રમે પીઠ, ગર્ભગંધ અને શિખર યદ્ય ગયાં છે. આગળ વર્તાં ચિરેલ કોટુંબિક બરડીઆતોને કારણે આ ધરમાં પરસાગની સામે ચોટીક ખૂંડી, જળવા રાખી હજુ મોક કરવામાં આવ્યો ને એની સામે પધારાનું એક બીનું છાપડું ગાંધવું ને હાલ એારડી કંડવાય છે. મંદિરનો સખા-મંડપ એનું પ્રતિરૂપ થયો.

(ગાંધ)

અમૃતલાલ વ. પંડ્યા

નર્મદા મૈયા

‘નર્મદ દેવ’ એના કદની વાખને જાણે રોકા
 આપનાં સાંભળે, પાંદડીય પાવજનમ્ મળાનિ
 દેવી મર્મદે’ આ નર્મદાદેવ પણ એક જગદંબાને મૂળે
 સાંભળે, પણ એવો આમ-પ્રાચીન બુદ્ધિમાન-ના
 કોટ ઉપરથી મુરદાનની એ વલકીયાં રમીને કસો
 ત્યારે એના વિશાળ નરદંબનારે વેદકે નબળા જાય
 મયા, એના અવિદ્યમ મનના વળતા વળાવળાવડાં નર-
 પાની પાન ના જાણ્યુંએ બી. પણ પત્ર આંડવાનીને
 દિમ્બ આવી નહિ, વાળા તારાં પલટી ટાપવી ને
 વિનાદમ્યા પ- માવતી નર્મદાને બી. બી. એંડે મી.
 આવી, દેવતાનામના પાંદડાનાં પત્રનીંચેથી પાનની
 વિશાળતાને વિનાની, આવી નબળે તરફ પત્રી વળી
 રંધવામાં ને નિમજ દેવકે છે. પૂમરી દેતાં પામમળ
 વાળીને નેમને અપાનના મનના આવાવવા દુષ્ટી
 બી. એના પાડાળાં તાજ પાનના ને પાન તરફ
 પણ અનમ્યે નીચા છે. તરફ નેમને વિનમ્ય નીચે
 નથી, આવી તે એ વાળા તાવામાંથી માળીને નરવામાં
 માટા જવાકેને તાવાના દર ઉપર નરવાવાના, પાનના
 વળાવળાવડાં પડીને મુસાવી દેવામાં દો... દો કત્રા
 નરજીયા વળાવડાંને પણ લાગુલ- દોષવામાં મજા
 થાને છે, માંકો દાન-’ આવી નરદંબનારે નેમને વળ
 નેમ અવવા મુલેય છે, આવી તે એના એંડે અવવામાં
 રમને જ જાય છે. માંકો એંડે ઉપરવાય.

એને મુરદાનની નબળાની મનનીંચે આવી ખંદા
 નીકળે, મનની તાતાવડાં મળાય છે પદનું નર
 ને વળાવળાની આ નહિ પણ ‘ના’, અમને એ નેમનાં
 રમનામાંથી મી રીને આનિ ‘વેદ’ એને રાખાંમાં
 આજો ખંદવાના કોટ કયાં જાણેને દેવ ન દેવ
 માંકોને સરને એને વિષદયા મુરદાનીંચે પે-એક
 પેય ને રા કાટ, નર્મદાનીંચે મરદાની નજા મળાવડે
 મુરદાનના અવલુનકનીંચે મરદાનીંચે અવલવવા પળાનિ આજ.

કિયાનીયા દોષાવવાના કન્યામાં આજે મનાં અમે
 અવતી દર છેડી; ને પડી ને અમે કોટ દેવી અજ
 પદ પ્રસન્ન થયેને શુદ્ધિ આવી પાનમાં રમીને દેતાં
 દેવ એમને અમને-અમારી મરદી મુરદાને રમીને

દેતાં, એ રમીને અમદાવાદ, પદેવા, બાગ, કે મુરદાના
 કન્યામાં પદ અમારી નરદાનાં મળ્યાં. અમારી દરિ-
 મરદાનાં એનું નિર્મિતન વળાવળાવડાં અદુ થયું દનું,
 કાંડોએ એનું કિનિરદાનું આનોનમાં વિરદનું સામું,
 નર્મદાનાં અવલવવા કરીને પદાવ આ દેવ એમને કાન-
 ની કાળો પદમી અમે એને પૂરણા દેવી દલી, કેમ
 અનું જાનું દેવું અમને જાણીને રંધા કાટકાટ ન દનું
 દેવ’ અનરે અનરે કપાસનાં કાંડામાંથી લીલી વલકાં
 ને ઉપર એને વલકાંના બુદ્ધિ રંધનું તારાં કુટનું ક. અમે
 નાં નરદે નાંના, તરફ એ જ અમાંબુ રમ્ય, આ
 રંધને તે અમારી છાતી ઉડાવવા સાચી, કેમ નહિએ
 કાનની કાળો પદનીનાં ને માંકો મુરદાનનું જાંકે
 અવલવડનું મોદવ છે. કાનના કપાંને દિને રૂનિ-
 પાનનાં કપાંમાં મળાજા જાનામું છે, નિમરનું વિવિધતા
 નળાનું કે કપા કાનના કે સાંધે જ દકારે દેવાનાં
 વિમળ થયું છે

માંકાવાળું માંકે દેવાનું કાંડાને માંક આમું,
 કેટલું મુરદાં કોટિકે છતાં ને અકોટિકે રંધું, માંક અવર
 એવો તરફ વળાં ધોમ્યા અજોને મળે અધિથી પેટ-
 કિમ્મોનાં રમુકાર ને બેડાવવાના તાણદે દયકાર,
 દોષાને મેળોના નિમરના પદાંકોનામાં વળે પોતાનો
 વિનર ન પૂડાવતાં દેવ’ અવતની પ્રમિતી એવવા
 પણ અવતના માનવતાના મેરડાં સમા બેડા-આકાશ
 ને પૂડી પડે આમુરદાનના મોદવની સારી પ્રિમા છે.

પાંચ નાળા પડા થયા ને દવડા માંક આમું,
 નર્મદાની કોટી બેખડ પદ એ વેડાનું છે. કન્યાએ વળાવળી
 તરફ વળાંકે લીધા, ને અમાનીથી અમાનકર સાંકેકને
 એક મરદા અમે, અનિર્મ્ય-દેવામાં નર્મદમિયાનું અનિ-
 અવ્ય અવ્ય રંધનાં નરદે રામ મયા. જામે જાણું
 કાંકાંમકી દર ઉમેથી બેખડાની રમ્યે પદામિથી
 એકે દેવીમાં એવો આમમાની વળાવેદ કવિદેથી
 મરદી કવિવાની રંધે સરે વળાવેદા, દર પૂર્વસિનિરમાં
 આકાશ સાથે એકાકારે જાનાવો પ્રથમ કદની આડી
 બુદ્ધિ મરદામાંથી મળી દલી, પ્રમાનકિરોને પ્રિતિ-
 ગિમિત કદની, આકાશના ગાંધીને એવે અમાવતી

યુગો પૂર્વેના આર્યકાળથી ગુજરાતને પોતાના રાજાપારણે હુલાવી સખળ અસ્મિતાનો ઇતિહાસ રચનાર એનાં પાણી આમને છે-મરણવાઓની મસ્તીને, તારાઓની તાકાતને, ધખકતા નવજીવને

નર્મદાનીરતી ઝળક દષ્ટિપથમાં ક્યાંય સુધી ચમકારા કરતી દેખાતી હતી. થોડાજ માઇલમાં આટલો અજબ ફેરફાર! પ્રવાહમાં નથી ઉત્તમ, નથી મસ્તી. અખંડ ગાંભીર્ય ખડેને રંગેદબર રિતત પાણી ખડે જ, જળે જોડાયા કુટુંબને સમભાવે સાચવતી વાતસલ્પભરી જલની!

છ માઇલ આગળ દોડ્યા. અને આવ્યું શુકતીર્થ. આર્યોના ઇતિહાસને અંગે લખેલીને એટલું, તપસ્વીઓની તપોજ્વિ. બુદ્ધેયોનું નિવાસસ્થાન. ગામમાં જઈ ચાર શેર દૂધ લીધું. બરેર તો ત્યાં જ પા મયા. ગરેર સાથે લીધું. શુકતીર્થથી કપીરવડ જતાં નદીના રેતાળપટમાં પધારે આસનું પડે. પણ ત્યાંથી દોઢ માર્ગનું દૂર મંગેશ્વર ગામની સામે જ કપીરવડ છે. શુકતીર્થથી મંગેશ્વર તરફ દૃષ્ય કરી.

મંગેશ્વર નાનું ને નમણું, સુખી ગામડું છે. કિલોસ કરતા નિશાળિયા ખમે દક્ષતર ભરાયી, શુકતીર્થની નિશાળ તરફ જતા હતા. અમે કિતયાં નરીમાં. સામે જ કવિકેં ગાએસો 'બૂરો બારેઓ ઝાંખો દૂરથી ધુમ્મે પ્યાડ સરેઓ,' કપીરવડ નદી વચ્ચે નિર્ભયપણે ઊભેસો. પણ કપીરવડની શાખાશુદ્ધિમાં રમવા કરતાં અમને નર્મદાને દેમે ખેલવાનો વધુ ઉમંગો હતા.

અહીં તો પહેલા પટયાળી નર્મદા પોતાનો દેડ શોંકાયતી, મંગેશ્વર ગામની ડાબી બેખડોને ધસાતી તીરવ વહી જતી હતી. હવે દેડાં જાડ્યાં ન રહ્યાં. રેતીમાં પડાય નાખ્યો ને કછોટા બીડી કિતરી પડ્યા ખેલવા-ગાંડાની જેમ જળરા તરવૈયાની અદાથી યાદ-ક્યા-પણ બેખડ નીચે પાણી તો કમર સુધી જ ઊંડું નીકળ્યું. પડ્યા પણ શરમાયા.

'અરે આટલામાં ક્યાંય કોંઈ પાણી છે કે નહીં?' એક રનાન કરતા બુદ્ધને પડી જ્યેયું.

'કેમ નથી? નર્મદા તો મૈયા છે. એનાં ઉડાણનાં શા કહેવાં? અરેકો માર્ગન આગળ જવ એટલે નીકારા ગામ પાસે કોંઈ ધરા છે.' બુદ્ધે જવાબ આપ્યો. સામાનને ત્યાં જ રહેવા દીધો ને અમે પાણીમાં મસ્તી કરના ઉપડ્યા. બુદ્ધેનું કહેવું ખડે દટું. નીકારાની બેખડોનાં ઉડાણ બંધકર તો નદિ પણ ડર જાયે

નેવાં તો દનાં જ. ટુંગરી દિવાલ નીચે કોંઈ ધર દના. અમે ત્રાટક્યા. ખૂણ કૂંઘા-નાચ્યા, જાણે મન મુટ્ટીને માને જોગે ખેલતા હોદાએ એમ ખૂણ નાચા અહીં નર્મદાદર્શનની હૃદયપર્સી આહ્વાદકતા જીવનમ વજ્રોપ થતી સાગી. જનરતા શિયાળોનો સૂર્ય મારે નપાંતો હતો, દૂર કિતિજામાં નદીતરે સંચાતા હતા 'નર્મદે હા!' અમારાથી રવાનાવિજ જ જોડી જવાયું

મધ્ય દિંદના મુકુટ શો લવધગિરિ ને એની જડા રૂપ અમરકંટકમાંથી સરી, અસંખ્ય ગિરિમાળાઓમાં આજોટતી, ખેતની, આહસો માઇલની ઢાંખી અવિરામ સફર કરીને આવતી મૈયા નર્મદા અહીં પણ એટલી જ સ્ફૂર્તિમાં છે. એના યાંતરે અવાપ શરવ છે, આઈ પહેર તાઝગી છે. સંજવળીશક્તિ ને વાત્સલ્ય હસોહક બરેમાં છે. ગુજરાતમાં પ્રવેશતાં પહેલાં તો એ મધ્ય દિંદની મદતાને મેકેલાવતી આવે છે. વિંધ્યની ગિરિ-કન્દરાઓ એને બેઢથી પડે છે, જળાસપુર પાસે તો એને રવેન આરસપથરો વિંધી માર્ગ સાનુકૂળ કરવો પડે છે. દિંદના આહસો માર્ગજતા વિસ્તાર પર એનું વદાસ વહેવું આવે છે. એ પરિણમે છે મીચ જાડીઓ ને વનસ્પતિસમૃદ્ધ કાન્તારોના રૂપમાં, વામુદિઓને ડાલના છોડવાઓના રૂપમાં, દિગ્વિસ્તરતાં ખેતરોના રૂપમાં. એના મર્મરૂપગિમાં જીવકાલીન સંસ્કૃતિના ધમકારા પ્રેમજાય છે. પાનાડપાણી પાસે એનાં કોંડાણુ અનામ પ્રણય છે. ત્યાં એનું રૂપ મદાગંભીર છે. જળાસપુર પાસે એ શુભ સમિષ્ઠા છે. સ્ફટિકમાં વારિવદનમાં ત્યાંના રવેત આરસનું સૌન્દર્ય બેળવાય છે ને એ જાને છે સુરદર્શન. પણ ગુજરાતમાં આવતાં તો એનું હેતાળ દેવું એટલું ઉભરાય છે કે જાણે જાડ્યું રહેવું નથી. ગાંભીર્યને એ યડીબર જૂલની જવ છે. જાડ્યાંને છાતીએ હાગતી માતાની અધીરતા એને યાંતરે ઉદ્ભવે છે. એ ધસે છે, શરપાળુંશરને આવેગમાં પ્રણયે છે. ને મોખડીપાટ ઉપરથી સોએક ફૂટની કોઆદચેથી એ અદિશ્વિત સંદેશવિના શોષરૂપે પહોચા છે ને જળધોધનું બળ્ય દર્શન રચાય છે. એનો કલકલ નિનાદ ગર્જનામાં પરિણમે છે. માદેશના વિસ્તારમાં પ્રવિધાય પથરાય

છે. અહીં એનાં જળ આમંત્ર છે મરણવાઓની મર્યાદાને, આલમિકં તારાઓની તાકાતને, ધ્યક્તા નવરંજનને. શિશ્નઓ પર શતપાદે પછડાતું એનું પ્રેયંડ રવકષ રોધવણું બની કવિઓ ને કલાકારો, સૌન્દર્યધિષા-મુઓ ને સંસ્કૃતિસ્ફર્કોને નિમંત્રી રહે છે

અને એ નિમંત્રણ કાંઈ આજનાં છે? એ તો યુગો પૂર્વના આર્થિકાળથી અપાતાં આપ્યાં છે. નર્મદાના તટપ્રભુત્વે, એકાન્ત મનોદરનાએ અપિકાળ સંસ્થાઓ. અનેક તપસ્વીઓને એણે જન્મઆપ્યા ને પોષ્યાં છે. એના કાંઈના કણે કણ પવિત્ર છે, દૈવી છે. એની કિંચી કિંચી ભંખડા પર તપોપન્ના રચાયાં. આશ્રમો રચાયાં. યુતિ ને રમૃતિશાસ્ત્રો રચાયાં. ભૂયુક્તિના તપોગથ ભૂયુક્તભરૂચર-રમ્યુ. આજ કાંઈએ ઉપર યુગનાતની મુખળ અસ્મિત્તાને કલિહાસ રચાવે. એનાં વાત્સલ્ય-વંદેભુ મુગરશતના ઉપનતે કેટલાય કાળથી મૌનિતાં આપ્યાં છે. અવિરામ સદે એના ઉપનર્મ છે. સત્વેના ને પિનાશ પામતા કલિહાસનાં તદ્દરશ નિર્ગ્ધ અવ-શોકન એનો ઉપનકમ છે, અંતરનાં અગ્નિદાન એનું ઉપનસાહસ છે. અન્ધ બની કદાચે કયાંય એ અટકી નથી. એના સ્નેહમાં અંતરાય નથી. એના દર્શનમાત્રે કવિકંઠ કાઢ્યા મૂક્યા છે. એના નિનાદે એક કાળમાં સમુદ્ધિને સ્નાનાપારણ્ય મૂલતા ભરૂચના નાવિકોને ઉન્નત બનાવ્યા છે. ગંગાની જેમ નર્મદાએ પણ કંઈક વરંપારી વહાણોને પોતાના જળ પર નચાવ્યાં છે ને દહરં રવી સહી પનાઈએને, સદવાળાં વહાણોને એ ગચ્ચાંની જેમ રમાડે છે. ગંગાનું વાપવિનાશક, પતિતપાવન પાનિય નર્મદાના જળગિદુઓમાં પણ બરેલું છે. એ મુક્તિદાતા મનાયું છે.

નર્મદાના પવિત્ર સ્પર્શે અગારાં હૃદય મત્ત બની ગયાં. એના જળમાંથી જલાર નીકળવાનું મન જ ન થાય. એમ જ થઈ આવ્યું કે ગણે અહીં જ કાચમંડા વડાય નાખ્યાં. જપોરના ત્રણ પાગલો આવ્યા હતા. અમે પાગળીની અડાર નીકળ્યા. મંગલેશ્વર આગળ નાખેશે પડત ઉવાડ્યો ને ત્યાંથી કશીચડની થેરી ઘડાઓમાં જમાવ્યો. નર્મદાની વિશાળતા કશીરવડના નાનકડા ટાપુને વિંદ્યાઈ વળી છે. હરેવાય છે કે કશીરવડ દાતણુની ચીરીમાંથી જન્મે. ગમે તેમ પણ અહીં મન કશીરે 'કહન કશીરા મુગો મેરે આહુ'ની

અલંગ બજન ધૂન મચાવી દશે. વડ 'પણ કોઈ' અવધૂત તપસ્વી જેવો જ લાગે છે. અંકડ અખડખંડે ડાળીઓ, એ ડાળીઓમાંથી બનેલાં યડ, ગંડવાઓની જલજ્વાલામણી, આ બધું વિરમચડનાક છે. વડની ડાળીએ મૂલતાં મૂલતાં અંમે ઉપહાર લીધા.

સાંજે મંગલેશ્વરના કિનારા પર 'નર્મદે દર'ની આસ્તીનો ઘંટારવ ખાતાવડણમાં રણુડી રહી ત્યાં અમેય કાઢ્યા. આકાશરંગે રંગાની નર્મદા. મૈયાનાં એકવાર કરીથી આંખ બરી બરીને દર્શન કરી ત્રીયાં ને હૃદયમાં એનું અતિરમણીય રમાડક રચના 'જળ નર્મદે નૈવા-જય મુગરના'નો આછો પડ્યો પાડના અંમે થયે પડ્યા.

નંદલાલ જોષી

અથર્વેડના પ્રખ્યાત વજાલ બઈ એક દિવસ કોઠ ન્યાયાધિકારી સાથે દરવા નીકળ્યા. ત્યાં રસ્તામાં એક પુરાણી વધરેતંત્ર જેઈ પેલા ન્યાયાધિકારીએ પ્રશ્ન કર્યો. 'આ વધરેતંત્ર અત્યારે ભાગ માગે તો તારૂં શું થાય?' 'મારે નામરજીએ એકલા થેર જતું પડે, નામદાર' બહે ઉત્તર આપ્યો.

બાપા: મનુ, આજ નિશાને શું શીખ્યાં?
મનુ: (મરેથી) કોઈ પણ કોઈ પછે તો નેના જવાબમાં એકલું 'હા' કે 'ના' નાંદે 'પાનુ' 'દાહ' અથવા 'નાહ' કહેતું એકલે.

બાપા: બહેબર?
મનુ: હા, હા.

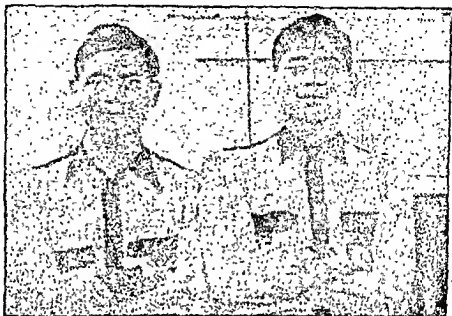
'તું પહેલવહેલા મુબારકાં બાળનાં ત્યાં ગણ મજબૂતાં ફૂટી જાદમ પણ ન હતી; બહે, મારે નાનું શરૂનું 'ન નહતું' 'એમ કેમ?'
'હું ત્યાં જન્મેલા હતો.'

હુંના કવિ શાલિળના એક ગિત્રને ફેરી નહેલી સાવવી. અને એ જાળત બંને ગિત્રને વારંવાર રંસાકસી મવા કરવી. એક વાર બંને બેઠોં કંતા ત્યાંથી એક અવેડા નીકળ્યા, અને રસ્તામાં પડેલા ફેરીના છાતકાને સુધીને આમળ આવતો મેઘ એ બતાવી પેલા ગિત્રે હણું, 'મેઘનું? અવેડા પણ ફેરી નથી ખાતા.'

કવિ શાલિળે તરત જવાબ દીધો: 'બરી વાન છે; અવેડા જ ફેરી નથી ખાતા.'

ઈંગ્લેન્ડના પ્રથમ કોટિના ચેપમેન સર્કસમાં પોતાના અંગકસરતનાં કામો વડે
અપ્રતિમ લોકપ્રીતિ
મેજવનાર હિંદી
તરણો

★

જે

અંગ્રેજ કુટુંબ ગેટડ લું વસનો હતો તેમાંના દરેક જણ શહેરના સીનેમા નાટક વગેરે પ્રકારથી ભારી જેમ ખૂબ જ કંટાળેલા હતા એટલે ઈસ્ટર્નની રમતઓ પછી ત્યારે એકાદ જુદા જ પ્રકારનો મનોરંજક કાર્યક્રમ સૌ શોધતા હતા. પણ મોટા માણસો કદતાં નાનાં છોકરાં આ ગાળતમાં વધારે હોંશીયાર અને આકર્ષીતવાળાં હોય છે. એટલે સૌથી નાનાં જોન પહેલી ખજાર લાખો કે 'એનપ્રીટ્ડ'માં એક મોટું સર્કસ આવ્યું છે ત્યાં બીજાં પ્રાણીઓ સાથે પાંચ વાદ્ય બતાવવામાં આવે છે. અને વધારામાં જે ત્રણ 'કાળા' છોકરાઓનાં કામ ખૂબ જ જોવા લાયક ગણાય છે.

આ નવાં કાર્યક્રમ સૌને ગમ્યા. મેં પણ સર્કસ પળા નખતથી જોયું નહોતું. વળી જે કાળા છોકરાઓની કાર્તિ નાનકડાં જોન ચુધી પહેંચી હતી તે કાળા છોકરા છે કાળુ તે મળવાની પણ સદ્ગતિ સુકના થઈ. એટલે મેં અને સર્વ મંડળીએ સર્કસને એક દિવસ ઉદાર આશ્રય આપવાનું કરાવ્યું.

એનપ્રીટ્ડ રંગની પાસેનું જ એક નાનું ગામ છે. અને ત્યાં જ ચેપમેનના આ સર્કસનો મુકામ હતો. આપણાં દેશમાં પ્રો. દેવળાનું સર્કસ નેટરું પ્રસિદ્ધ છે તેટલું જ ત્યાં ચેપમેનનું નામ જાણીતું છે. એટલે જિંદગીનું તે જૂનામાં જૂનું સર્કસ છે અને તેમાં કામ કરવાની તક કોઈને મળે નો એ ગુડ માનવર્થો પ્રસંગ

કસરતકુશળ શેજવળકર બંધુઓ

★

ગણાય. આવજ દરમનનો મેત્રાદી હોય તેને જ ત્યાં રાખવામાં આવે છે. સર્કસનો પ્રયત્ન તંબૂ, પાણીમાં જાળવરાવો ઉત્તમ સંગ્રહ અને નેવા આવેલ મેથુમાર મર્દો નિહને મને લાગ્યું કે ઈંગ્લેન્ડનું તે પહેલી પ્રતિનું જ હતો.

દરેકા સમયે ખેતની શરૂઆત થઈ. પ્રથમના જે ત્રણ કાર્યક્રમો પતી ગયા ત્યાં મેં દુઃખવર્ણના મુખે કો દસના દસતા ગોળના દારમાં દાખલ થતાં જ પ્રેક્ષકોના રોળાએ પ્રયત્ન મઝમઝટ અને અવાજોથી તેમનું સ્વાગત કર્યું. ચોરી જતતા તરફથી કાળા આદમીનો આ પ્રમાણે બંદરે રીને તેમજ સ્વયંકુરણથી સતકાર થતો ઈંગ્લેન્ડમાં કવચિત જ નહરે પડે છે.

એ સમાજના નાજરૂં સ્થિત કરી તેમજ સ્ત્રી-કાર કર્યો અને પોતાના ખેતનો આરંભ કર્યો. કેટ નદિ તે પોણા કલાક ચુધી તેમજ પોતાના કસરત-કૌશલથી પ્રેક્ષકોને મુગ્ધ કરી નાખ્યા હતા. એક રોજર ઉપર લાકડી અને પારિવારિક જેઓ સમનોત્થાનના પ્રયત્નો કરતા હતા ત્યારે પ્રેક્ષકોમાંથી આનંદના ઉમર

શેઠવચકર બાઈઓના મુક પ્રા. વસેનરાવ દિલ્હીસ્તાનમાં પાછા આવ્યા બાદ મુખેસિદ્ધ 'બ્લાક'ટપે મહસે'માં ૧૯૩૮ મુખી કામ કર્યું. કરી 'જેકેકપત્ર'ના જાડીઅન થીએટર માંદે આમંવણ મળ્યું. ત્યાંનો કરાર પ્રશે થનાં જ 'એપ્રેલ'સ સર્કસ' એ જાડી અને જાડેલી કંપનીમાં જોડાયા અને આજે ત્યાં જ છે. અને તેમના નેપુનનથી અત્યંત શોષિત થયા છે. ત્યાંના વર્તમાનપત્ર આજે આવું જામ છે: 'જુદા જુદા ખેડારીઓના કામના વિચાર કંઈક રાજગંધુઓના તોડ સંભાળવાના અત્યંત વિનયનરતક બેંકા જેવા પ્રકારે હિંદુઓ પૂર્વે કરી જોવામાં આવ્યા નથી.' એવી એનની ઘોષપટનાની પરી સાક્ષી મળે છે.

આટલી શોષિતતા અને કાર્તિ મળ્યા છતાં બેંક બાઈઓના રૂબાપ અત્યંત નિર્ભય અને નિષાડસ છે. બે બાઈઓનાં એક જ ધંધામાં ઉત્તમ સાથે સાલ-ચંપ મળતું ફૂલ છે. એકેટલી અપવાદપદ્ધતિ, છતાં અંધ અને રૂબાપમેળ પડેપડેને અનુકૂળ દોષ એવું જવચિત જોવામાં આવે છે. પણ આ બંધુઓ એ જાગનમાં અત્યંત અપચારક છે. મેરો કે નાના એવા બાપ એનનામાં છે જ નહિ. મનમદ કોઈપાર જાણ્યો તો તેના છેડા આવે એટલી ખેડ કોઈ રાખતું નથી.

સરસ્વતીગાય અને સર્કસના મેંચા જાગત બે નાના કેટલાક પ્રાંત પછાત અને તેના જવાનો તેમજ

નીચે મુજબ આપ્યા.

પ્રશ્ન: દિલી શોકોને પરદેશી સર્કસ કંપનીમાં કેવી તકો છે?

ઉત્તર: પુષ્કળ છે. દિલ્હીસ્તાનના સર્કસો જોવા વિષિ ધાડી અને મનાંદજક ખેડોની માલતી ખીન મોં દેશોમાં છે જ નહિ. જંગલી જગાપરે પર કાચુ મેળ વવામાં દિલી શોકો પૂર્ણ વાંકેમાર છે. તેવી જ રીતે સારીરિક અપવિતામાં અને ગનિગિરોધની જાગનમાં પણ દિલી શોકો પાચાતો કંઈક અદિયાતા છે. એથી પરદેશી સર્કસમાં દિલી માણ્ય ખીન ખેડારીઓને જંગલી પાછળ-મુખી શકે છે. વર્ણનદનો પ્રશ્ન મેંધાની જાગનમાં માંકિડા આગળ કરતા જ નથી. ઉત્તરન કેમ નર્મ એટલો જ વિચાર તે કરે છે. પણ મોં એટલું દારિય મેંધ, ખેડારી આવે, છતાં દુઃસદ થાય. છતાં પોતાનો દેશ છોડવા દિલી માણ્ય તેવાર નથી. તેથી જ પરદેશમાં ઉપજવિકાનાં સાધનો દેશો છે તે તેની નજરે પડતું નથી. દેશારન કરે તો કેદ-સાવ અનાત શેરો દિલી શોકોને મળી શકે એમ છે.

પ્રશ્ન: તુજનાતમક દષ્ટિએ દિલી અને પાચાત સર્કસ કંપનીમાં કોણ શરે એન તમને જાણે છે?

ઉત્તર: દિલી કંપની માટે મોં જોડ્ય અર્થિમાન છે પણ અવરથો રાખવામાં અરીંગી સર્કસ કંપની કાર્યતમ છે. એવો મારો મત છે. આપણા ખેડાર-એવું કામ અરીંગી કરતાં સાઈ દોષ છે પણ શેર-વ્યવસ્થા અને પાર્થન્યનોના અભાવે તે જોડ્ય ઉત્તર-વદાર થતું જોડ્યે તે થતું નથી. ખેડના પોમાક-જામાન, મનોરંજક કાર્યક્રમ વગેરેમાં જે વિચિત્ર અને વિચિત્ર અરી નમે જુઓ છે તે દિલી કંપનીમાં દેખાશે નહિ.

પ્રશ્ન: આને બાધિ કાર્યક્રમની કંઈ પરદેશી આંકડો છે?

ઉત્તર: નિશ્ચિત કેં જ નથી. પરંતુ દિલ્હીસ્તાનમાં પાછા જતને સર્કસ કોડાકુશત શોકોનો જોડ સારકાર મળી મોં તો પાચાત સર્કસ કંપનીની રમે એક નથી સર્કસ કંપની કાદવી એવી મારા નાનાં દિવસોથી કાચના પોમાય છે. સીનેમા સિવાય ખીન મનાંદજક કાર્યક્રમમાં વડુ કમાણી નથી એવી સામાન્ય માન્યતા દરેક મેંધ છે પણ વડુનિયતિ એવી નથી રાખવાનુસાર સર્કસના ખેડોનાં જોડતા નસ કેડારો રમો દોષ તો

એ ધંધાને પણ સામનાયક કરી ગયા. કોઈ પણ વ્યવસાયના નફાની આપણે હવે દાનિકાદેક શાપ છે.

પ્રયત્નવાદી માણસ જાદુયા યશસ્વી જ સાવ છે એનું મુનિયત ઉદાહરણ રાજ્યપત્રકર ગંધુ છે. મરજી હોય તો માર્ગ ધર્મ મનો એ અંધેશ એમને સંપૂર્ણ સાધુ પડે છે. મેંઆળ જેવા સામાન્ય માણસના મેકની

જંપડીમાં જન્મેલા વ્યાજકના મગ મંડળ જેવા પ્રથમ પ્રતિભા સ્તરેમાં જન્મ પડેલા એ ફરતી પડેલા દેશને પણ સ્વદેશ ખૂરી? એમણે સંપાદન કરેલ મુખ્ય ઉત્તરોત્તર વચ્ચે સ્વદેશી દાખા-ગોરી જેમ દાખ પણ કરે એમાં મેંઆળ ન હોય.

(સિદ્ધિદેવ માસિકમાં આવેલા પી.ચી.કુલકર્ણીના લેખ પરથી)

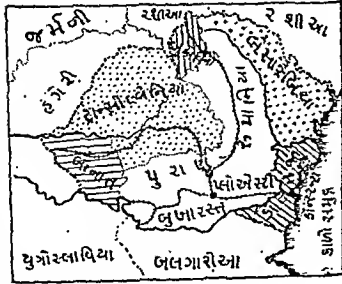
ફરતી ને નજીકની

હવે રુમાનિયાનો વારો ?

યુરોપમાં આફ્રિકાની પડોશીને કમરમાં આવેલા આ દેશના અર્થે શાય 'રોમનોની બગિ' થયા મહાયુદ્ધ વખતે જુદાં જુદાં રાજ્યો પાસેથી એણે પડોશીમાં મુકાબે લઈ એનું કદ પહેલાં કરતાં લગભગ બમણું ફૂલી ગયું છે. ગણતારિયા પાસેથી 'ગ્રાન્ડબ' એણે ૧૯૧૭માં જ પડોશી લીધું, ત્યારે મહાયુદ્ધ પછી રશિયા પાસેથી બેસાર્બેનિયા, ઓલિટ્રિયા પાસેથી બુકોવિના તથા લંબેરી પાસેથી ટ્રાન્સિલ્વાનિયા, અને બાનાતના થોડા પ્રદેશ. આફ્રિકાનાં બધાં રાજ્યોમાં રુમાનિયા સીમી સમૃદ્ધ હોવાથી લંબેરી, રશિયા તથા તુર્કીનો 'ગ્રાન્ડ' એના પર હમ્મેશ રહેતો આવેલો છે ને તેમાં એની આ પચાત્તરીની એને ફરી રજુકેત બનાવી દેતો નવાઈ નહિ. રુમાનિયાના થઈ તથા નેત્ર પર દિલ્લેરની સાવચ

નજર ફરતી કરી ચૂકી છે. એણે કોઈકેશોનારિયા દરમિયાન એ બધાંમાં રાખેલો બાકી વધેલાં પ્રાંત એણે લંબેરીને લઈ લેવા રીધા ત્યારે યહ્યાને નવાઈ લાગેલી કે રુમાનિયાની સરહદમાં આવેલો એ પ્રાંત દિલ્લેરને દેશ ભંચા રીધા. પણ દિલ્લેરના વિચાર એ પાડોશી બગિમાં કાન્ય ફાલેલાનો ન હોતો. એના કરતાં પોતાં કદ લંબેરીનો માર્ગ ચાલેલા હતા. તેમી એણે પોતાં કદ લંબેરીની ઈસ્ટરની આસપેસિયા લીધું ને પાછળ પળુદિલ્લેરની ચકાસ નજર રહેલી છે. મિત્રરાજ્યોનું લક્ષર શીશ્યા સાક્ષીનિરા પ્રાંતમાંથી વ્યાગળ વધી યુરોપના વિચારની ચારદ બીજી વ્યાજની નર્મનીની પીકે થા ન કરે ને માટેની એ અગમચેતી હતી. આ પછી પાલિશ પ્રેતિશિયામાંથી ફચ રી યુરોપિના મુકામેથી રુમાનિયા પર લક્ષા કરેલા દિલ્લેરને સરજ શરૂ પરચો છે, સરજ રુમાનિયાનાં નેલકેશ તથા કળકુપ બેનકા આવી જ આવેલાં છે. એ સપાટ પ્રદેશ પાસ રસ્તાથી ડેક બેદરના બાજ સુધી બેલોએકી છે, ત્યાં નહીં અને વચેતોનું ફરતી કે સિલ્લેબીનું ફિત્રિ સંરક્ષણ.

રશિયાના પણ નવા રુમાનિયામાં રહેલો છે. એ પોતાનું મુકામેલું બેસાર્બેનિયા મેળે એરેલ પાલિશ યુદ્ધનું એનું સંરક્ષણ મજબત બને. બરફથી મુક્ત રહેના કૅન્કેશન બંદર પર પણ રશિયાની લાંબા સમયથી નજર રહી છે. મિત્રરાજ્યોએ કોઈ પણ યુરોપિયને સમાના આક્રમણ

શામે રુમાનિયાને સંરક્ષણ આપવાનાં વચનો આપ્યાં છે, પરંતુ દિલ્લેરના કંઈકેશ પંચ સામે તેમને એક જ નંદના રહ્યો છે અને તે લાંબેરક મારકત કાજા સમુદ્ધમાં પહોંચવાનો. પરંતુ એમાં પાછી તુર્કીની રશિયા સાથેના રાષ્ટ્રિય આંદ આવે છે. રશિયા વાંધા દહાવે તો તુર્કીને મિત્રરાજ્યોની યુદ્ધનોકાએ પ્રેવરતી અટકાવવી પડે, એટલું જ નહિ પણ રશિયાની મોંઘડીથી જર્મની અથવા તો રશિયા પોતે રુમાનિયા પર લક્ષા કરે તો તુર્કી કોઈ દિવસ ત્રિકલ ન પડે.

રુમાનિયા પાસે અત્યારે ૨,૫૦,૦૦૦નું લક્ષર છે. એની પાસે કોન્યસંદનમની કોઈકેશ વચેતુની કલમુપ છે—વિમાનો, ટૂંકા, તાપા, પોશાક અને ખદ બેદકી, રશિયા અને જર્મનીનો પ્રદાસ આફ્રિકામાં ફેરી નવી આશ રચે છે.

આકાશદર્શન

= [કાકાસાહેબ કાલેલકર]

આજ મુધી આપણે જે આકાશદર્શન કરી મળ્યા તેપર થોડી ચર્ચા કરી લઈએ. પૃથ્વી પશ્ચિમથી પૂર્વ તરફ ફરતી હોવાથી આકાશ અને એનાં પ્રકાશમાન પ્રદેશ તારાઓ અર્થે પૂર્વથી પશ્ચિમ તરફ ગતિ કરતા જણાય છે. સૌથીસ વ્હાટમાં આકાશનું આ જે એક આપર્તન પડે સ્થાય છે તેની હાલપનિષ્ઠ ધરી સુત્તર ધ્રુવથી નીચલી, પૃથ્વીના પેટને ચીરતી મધ્ય બિંદુમાંથી પસાર થતી દક્ષિણ ધ્રુવ મુધી જાય છે. આપણે દિવસતાનપાસીઓ દક્ષિણ ધ્રુવ અને એની આસપાસના આકાશપ્રદેશ તરફ દેખી શકતા; અને સુત્તર ધ્રુવ તથા એની આસપાસનો પ્રદેશ આપણો આખથી થી નિર્દોષિત નથી મેંને એ જાણે જ હવાય અનંદ વિશાળ આપણે મુખ નાની હોય અને કમિય વિશાળ વમરાજની અમુખ વિશાળ ગાની હોય.

દક્ષિણ વિશાળમાં અમરિત, એની ઝૂંપડી અને એની નીચેની ભાજુ ઠેરિના, એની ભાદ ત્રિશ્વર અને જય-પિજય, અિત્યાદિ તારા આપણે જોઈ મળ્યા છીએ. આકાશનો મોટા પીછી પણ દેખાળતે જ નિચાસી છે.

સુત્તર તરફ ધ્રુવ, ધ્રુવમત્સ્ય, અમરિત અને એની પચ્ચેનો જાલીય અિત્યાદિ નક્ષત્રપુંજો ધ્યાનમાં મળ્યા તાપછ છે જ. મુખેની એક તરફ અમરિત અને બીજી તરફ દેવયાની (કિર્યોપિયા) મુખ્ય છે.

આ મુખજ સુત્તરનું અને દક્ષિણનું આકાશ જોઈ આપણે જ્યારે વચ્ચે આવીએ છીએ ત્યારે આકાશનાં ખાંભા પેડાની પર્યંતરેખા જેવો એક રેનો દેખાઈ આવે છે જે પર સૂર્ય ચન્દ્ર તથા બધા પ્રદેશ ધ્રુવતા નજરે પડે છે. આ આકાશી રેતાને રાશિચક્ર હરેકમાં આવે છે. એના ભાદ વિભાગ બનાવી એ દરેક વિભાગનાં પ્રધાન નક્ષત્રાની આકૃતિ અનુસાર એમને રાશિનાં નામ આપવાનાં આવ્યાં છે.

આ રાશિઓમાં મૃગશ્રિ, મિદ, કન્યા, તુલા, વૃશ્ચિક અને મીન-અટલી રાશિઓની આકૃતિઓ ધ્યાનમાં આવી શકે છે. એ આકૃતિઓના નજીક મરિચકમાં અપીપ્ત, બાહીની રાશિઓની આકૃતિઓ પરાણે સુખી હરેલી છે.

ચન્દ્રમા પણ આ આકાશી રેતા પરથી જ જાય છે; પણ એને રેતાની બરાબર વચ્ચે ચાલવાની આદત

નથી. જ્યારે રેતાના એક છેડે ચાલશે, તો જ્યારે વજી બીજે છેડે પહોંચશે. આ આકાશી રેતા તે સ્વા-વીસ દિવસે પડે છેનો હોવાથી આપણા વેદકાલીન પૂર્વજોએ રાશિઓના ખ્યાલ છાંડી વચીને આકાશી રેતાના સ્વાવીશ વિભાગો બનાવ્યા તે દરેક વિભાગને નક્ષત્રનું નામ આપ્યું. બાળકોના શિક્ષણમાં ઓલંડનાં “હ્યુ-ટી”ઓનાં નામોની વેદ ગોખાવવા કરતાં આ સ્વાવીશ નક્ષત્રાનાં જ નામ હંદ્ય કરતી ખ્યાનિ-શાસ્ત્રમાં એમને પ્રવેશ કરાવેા હોય તો વધુ મારાં. આપણો પ્રાચીન શિક્ષાપ્રણાલીમાં એ પદ્ધતિ હતી જ. રવિ સોમ વગેરે સાત વારનાં નામ; અને ચૈત્ર, વૈશાખ વગેરે મેદિનાનાં નામ વજી તરત નક્ષત્રાનાં નામ હંદ્ય કરાવાતાં. આજે તો મેદની વાંત એ છે કે આપણા દેશના મોટામોટા ખ્યાનિપીઓ પણ આકાશનાં આ સ્વાવીશ નક્ષત્રો દેખાડવાને અસમર્થ નીવડે છે. જ્યારે એમેજીનું રાજ્ય અહીં જાયમ સધું ત્યારે હેરતાજ મોટા વિદ્વાનોએ આપણું ખ્યાતિપરાજી મીખરા ઓછાં. તપાસ કરતાં એમને માલુમ પડ્યું છે આકાશમાં સ્વાવીશ નક્ષત્રો બતાવી શકે એવા ખ્યાનિપી પણ આ દેશમાં બહુ છેમ છે.

એ સ્વાવીશમાંનાં નક્ષત્રા આસાનીપી ઓછાંપી રાજાય છે:—કૃત્તિકા, રેશ્મિત્રી, મૃગ, પુનર્વસુ, મથા, શલ્યુની, દરન, ચિત્તા, રથાતી, વિશાખા, અનુસાધા, ખ્યેષ્ઠા, મૂલ, અવળ અને માઘવદા.

આ નક્ષત્રાની પિછાન એટલા મારે જરૂરી છે કે ચન્દ્ર અને પ્રદેશ અકુલ પખતે આકાશમાં થયાં છે એ આકાશમાં બતાવવા માટે એમનું રશાન બહુ સુપયોગી નીવડે છે. રશાનનિર્દેશની દષ્ટિએ અખિની, મરખો અને આદી એ નક્ષત્રો પણ બહુ જામનાં છે. અવળ નજમ સાથે અમિજિત આપવાના પણ જ્યાંક જ્યાંક રિવાજ છે. આ અમિજિતને જ આપણે “દશરથ”નું નામ આપ્યું છે.

તાપછ ચારેક આના ખર્ચાને નવી સાલનું પંચાંગ મેલવશે તો નક્ષત્રો અને રાશિઓ સાથે ૮ અથવા ૧૫ દિવસની આકાશની રિથતિ બતાવતી કુંડલીઓ પણ નેનાં મળશે. આપતે મરિને આ ચર્ચા આગળ ચતાતીએ એ દરખાન એટલું જોઈ રાખશે તો સુપયોગી નીવડશે.

હરીફાઇનું પરિણામ

પહેલું દિનાગ: 'પનિહારી'—કુલ રાવન (અમદાવાદ); બીજું દિનાગ: 'દંડ'—ચતુરભાઈ પંડેરા (આદવા); ત્રીજું દિનાગ: 'ગ્રીમુખ'—અર, અન. હીષા (અમદાવાદ). તાંચ-પાત્ર: (૧) 'પદ્મચા'—ચમરયામ ફાજા (અમદાવાદ); (૨) 'અરેન્ડે'—કંઝાપાત આરે પાપુ-ચીગત મેવાડી (કોલાર);

ચિત્રનું મુખ્ય વસ્તુ નેની આર ધારેની વચમાં બસાવવા ને કોલારમાં હોય તો તેનું ધણુ બહે આરેખી પરી જવાના સંજ્ઞા છે. મોટી છબીઓની લાકડાની ફેમની વચમાં જેમ ચિત્ર દીધી હોઈ છે તેમ ચિત્રવસ્તુ પણ નેની આલુનાવતુના પદ્મચોથી મદાચેતું હોય તેવા આખાસ કેવલવચા પડે. ચિત્રવિસ્તારમાં ને બહુ મોટું ને જમણું બેઠેલ. અંદરની કોઈ જીવ, એની કે બાજીની હિસાથી કે વસ્તુની મતિ આનર મુખથી મવાઈ બહાર નીકળી ને જાણી મેલેલ. આરેક એમાં વિનાર નહક હશે તો ચિત્ર નળયું જમણે.

કપરતા મુદાઓ ધ્યાનમાં રાખી પહેલું દિનાગ છત-નાઈ ચિત્ર 'પનિહારી' નિહાળે. એની ચારે બાજુએ હાથ મદાચે. અમર કાયા હોવાથી બંને પનિહારીમાં બેલે ફેમમાં મદાઈ હોય એનું નથી જામવું? જમણી તરફ કપરથી બાજુએ ધાણે આકાશ ને હોત તો નહર ને તરફ દોરી જત અને ચિત્રમાં અંદરિયરતા જમણ.

પ્રમાણમાં મોટી હેખાની હાથી તરફની જી ચિત્રનું મુખ્ય સ્વરૂપ છે. ચિત્ર-વિસ્તારને ત્રણ વિભાગમાં વહેંચીએ તો હાથી તરફના ત્રીજા વિભાગના ઠેકા પડે એ બાજુ છે.

એ દેખાત દંડેશમાં સુધાર/નાની દરિયે વધુ આકર્ષક અને મુસ્કિયરે જણાય છે. સામેથી આવતી બાઈ પ્રમાણમાં નાની છે. વળી તે ચિત્રના મધ્ય ભાગમાં છે. આથી તેનું બધું પડે છે અને ને મુખ્ય વસ્તુને મદદગાર બની રહી છે. એકંદરે ગતિમાર્ગ બીજાથી અલગો હોવાથી પ્રેક્ષકની આંખ એ વચ્ચે દિશર થઈ ચિત્રનો રસ માણે છે. આમ બંધી રીતે 'પનિહારી' ચિત્ર કેવળ દારિનું છે. બોઈ કુલ રાવનને આટલું રમ્ય ચિત્ર કેવળવચા બદલ અબિનંદન થઈ.

'દંડ' ચિત્રને કપરથી દરિયે વિસ્તારમાં તરત જમણ આપશે કે ચિત્રવિસ્તારના પ્રમાણમાં દંડ મોટા હોવાથી કેમ બંધુ દાળીને કાજળમાં રાખવામાં આવ્યા ન હોય એમ લાગે છે. તેની આલુનાવતુ જમણા વધારે જોઈએ. આ ચિત્ર દંડનું પોર્ટ્રેટ જણાય. પોર્ટ્રેટમાં ચિત્રનું હાથ દંડેશા ચહેરા-મુખ આંખ વડે હોય. જમણે એ બધાં આવી ચેપાલીને હોવાથી ચિત્ર કેવળ રમકડા જેવું લાગે છે. વળી એનું દેખાત ચિત્રની જગ્યાની તરફની ધારને આર-અર હોવાથી દંડ ચિત્રમાંથી જમણી તરફ ચાલી જતો હોય તેવા ખાસ થાય છે. ચિત્રનંદ્યાજનના આવા ધોડાક મુખ્ય વિષયો તરફ સીએ કાજળ રાખવાની આવશ્યકતા છે.

'ગ્રીમુખ' દિશર પદાર્થ (સ્ટેશ લાઈટ) તરીકે સાહે જણાય. 'સ્ટેશ લાઈટ' હોવા એને ત્વરાચિત્ર (સ્ટીડ ચિત્ચર) ખબુ હતી સમય. કારણકે બાઈ હીષાએ ગ્રીમુખમાંથી પડતું પાણી પ્રગટ્યું છે; અને ફેમના પાણી સાથે એ પાણી મળતાં કેળળી પાણીની છોળો બધી સડવ બની રહે છે. પરંતુ કપર એ રીત હતી તે જ આ ચિત્રને લાગુ પડે છે. ગ્રીમુખ અમર કાજળ એમાંથી મુખ્ય શું એ પ્રસ તરત ફેલવે છે. ચિત્રને કાજળ ખાજમાં વહેંચેની હાથી કે જમણી કોઈ જીવ પડે એ એ બેમાંથી એકને રાખું હોત તો તે વસ્તુ પ્રધાન બનત. કપર અને હાથી તરફ ધોરી જમણા વધારવાથી ગ્રીમુખનું આરેખી વધશે.

બાજુવતર બદ

શ્રી હનુમાન વ્યાયામ પ્રસારક મંડળ—અમરાવતી (વરાડ)ના

વ્યાયામવર્ગો—મે ૧૯૪૦

આજથી પંદર વર્ષ પડે. આ. પ્ર. મંડળે કોનાજમાં વ્યાયામ વર્ગો ગરાવવાની પહેલ કરી; અને ત્યારથી દર પંદરે આજ રહેતી તેની પ્રવૃત્તિએ બંધેર પ્રવળું ચેરણું બધું ધ્યાન આપ્યું છે કે હવેના તરફ-ખાસ રીતે આયામશાળાઓ, ટ્રિબ્યુટિંગ સંસ્થાઓ, યુનિવર્સિટી, હોમિયો, ટ્રિબ્યુટ મેડેસિટી, કોલેજમાં તથા સિસ્ટન-સંસ્થાઓના આગેવાનોના લાભ લેતા રહ્યા છે. આ વર્ગો દ્વારા વૈજ્ઞાનિક બુદ્ધિ પામેની યોગ્ય કાર્યક્રમ અવવાની પાતપોતાની દયાનિક વ્યાયામશાળાઓમાં, જેકો વિશા-શીક્ષા એવા વર્ગો ગરાવતા મળી છે.

વિભાગ ૧

કાગેના મુલ્લ આ વર્ગો રહી મેથી ચાર વર્ષ કરતાં મે ૧૯૪૦ સુધી આવશે. એનો અભ્યસરકમ નિર્માણ છે. વ્યક્તિના તથા સમુદાયકર પહેલા વર્ષમાં ફેરની, મલખમ, આકા, કાકી, સેગીમ-મલખ, હંટગેક, રેવા-રિશ હીક્સ વગેરેનું પ્રાથમિક શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. ત્રણ વર્ષના વર્ષમાં હાજરી આપી અભ્યાસક્રમ રહે કરનાર કેપ્ટેનવારને 'મધ્યમોત્તીય એરકારની માન્ય મર્મનું 'વ્યાયામવિષયક'નું પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવે છે. એ જ રીતે ફેલે કોલે, સ્વાસ્થ્ય, મૂર્ત તથા પશ્ચિમના વ્યાયામોનો

નુવનદામક ઉત્તિદામ, નાચરિકાવ તમા
નેને અનુપંચી-વિપયો પર નહિદોનાં
વ્યાખ્યાનો સોજવામાં આવે છે.

તરફથી શિશુભુ વ્યાખ્યામ શિવાય
દરેકવારે કાચવ, રાઈલ દિલ, નિ-
ગાનબાઈ, મોળીબાર ને બેચીપનાની
દિનંદી ફેડનિય આપવામાં આવે
છે. તદ્વિષયક આપણે સાથે નાચરિક
મેરસાબદજનો સાથેનો અને સાથ
સાથે તેપની યાંત્રિક કચેરીશિ સમ-
તવવામાં આવે છે. અંમાં મદજ નીવ-
ડસા કમેદવારને મેંડળના નાચરિક
નરસાબદજના લેન્ડ કોર્પોરેશનના પદનું
ખાસ પ્રમાણુપત્ર આપવામાં આવે છે.

વિજ્ઞાન ર

આથમિક સાધના શિક્ષકો માટે
આ મેંડળે પ્રાથમિક માળાઓના
શિક્ષકો માટે એક ખાસ અવસરકમ
યાત્રો છે. અંમાં નેમને વિજ્ઞાનીઓના
મારીરવિદ્યાસ તથા વ્યાખ્યાને દ્રવ્ય
પ્રદેશનું ખાસ શિશુ આપવામાં
આવે છે.

મહાકલિદન મહાકલિદન ઐશ્વિક
વિષય તરીકે રાખવામાં આવેલા ૪
અંમાં મહાકલિદન તથા પદ્મિજનન
સાથે કલેસી- ૨-૧૩૨ રમને રીખ-
વામાં આવે છે. અંમાં સજી કમેદ-
વારને એક ખાસ અને પ્રમાણિત
પ્રમાણુપત્ર આપવામાં આવશે.

આ વર્ષની રાખવર્ષજયા બદ
ચલિદિત રાખવામાં આવી છે. ય.
બા. પ્ર. મેંડળને પદાધાર રહી, રાજ્ય
મેંડળના બધાં માધ્યમોને નેના વિષયને
આવજ પાવવાની કજસાત આપના
મુ'દસા કમેદવારને જ પરીદતી આ-
પવામાં આવે છે. કોઇ પણ કમેદવાર
કપરના અને અવસરકમોનું શિશુ
મંગીતી રહે છે. વિશેષ વિષત લેખને
લેખી દોવ નેમણે નીચેના મનમાં
૧૯૪૦ના મેંડિલની રમી પદેદો
અહીં આનાના પાંદડા રમી પદેદો
પ્રાસપદરમે' મેંમતી લેવું. H.V.
reshpande, General Secretary
I.V.P. Mandal, Amrohat, Baran

સંસારનાં શહેરો

૧૦-કરાચી

આવનાં સંદેશોમાં પાંચમા નંબરનું
તથા નેનાં બેદેશમાં ત્રીજા નંબરનું
મેંમન ખરોચનું આજનાં શિષુનું પાઠ-
નર કરાચી એક વખતે પાંચપત્રીસ
માર્ગીમારેનું પ્રાયકું હોઈ, 'કરાચીએ
નોડ' (કરાચીનું આમકું) નામે આજ-
ખાતું કરાચી એ એ મારીમારેનો
મુખી દનો. ધીમે ધીમે વખતે વખતો
નેને મારીમારે એક કોડ બાંધવામાં આ-
વેલા. નેને પૂર્વ અને ઉત્તર દિશાએ એ
દરવાજા હતા એ અનુક્રમે ખાસ દરવાજા
ને નીકા દરવાજા તરીકે ઓળખાતા
અને એ આજ પશુ ખાસધર ને મારી-
ધર તરીકે હયાત છે.

ઈ. ૧૭૬૮-૭૯માં લેફ્ટનન્ટ જન
સારં મારકન અંગ્રેજોને આ રમીનની
પદેસી બાજ રાખી. હિંદુ નેપારીઓ
મારકન દિનાદિન એનો બેદરી વિદ્યામ
મને વાક્યા. ઈ. ૧૭૯૫માં તાલપુરા
કોલોમે ખિસાતના ખાન પામેથી એ
હતી શીધું અને ને પર કિલ્લો બાંધેલો.
ઈ. ૧૮૩૪માં ત્યાં મદને સરિયા સાથે
અંધાનિલેખનમાં હાઈ દરવા અંગ્રેજ
વરકર આજ વધી રમું હવે ત્યારે તા-
લપુરા મેનાપતિને નેના માનમાં 'મ-
નોરા'ની ઉદરી પરથી નેપોના બાર
કરાં અંગ્રેજ એ-એ હાઈનું આઈન
માની શીધું ને મદક કદી ને અનુ.
અંગ્રેજ અમલના અંગ્રેજમાં આ
સંદેશની વચ્ચે આઈથી નવ દંબરની

હતી પરનું લેમ લેમ બેદરી વિદ્યામ
મને ખોલ નેમ નેમ વચ્ચે વખતી થઈ.
આજ એની વચ્ચે દુમમમ મારા તપ
સાથ છે. ખીને મોટાં શહેરોના મુદા-
બામાં આ વચ્ચે બોલી કહેવાય.
પશુ તર-કલામાં કરાચી કલાય ખીને
બધાં શહેરોને ટપી નય.

કારે કોલિઆન (કુમરાજ મુદક)
અને કલિલે શિષુના આજાવજા
કોલ વચ્ચે આવેલા કરાચીનાં કોલિય
રમીનામાં મેંમપીર, મનોરા, દવા-
બેદર એમકેટનાન, ઉદરી, મોંધી-
માઈન, બતખાના (મુલિયમ), કિવા-
મારી અને મહીર મુખ્ય મળી રાખા.
ઈ. ૧૯૩૫ના મહામુશના અધિવેશન-
નું રયાન આજે 'મુલસાતનમર'માં પ-
રિખત મળું છે. મુલસાતીએએ એના
વિદ્યામાં કરાય સીધી જખરો મને
આપેલા છે ને મહામુલસાતનું એ
પ્રમુખ મળું બની રમું છે.

દવાઈ અને બદરી વચ્ચેપદારથી
'એશિયાનો દરવાજો' બનાવેલ આ કરા-
ચીનું કવિ બનાવેલ એક રાખ
પર અવિષ્ય ખાખનું હવું છે. 'કરાચી'
આવતી કાચે ત્યારે આંજણીથી તીમમ
મહીના દુનુમાનવિમાનો મંગેશ ખરશે.
એશિયા અને મુલેપનાં આમ એનોની
આરખાર બિરશે. અને ને મિવા નાંબ.
કરપના નાંબ, આઈપેકના નાંબ, પાન
આજના મુખની સાથ વાતો કહેવાને.

પંચતંત્રની વાર્તાઓ

૫ળી કરતક કહે, 'ઉપદેશથી મૂંઝાં કાપે છે. શમનો નથી; બુદ્ધિગમે દૂધ પાચાથી એનું વિષ બ વધે છે. કહ્યું છે કે, ઉપદેશ દિઓ છે. કાં જેવા તેવા મનુષ્યને। બુદ્ધિ વાનર સૂઝાંએ સુચલી નિચૂલી કરી શકેશ્વરશા દમનક કહે, 'એ કેમ?' ને જોડ્યો:

કથા ૨૪

એક વનમાં સમીનું ઝાડ હતું, તેનાં ચક્રોચક્રી રહેતાં દંતાં. ત્યાં એકવાર જૈનનત ઋતુમાં મેદ ચન્દનન્દ વાંચા મંડળી. એનાથી કાઢે કરેતો દનનવીણા વગાડતો એક વાદ્યો શ્રમીના મૂળ આગળ આપીને જોડા. એની ફરેશા જંતરને ચકલી જોડી, 'ભદ્ર,

હાથ ને પગવાળો તું દેખાય પુરુષાકૃતિ। દાઢથી કરેતો સુઢ ધર કેમ કરે નહિ। વરશા આ સાંભળીને વાંદરએ ક્રોધમલિન કર્યું, 'અપમે. તું મૌનવ્રત કેમ સેવતી નથી! અંડો, આની મૂંઝના' મારી ફેંકી કહે છે?

સૂચીસૂખી કુરાચારી રેડા પરિતવાદિના। બકેતાં ન હરે લેશ એને કેમ ન મારવી શકેશ્વરશા ચક્રાચાર્ય; તું મારી ચિન્તા કરીને ફળથી થા ના, અને કહ્યું છે:

શ્રદ્ધાહુને કરે વાત પૂછતાને વિરોધત:। શ્રદ્ધાવિહીનને કીધું અરણ્યકરિતાસમ શરશા નો પળ ચકલી ને જોડતી જ રેડી એટલે વાંદરે શ્રમી ઉપર ચડી માગો બાંજીને બંડા કરી નાખ્યો. એટલે તું કહું છું: ઉપદેશ દિઓ છે કાં દર્શિ. વળી કાંકે કીક કહ્યું છે: ધર્મભુજિપાપભુજિ જાણ્યા પુરુષ બે જ મેં। વ્યર્થ પાંડિત્યથી પુત્રે પૂમમાં તાત માદિયાશરદશા દમનક કહે, 'એ કેમ?' ને જોડ્યો:

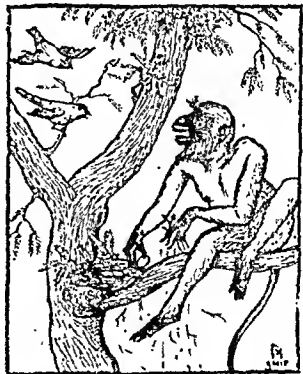
કથા ૨૫

એક નગરમાં ધર્મભુજિ ને પાપભુજિ નામે બે વાલિક- પુત્ર મિત્ર દંતા. તેઓએ દમાપા મારુ દેશાન્નર જરખના વિચાર કર્યો. કહ્યું છે, કે

'દેશાન્નરમાં વિવિધ બાપા તથા વેશ જેવે જાણ્યાં નથી એના જન્મ અકળ મળો જાણ્યો.'

'એક દેશથી બીજો દેશ દરખતો દરખતો માણસ ન હરે ત્યાં લગી ચિંધા. શિષ્ય કે મન ને સરખી રીતે વામતો નથી.'

વંદરશા બંડીને ધર્મભુજિના પ્રભાવથી પાપભુજિએ પળ પૂછળ કમાણી કરી. એટલે જેય ધંદ આપસા નિકળ્યા. પોતાનું ગામ પાસે આગળું એટલે વ્યર્થસાધુ પાપભુજિ ધર્મભુજિને કહે, 'ભદ્ર, આ મૂંઝ વન પેર લાકે જરૂં એ કીક નથી, કારણ કુદુમ્બી તથા જાનપત્ર એની મામણી કરે. એટલે અદિ જ મદનવનનાં ક્યાંક ઝાડના મૂળ આગળ દારી થાઈક લાકે ને પેર જાકે એ દારી પ્રેમાજન દરે ત્યારે વળી પાછું એટલું જ અદિ આપાંને લાકે જાકે. કાળા નાણસ અણ વળ પળ કાંતે દેખાડના નથી. કેમ કે ને જોડતો મુનિપરનું મન પળ ચળી જાય છે.' ધર્મભુજિ કહે, 'કીક, એમ કરે.'

મેય જાન્યુ વેર આપ્યા પછી એક દિવસ અધ-
 રાને ત્યાં વસ્ત્રને પાપજુદિ ગયું થન કાઢી આશરે પૂરી ને
 બાંધ સમી કરીને પોતાને બાવને આપવો રહ્યો. ધર્મ-
 જુદિને ગંદાણું કુટુંબ દતું. એટલે કાંઈક વધારે થન
 કાઢ્યા સાથે પાપજુદિને નેડીને ને પનનાં અંબો, ને જાડ
 આગળ આણું નો કાંઈ ન મળે. એટલે પાપજુદિ પાપાણુ
 ઉપર પોતાનું માથું ફર્યા મંડળો ને કહ્યું. 'ધર્મજુદિ,
 આ થન તુંજ દરી ગયો, બીજું કશું નહિ, એટલે
 એનું અણું મને દે, નહિ ના રાજકુમારનાં શરે મગ આવી
 પડશે.' ધર્મજુદિ કહે. 'કુન્તમન. હું મારી દહાપિ ન કરું.
 કહ્યું છે:

માનવત્ત પરદારને શિલાવત પરદવ્યને।
 આતમવત્ત સત્તવ્યનેને જુએ છે સર્જનને સદા પાડયા
 આમ પરપરે પિપાડ કરતા ગેય જાણુ ધર્માધિકારી
 આગળ ગયા, ને એકબીજા ઉપર દોષ ચડાવ્યો.
 હવે અધિકારીએ એને દિવ્ય કર્યા કહ્યું, તો પાપજુદિ
 કહે. 'આપે દીક ન્યાય ન કર્યો. પડેલાં પત્ર, પછી
 માત્રી. ને એ એવો અભાવ દિગ્ગનો આશરો શેવાય.

પણ મારે તો વહારેવના સાક્ષી છે, ને અમારામાંથી
 એકને મોઢ કે સાધુકાર મિદ કરશે.' એટલે કાલ સવાં
 આપને એવી આજ્ઞા કરીને અધિકારીએ એના પ્રતિ-
 (ગમીન) ત્રીધા ને છોડી મુક્યા.

વેર વસ્ત્રને પાપજુદિએ પોતાના પિતલો પ્રાંધન
 કરી. 'તાન, થન મેં મોંયું છે, ને તમારા પર્યનર્થ
 મને પચી ત્રણ એમ છે. નહિ તો થન ને મારું છવત્થન
 મેય જાપા એડાં છે.' ને બોલ્યા, 'પત્ત, એવું શું છે
 જે બોલવાથી થન આપણા પડનાં દિવર સર્જનવાં'
 પાપજુદિ કહે. 'પિતાછ, ને પ્રદેશમાં શમીનું મોટું જા
 છે, તેમાં મોટી બળાન છે. એ બળામાં તમે આ
 પછીએ જ પ્રવેશ કરો. પછી હું પ્રભાને પૂછું ત્યાં
 તમારે કરેવું કે ધર્મજુદિ મોઢ છે.' આપ કહે, 'દિક્ષા,
 આન નો આપણે ગેય મરનાના છિએ. આ કોંબા
 ઉપાય છે. કહ્યું છે કે. ઉપાય જેમ વિચારીએ તેમ
 અપાય પણ વિચારવો. એમ ન કરે તો મૂર્ખ ગણના
 દેખનાં નોગિવાએ એનાં ગચ્ચાં આધાં દતાં એવું શાય.'
 પાપજુદિ કહે, 'એ કેમ?' પિતા કહે:
 (વાહ) .રેસાઇ થાલછ ગોવિંદછ

Our Friends Abroad

પરદેશી મિત્રોના પત્રો

શ્રી હંનુકે એ. કે. હંનુકાભાઈ (સુરત) કપરનો પત્ર
 છેલ્લું (મનસાસા, યુ.એસ.એ.)
 પ્રિય મિત્ર
 તમારાં પત્ર અહીં કાલે મવારમાં મળ્યાં. આથેનું મિત્ર
 આંન પત્ર બંને મને ખૂબ જ મર્યાં. મેં મોઢેકુ મિત્ર તમને
 મર્યાં છે તાજી હું બહુ ખુશ થાક છું, અને હવે પછી તમને
 નમે ગેવાં બીજાં મિત્રો મોકલ્યા કરીશ.
 નમે World Fair (વિશ્વમેળા) વિષે મને બહુ
 જાણવા હોઈ છે? પણ એ થોડા સમયમાં જાણવાનું
 મને મુશ્કેલ છે. છતાં તેનો ફોટો જાવ આપું.
 આ પરે આપણે ત્યાં અમેરિકામાં એ પ્રદર્શન મળ્યાં છે.
 એક ન્યૂ યૉર્કમાં અને બીજું પશ્ચિમ પ્રદેશમાં. ન્યૂ યૉર્કનું
 મોટાકાં છે. તે વિષે થોડું કહું એ પ્રદર્શનનો ઉદ્દેશ આવવી
 દુનિયાની દુનિયા રબ્દ કરવાનો છે. ને કામમાં ધન્ય મહાન
 પુરુષોનાં સંજુકા પરિચય કરીશ છે અને હવે પછી દુનિયા
 ની રચાશે તેનો જાણુ લોકોને આપશે છે. તેની પાછળ ૧૭,
 ૫૦, ૦૦, ૦૦૦ ડૉલર (મિલકતે કે સાડા જાવન કરોડ રૂપિયા)
 નો ખર્ચ મળ્યા છે. ત્યાં અમારી મોટીમોટી કંપની દેખીએ—
 ગોડ, જનરલ ઇલેક્ટ્રિક, જનરલ મોટર વગેરે નરમથી એલવર
 કુમારનો કામી કરવામાં મળ્યા છે. અમેરિકાના અરનાલીસ

પ્રાંતો અને પરદેશનાં સામ્યોએ પણ નેમના વંદા કર્યા છે.
 પરદેશનાં આસપોસનાં રશિયા તરફનું એક રાજધાનું પ્રેમ
 બાવજુ આમજ પડવું જાય છે મેમ પાખા મેનારા કહે છે,
 આ પ્રદર્શનનાં કેટલાંક મિત્રો તમને મોકલી આપીશ.
 તમને ખબર હશે કે હવેનનો રાજધાની યુનાઈટેડ
 રોક્ટર અને ડનેગની મુલાકાત થાઉં આગળ છે. તેથી રાજ-
 ધાની તરફ પ્રેમ અને વંદાનીની ખૂબ જ નવી વશતિ થઈ
 છે. અમારા રેશમાં પ્રેસિડેન્ટ અને પ્રથમ મત્રી—Felix
 Latley—એ (પ્રેસિડેન્ટનાં પત્નીએ) તેમનો સત્કાર કર્યો,
 લોકોની મેદનીએ પણ પ્રથમ દર્શનાંકાથી તેમને વધાયાં.
 યુનાઈટેડ રોક્ટર અને આસપોસનાં દોષ્ટી જાવરી છે.
 અંબાલીની ફિક્કમ વિષેની તમારી કીડા નંબા ખ્યાલ
 રબ્દ કરે છે. નમે તમે જા છે કે ને દિલ્હીમાં છે. કેડું
 વિચિત્રાં એથી કલકા ન પ્રસાર એમાં તોછે: છંદા પ્રવચના
 મુન અંબાલીન પડ્યાં છે, અને કાશ નેમ જ દિલ્હી શિયા-
 લીએ એકમાં નેના રાજ પારો બીજા છે. ને વખતે એમને
 અમતદાર થોડે છે: 'અંબાલીન નું મારા કરનાં પણ મર્યાં.
 (You are a better man than I, Gungandini)'
 અને દિલ્હીમાં કો છે? દિલ્હીમાં મરમિથેયો પરની વખાલી
 દર્શાવનાં મને રસ પડ્યા છે. તમને ખબર મળ્યાં

આ મહિનો (અગ્રિય) ઇતિહાસમાં

આ માસની વિખાતી
વિપત્તિશાસ્ત્રી વિપત્તિબંધક

ઈ.સ. ૧૯૩૨માં મધ્યકાળના સર્વમંદાક પ્રભુજી બની એ ઉચ્ચતી પાસના સ્થળમાં નવેસા, પાત્ર બિંબા આપતબોબને પાનાની નવનવી ભવેરાવનું લગિયારે એમણે કરી નથી બનાવ્યું. કલકે, ભવેરાવની તમામ નદી એમણે દોષે કરીને ભરી કરી છે. દેશબંધુના અવસ્થા પછી એનાજના ભવેરાવનની ખાર પુરવા માટે મૌજાનાને કલકનાની મુનિગિયલ દોષેરાવનાના પ્રભુજી બનાવ, એવાજ પ્રાનિક મધ્યકાળિતિનું મુકાન દાખમાં સેવા તથા પાસાસમામાં નવરાવપાસના અગતી મયાનું સમબવવા ખુદ મોંપીછ કલકના અગ્રેજા, પત્ર એ ત્રિપિથ યસોમુકેટ મૌજાનાને ન આપી સંકેશ.

બેનીન અને સીયરિલે કંદરા જ એ અમીરી દુધ અને અરબી કાવાના પત્ર શોખીન રવા છે, પત્ર એમનું પ્રિયતમ પીચું ના આ જ પ્રવાસમાં પત્ર આના મરંજન નેમ્સ સાથે જ રાખે છે ને પાનાને દોષે બનાવીને પીચે છે. વાંચનનું ના એમને વલ્લે અગ્રમ્ય જસન વચમું છે. ક્યાં બદાર ન તથા દોષ ત્યાં નાં ક મેસી દોર બાકીનવના કલકનાના એમના મકાનના કિનાજાનામાં જ ને મજા. એ બેસે છે જુદુ બોધું, પત્ર બેસે છે ત્યાં મેકનીને એકમુખ બનાવી દેના જુદુરજય કસીએનો અમ્મલિન પ્રવાસ નેમના મોંગામી વધાં ભય છે. એમને જોતલા સાંભળવા એ શિષ્ટ કહેનું અવ્યયન કરવા બરાજ છે.

કુશનના મયાનતા નથા મધ્યકાળમજાવના અપેક્ષને એમણે પાનાના છવનમાં પામી કીધા છે. અને કોલમાન્ય ગીતાછવનને જંગ એમના 'ગીતાદલન'માં કતારું છે નેમ એમણે કુશનનું કોલની છવન 'તનુમયાનુવ કુશન'માં કલકું છે. રંગીમાં એ નવરકેટ દના ત્યાં બદાર ત્યાં કોલેટ એકની દોલકળ માલવી હતી ત્યાં એમણે કુશન પરનું એ બાવ જળવા મોંદુ. લેડુઆમાં કિલકના ગીતાબાવ કરતાં પાત્ર મુદિતમાં એમના કુશન પરના બાવે વધુ આદર પ્રાપ્ત કર્યાં છે અને એ બાવથી કહે અલિય નેમ જ ખુદ હમ્મામ બૂખ સમજે અગ્ર છે.

એ ગિવાય નાની નેપિંસ રૂપે ૩૦૦ પાનાનું પાનાનું ચક્રિત પત્ર એમણે જાવે છે, પરંતુ તેના દળને મેસી બામ ના નેમના પર્ષનેની લગાકનેએ જ દેકેસે છે. એમના પાનાના વિષે ના એમાં માત્ર એ જ પ્રકરણ છે. એ ગિવાય ૧૯૨૧ના કીસેંગરની ૧૦મીએ એ ૧૬-૨૪ને એ વર્ષની સજ પામ્યા ત્યાં પ્રિન્ટિંગ સમજ ને મિથેદન દેકેસે ને 'સીલે દેકેસ' નામથી પુનઃકાલે બદાર પરનું છે. અગ્રદોશના નવજાનને એ પુરવઠા મુદર નમો કરી કાઢાય.

ફિનલેન્ડ વિષે વધુ

રશિયાના આક્રમક પ્રભુ ૧૯ પ્રખાંત જાવાવાના હસામાં ફિનલેન્ડની આગળીસી નવની દોષ માત્રવાદના દેશ દેશ અનેક કાવનમાં રવાદાર એ દેશે ફિનલેન્ડ ૧૨ કલકા આક્રમ્ય અને એના નવાવનારી કંદરી મરેનોથી સી દવે માલિતવાર છે. ૧૯૩૬માં ૧૬ મુવસમુદ મુદી પદોંજવા દોર સાળ મારત્ર માલિતવા ચિનારના એ દેશની સમાન્ય દશીકરથી 'કુમાર'ના વાચકો પચિચિત છે ન.

મેક્સિલેનથી ૧૦,૫૩૬ વારસ માલિત વધુ ચિનારના એ દેશની સાલધાનીનું અંદર દેક્સીસી (લેક્સિસી) ફિનિયાની સોથી કલકમાં આવેલી સાલધાની છે. અપે દેશ મેક્સિ બાવે વલ્લે બરકના ધાળમાં જ વીસબેક રહે છે—૬૫૫૫માં ૧૦૦ દિવસ મુદી, મધ્યમાં ૧૫૦થી ૧૮૦ દિવસ મુદી અને છે કલકે લાપ્લેન્ડમાં ૨૧૦ દિવસ મુદી. વળી લાપ્લેન્ડમાં ના કિયાગજા આપા એ મલિતવા મુદે દેખાંતો જ નથી. એ કિસિસ લાપ્લેન્ડમાં લગજ ૨૦૦૦ કંદરા લાપ કોશ વમે છે.

ફિન કોશ વલ્લે ઝીર, થીરી બરી આંખિયાના, બજ કામ, મલ્લન ને સવનશીલ લોષ છે. એમના કલકવનું કાલસ બજ નથી જાણ્યું, પરંતુ તુરી નથા દોશરિયે સાથે કરની સમાજ ધરાવતા મેનોલ જલિના કિચિયાન કંદમાંથી ને કલતરી આવેલા દોષાનું માનવામાં આવે છે. આદે એમની કોળા લગમ ૪૦ લાખ કંદરી છે. ૮મી સદીમાં નેમ્સ મધ્ય મુદેરમાં કલકાં ને કંગ લાપ કોશ કલકે તકે લદમેલાના તથા નેમનેમ એ ભવ્યરી સેલ બચિમાં ને ૩૫૨ વધતા તથા ને નાનાં મોટાં મજા સ લલર કંદરાં અંદરેલા ધરાવતી એ બચિમાં વસી થય

રશિયા અને રશીયન એ બંને આક્રમક મદારાન્યો વચ્ચે આવેલું દોષાથી ફિનલેન્ડ સદીઓ મુદી એ લરી અત્યોનાની જુલમજી બની રહેલું. ઈ. ૧૧૪૪ થી ૧૮૦ મુદી ને નેરીટ લોકેને તામે મુદેલું ૧૮૦૬ થી ૧૯૧૭ મુદે રશિયાને. માત્ર નીસ જ વર્ષ તેને વચનેત મધે થયાં.

ફિન કોશ પાનાના દેશને 'મુદેમી' કહે છે, એ અર્થ થાય જળપ્રદેશ. સદસરી ધોરણે એ દેશે આવેં પિદાસ આસવેકરક અનુાય. વીળળી, તાર ને કંદીકે દેશના ખલ્લ ખલ્લ મુદોંથી ગવાં છે. ત્યાંની દેવવેનું બા મુદેરમાં સદનામાં મરેલું છે. લેક્સિસીનું રાયર (પાલ મેન્ડ)નું મકાન તથા રંદસન ફિનિયાનાં મનોલદર રજાપત્ર અલ્લય છે ને તેનાં તમામ ભવેર મકાનો આધુનિક બાંધેલીનાં છે. રશિયાને બાર કરતાં મુદેરમાં વધુમાં ૧ રમારની લારકાંની નિદાસ ફિનલેન્ડ કહે છે અને સી વધુ રંદસે (ભીનાના ઉદર દા) ને ધરાવે છે.

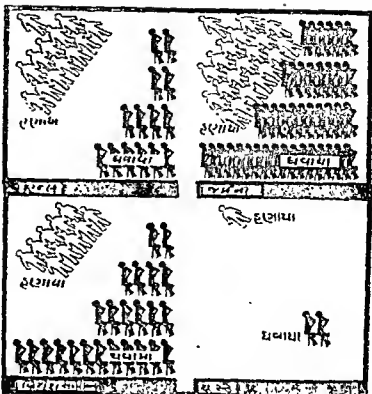
અથા મહાધુકરું સરવૈયું

અથા મહાધુકરું ખુબારી આ પારી-
ચિત્ર કબજે રહ્યું છે. જાણનાં જોવાં કાયા
પરખાં ને દબાવેલાં સફેદ પર્ણાં દર્શાવ્યાં
છે ને એવાં અંદરે વણાં અંદરે જાણની
સંખ્યા બતાવે છે. ચિત્ર એવાં જ જાણો
કે જાણોને સીધી વધુ પ્રદાન કરવું પડેલું
(૨૦ જાણ મરાયા અને ૪૨ જાણ પાવલ).
અર્થ ગણીને એ મહાધુકરું જાણ ૮૦ જાણ
સિદ્ધીઓનો પ્રાપ્ત કરેલા, ૧ કરોડ ને ૪૦
જાણને પાવલ કરેલા તથા એવામાં એવા
એ કરોડને એવાની દીન કરેલી :

અને પાછળથી એ યુદ્ધને પરિણામે
કાદી નીકળેલા કંઈકેનું જાણે પાછા ૧
કરોડનો વધુ ભોગ લીધો દત્તો. અર્થ ગ-
ણીને ૭ કરોડ માણસો સીધી દીને એમાં
મંડાવાયા દત્તો અને તેનો કુલ અર્થ ૮૦
જાણ પાંડે મથા દત્તો. આટલા અથા
જાણનાં, ખુબારી છતાં વીસ ૪૪ વર્ષ
કાળે દુનિયાં અંદરથી યુદ્ધોત્તમુક બની ગઈ
કે ૧૬૩૮માં જ શરૂઆતથી બતાવત મારે
જાણનાં ૧૨ પાંડે, સિદ્ધતામાં ૭, રાજામાં
૬, કાન્ય અને જાણનાં ૫, દીકરીમાં ૩ અને યુદ્ધોત્તમ
મરુદ્ધમાં ૨ પાંડે વાર્ષિક અર્થ માથાકી આપ્યા દત્તો.
અને એનું પરિણામ નો આપણે જોઈએ છીએ :

છાપખાનાં બીજાની સત્તાપટ્ટી

છાપખા મારનાં માનનાં બીજાની યુદ્ધોત્તમી શોધની
જાણ શાકમાં પાંચમી સત્તાપટ્ટી કાઢવામાં છે. પરંતુ અરી
દીને નો, દેવરી શાકય નેવો છોડો બીજાની જોવાનાં જોવા
પરંતુ અધિકારી સીત જ છે. શિશ્યા દીકર પ્રચલિતમના
જોવાનાં રજાપતના કચ્છેર વિ. સી. માર્ટિન વિદ્યાર દે
છે કે યુદ્ધોત્તમી એ શોધથી પચાસ વર્ષ પહેલાં જોવાનાં
માનનાં બીજાં પાંડે, ને જાણનાં તથા માર્ટિન (પદ્ધતિ)
ના એથી ૫ સદીનાં પદ્ધતિ. પરંતુ મરુદ્ધ અર્થ કે યુદ્ધોત્તમ
એના વિદ્યાર રજાપતને મથા દત્તો. વળે યુદ્ધોત્તમ એ
રજાપત જાણ વ્યાપક બન્યું. માર્ટિન સીતને નો એ શોધ પછી
દાજ આજ પાનું મોટું ભાગે પાતાની વધી 'રુદ્ધોત્તમ'
પ્રિવિટરની પદ્ધતિને વજા કરી રૂંડે પડેલું છે, એમાં છતાં
બીજાં નહિ, પણ આખાં પાતાનાં પાનાં જાણનાં કરી
જાણનાં આવે છે. આનું એક મોટું સરખું છે. બીજા જાણ-
નાં એક મરુદ્ધ અર્થ મારે મારે વિવિધ નેત્રનાં દોષ છે
નેમ બીજાં જાણનાં નથી. નેમાં જોવાની રૂંડાઈ 'અર્થ'

→ અથા મહાધુકરું જિજ્ઞાસાને આ પારીચિત્ર અર્થે રૂંડે છે. એમાં
જાણનાં ને દબાવેલાં જાણનાં એ જાણનાં આપી છે ને કપરાં ને મહાધુક
પછી કાદી નીકળેલા કંઈકેનું જાણે પાછા એક કરોડનો ભોગ લીધો દત્તો :

મારે નાંધે પણ 'શાક' મારે દોષ છે. આથી, આપમાં
કેટલા શાકે આજ પચાસના દોષ નેટલાં બીજાં બના-
વ્યાં જ પડે : દબે, આને પ્રચલિત બીજાં જાણની દિશ-
નેરીમાં ૧૪,૦૦૦ શાકે છે. એટલે મોટું દાનર બીજાંની
નનાં બનાવવી રહી : એકે સરખા આનર મથા કરી
મથા, કે એવા પચાસ શાકેને પડતા મથા દોષેલા
પચાસના મુખ્ય મુખ્ય શાકે જ મૂકી કાદીને નેતાં
બીજાં જાણનાં આવે; અને શિશ્યા દીકર પ્રચલિતમ-
નાં એ જાણની શાકે જાણ પદ્ધતિ પર પાંડાના
આપ્યા છે, નો એ નેની ૩૦૦૦ જાણ બનાવવી પડી છે.
અને એ નો અર્થને દીકરી જાણ છે. દાનરે શિશ્યા,
એકે નજાતરી જાણનાં આપી છે કે અર્થને પ્રચલિત
૧૦ થી ૧૫ દાનર જોની શાકેમાંથી દોષેલા કપરાના
જાણનાં શાકે પાંડી કાદીને નેતાં બીજાં વડે ને જાણ
દોષ નો, આજનાં જાણનાં પચાસ મથા પાનું બીજાનાં
જાણનાં મારે, એકે કાંજીરને એ બીજાનાં આનાં જા-
નાં જાણનાં પાંડાનાં જાણનાં જાણનાં આજનાં બીજાં
જાણનાં દેવરીનીમાં પણ મારુદ્ધના પ્રતાપ દોષ કરેલા
પડે : આ કપરાં જાણનાં આવે છે છતાં બીજાનાં મરુદ્ધ
જાણને કેમ પરરુદ્ધ નથી. એટલે નો આખાં પાનાં ને
પાનાં જ જાણ પર કાદરી જાણને જાણનાં અર્થનાં પડે :

એરિઓન્ટા નામનો દર્યાચિત્ર નહોતો. ખૂબ બહુ જ નાના વરસો રહેતા. એક વખત તેના મિત્રોએ તેને પૂછ્યું: 'નારાં પુસ્તકોમાં સારા વિશાળ મહાકથાનાં સુંદર વર્ણનો અને વખાણો ક્યાં હતાં તારા પાતા માટે કેમ આવડ્યાં હતાં? અને બહુ ઓછાં? એરિઓન્ટાએ જવાબ દીધો: 'હારબુક મને એટલી સહેલાઈથી મળે છે' હાથ ચડે છે એટલી સહેલાઈથી પાછો લાવે નથી આવતા.'

સાથે જ બોલું!

આંખો વરે જ બહું જોઈ શકાય છે એમ? જો હા કહેતા હો તો તમારું કંઈક બિચકુલ જોઈ છે. આપણી આંખો ભલે કંઈક જોઈ જ નથી. અરે દ્રષ્ટિકોણ તો આપણા મનમાં રહેલું છે, ત્યાં બધા દરબની પ્રતિબિંબિત થઈ તેનું વર્ણન જ થાય છે. આંખો પહેલાંજોડા સંવેદનની પ્રતિબિંબિત આપણા મનમાં જાય છે નથી થવાની ત્યારે આપણે બહુ જોવા છતાં દ્રષ્ટિવાન નથી હોતા. થયી વખતે આપણે ફેરફાર બહુ જોવા આજ્ઞા મળે છે, પણ આપણું મન જીવન દરમિયાન મરેલું હોય છે એટલે જોની પ્રતિબિંબિત મનમાં નથી થવાની. એ જવાબ છે કે દરેક સંવેદનોને અર્થ લેવાનું કંઈક આંખોમાં નહિ પણ મનમાં આવેલું છે.

સુંદર, સરસ, તેલવા જેમ વહેતો જાય તેની દરમિયાન પીછી પડે તેના દેહા કોનની હાથ બંધ છે. ચિત્રમાં લખાયેલ પ્રમાણે પતરાની માની બધાં પીછી પડે જોઈ દેવાથી હાથ બંધતા અટકે.

છત્રી માટે વપરાતા 'એરિઓન્ટા' રાખે 'મુજ' દર્યાચિત્ર છે ને તેના અર્થે જાય છે 'તાનો હાંપડો.'

હાથ માપવાની હીસામણી વપરાશમાં ન હોય ત્યારે ટાઈપાસ્ટન કે ગ્લાસરેટમાં બોલેલી રાખવાથી વધુ સારું રહેશે.

સાંપ બરફ ઉપર ચાલી શકે નથી, તેના કડીખંધ એકાદ બેચલાને બદલાયેલી જમીનની જરૂર હોય છે. આથી, સાંપનો અથ હોય ત્યાં માંસ જેવી સપાટી કે બરફ ચારે કોર હોય તો તે આવી ન શકે.

માખીએ ફૂજમાંથી તંબાર મધ લાવતી નથી; તેઓ તે ફૂજનો મધુર રસ પડામાં હાલ્યા બાદ તેમાં પાત્રાની ત્રણ કહેરીને મધ ગળાય છે.

આપણે બાંટની સપાટીના વધુમાં વધુ જે બામ જોઈ શકાય છીએ.

પોસ્ટલિંગની એકલાએ જો 'દેનો' બંધાઈને બધાં મિત્રો દરવા મારું હોત તો ૧૫૦ વર્ષ લાગત—સદાસતી ચાલતાનું દર્શાવે!

દિનની દોષી સડીમાં રોમ નમરની વસતિ પચોત્ર લાખની થી.

અનકામી શબ્દ: અમારી=આવળ. પહેલાંજોડે પછી, અવિષ્યમાં; સંખ્યુખ, મામે; આગળથી, પ્રગળથી; નવરત્નો આગળનો બામ; પાટાને બાંધવાની સરક; અંગરખા કે કેરિયાના આગળના બામ; ભરકરના પહેલાં કંઈક.

મિનિમમમ

- $(1+1)^2 - 0 = (1+2)^2 - 1$
- $(2+2)^2 - 1 = (2+3)^2 - 10$
- $(3+3)^2 - 1 = (3+4)^2 - 14$
- $(4+4)^2 - 3 = (4+5)^2 - 20$
- $(5+5)^2 - 4 = (5+6)^2 - 24$
- $(6+6)^2 - 4 = (6+7)^2 - 30$
- $(7+7)^2 - 6 = (7+8)^2 - 34$
- $(8+8)^2 - 8 = (8+9)^2 - 40$
- $(9+9)^2 - 9 = (9+10)^2 - 44$
- $(10+10)^2 - 10 = (10+11)^2 - 40$

આ પ્રમાણે આવળ. (સ. ચ. જોડી)

કહેવતાનો અર્થ: 'એક આવળ બામ'—એને જેની પિઠાન નહિ તેની પામે' તે વાત ને વધુ દર, દરવા જતાં કોઈ અર્થ ન સરી શિલ્પે હાંસી પાત્ર વધુ પડે છે. એના જેવી કહેવતો: 'આવળા આવળ ફોલું ને આંખો બોની'; 'મોડો શું ભલે મરડેના લાવ'; 'આખરાની ખીસકોટી રા-કરનો રવાદ શું ભલે'; 'મજા કયા ભલે બકેશન (કેગર)માં રવાદ'; 'એ-ધા આવળ આરેરી ને બકેશ આવળ હાંસી' વગેરે.

મા: હું શું શોધે છે?

બેરા: કાંઈ નહિ!

મા: ના પિત્રા આટી ટળામાં જો.

વિરિથ પાલીએનના મેરજોને એના મતાં ગાવાન્ય એકામાં ન પૂરતાં કોઈક ટાવરમાં તેમને માટે સંખેરી જુદી એકમાં પૂરવામાં આવે છે.

લાંબું છવવાની દરમિયાન માણને હોય છે; સારી રીતે છવવાની જાણ આપે.

જાપાનીઝ કોષા કડી રોગન નથી આવતા; નેમની બામામાં એ માટેના રાજો જ નથી.

અવશેષ 'કુમાર'!

પાછળનાં વર્ષની રહીસહી ફાઇલો અને છુટક અંકો અત્યંત સરતી કીમતે ફાઇલો-વર્ષ ૬ તેથી-૧૧ની: દરેકના રૂ. ૨-૦; વર્ષ ૧૦ અને ૧૨ની: દરેકના રૂ. ૩-૦; પોસ્ટેજ છુટું.

નીચે મુજબના છુટક અંકો-દરેકની કીમત બે આના:

નીચે જેના સળંગ આંક આપ્યા છે તે એકેની રહીસહી અનિયમિત સંખ્યા રદાકમાં છે. તમારી ફાઇલમાં ખુટતા ફાઈલ અંક એમાં છે? તો(શીધીને મેળવી લો. અથવા તમને મનમમતા ફાઈલ પણ અંકો મંગાવી તેની ફાઇલો બંધાવી. કેશો તો થે રસમય અને સંખ્યાન સાહિત્યનો અમાલો એમણે તમને સરતામાં મળી રહેશે:

૩૭, ૪૪, ૪૫, ૪૬, ૪૭, ૪૮, ૬૦, ૬૬, ૬૭, ૬૮, ૭૬, ૮૪, ૬૧, ૬૬, ૧૧૦, ૧૧૬, ૧૧૭,

૧૨૦, ૧૩૨, ૧૩૩, ૧૩૪, ૧૩૫, ૧૩૬, ૧૩૭, ૧૩૮, ૧૩૯, ૧૪૫, ૧૪૬, ૧૪૭, ૧૪૮, ૧૪૯,

જેના નીચે લીટી દોરી છે તે સળંગ અંકો છે. એટલે, એ અરીદનારને નજીવી કીમતે આર, છ કે વધુ માસનું સળંગ વાચન મળી શકે છે. જેઓ આખી ફાઈલો ન વસાવી શકે તેમ હોય તેમણે આ લાભ જતો કરવા જેવો નથી.

II. ફાઇલો ૧૫ની ગાંધી વિનાની સખજયાની છે. II. પ્રામાન તદ્દન સાફી (પોસ્ટેજ વગરની) છે. ટપાલ ખર્ચે અંક દોઢ એક પૈસા પ્રમાણે વધુ મળીને સાથે જ નાખ્યાં મોકલવા બ્રહ્મદેશના ગ્રાહકોએ અંક દોઢ અરધો આનો અને પરદેશના ગ્રાહકોએ અંક દોઢ દોઢ આના સળે મોકલવું. II. વી.પી. કરવાનાં આવશે નહિ; પોસ્ટની ટિકિટો અગર મનીઓર્ડર કે પોસ્ટલ ઓર્ડર દ્વારા નાખ્યાં અગાઉથી જ મોકલવાં.

સુભાષી પોલીસાં

એક નવું પ્રકાશન

કુમાર' કાર્યાલયે તાજેતરમાં-અહીં રીવાજોએ જ એ બહાર મુક્યું છે: પોતાના છેલ્લા આઠ દેશના દળિદાસમાં આજે જોયો વાર પાઠાકાન્ત મયા છતાં જે દેશ દલ પલ્લુ દલપ્રાણ મયો નથી એ પાઠાકાન્તે જેવી અગર જીવનની માતા પાનારાઓમાં એક, ત્યાંના એક કવિ મિત્રમુકિયવિચારાં 'કોમિયન નોન્ટસ' પુરોપના સાહિત્યમાં અખમજી કાળ-સમયી મળ્યા છે. આપણા વચ્ચેપ્રગિય

યુવાન કવિ કમારંકર જેવી જેવાને હાથે જેવી ચીત્રનો અનુવાદ થયા છે એટલી જ દર્શકત એ નવા પ્રકાશનનો પરિચય કરાવવા પૂરતી છે. પલ્લુ એની સાથે એક બીજાં જે આકર્ષક વાત છે: એ નોન્ટસમાં ની ગાયે કાનેટના બંધારણ તથા તેના દળિદાસ વિષે એક વિનંતુ. મુગ્ધગિત અને એવા આધારનુ નિર્બંધ આપ્યા છે જે નોન્ટસ ગર્વોનીલ પરિચય માટે માત્ર કુમાર કાર્યાલય • ૧૪૫૪ રાયપુર • અમદાવાદ

કવિઓ અને કાવ્યરસિકોને જ નહિ. પણ અર્ધાના અભ્યારના કે પાશ્ચાત્ય કાવ્યસાહિત્યના વિદ્યાર્થીઓને પણ અભ્યાસનું એક અનિવાર્ય સાધન માટે પડશે. એકથી પાનાના એ પિંટીનું નિર્બંધ તથા રસાવ સાહિત્યના એ એક કવિના પરિચય સાથે એ નોન્ટ-સમૃદ્ધની કીમત રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૬

રસથી

વંચાતાં બે પુસ્તકો

એમાંનું એક 'અજંતાના કલામંડપા' તો શુદ્ધ રાત્રી સાહિત્યમાં આજ સુધીમાં અજંતાની કલા પર થયેલું પહેલું જ પ્રકાશન છે; અને વિગતમાં, વિવેચનમાં, વિવિધતામાં તેમજ વિપુલતામાં, ઐતહી દ્રીમતમાં એની તોલે આવે એવું એક પણ પ્રકાશન બહાર પડ્યું નથી. શ્રી સ્વિચંકર રાવળ જેવાને હાથે લખાએલા પરિચય લેખવાળું આ પુસ્તક, ૬ ત્રિરંગી ચિત્રો, ૧૬ પાનાં ભરીને અશંખ્ય આલેખનો તથા ફોટોગ્રાફ અને લખાણને પણ પાને પાને અજંતાનાં શોભતાનાં રૂપાંકનોથી ભરપૂર છે. દોઢ રૂપિયા (પોસ્ટેજ ભુદુળી દ્રીમતમાં જોઈતી પ્રચૂર સામગ્રી આજ લગી હિંદ બરમાં આ વિષય પરના કોઈ પણ પ્રકાશને આપી નથી.

બીજું પુસ્તક 'અજવાળી રાત' તો ઘરઘરનું માનીતું થઈ પડે એવું પુસ્તક છે. માનવ હૈયામાં રસ, કડપના અને સૌંદર્યનું સાહસ્ય જ માવતી હાજળી મધુરી અજવાળી રાતની પંદર તિરિઓ સમી પંદર સુંદર વાર્તાઓ એમાં છે. માત્ર કુમાર-કિશોરો જ નહિ પણ ઘરનાં નાનાં-મોટાં, સ્ત્રીજન-પ્રામજન યૌને રસ, વિનોદ અને વિચાર. આપે એવી મનોરંજક ઈચ્છાલુકારક અને ચરણસુઓધ વાર્તાઓનો એ સંગ્રહ અજાજ વિવિધરંગી ચિત્રો અને મનોરંજક રૂપરંગની સતતવટવાળો છે. દ્રીમત બે રૂપિયા પોસ્ટેજ ભુદું.

તમારા ઘરની ભીંતો તપાસો

એના પર શું છે? કાં તો મરતિયાં કેતેન્ડરા! કાં જાન્દી કે સીચારેતની ગંદકાન કરતાં અગ્રંદકારી ફરેપ ચિત્રો! પર-દેશનાં સુદિસોન્દર્ય અને મેકા: સોનાનાં અપર્યાપ્તતાને રમણીઓનાં ચિત્રા! અથવા આપણી પુરાણકથાઓ અને દેવદેવીઓનાં ભદ્રાં ચિત્રાં! પણ આપણા દેશજન સંસ્કારોને પોષે તો ને રસપ્રતિન પિકસાપની કોચી અને સાસ્ત્રિક કલા ફેર-જાતો ઘરમાં છે!... એવી કાચ-મય ચાતાવરણ જગતની, ન-યગાબિરામ કથાનાં છ સુંદર ચુનકાં રંગચિત્રોનો એક સરનો પોર્ટફોલિયો (મંપુક) 'અજવાળી કલાકલાપ' નામથી કુમાર-કા-ચોત્રે બહાર પાડ્યો છે. રૂપિ-સંકર રાવળ, કનુ દેસાઈ, સિદ્ધ-લાલ પરીખ, સામાસાંક શાંદ અને જગનનાથ તરવની ઉત્તમ કલાકૃતિઓ ચૂંટીને એમાં ગ્રંથ રેસી છે. પ્રત્યેક ચિત્ર ૧૪x૧૧ ઈંચના માપના ત્રણ કાંડ ઉપર મઢી શકાય તેવી સજાજન્યદીને, રંગીન છપાઈમાં છાંયેલું છે સાથે એ ચિત્રોનો અને એન-આલેખક કલાકારોનો ટૂંક પ-રિચય પણ આપેલો છે. કાચ-માત્ર એક રૂપિયો. મિ. જી.

દિવસભર સ્ફૂર્તિ

સવારના બોરફા દીરોજ આંખથી નદાઓ
અને દિવસભર સ્ફૂર્તિ યાગથી મળ્યા.
બોરફા દીરોજનું ફક્ક આપતું મુલાયમ શીખ
તમાને શરીરને તાજગી આપશે અને તેની
મધુરી ખુશખોશ તમાને સ્ફૂર્તિવન રાખશે.
બીજાં આંખોમાંથી તે મુખમાં અને માથામાં
અને કમળાં ચડિયાને અને કોમળમાં મરતો છે.
૧૨ મોડાની ઝાટી

નદાવા તથા ધોવાના સાંખુઓ, દેઅર
ઑધો તથા પેરફુમરી બનાવનારા
ઑંખે સોય ફેક્ટરી, મુંબઈ ૩

અવરોષ 'કુમાર'

પાછળનાં વર્ષની રહીસાડી કાઢો
અને છુટકે ઝંકો—સરતી કીમતે

★

થોડા નવા ઉમેરા સાથે

★

કાઢો

વર્ષ ૧ તથા ૧૧ની • દરેકના કા. ૨-૦

વર્ષ ૧૦ અને ૧૨ની • દરેકના કા. ૩-૦

પોસ્ટલ ઓર્ડર.

નીચેના ખુરકે ઓંકા • દરેક એ આને

તમારી કાર્ડમાં ખરનો ઓંકે એમાં કોઈ ને
સોધોને મળતી હો. અથવા તમને મનમતા કો
પત્ર ઓંકે મંગાવી તેની કાઢો એમાંથી લેશો નોરે
રસમય અને સંજીવ સાદિતવનો અમેલો સંસ્કર
તમને સરેરામાં ગળી રહેશે:

૩૩, ૪૪, ૪૫, ૪૬, ૪૭, ૪૮, ૪૯, ૫૦, ૫૧, ૫૨, ૫૩,
૫૪, ૫૫, ૫૬, ૫૭, ૫૮, ૫૯, ૬૦, ૬૧, ૬૨, ૬૩,
૬૪, ૬૫, ૬૬, ૬૭, ૬૮, ૬૯, ૭૦, ૭૧, ૭૨, ૭૩,
૭૪, ૭૫, ૭૬, ૭૭, ૭૮, ૭૯, ૮૦, ૮૧, ૮૨, ૮૩,
૮૪, ૮૫, ૮૬, ૮૭, ૮૮, ૮૯, ૯૦, ૯૧, ૯૨, ૯૩,

જેનાં તોલે લીટી રોડી છે તે સર્જન
ઑંકો છે. એટલે, એ ખરીદનારને નહતી
કીમતે ચાર, છ કે વધુ આંખનું સર્જન
વાચન મળી શકે છે. જેઓ આખી
કાઢો ન વસાવી શકે તેમ હોય તેમજ
આ લાભ જતો કરવા જેવો નથી.

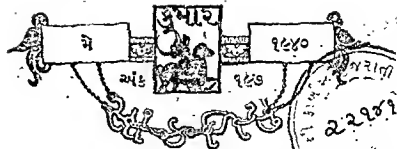
૮. કાપો ગળી જાંખા વિનાની અમલવાલી છે.

૮. શીખન તફા નાકી (પોસ્ટલ નગરની) છે
ટપાસ ખર્ચે ઓંકે દોઢ એક પૈમા પ્રમાણે વધુ
મળીને સાથે જ નાણાં એકત્રતા. સ્વદેશના
આદરોએ ઓંકે દોઢ અંગો અને પરદેશના
આદરોએ ઓંકે દોઢ દોઢ આના લેંગે મોકલવું.

૮. નીચી. કરવામાં આપશે નહિ; પોસ્ટની ટિ.
કિટો અગર મનીઓર્ડર કે પોસ્ટલ ઓર્ડર દ્વારા
નાણાં આગળથી જ મોકલવાં.

પ્રક્રમ

૧) આ વંકને પહેલે પાને આવેલ 'એથી કંપી ધન્યતા'માં મેરાસનના સામનાની નવી મુજ પામી આગળ વધશે એટલે આજની વિવરનાઓ વચ્ચે એથી આગેનો નિર્દેશ કરતી ઘડું કંડિકા પર તમારી નજર કરશે. અને એથી આગળ વધશે તો વળેલા તમારા પરાક્રમ દેખત ધી ઉમાશંકર જોષીના પ્રત્યક્ષ હાથનની પિછાન આવી પહોંચશે. ગુજરાત રણહતરામ મુવલેયનક વડે કોમના યશો-હાવનનો અભિષેક આદરે છે ત્યારે કોમની સર્ગળ વાક્યમયપ્રવૃત્તિના એક નિકટના સા-દાની કલમે નિરપાએલો તેમના હાવન-કેવનનો ઉદ્દેશ્ય તમને આકર્ષ્યા વિના નહિ રહે ૧ 'સીઝરનું વેર' તો શિકારી હાવનના રંગાશાસમાં તમને તરંગાળનાથી બુકશે. એને આજ પ્રાણીકથા કહેવા કરતાં શિકારી હાવનનું માનસિધ્ધ જ કહી શકાય. ૨) કાશાદેવ કાશેલકર આ વખતે 'મનો-રંમન'માં પોતાના કોલેજહાવન જેવા 'શાંત પ્રતિ શાંત્યમ' આશ્વરેશા એક પ્રસંગનું રમણ આલેખે છે. ૩) 'બુતકાળની શોધમાં' હાલ મુલ્યે યે આગળ વધવાનું છે, પણ પ્રત્યેક હાવનનું એવું એક એક પ્રશ્નનું એવી અવ-નવીન અને રસમય માહિતી પૂરી પાડે છે કે તમને એ માળા ઉલ્લુકતા જ મેરની રહે છે. આ વખતે ગુજરાતના તળપદા રમાપાત્ર-નોતેમાં આલેખાએલો કમવિકાસ એક નેપથ્ય જ પ્રકારે ગુજરાતની મહત્તા પ્રત્યાપિત કરે છે. 'મરાઠાઓના અવરોધ' પણ તમને બુતકાળનું જ દર્શન આપે છે, પણ એ જ-શૈન પાછું ભાવિને માટે અમૂલ્ય પાત્રેય પણ પૂરું પાડે છે; ત્યારે ઉત્તર ગુજરાતનાં લોકશૈનમાં તમને આપણાં ગામડાનાં પ્રભવમેળાં સાચાં અને નિખાવસદર્શન મળે છે. ૪) હવે વધુ લેખાલુ ન કરતાં આ પ્ર-ક્રમમાં ન ઉલ્લેખાએલી વાનીઓના અવ-ક્રમ તમારા પર જ છોડી દઈએ. તો પણ તેના સારમલે તો તમે આંધમેણે પામી શેરો એટલી અમોને થકા છે જ. અને કોમની કાંઈ વાની આ વાનીઓથી જીવ-રની નથી એવી પણ ખાતરી આપીએ છીએ.

ચિત્રો

સાવર્ય (ફોટો)	ગિર. કે. દાદાભાઈ
કાશ્મીરનો શિકારો (પૂર્ણરંગી)	હામનગાંધી બહુ મુખચિત્ર
કાશ્મીર જોષી (ફોટો)	૧૮૪
સાગરપુર પરમદંડનું મંદિર-જોષી (ફોટો)	૧૮૫
ફોટોગ્રાફી દરોજીનું પરિણામ	મુખચિત્ર પાછળ

કાવ્ય

એથી કંપી ધન્યતા ?	અશોક હર્ષ ૧૯૬
કાશ્મીરને	" ૧૯૭

અન્ય

કાશ્મીર જોષી	ઈ. ત. ૧૯૧
--------------	-----------

વાર્તા

સીઝરનું વેર	અશોક હર્ષ ૧૯૧
-------------	---------------

લેખો

એસવર મોર (મનોરંમન-ક)	દત્તાત્રેય બા. કાલેલકર ૧૮૬
બુતકાળની શોધમાં	અમૃતલાલ વ. પંડ્યા ૧૮૪
મરાઠાઓના અવરોધ	ગા. રા. સુરેશ્વર ૧૮૭
ઉત્તર ગુજરાતનાં લોકશૈન	દયાશંકર મ. જોષી ૧૮૭
વીરકુમારિકા આન્તિયાની (છત્રી લાલનાશ-૫)	દે. વા. ૧૮૭

વિભાગો

મારી નજર	કે. મ. રા. ૧૭૭
અવધનોમંડલ	૧૮૬
ફોટોગ્રાફી દરોજીનું પરિણામ	અવધના બટ ૧૫૭
આ મહિના (મે) ઇતિહાસમાં	૧૬૨
પહેલું સુખ તે બંને નયી	દે. વા. ૧૬૫
ગુજરાતનાં ગુરૂદેશ (૧૧-ઓગસ્ટ)	૧૬૬
અંધેશ કલાનો એક નવો મંદિર	૧૬૭
પંચતંત્રની વાર્તાઓ (જાણવિનાન)	દે. વા. ૧૬૮
અપાલુ	૨૦૦
માધુસ્ત્રી	૨૦૧
ઉલ્લુ પાનું	૨૦૮

સુદર ગણુભાઈ સમલ; નંદી અને પ્રકાશક સંવિરોદય સંસ્થા; કુમાર પ્રિન્સેરી કુમાર કાપાસિય ૧૪૫૪ સમયક અમલવાહ; વાર્ષિક કે. રા. ૧, બહુદેશના રા. રા. પરાદેશના ૧૨ રા. બહુદેશના આના; સુખાળના આસ કેન્સાસિય એન્ટ અને બહેરખળના સોલ એન્ટ સિલસાહિત્ય બેકાર પ્રિન્સેસ રૂડીટ, બીબ એન્ટેડેઆર, આર એકનીક અને રાજ્ય અધ્યક્ષ પ્રિન્સેસ રૂડીટ કુમારનાં સર્વ લખાણો ચિત્રો અને ફોટો કૌંપીસાઈથી રક્ષિત છે

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વધીલો અને બીજા મુખ્યમંત્રી કાર્યકરનાઓને એનાં સેવનથી અત્યંત યોગ્ય છે તે પાપણ મળે
નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાજાં નખખાં-સખખાં સ્ત્રી-પુરુષ, સૌ કોઈ એનું સેવન કરી શકે છે

તમે વાપરી જોયું છે?

કેસરી જીવન ઝંડુ

મહારસાયન

રસસિંદુર, અક્ષક, કેસર, કરતુરી અને બીજાં દીપન, પાગન,
તથા પૌષ્ટિક ઔષધ મેળવી લીલાં રસદાર આમળાંમાંથી બનાવેલું
શુશોભિત મુવાસિત સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક આટણું

તેનું નિયમિત સેવન
લાંબું આયુષ્ય તથા આરો
ગ્ય સ્વસ્થતા આપી શકી શકે
બલ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે.

કૌંમલ
પા રતલના પાટના રૂા. ૧૫
અરધા રતલના પાટના રૂા. ૧૫
એક રતલના પાટના રૂા. ૫

કારખાનું:
સયાનીરોડ
મુંગાઈ-૩૩

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.
અમદાવાદના અજન્દ ભોગીલાલ અપર્સ • ગાંધીરોડ

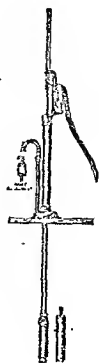
દુકાન:
જ્યોતી મલમલનારી
મુંગાઈ-૨

આજનો
અટપટો પ્રશ્ન

વીસમી સદીમાં ભરશે
કોણુ પાણી ? ? ?

આ રોજની અટપટ
ટાળવા આપની
સેવામાં હાજર છે...

MYERS

ચોખ્ખુ પાણી
એ જીવનની
જરૂરિયાત છે
વહેતું પાણી આપણી
સ્વસ્થતાને વધારે છે
જેટલી સ્વસ્થતા
તેટલો જિંદગીના
વધારો

માયર્સ પંપ
તમારા
મીઠા પાણીના કૃપાઓ
તમારા આશરો
તથા તમારા
આગળગીઆઓને
દરેકમાં તાજા પાણીથી
સજ્જવન રાખે છે.

માયર્સ પંપ

પાણી માટેની તમામ જરૂરિયાતો માટે લખો આ મળે:

૨. નં. ૨૪૬૩૩

ધી વોટર સપ્લાય સ્પેશિયાલીસ્ટ લિમિટેડ - ૮ હમામ સ્ટ્રીટ કોટ - મુંબઈ

પો. બો. નં. ૬૮૪

દર માસે

નવચેતન

૧૦૦ પાનાનું

અનેક ચિત્રો સાથે

વિવિધ રસમય વાચન આપતું સર્વોગમુંદર અને

અનોખું માસિક પત્ર

લખો: નવચેતન ઓફિસ રૂપ પોલોક સ્ટ્રીટ, કલકત્તા

વાર્ષિક રૂ. ૬૮ અલ્ટ્રાશર્ટ રૂ. ૭ ત્રિદિગ્ગદાર છુટક નકલના ૦-૧૨-૦

દે.ન.કે.ડી.ગા. નવે કે.ડી.ગે. દે.એ.લોજ

નૂસિરું લોજ

જિલ્લો રહેવા તથા જમવાનું સુદર સ્થાન

૧૯૭૭૭૮ હાનબા રોડ, હાટ સુબર

પ્રાણવાન કુમાર સાહિત્ય અમર મહાજનો

લેખક

શારદાપ્રસાદ વર્મા

કમાલ આતાતુર્ક

૦-૫-૬

મુસોલિની

૦-૨-૦

દેશની કાયા પલટ કરનાર તુર્ક અને છટલી-
ના બામ્બવિધાયક મમા આ નદીરિના,
ગારિક પુરવોનાં હોદ્દા પરથી, ગ્રેસક ઝેલીમાં
જખાએજાં, ટૂંકાં રસદાયક સચિત હેવનગરિના
બંને સાથે પાકા જાણેજાં કિ. બાર આના
જગ્યા:

યુગાન્તર કાર્યાલય

૨૦૪ K, ગોપીપુરા, સુરત

ડોંગરેનું બાલામૃત

છાકરાંઓને માટે ધાતુ પૌષ્ટિક જોમક છે.

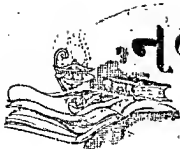
જો નળણાં અને તંતાએલાં

બાળકોને સાંભં કરે છે

ફોટોગ્રાફી દરમિયાન પવિત્રામ

કપર : 'અપધા'—આઈ ડી. ડી. પટેલ (નાઈવિંગી), પહેલું ઇનામ; નીચે : ડાબી બાજુ, 'નળા પરથી વાતો'—આઈ ધનરજામ દસાત્ર (અમદાવાદ), બીજું ઇનામ; જમણી બાજુ, 'મટકલા'—આઈ હરિલાલ બટે (અમદાવાદ), ત્રીજું ઇનામ.

નવચેતન

૬૨ માસ
૧૦૦ પાનાનું
અનેક ચિત્રો સાથે

વિવિધ રસમય વાચન આપતું સર્વાંગમુંદર અને
અનોખું માસિક પત્ર

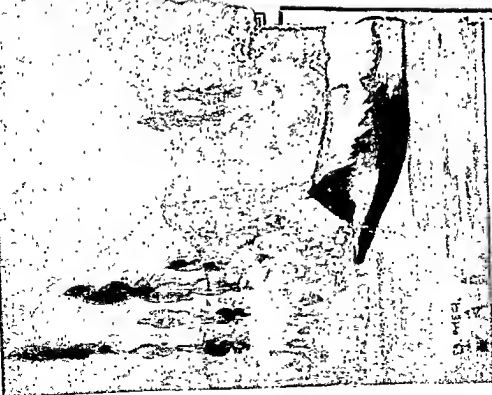
લખા: નવચેતન ઓફિસ ૨૫ પોલોક સ્ટ્રીટ, કલકત્તા
પ્રાપ્તિક રૂ. ૬૧૮ અભિલેખાં રૂ. ૧૭ વિદ્યાર્થી ૬૫૮૬ નકલના ૦-૧૨-૦

દેવકી રહેણા નવે ઠેકાણે દે.એ. લોજ

નૃસિંહ લોજ

જામિ રહેવા તથા જમવાનું મુંદર સ્થાન

૭૦૮ હાનખા ગોડ, હાટ, અમદાવાદ

કાશ્મીરના શિકારીઓ: તેઓ વચવાટ કરીને સહેલ હોય અને તેની સાથે

એથી કથી ધન્યતા ?

• શાફલિનીદિન •

મેલાન્યું છ મુકાન ગેદિકર મેં આજે મહાભોધિના
લાહોલા જગમાં ઝનૂનભર, કે મોઠાં! ઝપાટે લઈ
ઝીકો જોર તમાગ જોરહમ થે પૂરા કરો આરતા,
ના છે આજ લગીર થે ભય, ભલે ચૂરો થતાં પાટિયાં.
સાધું કાં ભય? જિદગીની સફરે જ્યાં આવે મૂનો પડ્યો,
આરો ઊગરવા તણો ન દિસતો, લાચાર છુવે થયો,
ચોરો ગુન્યમનરક, ધામણ દળી, વ્હીલું મુકાને પડ્યું,
આનુકૂળ લુચાળ ને પવનનો વિશ્વાસ વંડી ગયો:-
તો કાં ફેકટ કે પટાવી મનને કંઠાર ઝંખ્યા કદં?
ના કાં મરં મુકાજલે રહું? વધુ વતમે ભલે માગ્યો.

કે, તું આજ નસીગદાર અદકું આ મોત! કાંકે તને
કોઈની ન રુદિદિયા પગવશે, નિઃશ્વાસ ના કોઈના:
ને માફ થ નસીગ ના કમ ગણું: તું શા મહાયોધથી
મામે મોર અજૂમતાં ગત થયું એથી કથી ધન્યતા?

અરોહ હર્ષ

૧૧. જમનની વિશ્વમાર્ગોન કારમે વૃદ્ધવેણી નિરાશા રોગવરેડાને જાણે પોતપોતાનાં ઝનૂનમાં પરિણમી હમણાંના કપિનાલેખકોમાં
આપને એકએ કાંઈક નેનુ વધુ ઉગાવસાડ. 'નિરાશીની સફરમાં સાવ મૂનો પડ્યો છું, ધામણ દળી પડી છે, મુકાન વ્હીલું પડ્યું છે, સાનુકૂળ
લુચાળ અને પવન પર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ એવો મળ્યા છે, અરે નિરપેક્ષ માર્ગરેલક મુજ પછુ લાચાર થયો. આમે છે. નો પડી હવે કાદાની
ફેકટ ઝંખના શા માટે કર્યાં કરવી? એના કરતાં નો મરં જનને મુકાજલો કાં ન કદં?' એમ નિંદવી કવિ ઇવનમદાસાનના ભાદોડા
જગમાં ઝનૂનભર મુકાન પુરું મૂળી કે છે ને મુશ્કેલીઆ રહી મોઠાને પડકાર કે છે. સોનદની હેઠળી માર હોડીમાં વરેકે લઈ, ભાવની પગ-
ભારા મનનાં મનુષ્યને અડરોલે છે કે, તું કે નસીગદાર, કે કોઈ રોગવના નીઆસને જાણે તમે મુજા જ પ્રમાણે આમના આજ થયો, અને
હું કે નસીગદાર કે તારા કેજ. મરાયોપ સામે માંએ એકમયં બળી જરાનું અરોપાગવ મરંડો. એવો જ વધુ મન્યતર કાર કે

નરીકે પંડિતશાસ્ત્રી સામગાઇ નરકથી એમના પિનાથી
રોડાસાત્ર જેવી જામણા આવી પસેલા. મોટે ભાગે
એ જાણુતી જ નગરીમાં એ કારભારી તરીકેની
નોકરી કરતા. એટલે સામગાઇના રૂળીઆમણા પ્રદેશ-
ના જાણપણમાં એમને ખૂબ પરિચય થયો અને ત્યાંના
મનોહર નિસર્ગના એ ધનિષ્ઠ મંચે એમના હવનની
કવિતાની બાંધ જાંધવામાં મોટા કાજો પડ્યો. ફૂંમરોથી
પંડિતશાસ્ત્રીને કેમકેથી બરેલું સામગાઇનું દિમચરણ
કરના નવાવ એમનું જાણપણનું સાથી. ફૂંમરોથી
પર ફમણીય શીસાઓ રાખવાના કેટલાયે અંશોદયો તથા
મુર્ચાઓ અને મોનારમ રેપાં નવના અસંખ્ય જથોરો
એ તથાવનાં પાણી રંદે ઉદયધક એમનીમજરીને
એમને માથેલાં. એવો જ બીજો જાણપણનો સાથી
તે ત્યાંના ફૂંમર સાથે અથડાઈને પૂર્વથી પશ્ચિમ ફૂંમરની
ધારેધારે પડેલા ‘મંચેવો’—‘પડેતી’ નદિપણ ‘પડેતો’.
જ નદીને ત્યાંની સમગ્ર બાજુ પડતી ‘એ તો ૧૬૨-
પૂરના-છં’ એમ કહે છે એ મંચેવોનાં નાનાં પણ મનર-
માન વડેલુનાં પાણી રંદે વડેલા જાણપણના રિષ-
માં તેમણે મુઠ્યવળું કવિતાનો મધુ ગોતાના અંત-
માં સંચા કર્યો.

મુજરાતી આર ધારણ મુધી એ મામડાની શાખામાં
પ્રાથમિક કેળવણી સર્ષ ૧૯૨૦માં વધુ બહુતર
મારે ન જાર માઉ છેરે આવેલા ઈરના હાથાસપમાં
આરવા; અને એ અનિવાર્ય મંદગેએ, એક રીતે
કરના અને કપચ અનુભવોથી બરેલા એ હવનમાં
નિશાળના બહુતર કરતાં જે ગવિયાતા એવો બીજો
બહુતરનો માલ એમને આવેલો. ત્યાં એ દિસગદિસના
વિદ્યાર્થીઓ અને ગાદના ‘સફળો’ સાથે સંપર્કમાં
આવ્યા. એમના પોતાના જ શરોમાં દલીએ તો
‘દસજાર વિરગી મુધી પાગેજવા કરીએ તો જે ન અંદ
એટલા કોડા આનંદ અને દુનિયાના મેથિ અનુભવ’
એ થોડાં પરંપરામાં ત્યાં રહીને એમણે કેળવ્યો.

પણ દુનિયાના અનુભવની સાથેસાથ જ કુદરતનાં
અમા પણ એ ઔલુક્યકાળમાં આગ્રા નદીમાં સંચિનાં.
આપણને આવે મોડા આવવાઃ આપણનાં નિસર્ગ-
ચિત્રોના જે રમ્ય છુટા એમની કવિતામાં જોબી રહે છે
તેનાં અખર જરણ એ કાળમાં એમના હૃદયમાં સુબર
સંચિયા થયાં છે. એ કાળના હવનની થોડી જાંબી એમણે

કરીના પોતાના ઉપર્યુક્ત બાળ્યમાં આકરતરીકેની કરતી
છે. મામની બાગોળ હોડેજા ગાદ રંદનાના વળાંક આગળ
ફર માડીમાં એકેકને દેખનાં અરૂંધ થયાં ગાર પાન.
જાણવા આવેલી દોશબરી યાના ‘ગાંબો રંદે, મેટા’
એના અવાજ આવે છે... આ ગાંબો દેત. માડ, આંબુ,
આશાએ, સળું મંબારેતો એ વિદ્યાર્થી હાથાસપ અંબી
કોડ્યમો આવેતો મળે છે. નથી રંદેતો ગાંબાગાની ફી.
નથી રંદેતો આમાસની રેલ. ઉનાળો નવનો દોષ છે;
નવાનવા અરિહાસાએ સવારના પડેરમાં જ ઉત્સાહથી
પડેરતાં કંખા દોષ એટલે રંદી તપે તપાડે તો દાસમાં
ઉપાડીને પથે સનગનતા સામવાનું આપ્યું દોષ, એવામાં
નાનકડી કાઠ લીમડી મળી મળે છે તેની નીચે જઈ થોડા
વિસામો છે; અર્ધા અર્ધા મવાના દોસાના ગીતનું અણ-
સારે જળાશય કરીને તે તરફ જથોડા માળવા મરે
મળે છે; પણ નમનો પડેર કરનાં દોષમાં સામે અતર
કરી સીવતાં સીવતાં, સાર પડતાં તો મંબુ મદા
સાવતી ગનાવેલી બાપરી બાપા હાથાસપમાં દાગર
ધર મળે છે... દોશોગાંબો કેસુડાની રંમરીસા માણ્યાં.
ટેકરીઓ અટતાં કિનરતાં. પસંતની મરતીનો કામ જર-
કરતાં પર તરફ આંડો મારી આવે છે; તો આમામે પળી
જામરીનાં વિશાળ ખનરો તરી કિતરી. નદીવાળાં
પાર કરી, જાવણના મેળા માણી આવે છે; અને વેકેશન
પરીચનાં, હુસારીમાં એકાદ દરૂં દોષ તો મિત્રમાં ક્યાં
જણ સવાર દાપ, દોણ આગળ એમે તે દોણ પાછળ.
દોણ લમામ પકડે ને દોણ સારી અનદાં એના રમક
દરિયા અપાવના, રંદે આંગા પડની સાંભો પાડના.
પરજવાળી પાસેથી એક પેસામાં પાંચ જણ પાણી પીતા.
કરોળિયાનાં જળમાં પાંપણોમાં બરોડાં મળે ને દોડાના.
કંચાલ કરતા હાથાસપ બળી આપ્યા આવે છે.

જુરુદીનુંદી-જુરુદીમાં ઘેર જવા-આપવાના આગ
કણકર અને છતાં કુદરતના સાલિષ્યમાં આનંદ આપના
નીવરેલા પ્રમંદ્રો વડે માનસ એક જાણુ પુણ થનું, તો
બીજી જાણુ ઈર પાને પણ એણું રળિયામાં નેરો.
એના રક્ષ છતાં ગોરખબમાં મરામસા ને રંદેમસા
ફૂંમરો સાદાસની પરમ રેલાવા ધારણ કરે છે. શોકગીતો.
‘ઈરિયો મદ’ અને રનિલસપ્રસિદ્ધ ‘મુખમની મોરી’
અન ગરિમાની મુક માર્યા ઉચ્ચારનાં દહ ત્યાં ક્યાં
છે. સદ્બાળે એકેએ પ્રદુનિત્રમાં શિષ્યોના નિકટ પરિ-

ચપમાં એ ત્યાં આગ્યા અને તેને લીધે હૃદય આસવાસના
એ બહુબલ્ય અને પ્રકૃતિપ્રસન્ન પ્રદેશના કુમરોએ
'બ'દીને નેત્રો હાંકરે હાંકરે ગાયુઓને દલાવે મથેલો.

આમ, કુદરત અને અનુયોગમાંથી દુનિયાને ખજાર
પણ ન પડે તેમ, અમૃત આનંદ-ઉક્તિ પામે કુમાર-
હયન સમૃદ્ધ હતું હતું હતું ને અનાનપણે દિવાનાં થી
અંતરમાં દેગયે જતાં હતાં; પણ એને ચોચ વાનિસિચન
ત્યાં—હૃદયમાં એ કાળે કાળે હરે! અંધેહ રીઝન
ધોરણમાં એકાદી ગજલ, એ પછી દરિયાત ને
લલિત પગેરે હંદોમાં દિવાના પાંદડા પ્રજ્વલે આપ-
મેળે કહેલા; પણ અંધેહ હજી ધોરણ સુધી નો. કવિ-
નામાં 'સુરુની એક મામા ને સુરુની એ એટલું સુખમ-
યનાર પણ ક્રોધ મળ્યું ન હતું! બાંધાળિયાં બરતું
ગાયક જે કાંઈ લાય લાયે તેના રેકે કામા થવા ને ગતિ
કરવા મથે નેમ, અંદર રહેશે કથિતાનો અંકુર રૂપપ્રયત્નો
જે લાય જાયું ને ગાલી ખેડા થવા મથેના. અબ્યાસમાં
આત્મના 'સાલિતરના'માંનાં હાંચમાં ઘણી ગામુએ
આપેલાં હંદનાં નામ આંગળી વડે દગારી રાખાને, એક
વાદવાડી વિવાદીમિત્રના શાસ્ત્રમાં શાસ્ત્રસામા પછીને
એકબીજાની પરીક્ષા કરતા. બોંડાકરની સંસ્કૃતસોપણીને
હંદ આદેલી શબ્દમાળામાંથી એકએકને પછતા. જેનું
ગાંઠું પડે તેલે, પૂછવાનું. અને ગતનું એમ, કે જેમાંથી
એક જણે જ પૂછ્યા કર્યું પડ્યું.

ઈંગમાં અંધેહ હજી ધોરણ પડે કરીને એટલે માટે
ને ઈ.સ. ૧૯૨૭માં અમદાવાદ આગ્યા અને પ્રાપ્ત-
એટલી લાભિદક્ષમાં દાખલ થવા. થોડા જ દિવસમાં એ
શાળાના અધ્યક્ષે એ દે. ગજર્વનરાય કાકોર તથા શ્રી
દીપાને આ નવા આગંતુકનું પાણી પડખા લીધું, અને
માગના એ ગમરે અને શરમાના છુપાતા કુમારને
વિવાદીઓના રોળામાંથી જલાર તારવી કાઢ્યો.
તેના એક નાનો પ્રમંગ સૂચક છે. ઈમેઈટિંગ સોસા-
એરી માટે એટલે ક્ષાસના પ્રતિનિધિઓની ચૂંટણી
હતી હતી. ચાર વર્ગોમાંના A B અને Cમાંથી પ્રતિ-
નિધિએ ચૂંટણી પડે લેવાયા, પણ ત્યાં D વર્ગનો
પાંચો આગ્યા કે શ્રી દીપાન ભોલી કાઢ્યા: 'D'માંથી નો
તંપી જ આપે—પગર ચૂંટણીએ! અને 'એવો ને એ
તંપી કોણ' એવું કુતરન પામી ચારે તરફ રે. પાંચો

ઉમાશંકરને

• વર્ષ ૧૯૨૭ •

કે કાંઈક કમનું કર, ને વરેણા
જે વિશ્વશાસ્ત્રની તણી ને પ્રનિશ
રાખી સુચારુ અમ આંગણ. શબ્દશિખી!,
આનંદની પ્રણિતિ સમ દિશા થકા એ;
ના વર્નમાના.—મગર થકે અવિષ્ય.
આ સર્વદી ન તું કાળ! વિશ્વોપર ને.

વનમ આ જગતની સગ છ નિતીમાં
નાંડી છ ને પડય વિષયવા છિપાયા.
ગોવાઈ તમ ગતનું તુલ એ મુદેચ્છા.
ને દર્શિત પદ આગવતી તિનિજા
નર્મી રહી છ આદી અજ્ઞાનમિતિ તારી.
શિર્ધ પ્રવાળ દગુ શિર્ધ વધારેના જન,
ને એ પિરાટ ગદુ! એ અભિજન ટપા!
પરિપરુ દો પ્રિતિજ તારી, જનંદી થા.

અરોડક હરે

પ્રણિ: પ્રભુમ-આર. નિતીમાં: સુનિતી વાંલા-તમ; નિનિજા:
અમ સહનસિ. અધિપત આંગ વડે પવિત્ર કહેલું-તપાસી શીધેલું:
અભિજન: એક-શિખર; પરિપરુ: વર્ષની ૧૯૨૭-૧૯૨૮ થતી હતી.

કરની વિવાદીઓની આંગળી એક અનિ નાનકડા માગના
મુગ્ધ કુમારને જોઈ આશ્ચર્યથી વિસ્મયિત થઈ ગઈ.

'આખી યુનિવર્સિટીમાં નવિ તો અમદાવાદમાં નાનું
એટલેમાં વરેણા જ આવવાનો' એવા, દર વિશ્વાસપૂર્ણ
ગોષ્ઠિએ શ્રી દીપાનના મનનાભયો શબ્દો. ઈ. ૧૯૨૭ જુનું
એટલેનું પરિણામ જલાર પડ્યું ત્યારે સાચા નીવડ્યા અને
ઉમાશંકરે આખા અમદાવાદ સંસ્કૃતમાં પહેલે અને યુનિ-
વર્સિટીમાં ચોંકે નેમરે પસાર થવા. જે સલાનુબિ ને
માયા એ અબ્યાસકાળ દરમ્યાન પોતા પ્રાયે એ જે
સુદક્ષિએ દાખલમાં હતાં તેને પોતાની આ જગતની કા-
શદિનો ચોગ જગતના શ્રી ઉમાશંકરે આપે છે, અને ને
પછીના કોઈજના અબ્યાસ દરમ્યાન પણ એક વખત
સખત એકદિયાની શોમારી કાઢવાને વનન મવા ત્યાં.
પાછળ રૂક એ ગાનડા સુધી દગાનાં પાર્શ્વે મોડકનાર
એમના વાસદેવને કુતરના પૂર્વકે સંભારે છે.

જુલનના કોઈજમાં હૃદયે મુશીના અબ્યાસકાળ

સીઝરનું

જે ભળતા જ પાત્ર ઉપર લેવાયું છતાં તેની પાછળ કુદરતનો

તે મળે મુંઝા મુંઝામાં મહામહાદેવે કેરણ વચ્ચેના
નીની દરવા આપ્યા પાસે આજે જ રહેલો અને
તેણે કાજાનારીના કિનારા નહકે આવી પાસા દવા
આપી આમણ ચળનાં જે પહેલી છાપણી નાટકે પડી
તેના પ્રવેશવાનું અંગેએ નહકે કરી નાખ્યું તે અવા-
નુંગા નેરિયાનું મેળું પડાવી તેજનાં અથા.

આજે મેરેલી રિપુડીમાંના જે, રા અને રિન્ડના.
તે અંબના રંગા જ દારીના મેકરિયા દવા; તોરે
નહકે દારીમાંના રેજાવનાં દને, મળેએ આ નવા
આનંદુરેને આનંદ રિન્ડના અવા.

તાપાનું નજાનું દનું તે રિન્ડના તેની નહકે જ
તેની દારીમાંની કોઈક પ્રકારનાં વળનું આનંદના દવાની
રંગા દને, 'આરેનાં મને દોરાને છળખમનાં રાં
તેની રંગા' ને આપ્યા.

આરેનાં આનંદનાં આનંદનાં નવનું એ દોરા જ
જ મળે પાસે નાખ્યું દનું આખરે એક પીના મિ-
નાના તેજાની વીકળો રંગા જે તે આપ્યા: 'મે તે
નાખ્યું નથી કે અદીથી કોરાને લોના નજા દોરા
આ તે દારીમાંના નહકે છે.'

'અન. એ તે આનંદનાની નુખતની દની, પાસી
અદી તો લોના કલ મેનાનાં પડવા છે' અદી કોરેએ
તે આનંદનાં એ નજા તે પળ...

- 'દે'... આજે તે નમને એકથી પડે લોના નજા
છે અદી' દોરાની આંખનાં આ અવાજ રાંધે ન
અનહ મેકાવ તેજા પ્રકાર અજાણ.

'દો, બીજા જે અજા છે.' રિન્ડના વજાજ આપ્યા.
'પાનું પાનું નાના આજ પળ રહેએ ન લેખાવ: પળ
આ— દારીમાંના લોરા પળ રપટ દેખાડના તે આપ્યા.
'આ તે જનનારનું દજાને રીસાંદે એજા છે.'

અજાને અદેરે રિન્ડના લોરા પોતના વાકિદમાં

અદેરે તે રીસાંદે રજામાંના મોરે જે મળે
તારી રંગા.

આમંદુરે એજાને પળ દને પાસે પેડાની.
અદેરે પોતાને કારનાં એજા રંગા દને તેની
દારીમાંનાં એજાની વજાજે જ તેને અજા પડી.
દેજાને રંગા દેજા જે રંગે રંગે અજા ન દોરા
તેમાંથી કોરે આજે નિરકાર પળ નીતરનાં દને

એજા એ નમરેલી અજાનાં આપ્યા આ
તારી કાનિજના કાન ન અજાનાં તે આપ્યા: 'તે
તારી દારીમાંના આજનાં રંગા છે જે નહ'

પાનું એજા અદેરે રંગાની નમરેલી રંગા જે તાર
ન પડે, તેજા દોરા જ દવાજા આપ્યા: 'દો,
આપ્યા અંગના રાંદ અદા છે.'

'તે જે અજા' એજાને અમરેલી પળ.

'કારાન. હું તેમના રંગ નથી રંગા, તેમને
પૂ. તેમની આજનાં તારી નહકે નાખાનીની
રંગા.' અદેરે રંગાજા આપ્યા.

કોરે અદેરેનાં દોરા તેમ એજાને આપ્યા: 'તે
આજનાં કોરે હું એજાને દારીમાંના મિરક
કરે: જે હું ન મારે તેજા જે અનહ તે આજ
રંગા રંગાના દવા.'

અદેરે દને દોરા નરંગા: 'કારાન એ અદેર
પળ તેને અજા નહિ દોરા કે દારીમાંના આ પળ
અનંદ મો મળા ઉપરના છે. દારીમાં પ્રવેશો તે
સામંદુરેનાં વજાજ મળે જ છે. આજે કોરે રંગાજા

'દો: તેમના અદેર તમને આજ છે, અદેરો!

'એજા જે પળ. જે એજાને તે નારે આરેકે

અજાજા કોરે પડી છે. તું કરી આજનાં આજે

'એક જ પાસે જે જે મળા વજાજ પડે

'પાસે. હું દનાનાં તારી જ આજું છું. તે

શિકારી જીવનમાં જડાઈ રહેલી કરામત કામેલિય

વેર

અદલ ઈન્સાફ રહ્યો હતો !

‘દાથીએ! ઇનાંનું છું ને દુનિયાના
માટા બાગમાં મોકલું છું. મારા
માનવા મુલ્ય એવું કશું નથી—
માલસ. એવું કશું છે જ નહિ કે જે
દાથી ન શીખી શકે. નાન નવારામાં
પીરજ નક્કા રમુજની વૃત્તિ લેતો એ;
, અને મારામાં તો એ જન રહેલાં છે.’

‘ત્યારે દનણાં તું શું કરે છે ?
નવા નમુના મેળવવા નીકળ્યો છે ?’

‘ના. હું એક ખાસ દાથીની
શોધમાં નીકળ્યો છું. એનું નામ
મીઝર. છ મહિના પહેલાં જ મેં
તેને આ પ્રદેશમાંથી પકડેલો. મારા
દાથ તીચ્છી ફેટલા જે દાથીએ
નીકળી ગયા છે. પણ મીઝર તો
એ સૌને ટાળી ભવ એવો નીવડેલો.
એ જાણું જ શીખી લેતો. ને પછી
તો અમને એકગીત પ્રત્યે લદ્દથી
ત્યારે મનના અંધાઈ ગઈ.

એવામાં મેં મારા મદદનીશ તરીકે ‘લે’ નામના
એક માણસને. રોક્યો. પણ એનામાં વિશ્વાસ મૂકતાં
મેં ભૂત કરેલી—ખાસ કરીને તો સીઝરની યાગવમાં.

એક વખત ને સીઝરનું કાણુ વાળવા અંગેલો.
મીઝર ત્યારે કંઈક અશ્વમિત્રતામાં હતો. એટલે પાણીની
બંદેલી કાંઈ ઉપાડી તે ઉપર રેડી દીધી. દાથીએને
વિજાનવાની શક્તિ નારામાં દોષ તો તું જે કશુંક
કરે કે ખીન મોઢ પણ પ્રાણી કરતાં દાથીમાં રમુજ
મેળવવાની વૃત્તિ વધુ પ્રમાણમાં રહેલી છે.’

‘હા, પછી ?’ ગંદગંદો એ વધે જતો લેતો.

‘પણ લેને સીઝરની એ રમુજ ન મળી એમ

Illustration from Illustrated Weekly of India

આકાશમાં માથે આવેલા ચંદના પ્રકાશમાં સીઝરે એમની તરફ મોટી દોડ મૂકી

મને જાણે છે. સીઝરને મારાદવાળી બાબરીનો જાણ
જોખ લેતો ને હું ત્યારે સવા લેતો ત્યારે તેને એક
આવનાં. તેના જલ્દમાં એ મને સંજાન કરેલો. પણ
આ જનાપને દિવસે હું જલ્દ ગમેલો ને કમળન
લેને ને કિયસે વેર વાળવાનો એ સરસ મોંઢા દાથ
જાગનાં તેજે તેનો સાબ શીધો. સીઝરને બાબરી ઉપર
તેજુ ખુબ મરીતો જુદો ઝાંડી આપ્યો.

એ તો પછી દીવિયામાં પડી ગયા હશે. પણ
સીઝરને આ અવમાને સળગાવી મર્યો ને એ જ
જાનથી ને અદસ્ય રમ્મ ગયા છે. લે દીવિયાની ઉતા-
વળમાં એકદાણિયાનો ઝાંપો પણ પાસેવો ખૂશી ગયેલો.

કિન્નાબોરી અને કાવતરાબાછથી ખચિત એક રોમાંચકથા

દાથીને હું સાંકળ કે દારૂં મુકાં બાંધતો ન હતો. અપમાનના રોગે બદાએકા તે ચાલી નીકળ્યો. બીજે દિવસે એક નેરિયે મને સમાચાર આપ્યા કે તેજુ એને કાસામાસી તરફ ચાલ્યા ને ચાલ્યા હતો જોયા દત્તા. એ દિવસથી હું એની પાછળ પડ્યો છું. મને ખાતરી છે કે સરદાર પરના પર્યોના તે નહિ ઓળખી શકે ને ત્યાંથી આ બાબત પાછા કરશે. ખાસ સીમર! એ કંઈ સાધારણ દાથી ન હતો. હોં!

એટલું કહેતો નટએકર કાંચો ને સામેના બ્રાહ્મણની વર્ત્ત સંગાથો. થાકીવારમાં તે ને કીધી ગંધા. જોડેન પણ કીધાં. બીજા ગાથા તે સુઈ ગયા દત્તા. પણ એનો સાથી દોડરે દહા મળતો દત્તા એટલે એ તેની પામે બ પડેઆં.

‘આટલો ગંધા વખત શાની સમજાંડીક ચાલી?’ ત્યાં પડેઆંના બ્રાહ્મણે સવાલ કર્યો.

‘આમાં બંધેલા મુસાના માટા છેડી નક્કાં જોડેન જવાય આપ્યા.’ દાથીએની.

‘જોડેન, તે પેસો કીસા જોયા?’

‘હા, પણ તેનું થું?’

‘આદ, ખાસ તે કંઈ નહિ. પણ આપણું દીન કિંમતે થોડુંક વધુ શીખી ગયા.’ દોડરે કેરવી તાજું; પણ આકાશ બધી કંગામંચી તેની નજરમાં કોઈ નાપાક ઉપાદ કંગાદી કીકી દત્તા. ‘ને જો, એ એક બ્રાહ્મણે કોઈ કીમત મળવાયા આપણને કેટલા દાથીએના ગિકામાં કિતરૂ પડે છે!’

જોડેન પણમરે તેની સામે તેવું, પણ કોઈ જવાબ ન આપે. પોતાની વગરના નિદારી ગંદકા ઉપાદી તે સાક કંડાવાયો. એ દત્તા તે પુરાણ જમાનાની, પણ જોડેનના દાથને તેજુ જરા અપાવ્યા દત્તા અને એટલે જ નહીં ગંદકા વસાવવા કરતાં એનાથી બ એ કામ અસારી લેતા.

ગંદકા સાક કરી સવા જતાં દોડરે દહા મે મળતો જણાયો. પણ પડી એને તે કંઈ આવી અર્ક.

સવાર પડી. દોડરે તે મળેલા બ્રાહ્મણ જોડેન દહા મળતો દત્તા ત્યાં તે કિંટન બેગાકળા દોડ મુકતો આવી જાયો ને સીધું દોડરું કાઢે બ પડેઆં.

‘તું—તું અરધા કસાક પડેઆં શા માટે માસ તેજુમાં મુક્યો દત્તા?’ તેજુ પછડ્યું.

‘હું! મારે તે જળી ત્યાં ધુસવાની રીત જરૂર હોય’ સ્વરથનાથી દોડરે જવાય આપ્યા.

‘મારા એક નેરિયે અરધા બ કસાક પડેઆં ન જરૂર નીકળતાં જોએલા.’

‘એટલું તું કહેવા થું માગે છે?’ કૃતિમ શુદ્ધ કરતાં દોડરે સવાલ કર્યો.

કિંટન માંડમાં પોતાને આવેશ રોકતો બોલે ‘તને કામ કમળતે મારા તેજુમાં પેસી નજરમાં પેસી કીસા તકાની કીધા છે. એ તું ન દત્તા, કેમ પાછા તેનો કોષ વધવા જાયો.’

દોડરેનો ચરેરો વધુ મંદક ગળ્યા. તે મે મુસા ને ઉછળી કીકી: ‘મારા પર દોડરું આગ ચાંદ છે દેસવાની અબી પર આવેલા સાપ જેટલું મુન તે આંખમાં બરાડું દત્ત.’

કિંટને અમેાશી પકડી ને જાગતમાં ગંદકા દત્તા ત્યાં આવી પડેઆંના કાર સાથે ધુસધુસ કરવા સામે કંડરની લેડ સામે ગિસાદી જે નજરે જુએ એ તેની નજર વાંદવાદ દોડરે ને જોડેન તરફ ફરતી દત્ત દરએકરે દહા કીધા બ કરતો દત્તા.

ત્યાં તે જંગલને સામે ખુલ્લું બ અચાનક આ પડેઆંની ચંબી અમેાશા દાથી પર જોડેનની નજરે મે તેનાં અગાધતાં દૂગળે તેજુ જોયા ને ગાધું ને બધી ગંધ તરત ગંદકા ઉપાદી તેજુ ગિસાન તાજું.

એ પથે બ રટએકરે જંગલી કીકી. તરત તે નજરે જોડેનની ગંદકાની નળી ને પડી ગિસાંક દાથી પર મધ. બ્રાહ્મણ પાડેતો ને દોડરો. પણ માં વજરી મધ દત્તા. દાથીના ખભામાં તે પેસી ગયું! બીજા બ પથે કુંખની એક ચીસ પાડેતો એ નાં!

નટએકરે જોડેનને અંબા પડરો: ‘મે જુમ મારે છતાં નેજાળી અસારી બ માં મારે! એ માંડી રીતરે દત્તા.

જોડેનની આંખા અભરપથી ફાટી ફરી! પણ કે ઉત્તર વળે તે પડેઆં નો કાર ને કિંટન ત્યાં આત પડેઆં.

‘એ દાથીને દમણાં કર્યા દડવા બંધે છે!’ કા બોલો: ‘અહીં આપણા વચ્ચે કોઈ મેસો ચાર પાડે છે. પડેઆં એને સાધવાતો છે.’

ને તરત તેની ગંદકા જોડેનના સમણા સામે ગિસાદ. ‘કામ જોન થું!’ તેજુ દોડરે બ્રાહ્મણ પાડી

‘તારા દોસ્તની આજુમાં ગોઠવાઈ જા. દમણાં જા
અખર પડશે કે હીરા કાણે ચોખાં છે.’

સચ્ચી પડતા હોડને દાંત વચ્ચે દગાવતો સોડર
હાનો રોપ સેવતો જોડનની આજુમાં ગોઠવાયો.

‘પણ ધારો કે કોઈ નેટિવ જ ને લઈ ગયો હોય!’
જોડને અચાપ કથો ને એ સાંભળી. ફિન્ટન પણ
ચિચારમાં પડી ગયો. તેને એવી કલ્પના થે નડેલી
આવી. પણ કાર એ માનવા તૈયાર ન હતો.

‘અહીં કંઈ નાનાં ગચ્ચાને નથી દોસનાવવાં દાં’
રોપથી તે જોડ્યો: ‘ચક્રાઓ, કપડાં ઉતારો.’

‘પણ—’
‘પણ ગણુ કશું નહિ, ગસ-એ કશું ને, કે ક-
પડાં ઉતારો!’

ને જોડને ને સોડર બન્નેએ કપડાં ઉતારવા માંડ્યાં.
કાર ને ફિન્ટન એ ગધાં તપાસી વચ્ચા, સીગારેટ-
પેપર ચુકાં ન છોડ્યા. જૂડોનાં તળિયાં થે તપાસી
નાખ્યાં. પણ કશું પરિણામ નહિ! નિરાશ ફિન્ટન
જોડી જીક્યો: ‘યા ખુદા, એ એમની પાસે તો નથી!’

‘હોયો જ નેઈએ, ફિન્ટન!’ કાર એમ માને
નેવો ન હતો. ‘એ એકમાત્રો પર બેસાસો રાખવાનું
પાપ આપણે કર્યું છે. તેનું પ્રાયશ્ચિત તેમને આગમાં
શેકવાથી જ થઈ શકે!’

એકે માનહાનિના અને જીજ્ઞાસે તિરસ્કારના
કુલકારો કાઢતાં જોડને ને સોડર બન્નેએ કપડાં પાછાં
પહેરવા માંડ્યાં. વળી જોડનથી ન ઝૂંવાયું ને તે
જોડ્યો: ‘અને એ ખીસામાંથી મરી નહિ પડ્યો હોય
એની શી ખાતરી? હું માના મેરીના સાગન ખાઈને
હું છું કે હું મોર નથી.’

‘અને ચોતાના કળજની વસ્તુ વિગે એટલા જેદરકાર
રૂડેનાર પાસેથી એ ચોરાઈ જાય તેમાં કંઈ નવાઈ
પણ નથી.’ સોડર જોડ્યો.

જોડને ઘંટક ઉપાડી: ‘આપણે જીજ્ઞે તપાસ કરીએ.’

‘ના. જોડને, એવી ભાંજગડમાં આપણને પડવાની
જરૂર નથી. ચાલ. ચાલતા થઈએ.’ સોડર જોડ્યો.

‘સજ્જ. તમે એકે અહીંથી જઈ શકવાના નથી.’
કાર જોડ્યો. પણ સોડરે તો કહેનાની સાથે જ જંગમ
નરક દોટ મૂડી દીધી. જોડને પણ તેનું અનુકરણ
કર્યું. પાછળ કાઢની ઘંટક ચાલુ રહી. એ ગાઢ થયા.

એક ગાથે સોડરની હટ દવામાં ઊડી પડી, પણ નેણે
ને ઉડાવવાની તકનિક જ ન લીધી.

એકસાંસે નેચો વંગમમાં દોડતા જ દલા. આખરે
કાનની કોથબરી ખૂસોના પડ્યા પણ દૂર પડી ગયા
ત્યારે નેચો ધંબા ને સીધા જમીન પર કસડાઈ પડ્યા.

‘આ કિસ્મતની જ તરફદારી છે. નહિતર એ
જદજબનો ચાકસ આપણને આગમાં જ બંધતો’
માં અને ગળા પરથી મેસા પરસેવાના રેસા ઘૂંટતાં
સોડર જોડ્યો. તેની નજર જોડનની ઘંટક સામે જ
હતી. એને તો ચોતાની ઘંટક ઉડાવવા જેટલો પણ
વખત ક્યાં મળ્યો હતો?

‘ચાક્રો છૂટ્યા, પણ હવે શું કરીશું? પાછા
ગુંગા-ગુંગા!’ જોડને પ્રજ્યું.

‘નહિ, નહિ. આપણે પેલા દાથી પાછળ પડીએ.
ને ધવાએસો છે એટલે તેનો શિકાર પણ મહેસો થઈ
પડશે ને નળળી ચાક્રથી પળેડું પણ પાધડું જ દશે.’
‘ત્યારે સોડર, તું તંખૂમાં મએસો ખરો?’ થોડી
વાર વિચાર કથી ગાઢ જોડને સવાસ કર્યો.

‘એકક, વળી.’ દસતાંદસતાં સોડરે જવાબ દીધા.

‘એ હીરા માટે જ ને?’

‘ત્યારે જીવન શા માટે?’

કશી ગમ ન પડતી હોય તેમ જોડને ગાજીને જાંઠ
અડેજ્યો: ‘વાર, પણ એને સંતાડી ક્યાં મૂક્યો છે?’

‘એની કેઈ ચાક્રસ ગમ નથી રહી. હવે શોધી
લઈશું એ તો!’

જોડનની આંખો બયાનકતાથી તેની સામે તાકી
રહી. ‘હું તારા જેવો ચોર નથી. સોડર! એ હીરા
પાછાં લાવ.’ તે કરડાકીથી જોડ્યો.

‘શા માટે?’ ચહેરા પર ઘૂણિત હાસ્ય લાવતાં
સોડરે પ્રથ કર્યો.

‘હું એ ફિન્ટનને પાછો સોંપી દઈશ.’

સોડર ધંબી ગયો. જેગાડળા બની નેણે જોડને
સામું બેસું: ‘તું સામે જ એમ કરવા માગે છે?’

‘હા, ચાક્ર આપી દે.’

‘એ મારી પાસે નથી.’

‘લગાડ. . .’

‘જોડને, મોહું સંભાળ. મારી પાસે એ છે જ નહિ.’

‘ત્યારે જતાપ એ ક્યાં છે?’

સૌંદર્યે લેખકે કે તેના અચાવ દલે મળે ન હોય. તે કિંદુ દરેકા ને આપે. 'મૅડન. તું કોઈને દત્તા ત્યારે એ લીધે મેં લીધે. પણ લીધા જાદ હું મુંઝાવે. કે એનું કરવું શું? કિન્દનના જનતાં મનાડા કિન્દનની પણ મને ખબર હતી. પછી મને ખ્યાલ આવ્યો—મૅડન, યાગી વખત મને આચિતા જ ખ્યાલ આવી જાય છે.'

'વાર, ઓર, શે ખ્યાલ આવ્યો?'

'મને જાણું કે કિન્દન ને કાર દીન મારે આકાશ-પાતાળ એક કરવાનું નહિ ચૂકે. એટલે નું મુત્તા દત્તા ત્યારે જ નારી બંદકમાંથી ગોળા ફાટી. ઉપર પડે ખાલી મેં એ લીધે તેમાં દયાથી દંધા ને ગોળા બંદકમાં ખાલી દીધી. અને મૅડન, એ ગોળા ને તે પેલા મરદબેકના દાથીને મારી દીધી. એટલા સાર તો હું કયારેના કલા કે જુ કે આપણે એ દાથીની પાછળ પડીએ. કેમ દલે સ્ખલવેળે. એટલે!'

એટલું કહી સૌંદર્યે ખડખડ દબી પડ્યો. મૅડન તો એવો અચળામાં પડી ગયો કે થોડાં વખત કે ખાલી જ ન શકે.

'જલદી કરે.' સૌંદર્યે દલે આગળી આંધા: 'મરખ પંડે જાળા ચાવવા છે કે દાથીની પાછળ પડવું છે?' કહેતા તે આગળ આંધા. બંદક ઉઠાવી મૅડન પણ વિચારના ઉભામાં આટલાં વંચત તેની પાછળ આંધા. કેમ કરીને લીધે મળે તો લીધે કિન્દનના દાથીમાં મોળી દેવાની તેને ખાસ રચ્છા હતી. તેના બાથે મંદરા પડે રમજ તરી આવતા ન હતા. છતાં સૌંદર્યે આગળ ચાલતાં અનંદ વખત કરીકરીને તેના મંદરા લેવા રહેતો.

થીક અને કંટાળાના પારે જેવા મધ્યદેવ તરફે નવનાં મૅડન અને સૌંદર્યે આખરે દાથીનું પગેકે શોધી કાઢ્યું. દલે તો માત્ર તેની પાછળ જ પડવાનું હતું, એટલે થોડીવાર થાક ઉતાવળ તેઓ બેઠા. સૌંદર્યે પાંચ ખીચી કાતરી હતી તે ગંઠએ ખાલી પણ ખાધા જાદ તરંગ તરંગથી મળું મુઝાળા જાણું.

હું અદીના બોમીએ છું, મૅડન. અદીથી ત્રણ માંડે પડે જ એક તળાવ છે! તેને, દાથીનું પગેકે પાનુ એ જ રીતે આગળ વધે છે, ને મરદદ પડે તો

પરમે દેવ, સામે મારે ને આગળ વધી મરદદદ જ નહિ. કદાચ એક પંથ ને દો કાલ જાની હોય!'

એટલું કહેતા જ ત્રણ પોતે તરંગ અંદરકાર દેરા. એવા ગોળાથી મૅડનની બંદક તેણે ઉઠાવી લીધી. મૅડનને એ ન મળ્યું, છતાં દલે કંઈ ગોળાનું પ્રાપ્તિ ન આગતાં તે તેની પાછળ મિચાવે ગયા.

મૅડન ગળતાં તેઓ તળાવ પાસે આવી પહોંચ્યા. પૂનમનો દિવસ હોતાં ચાળ જેવો ચંદ પણ પ્રકાશ પાળી પૂર્વતપારીઓ કરી રહ્યા હતા. દાથી ત્યાં પાળી પાસા આવેલો ને પાળી મેં પીધું. ખાતરીપૂર્વક તેમને ને રચાવ લેખકે, પછી પેદબદ પડીને તળાવ મંદરા પાળીમાં ભોળવા વળતા હતા ત્યાં તો દુરથી દાથીની મરવા મંખખાઈ ને સૌંદર્યે બંદક સાથે ફરી જાણે.

મૅડનને દલે બંદકની જોડ અચળ વળ્યા. પણ સૌંદર્યે તો રેલીમાં આગળ ને આગળ દોડ્યે જતો હતો. તેની આંખમાં સોબની આગ બમ્બી ફીડી હતી.

'જામથી મોંઠા જાવો લેવ એવી રીતે છે.' પાછળ દોરના મૅડનને તેણે કહ્યું. મૅડન પણ એમ જ ધારેલું. એકલા જામની પીડાની જ નહિ. પણ સાથે લેવ ને તિરકામળેલી એ ગીર હતી.

અને આમ થેરે થોડાં મોંઠા કરવા આવતી વખતે જેવા એ દાથી માટે જંગલે દોડ મૂકી—મળે જોડ વિષ-કિરણી શરતમાં કાતરી લેવ એવી. આમ લેવાની મેં ત્રણે કુરસદ ન હતી. જીવન પણ ત્રણે પગમાં જ આવી કોતરું હતું.

પણ ત્યાં તો... આ શું! સૌંદર્યે અચાનક અટકી કોળા ને તે સાથે તેની સાથે અજાળા પડેલો મૅડન પણ ચીસ પાડતો ઘેબી ગયો. જંગલે કીસે પરમેવા વળી આવ્યો. આકાશમાં સાથે આવેલા મંદરાં મરદ બેકરેનો ઘવાએલો રીજર નમની જ પાછળ દોડ મૂકતો ધરમે આવતો હતો—ને એ દોડ માંડી હતી!

સૌંદર્યે મૅડન સામે ફેરો. તેની આંખમાં બનદલ પણ સેનાનિયત તેથી મોખરે હતી. મૅડનને તે લેખકે ને તેના અર્થે તે ઉરેકે તે પડેલાં તો સૌંદર્યે બંદક અચળી.

ને એનું પરિણામ જેવા થોબવાની તેને પડતા ન હતી. ગોળા મૅડનના પગમાં પેરી મળે ને સૌંદર્યે ચાક્યા છતાં અચળા વેચીથી વંચકની વિશા પકડી.

મીઝર નજીક ને નજીક આવતા જતો હતો. નજીક

આપતા એ બંધે જઈનેને તુરં દોસ્તમાં આજણા. ‘અચાંરો!’ તેણે સ્વગત સવાસ કયો ને સ્વગત જર મેળવેલા જવાબથી તેની કુદરેડા જાંઘી મરી ગઈ. કારણ, સીતરને યાજ્ઞ કરનાર એ પાને જ દત્તા ને સૌંદર નેને ગણાવે તેના રૂસ્તા જસ્યં જ પાંડેલા.

ફર ને ફર ધરે જતા સૌંદરને ને સ્તંભ રજ્યા. તેના માથાના સાલ યાજ અગ્નિની શિખાઓ નંમ મંદના પ્રકાશમાં ચમકી રહ્યા હતા. હતાશ થએલા જઈને એક ઉપાય અજમાવી રંગ્યા. ધસડાનો ધસડાનો ને સીતરના માર્ગમાંથી ફર દરી ગયા. પણ તેથી કંઈ આશાને શોધ જ અવકાશ મંદેના હતા! તેણે લાથ જગતમાં દગાવી દીધા, હોદ બીડ્યા, આંખો મીચી દીધી ને આખરી પળના અનુભવની જ શદ રંગ્યા સાંભળા.

પણ—પણ આ શું! ઘણીવારે તેણે આંખો ખાંસી ત્યારે સીતર નો તેને મૂકી આગળ નીકળી ગયા હતા. આકસ્મ તેની દોડ સૌંદર પાછળ જ હતી. અચેળા ને બીકમાં મરકાય થએલા જઈને ક્યારેના લથડના પગબર થયા ને જંગલની રિંગે પગસાં માંડ્યાં.

સૌંદરને પણ પાછળ પડ્યા આપતા લાંચીની ખજાર નો પડી જ મઠ ને તેણે પાછળ રંધુ ત્યારે તો સીતર અધુક ફટ જ નેનાથી ફર દત્તા! ‘ગંદક ચત્રાવવાનો નો અવકાશ જ ન દત્તા. તેના ચંદેલા પડથી શોલીનું એકેએક કુંદ અદસ્ત થમ ગયું ને બંધ મળે યીહ જાંઘી સકિત્તે દણી નાખી દેાય તેમ યોસિ પણ તેના મોંમાંથી સરી ન ગઈ.

પણ ના. એક યોસિ નીકળી જ— કાળાને મોંસરથી કિતરી નાય એવી. અને તે છેલ્લી જ હતી. જઈને ને ગણાવે સાંભળી, ને ધૂળના નાના ઘોટ પણ આકાશમાં ઝડતા તેણે જોયા. કારણ પંદનાથી તેણે આંખ આગ લાય રહી દીધા.

એ જ પળને ઉપરાઉપરી તેણે ગંદકના તખ્ત યાર

સાંભળ્યા. એક જગેરે ધૂળના થયા ને પડેલાં કરતાં જે ધૂળનો જગેરે મોટા આકાશમાં ફેરી નીકળ્યા.

લંગડાનો કંગડોનો જઈને જમનેમ કરી ત્યાં પડેલાં ત્યારે મોંસાના સોળા જેવા જાંઘી ચમકતા સૌંદરની પાસે જ લાંચીનું તોતીંગ શરીર તરફેલીન વિચ્છવાની આખી વર દત્તું. સામે જ ગંદક વર માથું ટકવી કિંમત રડકેકરે કુસરે કુસરે રડી રજ્યા દત્તા અને કાર તથા ફિન્ટન તેને આશ્વાસન આપી રહ્યા હતા.

વરંતું જઈનેને જતાં જર ને ખાસ કરીને શોલી-નીંગળોના તેના પગ જતાં જર. વરં જળ અનુભવથી તેની સામે કયાં. જઈને સૌંદર સાથેના પાનાના પ્રથમ પરિચયથી મોંડીને છેવટ સુધીની જાંઘી કયા આ વળને તેમને કરી સંભળાવી. દીરા મારે તેણે વાવેલી સાથા-શાંમ ના જાંઘાનાં મોંમાંથી ‘આકરીન’ પોકળાયું.

‘પણ ગારી નો સામે જે ગીરે ન રંધુ. છેવટ ઉપરાંદા: કરતાં જઈને ખાંસ્યા.

‘એ ગણાવે દત્તું.’ રડકેકરે જાંઘી કહેલો: ‘તે તને નામ મદદનીશ જોની વાત કહેલી એ તો વાદ છે ને! એ જોના વાગ ખુબ સાત ને ચળકતા હતા ને એવા જ વાગ હમતરોંગે સૌંદરને માથે હતા. સીતરની એ વર નજરે પડતાં જ તેને મરીવાળી આખરી વાર આવી ગઈ હશે.’

‘દં. દં. ગણાવે છે.’ જઈને ખાંસી કહેલા: ‘લાંચી પાનાને ચમકેલી કમ્મ જેટલી સંદેસાઈથી જુઝી શકે છે એટલી સંદેસાઈથી અવમાન નથી જતી શકતા.’

‘આસો. જે થયું ને દીક જ થયું.’ કારખાંસ્યા. ‘અમારા દીરા સાથે તમને પણ ખુશકિસમત સાંપડી. એના રંધુશ્યા જે કેટલા જગેરે છે’ ફિન્ટન. ‘ખુદાનાં હન્સા: અદસ છે!’

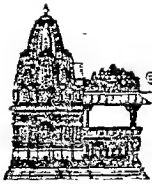
ને દળીને ફિન્ટને તેમાં મંગલિત આપી. (અંધેશ કવચથી) અંધેશ કવચ

૧૮૪૦ ના ગુજરાતી સાહિત્યની સમીક્ષા

ગુજરાત સાહિત્ય સંઘ—અમદાવાદ તરફથી ૧૯૪૦ ના વર્ષના ગુજરાતી સાહિત્યની સમીક્ષા કરવાનું કાર્ય શ્રી પ્રો. રવિશંકર જોષીને સોંપવામાં આવ્યું છે. તો આથી સૌ લેખકો તથા પ્રકાશકોને વિનંતિ છે કે તેઓ પોતાનાં પ્રકાશનો વીંદના સરનામે તેમને મોકલી આપી સનાને આ કામમાં સહકાર આપે:

પ્રો. રવિશંકર જોષી • લખનૌ-૨૪ પ્લોટ • આજનમર (સહિતવાદ)

ભૂતકાળની શોધમાં

ઉત્તર ગુજરાતનાં પ્રાચીન ઇતિહાસકેન્દ્રોનો પગપાળા કરેલો પ્રવાસ

ડાબી બાજુ:
કનર ગુજરાતના
મંદિરરચાપત્યનો
એક નમૂનો

પ્રાચીન ધર્મોદ્ભવના આ ગામના બોળા માન-વીઓ સાથે કલાકેક પાનાંકાપ કરી અમે આઘપકી (વાયેલ)ને પંથે પ્રયાણ કર્યું. પંથું મરાઠિયનું મંદિર રસ્તામાં જ આવ્યું. જેવું તો જુનું જણાયું. તથાએથી માંડી રોય મુખી પાકી ઈંદાનું સ્ખલતર નવાઈ પનાંડ એવું હતું. અંપરીઓના વિશિષ્ટ આકાર પકી બદિયારની આ બીછ વિશેષતા મેં નોંધી. રોાસંચીઓના રાત્ય પૂર્વે ઉત્તર ગુજરાતમાં એનાં પાકી ઈંદાનાં જ મંદિરો ગંધાનાં. ગુજરાતનું મંદિરરચાપત્ય આપણે ત્યાં ગદારથી આવ્યું છે એમ મનાય છે, પણ એનાં ઉત્પત્તિ અને વિકાસ તથાપદાં જ છે એમ હું માનું છું. મારા આ વિધાનની રૂપરેખા થોડાક મળ્દોમાં આ પ્રનાંજી છે:

મંદિરનાં શિખરોના પ્રકાર

મંદિરના રચાપત્યમાં શિખર એક મુખ્ય અંગ છે તે રચાપત્યના પરીક્ષણની શરૂઆત તેનાથી જ થાય છે. હિંદી મંદિરોનાં શિખર માળ પ્રકારનાં છે:

૧ ઈષિઃ માત્ર દક્ષિણનાં જ એ જગ્યામાં આવે છે. કાંછવરમ્ (કાંચી પુરી). રામશ્વરમ્ અને મદુરામાં એના શ્રેષ્ઠ નમૂના નજરે પડે છે. ઉત્તર હિંદમાં રંદા-પગમાં પણ આ શૈલીનું એક મંદિર છે. એના શિખરની આકારરેખા આડી Horizontal હોય છે.

૨ આર્યઃ ગોળ કે મંચગોળ અને ઉપર કળશ. આનો ફરતાં એના જેવા આકારનાં નાનાં નાનાં બીનાં શિખરો પણ હોય છે. ગુજરાત, રવપુતાના, મધ્ય હિંદ અને આરિસ્તામાં આશીકી ખાસ જગ્યામાં આવે છે. પત્યરના અભાવને કારણે યુક્ત પ્રાંતો પંચાય ને સિંધમાં મંદિરો નહિ જેવાં જ થયાં છે. અજયપત્ત, સાકડા ધંરેનાં મંદિરો પ્રાચીન કાળમાં ત્યાં થયાં હશે. પણ તે નાજ પામ્યાં ને ઉપરાંત પ્રદેશોના પત્યરનાં મંદિરો હાથુ ટપા રૂવાં છે.

૩ ચામુક્યઃ ઉપરના અને પ્રકારોના મુમેળ કરી

ઉપરની કાંદેસી આ ઝેસીનાં મંદિરો કાનડા (મુંગર) કંઝાકાના દક્ષિણ વિભાગ તથા મેંદુર)નાં જ દેખાય છે.

ગુજરાતનાં મંદિરોનાં શિખર ‘આર્ય’ પ્રકારનાં છે. મંદિરોનું રચાપત્યે આજ પૂર્વે ગુજરાતને જ છપનું ગમ્યું છે તે આપણા મારે ગૌરવપ્રદ છે. ગોંડે ગંધ હિંદમાં તેનું જાન પામ્યું છે.

ગુજરાત અને આરિસ્તાનાં મંદિરરચાપત્યે પાટાબની નજીક સાંદરમાં મંદિરો માનાનું એક પદે જનું ફરક છે. ચૌમુક્યોના કાળમાં મંદિરરચાપત્યે જે ફર્ક પ્રગતિ કરી તે પૂર્વેનો આ નમૂનો છે. મંદિરનું શિખર અને તેની આયોગના plan, એ જોઈ આરિસ્તાનાં પ્રાચીન શિખરો અને આયોગના સાથે ખૂબ મળતાં આવે છે. આ સામ્યના આધારે ગુજરાત અને આરિસ્તામાં મંદિરરચાપત્યને ખાસ મંચેય હોવાનું મનાય છે. આ પકી ચૌમુક્યોએ ગંધાયેલાં મંદિરોમાં કલા રેશના ચામુક્ય રચાપત્યનું ફરક પ્રતિગિય નજરે પડે છે. દેખાડપત્નીના મંદિર સાથે આપણાં આ મંદિરો સરખાવા જેવાં છે. આ મળનાપણા ઉપરથી બે પકિ-ભાંગા પર અવાય છે:

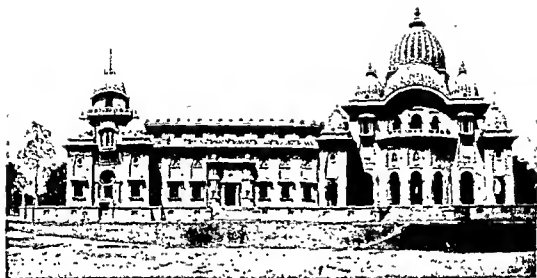
૧ ચૌમુક્ય સમય પૂર્વેનું મંદિરરચાપત્ય આરિસ્તાના નરકાચીન મંદિરરચાપત્ય સાથે જાનિ નજીકનો સંબંધ પરાંય છે. આ રચાપત્યશૈલી આરિસ્તા (પ્રાચીન દર્શિયા થી ગુજરાતનાં આપી કે ગુજરાતથી આરિસ્તા મર્ક ને લાગે ફરી સકાનું નથી.

૨ ચૌમુક્ય સમયમાં ગુજરાતના મંદિરરચાપત્યમાં થાડીક ચામુક્યજેસી (કાનડાની)નો પણ ઉમેરો થયો.

ગુજરાતના મંદિરરચાપત્યની પ્રાચીનતા ગુજરાતનું મંદિરરચાપત્ય તથાપદું છે કે કસિયથી આવેલું એ નક્કર કરવા મારે કાળના કેરવા મેંદાજ મુખી એ જવય છે તે તપાસી જનું પડશે.

મંદિરના મુખ્ય અંગ શિખરની ઉત્પત્તિ મી છે એ લાજનક્કો નથી. થી નાનાકામઅનનકામ મેંદેતા પાધરી-માંથી નીકળે ઉત્પત્તિ દર્શાવે છે. ગાર્દેસ અને કસ્તિન માને છે કે ગોંછ મનારનાથી મંદિરને જનું પા:વા મારે

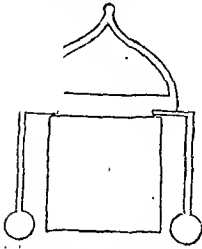

રામકૃષ્ણ પરમહંસનું મંદિર - બેલુર

જાપાદેજીવાદે કલકત્તા બહુ છે. ત્યારેવાદે રામકૃષ્ણ મિશનવાળો બેલુર ગઠ જેવા પગર રહેતો નથી. ત્યાં મહા અમેરિકન બાઈના પેસામાં થોડાક દેશ પેસા કમેરી, મિશનવાળાઓએ રામકૃષ્ણ પરમહંસનું આ મંદિર બાંધ્યું છે. આઠ નવ લાખ રૂપિયા ખર્ચાયા હશે. પૂર્વ હિંદુસ્તાનમાં આટલું મોટું અને ભવ્ય મંદિર બીજું નથી મારી કલાની દ્રષ્ટિ આ મંદિર અપતિમ છે. એમાં જે નવ મલની મૂર્તિઓ છે તે સાન્તિનિકેતનવાળા નંદલાલએ દોરેલાં ચિત્રો પ્રમાણે બનાવેલી છે. બદમી દેવના પરચરનું આ મંદિર લોન્ડન સાથે સાદમી અને પ્રજાલતા સાથે તપસ્વિતા વ્યક્ત કરે છે. મંદિરોમાં જે જે સુધારા કરવા જેવા છે તે આમાં કરેલા છે. કયાંય અંધારું ન મળે. સર્વ ધર્મ અને સર્વ ધેવના માનવીઓને આમાં પ્રવેશ છે. મંદિર નવું જ હોવાથી એમાં દુષ્કાળીઓ પેડી નથી; અને નવું છતાં દબરો યાત્રીઓ અહીં દર્શને આવી અને એના ઉત્સવમાં ખાત લઈ પ્રાચીન મંદિરોની પવિત્રતા એને આર્પણ કરે છે.

કાળી આવૃત્તિ આકૃતિ ૧—સ્વામીદર્શનાં બાહ્ય પ્યારના મઠની દૃ. ૨૦૦ની કાચકાળની શુદ્ધિઓનો એક દર્શનાત્મક ગુજરાતમાં દરવાજાની આ પ્રાચીનતમ નમૂનો છે. વચ્ચેની આકૃતિ ૨—સ્વામીદર્શનાં કુપર-કોટના કુપર બાદમાં મળી આવેલા ગુજરાતના શિલ્પની એક આકૃતિ. છેલ્લે—

બાદગુત-સાંચીના સ્થાપત્યમાં મળી આવતી સુવર્ણની પ્રારંભિક આકૃતિ. આ ત્રણે કુપરની આકૃતિના સ્થાપત્યમાં થયેલા વિચાર સૂચવે છે.

તેના ઉપર શિખર મુકવામાં આવ્યું. આ સેખરમાં, કાચકાળનાં કાળીઓએ સાચવી રાખેલા પ્રારંભિક નમૂનાનાં કુપરમાં અને ઘણાં પરથી મંદિરની આકૃતિ કિતરી આવી છે એવી માન્યતા મેં રજૂ કરી છે. મંદિરની પૂર્વે સીમત અને બીજાં મુકાનાં બાદગુત અને આંધ્રીનાં સ્થાપત્યમાંથી આ માન્યતાની પુષ્ટિમાં પ્રમાણ મળી રહે છે. (નુઓ ચિત્ર નં. ૧)

ગોપ અને ઉપરકોટના મંદિરો

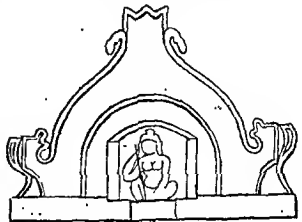
જમનગર પાસે ગોપ અને પાંદરબંદર પાસે બીજાં મંદિરોને ગુજરાતમાં કાચ સમયનાં દર્શનાં પ્રાચીનતમ મંદિરો સેખા શકાય. તેના શિખરના સમયનાં માંથી એક આકૃતિ અને આપું છું. જૂનાગઢમાં ઉપરકોટમાં ૧૮૭૦માં થયેલા બાદકાળમાં ગુપ્ત કાળનું કુટુંબ સ્થાપત્ય નીકળ્યું હતું. વળી જૂનાગઢ નજીક આવેલી બોવા પ્યારની શુદ્ધિઓ સુવર્ણ (ક.સ. ૨૦૦ આસપાસ) તી છે. આ ગતેનાં કોટકામમાંની પણ જે આકૃતિઓ આપું રજૂ કરું છું. આ સુવર્ણ આકૃતિઓને જોઈ સમજવું કે મંદિરની આકૃતિ અને શિખર પ્રારંભની ગોળ

કુપરી અને ધરનાંથી કિતરી આવ્યાં હતાં.

ગોળમાંથી એકસ શિખરે શી રીતે થયાં?

પ્રારંભના ગુરુત્વ ગોળ હતા. પત્થરની હાથારેના સમયનાં પ્રારંભ થતાં ગુરુત્વ ગોળ રાખી શકાય, પણ પત્થર સમયે પ્રાપ્ત થતાં નથી ને વળી દરેક મંગાવતાં યજ્ઞે ગોળ પડે છે. એથી પત્થર વિદ્યાના કાંપના પ્રદેશમાં છોડનાં ઘણાં યાંધવાની પ્રભાવિકા પડી. મંદિરો પણ છોડનાં જ થયાં. છોડના સમયનાં પૂર્વ-પરંપરા પ્રમાણે ગુરુત્વ ગોળ રાખી શકાય નહિ. એટલે એ step-pyramidના જેવા એકસ થયા શક્યા. ઉત્તર ગુજરાતમાં પત્થર મળતાં નથી, ખાસ કરી વડિયાદનાં, ને એ જ કારણે આ પ્રદેશમાં છોડનાં મંદિરો

* ગુજરાત કોટિયાવાડમાં આવી શેરીનાં આ એ જ નમૂના હોય છે. એવી શેરીનાં પ્રાચીન મંદિરો માત્ર કાચકાળમાં હોય છે. કાચકાળ પ્રમાણે કોટિયાઓ કાચકાળનાં કોટિયાવાડમાં આવ્યા છે. એમના આગમન વેળા કાચ આ શેરી એમની સાથે આવી હોય એ શક્ય છે. ગોપ અને બીજાં આ બંને તેમના હાલના તથા પ્રાચીન સમય (ધુમકી-નાચનાનું)ની સીમાની બંદર છે. કાચ આ શેરીને આપણે ગુજરાતની બાહરી લેખી તેની નોંધ નહિ લઈએ.

જમનગર પાસે ગોપ ગામના મંદિર (ક.સ. ૪૦૦)ના શિખરના એક ભાગ પરની આ આકૃતિ ગુજરાતમાં કુપરીની આકૃતિના મળેલા વિચાર સૂચવે છે.

નથી આવે છે. આ સર્વ સોદરના મંદિર કરતાં ૫ પ્રાચીન કાળનાં છે. ૫મી આ મંદિરોની પ્રાચીનતા પંચામર પાંચ એક ગામ્ભુએ ગુપ્ત કાળને સ્પર્શી રહે છે.

સોદર અને ધુમત્રીનાં મંદિરોની શૈલી

ધુમત્રીનું નવલખા મંદિર તેના ગિરિ પર ને આપોલન ખોળી દૃષ્ટિએ સોદરના મંદિરને મળતું છે. આ ઉપરથી જાણાય છે કે સોદરના સાથે મળતું આવતું ઉત્તર ગુજરાતનું મંદિરરચાપત્ય કાદિયાવાડમાં છેક ધુમત્રી નુધી પહોંચી ગયું હતું. આટલે નુધી કાદિયાવાડ અને ગુજરાતનું મંદિરરચાપત્ય મરળું જ છે.

ધાન, ઝિંજુવાડા અને પંચામરનાં દેવજો

વદિયાની કસિભળેના ખારોપાર પ્રદેશ કાદિયાવાડની જલદ દોલ્લા છતાં પણ મંરુકુન્ટિની દૃષ્ટિએ કાદિયાવાડનો જ એક ભાગ છે. ઝિંજુવાડા એનું મથક છે ને એને પૂર્વ તાકે પંચામર આવેલું છે. આ પ્રદેશમાં ક્રાંગકાના જંગલો નરમ પત્થર જાળીનમાં પુકકળ મળી આવે છે. એટલે ત્યાંનાં દંડેરીઓ અને મંદિરો એનાં જ જાગેલાં જંગલમાં આવે છે. આ મંદિરોનું રચાપત્ય પણ સોદર છે અને શિખર ચતુષ્કોણાકાર Pyramidal અને ઘાચું નાનું હોય છે. ઝિંજુવાડાથી માંડી કાદિયાવાડમાં ક્રાંગકા. પદવાળુ ધન ધાન નુધી એ જ શૈલી નજરે પડે છે. દિદનાં આતિ પુરાતન રમ્પો પેટી ધાન પણ એક છે. ત્યાં આ સિવાય બીજી શૈલી નજરે પડતી નથી. અસજાત, દાસ ત્યાં જગ્યાવાર રહેલી દંડેરીઓ મધ્યકાળની છે, પણ એના જેવી પ્રસૃતિઓ માંથી જ તે કોતરી આવી છે. વસળીના મંદિરોના કાળમાં મુરોપટના દક્ષિણભાગમાં જોદ્ધ અને જૈન ધર્મોનું પ્રાગલ્ભ્ય વિશેષ રહ્યું હતું. એથી આ ભાગમાં મુકાએ વિશેષ નજરે પડે છે. સૂપ દછ આ ભાગમાં મળ્યા નથી, પણ બીજામાની નછક ગિરનારના મહાકિલ શિખર ઉપર એક સૂપ અને નાનજેટમાં મળી આવ્યો છે.

આ પૂર્વ ગુજરાતમાં કઈ શૈલીનાં મંદિરો દનાં તેના નમુનો દછ મળી આવેલ નથી. તે સમયમાં જોદ્ધ ધર્મનું પ્રાગલ્ભ્ય હોવાથી જરૂર સૂપો કે ચૈત્યો રહ્યાં દશે, પણ આ ઇમારતો નાશ પામી છે ને ભવિષ્યમાં કદાચ ક્યાંક ખાદકામ કરાવતાં એકાદ નીકળી પણ આવે. અસજાત, નારંગાના દૂંગર ઉપર એવી ધોડીક નિશાનીઓ

દાસ છે ખરી. કાદિયાવાડમાં તો જોદ્ધ અવશેષો મળ્યા છે.

રચાપત્ય મારે પત્થર પૂર્વે લાકડાનો ઉપયોગ

હનિદાસ કાળના દિંદની પ્રાચીનતમ ઇમારતો શૈલીક જ મળી આવી છે. જુદગપા, બારહુત, સાંચો, અમરાવતી અને અવંતા વગેરેની સમગ્રી ગિરિમુદ્ધિ થી સ. પૂર્વે ત્રીંનથી બીજા સેકા સુધીની છે. પૂર્વ ઇમારતી શિષ્ય લાકડા પર કાનરાનું. એ જ કારણે અંશે કની પૂર્વના શિલ્પના નમૂના મળ્યા નથી. સાંચો સૂપનાં પ્રવેશદારો દિંદના ઉપજન્મ પ્રાચીનતમ રચાપત્ય શિલ્પની સર્વોત્તમ કૃતિઓ છે. એક સંખ્યાદા જાણાયું છે કે વિદિશાનગરી (સાંચોથી ૫ માઇલ દૂર દાસનું ભિક્ષાના લાથીદાંતના શિલ્પીઓએ એ જનામ્બા દતા. દિંદના પ્રાચીનતમ શિલ્પની રચના પ્રભુભાત્રી અને આંધાઓને જેતાં જાણાય છે કે જોદ્ધ કાળમાં મુનાદો જ કહીઆનું કામ કરવા જાણ્યા હતા. ગુજરાત વિશે પણ તેમજ જાણ્યું છે. સોમનાથનું મંદિર ભીમદેવે બંધાવ્યું ને પૂર્વે લાકડાનું જ હતું. શરૂઆત પર દાસનાં દંડેરીઓ બંધાવાં ને પૂર્વે ત્યાં ને લાકડાનાં દનાં ને એક દોષાના અકસ્માતથી જળી ગયા હતાં એ વાત જાણીની છે. દિંદમાં જેમ અંશેકે કાદિયાવાડને પત્થર પર ઉત્તરાચનું તેવી જ રીતે ગુજરાતમાં એ કાર્ય મુખ્યત્વે સોદરનાઓએ કરેલું.

આ ગણું જેતાં અને વિચારનાં દાસ મને એવ માગે છે કે ગુજરાતનું મંદિરરચાપત્ય તળાવડું જ છે, કારણ આપણે ત્યાંના જેટલાં જૂનાં મંદિરો દછ કસિમમાં મળ્યાં નથી. ૫મી કસિમ અને ગુજરાત વચ્ચે ખાસ ઐતિહાસિક સંબંધ રહ્યાનાં પ્રમાણે દાસ ઉપજન્મ નથી.

જાવામાં ગુજરાતનું પ્રાચીન રચાપત્ય

આપણા મંદિરરચાપત્યના પ્રસાર તથા નુધી સંમેલો માહુમ પડે છે. આ કોયડો દછ ઉકેલવાનો છે. આ સંબંધના જે આદ અકિરા દાસ પ્રામ થયાં છે, પણ ને પૂરના નથી. આપણા પ્રદેશનો મોટો વિસ્તાર દછ એ દૃષ્ટિએ વંજશૈલીઓનો પડયા છે.

માર્ગે ચાલતાં આ વિચારદમખમાં હું સપડાંમાં દનો ત્યાં તો એક અદ્ભુત દરશ નજરે પડ્યું. જમણી ગામ્ભુના વિદ્યાર્થમાં ગાઉએક દૂર જતો દરિયા પરાકમેલ ન હોય! ત્યારે મું વાધેલ દરિયાને કોંકે છે! પણ ઉતર ગુજરાતમાં તો ક્યાંય દરિયા નથી!

(સામ્ર) અમૃતલાલ વ. પંડ્યા

મરાઠાઓનો અસ્તોદય

પ્રાચીન કાળથી ને મધ્ય યુગ સુધી-અથવા વધુ નિશ્ચિત કપે કહીએ તો ગૌતમબુદ્ધ, સિદ્ધર્થ ને આર્યોદયી માંડી પૃથ્વીરાજ ઐદાણ મુનીના કાળમાં ભારતવર્ષે સુદીર્ઘ સંસ્કૃતિ માણી હતી. એટલું જ નહિ પણ જગતના ધીન ભાગેતને યે સીધી કે આડકતરી રીતે તેની દલાણ આપી હતી. કાશ્મીર વિશ્વનાથ (આખા વિશ્વને આર્થ જતાવો) એ ભારતનો ત્યારે સુદાસેન હતો. એને કાશ્મીરે આદી આવેલા ઓઠા, શકા, મંગોસા, પાણિપતી પગેરે તમામ આદીના આર્થતંત્રમાં એવા તો આગળી ગયા કે તેમની ક્ષત્રી નિશાની નરહી. પરંતુ એક માત્ર રૂઝ્કામી જ આદી એથી રીતે કિતવ્ય જે આ દેશના પ્રાણ તોડે સાપુત્ય ન સાધી શક્યા.

એનું મુખ્ય દારણ એ છે કે મુસ્લીમોએ પહેલેથી જ આદીની પરાજિત ક્રુતપદ્ધત પ્રગતે તિરસ્કારની નજરે લેવા માંડી હતી. અને એમના ધર્મના ઝનૂનમાં એમણે એકસી ભૂતિઓના જ નહિ, પણ મનોદર દાનકામોના અને કલાના સુન્દા નમૂનાઓના પણ નાશ કરવા માંડ્યો હતો. સાચોસાચ પટાળની યે પ્રવૃત્તિ એમણે એટલા નેરજોદથી ઉપાડી. જેને કાને એમની સંખ્યા આદી ખૂબ વધી પડી. દીંદની આજની મોટી મુસ્લિમ જનસંખ્યામાં પહેલેથી મુસ્લિમ કોલીના તત્ત્વનું પ્રમાણ જટિલ અણ માત્રમ પડશે.

એ સાથે એક એ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે આ દેશનો સંપૂર્ણ વિલય કરતાં મુસ્લિમોને પાંચસોથી વધુ વર્ષ સાગ્યા હતાં, અને એટલા સાંઘા ગાળા છતાંયે દખ્ખણના કેટલાક કાલો પર એ જુવાળ ફરી વળવા નિષ્ફળ નીવડેલા. દેવગિરિ અને પછી વિલ્હનમરના પતન સાથે આ મુસ્લિમ આક્રમણોથી ત્યારે દિદુ

પ્રગતમાં નિરાશા ધર કરવા માંડી હતી. તેજ અસ્તામાં દખ્ખણના એક અગત્યના ગુણોમાંથી પ્રકાશનું એક કિરણ પ્રગટ્યું. તત્કાલ ને તોપને ગદ્ગદ દળ ને દાનક ડાથી ટેવાએલી દિંદની પગજન ભામની કંધારોમાંથી એક અખણ ને અજાત તરણુ ગદાર આપ્યા ને એ પલાડી પ્રગની-સુકુપ્ત શક્તિને એણે ચેતના આપી. એ છાકરાએ અગીરદારોની અને પછી ખુદ મુગલાઓની દરોઝ પર ધારી યા માયો. ઇ. ૧૬૬૬માં દીપાને અમમમાં મધદાસન પર ગિરાન્ટેલા મુગલ શૈવનશાદ સામે અદા ને ખુમારીથી ખડા યએલા એ તરણુ દિદમાં દિમત અને આશાનાં નવાં જ આદોક્ષના પ્રેયો. મુગલ શૈવનશાદની નાગચુરમાંથી પણ છટકી આપનાર એ શિવાજીમાં દિંદની પ્રગતે રવરાજ અને રવતંત્રનાનો પુનરવતાર થતો લેયો. એકસી મશાદ જાનિતી જ નહિ. દિંદમરના દક્ષિન પ્રાણની કટિપદનાની એ સંશિદ્ધિ હતી.

ગિતપુરની શૈદ ત્યાં થઈને પશ્ચિમ કાંઠા પર પસદની એ સિદગદ શિવાજીએ છટી લીધું. અને ત્યાં જ પાતાની પ્રવૃત્તિઓને કેન્દ્રક કરવા માંડી. એણે રવરાજનું મંગલાચરણ કયું. ખીન્ને ભરાહ ગિતપુરના સુજાતાને એના ગાપ શાદછને કેદ કર્યો ને સિદગદ પાછા સોંપી દેવા યા તો શાદછનો ધાત સદન કદી ચેતાનું જણાવ્યું. શાદછએ પણ નામેદારીનું હંદેણ મોકલ્યું; પણ શિવાજી પોતાના શ્રમ અદ્ધળ જવા દેવા તૈયાર ન હતાં. મારીકદા વચ્ચે પણ મતબંદ થયો ને છેવટે એ મરોઝે સોનોપત દળીર નામના પાદ ને વહેવાડ સલાદકારને સોંપરામાં આપ્યા અને એણે નિઝામ આપ્યા, 'તાદમાં જરૂરી દિમત હશે તો સિદગદ રંવા અનેક ગદ તું છની શાકા; અને ને નહિ દેવ તો એકલા સિદગદથી શું વળશે!'

અને એ આવશ્યક દિમત શિવાજીમાં હતી જ. એ દિમત પર તો એનું આખું આદિય ધરાયું હતું ને એ દિમત જ એકે નિર્મોણ કરવા ધારેલી નવ-રચનાનો પાંચા હતી. મિ. હોલ 'Building of Nation' માં એ જ આવશ્યક પરંતુ જરાક વુદા શબ્દોમાં મુકે છે કે: 'એ તો નિર્વિવાદ પરંતુ છે કે

માટેનો કમ્પી શબ્દ 'અકેનુ' નહિ પણ 'અકેનો' છે. કેટલાક શબ્દોની બુદ્ધિપતિ સંદિગ્ધ છે. પૃ. ૬૫૩ પર આપેલા 'અસી' શબ્દ પર અનુદેવાર રહેલો શબ્દ 'અસી' અથવા 'અસા' છે. અને પૃ. ૬૫૦ ઉપર 'અસાંકે' = 'અર્મન' માં 'કે' એ 'નીચ' નહિ પણ બીજી વિખર્તિતો પ્રત્યય છે.

આપણી વૈજ્ઞાનિક પરિભાષા ન્યાય સુધી શુદ્ધ રચયે નિશ્ચિત નથી થઇ ન્યાય સુધી, પ્રાથમિક સમજથી અને મૂળ શબ્દોને અર્થ કરતાં પારિભાષિક શબ્દો યાવજ થયા છે તે પણ ખારીક સાળગી માગી લે છે. દાખલા તરીકે આદિ જીવ મટિ યાવજેલા 'અકોષી' શબ્દ લેવાં છે, પણ કૃષ્ણ વિનાનો કોઈ જીવ સંભવ જ નહિ; આદિ જીવ એક-કોષી Unicellular હતા, એ પછીના અનેકકોષી-Multicellular હતા.

'અસોક'ના એક પ્રચલિત અર્થ 'આસોપાસવનું ઝાડ' જેવા આપ્યા છે તે વૈજ્ઞાનિક રીતે બગેરો નથી. અસોક અને આસોપાસવ એ જુદાં જ જુદાં છે. અસોક Langumnosce Familyનું અને આસોપાસવ Anonaceae Family (સીતાજી. રામજી વગેરે લગ)નું જુદાં છે.

કયાંક કયાંક, મિત્ર તારામ શબ્દો આપવામાં પણ રમજોતા થયાં છે. 'આબતરા' શબ્દનું મૂળ 'હખિતવાર' નથી, પણ 'હખિતરામ' છે. 'અરીસ'ના 'ન્યાસી' તરીકેના અર્થમાં તથા 'અરીસરાત્રી'માં મૂળ શબ્દ 'આકિર' છે અને તે શુદ્ધ રૂપે 'આકિર' અને 'આકિરશાત્રી' તરીકે જ મુજરાતીમાં વપરાય છે; એટલે આમાં અવગ્રહ રૂપેને ક્યાં સુધી ચિક-લગની મર્યાદામાં નાળીને રેવતંત્ર શબ્દો તરીકે લેવાં તે પ્રશ્ન છે.

એ જ રીતે 'અમૃતબહાવણવશોલ' 'અંબલબેરવરણ' વગેરે જેવાં ઔષધીય નામો, 'અવિહિતવતયામા' જેવા શુભ રંગેટન સમાસશબ્દો, અંગ્રેજ શબ્દોના પર્ચાય તરીકે યાવજેલા 'અજકાદ્યુલિવિદર્શનયંત્ર' જેવા રીયેશની શબ્દો, 'અગ્રગતસંગતિગુણુરયાન' જેવા લૈન, કે બીજી, ફિલસૂફીના પારિભાષિક શબ્દો કે 'અંતરરેકેટરી' જેવા, 'ફીચીટ'ની જે

અલગી નહિ જાણતાં અંગ્રેજ શબ્દોને મુજરાતી ભાષા કાવચમાં રેવાન આપવાની મર્યાદા પણ ચર્ચાસ્પદ લાગે છે.

વળી 'અમરણતી' જેવા શબ્દોની બાબતમાં 'શુભ' અને સજાવાવા નેપાય કેરેડી સળી' તરીકેના અર્થ આપેલ કૃષ્ણાંત તેની બનાવટમાં દ્રવ્યોનો આશો પાડે તથા પછી વર્ગરેના પણ સમાવેશ કરેલા એ 'શબ્દકાવ' કરણ 'જ્ઞાનકાવ'ની મર્યાદામાં ન લય? 'આમો' જેવાં વિશેષ-નામો નીચે નેતી યાજ્યાબાજીની ન બદલતાં કેકે જવન-પરિચય અપવાતની બાબતમાં પણ એ જ પ્રશ્ન થાય છે.

આ મહાન પ્રયાસની પાછળ રહેલું પ્રધાન ધ્યેય અમરણ જાણીત નથી, અમે બરાબર સમજીએ છીએ કે મુજરાતી ભાષા યોગ્યતા પ્રદેશને ખૂબીઆરે પણ ભેજાતા નેપાય અનભુ-અદ્વૈતા ક્રેષ્ણ કવર ચંદ્રા જેવા કાવચ જ શબ્દોને તળિયાકાકગમે રીપીરીપીરીને એક વખત તો રહેતી લેવાને. રહુકેશ આ બનીરણ પ્રયાસ પાછળ રહેલો છે. વળી 'ફા-મંટર'ના શબ્દાદ્યેમાં વાળીના અર્થ વિશાળ રંગ જાને, તેમજ અંગ્રેજ Dictionary of Fucus and Eucemaની રૂપે કે તપનો પણ સમાવેશ કરીને, માત્ર શબ્દની જ નહિ પરંતુ અર્થ અને માલિકીની દૃષ્ટિએ પણ અને નેટકા સમૂહ એ રીમહને કરવાના ધ્યેયથી કેટલીક વસ્તુઓનો સમાવેશ આમાં કરી હશે એમ પણ અને સમજીએ છીએ. એટલે કૃષ્ણ નિદેશોના અર્થસ્પર્શ મુદાઓમાંના કેટલાક એ કેરેડીની દૃષ્ટિએ આલ નજીવા હશે. છતાં ચાક્રમાઈ અને શુભિની દૃષ્ટિએ અગતે લાગ્યાં તે રમજોતા તથા ગતરેહોની પ્રામાણિકતા અત કરવાનું અગતે હંતીય જાગ્યું છે. આગાદી ખાતરી છે કે સહસ્રાવધરેક નિર્દેશોથી એ વસ્તુઓ કેટલું જમ એ મુખપૂર્ણપણે અસંતુષ્ટ બનાવી નહિ શકે; તેમજ અગતે એ પણ ખાતરી છે કે એમાંનાં એ ઝીણું કમ્પા ફરે લતાં વરષે મુજરાતના પાઞ્ચમીકીટ બની રહેવાની મુલ્યવનાં તો, અજ-બત, આ કોપમાં છે જ. અને મુજરાતીમાં એ ચિરંજીવ રીવા મટિ અને માદારાનથી બનવતારિદાદ્યનું અજિગત કરીએ છીએ.

ફોટોગ્રાફી હરીફાઈનું પરિણામ

પહેલું હનામ: 'અપર્ધા' ડી. ડી. પટેલ, (મહારાષ્ટ્રી); બીજું હનામ: 'અળી પર્ધી વાતો'—અનરવામ દલાલ, (અમદાવાદ); ત્રીજું હનામ: 'અટકા'—હરિલાલ બટ્ટ, (અમદાવાદ). નેપંથપાત્ર: ડી. ડી. બાંદેલ (વંદાદરા); રનહરલાલ આકશી (અમદાવાદ); ૩ અનરવામ દલાલ (અમદાવાદ).

ફોટોગ્રાફી એકાદ કાવ્ય પર્વતની ટોચે ચડી, નિશાન-બાજની 'અપર્ધા' કરતા એ પાવરજ સિપાઈના આ ચિત્રમાં નજીની વિશ્લેષણ ને આકાશની અમાલતા સહ્યે જોનારની

દષ્ટિ રામજી કલેન્ડર દરમિયાન જુદી થાય છે. રમજી અને ફોટો-ગ્રાફીયલ એમાં બહુ તારી રીતે જળપાડું છે. પારે-ચિત્રરચના અને આવ ચિત્રના નામને અનુરૂપ છે. અપર્ધામાં તત્ત્વો ચિત્રમાં દેખાય છે. નિશાનબાજ માટેની આપરવા એકાદતા સિપાઈજોના મુખ પર તરી આવે છે. બટ્ટ પટેલને આ સૂચના માટે અભિનંદન થઈ છે. ટેરનીક પણ પ્રશંસનીય છે. ધરના કાકની નજી પર્ધી આનંદમય ટેકિયું કરી રહેલાં આજીવનના આદ્ય દલાલના ફોટોગ્રાફ

અમ્મતથી આવેથી સજવતા અને નવો દલિલાજી એ બે ગુણ છે. કાચાછે આવેથી વસ્તુ તરફ નીચેથી કેમરાને ધરીને લેવાએજા આ ચિત્રનું અનેજી દલિલાજી ચિત્રના મેનુને અસરકારક રીતે પાર પાડે છે એ એની વિશિષ્ટતા છે. દેહનીક સાધારણ છે.

પાત્રિન વનાવરો તરફ કેટોઆફી બાએ જ પોતાની નજર દોડાવતા જણાયા છે. નેચેડીવાના પાતાના કમ્પાન્માંથી ગાય, કુતરાં, ગધેડાં કે પાડાંની બેચાર સારી નેચેડિયા કેટલાક કેટોઆફી શોધી કાઢી શકે? છવનમાં

દરબરી એપરમાં આવતા આ છપામાં પણ બહુજાન લેવા બહુવા અને એકલકા જેવું બેઠે છે. કેટોઆફીએ આવા વિષયોને પણ વિસરવા ન લેઈએ. બાઈ બદના ચિત્રમાં કુતરાનું એક કુટુમ્બ ભોજન કરી રહ્યું જણાય છે. આન આઈપેકનવવચ્ચાંની માનાએઈરેપાના વજાણમાં છે. આવા ચિત્રને 'બટકા' નામ કેમ આપાયું ને સમજવું નથી. આગ્રજ ચિન્ટ કપર અને દોડેડી કેપા નેટલા બામનું જ અનનામેન્ટ રેવાથી સારું ચિત્ર બનશે.

અલવનત ભટ્ટ

ઉમાશંકર જોષી

(અનુસંધાન પૃ. ૧૭૫ થી) ત્યાં એક વરસ એમણે કામ કર્યું. ને દરમ્યાન, અને નેની પહેલાં પણ, એક વરસ વીસેપાસેની ગોકળીયાજી હાથરેકમાં શિશુક તરીકે નેએ કામ કરતા હતા.

મુંથાઈના વાસ દરમ્યાન એમની સાલિત્વપ્રતિએ બીજી વિશાએમાં પણ કીક બેડાણ કર્યું. કાચો અને નાટકો ઉપરાંત વાનાંઓ લખાવી શરૂ થઈ હતી (જેના બે સંપ્રદાયે આપણને મળ્યા છે: 'આવળી મેજા' અને 'ત્રણ અર્ધું બે') મિત્રાને લીધે પુરોપાય સાલિત્વ પ્રવાહિના સંપર્કમાં આવવાનો પણ અર્ધો સારો પ્રસંગ મળ્યો. મુંથાઈમાં પ્રથમ ગુજરાતી પ્રગતિશીલ મંડળ રજાપવામાં એમનો અગ્રભાગ હતો.

સાલિત્વનો રંગ તો અંતરમાં જ હતો, બી. એ. માં આર્થિક સાથે અર્ધશાસ્ત્ર-કલિલાસ લીધેમાં દોવાથી તેનો સારો સંપર્ક હતો, અને એમ. એ.માં બાપાશાસ્ત્ર તથા પુરાતન સાલિત્વના વિષયોમાં કીક મેંધા દાખવી હતી, એટલે ૧૯૨૬માં અમદાવાદની ગુજરાત વર્નાક્યુલર મેસાએડીમાં મુંથાઈ સરકારની સલાય તથા ઉપક્રમે હચ્ચ અબ્બાસ અને મંડોધનનો જે નવો વિભાગ ઉપરથી નેમાં એમની વરણી થઈ. એમના જેવી શક્તિ ધરાવતા માણસને આનું કાર્યોત્ર મળ્યું એ ઉભયને પણ અપારે એવું છે. એ મંડોધનકાર્યમાં આને 'પુરા-ભામાં ગુજરાત' અને 'અમો-એક અધ્યયન' એ કાર્યો એમના હાથ પર છે. ઉપરાંત ગુજરાત સાલિત્વપ્રબાએ 'કવિ ગાસાશંકરનાં કાચો'ના સંપાદનનું કાર્ય એમને મોંધું છે. 'પારકાં જડયાં' નામની એક સર્ગક કથા ઉપર પણ હાત્રમાં એ કાગ કરે છે.

ગમે વરસે અવર પહેલાં 'ગુણેપોતોડ' અને 'નિર્મીલ' અને 'નિર્મીલ' કાગ એમની છે.

(ગોર્ડન કાચ સંપ્રદાય) એ એમની પ્રતિબાનાં છંદાં બે કિરેણા. મધ્ય યુગપના શ્રેષ્ઠ કવિઓમાં રજાન પામેજા પોતોડના મળીતા કવિ મિત્તરિયેવિચની રચેલી કોમિ-યન સોનિટમાત્રા પત્રિમના સાલિત્વનાં એવું આદરભર્યું રજાન પામા છે કે યુરોપની એકેએક બાપમાં તે કિતરી છે. સૌદર્ય અને પ્રાતંર્યના તરફના કવિહૃદયની જે આદ એમાં સંભળાય છે ને ઉમાશંકર નવાને એ ગુજરાતીમાં ઉતાવળા પ્રેરે એ રવાભાવિક છે. 'ગુણે પોતોડ' એ એવું પલિણામ. મળનો ગંધો રાગોકિક સાચવતા અને સુકમ સંવેદનોને પણ વચાવત, રજા કરવા મધતા એટલા જ પાસાદાર સનસ્પેક્ટી મોર્ગિંગો આ અનુવાદ ઉમા-શંકરની એ વિશાની શક્તિનોઆંક બનાવે છે, અને એથી પણ પ્રગલ્ભ ના છે એ પુરુષકસાથે અપાએજો 'સોનિટ' ઉપરનો એમનો નિર્ગંધ, અંચેજામાં તેમજ દિંદની પણ મરાઠી, ગંગાળી, ગુજરાતી વગેરે ભાષાઓમાં ધએજા સોનિટનાં પેડાણના રતિલાસ તથા નેની રચનાના ગંધા-રણ વગેરે વિર વિરુત્ત, અબ્બાસપૂર્ણ અને પ્રમાણુત સાલિત્વોથી ભરેજો આલે નિર્ગંધ ગુજરાતી સાલિત્વના અબ્બાસીઓ માટે આ પહેલી જ વાર રજા દાય છે.

એમનો નવો કાચસંપ્રદાય 'નિર્મીલ' તો રવમુંબ જ પોતાનાં મૂલ્ય બોલી રહેશે. ગુજરાતે હૃદયપર આપકારેજા એમના પ્રથમ સંપ્રદાય 'ગંગામી'થી જે અદકાં અબી એમાં છે એટલું જ કરેલું અર્ધો ગમ છે. એમની કવિતાનું છેલ્લું અને અર્ધ મૂળાંકન તો કાળ કરશે; પણ એટલું તો નિર્વિવાદ છે કે આ એકાની ગીઠ પચ્ચીશીતા ગુજરાતી સાલિત્વકારોમાં એમનું નામ આગતી હાદમાં છે અને એમની શક્તિઓ એટલી પ્રતીતિ આપે જ છે કે આપની કાગ એમની છે. ઇ.ત.

અમનેય 'હિન્દીદાર' કિરણી હોતા શુદ્ધ મરજાઓ નરીમાં વેદના મુકામ, એ પ્રધાના અર્થમાં કેટલી કળા બનેલી છે? હિન્દીઓએ પોતાના ધાર્મિક જીવનમાં કળાનાં કેવાં કોતરકામ કરી લીધાં છે!

સિદ્ધપુરમાં એ હનર થર આલેખાનાં છે. દરેક થર દીઠ એક એક, બે બે ગામના પગથ પડ્યા છે. કાક-રેઓ, ધાન્ધારા, વડીયાર અને ફેઠ કચ્છ-રાપર સુધીના શોકો મેળો મહાજવા અને આઘાણુ જગ્યાએ અહીં આવે છે. નરીમાં ગાડાંની તો હારેની હારે લાગેલી જણાય છે. ગાડાંની અંદર અને ગાડાંની નીચે પુચ્ચોસ

જણાયો પડાય કરી રહેલાં છે. ગાડાં ઉપર બેઠાંએકી સાદી પટેલીની સાવડીઓ આ વિશાળ માનવ સાગર થર તરતી રહેતે શરવાળી મોકાઓ જેવી શામ છે. જળદેવી પટેલીઓ અણુ પ્રભાતિયાં બોલે છે. પહાર દિપસવરતાં તો શેરોસરસવતી ગિન્દુસદાક અને અહ્યામાં ફનાન કરી મેળામાં ફરવા ચાલે છે. અહીંથી તહીં આંટા માગતાં શેરેના નાના-મોટા રતના તથા નરી તરપર લાખો માણસો કુકાનોમાંથી બાન બાનની ચોળે ખરીદે છે. છેક હિન્દીથી મુગારી મુગીના દરેક માવના વેપારીઓ આ મેળાનાં આવે છે.

હં ત વૈ યો નો આ

દરહંતા પ્રખ્યાત દંતવેણાં આશરે નવ વર્ષ ઉપર એક દરેશ બહાર પાડ્યો હતો તે કવિજેસાર સાથે નીકળે આવે છે. દરેશમાં દરહંતા સંબંધી માનેદ દંતવેણ સર હેરી બાહ્યવિન, વિશિષ્ટ

દાંતના રોગથી પીડા તથા અનરવાઈ થયું થાય છે એવી અસાગ મન ઉપર હાથ પડી છે. આ પીડા તથા અનરવાઈ થયુંથી રોગી સકાંચ અને રોગની જોડાએ એમ અને માનના પોવાને કીધે, એ ઉપાયની રૂપરેખા જનસમાજના હિતાર્થે ફેરી આવતી એ છંદ સાગ્રે છે.

આહારશુદ્ધિ

પૌષ્ટિક ખોરાક જન્ય પહેલાં શરૂ કરવો જોઈએ, એટલે જાળક નવ માસ માતાના ઉદરમાં હોય ત્યારે તેમ જ માતાનાં ધાતુ હોય ત્યારે મામે પૌષ્ટિક ખોરાક આવો જોઈએ. જરૂરનાં મેંદાચ અને એ મેંદાચજન્ય દાંતની અનિયમિતતા તથા શરીરની બીજી કુરચતાઓ તેમજ મેંદાચ (સિવિલાઈઝેશન)નાં ધણાખરા રોગો પણ ખોરાકમાં પ્રવચક એ, બી, સી અને ડી પદ્ધતિ ન લેવાને લીધે થાય છે. ખોરાક સરસ લેવાય તો મોટાની સ્થિતિ સુધરે અને દાંતના રોગ થતા અટકે.

પૌષ્ટિક ખોરાક એટલે ફળ (ફ્રુટ) દોષકિન્ન વિઘાપીડની રૂઝબે આવે દાહજન એક પશ્ચિમક દેશના પ્રાજ્ઞસાધુના પ્રખ્યાત પ્રેક્ટિસર ઈ. વી. મેંકોઝમના કહેવા પ્રમાણે માણસે દિવસનું

એક કપાઈ, એટલે પાંડો સવાશેર ફળ લેવું જોઈએ) તથા દરિમાખજીરા; ધૂંકાસોતા ઘઉંનાબીડાના શેરમાંથી થરેશો કઠકડિયો આવવો પડે એવો ખાખરો; મેથી, તોદળાળે, પામક, કોળીચ, કોંલી-કસાપર, ડંગળો, રળીનાજ, લેટિસ, સેશરી તથા એવી બીજી લીલાં પાનવાળી બાજી દેખેલાં જેવાં કાચાં શાક તથા નારંગી ફળોથી વહેરે કળ.

ખોરાક પૌષ્ટિક જોડાએ એટલું જ નહિ પણ ને જીવ આવીને તથા મોંદાંના અમી હારે મેળાવીને આવો જોડાએ. જોખામાં મેરે ભાગે મેડ (રટાઈ) છે, એટલે એ સાફ ધાન નથી, છતાં એને મોચા નહિ કરતાં ધાણી કરીને ખાધી હોય તો અપચત ન કરે. ઈંગ્લેન્ડના પ્રધાન ગ્રંડસ્ટન એટલેકે કાળિયો દાંત દીઠ એકએક વાર એટલે જાત્રીસ વાર ચાવતો. ને નેવારી વર્ષ છંદો દાંતો.

દાંત સડવાનું પ્રવચક કારણ એક અમ્લ (અસિડ) હોય છે, તે મોટ ભાગે મેંદાંની રોડી, જોખસાકરખાંડ તથા મીઠાઈમાંથી આવતી

• જિન્કપાઈ (સનેડ્રીકર)ની રાજાઓમાં ડા. અલ્ફ્રેડ કોન્સ એટલેકે આ કહી શકાય છે:

Children, you should learn this truth,
Nothing but sugar decays a tooth.

પંચતંત્રની વાર્તાઓ

કથા ૨૬

ઉત્તરાપથવર્તી શુદ્રકૂટ પર્વત ઉપર એક પીપળાનું
જાડ હતું, તેમાં ગંગાગંગાકી રહેતાં હતાં. એનાં
અગ્નિને પાંખ ન આવી હોય ત્યાં પીપળા નજી બોલુઓ
રહેતો. કાળો નામ આઈ જતો. આથી ઉદાર સર્પને
અગ્નિ સરસ્વતીતીરે ગોઠો હતો એને લેઈને કરચ્છા
ગોઠ્યો: 'મામા, આજ કેમ આમ કાચવાઓ છો?'
તે ગોઠ્યો, 'બદ, મારા મન્દબાગ્યાનાં જાળકાને સર્પ
આઈ ગયો, એનો નાશ કરવાનો કાંઈ ઉપાય હોય
તો કહે.' આ માંબજાને કરચ્છા વિચાર્યું, 'આ અમારી
જાતનો મદનલેડી છે, એટલે એવો ઉપદેશ હવે કે
જેથી ધીમ જંગલોનાં જે સાથ વળી જાય, કહ્યું છે, કે
નવનીતસમી વાણી કરીને ચિત્ત નિરંજ.'
શત્રુને એક દે એવો લંકા સોતો મરી રહેતાં જોવા

એટલે તે ગોઠ્યો, 'મામા, એમ હોય તો નોગિયાના
બાણથી સર્પના બાણ લગી માઝાના માંસની
અવિચ્છિદ્રપદપદા કરો, એટલે નોગિયા એ માંસ
લઈને હુણ સર્પને મારી નાખશે.' અગ્નિએ આમ કહ્યું
એટલે મન્દબાગ્યાનાં નોગિયાએ નાગને માર્યો, ને
પછી ધીરે ધીરે તે જાડના આશ્રિત જંગલોને પણ
મારી નાખ્યા."

પણ શોભાન્ધ પાપજીદિએ જાપની યાન ગાણકારી
નદિ, અને તે એને પરાણે રાતે વનમાં તેડી ગયો ને
તરુકાટમાં એકાંકી. સતારે અધિકારી સમક્ષ વન-
સ્પતિને ધનકાશ્વનાં વચન સંભળાયાં એટલે વનર-
તિમાંથી આવી વાણી નીકળી: 'ધર્મજીદિએ આ ધન
લીધું છે.'

આ માંબજાને વિચિત્ર થયેલા રાજપુતના ધર્મ-

ગ્રામને આમ શાન્તી એના બાપજીદિને પિતા અર્ધદેહ શરીરે ને ફરી જોડી આંખ આંકડ કરીને જાડાર નીકળ્યા.

શુદ્ધિને શું દેવો એનો વિચાર કરતા હતા ત્યાં તેણે
શમીને ફરનાં અમિનોહય દબો ખડકીને મળગાવ્યાં.
આથી ઝોડને આગ લાગી એવો જ અર્ધદંડ શરીરે
નડા ફરી ગયેલી બાંને પાપશુદ્ધિપિતા કરુણ આક્રંદ
કરતો નિકળ્યો, ને 'આ દુરુપુત્રે મારી' આ દશો કરી,
એમ કહેતાક તે મરી ગયો. પછી રાત્રપુરુષોએ ધર્મ-
શુદ્ધિનું ધન, પાપશુદ્ધિ આગળથી એને અપાવ્યું, અને
પાપશુદ્ધિને શળાએ ચડાવ્યો.

એટલે હું કહું છું: 'ધર્મશુદ્ધિપાપશુદ્ધિ' ઇતિ. દમનક
તું જે પાપિયો છે, સત્તત્ત નથી; નહિ તો રવામીની
આવી અપરચા તું ન કરત. અને જેણે રવામીનું
આદહું ખગાડ્યું એ અમાગ જેવા માથે શું ન કરે
અને કહ્યું છે:

સહસ્રલોકહતુ' તેરહું નર્ચ બરહ નચ ઊદરે
દાથીનેયે હરે ખાજ છોકરામાં ન વિસ્મય ભવરા

દમનક કરે, 'એ કેમ?' તે બોલ્યો:

કથા ૨૭

એક કેકાળે હર્ણવિભવ નામે વલ્લિકપુત્ર હતો.
તે કામપા મારુ પરદેશ ત્વવા નિકળ્યો. એના ધરમાં
હતર પલ * શોદાથી ઘડેલી પૂર્વપુરુષોપાનિત તુલા
હતી, તે એણે કાઈ શેકને થેર ધાપણ દાખર મૂકી.
દેશાંતરમાં એને દુભાવ્યે કમાણી ન થઈ એટલે ગયો
દત્તો એવો જ પાંડા:આવ્યો, અને યાપણ પાછી
માગી. તે બોલ્યો, 'તોહું તો ઊદરે આઈ ગયા.'
હર્ણવિભવ મનમાં દરશીને કહે, 'તો મેંમાં તારો શું
દેવ? આ સંસાર જ એવો વ્યસાર છે. પછું હું નરીએ
જ્ઞાન કરવા જાઉં છું, એટલે આ તારા પુત્ર ધનદેવને
રનાતીપકરણ લઈને મારી દારે મોકલ.' ચારી માથે
પ્રદવાની ઓકે શેઠે છોકરાને કહ્યું, 'વલ્લ, આમળાં ને
લઈને ડાકા બેસા જ.' છોકરો તો દરજાતો દરજાતો
અબ્યાગત બેસો ગયો. ન્દાઈ ને પાછા આવતાં
છોકરાને એક મિત્રના ધરમાં સંતાડીને હર્ણવિભવ શેઠ
આગળ આવ્યો. શેઠે પૂછ્યું, 'છોકરો ક્યા? ને બોલ્યો,
'એને તો સરિતાનંદથી ખાજ ગ્રિપાડી ગયો.' શેઠ કહે,
'મિથ્યાવાદી, ખાજ તે કદી ખાગકને ઉપાડી શકે કે?'
ને બોલ્યો, 'સત્યવાદી, ખાજ ખાગકને ન ઉપાડે તો

કેર. પણ શોદાનું તોહું ન ખાય, એટલે છોકરાને
પ્રયોજન હોય તો તોહું સોંપી દે.' આમ વિવાદ
કરતા બેય રાત્રકુળમાં ગયા. શેઠ તાપુને બોલ્યા,
'અચલવ્યમ, અચલવ્યમ, આ દુરાત્માએ ખોડા
છોકરાને ક્યાંક ગ્રામ રાખ્યો છે.' ધર્મોપદેશીએ પૂછ્યું
તો હર્ણવિભવ બોલ્યો, 'હું શું કહું? મારા દેખતાં મિથુને
નરીકાંડેથી ખાજ ઉપાડી ગયો.' અધિદારી કહે, 'એ
તો અકોઈક વાત થઈ. ખાજ છોકરાને ઉપાડ્યાં કેમ
સંભરે શાય?' તે બોલ્યો:

સહસ્રલોકહતુ' તોહું ક્યાં ખાઇ જાય ઊદરે
દાથીનેયે હરે ખાજ છોકરામાં ન વિસ્મય ભ

એમ કહીને એણે સબ્યો આગળ ગયા જતાન
હતો. એટલે સબ્યોએ એકને તોહું ને બીજાને દોડો
અપાતીને સંતોખ્યા.

એટલે હું કહું છું: 'સહસ્રલોકહતુ' તોહું' ઇતિ.

(આશ)

વાંદણ ગો. દેસાઈ

બેનંગેષ તંત્રીઓ

'સહરે હવનિંત પોર' એ અમેરિકાના ધરધરમાં ફરતો
પાયેલું શુભસિદ્ધ અલ્પાદિક છે. તેના ચિત્રકાર જોન મેન્ડો
એક ચિત્રને અમલ સેખ તારથી મંગાવ્યો. લખાણ અર્થે,
આઈન્ટે વાંચ્યું અને ચિત્ર ખતાવી મોકલી આપ્યું. એ
દિવસ રહીને તેને ખબર પડી કે સેખ નો સાતતી પાસે
રહ્યો છે, એટલે તુરત પોર ક્યો. શોડ દિવસ પછી 'સા-
મેન્ડો'ની પરી આમે સેખ તેના કપર જ પાંડો આવ્યો.

'પ્રિયરેહરે રીપબ્લિકન' પત્રમાં એક શહેરીના અપ-
ચાવના ખબર છપાઈ ગયા. માલુસ તો હવેનો દત્તો, તે
ક્રિયાલ હવેને આવ્યો તંત્રીની ઓફિસમાં. તંત્રી રહે, 'એમાં
હરે કઈ બને નહિ; રીપબ્લિકનમાં કપાયું કે તમે મરી
મથા મેરલે બચ મરી જ ગયા.' છેવટે શેઠાએ બહુ માથા-
કોર હરી ત્યારે બીજે દિવસે નવા જન્મલાનાં નામોની
રીપમાં તેનું નામ કમેરું!

'આ શલ કપર પાળ ફગારવાની દવા ખૂબ જ આ-
સીર છે એમ તમે કહો છો?'

'અંદેખરે' સહ એક માણસે તેનું સખત બચ દાંત પડે
એના પ્રદંશુ તેલવામાં તો તેને મૂકા લગી ગયું.

માધુકરી

ગુલામ છે મોક્ષ પલ્લ.

જરા ન પડવા જમીર કરવી ફરી ફેરવી,
સદા દંડ રહેવું આત્મ નિજ ઓળખી, સ્વતંત્રી
અગ્રેષ્ઠ જગતે લડાણુ દઈ બંધુભાવે રહી
લમેડા મધકુંજ ન અન્ય દંડ આત્મ કહાડવા:
મહા અપનારાર એ જ ગુલુવો, નહીં રાખવી
પછી ફિરર: ફોતલ ચાકરામુલામ છે મોક્ષ પલ્લ. —અશોક દવે

સંસ્કારમૂર્તિ વિનાયકભાઈ

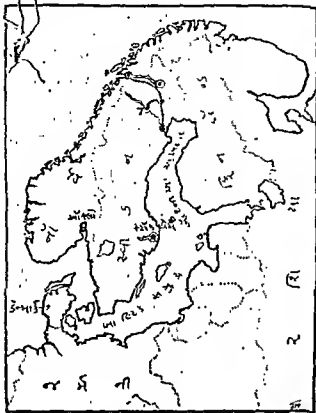
અયા નવનુઆરીની ૨૬ મી તારીખે ગુજરાતની એક
દેવમૂર્તિ શ્રી વિનાયક નંદશંકર મહેતાનું ૫૫ વર્ષની
મરે અલ્લાહાબાદ ખાતે આકાશ અવસ્થાન મયું. અત
નાયકભાઈ તે 'કરમુવસા' ના હતાં રાજારવર્ષ નંદશંકર
સમસંકરના પુત્ર તથા દેશી રાજ્યના રાજકારણમાં
લિખિત મનુભાઈ નંદશંકર મહેતાના નાના ભાઈ. તેમનો
જન્મ ઇ. સ. ૧૮૮૩માં 'મુલ્તી' ગ્રામમાં, રાજા, અને
મુલ્તીના પાતાવરાણમાં તેઓ કુટુંબમાં. નેમનું વિદ્યાભી-
ષન ખૂબ ઉત્તમજ અને આશાદાયી હતું. યુનિવર્સિટીની
રીફાનાં પદવિભાગમાં નેમનું નામ પ્રથમ સંકિર્ણ ન
થ. ૧૯૩૦ માં તેઓ બી. એ. ની પરીક્ષામાં પદવો
બંદે ઉત્તીર્ણ થયા અને કેટલાંય દનામાં અને ક્રિષ્ણજનિયા
બન્યાં. બી. એ. થઈને તેઓ શિક્ષક બન્યા. આઈ. ડી.
સ. ની પહેલી જ દરીકામાં તેઓ પચાસ થયા અને
૧૦૬ થી તેમની સરકારી નોકરીનો પ્રારંભ થયા.
જરાની દિન-રુચિમાં તેઓ સારી પહેલા સિવિલિયન હતા.

તેમના મોટાભાઈ શ્રી મનુભાઈ જેટલા તેઓ ગુજરાતને
ચિન્તિત નહોતા; પણ તેમની અપનારારીફ કાઢી આપી
કુવજ નહોતી. વિલાયતથી આવ્યા કે તરત નેમની
માણુક સંયુક્ત પ્રાંતમાં થઈ અને જગમગ અપનારાર એ
તાં જ રહ્યા. સિવિલ સર્વિસમાં તેમનો કન્ટ્રીબર કન્ટ્રી
નો થયા. યુ. પી. ના અલ્લાહાબાદ, જામીની, કાશી
મંદે મોટાં મોટાં મથકોની કમિશનરશીપ તેમણે કરેલી.
૧૦૧ પહેલા દિલ્લી ટ્રિફ્ટર આપકન્ટ્રીજ તેઓ થયા.
પી. સરકારના કેળવણી ખાતાના સેક્રેટરી તરીકે નેમનું
રવિ: પખત કામ કરેલું. પચાસાં કાનપુરમાં ૧૯૩૬

મી ૧૯૩૫ સુધી તેમણે મહેસુલી પ્રધાન તરીકે કામ કર્યું
અને ૧૯૩૬-૩૮ માં બિહારના મુખ્ય પ્રધાન તરીકે તેમણે
એક વર્ષ સેવા બતાવી. છેલ્લા છેલ્લા કેટલાક જગમગી
તેઓ બોર્ડ ઓફ દેવનુતા સિનિયર મેમ્બર હતા. મહેસુલ
ખાતામાં આ મોટામાં મોટા અધિકાર ગણાય છે. કાંમસ
સકારના અમલ દરમિયાન તેમણે તેવખતના પ્રધાનમંડળની
ખૂબ પ્રીતિ અને વિશ્વાસ રૂપાદાન કરેલાં. મુખ્ય પ્રધાન
શ્રી મોવિર વલ્લભ પંતના તેઓ એક મોટા સલાહકાર
હતા. સરકારી નોકરીએ તેમના સપ્તમેસને થઈ પણ સિવિલ
થવા રીયા ન હતા. આને લીધે કાંમસ સંસ્કારના જવા

સરકારના
વિનાયક
નંદશંકર
મહેતા

કૃષ્ણ : સ્કેન્ડિનેવિયા અને બીજા પડોશી દેશો
જમણી બાજુ : નોર્વેમાં સ્વેડનના લોકો

૧૮મી પછી તેનો બદલાવ ૧૮૧૪માં ડેનમાર્ક પાસેથી નોર્વે
સહ તેણે વાળી લીધા.

આવા બદલાયી નોર્વેનિયનો નાશત થયા ને જનજન
મેકાફ રૂંધા મુશી ન્યત્રતતા મેળવવાનો પ્રયાસ આદરતા
હતા. આખરે ૬. ૧૯૦૫માં શાંતિપૂર્વક એ દેશોનું ૨૬
રવામાં આવ્યું, ને નોર્વેની સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે સ્થાપના
હ. સાતમા અંતરવંદી પુત્રીને પરણ્યા અને ડેનમાર્કના
પ્રાંતના બાદને 'સાલ લાંબાન સાતમા' તરીકે ખાતી અપાઈ.

આરંભે આ બંને પ્રાંત લોકપ્રતિનિધિવાનની સાસનપદ્ધતિ
એ શાંતિમય યુદ્ધનું બુદ્ધિ છે. બંનેને બંધારણીય સમતંત્ર
છે. બંનેમાં રાજ્યની ફરજિયાત છે ને આખી વસતિવાળા
દેશોમાં સિસાનુ આપવા માટે શિક્ષકો એક જામથી બીજા
સામે ફરે છે. ફેર્ડ ફેસાંજે એક જ ઘર વસેલું હોય તો એ
એક જ ઘરમાં જામકામે સિસાનુ આપવા અડવાડિયાં
મુશી રહેતાં, બીજા મુલાકાત સાડે હાથવડે આપી નય છે.

સ્કેન્ડિનેવિયાના આ દ્વીપકલ્પ ૧૦૦૦ માઈલ કુપરંત
સંજો છે. ૭ થી આઠ લાખર ફૂટ ડાચી પર્વતમાળાઓ તેની
ફેરોની ગરબ સાંકે છે. પૂર્વે બોસ્પિયાના અખાત બાજુ
માળા પડતી તેની બાજુ પર અનેક સરોવરો ને નદીઓ
ખેલે છે. પશ્ચિમમાં પણ આરસાંકે બાજુ ચોટ દેખાણ
છે. આ પર્વતમાળાઓથી જ નોર્વે ને સ્વેડન જુદાં પડે છે.

સ્વેડનની વધુમાં વધુ સંખ્યા ૬૬૦ માઈલની ને વધુમાં
વધુ પહોળાઈ ૨૫૦ માઈલની છે. એની આઠ ટકા જંગલી
સપાટી સરોવરોએ ફેરેલી છે. એ સરોવરો સાથેનું એનું
કુલ કુપરંત ૧,૭૬,૦૦૦ ચોરસ માઈલ ફેરેલું છે. ૬૨ ચોરસ
માઈલ સરેરાસ વસતિ કે જામની છે. નોર્વેની જમ નેની
કંઠાર બહુ ખેડિત નથી પણ મુખ્ય બાજુ સાથે નાના નાના
રાષ્ટ્રોથી બચિત છે. બોસ્પિયા અખાતમાંના મોના આલાંડ
રાષ્ટ્રો તો કેક ફિનલેન્ડ મુશી પેલોં છે. એની ૧૦ ટકા
બાજુ જંગલોથી છવાયેલી છે, ૫ ટકા બીરાથી, જ્યાં
આશરે ૬-૭ ટકા ખેડાણ સામ્ય છે. એ સિવાયની દુનસાજ
છે અથવા નો બહુ.

નોર્વેની વધુમાં વધુ સંખ્યા ૧૦૦૦ માઈલની ને વધુમાં
વધુ પહોળાઈ ૨૬૦ માઈલની છે. સરેરાસ પહોળાઈ માત્ર
૧૦ માઈલની. એનું કુલ કુપરંત ૧,૨૫,૦૦૦ ચોરસ માઈલનું
છે ને ૬૬ ચોરસ માઈલ ૨૨ જામની વસતિ ધરાવે છે.
એ સ્વિટ્ઝરલેન્ડથી પણ વધુ દુનસાજ મુશ છે ને તેનો
ફિનાસ પણ ખડકાળ છે. પરંતુ એ મોસા મોસા ખડકો
બેસીને પણ સમુદ્રની મોની ચિવરો જામનામે કેટલેક
કેસાં પુરોશો છે જે 'ફિનલેન્ડ' કહેવાય છે. આને લીધે મોના
દરિયા, મોસો ૧૨ લાખર માઈલની સંખ્યાએ પહોંચે છે.
કંઠારની સાથે જ ખાના નાના દોડ સાથે જંગલો રાષ્ટ્રોની

શાહી ખડકો વચ્ચે આવેલું એક મોર્ચિયન ફિશર

મર્ચન હાર પરે બનેલો એનો કુદરતી ઘરો (breakwater). આવેલો છે. એની કુલ લંબાઈ ૩૦ સાપ્તમી છે અને મોટા બાથ ફ્રીંગ્મ વચ્ચે વચ્ચે છે. અમેરિકા અને બર્માના પાણી વ્યાપારી નોંધાયેલાં તેના નંબર ધોધા છે. તેની પાસે બે સાપ્ત ખડકો આવેલાં છે. પ્રવેશની ત્રીજી સાપ્ત વડાપુલ ૬૫૨ છંદ છે.

આખા ડેલ્ટાને વિચારના અરથા કપરંતો આપ જન-જાણી છવાયેલો છે. એનાં પાણીમાં માછલીઓ પચ્ચ પુષ્કળ-પ્રત્યક્ષ ૧૪૦ જાતની થાય છે. એને લઈને દર ૧૨ માસુમે ૧ માસુસ માછીમારોના ધંધા રહે છે. દેશની કાદવાની પાણી સારી નિકાસ થાય છે તે વડાણી બાંધવાનો કલ્યાણ પચ્ચ ધમધારાર આવે છે. પાકમાં જવ, શઉનામનું અનાજ, પાસ ને બારા મુખ્ય છે. ટાંચ, ઘેંચ, બારાં, ધોડા વગેરે કાઠિયામાં આવે છે. ર્યાંક ર્યાંક ધોડું પેટ્રોલિયમ જમીનમાંથી નીકળી આવે છે. એ સિવાય લોડું, લોચું, રૂપું, મેળાદર ને નિકલની ખાણો છે. ત્યાંનું ધાતુ મજબૂત બનાવવાના બાસ કપરંતોમાં આવેલું હોઈ કાગળની બનાવટ આ દેશના મુખ્ય કલ્યાણમાં આવેલા પામે છે. બેલ માછલીનું તેજ અને ચંદળી પચ્ચ અર્ધા પુષ્કળ મેળવવામાં આવે છે.

ડેલ્ટાને વિચારના ધોધા જેરકો બાજ પુષ્કળ જમીનની કંઈ આવેલો હોવાથી દેશ ત્યાં મજબૂત રહે છે. ઓમિનિયાનો આખો અખાત નર્મજરથી માર્ય સુધી બરફથી બંધાયેલો રહે છે. વળી આ કપરંતોને લઈને કનાલામાં એના દિવસો તથા ગિયાળામાં રાત્રિઓ ખૂબ લાંબી હોય છે. ત્યાંનું હવામાન ખૂબ નેરુરંદ હોઈ ત્યાંના વનનીઓ મેદરાશ આપણા કરતાં બધાં જાતની—પરંતુ વર્ષની નિહાની ગુલંદ છે.

શાહમુર્ગ

અતિ પુરાણી કાળમાં ઓસ્ટ્રેલિયા અને ન્યૂઝીલેન્ડ મોઆ નામનું એક જાતનું પંખી વસતું હતું. ચોટપી ફૂટ કાંચે એ પંખી નિરાશના કદ જેવું લગતમ થતો. એવો એની હંડની નાજદ-યદ છે, છતાં લગતમ આપ આશ્ચર્યમાં બરકાત કરી જે એવું જાતનું એક પંખી હોય તથા રહ્યું છે, અને ને શાહમુર્ગ (મુર્ગ=પંખી; આપણે પંખીએ છાએ તે બોલું છે).

તથાથી ચાર હેક્ટર (આશરે ૧૧ માસ) વચ્ચેનું ૨ મુર્ગ લગતમ ૮ ફૂટની ઊંચાઈ ધરાવે છે. એ બહુ મજબૂત છે ને જાતપી પોતાનો બચાવ કરે છે. એની લાંબા નો નેરાયર હોય છે કે માસુસનો તેા શું પચ્ચ ધોડા જવ પચ્ચ એ વડે એણે લોધાના દાખવા છે, મોટું નો અવ અગ્રી પડતાં તે નાસવાનું જ પચ્ચ કરે છે. બીજી નથી રાકતું, પચ્ચ પાંખો પચ્ચારી જોડી નો ૩ ફોટ છે કે હરબુ કે ધોડાને જે આંદી બધે. બધી જાતની જટા કસાકસા ૨૬ માઈલ જેટલી હોય છે, જેને ચકાદારે ફોડવાની ફરેવ હોવાથી ને નિહાનીના છ માંથી છટકી રાકતું નથી.

એ લાંબો કાળ પાણી વચર રહી રાકે છે, પચ્ચ નનું બહુ રોંગીન હોય છે. કોઈ લગતમ કે પછી કોઈ પચ્ચ નવંદે પરે કે તરત તેમાં નહાવા માટે કંપકાવત એને બેથી સાત માદા રહે છે. માદા ફેટમાં ટાંચ મોં એ જોડા નથી, ટાંચ બહુ જામરાં અને સંદરાશ... ચાર રતત જેટલા વચ્ચેનાં હોય છે. એવા શ્રેષ્ઠ મવાનું હારબુ એ છે કે તેના પોષાણમાં માલો બધાં એક જ માળામાં બધી માદાઓ ટાંચ મોં છે.

શાહમુર્ગનો અવાજ સિંહની બર્બરને મળતો જ

માધુરી બેઠે બાંધે ને સિસકાર ન કરે છે. એની ઝીંપી પરી વિચિત્રતા એની બૂબ છે. એ બૂબમાં આંધળો પેલી કાંસરા સુકાં બળી જાય છે. ફેરફાર કરે છે કે એ કાંસરા એણે કીધેલા ખોરાકને પીકવાને કામ આવે છે.

અભંગ કાચ

ઈ. ૧૮૦૩ની સાત હતી. કેન્થ રચાયભૂશાસ્ત્રી એટલે જોનેટિસ્ટસ પોતાની પ્રયોગશાળામાં કામ કરી રહ્યા હતા. કામ કરતાં કરતાં એના કાચમાંથી બૂબ રીધા વખતની પ્રવાહી સેક્રુશોનની એક શીશી છટકી જમીન પર પડી, પણ નવાઈ એ હતી કે એ બાંધી ન પડી. એમાંના એટલુ-લોહટ કાચના બૂબા હારાને બેગા જડકી રાખ્યાં. જોનેટિસ્ટસની આ વહેલને જ જમતને ન બાંધે એવા અભંગ કાચની એટ આવી.

આ અભંગ કાચ (laminated safety glass) આપણે કાચ-ગ્લેસગ્લાસ-નાં એ પડોને બનેલો હોય છે અને તેની વચ્ચે પારદર્શક પૂરક પૂરવામાં આવે છે. પહેલાં એ પૂરક પડ સેક્રુશોન નાઇટ્રોનું ઘનાવવામાં આવતું, પણ હવે એ સ્થાન 'પોલીથિનીક એસીડટ રેસિન' વડે પૂરવામાં આવે છે, જે એસીડીસિનમાંથી જ એપલરેક્ટ એક પ્લાસ્ટિક છે.

સેક્રુશોન નાઇટ્રોનું પડ એક રીતે સંતોષકારક નહોતું નીવડતું, કારણ કે બારીબારણાં કે મોટરના કાચ પર સૂર્યનો પ્રકાશ પડતો રહેતાં તેમાંના એસીડીનિક ફિરબોગી બારને કદને એ પડનો રંગ કાઢ્ય જેવો બની, તેની પારદર્શકતાને હાનિ પહોંચતી. હવે આ નવી પ્રક્રિયા વડે બનાવેલો કાચ અભંગ ને કદા વિધાબરહિત છે એટલું જ નહિ પણ વાળી પણ સમય તેવો છે. જુદી જુદી પાંચ ફંચનીઓ તેની શોધ પાછળ એક સાથે કામ કરી રહેલી ને એ પરિપૂર્ણ થતાં બાર કાચ પોંટ ખર્ચ થયેલા.

બચતી ધાતકતા

તમને માનવામાં નહિ આવે, યાત્રી જમતના ચાર બચતમાં બચતર રોગો કરતાં પણ બધ વધુ નિર્દોષીઓને બાળ ને છે. તમે અસ્ત્રમાતોને જ કાળકો લો. એમાંનો મોટો ભાગ ક્યારેક જવાના બધથી બીધેલા શદ્ધારીઓને જ હોય છે. એ લોકો પોતાનું મગજ સહેજ ઉકાળે રાખત નો એવા અસ્ત્રમાતોમાંથી સહેજે જાણી ભત. એવી જ રીતે રૂબરૂ ગાળાસ પણ બધથી પોતાની હત્યા વહેલી વહેલે છે.

તમે કાંઈ કાજરને પૂછી જોશો નો એની પાસે એવી આખી સચિ દેવાર દશે, રોમાં પોતે જે રોચના બાળ બનેલા હોવાના બધે દર્દશિએ તેની મુક્તાકાત લીધી લયે એ દોષ નેચના નખમાં થે નહિ હોય. બીજી બાજુ વળી એવા થે હોશ. હોય છે કે અમુક રોગ કાજુ પડ્યાની આશંકા એમને થઈ હોય છતાં જ આશંકા સ્વાભાવિક ન હોય મારે કાંઈ નિષ્પાતની સલાહ નથી લેતા ને પોતે ધીમે

એ રોચના પેલામાં વધુ ને વધુ સપડાતા જાય છે. આવા 'hypochondriacs'ને સમજતવા માટે નો વધે નની નિષ્પાત સમજણ પણ કાચાર નીવડે.

સરેકાશ માધુસ તેના રોગિદા છપનઅવધારમાં બનેક પ્રકારના બચતો-બોલે માથે જાહેર ને ફરતો હોય છે. કોઈને નોકરી જવાનો મથ હોય છે, કોઈને રોચનો બધ હોય છે, કોઈને સ્ત્રીરૂપનાશનો કે ઘડપણનો મથ હોય છે નો કોઈને પાછલી નિર્દોષીમાં છપન શાના આધારે માધુર્ય એ બધે 'કેરી' રહ્યાં હોય છે. અને આંખો આવા બનેક પ્રકારના બચતે એ પોતાના મગજમાં એટલી છૂટથી સિકાર એકવા જે છે કે આખરે જમખાઈને એને પેદ, કાંતર કે માનસોપચારશાસ્ત્રીની સલાહ લઈતી પડે છે. આનું કું કે એવા બધથી કોઈ મરી જવ નથી; માત્ર એ મોતને વધુ નજીક આણે છે એટલું જ.

પ્રજાચક્ષુ કુમાર મજલાલ

શીતળાદેવીના કારમે પંચે ફક્ત ચાર વર્ષની કિશોર-

વયમાં જ બાળમજલાલ પર ફરી વળી આંખો ફેંટની બધે છે. આજે એની વય ચીદ વર્ષની છે. છતાં એ અંધ-તામાં એટલી કુમાર વધે જ એમણે સંજીવનકથા તથા જુદાં જુદાં વાલિયો કપર ચિત્રમજનક કાજ મેળવી લીધે છે. મધુર કંઠની કુદરતી બક્ષિશ પણ તેને વરી છે. અને તેનાં તાન આસ્વાદ તથા વાલિયોની તેની આસાધના

બલજના સંજીવનવિશારદોને પણ મુગ્ધ કરે છે.

ફક્ત સાવિ સૂચવતા આ કુમારની પ્રતિમા કાવ-નખરની શી કૃષ્ણકુમારસિંહજી અંધ કલ્યાણશાળાને આભારી છે. જખતું, વાંચતું, દિસાખ, આંક, ગંઠફાની રમતો ઉપરાંત શીખવસમ પણ તે શીખે છે. એ શાળાના ચાર વર્ષના સિસાનુકમમાં એ પૂર્ણ સંજીવિદ્યાર્થી છે. આંધ-ગાઓ માદિની કાડીઆવાડમાં એ એક જ મેરુ છે જે નિત્ર મૂંચે ચકુલીનાં તાલીમ આપે છે. શી કાન્નિલાલ વિમજશી શાદ નામના એક નિષ્પાત અંધ સંનીતકાર શાસ્ત્રીય રીતે ત્યાં જુદાં જુદાં વાદ્યો પર સંજીવ શીખવે છે. આંધગાઓની ખાસ એકલ સિપિમાં વાંચવા કમવા ઉપરાંત શીખવ, ભરત, ગંગુજ, નેતરકામ, બીડીઓ વાળ-વાનું વગેરે શીખવવામાં આવે છે. આ કપયોની ને કલ્યાણ-કરી સરેમાં કાલ ૩૩ કુમારે સિસાનુક રહ્યા છે.

—મધુરાદાસ આયેદજી

વિક્રમ સંવતને માત્રવ સંવત (માત્રવસંવત) પણ કહે છે. માત્રવાના રાજા વિક્રમ અથવા વિક્રમાદિત્ય સમયેના વસન્ત સંક્રાંતિ પોતાના નામના સંવત ચલાવ્યો હોવાની એની પ્રશંસિ છે. એ સંવત સાથે વિક્રમનું પહેલુપહેલું જોડાઈતું નામ સંવત ૮૫૫ (ઇ. ૮૫૧)ના સાલમાત્ર (ચોદામ) સંક્રાંતિના ધોલપુરના લેખમાંથી મળે છે. એ પહેલાંના શિલાલેખોમાંથી એનું નામ નથી મળતું; પણ મહેસોર, નનરી, કલ્યાણના વચ્ચેના શિલાલેખો ૧૨વી સદી જણાવે છે કે.

૧ માત્રવ ચલુ (વલિ) અથવા માત્રવ (માત્રવા)ના રાજ્ય થા રાજની વચ્ચેના નામનાના સમયથી આ સંવતનો પ્રારંભ થતો હતો.

૨ એ વખતે વર્ષની સંજ્ઞા 'ફલ' પણ હતી.

૩ એની માત્રવસંવત તિથિયનુસાર પણ 'માત્રવ'થી આગળ માત્રવાની ચલુના આરંભ હતો.

જયપુર રાજ્યના નગર (કર્કેટક નગર)માંથી કેટલાક શિક્ષા મળેલા છે, જે પર 'માત્રવાન (લો) જય (વગે)' લખેલું છે. એની શિખિ ઈ.પૂ. ૨૪૦થી ૨૫૦ વચ્ચેની જોડે છે. વિક્રમ સંવતના પ્રારંભની માત્રવામાં આવે છે. એ શિક્ષા પરથી અનુમાન થાય છે કે માત્રવ વલિના લોકેએ જય પ્રાપ્ત કરી એની સાલનારમાં આ શિક્ષા ચલાવ્યા હશે. સમુદ્રગુપ્તે માત્રવખાનિને પોતાને આધીન કરી હતી, એ પરથી અનુમાન થાય છે કે માત્રવોએ કાંઈકાંજ વિજય મુખેની પૂર્વેના હશે. એ પણ સંભવ છે કે માત્રવવલિના દ્વારેએ અર્ધતિ દેશને જીતી પોતાનું રાજ્ય ત્યાં જમાવ્યું હોય અને ત્યાં માત્રવવલિનું રાજ્ય નિર્ધારિત હોવાના સમયથી પ્રચલિત હોવાને કારણે આ સંવત 'માત્રવસંવત' તથા 'માત્રવ સંવત' કહેવાયો હોય.

કેટલાક વિદ્વાનોના મત એ છે કે આ સંવતનું નામ વાલતવગા 'માત્રવ સંવત' જ હતું, પરંતુ પાછળથી મુખ્ય વંશના રાજા સંક્રાંતિ (બીજી)ના વિક્રમ અને 'વિક્રમાદિત્ય' આદિ બિરહોને કારણે એનું નામ આ સંવત સાથે જોડવામાં આવ્યું હોય. પરંતુ એ કલ્પના ત્યારે જ વાજબી જણાય, જ્યારે સંક્રાંતિ પહેલાં વિક્રમ નામનો કોઈ રાજા પ્રસિદ્ધ થયા ન હોય. પરંતુ 'નાથ સમસતિ' પરથી જણાય છે કે એ પુરતક સંપ્રદિત હોવા પૂર્વે વિક્રમ નામના રાજા મળકા (ગાથા ૪૬૪, વર્ષ ૨૨૦ સંક્રાંતિ). આ પંચરિત્યતિમાં એમ માનવું પડે છે કે કાં તો આ સંવત સાથે જોડાઈતું નામવાળો વિક્રમ માત્રવ વલિનો મુખી થા રાજા હશે, અથવા સંક્રાંતિ (બીજી)ની પહેલાંના એથી કોઈ સિમ રાજા હશે.

વિક્રમ સંવતને પ્રારંભ ક્રિષ્ણમ સંવતથી (૫૦૧૬-૧૦૫૫) ૩૦૪૪ થી બીજાના મનાય છે. એમાંથી ૫૩ કે ૫૬ વ્યાદ કરતાં દિવસો અને ૧૩૫ વ્યાદ કરતાં શક સંવત આવે છે. એના પ્રારંભ ઉત્તર ક્રિષ્ણાનગમાં ચૈત્ર શુદ્ધ ૧થી

ન ક્રિષ્ણમમાં કાર્તિક શુદ્ધ ૧થી થાય છે, જેથી ૩૦૪૧ (ચૈત્ર સંવતના ક્રિષ્ણમી (કાર્તિકાદિ) સંવત કરતાં ૭ મહિના પહેલાં) પ્રારંભ થાય છે. ઉત્તર ક્રિષ્ણાનગમાં મહિનાનો પ્રારંભ ૧૧મી ને સંવત શુદ્ધ ૧૫ના થાય છે, જ્યારે ક્રિષ્ણમમાં પ્રારંભ શુદ્ધ ૧થી ને સંવત ૧૫મા થાય છે. આથી ક્રિષ્ણમ વિક્રમ સંવતના મહિના પૂર્ણિમા અને ક્રિષ્ણમના અંતિમ (દશમ) કહેવાય છે. કાઠિયાવાડ, 'સુલતાન તખ્ત' ૧૨૫૫ નામના કેટલાક ભાગમાં વિક્રમ સંવતના પ્રારંભ આગળ શુદ્ધ ૧થી પણ થાય છે, જેથી ને 'આપાદાદિ સંવત' કહેવાય છે. અગાધાવાદી ૧૨ માસ પર આવેલ આગાધનો વાવના અને કુંવરપુરના શિલાલેખોમાં તથા 'પ્રભાસંકર' નીચે ચાત્રાકમ' આદિ પુસ્તકોમાં 'આપાદાદિ વિક્રમ સંવત' મળી આવે છે. (ભારતીય પ્રાચીન શિખિયાળ)

વિક્રમનું વિજ્ઞાન

'કલ્પતામાન'માં યનારા ફેરફારનું આમગથી અનુમાન કરી રાજ્ય એવા વંશોની શોધા અમેરિકામાં આવે છે. ફેરફારના કદરે સુનિવર્ણિત (અમેરિકા)ના થા. જેના કુળો આ ક્રમમાં મેલવતો છે. તેમજ એ કોનું એમ મોટર તૈવાર કહી છે કે જેની આપની કાલના 'કલ્પતામાન'નું અનુમાન આજે કરી શકાય. થા. ફેરફારને છે કે પૂરેથી રાખાઈ ઉપર પંડો મરમીતું જ્યારે પરાવર્તન થાય છે ત્યારે તેને ઉવામાં બેજ મુકી છે છે અને તેનું મરીથી પરાવર્તન થાય છે. આમ ઉવામાંથી પૂરેથી ઉપર પુનઃપરાવર્તન થતું હોય ત્યારે થર્મોમીટર કલ્પતામાન મેપ છે. અજની તારીખના કલ્પતામાનમાં અને આવી કાલના કલ્પતામાનમાં શો ફેરફાર તે આ ઉપરથી મળી શકાય છે. થર્મમાં જેમ જેમ સુષારો થશે જશે તેમ તેમ બીજા દિવસનું મેંડેરીમ અને બીજી મમ-વધુમાં વધુ અને આગમાં આગું કલ્પતામાન નક્કી કરી શકશે. (ચ. ન. ફેરફાર)

જવાનાના રેશમના ઉત્પાદન સાથે એક નંદા દરીઃ લગ્યા છે. રેશમ જેથી જ અમક અને એવી જ બારીમ થવાના એ પદાર્થનું નામ 'પોલીથીનીસ' એકલ રેશમ. કુદરતી રેશમ એકલ જ મજબૂત એના તાંત્રો હોવા ઉપર તે ને અગ્રીમ અને પામીમી અગ્રી છે. અને એ શામાંથી બનાવવામાં આવ્યા છે, બની છે? મીઠું, કાકરો. ચૂન અને ઉવામાંથી. એ એના જેવા જ રેશમના બીજા દરીઃ પદાર્થ 'નીલોન'ને મળતું આવે છે ને એને 'વિન્યોન'નું નામ આપવામાં આવ્યું છે. ઉપરાંત, પદાર્થ, માલનાં પદાર્થો બની તથા નીચળાઈ કંઈકાંજમાં પણ તે ખૂબ સામ્ય.

અમેરિકાની જનરલ કોલેક્ટ્રીક કંપનીની હિમારત પરના સર્વેક્ષકોમાં એક નવા જ પ્રકારનો ખૂબ પ્રખય રીંગ 'મા-વામાં' આવનાર છે. એ હોવાનું કે માત્ર સિગારેટ બેવડું હોય, જતાં ને અગ્રી રેશમ જેટલાવાર જેટલો પ્રકાર આવે.

એમ? ઉમ

આપણને ધૂલ થતાં બગતરા દેએ થાય છે? સામાન્ય કંઠરો પડતાં; હાં બાંધતાં જે સજ્જતા જે બગતરા કપડે છે તેનું કારણ 'દિશામોહન' નામનું એક રસાયણ છે. હવે ત્યાં જ દર્શનાગ્રામ ખાતે પદ આમડીએ દિશામોહનનો સાચ કંડે છે એ સાચ સીધો જ જ્ઞાનતંતુ આના છેડા પર અચરે કંઈના લોહ તરત જો આગમાં યોગી થવનો નંદરો મનજરને પડેગાદે છે. સામગ્રીના પ્રિયુ પેપર જેવા પડનો શોડા આન કાપી નેને દસ લેકેડ મુશી પીગળીતા આંખે આપનાં તેમાંથી દિશામોહનનો સાચ ત્યાં માટે છે.

નવી હેડીઓ - મગનદીવા

આપણા દેશ વંદે સ્વરો છે. કોલ પેલન દેસીસીને નેવળી આપણ કંઈ છે, ક્યાં આપણા રાષ્ટ્રીયતાસ્પર્શમાં ને ફોલા દિશામોહનથી આપણે રાજુ. એમાંથી નીકળેના ધુમાડા આંખો બગાડે છે એ લુડું. એને બદલે લરીકેન કાનથ જેવા છતાં વનરપતિનો નેવળી બાળી રાકાય એજો એક દીવા નાકેનરમાં વંધાના ગ્રામ કંઈના બચનમાં પ્રદર્શિત દશામાં આપણે દેનો. 'મગનદીવા' નું નામ પામેલો એ નવો દીવા આપણો વનરપતિલગ્ન નેસોના કંઈનામાં એક કાનિસારી સોપાન રમો છે. ધુમાડા જિનાની ન્યાનથી શાંત પ્રદારો એ બળે છે. અને એમાંથી ધુમાડા કચલિન નીકળે નો થે તે આંખને લાગિસાર નથી નીવડેનો. કલ્પ આપણમાં વનરપતિલગ્ન નેવળી મેશનું કાલજ નો આંખના મ્વાન્ય માટે આંજવાનો વિશેષ પ્રાચીન કાળથી આપણે ન્યાં આવનાં આવે છે.

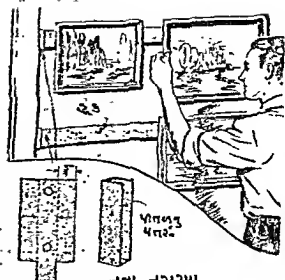
કલ્પે દોડ નોધા જેટલું તેવ બાના આ દીવા અપના-વખાળી આપણે છે. કોલ પેલનની દેસીસીની આપણ અરકાની શરૂાં; તેથીબીજાં આપણ બેરતને ચાલત આપી રાશી; વળી કોથી કલ્પવતરાના ધંધાવારીબાને તથા મુલકાને પલ એ નવી કાલીસીમાં તેથી રાશી; એ લુડું- (સામાજીય પરિણામ)

આપણે પોતે-આપણો દેશ-આપણી પૃથ્વી

આપણા જ્ઞાનતંતુઓની સંવેદન (nerve impulse) વડી જવાની બલિ મેંદે ૧૧૫ થી ૨૬૫ ફૂટ દોષ છે. આપણું હૃદય ૫૪ ઇંચામાં ૨૦,૦૦૦ પિર લોટી રકી-રમાં ફેરે છે.

જમનની એકાદ વચલિ ૧.૮૧, ૧.૮૫, ૩.૫૬ કલ્પવામાં આવે છે તેમાં આપણુ દેશની વચલિ ૩૫.૫૬, ૮૬, ૭૬ છે. પૃથ્વીની સપાટીના પ દેશ કુદડા કપર પૃથ્વીની વચલિના ૫૦ રકાથી વધુ માનવીયા પ્રયા છે.

દુન્યાના દેસ છેડાથી બીજ છેડા મુશી પડેગાદા અપણી પૃથ્વી જેવા ૧૦૬ શ્લો પાવરગા પડે.

નવા નુસખા

પ્રદર્શના કિયે: રાંતી વેળા બીના પદ બીજા ન મારવા પડે ને મારે આ લિસગત કપયાથી છે. બીંતમાંનાં બારી-બારણાં બારસાંખી પર, ચિત્રના નીચના ભાગમાં બતાવી છે નેની પિનબની બાળીઓ પડી રાખવી; તે એક બારસાંખી બીજ બારસાંખ મુશીની બાળીઓમાં પદોથી રંદે એવરી રૂબાઇની કાકેરાની પદોમાં નેમાં બદલી દેવી.

નવાં પુસ્તકો

જયંતીવ્ય: ખ્યાનો: સંપાદક-નવજીવન જયંતીવ્ય વિવેકી ભગા. એ., પ્રકાશક-વજરાતસાહિત્ય સંપા અમદાવાદ: ૨-૪-૦૬; કમરખાયાત્રા: લેખક-દત્તાત્રેય બા. કાલેશ્વર, ૧-૧-૦૬. આલણખાત્રી: લેખક-નિલુભાઈ તથા લુખતરામ, ૦-૧-૦૬. બેનેનું પ્રકાશન રજાન-નવજીવન પ્રકાશન મંદિર અમદાવાદ; પુરાતન દક્ષિણ ગુજરાત: લેખક-પ્રકાશક મણિભાઈ કિ-વેરી, નવસારી, ૧-૪-૦૬; મુખતસોરમાં: લેખક-મુલભાઈ ગ. વડોરા, પ્રકાશક-મુનંદે મથરનું કાચીવ્ય અમદાવાદ, ૦-૫-૦૬; મંદર: લેખક-પ્રકાશક-વડુમની મંદા, બાલવાડા બની-ધાળ મંદાર, ૦-૩-૦૬; આપણી મહાસભા: ખંડ ૧ તથા ૨, દેસીની ૦-૬-૦૦ તથા કાસેયતરંગ ખંડ ૨, ૦-૩-૦૬, બેનેના લેખક-પ્રકાશક નાવરોહાસ ઇ. પેટેલ, મહાર, મુંગદ; વાચન પ્રવેશપોથી બાજ ૧-૨, અભિત પ્રવેશપોથી બાજ ૧, કંદોશી પ્રવેશપોથી (પરિચય પ્રકલિપી) બાજ ૧. ત્રેજીના લેખક-રતિલાલ આર. આપણું, પ્રકાશક-મી. વંમર, મજલ આશ્રમ, પાવાપુર-બીનનાથ (બી. એસ. દેવવે); અરેશોઝુઓ: લેખક-મજીરમદા, પ્રકાશક-બીનનાથ અને માણેલાલ, ૩૫, માકડન, લાકેસ, ન્યૂ મેરીન કાઉન્ટી કોલ મુંગદ, ૦-૩-૦૬; હિન્દુતાની પ્રવેશિકા: લેખક-પર-મીટીલાલ બેને તથા વજરાત અલ્હ, પ્રકાશક-વેલમ કસતલાલ નોરજીલ એન્ડ સન્સ, મુરબ, ૦-૧-૦૬; હિન્દુતાની પાટમાલા: (ખાત પદો) લેખક-મદેન્દ-નાથ વેલતંદાર, પ્રકાશક-વજરાત મિત્રમંદર, મજલ, ૦-૧-૦૬.

સોલાર્સ

પામેલી લક્ષ્મણસંગની મુન્દર લેટો .. શ્રી કનુ દેસાઈનાં ત્રણ આલ્બમો
લશોત્સવ • મંગલાષ્ટક • જીવનમંગલ

દરેકનો સવા રૂપિયા • પોસ્ટેલ ૦-૭-૦

કુમાર કાર્યાલય • રાયપુર • અમદાવાદ

શેઠ ચીમનલાલ નગીનદાસ ઉદ્યોગાલય

(મુંબઈ સરખદે માન્ય ક્ષેત્ર)

મિકેનિકલ અને ઇલેક્ટ્રિકલ એન્જનીયરિંગ .. રેડિયો એન્જનીયરિંગ
આ ક્ષેત્રમાં મેટ્રિક સુધી બળેલા નિવાર્થીઓ દાખલ થઈ શકશે.

એપ્રેન્ટિસ ફેસંમાં

અંગ્રેજી તીવ્રતું મોડલ અથવા માલાન સુધી બળેલા નિવાર્થીઓ દાખલ થઈ શકશે.

- ૧. આ ફોર્મના અભ્યાસક્રમ અને વર્ષો મુંબઈ સરખદે પરીક્ષા માટે માન્ય થયાં છે.
- ૨. બાદરામના નિવાર્થીઓ માટે સ્લેટ-અભ્યાસની સખવટ કરવામાં આવી છે.
- ૩. અભ્યાસક્રમ, નિયત્રો વગેરેની પૂરી વિગતો માટે ચાર આનાની ટિકીટો મોકલીને પરિચયપત્ર મેળાવી લો.

તરું સપ્ત તા. ૨૦મી જૂનથી શરૂ થશે.

દાખલ થવા ઇચ્છનારે ૧૨મી જૂન સુધીમાં નીચેના સરનામે અરજી કરવી

હી. મ. પડિયા, વ્યવસ્થાપક, શેઠ ચી. ન. ઉદ્યોગાલય, એલિસબ્રિજ, અમદાવાદ

રસથી

વંચાતાં એ પુસ્તકો

એમાંનું એક 'અજાંતાના કલામંડપો' તો ગુજરાતી સાહિત્યમાં આજ સુધીમાં અજાંતાની કલા પર યજ્ઞોત્ત્વ પહેલું પ્રકાશન છે; અને વિગતમાં, વિવેચનમાં, વિવિધતામાં તેમજ વિપુલતામાં, એટલી ક્ષીમતમાં એની તોલે આવે જોતું એક પણ પ્રકાશન બહાર પડ્યું નથી. શ્રી સ્વિચંકર શર્મા જેવાને હાથે લખાણેક: પરિચય લેખણાનું આ પુસ્તક, ૬ ત્રિંગી ચિત્રો, ૧૬ પાનાં બરીને અસંખ્ય આલેખનો તથા ફોટોગ્રાફો અને લખાણને પણ પાને પાને અજાંતાનાં શોભનોનાં દેખાંકનોથી ભરપૂર છે. દોઢ રૂપિયા (પોસ્ટેજ જુદું)ની ક્ષીમતમાં આટલી પ્રચૂર સામગ્રી આજ લગી હિંદુ લોકમાં આ વિષય પરના કેઈ પણ પ્રકાશને આપી નથી.

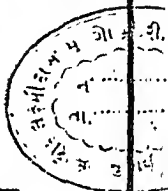
બીજું પુસ્તક 'અજવાળી રાત' તો ઘરેઘરનું માનીતું યદ્યપદે જોતું પુસ્તક છે. માનવ હૈયામાં રમ, કષ્ટના અને સૌંદર્યનું સાઆજ્ય જમાવતી જિજ્ઞાસુ મધુરી અજવાળી રાતની પંદર તિથિઓ સમી પંદર સુંદર વાર્તાઓ એમાં છે. માત્ર કુમાર-કિશોરો જ નહિ પણ ઘરનાં નાનાં-મોટાં, સ્ત્રીજન-ધામજન સૌને રમ, વિનોદ અને વિચાર આપે એવી મનોરંજક ખંચાણકારક અને અસ્વપ્નોદા-વાર્તાઓનો એ મંચહ એવાજ વિવિધરંગી ચિત્રો અને મનોરંજક રૂપરંગની સજવરવાળો છે. ક્ષીમત બે રૂપિયા પોસ્ટેજ જુદું.

તમારા
ઘરની ભીંતો
તપાસો

એના પર શું છે? કાં તો મહત્તિમાં કેઈ-કેઈ કોઈ આવી કે સીમારેતની ગુનેગાર કરનાં અમોરકારી કુરૂપ ચિત્રો! પર-દેશનાં સંદિગ્ધોન્દર્ય અને મોઝાલોનાં અથવા રાગઓ તે રમણીઓનાં ચિત્રો! અથ-આપણી પુરાણકથાઓ અ-દેવદેવીઓનાં ભદ્રાં ચિત્રો! આપણા દેશજ મંરકારોને પો-તી ને રસરસિતે વિ-જોમી અને સારિયક કલા-કાંના ધરમાં છે... એવી કાળ મય વાતાવરણ જગવતી, ન-યનાભિરામ કલાનાં ૭ સુંદર ચુનકાં રંગચિત્રોનો એક મસા પોસ્ટેજિયો (સીપર) 'અજવાળ કલાકલાપ' નામની કુમાર મા-પોસ્ટેજે ખરાર પાડ્યો છે. સી-મંકર ગયળ, કનુ દેસાઈ, મણિ-ભાજ પરીખ, સોમાભાજ શર્મા અને હમોન્દાજ મદપતી ઉત્તમ કલાકૃતિઓ ચૂકેને એમાં વંચ-રેલી છે. પ્રત્યેક ચિત્ર ૧૪x૧૧ ઈંચિના માપના બ્લક કાર્ડ... મરી ગયાવ તેની સ્થાપામંધરી-રંગીન છાપામાં છાપેલું સાથે એ ચિત્રોનો અને આલેખક કલાકારોનો ટૂંક-રિચય પણ આપેલો છે... માત્ર એક રૂપિયો. પો.

3141

આમીરની બધા પેરોનાએ મેલ (૧૧૧૩૪)

૧૮૮

અને છેલ્લું—તાલું પ્રકાશન

રંગલહરી

આઠ નવાં આકર્ષક રંગચિત્રોનો સંપુદ
પહેલી આવૃત્તિ અલાસ યદ
અને ગીત બહાર પડી

અવશેષ 'કુમાર'

પાછળનાં વર્ષની રહીસહી ફાઇલો
અને છુટક અંકો—સરતી કીમતે

★

થોડા નવા ઉમેરા સાથે

★

ફાઇલો

વર્ષ ૬ તથા ૧૧ની • દરેકના રૂ. ૨-૦

વર્ષ ૧૦ અને ૧૨ની • દરેકના રૂ. ૩-૦

પોસ્ટેજ ભુક્ત.

નીચેના છુટક અંકો • દરેક એ આને

તમારી ફાઇલમાં ખુદતો ફાઈ એક એમાં છે ૧ તો
શોધીને મેળવી લો. અથવા તમને મનમથલા ફાઈ
પામું અંકો મંગાવી તેની ફાઇલો બંધાવી લેશો તેથી તેથી
રસમય અને સંજોગ આદિયનો આમોલો સંમત
તમને સરતામાં મળી રહેશે:

૩૭, ૪૪, ૪૫, ૪૬, ૪૭, ૪૮, ૬૦, ૬૧, ૬૭, ૬૮,

૭૧, ૮૪, ૮૬, ૧૧૬, ૧૧૭, ૧૨૦, ૧૩૨, ૧૩૩,

૧૩૪, ૧૩૫, ૧૩૬, ૧૩૭, ૧૩૮, ૧૩૯, ૧૪૫, ૧૪૬,

૧૪૭, ૧૪૮, ૧૪૯, ૧૬૬, ૧૭૦, ૧૭૧, ૧૭૩, ૧૭૪.

જેની નીચે લીટી દોરી છે તે સળંગ
અંકો છે. એટલે, એ ખરીદનારને નછવી
કીમતે આર, છ કે વધુ માસનું સળંગ
વાચન મળી શકે છે. જેઓ આખી
ફાઇલો ન વસાવી શકે તેમ હોય તેમણે
આ લાભ જતો કરવા જેવો નથી.

ફાઇલો બધી આંધ્રા વિનાની સગવડવાળી છે.

દિશામન તદ્દન સાફી (પોસ્ટેજ વગરની) છે.

ટપાસ અર્થે એક દોઢ એક પૈસા પ્રમાણે વધુ

મળીને સાથે જ નાણાં મોકલવાં. અલ્પદેશના

આદરોએ એક દોઢ આરથો આગો અને પરદેશના

આદરોએ એક દોઢ દોઢ આના લેખે મોકલવું.

બી.વી.પી. કરવામાં આવશે નહિ; પોસ્ટલ ટિ-

કિટો અથર મનીઓર્ડર કે પોસ્ટલ ઓર્ડર દ્વારા

નાણાં આગાઉથી જ મોકલવાં.

અનુયોગ

આ એકમાં સૌથી પટેલી બલામણુ તો સરહાર પૂર્વાસિદની નિગ્રહબાની નીચે શિવન અને સંયમપૂર્વક ચાલેલા પ્રાણવાન વ્યાયામસંવંતી કરી શકાય, તમારા જેવા જ એક કુમારને હાથે લખાએલાં એ સ્વનાં સંસ્મરણોમાં તમારા જ હૈયાના આવેશો વહેતા જણાશે. અને એ વાંચ્યાર છતાં સુર-હારણના ત્યાગથી કે એમના ઇવનસંદેશથી તમે આશ્ચર્ય રહેતાં છો. તો એને તમારા પ્રાણની લાચારી જ ગણી શકાય. આપની કાવનાં રાષ્ટ્રીય ચાલુર માટે જે પાયાનું ઉત્તમનન થઈ રહ્યું છે તેમાં તમારા સ્વનમ અને શક્તિની અપેક્ષા રાખતી વ્યવસ્થામાં તમે જ્યાં હો એ રમે વિસરતા. આપણી ભુવન જનના જામણુ શક્તિનો પુરસ્કાર જોઈએ એટલે કે છે. પરંતુ અનુભવની ક્ષિતિઓ વિસ્તાર પ્રમણુશક્તિ વિના થવા જાય જ શક્ય છે. જનના અન્ય દેશોની જેવી પ્રગતિઓથી તમે બીનવાકે હો' તો જે આ એકમાત્ર 'મુવપ્રદેશનો વસાહતી' તમારી એ દત્તિ ઉત્કેષથી વિના નહિ રહે. એ શક્તિને કેટલી બધે લાવશે એ તો તમારી કિંમતદારી પર આધાર રાખે છે. આપણની દુષ્ટી વર્ગમાં રહેશે. આર્થિક સંકેત તો તમે સમજી શકો છો અને કાકેશાહે જવા 'મિત્રની મુજબ' નો પણ વિનાઈ અનુભવશે, પણ 'અનન્ય પરાઈ' આ વખતે રમે સૂકતા. કાળો લોભને પાવન કરતી રાત્રીએકની અંધારાની ત્યાં પ્રવિષ્ટ કરનાર અને ત્યાં નહીં જઈ રહેવાનું નિર્માણ કરનાર નવજુગના લગીરમના તથા અનન્ય એમાં આલેખેનું આનંદન અનન્ય એનેક સમસ્યાઓનો તમને સરળ ઉકેલ આપી રહેશે. આજી તો 'મગર'નું સાંકેત આલેખન, 'જલનેકર'નું સાંકેતલેખન, 'તેજાજાઈ'નું વ્યવસ્થાન કે 'આપણી જી ગતી પ્રભતી શારીરિક વિપતિ' પર વિચાર દર્શાવતા કેટલાક નવાઓના છેલ્લા ને એવા જ વૈવિધ્યવિશેષ વચાસૂના સાચા વિજાઓ છે જ, પરંતુ વિરોધ: તો આ એક કુખાં. અનન્ય અભ્યાસોએ અર્થ અનુયોગની સાધનાવિધિને જ આપીને સંતોષ માને છે.

ચિત્રો:

દારમીરની દવા (કેટા)	એ. સૌંદ ૫૬
મુવપ્રદેશ (મુવપ્રદેશ) મુવપ્રદેશના મુવપ્રદેશનું દર્શ્ય મુખચિત્ર	મિત્રાસ રોહિત ૨૧૬
ચિંતામણિ અંક (કેટા)	શ્રી ભારદ્વાજ ૨૧૭
મુવકોની બગી (કેટા)	મુખચિત્ર પાછળ
કેટામારી દરોહાનું પરિભ્રમ	

કૃત્ય:

વરિયા	પ્રદક્ષાદ પાંદે ૨૦૬
-------	---------------------

ચરિત્ર:

મુવપ્રદેશનો વસાહતી	અશોક દર્પે ૨૧૪
--------------------	----------------

વાર્તા:

મજૂત	અશોક દર્પે ૨૧૮
------	----------------

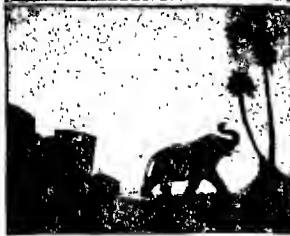
લેખ:

મગતરોને માનવી બનાવનાર વ્યાયામસત્ર જન્માર્ત સમુદ્ધ	૨૧૧
મિત્રની મુજબ (મિત્રમિત્ર-૪) દત્તાત્રેય બા. કાલેશકર	૨૨૧
મગર	અશોક દર્પે ૨૨૪
મગતેકર	જયંત ને. શાંકશી ૨૨૮
આપણી જાંબની પ્રાંતની શારીરિક વિપતિ	પાપકલાશ શાંદ ૨૨૬
અનન્ય પરાઈ	પ્રજ્ઞાસ છ. મોંધી ૨૩૦
મિથાબાઈ	દે. વા. ૨૩૫

વિભાગો:

માત્રી નગર	ર. મ. રા. ૨૧૭
આ મદિનેત (નગર) દનિદાસમાં	૨૨૦
પંચતરની વાર્તા (બાળવિમાન)	દે. વા. ૨૨૧
આપણાં પગ (એક અપરજા)	મુલાળાશિંદ પાંદે ૨૨૬
દુર્ગત (બાળ કવિતા)	દેશવસાત જાંદાશંકર મહેતા
Our Friends Abroad	
કેટામારી દરોહાનું પરિભ્રમ	જલપત્ર નાદીશી
મધુકરી	રોના, સેલીમાં
કેટાનું પાનું	૨૨ અનન્યચિત્રો

સુદા. જનમાસ રાવનું દર્શન અને પ્રજાસત્ર-વિશેષર નવજા. સુદાં કિ. બાર આના ૧૪૫૪ મેવનુ અમરાવાઃ પાંદે ૨૧. ૧, પ્રકરણના ૨૧. ૧૫: આના: દુષ્કાળના ખાસ ક્રમસિપ એન-૮ અને બહેરખન કાર્યોસય બેધાર મિત્રેસ રડીદ, બીલ એન-૮: આન. આર. કેડની પીપુર, મુરુન, કુમારમાંનાં સર્વ લખાણો ચિત્રો અને ફોટો

ફેલોચાફી હરીફાઇનું પરિણામ

કપર: ટાળી બાલુ, 'મિત્રી' - બાઇ હીરાલાલ પી. બટ્ટ (અમદાવાદ), પદેલું ઇનામ; જમણી બાલુ, 'મહેશ્વર' - બાઇ
 જાડાલાલ શંકરભાઈ મિત્રી (નડીયાદ), ત્રીનું ઇનામ; નીચે: ટાળી બાલુ, 'અન્ના' - બાઇ અમરેશ્વર, ચાંદણી (નડીયાદ),
 બીનું ઇનામ; જમણી બાલુ, 'અંકુશ' - બાઇ ધનરથામ દલાડ (અમદાવાદ), મોંધામી. ૬

ઘેરૈયો

-શિખરિણી-

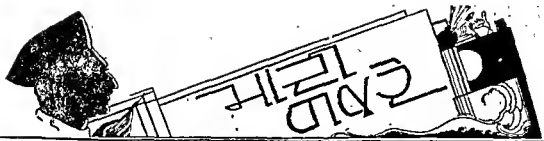
અમે તો ઘેરૈયાં; ગંગન મહીં જે રંગ ઊડતા,
અને જે રંગો આ અવનિ-તટ રંગીન કરતા,
અમારાં છંટાચે ઉર અકલ એ રંગ ઘડી ને
અમે શ્રે રંગાઇ અવનિ નભ જેવા બની જતા.
મલા ઘેરૈયો કેા વિધવિધ લઇ રંગ ધૂમતો,
ઘડી પૂર્વે છાંટે, ઘડીક વળી પશ્ચિમ ભરતો,
કદિ આખે આખે ઘનદળ મહીં રંગ પૂરતો,
કદિ માને રંગો લઈ ગંગનામાં આપ કરતો.

અમીએ એના એ ફરીફરી બધા રંગ ઊડતા,
અતુ છંટાતી, ઓ દિન-રજની એ રંગ ધરતાં,
અને હાઠે રંગો તુલ, કુચુમ, પાંચ, ફળ મહીં,
વળી આવી આવી અમ મકલ ભાષે જીડી જતા.
અમે ઘેરૈયા સૌ ગુલુ ગુલુ ધૂમી શોષ કરતા:
કહીં ઘેરૈયો એ? કહીં છુપીઓ રંગનિધિ આ?

પ્રજ્ઞાદ પાદેશ

SL 12

જૂન ૧૯૪૦

તાકાલ અને ખર્ચની કેળવણી

● દુનિયા આખી આજે વ્યવસ્થિતપણે બંધકર યુદ્ધ ખેડી રહી છે અગર ચોક્કસ વિસ્તૃતથી તેનો સામનો કરે છે ને વખતે સિંદના પ્રતિભામાં વ્યાયામ કે ક્વાયતને માટે, શરીર-સ્વાસ્થ્ય માટે આપવા શરીરબંધારણ માટે પૂરી પ્રાથમિક ભૂમિકા પણ રચાઈ નથી. કનાજાની રચનામાં આજના શીખ્યા વ્યાયામવર્ગોના સમાચારો આપણને મળે છે, પણ ને પ્રશ્નિતઆમાં પ્રવેશને કસાદ ફેરવે છે, જેઓ એ વર્ગોમાં લડાયા છે તેમના મુરબ્બીઓ અને મિત્રોના તેમાં રસ ફેરવે છે, એ ને તેની વ્યાપકતા વધતી જાય ત્યારે જ જાણાય. બધા વિદ્યાર્થીઓ ધર છોડી ખર્ચ કરી વ્યાયામ વર્ગોમાં ન જઈ શકે, પણ ધનુ પાતાના આમ કેનરની બહાર, શરીરના વર્ગ અને વય પ્રમાણે વિદ્યાર્થીઓને બેઠા કરી શીખવવાનું અનુકરણ કરી શકે.

મોક્ષનો માર્ગ ઉઘાટનારા નીલાપ્રવચનો ને 'વાસવભો-માં' હોવે કે લાગ્યાની મેદની ભમે છે, પણ 'શરીરમાર્ગ' ખજી ધર્મસાધનમ' બાબત ફેદ ધર્મપ્રવચકે ઝેરા દેખા નથી, અથવા નવરના શીખેનો, વરિષ્ઠ અધિકારીઓ કે પ્રોફેસર વગેરે તેમાં આગળ પડી યુવનયુતિમાં પાતાને બેળવ્યા નથી. સૌ નીચેને યુરોપનાં યુરોપના સમજાવરોના સવારમાં પાઠ કરે છે, પણ દેશની શારીરિક તાલીમ અને પરિપાલકોના હેસાપણ વિકસે કોઈ અનુભવત નથી. પાંદરા નીચે કુષાઈને ટમરટપર જોઈ રહેલી મુલક દિશ્વળો જેવા સૌ ભૂદી સજામતી નીચે જાનના ખેલ મિલાળી રહ્યા છે.

આફતો, મુસ્લિમો કે કેવરસજાના સમયે આપણું શું થાય તેનો પ્રત્યક્ષ અપાર આ પ્રવચને હકકો વખતે, નાસનામ વખતે કે કુલના આજીવ પ્રકાંટ પ્રકોષ વખતે જ થાય, પણ તે વખતે એક સીદાઈ તતાં રવાન ખાલી કરતું કે અસહાયને કડાઈ જવાં અથવા વંદના ખખીને પણ વ્યવસ્થિત કરે દુઃખ સહન કરતું એવા એવા યુક-ધાર્મી આપણે પછે કલ્પના પણ આવતી નથી એ ફક્તુ હકીકતથી વધારે હુમ્મય શું હશે ?

શ્રી છેલ્લાહ પુરાણીના ઇવનમરના કષ્ટે મુજરાતના આખા જગતમાં, રાષ્ટ્રીય સરકારે રાજાઓમાં ફરજિયાત ક્વાયત ફાખસ કરી અને મુજરાત મધ્યસ્થ વ્યાયામ ખટળ રમવાયું તથા શીખ વ્યાયામવર્ગની સજાવત શરૂ

છતાં શ્રી પાપટલાલ શાહનો 'મુજરાતની હામી પ્રવચી શારીરિક રિપોર્ટ' પરનો આ અંકના પૃ. ૨૨૬ ઉપર ઉલ્લેખ લેખ જોતાં આપણે આંક ફેરવે નીચે છે તે ૨૫૨ જણાવે. એ આખો લેખ તેા અમે રમણસેકાએ લીધે આપી નથી રાધા, પણ તેનો સાર જે આ અંકમાં આપે છે તેની પાછળ પણ જે ધમકા જણાય છે તે રાજામધ્ય-લોકોનાં મનમાં ઊતરે તેા હવતુ પણ વધારે પ્રકાશ અને માર્ગદર્શન મળે તેમ છે. ઍટ્રિકની પરીણ પચાર ફાળી આપનારી એજન્સી જેવી ખાનગી અને સરકારી શાખા શિક્ષકજગતમાં એ લેખ ફોા પણ પ્રકાશ નહિ ફરી શકે? એ કાર્યમાં મહોક્તાં પરિણામો આપનારને પારિતોષિક આપવા સુધી પણ એમણે તત્પરતા બતાવી છે.

દેશની શારીરિક અધોમતિ અને અસહિષ્ણુતા ઉપર તેા પૃ. આંધીય પણ વ્યાકુલતા અનુભવે છે અને જે જામખીથી તેમણે સરકાર પૃષ્ઠીસિદને મુજરાતના લોકોની સેવામાં પાછા અપાવ્યા છે. શારીરિક સહનશીલતા અહિંજુતે દર્શાવે સરકારકષ્ટે પાતાના મુક્ત ઇવનમાં ફરજિયાત અને દલે તેા એમાંનું કંઈ કુવાન જગતને આવડવું મળી નથી કેઈ પણ દેશને આજે ઠકી રહેતું હોય તેા પ્રથમ એ નવનના વીર પુકોવાનું દળો તૈયાર કરવા જ પડશે. પછી ને સત્યાગ્રહમાં વીર અને કે સમાજની સેવામાં અંચ અંચ અગર વિજ્ઞાન કે ચંચલા પ્રદેશમાં થાદોમ કરે કે નવકોનિ સામંદાનાં તલ તપાસે. તાકાત અને ખમીર કેળવ્યા સિવાય કેઈ જીવાન પાતાનો સંસ્કાર પણ કુવારી રાધવાને નથી.

એ શરીરઆપાર એક વખત શરીરના બાંધા માટે જ જગતમાં પ્રકોષ પામતું હતું તે જ કાઠીઆપણના નેકોનિ સરકાર પૃષ્ઠીસિદે શોધાના શીખવવેમાં તાલીમની સરખાવટાવ્યા ત્યારે અસહ કાઠીઆવાંડીપણું ફેરતું હોતી વખતે છે તે જણાઈ આવેતું. આપણી રાજાઓ અને પ્રજાઓ પીલાઈ દુષ્ટો બની રહેજા, આસામી પ્રોફેસરની નકલ દીશા બનેલા અને પરીણાતા આફરોને શરીર જેવી મુશ્કે મ્યાનવ ખમતરોને મિનત અને વ્યવસ્થા શીખવતાં મરદાને પૃષ્ઠીસિદ જેવા પીઠ યોજાને શી આનરવંદના શરૂ કરે એ તેા એ પાંત કેઈ વખતે કહેશે ત્યારે જણાશે. પણ દલે કેઈ કેઈ તાજા રહેલી આફરોના સામનો કરવા મિનત અને તાલીમનાં કાર્યક્રમ નોડવવા માટે કશું મુશ્કે વાપી છે ?

અમના આક્રમને પરિપક્વતા આપવા ફેટલી મુદત આપી શકીશું ? હવે તો આજ અને કાલની વચ્ચે તજનનું મહા-બારત રચાઈ રહ્યું છે. ગુજરાતના તરફેળે ! એનો સંદેશ સમજી

એ ? વજતની પળે પણ તમારા રાષ્ટ્રને પાછળ કે આગળ મૂકવાને અમૂલ્ય કિંમત ધરાવે છે. મોજ માણવાના, સુવાના કે અપાં હાંકવાના દિવસો રહ્યા જ નથી. ર.મ.રા.

મગતરને માનવી બનાવવા નીકળેલા ભગીરથનું વ્યાયામસત્ર

સરકાર પૂરવીસિંહે અથવા વિધાઈશિના પ્રિયપાત્ર બનેલા નવામીરાને અર્ધસાત્રત અંગીકર કરી પૂ. ગાંધીજીના આશીર્વાદ લઈ ગુજરાતને પોતાની સેવા અર્પણ કરવા નિર્ધાર કર્યા છે એ વાત એકેએક જગ્યાએ પ્રસિદ્ધ થઈ છે. એ કાર્યનો સમારંભ તેમણે ગ્રાંધા આગળ કાઢીઆવારના એક ખુલ્લેથી કરી રીતે શરૂ કરી દીધો છે તેનો જ્ઞાતાંત એ પ્રાચીનમાં વચેલા એક તરુણના પત્રંગાંથી સારનીને અહીં આપ્યા છે. એ પહેલાં સરકારજીના જ પત્રમાંથી એમની આપના દર્શાવી આપતાં ફેટલાંક લાકેડા જોઈએ :

“... કાઢિયાવાર ઔર ગુજરાત કે પ્રખ્યાત કુમાર કે લિચે કયા યદ કચિત નહીં હૈ કિ વલ્લ વર્દા પર પહુંચે, જહાં કિ કાઢિયાવાર-ગુજરાત કે કુમાર એકચિત હુએ છે ? વ્યાયામ વર્ગ કે કેમ્પ મેં પાંચ બેડે તરખ, એક બડા શામિયાના, આસન સારથિયાં ઔર ત્રીન છાંટે બિઠમે લગે હુએ હૈ. કેમ્પ કે પાસ હી સરક પર લગે હુએ પેરોંસે કેમ્પ કી સોઆ બડે ગઈ હૈ. મેરે ખ્યાલ સે દરક દેખને ઔર ચીતરને કે સાચ હૈ. યદિ આપ આ દર દેખોએ તો આપ મેરે સાથ સદમત હોએ કિ કુમારોં કી યદ હાસમયલ કા દરક કઈ દરેયોં સે જ્યાદાદ મનોહર હૈ. ... બહુત નજરીક કે બલિષ્ઠ મેં કાઢિયાવાર-ગુજરાત કે કુમાર એક નવા હી ચિત પેશ કરેશે, તે મેરી દરિસે બહુત હી મનોહર હોગા. હાસ લિચે આજ કે કુમારોં કા ચિત ઇતિહાસ કી દરિસે બહુત કપયોમી હોગા. ... આપકી માહિતી કે લિચે સિખતા હું કિ વર્ગ મેં ૬૪૦ બાઈ ઔર ૬૦ બહિને શામિલ હુએ હૈ.”

હવે પેલા પત્રો :

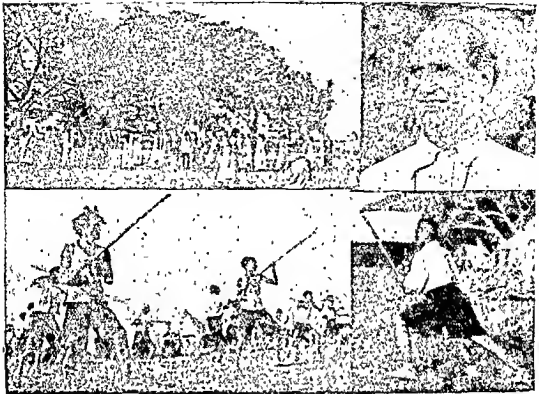
ગ્રાંધા આયામવર્ગ તા. ૪-૫-૪૦

અહીં બહારમાં પહોંચ્યા ત્યારે ભણે અમારા નવા-બત માટે જ લિપ્તા હોય તેમ ખ્યામીજી સામે જ લેવા લેતા. અમે બેઠવાં કે હુલ મારા મેં મિત્રો અમને પોતાની સારીમાં લઈ ગયા. ધોળેધામે સારીમાં કેમ્પના વધતી ગઈ અને અત્યારે અમે છ જણા છીએ.

અમારો કેમ્પ ગ્રાંધા ગામથી એક માઇલ દૂર ખેત-દામાં આવેલો છે. સપડીઓ, તંબુ અને શમિયાણા નાખી અમારા માટે રહેવાની જગ્યા કરી છે. ખેતરમાં દેડાં આંગી, ફેની નાખી જમીન સાફ કર્યા છતાં હજી પણ ડાંગે-ખિયાં અમે camp-life છપવા આળ્યા છીએ તેનું બાન કરાવે છે અને એ રીતે ધરતીનો પ્રીયા સંપર્ક તાલે રહે છે !

એક બાબત સારીઓની દાર, એક બાબત મેરિ સો દોરડો માણસો સહ શકે તેવો સમિયાણો, એક બાબત તંબુઓમાં આંકિસ અને શિકેરો, પાછળના ભાગમાં વડ નીચે બોલનશાળા અને સોથી વધુ અમલ્યનો, રસ્તા પારોનો નવાં આવનારનું સ્વાગત કરનાં ઘડાદાર વડ—તેની નીચે આપણા થાય છે તે—આનું બધું દેખવું વાતાવરણ છતાં શહેરી વિધાઈને તમામીજીની કીડા કરતાં અહીંના ટોચોખિયાં વધુ ખૂંસે છે. સ્વામીજીએ પહેલે જ દિવસે કહી દીધું કે ‘અહીં હું તમને કદ બોજવવાનું શીખવારવા માગું છું. તમારી પાસેથી મુન્ત શિકેરપાત્રની આશા રાહું છું. તે કોઈ એમ માનીને આવ્યું હોય કે અહીં આસાની હશે તો તે આજ જ લાકેડા લય.’ આગ દહેવા છતાં નવામી-જી અમને એકેએક સમવડ મળે, ને માટે શોકલણ કરે છે. અહીં કોઈ લખેલ નિયમ નથી. નવામીજીની સૂચના અને હુએ તે જ નિયમ. પણ તે હુકમમાં સરકરી હુકમે જેવી તીખાશ ન ગળે. આટલી દિવસમાં અમારા બધાની નાની નાની નબળાઈઓ, જોદરમરી, અને પોષાપણ ચીંધાને નવામીજીએ અમને એવા નો કપાલ પાડ્યા છે કે બધા મોંઘા પ્રાપ્ત છે. નહાવામાં, જમવામાં, કરવામાં, હર-વામાં, જોલવામાં, નિત્યકાર્ય કરવામાં એનીએની ફેટલી જે ઝીળી ઝીળી બાબતોમાં રહેલી અગોરી અપહ્રુતા ઘડીએ ને પળે નવરે ચડે છે. કાતણ વર્તેલવાના કાચથી માંડી બાપ-જો આપવા સુધીની વ્યવસ્થા કપર નવામીજીની નજર ફરે છે, ને આમાં રજ કલાકનું છવન કેમ સંગીન અને સંપૂર્ણ બને એ તરફ જ એ વિચાર કરતા હોય છે. અને તેથી જ એમણે કહેલું કે ‘આ વર્ગ દરમિયાન મારા વિચાર તો એકે ખુલ્લે ખેસી માફે છવનચરિત લખવાનો હતો; પણ તમારા બધાની ‘મોંઘની’ જોતાં તો એમ લાગે છે કે મારે પહેલાં તમારે રજ કલાકનું છવન ઘડવું પડશે.’ અને એ છવન ઘડવા તેઓ અમારે કેમ પેશાબ કરવા બેસવું અને રટી જવું એ સૂચનાથી ગાંડી ‘અર્ધિસા’ કપર-આખ્યાન આપવા સુધીના કાર્યમાં શોકલેલા રહે છે. પરંતુ તેમની આટલી સૂચના છતાં બધા ભૂની રેલો બઝી શકતા નથી અને દરેકજ એમને ‘ધર કી બાત’ કહેવી પડે છે.

સવારના પોણા પાંચ થાય, વ્યૂઝલ કુંજાય અને બધા ખિરવરા કપેરી લેવા થઈ લય. કેટલાક હજી પહોંચી શક્યા હોય ત્યાં નવામીજીની જમ પંડ અને આખમાંથી નીક

આપા વ્યાયામવર્ગ : (૧) બહેનોની ક્વાયત, (૨) સરદાર પુસ્તીસિદ્ધ (સ્વામીશય) નીચે : (૧) લકડી : (૨) મેળા વ્યાયામવર્ગના મુખ્ય તાલીમી કુત્તાડ પંચાવન વર્ષના યુવાન જુદા શ્રી આબ્બાસાદેખ ભેગ.

બી બચ. ૪૦ મિનિટમાં ફાતગુ અને ટીનું કામ પહે કરતું જ લેકેબે. સાદા પાંચ વાગ્યે બીનું બપુનલ વાગે ત્યારે પ્રાણના મારે દુકડી પ્રમાણે હારમા બેસી જવાનું. પ્રાણના પછી બાકાએ દુકડીઓમાં કસરત કરવા બુદ્ધિજીવિ પેતરોમાં બેસી જવાનું. બહેનો પછુ મારમાં આવતા નેમના કુત્તાડથી દુકડીમાં આવે અને સીડીઓ તથા દુકડી થવા માટે, પછુ હું તે આ હોદ કલાકની કસરતમાંથી છૂટા મારે અને મારા જેવા બીન પાંચ-સાત માંદગીએ તે દરેકને માથે એક એક ટળ બેચકી સૂર્ય બિગલાં પહેતા પોણા ૪ વાગ્યામાં ફરે જવાનું. (ફરે અર્થથી બેચકી બેતરવા દુર છે. એક સાથે ફર જણા તરી શકે તેવા ફરે છે છતાં તેનો દુકુપયોગ થતાં સ્વામીશય તરેવાની મનાઈ કરી છે.) ત્યાં જઈ, ટળ પાણીથી બરી, શરીરે માલિસ કરી, તેમાં પેરનું માલિસ કરતાં બરધા કલાક બેસી રહેવાનું. અમારા માટે આ ટળ-બાથ જ કસરત અને ફર. સાથે સાથે sun-bath પણ થાય. ત્યાં બે જ વખતે સ્વામીશય આવી પહેાંચે અને અમારી બધી ફરીઆદ સાંભળે. પોતે નહાય અને અમને સૂચના આપે.

અમે નહાઈને (બરી રીતે પેટ પડાવેને જ) પાંચ

આવીએ ત્યાં આ વાગ્યે ફર પીવાના પંદ વામી. ફર સાથે ચણા પલ્લુ આપે છે.

આકાશી સાદા નવ 'શરીરવિજ્ઞાન' કપરે નદવડખર્દે મેડી બધામ્યાન આપે. ત્યાર પછી ૧૧ વાગ્યા મુખી નહાવાયેવાનું આપે. ૧૧ વાગ્યે જમવાનો સંદ થાય. જમવામાં ફાળ આત ફોટલી શાક. ફોટલી એક પડવાળી પનુ બખને લીધે પાંચ છ બખઈ ભય છે. ફળ અને શાકમાં મરચું જ ન મળે. શાકમાં વિરામીનવાળા (કાલવાળા) બરાકા તેો દરેકજાં ફોલ. ફોલ વખતે તેની મદદમાં બેનું શાક આવે. ધી દરેકજનું પાંચ ફપિયાનાર અને તે ૧૧. ૧૫ ફપિયામાં આથી સાફ તેો ન જમળે. જનને dry and clean પધતિ મુજબ વાસનું ધોઈ નાખવાની.

જમ્યા પછી ૩ વાગ્યા મુખી આરામ. તે દરમિયાન ફોલ નહાવાયેવા ભય, ફોલ વાંચિ, ફોલ બંધ. હું ટપાલની કામગીરી કપર છું એટલે મારે વચમાં એક કલાક કાંઈ ને કપર વેચવાનાં. એ પ્રમાણે બીન ફોલ સાણ, નોટ વગેરે વેચે. આજથી ૨ ને ૩ વચ્ચે ઓપાજમાં ફોલમાં ફિરીતો વર્ગ ચલાવવાના છે. તમુ વાગ્યે સામાન્ય વિષયો કપર આમ્યાન થાય. પહેલા વિષય ઓપાજમાંએ અદિસા

દારુણ ઝંઝાવાતો ને કરાલ ઓકળદંશ ત્યાં આદમીને ઊભો જ થીજતી દે છે અને

ધરતીની છાજલી સમા મુવપ્રદેશ પર જઈને વસાહત
કરનાર યાન વેલઝલની ખતરનાક સફરની રોમાંચકથા

સા ઇંગ્લીશિયાના ઇંડા વેગનમાં એક પૂત્ર પર
સુદાર તરીકે રોજે જતા કોઈ તરુણના
દિલમાં મુવપ્રદેશની પાતો સાંભળી, ત્યાં પહોંચવાની
તાકાવેલી જાણે, વગનાં જ ધીકતું ગધું છાંડી પાસવાર
ફેરીયાંતો એળંગી ત્યાં પહોંચે, અને એ કરાળ
વેરાનનો રક્ષાયા ધરાદતી અને, એ વાત પહેલી નજરે
તત્વારા માન્યામાં નહિ આવે. ઘણાંને નડેલી આવી.
પણ કુર્કુરકના એ સુદાર યાન વેલઝસે નો એ રંગરક્ષી
જમિની પ્રારત્નવિક્રતા આકંઠ પીધી છે. એના કુટુંબને
વારસો જ જર્મનો ઈને 'Wanderlust'—બગલાગમ
કહે છે તેનો મળ્યો હતો. એનો બાઈ અંતરના એ
અવાજનો વગ કહાંકે આટ્રેલિયા પહોંચેલો ને એના
અંતરગામાં ને કયાં શુભ ઘણે નેનો આજ સુધી પત્તો નથી.

ને વેલઝસ પણ ૧૮૮૪ માં સુદારકામ શીખીને
ઝગદેજથી પગપાળો ઉપડી છનોઆ, દીએરે, ગોરિનયા,
સર્પિયા ને કંઠે કમાનિયા સુધી રખડી આગમો હતો.
આટ્રલાંદિક પાર કરી ઉત્તર અમેરિકામાં ને ધૂએ
હતો ને પશ્ચિમ આફ્રિકામાં રેખાક વર્તન સુધી આવડ્યો
હતો. દિડી મદાગાસ્કર પણ પાર કરી, કાડિવોરડોક,
પોર્ટ આર્થર ને કંઠે ગાદકાલ સુધી બટકી પછી જ ને
કુર્કુરક પહોંચ્યો હતો. એરસે એના ધ્યેયને પહોંચવા
માટે જોઈતાં અનુભવ, સાધનાની ને ત્રિદારિલી નો એ
મુશ્કેલી જ એકો હતો.

એને થયા કરતું: 'એ રાજકારી કેરીઓમાંનો કોઈ
માથા ફરેલો જણ કોઝાકિતા પહેરામાંથી છટકી જઈ,
અંધનો સદિત જંગલો ને વેરાનો એળંગી જાય છે,
તો હું મુક્ત અનુભવ શા માટે નહિ? ને હું તો તરુણ,
મજબૂત ને તંદુરસ્ત છું, સાધનસંપન્ન પણ છું.' અને
એના અંતરતકમાંથી જાણે તેનો જવાબ આવતો: 'તું
ચાલી નીકળ, ચાલી નીકળ, નુંદેલમંદ જ થવાનો.'

પુત્રનું હામ પૂરું થયું કે એ જીવ્યો. એવડ તળિયાની
એક ધોડગાડીમાં એણે જોઈતાં સપ્નાં જોઈતાં ને
સામાન બરી લીધી. જાતું બંધેલો પણ એ ન હતો,
એરસે નકશાનાં ચીતરામણોનો તેને કળા અર્થ ન હતો.

ઉત્તરમાં જવાનું છે—એ દિશાએ જ આગળ વધના
રહેવાનું છે, એરસે જ માત્ર અંધાર નેને હતો. આંખ
એળંગી પણ ન શકે એવાં સૂકાં ધાસનાં બીડાં વીધી
પચીસ દિવસે તે કારિન્ક પહોંચ્યો. એ બીડામાં જુલથી
પણ એક સજાગતી કાંડી પડી ગઈ હોત તો શી વસ્તે થાત?

ત્યાંથી આગળ વધનાં ધિરિમ નહીં આવી. હોટસો-
એક વાર પહોંચી એ નડીને કહિ એ દિવસ રખજો
ત્યારે તેને ગાડાના વીસા એક ફેકાંજે પાળીમાં પેસતા
જણાયા. ત્યાં પાણી કીકડું હતું. એટલી નાની નહીં
પાર કરતાં પણ એ કષ્ટાક ગાળ્યા, એટલી વેગબદ
ને ધસતી હતી. બીજો જ કાંકે માથોડાપર ધાસ
અંધેલું હતું. ને એ પાર, કુર્કુ ત્યાં તો કાયાં ને ગીચ
ઝોડાણાં એવું જંગમ શરૂ થયું કે હેતેડા ને આકાશકાનાં.
કપડાં મળાતાં ગીચ જંગલો તેની પાસે કંઈ વિસ્તારમાં
નહિ. 'કંદેકે ફેકાંજે' નો અંધારું એરસું વધી જતું કે
બરગપોરે દોલો સજાગપરો પડતો! પણ પ્રણુ દિવસે
એકસપંડે ને આખું પાર કરી ગયો ત્યારે તેનાં અનુભવ,
દિમત ને આત્મપ્રત્યય અનેકગણાં વધી ગયાં હતાં.
એ એકાકિતામાં આગળ વધતાં પહેલાં એને વિચારો.
આવતા કે આવમાં દાપવગ બાંધ્યો કે બીજી ગંબીર
છન, ચર્ચા ચા માંદો પડ્યો તો શી વસ્તે થશે? પણ
પછી તો કેમ જાણે પોતે એ અપેક્ષાનો જ એક
બાગ દોષ તેમ એ નિર્બીક બની ગયો.

ત્યાંથી આગળ વધતાં કુન્ડના ખરખરકા વિસ્તાર
આવી લાગ્યા. કૂટ હોટ ફટની ત્યાં ત્યાં પથરાયેલી
ટેકરીઓ પર ગાડી આમતેજ ઉઘાળતી રહેતી. ક્યારેક
એ પાંખીયાં સમાઈ જતી ને ઘણી વખત તો પાળી
અગ્ર સુધી પહોંચતું. આમ ને આમ દીવાતો તે
લીનાને કહિ એકેકેમિન્ક પહોંચ્યો. એના સોનાના
ચિતારો પર દંભરો કામદારો કામ કરી રહ્યા હતા.
નહી પણ ત્યાં ખુચ મોટી હતી ને રડીમરો આવી
નાંગરતી. ત્યાંથી જોઈતો સામાન બરી ને જીવ્યો.

પાણું અનંત જંગલ શરૂ થયું. બીવર, વડ, શિયાળાં
ને જરૂર દલે દેખાવાં શરૂ થયાં. અંજોલ બરવાડો ક્યાંક
ક્યાંક બેઠવા. એમના ઉત્તરગામના મહેમાન સ્થર,

નિમ્ન કોલીમ્લક. એમની વચ્ચે નદીને કાટખૂંચે જ, ઓળંગતી મુરદેસ એવી ફુંગાતી ધોડા આસેલી હતી. એજ પળ એવી જડેમનમાં પડવા કરતાં કોલીમા આવી કાગતાં ફુડાડી સજ કરી ને પડેલાં કરતાં ચે વધુ મજબૂત તરાપો ગળાવી કાઢ્યો. સાંજ પડતાં કિનારાના કોઇ જાડ સાથે તરાપો જાંધો તે માડી પર ઊંઘી જતો ને સવારના પાંચ પાંચે કડી, 'એ કસાકમાં રસોઇ પતાવી સાત વાંચે તો ઊપડીનીકળતો.

નિમ્ન કોલીમ્લક પડેંચીને નણુ મહિનાના સાથી-દાર તરાપાને નજરે પડ્યો; પળુ એવી ચે વધુ જૂના આવીદાર તેના ધોડાથી ચે વિદાય લેવી પડી. કારણ કે આગળ આપતો પટ ધોડાથી સઘો જન્ય એમ ન હતો. એ માટે તો રેનડીઅરો જ દેખેએ. આંગુલીની આંખે ધોડાને એજ વિદાય આપી ને રેનડીઅરોની ગાડીમાં જાધા જરૂરી સામાન સાથે નેજુ મજલ આગળ લેવાવી. રેનડીઅરો વેચનારે તેને તાકીદ આપેલી કે દિવસમાં એક વખત તો નેમને ચરાવવાં જ. દોઢ દિવસ સુધી એ આરો ન મળ્યા તો એ આગળ પગલું નરિ ઉપર ને કાંઈ ઘડ મૂકજશે. એની ખોરાકની દરકાર ન રાખનાર કમભાગી ઇન્સાનો ખૂરી વધેથી મોતને બેરેકા હાંવાનાં જવાતો પળુ એજ આપ્યાં.

આ એતવોળીનો બધ મનમાં સંકરે તે કાલુચિન ટાપુ તરફ વળ્યો. રેનડીઅરો ધોડા કરતાં પાંચમણી ઝડપે જરફની પડચાર પર ત્રણે પડેનાં જતાં હતાં. એટલી ઝડપે વડેઓની ખૂરી આંગાનો ત્રાસ પળુ ખૂરી જતી જતો હતો.

એ કાલુચિન પડેંચ્યો ત્યાં સુધીમાં દરિયો થીજ ગયો હતો એટલે બેરેકાના શિકારી કોઇ વંદાણ પર જવા મેળવી આગળ વધવાની મુરાદ જર આવે એમ ન લાગ્યું. આથી એન્ટ સૌરેન્સ ટાપુ તરફ ને આગળ વળ્યો. એનાં દારીમૂજ ને જટા વંધીવંધીને પેવન તથા ફેડીથી એવાં તો જરજટ જતી ગમેએ કે તેણે પોતે લખ્યું છે તેમ તે વંદારનો નદિ તો કોઇ જંગલીનો મતભાઈ તો જરૂર લાગે. જિરડીમાં એણે કદી ન લેએલા એવા એરકીમો લોકો અડી મળ્યા. એમાંના ફેટલાક રશિયન બાપા મળ્યાના હતા. નેમણે તેને ઉત્તરના પ્રદેશોની લેઇતી મારિતી આપી. ન્યૂ સાલ્મીદિયા ટાપુઓની કુસાકરી આકરી રોઈ રેનડીઅરોથી એ

જમ સદન નદિ થાય એમ જણાવી એને નેમણે એટ ટાપુઓ પર પડેંચવા કહ્યું.

ને એ મુજબ તે એટ ટાપુઓ પર પડેંચ્યો. પળુ ત્યાં ન મળે એકે જાડ કે ઝરાણું કે ન મળે એના ખુશનુમા દાખો પર દર્શા કીતોનરી. જરફ ને ખાંખામાં જથે વ્યાપી રહેલી. મૂકાં માછલાં ખાઇ ને જરફ ચૂસીને એણે વખત મુજરવા માંડ્યો. ફેડીથી જલવા માટે ઝરીર શેકવા જાળતણુ ન મળે, એટલે તે નાચી, ફૂરી, ફોડીને તેને શરીરને ગરમી આપવી પડતી.

એ શાપિત ટાપુ પર એ ખૂબ રજગ્યો. રજગી રજગીને પગની તાકાત પળુ એસરવા આવી. 'મું આ જ અંજનમથી મારો ફેસલો થશે!' તે વિમાસનો હતો. ત્યાં તો માછલી ફંધાવાની વાસ આવી, વળી ખૂબ રખડ્યો, પળુ કશો જ પતો ન મળ્યો. વળી પાછો વિમાસણે સ્વડ્યો, 'હું જનમાં તો નથીને કે કે મોડે તો નથી ઘડ ગયોને?' પળુ ત્યાં સેટ સૌરેન્સના એરકીમોએ તેને કહેલી થાત વાદ આવી કે કુપવાસી એરકીમો જરફની સપાટી નીચે ઘર ખોદીને રહે છે. ખૂસો પાડતો એ આગળ વધતો ગયો ત્યારે એક જખોડમાંથી ફંધાટીએ લપેરેલો એક નાનો આકાર ગદાર નીકળતો દેખાયો. નેજુ અણસારે એને સન-તડ્યો એટલે કોમસાનો મંગવર જથે એને દેખાડ્યો. એ કોમસાના મદાર પર રહી જરફ એગળવાની ને કોઇ બેરર આવવાની રાદ બનેતો. સસલાંના શિકાર પર નખતો, એક ખડક પરની મુનામાં નિવાસ રાખી વેલજન રિધર થયો.

આખરે જરફ કસાક કરતો તટવા લાગ્યો ત્યારે એક રશિયન બેરર જટાજ આવી પડેંચ્યું. એનો કપ્તાન અંડુ કડક હતો. ખૂબ સવાસતવાળા પછી, વેલજન કુદારકામ તણતો હતો તેથી તેને સાથે લેવા એજ દા પાડી ને ગદશમાં ખોરાકપોસાક ને આવતા શિયાળા માટેના જથે મુદેનંમ આવવા કહ્યું. વળતાં એને ન્યૂ સાલ્મીદિયા ટાપુ પર ઉતારી દેવાનું કહેલું ને મુજબ, ૮૩ અક્ષાંશ પડેડી બેરર પકડવા જાદ તેને ત્યાં ઉતારી દેવામાં આવ્યો. કપ્તાન પૂરો પ્રામાણિક હતો એણે તેને ડયાચંધ ખોરાકનો જથે, દાડગોજા, એગ્ગરો, લર્કુ-મિસ પાકિર, ડાખેમાસ્ટ, હરેક તળુમાંની એવી જ પેડી મીખુખતીઓની, પારિયાં, જુટ, ગરમ કપડાં—

ધ્રુવદેશનો વસાહતી (અરોહ હરિ)

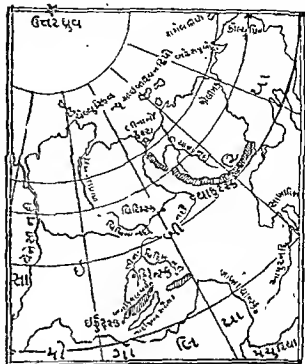
ટંકામાં, લોહતી તમામ પરજુઓ પડી પાડી. ભર-
તીનાં પાણી ન પરોવે એટલે દૂર એ ગધો સામાન
મુકાવી, જરાયે વખત ગુમાવ્યા વિના તાજાં તાજાં આશ્રય-
સ્થાન મેળવી લેવાની શિખામણ તેને આપી, હેઠ્ઠી
વારના દાઢ મિલાવી ને પિરાય કર્યો.

અને વેલગમની ગિરગીમાં નવો સહે શરૂ કર્યો.

તેમજોસો ને એકસો. અનામ સાગરને તારનો વેલ-
ગમ ખેડો. એનાં રેનડીઅર એની ગામે દોડી આવ્યાં.
એ નાગી વેરાન ભૂમિ પર માનની ને તેની વચ્ચે આ
પરજુઓ જ માત્ર આડ કરે હતાં. નેમને પરવારતાં
તેની આંખમાં આંસુ આપી ગયાં.

દરે એ આશ્રયસ્થાનની શોધમાં પરજો. અરો
હટ કોચા ખડકો વચ્ચે આવેલી એક ખાઈ તેને ને
માટે સુયોગ્ય જણાઈ. ધ્રુવના ઝંઝાવાતોના ઉત્તરના
પરેડી એ ખાઈના ખડકમાં શુકા કોરી તેને ગમણાં
મજાજૂત ગારાણાં જડી રીખાં. દલા અજવાળા માટે
દરિા દહા શકાય તેવું એક આકાંદે તૈયાર કર્યું. વાર્નિશ
તરીકે તેણે લીમતા ઉપયોગ કર્યો. પછી સપડી માટે
શુકાની વચ્ચોવચ એક વાગ કોડા ને એક વાગ પરોળો
ખાડા ખોદી કાઢ્યો ને તેમાં તળિયે શાકડાં, ઉપર
ફાવસા ને મધાળો સૂકું કિચત ગાંધી દીધું. (ધ્રુવ-
પ્રદેશના ફાવસા એન્જીન જેમ તરત જ સળગી ક્રિડ-
નારા હોય છે.)

ઓક્ટોબરનો વચગાળો આવતાં સુધીમાં દલામાં
હડીનું પ્રમાણ વધી ગયું. ધ્રુવશિશિરની શરૂઆત થઈ
ગૂરી હતી. સાગરનો ધુપવાટ દરે ગર્જના મઠી જઈ
માત્ર સિસદારાણે રહી હતો. બંધકર ધુમ્મસ પડવા
માંડયું. એ ધુમ્મસમાં પારો નીચે ને નીચે જિતરતો
ગયો ને દરિયો વધુ ને વધુ શોત હતો ગયો. અરક
તેના પર લખતો જતો હતો, પણ દણુ પૂરો ભાર-
ગસો નડેતો જતો. ભરતી વખતે એનું પડ દાઢી
કેડતું. ને ક્યારેક તો નીચેની દલા દલાઈને એની
ઓચિની ધસી નીકળતી કે આસપાસથી અડકતા હુકડા
વાળો ઉંચા હોડી પડના ને તેનો અવાજ તો એવો
થતો કે તોપનાં ધડાકાને એ અંદી ભય એ શેરેલા
હુકડા નીચે પડતાં થેત તો પાછા જામી જતા! એ
પ્રગટામગટા વચ્ચે કાંપ તો આવે જ શાની? એ

પરિસ્થિતિમાં ધણુ એ ધ્રુવસફરીઓ માંડા જતી ગયાના
પણ દાખલા ગળ્યા છે.

ને એ વખતે ધ્રુવશિશિરના પસરાતા હરખનું
ગયાન તો ગમે તેટલું આગેહજાતનાં અનુભવ વગર
કરવાનામાં જિતરવું સુસ્કેસ છે. આખો વિસ્તાર ધીમે
ધીમે અંધારાની આદરમાં લપેટાવા લાગ્યો. નવેમ્બરમાં
બહેરપરેસો ઓરોમ્યપ્રકાશ (Northern Lights)
દેખાયો. થોડો થોડો વખત દેખાઈ ને અદર્ય થતો. થોડી
વાર ઝિમેઅરના પ્રાંગભમાં એ પ્રકાશ દેખાયો ને પછી
મદાનો અદર્ય થયો. થોડા દિવસ રહી જુદાજુદા
રંગો આકાશમાં ફૂટવા માંડ્યા. કિતિજ પરના એ
રંગો જેમજેમ ફાટ થતા ગયા તેમતેમ તેમાં જુદા
જુદા આકૃતિઓ દેખાવા લાગી. ક્યારેક સામરસમાં
ઝરકડો દૃશ કરતાં લાગે, તો ક્યારેક મનદળો ફોડા-
ફોડ કરતાં લાગે. ખરેખર, એ દર્ય અવધર્મ જ છે.

પછી ધીમે ધીમે આકાશ કાળું થતું ગયું ને તેમાં
તારા ફરતા દેખાયા. દસેક દિવસ એ આર્યું. નાના-
જથી થોડા દિવસ અગાઉ આકાશમાં સાપ જેમ
વળોટાનું ધુમ્મસ દેખાયું. ધ્રુવશિશિરની એ આગવી
હતી. પછી એ ગયું જ અદર્ય થઈ ગયું ને ખરેખર
નિપાળો ખેડો. પારો ૮૬ (અનુસંધાન ૪. ૪૩૩મે)

જેમ દરેકે ધંધાને હોય છે તેમ દાકતરી ધંધાને:

હાતા ખખા, ચાંકડું જ્ઞાન મુખ, દહાર ગાંધા
ને વીંછીના આંકડા જેવી પણ જરા ભરાવવાનું
મજાવાળા પ્રોફેસર કરંડજી કંઈક લથડતે પગે ખંડમાં
દાખલ થયા. અને દાખલ થતાં વેત, 'આજે આપણે
દરેકને કરતાં જુદો જ ક્રમ લાઇ ધરીશું' એવો ઓણતા
થોડીવાર વિચારમગ્ન ઊભા રહ્યા.

એ થોડી વારમાં વર્ગમાં થયો મણુમણુટ ફેલાઈ
ગયો. યુદ્ધના છેલ્લા સમાચારોથી ખાંડી છેલ્લી આવેલી
ફિશ્મ પરના અભિપ્રાય જોતાઈ ગયા. પણ પછી
પ્રોફેસર દેવરથ થતાં એ મણુમણુટ શમી ગયો. ગંધાની
નોટજુકો ઉપરી ને તે પર પેનિસિસા તોળાઈ રહી.

'મહા કાસે આપણે 'લઈ'લમ કોલમ' પર વિગત-
વાર વિવેચન કરી ગયા.' પ્રોફેસરે શરૂ કર્યું.

આ વ્યાખ્યાનવર્ગ એકિસ કોલેજનો હતો. પ્રોફે-
સરે વિદ્યાર્થીઓ તરફ સદાનુજ્વલિ કાલવતાં આગળ
ચલાયુ. 'હું માનું છું ત્યાં તુથી તમને જાણને એ
અત્યંત ટેકનીકલ વિષય લાગેલા. એટલે આજે ફરી
એ જ વિષય પર તમારું જુદો કમરડા કરાવવાનું
મને ફિક નથી લાગતું.'

'એટમજી છટકવા માગે છે.' કાલ ઝીણો અવાજ
મંબળાયા, પણ પ્રોફેસરના કાન ઘુટી તેમ પહોંચ્યા:
તેમણે તો આજુ જ રાખ્યું: 'આજે હું તમારી પામે
સમગ્ર દાડપિંજર ચર્ચવા માર્યું છું. એક વખત માંસ-
આમકે મંદાએલા આનંદ મુડાળા પરંતુ અત્યારે એડાળા
જનોના એ કથેવર પરથી તમે અને સાર તારવો એમ
હું ઈચ્છું છું. ટૂંકમાં કહું તો, આ દાડપિંજરને દહ
મે દાડપિંજર નહિ પણ માણસ જ તમારે સમજ
કેવાનો છે. તે કેમ, તે હું તમને કહું છું.'

વિદ્યાર્થીઓએ ચકિત નજરે પ્રોફેસરનાં ભવાં પર
પરસેવો જામતો જોયો. એટલું જ નહિ, પણ ફરી
જોણનું શરૂ કરતાં પોતાને પડખે જોડેલો દાડપિંજર
ઉપર એમણે એક અર્ધઅંકર દહિપાત પણ ફરી લીધો.

'તમારામાં જે સાદિત્વના જોખનીનો દશે તે તો
જાણતા જ દશે કે ચોરિકની ખાપરી પર હંમલેટને
કેટલી ગંધી ફિલસૂફી સુએલી. જાપીસ દાડકાંના અનેલા

એ દુકકાને એણે 'A fellow of infinite jest'
કહેલો.' એટલું કહેતાં એમનું મુજનું પોઈન્ટર પેલા
દાડપિંજર તરફ વળ્યું ને એ જોડ્યા. 'આ પણ એવો
જ એક નમૂનો છે, પણ એવકક.'

આ ઓચિંતા વક્તવ્ય અનેક વિદ્યાર્થીઓને ફિ-
શ્મ જનારી રીધા. કેટલાકના હાથમાંની તો પેનિસિસા
પણ પડી ગઈ. પ્રોફેસરના ચહેરા પર વિચિત્ર ફિશ્મ
ફરજી રહ્યું. અને એવો જ વિચિત્ર એમણે સવાલ
કયો. 'તમે કહી શકશો કે આ દાડપિંજરનું મૂલ્ય છે?'

'જાડુ મરસ નમૂનો છે, સાહેબ! વૈદકીય સંજ્ઞા-
ધન માટે કામએ પેડનું બેટ ધરેલું દાડપિંજર છે!'
કાલ વિશેષત વિદ્યાર્થીએ ઉત્તર આપ્યો.

'એક રીતે કહી શકાય કે હા!' જવાબ આપતાં
લખી મે એમની મુઠા નીચે પેલું ફિશ્મ રમી રહ્યું હતું.
'સાચું કહું તો, વૈદકીય સંજ્ઞાધન મારે તેનું સારી
અર્ધજુ થવાની એક કલાક પહેલાં જ દાડપિંજરની
રચના પર અમારે યોગે વાલિવાદ થયેલો.'

વિદ્યાર્થીઓએ નોટજુકોની ઉપેક્ષા કરી દેવે પ્રોફે-
સરની વાત પર જ મથણું લલ દેર્યું.

'ગિયારો એ સમર્પન હતો. પણ એની છંદી કરતાં
એની છલ વધુ તીકણ હતી. પોતાનાં ઉમદા મુજ-
જતિ હોવાનું તે માનતો અને એટલો એ એવકક હતો.
દહી પર વાદકીય કદની વેળા પણ આંગળાંની ફણગતા
કરતાં એની મુજજતિ વધુ ઉભરાઈ નીકળતી...'

ફરી એક દહિણે દાડપિંજર તરફ એમણે કયો.
એમનાં ભવાં પરની છાજલી પર પરસેવાનો વધુ જમાવ
દેખાઈ આવતો હતો ને તે નીચેની આંખમાં કંઈક
લિરકાંરનો ભાવ પણ અનિર્જત થયો હતો.

'એની એવકક રમૂજ અને કમાઈ જેવાં એનાં
આંગળાં વડે પેલું એણે પ્રક્રિસમાં થોડીપમી સર-
ળતા મેળવેલી. કમનસીબે માદા એક મિત્ર-વિગદનવ
મિત્ર-ને તેના ઓપરેટિંગ ટેબલના આશરે લેવો પડ્યો.
ઓપરેશન જાડુ જ નાજુક હતું એ સાચું. પણ શારીર-
શાસ્ત્રનું મેપૂર્ણ જ્ઞાન જરાપતા કાલ સમયેને એકાદ
સફળતાથી પાર પાર્યું હોત. પણ એણે... માદા

પણ એક બેઝફક્ત બેજવાબદાર સર્વજનની છરી ત્યારે તેના પર પાણી ફેરવવા બેઠી ત્યારે પ્રો. કરંજીઆએ આ પગલું લીધું;—કયું એ તો એમના વર્ગમાં મૂકેલું હાલપિંજર કહી ઉઠશે

દોરતને . . . ખલાસ કર્યો. મને ખચર પરીને હું ત્યાં પહોંચ્યો ત્યારે મારે માત્ર ક્ષય જ નોવાનું રહ્યું હતું.

પ્રોફેસરનો અવાજ નરમ પડ્યો. એમની કંઠેર આંખો પણ ભીંજીતને નરમ ગતી. પરંતુ એક પણ વારમાં જ એ નરમાશ જતી રહી, અને પાછો પહેલાંના તિરસ્કાર તેમાં ઝળટી ચૂક્યો. 'તમે વિદ્યાર્થીઓ તો હતો શારીરશાસ્ત્ર ને વાદ-કાવનાં મૂળતરવો' જ શીખી રહ્યા છો. તમે હાજર હોત તો તમને કદાચ એ ઓપરેશન મિથ્યા ગએલા કોઈ મહાપ્રયાસ જેવું લાગત. પણ મને, વર્ગીના અધ્યાપકોને, એ ઓપરેશનમાં શું દેખાયું? ખત—છરી સાધેના એક બેઝફક્ત પોતાની જ ગતીએ કહેલું, એક અશ્વમ્ય જીન.'

એકએક વિદ્યાર્થી એની બેઠક સાથે જ જાગે દેખે તો જરાઈ ગયો. અને શાંતિ થે એટલી જવાઇ ગઇ, કે ધડીઆળનો ટકટકારો પણ તેમાં વિચન કરી જળવાવા શ્રાવ્યો. પ્રોફેસરે જાતી રહેલા સમયનું માપ મેળવવા થીઆમ પડે એક નજર નાખી આગળ ચલાવ્યું.

'મારી પાસે હવે એ માર્ગ રહ્યા ન્તા. એક તો એ નાપાક સર્વજનને જનરલ મોડિકલ કાઉન્સિલ સમક્ષ ખડો કરી તેની જનતા-પ્રેત્યેની બેજવાબદારી ઉઘારી પાડી ડોકમાંથી તેની નામ કરાવી નમાવું. પરંતુ એથી તો ખુદ મને પોતાને જે ધંધા પ્રત્યે અનલસ માન છે તેવી બેઝફક્તી કરવા જેવું લાય. મારી નિરંગીનો મુલેર્જીકાળ મેં એ ધંધાને સમવેસ છે. અને એથી થે વધુ ખૂદે તો એ જનત કે અંતિમ વિધિ પહેલાં તો મારા પ્યારા મિત્રની શ્રાદ્ધ પર અનેક કોઈતાં યુગ્વદવા પામત. એટલે હજારા-પ્રેક્ષક મેં જીત્તે માર્ગે રવીકાર્યો

એક શબ્દ ઓડ્યા પિના મૂદ મને હું મારે થેર સાંજોં કર્યો. તમારામાંના વળાખર નદી પાંચના મારા

એ મિત્રાસ પર આવી ગએલા છો. મનુષ્યને લગતા અનન જ્ઞાનબંધનનો નેટસો વાસો મેં મેળવ્યો છે ને છો હાથે આપ્યા કરવામાં મેં સદા મારી જનતને ખુશનસીબ માની છે. ત્યાં મેં કાબો કરેલી પ્રયોગ-શાળા પણ તમારામાંના વળાએ તોઇ છે. ગમ ત્યાં જ જતને હું બેઠો.

એક કલાકવારમાં મેં નિર્ભય કરી શીધા ને એ જ સાંજે મને મળી જવા એ સર્વજનને મેં ટેલીફોન

હરી દીધાં. એણે મહાંતર્યા કરવા માંડ્યાં; પણ તે મારા આગ્રહ પકડી રાખ્યો. એટલું જ નહિ પણ એણે કરેલા ઓપરેશનની થોડીક સમાચારના પણ કરી. એણે આપવાનું કબ્જીયું. મેં સંપૂર્ણ રૂમના મળા-વવાનો પ્રયાસ કર્યો ને એને પણ પોતે ક્યાં ખાતર છે તે કાઢીને ન કહેવાની તાકીદ કરી. મારી ધનકીને ત્રણ એણે ગયું કબ્જીયું રાખ્યું.'

પ્રોફેસર કંઈક આજે અત્યાચાર સુધી સ્વાચની રાખ્યા પાછળના ગ્રામમાંથી છુટકા બન્યાં. એમની સાફસી આંખોએ ધરીઆગ તરફ વંદા શેતાં તેમણે પાછું આગળ ચલાવ્યું:

‘એ મહાશ્વર સર્વત્ર મારે ઘેર આવી પહોંચ્યા. હું એને સામે શેવા મણા. કોઈ અમોઝ ધરમાં પ્રવેશતા બેનું નથી તેની પાછા ખાતરી કરી લીધા પછી અમે એકદાગિયામાં બેઠા. એણે સીધા સવાસ કર્યો કે હું શું કરવા માગતો હતો.

“કેમ વળી? શારીરશાસ્ત્ર-ખાસ કરીને અદિ-ગિજર પર થોડીક ચર્ચા.” મેં કહ્યું.

તમે ક્યાં જાણો છો? તેમ હું ઘણી વાર મારા વિષય પરથી આંડા ગૈરુરી પડી હુકિસાણી ચર્ચાએ ચડી જતું હતું. પણ તમારે જાણવું જોઈએ કે કિસ-મુશીબમાં એક નાનો ભોજ પણ ખૂબ અબ્યાસ માગે છે. મને એ વસ્તુ જ અબ્યાસમાં નથી આવતી કે જવતા માણસને હાડપિન્ડો પ્રત્યે ત્રાસની લાગણી કેમ ઊપજે છે. કદાચ એની સાથે જ મૃત્યુની કલ્પના જોડાઈ ગઈ હોય. પણ તમે તો જાણો છો કે હાડ-પિન્ડોને જે એમની પાતાની સહેલુક સંતતિ હોય છે. એમનામાં પોતપોતાનું ઉમદાપણું હોય છે. માણસ એનાથી ત્રાસે છે તેનું કારણ. આપા બેરોગ પાયા પર પોતાના જીવનનું નિર્માણ થએલું નિવશી એને આંતરિક શરમ ઊપજે છે. એને ગૌરવ ઊપજે છે એના પર લેપડએમાં માંસચરણી પર. પરંતુ મને તો હાડકાંના માળખામાં જસદા સ્વિશેષ અધર્મલુદ્ધે છે.’

અને હરી પેલા ગ્રામમાંથી એક છુટકો એમણે પેટમાં ઉતાર્યો. એમની અદિધર જનતી આંગાને ધડો-આગ હવે મેલવણી આપતું હતું કે એમને માટે પા કસાકથી વધુ નખત કાનજ નથી.

‘મારી વાતચીતથી એ નાખોવા સર્વત્ર ખૂબ ઉત્કેશા મળે. અરી હરી એક વાત તમને કહી દઉં કે શોવાદર ચકેરા ચાહે તે પ્રસાદની બાવબંગી પ્રદર્શિત કરે-આનંદ કે ઉંઝ, પ્રેમ કે નિરંકાર,-પણ બોપરીના જે કહ્યું તે પાપીસ દાડકાં પર તેની કશી જ અસર થવા નથી પામતી. એ જ રીતે મારા મન મિત્ર પ્રત્યેની લાગણીના મેં જતાવવા મારેલા ઉત્કેશી અમારી બંનેની બોપરીએ અસિમ જ હતી. મેં એને મદદ ગમીયામાં જરાક લટાર મારવાનું કહ્યું. તે મમતીનીના બાર એકા કરવા તે સંગત થયો.’

‘ઉલાનમાં મેં એને એક બોપરી જતાવી. તારા જુગની એ બોપરી મને એક બાદકામમાંથી મળી આવી હતી. એટલી ગથી પુરાતન બોપરી પર પણ એ ઓપરેશનો દરમિયાં હતી ને તે પણ આજનાં માથોનાની શાધ વિના; છતાં શાકળ રીતે. મેં જરાક પારીકાથી એ તપાસી જવા તેને કહ્યું. તે નીચાં નાન્યા અને...

અને મેં સર્વત્રનું જ એક દર્શિવાર-છરી જસ-જર તેના હૃદયમાં દુરાચી રીધી.

એક નિરીકથી એકાદ વખતમાં અમારા હૃદયોત્કેશ મંવાને નામેદારીએ એ હંસાન મુકું થક મારા પગ નહક ટળી પડ્યો. આખી રાત મેં એના પર મારી કારીગરી અચાની ને મજબૂત મુશીમાં તો તમારા શારીર-શાસ્ત્રના પાક મારે સંપૂર્ણ આદર્શ ગંને એવું દાડ-પિન્ડ તેમાંથી નીપજવી કાઢ્યું.’

આખા વર્ગમાં સવાસો ઘવાઈ ગયો. કેટલીક વિદ્યાર્થીનીઓના મોંમાંથી ધીમી ચીસ પણ નીકળી ગઈ. પણ ધડાઆગ તરફ આંખો મટમટાવતાં પ્રોફેસર આમળ વધ્યા.

‘આજના આપણે પાક આંખો સમાપીએ તે મહેત્રાં એક દહીડત તરફ તમારું ધ્યાન હું ખેંચવા માણું છું. એ દહીડત તે પગને અંગેની. અગાઉ હું કહી મણા છું તેમ આપણા પગ ટાર્સસ. મેટાટાર્સસ અને પાંચ આંગળાંનાં પાંચ છુટાં અંગેના ગળેકાં છે. આખા શરીરનો બાર એ ઉપાંડ છે અને એને લઈને પાચી બંગીન કે એવા પદાર્થો પર એ પોતાનાં ચિક્ર આંટી રહે છે.

હવે મને લાગે છે કે હું સર્વત્રને રંડશન પર ઉતારવા મળે ત્યાં એ જતાના (અનુસંધાન પ્ર. રહેડમે)

મનામંથન

૪ મિત્રની મંડલવળ

‘સ્મરણયાત્રા’ પછીના કાલના

કાકાસાહેબના કૌલેજનોયનનાં

ફેટલાંક સ્મરણો

પરચુરેની અને મારી દોન્ની લાંબો વખત ટહો. અમે બેઠણ વાદ લડ્યા અરા. પણ નેટલોવે વાદ રહેજે તડ સંધાયાં. અમારા બંનેના સ્વભાવમાં બદુ જ આટું સામ્ય હતું. છતાં એકબીજા પ્રત્યે ઈંઝોઈ આઈયળ પણ હતું. હલબમાં જમતી વખતે અમારી વાતો ઘણી વાદ અંગ્રેજીમાં જ ચાલત. વાતોમાં એ વખતે મને એવો શોખ લાગેતો કે વીણીવીણોને મોટાંમોટા જાણ અંગ્રેજી શબ્દો હું વાપરતો. તેથી પરચુરે મને જોના-મન હરેતો. એને ખબર ન હતી કે હું પગદ છું છુ સાદી અંગ્રેજી, પણ હેવલ વિગાદને આવડે જ મોટા શબ્દ વાપરતો હતો. એક વખતે મુખાંત પરીક્ષાનાં અમારા પ્રોફેસરે મારા પેપરનાં વિશેષ વખાણ કર્યાં. પરચુરેને આશ્ચર્ય થયું. એ મારા પેપર લઈ ગયા. અમાં એકે મોટા શબ્દ ન મળે. અટપટાં ચાલુમવાદ (Idioms) પણ ન મળે. પરચુરે મારા પર ચીડાયા: ‘તમે મને છેલ્લો-એક આપું સત છેલ્લો. તમે લખો છો એ ફીલ્ડ જુદી. અતે હલબમાં લોતો છો એ જુદું. આ ઈતરામળનું ‘વેદ’ હમી રીતે વાળું?’ મેં દસતાં દસતાં જવાબ આપ્યા, ‘મને વધારે ઓછાંમને’

તે દિવસથી અમે મિત્રો થયા. પરચુરે પાસે હરેવા જેવી નાનપણની વાતો ઘણી હતી. પણ સ્મરણશક્તિ હરતાં હલપનાશક્તિ એવી પાસે વધારે દોવાથી એક જ પ્રયોગ જેટલોવાદ હરે નેટલોવાદ નર્વાનવાં પાકાંનરો અમાં મહી આવતાં. મને એ પાકાંનરો રાધી છાટો બતાવવામાં રસ આવતો. તેથી અમારું સરસ જાગતું. ઘણીવાર અમે બંને સરારે વાદ વાગ્યે ઝૂકી નવાકીધોઓ કંઠમાં જના તે નવસ વાગ્યે પાછા આવતા. કંઠઝૂસવ હોલજની આમ્પાસની રેક્ટરીઓ પર ખૂબ ક્રપ્તોદોર્ગિએ, ઈંડા પવન ખાધો હોય. સરસ મૂખ લાગી દોય એટલે ખાદે તપ વાગ્યે પાછા આવીએ ત્યારે અમારા બંનેનો મોટાં અમાં નો રાત્નાંચોલ અને મોનીનાં રીમાં વાળાં થઈ જતાં કે એ જોવાની અમને મજા પડતી.

તે વરસે મને મોટા પર ખૂબા પડતી પડેલો ઓરડી

મહી હતી. પરચુરેએ એની જ નીચની ઓરડી પગદ હતી. આ સમયકે સ્વાર્થી અમે ઘણીવાર મહી શકતા: અને પરચુરેને ચીડાવે દોય ત્યારે મારી ઓરડીની લાઈસની જમીન પર મારાં ટંબેલ્સા હું મલકાવતો. એ અવાજથી એના વાચનમાં ખલેલ પડતી ને એ ચીડાઓને લડ્યા ઝુપક આવતો.

એક દિવસ આપા છાત્રા નોહાન વમદ જ પરચુરે, મારી ઓરડીમાં આગ્યા અને હરે. ‘હાલતહર, આ મારે ચામ છે. એ મરન નથી થતો. હું તો મિનિસાલ પાસે જમી કદિયાદ હરવાતો છું. આના ઓલાજ થયો જ જોડીએ.’

હું હથું ન સમજી શકતા. મેં પૂછ્યું, ‘પણ હમું કે થું?’

‘છેલ્લાક મામાઓ મારી વારી તલ્લે પેગાલ હરતા બેસે છે. દૂર જતાં એમને થું મનું દરદર છેલ્લો દુર્ગથ.’

અમારા વખતમાં હાંસાલયમાં ‘મામા’ શબ્દ સૌમ્ય માલ તરીકે વપરાતો. એ મેં જુદું. ‘આમ’ ‘પીરીશ’ થા મા. મિનિસાલ એમાં થું હતી મહેા છોઝી આઠમુકે ટંબેલ્સા મપરતે પેગાલ હરતા ઝૂકતો દરદર. દૂર જવાની દિગ્મન કે વાનત નારે દોય એટલે વારી તલ્લે બેઠી જતો દરદર. હું થાં મું કે મુન્દેવાદ થયા નારે દોય. એક જ માલસ દોવા જોડીએ.’

‘પણ એનો ઓલાજ શ્રે? એક દોય કે અનેક. દુર્ગથ છેઝી ઓઝી થાય છે.’

મેં હથું, ‘વલે, બીરા મા. મને મારે મીર મુગ-લિંગમમ.’

વતન યંત્રણા પરચુરેને આપા પર ચીડાવાનું મુદ્દે એમ ન હતું. મેં મનમાં વિચાર કર્યો કે પરચુરેના દુખની અંખલા હરીશ તો મોટા સિવસમાં દુર્ગથ અપર મારી ઓરડી મુધી આવવાની. આજેજ એનો ઓલાજ થયો જોડીએ.

તે સિવસમાં ચોપડીમાં નિશાન હરતા નારે હું જાંજી દેગતી દોર્ગિએ મિલે પેનિસ વાપરતો. એ

માંગીને એમાંથી જે તળ ઈંચના હજારો મૂકી છે, માંસ દૂધ પીવાના ખાસમાં એની સરસ જાંબુડી ચાવી બનાવી. અને રાત્રે જાગેના બેઠો.

અગિયારે વાગ્યા દશે. બહાર નીકળેલા માળસના પગરૂપ સંમળાયા. નીરવ રાત્રીમાં જરા પણ અવાજ શય તો ને સંમળાયા વિના રહેતો નથી. મેં અનુમાન હતું છે બહાર નીકળેલા માળસ બરાબર અમારી ભારી નળે, જ પેશાબ કરવા બેઠો છે. મેં મારો ખાસ અપાઝો અને ભારીમાંથી મગ્ન પર અલ્પ આભાસ છેક્યું. બેઠેલો માળસ છટ દડાને ઝૂંપા દશે અને કુતાવળે એવર આપીને છતાં અતોષ થયો. એ હોળ છેને છતાં ગયો એ જોવા મારી આંખીમાંથી હું બહાર નીકળું અને નીચે જાણું એ પહેલાં એ અધાગમાં અરસ થયો.

બોલે વિચરે મેં પરચુરને હતું. 'તારું દુઃખ નિવારણ થયું સમજાવું.'

'પણ હમી રીતે?'

'હું રાત્રે પ્રિન્સિપાલ પામે પરિવાદ કરવા ગયો. પ્રિન્સિપાલ એ માળસને શાધી જાહેરો. અને એને મજા હતી. એણે હમુને હતું છે કરી આનું નિર્દેશ છે.'

'જાઓ જાઓ, મજા કરી કરો મા. તમને નીચલી આંખી મળી હોત તો ખબર પડત.'

'ત્યારે, ને વગર હમી મેં આંતાજ છતાં દશે?'

મેં અને મારી બુક્તિ સંમળાવી. 'એની ટાલેનો તો પાર નહોતો. ને વિચરે તેણે છાત્રાલયમાં બધે કરીને છોના પહેરણ પર જાંબુડા રંગના દાયા છે એ જોવાનો પ્રયત્ન છતાં. પણ ચોર પાછો નીવડ્યો. એણે પહેરણ સંતાડી રાખ્યું હોવું જોઈએ.'

પરચુરે હરે, 'રાત્રે જ્યાં પેશાબ કરેલો એની આસપાસ જાંબુડા રંગના છાંટા દેખાય છે, અને મુખ્ય ડાયાં જમીન પર પડ્યો નથી. એટલે અલ્પ બરાબર વાગ્યું છે. પણ ચોર અતીબાબાની માદગ્યાનાનો શિષ્ય દેખાય છે. એ દાય નરિ આવે.' -

મેં હતું, 'ચોર મલે દાય ન આવે, પણ કરી એ ત્યાં નરિ બેસે એટલું ચોક્કસ. આપણને ક્રેશી વધુ થું જોઈએ? આપણે જાણોએ છીએ, અને એ પણ મનામાં જાણતો હોવો જોઈએ.'

પરચુરેને કરી ગ્રાસ થયો નરિ.

દક્ષાંત્રય ચાલકૃષ્ણ વાલ્લેલકર

દુષપ્રદેશનો વસાહતી (અનુ. આમળના પ. ૨૩૫થી) પદવતો મેળાઓ. અહીં એને એક પ્રેક્ષકનો બેરો થયો. ઉત્તરની બાપાઓનો એક દાસ ને ત્યારે કરી રહ્યો હતો. વેત્તજને તેને ઘણી માલિની પરી પાડી ને એ માલિની પર પ્રેક્ષક એરસો ખુશ થયો કે એને સારી જેવી રકમથી નવાઓ. વેત્તજને ત્યારે જ પોતાનો અનુભવ કેટલો કીમતી છે તેનું પહેલી વાર બાન થયું.

એ જ અરસામાં આમુનસેનના પ્રૌવ ઉડવનના અધેવાઓથી છાંપાની કરારો બદલાવી હતી. 'Lidove Noviny'માં એ અધેવાસ વાંચી તેને પોતાના અનુભવો જાહેર પાડવાનું મન થયું. એ પત્રના તંત્રી રેન્ડેક્સ રેન્ડેક્સિકેને એણે પત્ર લખ્યો. એક અભીદ પર મુરતાક એ તંત્રીએ તરન તેને મુશ્કાલે મોક્ષાપે ને એ મુશ્કાલનું પરિણામ ને વેત્તજનો પરિચય. આપતું પુરતક 'Welzl, the Eskimo.' આથી પ્રેક્ષકના પામી વેત્તજને પોતાનો અનુભવ કાગળ પર ઉતારવા માંગ્યા. માત્ર પ્રાથમિક શિક્ષણ પામેલા વેત્તજનું એ કાપાલ છાપી સકાય એવું ન જન્મ્યું. પણ રેન્ડેક્સિકે જેથી તંત્રી એ અમુક અનુભવો રજાતા મુકે એમ ન હતો. એ વતે તેની રોજ મુશ્કાલત લેતો ગયો. બધા મિત્રો બેગા થઈ ચા કે દોરી ઉડાવતા વધ, સર્વોત્તમવાળ થતા વધ ને વેત્તજને પોતાના અનુભવ કહેતો મળ્ય. એ રીતે એનાં 'મુષ્કાલવર્તનમાં ત્રીસ વરસ' (Thirty Years in the Golden North), 'દુષસંપત્તિને શેરે શેરે' (In the Track of the Polar Treasures) વગેરે ગ્રંથો જાહેર પડ્યા. હાથ્યુગેથી ન્ય. સાહજીવિયા પદોંચનાં સુધીમાં પોતાના યુગ્મદાન માટે તથા ત્યાં પદોંચવા જેટલાં નાણાં એકઠાં કરવા માટે પણ એને અવનવાં સાદસો કરવાં પડેલાં છે.

મેક્સિકોનાકિયાના મહુમ પ્રમુખ માર્કારિકને દાયે જહુમાન પામી છ. ૧૯૨૬માં વેત્તજને પાછો પોતાના મુકામે પદોંચી ગયો છે ને હમુ ત્યાં જ રહે છે. એના હવન અને એના સંદેશે દુરોપમાં તો એક નવો જ ત્રીશી આપુ કર્યો છે. અને આપણા જુવાનો જે પોતાની સાદસસંપત્તિને થોડીવાર મગીનમી અનુભવાવી ભેસી નરિ રહે તો આ પાનાં પર પણ એ હવન અને તેના સંદેશ ઉતાર્યાં સાર્થક થશે.

અશોક હર્ષ

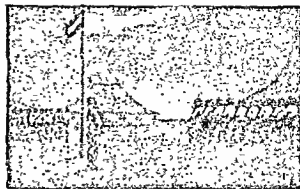
મારી નજરે (અનુ. પૃ. ૨૧૩મી)

સાફરી લઈ બહાર શકતા, મીઠા પાણીની નવશોધ્યા અને શાકુ વગરના. હાલ કોળિયાંએ ગામ તરફથી હતા. મોંઢિનામાં પહેલી જ વખત આતું સાહે (:) બાજન જેઠ બધાએ લાઃ કપર સારા હાથ માર્યા. બગેરે ગોપાળભાઈ કુલ્લસુએ શોધવાટ કપર મનની જ્યાપયાન આપે. સાલના અંતે આગ્રે હાથ પછુ કિનારાની બીની દેવી કપર કરી ગતાવું. સતનઃ તમામ-સિલે સાં નો ખૂબ મન આવી. ફરસો અને નરસોએ બધાને ખૂબ દસાવ્યા. રાતના ફરી પાછા દેવીમા સુતા. આગામાં, કાત્રમાં, બંધે દેવી જ દેવી. અમે વનુ વતનનાં રેનાન ક્યારે Sand-bath, Sun-bath અને Mud-bath :

સવારમાં વહેલા ચારે વાગ્યે બેરી બધા ક્રાધા તરર ચાલતા હોપડયા અને ડા વાગ્યે તો ત્યા પહોંચી ગયા.

મઈ કાલે આઈ એક ખૂબ જ મદનના દિન કલ્પર. યા. મઈ કાલ-૧૬મી મે ત્યામીઈના મુરુસ તેમજ જનમદિન દનના. આજથી એ વર્ષ પહેલાં ૧૯૩૮ના મેની ૧૬મીએ ત્યામીઈએ મોંઢિઈને પોતાની વતનનું ધમપેલું હતું. તે દિનની એજવાની કરવાનું અમે નક્કી હતું. કાસે સપારે સ્વચ્છવંદન થયું. આજે દિવસ બાર કલાઃ અખંડ દેશીઆઓ વાસુ રહ્યા અને સાંજે ત્યામીઈને સજ્જામી આપી. આટલા મળીર દિવસ કાંદક જ હતો. ત્યામીઈ પણ ખૂબ બનીર વિચારમન હતા. તેમના અંતરમાં મળી વેદના તો આપાઓનાં આસુ ગતાની આપતાં. કલકાઈની એક પણ દેખા તેમના મુખ કપર નહોતી. એ જોઈ અમને પણ થતું કે કાંઈ પણ નુજની તાત કે તેમને કુખ આપે તેવી બીના તેમની પાસે ન મુઝી. બેપારના વજી થી તેમનું જીવનચરિત્ર કહેવાનો કાર્યક્રમ હતો. બધાં છોકરાઓ તેમનાં સાદક્ષે સાંખજવા તરખાપર થઈ રહ્યા હતા. પહેલાં તો ગોપાળભાઈએ તેમને વિષે સામાન્ય હતું. એક પ્રશ્નનો પણ કત્તર આપ્યો. એક આઈએ પૂછેલું કે આજના દિન તો શેઠદિન તરીકે કલખાતો જેઠએ કાસે કે આજે હિંદે એક મોટા કાન્તિકારી મુમાવ્યા છે. ગોપાળભાઈએ જવાબ આપ્યો કે ત્યામીઈ હજી કાન્તિકારી જરાય મઝી ગયા નથી; હજાર વજી શુદ્ધ કે કાન્તિકારી તરીકે જણાયા છે. તેમનું પહેલજન તો ખંડનાત્મક કાન્તિકારી બનેલું હતું. હવે એ સર્વનાત્મક કાન્તિ કરશે અને તંતું પહેલું પગથિયું આ 'દેવ' છે. તેમનાં ખરાં સાદક્ષે હજી હવે થવાનાં છે. આપણા સુચકજવનમાં જે જળજ કાન્તિ શાવવા માગે છે. અને એ કાન્તિ કુનિયાના એક મોશમાં મોશ કિર્દાત-આહિસા કપર રચામીની છે. એટલે એ જરૂર સજી થશે.

સિદ્ધ તેવી પ્રાઠ પાઠનારનો આજે ખૂબ જ જળજો આપાજ સંખજી, ખરેખર, અમે બધા જળજો થઈ ગયા. ત્યામીઈનું એકેએક વાક્ય હૃદયમાંથી નીકળતું હતું.

આપા બ્યાપામવનમાં સવારની ક્યાપત (સ્ત્રેય: ૨. મ. રા.)

ત્યામીઈએ આહિસા દિવસી દેવીકારી નથી એવી અગારી માન્યતાના તો ક્યારના વૃદ્ધ થઈ ગયા હતા. માત્ર આજે તો અમે એમણે કે હૃદયથી એ દેવીકારી ને હૃદય તેલું. નેમણું હતું કે મોટામાં મોટું સાદક્ષ તો મં આજથી એ વરે પહેલાં હાલને કિનારે હતું. મારાં આટલાં શારીરિક સાદક્ષ તો આની કારખામણીમાં મામૂલી છે. આ સાદક્ષ કરી વખને એ ખૂબ જ મોન મનુખનેલું. આ પગલું લેવી વખને હું બનના દત્તા કે હું મુરુસે આમરું છું. મંન ખબર નહોતી કે માંધીઈ મને કોશવરો. આ વખતે મને ખાનડી હતી કે હવે એ છપ્પતો કોશવરો તો ૧૯૬૩માં ફરીશ. પણ મેં આહિસાનું ખરે બજ પારખિતું અને તે પણ હૃદયથી - સુહિથી નહિ; એટલે જ હૃદયે મંન આ સાદક્ષ કરવાનું બજ આપ્યું. પણ એ સાદક્ષ કરતાં ખાસે અંતર વધવાઈ ગયું. એ વખને હું કુનિયાબરના મારા કાન્તિકારી મિત્રોના ક્રાધ હાડતો હતો. એ કુખ મારા માટે જેલુંતેનું નહાલું. પણ એ મારી કનનસીથી છે કે તમને બધાને એ સાદક્ષની પડી નથી. તમે અને સાદક્ષ ગણતા નથી, કાંમુકે સખપેલું કરવામાં કેટલું બજ એટલે તે તમે બધાના નથી. એટલે કાંઈ પિતા બાળક આમજ વજા માય બધા તમારા હૃદયમને લીધે જ હું તમારી પાસે સાચું નમાવું છું. એક કહી તેમણે તેમના છપનનો એક જ પ્રસંગ કહ્યો - ભાવનપર પહોંચ્યા પહેલાંના-ટ્રેનમાંથી નાસી ફરેલા તે. ત્યાર પછી તેમણે પોતાની ડાયરીમાંથી એક પાનું વાંચી સંમથાવું: '૧૪-મે ૧૯૧૬ સવળપીંડી નેન' એ તેનું મથાણું સખેલું. The first anniversary of my death એ વાચતાં તો એમની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. કાંઈ તેમને આટલા બધા સામગ્રીપ્રધાન પારેલા નહિ. છેવટે તેમણે એટલું જ હતું કે આજના દિનને જો બેપારો કરવા હોય તો મારાં વખાણ કર્યે નહિ આવે. આ દિને મં મારી મોશમાં મોટી નજજાઈ-કમજોદીને ત્યામી દેવી દીધી. તમે પણ આજે કાંઈને કાંઈ કમજોદી દર કરવા પ્રતિજ્ઞા લેજો.

જનમદિન સવળ

સરખાકની ચુરિ

બેડાળ ને બદશુમાની, ચળખામણું ને ખુન્નસભર્યું જળચર પ્રાણી

મગર

દિવામાં એટલી દિસા આવે છે એટલી જળીન પડે નાદિ જ સામની દોષ. એનાં પસની શાસની ને નિકરાળ છવકોરિઓ રંયા-હવો આપણાં ગીચ જંગલોમાંથી ને બાગે ગળે. એવો જ એક છવ મગર છે ને તેની દિસાઆર પ્રતિ એટલી તો સરનાન છે કે પાણી નહીં રહેતું એકેએક પ્રાણી તેનાથી ડરતું રહે છે.

મેરિ બાગે મગરો નદીઓ કે સરોવરોમાં જ વસે છે. પણ દિંચાં એક જન દરિયામાં પણ રાય છે. ગંગાજની નદીઓમાં તો એનાં ખુદનાં જુથ વસે છે. ને ને એટલાં ઉપવહારી ધર્મ પડ્યાં છે કે નાદાવા મારે. મગરો આવી ન શકે એવાં ગંધા જાંબી, નરીના આશુક બાગને મુગ્ધિન જનોવવા પડ્યા છે.

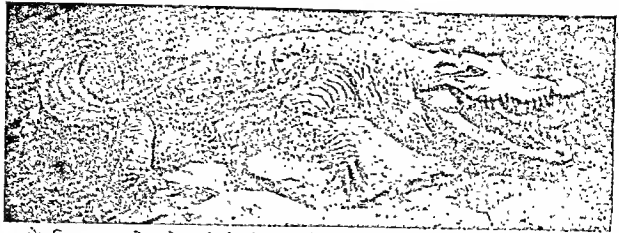
હાથળા, ગીંદોડી ને રાપ જેવું જ મગર પણ સરી (પંડારી) પ્રાણી છે, એટલે તેનાં જડયાં ને બાપરી વગુ કરનાં વકીનો વંદુ મળનાં આવે છે. આજથી સાંજા વર્ષ પૂરે જે પ્રાણીઓએ જળીન પંડરી પ્રતિકુળ પરિસ્થિતિને લેને પાતાનો નાશ થતો અટકાવવા દરિયાનું શરણું લીધેલું તેનાં મગરનો આદિ વડ્યો પણ રતો. જ્યાં સરી હયાં પેડે મગરનાં હોદ્દાનું ઉપસાનાન પણ દવામાન પર અવલંબે છે ને દવામાં થતાં ફેરફાર મુજબ તેના શરીરની ગરમીમાંયે ફેરફાર થવા કરે છે. એની ધારી નસ આસનગીની ઝાંખી યાતુલે ગરે જે યાતુઓની આરપાર કરે નાવ છે. એ ઉપરાંત મેરિ બેદ તો એ છે કે મગરનાં અપત્ત્યાનું પોષણ માદાઓની પયોગન્યીઓમાંથી જરૂના રૂપ વડે નથી થતું.

ચળખામણે દેખાવ, બેડાળ કદ ને ધુલુદપદ ચળખામણું આ પ્રાણી આપણને પ્રાગૈતિવાસિક કાળના શલસોનો ખ્યાલ આપે છે. ખીંડે જાણે નાનાં ઝાંગડાં દોષ એવાં કકણ કમચદ બીગડાંના રૂપ તેને જાણેલા શાકડા રહેવો જ દેખાવ આપે છે. અને એને લીધે પોતાના શિકારને કસાવવાની આગાહ મુગાજ

એને મળી રહે છે. પાણીમાં એ એટલી શાંતિથી તરતો આવે છે કે તરેલાં શાકડાનું બોયું જ નહીં તું ને દેવ! કાંઈ પાર, કાંઈ પણ એ એ જ રીતે નિશ્ચિત થઈ પડ્યો રહે છે ને પાણી પીવા ટૂંકતા કાંઈ દમનશીળ છવનો બોમ લઈ લે છે.

એના ચાર પગમાં આગલે પગે પાંચ પાંચ ને પાછલે પગે ચાર આંગળાં હોય છે. એ પગ એટલા ટૂંકા હોય છે કે જળીન પર ચાસનાં તેનું પેટ ધસાય છે; અને છતાં એમાં એટલું તો જગડે રતાયુગળ ભર્યું હોય છે કે મેડા જેવું પ્રાણી પણ તેના પગની ચુડ છાંયતી શકતું નથી. એવી જ સશક્ત ને કાંચી એની પૃછડી છે, જે તરવામાં દલેસાંની ગરજ સારે છે. એની મદદન પણ નાની છતાં પુષ્કળ રનાયુગો બરી ને સશક્ત હોય છે.

મુગર મેરિ બાગે સમશીતોખનુ પ્રદેશોમાં જ રાય છે. પ્રાણીશાસ્ત્રમાં એ આખા સમુદ્રને 'કોકોડાર્કિયા' નામથી ઓળખવામાં આવે છે. એના છે વગેરે છે, જેમાં કેમાન ને એલીગેટર મુખ્ય છે. ટૂંકી ને પડોળી થુયડી (snout=મદદનના સાંધાથી નાકના છેડા મુધીનો માધાનો આંગળા ભાગ) એ એની વિશેષતા છે. એના મજબૂત દાંતોમાં ઉપસા જડયાનો શીંગે ને નવમેડ તથા નીચલા જડયાનો આગિપારો દાંત મુખ મોટા હોવાથી એનાં હાડપિંજરો સફેસાઈથી ઓળખાઈ આવે છે. ઉપસા જડયામાં ૨૦ લગભગ ને નીચલામાં ૨૨ લગભગ દાંત તેને હોય છે. કેમાને કાઝીલના દેસાઓ જેકેર નામે ઓળખે છે. તેની પાંચ વ્વનો રાય છે, પણ માત્ર ગંધ તથા દક્ષિણ અમેરિકા પુરતો જ તેમનો વસવાટ છે. એલીગેટરની એ વ્વનો રાય છે. એક ઉત્તર અમેરિકામાં ને ખીંછ ગીન્લી થાંડે નદીમાં. એમનું નાક કેમાન જેવું છુટું નથી હોતું પણ સરેજ દલેસું હોય છે. આનાઈ એલીગેટર

કોઈ વિષ મગર ખુનસે ચરશે છે. એનાં કંબોડા જરૂઆમાં આની લસાચલા શિકારનાં જે કાઠિયાં જ શક્ય ન્વય.

તો કૈમાનને ખૂબ મળતો આવે છે. માત્ર કૈમાન કરતાં તેના પંચ વધુ મોકળા હોય છે.

ગ્રીન્ને વર્ગ ઓસ્ટીઓસીનસ (osteolæmus). પશ્ચિમ આફ્રિકામાં સીએરા લીઓં નજીક ફ્રેન્ચ શેઠક હુ શેક્ષને તેનો એક નમૂનો લાઇ પ્રાપ્તો. એના આગલા પંચ નદિ જેવા જ રંગેઝાલા હોય છે, ત્યારે પાછલા લગભગ આરધા. માથા દ્રુ ડી યુધડી એ એની વિશિષ્ટતા છે.

દરે જેને ખાસ 'ક્રોડોડાઇનિયસ' નાનથી ઓળખવામાં આવે છે એ વર્ગ આવે છે. આફ્રિકા, દક્ષિણ એશિયા, ઉત્તર ઑસ્ટ્રેલિયા ને સમગ્રતોપણ અમેરિકા તેમના પ્રદેશો. આપણા દિશમાં થતાં મગર (C. Palustris) તેનો સર્વોત્કૃષ્ટ નમૂનો છે. આ આખા વર્ગની યુધડીની કંગાઈ તેની પડોળાઈ કરતાં દોડીથી વધુ નથી હોતી. દિંદી મગરની યુધડી ઉપર લાકડાના રાટ (bony ridges) નથી હોતો. દિંદ, સીલોન, અલ્બેરજ ને મલય સુધી આ જાત વિસ્તરી છે. એની કંગાઈ સાધારણ રીતે ૧૨ થી ૧૪ ફૂટ હોય છે, પણ એક નમૂનો ૧૮ ફૂટનો પણ નોંધાયો છે. મગરની ગંધી જાનોમાં આ દિંદી મગર ઓછો ફર હોય છે.

પણ દિંદના દરિયામાં થતી જાન તો ખજા ભંધર છે. થલોજો પર પણ તે વખત આવ્યે હમણે કરતાં ચૂકતી નથી. એની કંગાઈ પણ ગંધાને ટપી જાય એવડી-૩૩ ફૂટની હોય છે!

નાઈજ નદીમાં થતી નિમસા જાન તો રૂઝીમણે ને બંદોના આદમજીથી દરે નાજૂદ થવા આવી છે. એની આખી યુધડી ગિરકક લીસી હોય છે. તેનો ફાલો માગારકર ને કેપથી માંડી આ ગાળુસીટિયાની

કર્કો નદી (જે Crocodile River-મગરોની નદી તરીકે ઓળખાય છે ત્યાં) સુધી થએલો છે. દિંદી જાનને એ ખજા મળતી આવે છે. સિંધમાં મેળા પીર નજીક આરં પણ મગરોની જેમ પૂજા થાય છે તેમ પ્રાચીન મિસ્રીઓ ને ગ્રીકો આ નિમસા મગરોને પૂજતા. એમને નન એ જાગતા સૂર્યનું દેવપ્રતીક હતું ને એને કાળે એ મગરને થીજસતા ખેદિશમાં પગે સોનાનાં માંકળાં પહેરાવી રાખવાનાં આવતાં ને તેને દેવબાજ પરાયવામાં આવતો.

'ક્રોડોડાઇનિયસ' વર્ગની ગંધી મળીને તો દસ જાનાં થાય છે, પણ તેનાં શોડાપણા ખાસ ફેરફારો મિત્રાય કથું જાનિશ્ચિત્ત થઈ જરૂરનું.

મગરનો પાંગરો વર્ગ રિન્કોચુકસ (Rhynchosuchus Schlegeli) અથવા મલય ગડીઆતનો. જોનાંઓ, મુમાના ને મલય દ્વીપકલ્પમાં એ થાય છે. એનું નાક નસકાંઠોથી આગળ પડતું નથી હોતું. બે નસકાંઠાં વચ્ચેનું જાંતર પણ વધુ હોય છે ને જીભ મગરો કરતાં તેની યુધડી કાંચી ને પાતળી હોય છે. મલય દોડો એને 'બુઆયા રિન્કુ' નામે ઓળખે છે. પાણી કરતાં જીનાશવાળી જમીન એને વધુ ગમે છે, ત્યારે દિંદી ગડીઆતને પાણી વધુ ગમે છે.

આ ગડીઆત (Garialis) ને આ સમયનો હંધો વર્ગ. આપણે દિંદી ગડીઆત (Garialis gangeticus) પોતાની કાંચી ને પાતળી યુધડીથી સૌ કરતાં જુદો પડી જાય છે. એ યુધડીથી એનો દેખાવ જટુ વિચિત્ર જતી જાય છે. સૌ વર્ગો કરતાં એનાં જરૂઆમાં દાંતની સંખ્યા વિશેષ હોય છે. ઉપજા

ગલતેશ્વર

ગુજરાતનું એક

સૌન્દર્યધામ

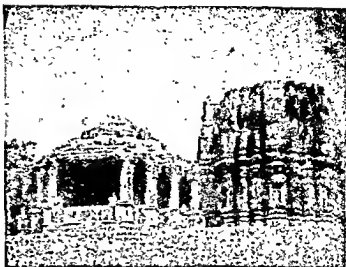

ભા રતના નંદનવન સમી

ગંધી ગુજરાત પાસે
દખખણુનો ડુંગરાઓ દેદ નથી; નથી
એને ત્યાં ઉતારની મલાંગંગાઓ. કે
કાશ્મીરનાં સુવર્ણ-પ્રભાનો. ના ય ગુજ-
રાત પાસે જે છે એ વિશિષ્ટ છે,
અનોખા સૌન્દર્યવાળું છે. સૌરાષ્ટ્રનો સાગરકાંઠો અને
શત્રુજય ગિરિનારના ગિરિવરો, આણુ અને અંગણી
તરકનો આશ્વાદક પ્રદેશ, ખંડાચલા તરકની રદિયાળી
કુદરત; મહી, નર્મદા, સાગર અને વાવકના કાંઠાની શોભા
અને લીલાં લગીઆળાં ખેતરો; શાંત ધીરગંબીર વડેલી
સરિતાઓ; આંખને સૌમ્ય સૌન્દર્ય પાતા વિશાળ સપાટ
ખેતીસમૃદ્ધ જમિનપ્રદેશ; પ્રકૃતિસૌન્દર્યબધાં એનાં આવાં
સ્થાનોનાં 'ગલતેશ્વર' ગુજરાતના પ્રકૃતિપૂજક માન્યક
નિવાળવા જેવું છે.

દિન્દના મલા ધર્મતીર્થ ડાકોરથી ગોપરા લાઇન પર
ગારેક માઇલ દૂર આ સ્થળ આવેલું છે. ડાકોરથી
એંગાડી સુધીની ૩ આનાની ટિકીટ છે. પછીથી એએક
માઇલ ડુંગરાઉ રસ્તે ચાલવું પડે છે; અને આ ખાડાદેકરા
ચઢવા કિતરવામાં જ ગલતેશ્વરના પ્રવાસની ખરી મદદતા
રહેતી છે. એંગાડીથી જોઈને ખારાક લઈ સેવા પડે
છે, કારણકે ગલતેશ્વર આગળ ખોરાકી કંઈ મળતી
નથી. પરંતુ ત્યાં ધર્મશાળા છે, ત્યાંથી વાસણ પાગરણ
વગેરે જોઈતાં સાધનો મળી રહે છે. ડાકોર સુધી
આવનાર યાત્રાળુ આડે પાસેના આ પ્રકૃતિદેવીના
લીલા સ્થાનના દર્શનને લાભ ન જા છેડી શકે.

'ગલતેશ્વર' નામ જ જેવું પુનિત રમરણ કરાવે
છે એવા કલાપતિ શંકરનું આ સ્થાનક છે. ગલતી
નદીની બેખડો પર એક પુરાણુ પશુભવ્ય મંદિર જીવું
છે. એને કાંગેર કાંગેર અદ્ભુતકલા વેરાએલી માલુમ
પડશે. એક જાણુ નાના છોડ સાથે ખેલતી ગલતી

ગલતેશ્વર પાસેનું પ્રાચીન મંદિર

કદરવ કદતી વડી જાય છે. બીજી જાણુ 'મહીસાગર'
સાગર પડી છે. ગલતી મહીસાગરને બેટવા જાય છે—
ગલતી અચકાતી; પણ પછી થોડેક દૂર આગળ
જઈ બેટી પડે છે. ચોપાસ પથરાઈ પડેલા શંકરની
જટા જેવા સ્થામ અને ભસ્મ જેવા શ્વેત ખડકો આ
જેઈ જોણુ ધીમુંધીમું દસી રહ્યા છે. દૂર દૂર કિનારા
પર તાડ રતગથ ગલી જીભાં રલાં છે.

લેવે જરા પાસેથીએ મંદિરના બુદ્ધમદના અંતર્ભાગ
પર મીટ માંડો. પ્રાચીન ભારતની કલાનોએ અપકૃષ્ટ
આ મંદિર કેટલું જૂનું દર્શો એનો ખ્યાલ આપે છે.
અંદર તેમજ ગદારથી જરી ગએલા એના સળંગ
પત્થરના અંગે કરણુ દતિદાસ કથના આજુબાજુ
વેરાએલા છે. કહેવાય છે કે એ મંદિરની ઉપરના ભાગો
પતાઈ રાજ્યને દરારી પાછા ફરતા સુસતાને તોપના
ગોળા વડે તોડી પાડ્યા હતા. તોપણ આજે મંદિરનો
કાંઈપણુ ચિનામ દતિદાસ કે કલાના પ્રેમાને પોતાના
સર સંભળાયા ચિના રહેશે નહિ.

મંદિરનો વાટ, એવું આંતર તેમજ જાણુ સ્થાપત્ય.
એની આસપાસ વેરાએલી મનોરમ કુદરત એક વાર
નિવાળવા પછી, રમરણુ અરણુ અસુપટ પર તરી આવશે.
અને એ મંદિરનો સ્થામ રંગ તો દૂરથી ય શ્વેત એવા
ખડકો, વેતી અને નામપ્રદેશ વચ્ચે, ફરતી જ આકર્ષે છે.
એ મંદિરની અટારીએથી જરા ગદાર નવર નાખનાં,
ખજખજ કરતી વડેતી ગલતી ઝાડનાં છોડ વચ્ચે સોતા-
કુદી રમતી મલી 'મૈયાને મળવા' દોડતી દેખાશે;

એની બીજી યાત્રા માનીતી મરીસાગર કિવચના પ્રત્યક્ષદર્શનો પાછા આવતાં મોઝે ઉઠાગતી આંધ્રી ધસતી આવતી દેખાશે; અને ધડી જે ધડીમાં મળતીને સમાવી દઈ એનાં કાળાં ધાળાં અગ્નિ સાથે દાન્યની છાંજા ઉરાડતી, તમારી કિંદને દૂર દૂર ખેંચી જતી દેખાશે.

કહેવાય છે કે એમાં પહેલાં મગન દત્તા. પદ્મ દાસ એમને મારી નાખવામાં આવ્યા છે. આવી. ગમે તેવી ઉગ્ર તોયે મૈત્રા સનો મરીસાગરના કાંઠે એકાદ કોમળ ખુબીમાં કુદરતનું માન સુખના પાણીમાં

પડ્યા રહેવાનું જતાં જે ભયંકર નદી ત્રાગતું. ધાંધળી માફક પડતી એની એકાદો દેખા નીચે એમાં એમાં અમારા પચીસ માર્ગસિના પગપ્રવાસના ચાકને મદદમાં અમે દૂર કરી શક્યા; અને બોજનની પણ પડવા કર્યા વિના ત્રાગતગાટ પાંચ કલાક સુધી મરીમૈયાની મોઢ ખુદી અમે જ્યાંદે જ્યારે નીકળ્યા ત્યારે એમ પણ બાન ન રહ્યું કે આંતરમા ક્યારેના ડોકિયાં કરી રહ્યા દત્તા અને મરિદેના પુત્રની અમને ખૂંચો મારી રહ્યા દત્તા કે રખેત વાપ આવે ! જ્યંત જે. એકાંશી

આપણી ઊગતી પ્રજાની શારીરિક સ્થિતિ

તે સુધારવા પ્રતિ લક્ષ આપી કામ કરનારાઓને માટે પારિતોષિકોની એક યોજના

‘ગુજરાતી. પ્રજાનું શારીરિક અંધારણ વજણાવું નથી, અને ગુજરાતના ‘પાપટિયા પહેલવાનો’ શરીર સંપત્તિના વિષયમાં કાંઈ પણ કહી શક્યા નથી. હિંદી સંસ્કૃતિ ભરતીમાં ગુજરાતીઓનું નામ લેવામાં આવતું નથી. ગુજરાતી શેઠિયાઓને પાતાની ગાલમિત્રતના રક્ષણ માટે લેવા. પડાએ અને આરજો કે ગુરુભાઓના આશ્રય લેવા પડે છે. પુરાણી ભાઈઓની અખાડા અને વ્યાયામ સંબંધી પ્રવૃત્તિ પ્રજા વર્ગની ચાલુ છતાં હજી જોઈએ તેટલાં સુધારાનાં ચિદાં દેખાતા નથી.

સાધારણ રીતે શુદ્ધ પદે અમેરિકાના દેશોની પ્રજામાં બાળકો અને વિદ્યાર્થીઓનું શારીરિક અંધારણ હિંદ અને ખાસ કરીને ગુજરાતના વિદ્યાર્થીઓના કરતા અધિકારું હોય એ સ્પષ્ટ સંકાય એમ છે. પરંતુ એક જ દેશમાં અને સાથે રહેતા બહુતા વિદ્યાર્થીઓના શરીરનાં માપની સરખામણીમાં ન્યાદે ગુજરાતીઓ નીચા બેઠે ત્યારે વિદ્યાર્થીઓને શરમાવા જેવું થાય છે. સુંખાઈ યુનિવર્સિટી તરફથી નીમવામાં આવેલા આ વિષયના નિષ્ણાત વિદ્વાનોએ વિદ્યાર્થીઓના ત્રણ વિભાગ પાડ્યા છે. દૈનિક વિદ્યાર્થીઓને ત્રીજા વિભાગમાં, નળજા વિદ્યાર્થીઓને બીજા વિભાગમાં અને સરસ્વત અને સાધારણ વિદ્યાર્થીઓને પહેલા વિભાગમાં મૂકવામાં આવે છે. ગુજરાતની હોલેજોમાંથી કુલ ૩૦ કે ૪૦ ટકા જેટલા જ વિદ્યાર્થીઓ પ્રથમ વર્ગમાં મૂકવા લાયક હોય છે પણ બીજી હોલેજોમાં આ વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા વધારે હોય છે. આ વિષેના આંકડાઓ સંગ્રહ રીતે હજી-ત રહ્યું છે છે. તેમાં ખાસ ધ્યાનમાં લેવા જેની વાત તો એ છે કે, ગુજરાતની હોલેજોમાં બહુતા વિદ્યાર્થીની શારીરિક રીતે છેટલા એક વર્ષમાં વધુ ખરાબ થઈ છે.

જેની રીતે હોલેજોમાં બહુતા વિદ્યાર્થીઓની છે તેવી જ શાળાઓમાં બહુતા બાળકોની રીતે છે. એ સુંખાઈ

(સંવિદ્વાન - આર)

મ્યુનિસિપાલિટીના દાક્તરી અગત્યદારના રિપોર્ટ કપરથી આપી લાયક છે. અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી હાં રહેલી કોલેજી તપાસના પરિણામે જાણાયું છે કે કુલ ૨૫ ટકા જેટલાં જ બાળકો સ્વચ્છ અને તંદુરસ્ત અળી શકાય અને બાકીનાં ૭૫ ટકા દૈનિક કે અશક્ત હોય છે. તેમની કચાઈ, વચન અને બીજાં શારીરિક માપ, ધોરણ કરતાં ઘણાં ઓછાં છે.

‘સિસ્ટમ અને સાલિય’ના એપ્રિલ એકમાં આ મુજબ ‘ધાન દોડીને શ્રી પોપટલાલ શા. શાહ તેને સાથે સાળા-આમાં બાળકોની શારીરિક તપાસ માટે આશ્રય ધરાવેને એક આશ્રય પ્રકૃતિ સૂચવે છે અને એ ચાલનામાં સુદારે આપવાને તમામ શાળાઓ, સંસ્થાઓ અને અન્ય અગ્નિઓને પાતાની સાથે પર્વત્યવદાર કરવા વિનંતિ કરીને જણાવે છે કે ‘સમગ્ર ગુજરાત, કાઠિયાવાડ અને કચ્છના જિલ્લા-વાર, અને હિંદુ, મુસ્લિમ, પારસી, ખ્રિસ્તી, યહૂદી વગેરેના કોમવાર આકડાઓ બંધા કરીને તે કપરથી દેશની શબ્દગ્રામની તંદુરસ્તીનાં ધોરણો નક્કી કરવાનું કામ જે ગમે લીધું છે. આ વિષયમાં ખરા દિવસી કામ કરનારને અને વિદ્યાર્થપાત્ર આંકડા બેળની આપનારને તેમ જ શરીર સુધારનાર બાળકોને પણ પારિતોષિક આપવાને માટે નાનું આપવાની મોડવાનું પણ જવાથી ઘણા લાભ થઈ શકે એમ છે. આ પ્રમાણે પારિતોષિક આપવાની ચાલનારી એક જ વર્ષમાં સ્પષ્ટ લાભ થાય છે. એ દિલ્લી ગુજરાતી સમાજના અનુમતિથી કહી શકાય. આપણી શાળાઓમાં આ વિષે ઘણી માહિતી છરીઘાઈ પડેલી છે, પરંતુ તેનો અમુકાદિક કાગળોનું કંપાને અને તેમાંથી આખી પ્રજાની શારીરિક કલ્પતિનું ધોરણ નક્કી કરવાને માટે સતત પ્રયાસની જરૂર છે.

પોપટલાલ ગોવિંદલાલ શાહ

નમીય રોગીને રીચાર્જને મેં ૯૪ છટકો. એવો ૪૪ ઉપદ્રવ ન્યુમેનિયાનો છે. વાતો કરતા કે નાચનાફદતા રેફ્રેએ ત્યાં તો ઓચિંતો કોઈ એન્ટિક્સો ઓસ્ટ્રાલોસ કરી મૂકે ને થોડી વારમાં તો તરફડીને મરી જાય. એથી જીવકું, લગનું આ પ્રદેશમાં નામનિશાન નથી.

ત્યારે અર્દીના કશામદંબ્રા કાશકાદંબ્રા (frost-bite) ની રાહનુતા તો રોમાંચ ખડો કરનારી હોય છે. પહેલે એનો દંશ સામે છે તો નળા સુષોનો ને ક્યારેક ઘૂંટણ સુષોનો ભાગ અછકડ મરું જોડા પડી જાય છે. એન્ટિક્સો પેદા દાડકાંની કે લોહાની કડવતથી એ જોડો ભાગ પડેરી કાઢી, ઉપર ગાળકની આનડી મડી દે છે. એવાં કોઈ એન્ટિક્સો મારાવર્યા નથી જે આવાં કામમાં પાતાના ગાળકનો ભાગ ધનનાં અચકાવ. પણ દંશ પામેલાનો મેડિા ભાગ તો આખી જિંદગી રીચાયા કરતાં મેલ ૯૪ વગર કરે છે ને આપવાન કરી મરી જાય છે.

મને એક દાખલો વાદ છે. એક કોઈ કમખામી દનસાન તાક્ષનમાં સપડાયા તે મુકામે પડોચનાં સુધીમાં તો દંશ કમર સુધી પડોચો મયો. મગજ ડેકાણે રાખી કામજો ઓઢી એ રહેજતાં સુષ રહ્યો. એના ફતરા એને પાડતા અર્દી આપ્યા, ત્યાં અંદર કંઈ સુગળનું ભાગી અમે ત્યાં પડોચ્યા. દંશ છાતી સુધી પડોચો મયો દનો ને કામજો નીચે જુદા પડેલા વગ ખરી જતી છટા મરું પડ્યા હતા. એના ગયવાનો કશો સંભવ જ ન હતો.

એક વખત અમે એકા દના ત્યાં એક રવીડ આવીને મને કહે, માનું આંગળાં વળનાં નથી ને અંદર દંદ રહ્યા કરે છે. મેં શિખામણ આપી કે ટેગલ પર દાથ પછાડ. એણે એ પછાડ્યો ને તે સાથે જ્યાં આંગળાં જીડીને ખંડમાં પેદા પડ્યાં! કાકજંદશનું એ પડેલું દથ પડું કરી નહિ બહુ. એક જણનું તો એ દંશથી નાક ખરી પડ્યું ને પછી નકડું હપન એને એનું તો ઝેર જેવું સાચું કે ગોળા ખાઈ મારી સામે જ એણે આપવાન કયો.

અફદરની મોતની અર્દી નવાઈ નથી. કાચા ખરખમાં મરક મળે કે જંગમી જવાપરેથી સીરાઈને આ વિરતા-રમાં અનેક જિંદગીઓ ખતમ થઈ છે. અંકલ માણસ દુનિયાના ખીજ ભાગોમાં મોડીવહેરી પણ મદદ મેળવી શકે, પણ અર્દી તો એને સીચાઈ ને તરફડી મરવાનું જ રહે. કેવડા સુદાંમાં અનેક શિકારીઓ અને શિકાર ગતી ગયાં છે.

આ મુકમાં કોઈ વ્યક્તિ મરણને કાંઈ આવતાં જ સાવરીના કહનું એક કાળું પંખી દેખા દે છે, જેને અર્દીના કોઈ કામપક્ષી (Death-bird) તરીકે ઓળખે છે. મરણાસલ વ્યક્તિના મુકામ પર ને જોડે છે, ત્રણ નીણી સીસો પાંડે છે ને પછી જીડી જાય છે. અને એના જડ્યા પછી થોડી જ વારે પેડી વ્યક્તિના પ્રાણ પણ જીડી જાય છે!

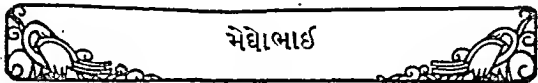
આશુવર્ણવર્તનું સ્વાતંત્ર્ય, જગતમાં સાચામાં સાચું સ્વાતંત્ર્ય છે. ગમે ત્યાં જાઓ. ગમે ત્યાં મુલો, ગમે ને કરો, કોઈ પછનાર કે રોકનાર નહિ. સોવિયેટ સરકારે દવે આ પ્રદેશમાં રસ લેવા માંડ્યો છે, પણ એના રંગ-દર્શનને એ કશો નવો ઓપ આપી શકે નેમ નથી.

પરંતુ માણસના સ્વાદેં આ પ્રદેશમાં પણ પથ-પેસારો કર્યો છે. ભોળા એન્ટિક્સોના લોહીના પિપાણુ ધણા મોટા નીવડ્યા છે જે અર્દી 'આંધળા વાપ' તરીકે ઓળખાય છે. એન્ટિક્સો લોહી પાસેથી થોકખં, દંવાં લેઓ ખરીરી લે છે અને પછી ભાવ મુકવની વેળા મરકવુદિકે એન્ટિક્સ અને મેડીસોટેડ રિપરિટ મેળવેલી જાડી તેને પીવડાવે છે. એ પીતાં વેંત ગિયાસ એન્ટિક્સ માંનું પેટ પૂરી જાય છે, મોંમાંથી રીણ નીકળ્યા મોંડે છે, તેને ચિત્તભ્રમ થઈ ને હોડાહોડ કરી મૂકે છે. ભોગ-જોડે એના લાધમાં કુદાડી રૂડી હોય તો સામે મળતા દરેકનો તે દેસલો કરે તો આવે છે. આમ ગાંડા જોડા એક-જણે તો એક વખતે સીસ જેટલાં ખૂનો કરી નાજોમાં, આ 'આંધળા વાપ' ક્યારેક ક્રુવપસાડનીઓની પણ આવી જ. વમે કરે છે.

પેલકંબની વસાવટનું આ પ્રસંગોચિત ગયાન પૂકે થયું. આજકાલ કરતાં સાળોસ વધે થયાં, કોઈ સુધાર્પિ પેકે આ સુવર્ણવર્તનો ને વસાવટની ગતી રહ્યો છે. એ જ્યાં પ વળોતો જે રંગદર્શી અનુભવ એણે જામ્યો છે તેવો દિલમાં તતમનાટ પેદા કરે તો અનુભવ ખીમં કોઈએ નથી લખ્યો. અને તેનું કારણ, મફરી તથા વસા-લની હપન વચ્ચે રહેતો તદાવન છે. પ્રખ્યાત એક લેખક કારેલ કાપેકે એનાં સંસ્મરણો વિષે લખ્યું છે, "Weitz's memoirs are a genuine revelation: this is no mere description of eternal ice, but of eternal humanity, however harsh its surroundings have made it."

૬.૧૯૨૪માં સાન્દ્યાન્દિકાથી માત્ર બરીને 'Seven Sisters' જાદાજમાં વેલગ્રજ સફર કરતો હતો ત્યાં યુનાઈટેડ રેલ્વેમાં પાસિફિક કોર્સ એ જાદાજ ભાંડ્યું. ત્યાંનાં સત્તાધિકારીઓને કશા દરતાવેરન કે વીજા ન મળતાં તેને તેના દેશ એકાદરેજોવાકિયા ધક્કેલી દીધા, જેના

સ્વતંત્ર અસ્તિત્વની વેલગ્રજને માણ પાણ ન હતી. અમેરિકાથી જિપડીને પાંડેલવદેલી પ્રસાધરી એણે હાથમુર્ચે મુકામે ખંડિન કરી અને ત્યાંનાં એક કોન્સ્યુલેટ પાસેથી પોતાની રાષ્ટ્રીયતાનાં પ્રમાણપત્રો, વીજા ને ન્યૂ સ્પ્રાઈલીરિયા જ્વાનો (અનુસંધાન પાઠ્ય પુ. ૨૨૨૩)

મેઘોભાઈ

ઉંઘાળાનો દિવસ હતો; ધામોના પાર નહોતો. માણસ જગે જાકાર્જ જતાં હતો. તે દિવસે મેઘોભાઈ નામે વાદળાનું નાનકડું જમ્બું સમુદ્રમાંથી નિકળ્યું, અને નીચા આકાશમાં નરવા મંડ્યું. સુખ-દુખની સદરમાં તરતાં તરતાં એણે તીવ્ર જોયું તો પાણીને અભાવે જમીન સુધી વેગન પડી છે, તથા ગરીબ માણસો ધખધખતાં જોનદમાં પરિજિમ કરે છે ને પરમેશ્વર ઉતારે છે, મેઘાને થયું, કે 'આ જાપડાને કોઈક સદાવતા હું કરી શકું નો કેવું સાકું! મારે કીધે એનું કામ મુદેલું થાય, ને જાપડાને અચ તથા તરખાને જાળ મળે તો મારે ધન્ય ધરી ધન્યભાગ્ય થાય.'

દિવસ નમ્યો તેમ મેઘાનું દક્ષેર વધ્યું, અને પૃથ્વીના કોઈકાનું કાંઈક દિત કરવાની હઠ્ઠા પણ એના અન્તરમાં વધી.

પૃથ્વી ઉપર તો ગર્ભી વધે જ જાતી હતી; તડકા એવા આકાશ પડતા હતા કે માણસને તેથી મુર્ચ્છા આંવી જાય. લ કહે માકું જ-દામ, તો પણ ગરીબે તો કામ કરવું જ રહ્યું. કોઈ વાર એ કોઈક માથું ઊંચું કરીને મેઘા સામું જોતા; જમ્બું મેઘાને પ્રાંથના ન કરતા હોય કે 'તું અમારી વારે ધા.'

મેઘો બોલ્યો, 'હું અવરજ તમારી ભીડ ભાંગીશ.' એમ કરીને એ ગગનસાગરમાં જુડતો જુડતો પૃથ્વીની કાર આવવા મંડ્યો. જુડતાં જુડતાં એને નાનપણમાં સાંભળેલી એક વાત સાંભરી આવી કે મેઘકુમાર પૃથ્વીની ગાડું નિકટ જાય તો ખરી જાય. આ સંભારીને મેઘો ધડીક થંભી ગયો. ને વિચારમાં પડ્યો. પણ અને એણે છાતી કાઢીને કહ્યું,

'પૃથ્વીના કોષો. યાવાનું હોય ને ધાય, પણ હું તમને મદદ કરીશ જ.'

આ ક્ષંકર્ય કરતાં જોન જ મેઘાના શરીરમાં અદ્યુત પુષ્ટિ તથા શક્તિનો મંચાર થયો. પોતાનું શરીર આટલું ખીલી ઠીકી શકે એની એને સ્વપ્ને પણ કલ્પના નહોતી. ભગવાનના વિરાટસ્વરૂપને જોઈને અર્ચુનને થયું હતું એવું જ મનુષ્યોને ને પશુઓને મેઘાને જોઈને થયું; યાદ તથા ધાર એની આગળ નમી પડ્યાં; પણ સૌ જાણતા હતા કે મેઘાનું હૃદય દયાઈ છે.

મેઘો એક વાર કરીને ગઈ જાયો: 'હા, હું તમને સદાય ધાર્મિક, માકું જીવન તમને સમર્પીશ.'

એ આમ બોલ્યો ત્યાં તો એના દિક્ષમાં તોતો પ્રકટ્યો, આકાશમાં મડગાદ થયો, અને વચનાતીત પ્રેમથી મેઘો રેલી જાયો. એ જુડતો જુડતો પૃથ્વી પાસે આવ્યો, અને કલ્યાણકારી પ્રાંથનાં કંપમાં એણે પોતાનો જીવ આપ્યો.

આ વરસાદ મેઘાના પદમપરાક્રમકરૂપ હતો અને એના મૃત્યુકરૂપ પણ હતો. જ્યાં જ્યાં વરસાદ પડ્યો ત્યાં ત્યાં આખા પ્રદેશ ઉપર મુંદર મેઘધનુને તોરણ પાંચું. પોતે પોતાનું નિવેદ ધરે એ પ્રેમની અવધિ કહેવાય; એવા પદમપ્રેમના આ છેલ્લાપહેલા રામરામ હતા.

એ તોરણનો પણ ધરીગધરીમાં શોષ થયો, પણ મેઘાના દેહસમર્પણથી ગચ્છી ગયેલા મનુષ્યો ને પશુઓ પોતાની આંતરડી હારી ગયેલા મેઘાને નિંદતર આશિષ દેતાં હતાં. †

દે. વા.

* કોઈક રેલ્વેનિડના જર્મનના ધારા કાન બાંધે રેલના હથેલ ઉપરથી.

આ મહિનો (જૂન) ઇતિહાસમાં

તા. ૧ ઇંગ્લેન્ડના રાજકીય જીવન મેઝ-
ફીલ્ડને જન્મ-ઈ. ૧૮૭૮

તા. ૨ ઇરાલીના નેપાલ-પત્તીર છબેષ
મેરીનાઈનાં અવસાન-ઈ. ૧૮૮૨

તા. ૪ સિટ્ટનનો એનાપતિ શોર્ટ કિન્-
નર રક્તિયા જતાં રસ્તામાં આચ્છાદ

હૂબી જતાં. હૂબી મુશ્મી-ઈ. ૧૮૧૬

તા. ૬ સિટ્ટીને બંદીબાબત કરી રક્તિ-
આમ શ્રવાયનાર તથા શાહજાહનું

મયુરાસન કુટાચી જનાર અફઘાન
રામદા નાદિરશાહનું બૂન અને આફ-

મદશાહ અબદાલીના કલ્ક-ધ. ૧૮૭૭

તા. ૧૨ હમ્બળખ અધિરિકાના પાશાએ
અને યોશીવિયા એ એ સમ્બા વચ્ચે

ચાલેલા જ્ઞાન ચાકી યુદ્ધની સંધિ-ઈ.
૧૮૩૫. આર્મિન્ટોના, પાશાએ અને

યોશિવિયા વચ્ચે આવેલા એ લાખ
ધારસ શાહજાના એ સપાટ પ્રદેશ અને

બંને વચ્ચે ૧૮૩૭ના મેની ૧૦મીએ
યુદ્ધ શરૂ થયું. યુદ્ધને પરિણામ કાઢ

પાસને ફોડા સાથ ન થયા.

તા. ૧૪ સિટ્ટર અને મુલોલિની વચ્ચે
પહેલવહેલી મુદ્દાસત-ઈ. ૧૮૩૪

તા. ૧૪ ઇંગ્લેન્ડનો તુમાબી રાજ બેન
મમાલવટી ન માનતાં તેને કારાદમાં

હરાવીને તેની પ્રજાએ તેની પામંધી
'મૈના ચારી' (મહાવ સનદ) પર સહી

કરાવી હથ તેની સ્વચ્છતા અંકુશમાં
આણી-ઈ. ૧૮૧૫

તા. ૨૦ કાન્ગે ગયા મદાયુદ્ધ પછી
તુર્કિના પોતાનો મેન્દરમાં કમેરી દા-

ખેલો અલેક્ઝાન્ડ્રેય બંદરનો મદદ
તુર્કિ પાછો શોધ્યા-ઈ. ૧૮૩૬

તા. ૨૪ કોર્ટ કિન્નરનો જન્મ-ઈ.
૧૮૫૭

તા. ૨૮ ઓસ્ટ્રિયાના રાજપુત ફર્ડિ-
નાન્ડનું ઓસ્ટ્રિયા પ્રાંતમાં એક સર્વિ-

આ મારાની વિખાલિ
શ્રીપાદ કૃષ્ણ કાન્દરર

ઈ. ૧૮૭૧ના વર્ષની ૨૨મી તારીખે
નામજુર મુકરો જન્મ. હાલ વર્ષમાનાં

મરણ થયું ત્યાર બાદ એ વયુ વર્ષ રહી
પાતલિકારથી એમનો ચલેલો અફઠ

શરૂ થયો ને હજી હાલ જઈ. પછી
ઔષધોપચારે હજી તે સુધરી પળું

ચલેલો નવે કાયમ રહ્યો. જેથી
તેણે એકાંતપ્રિય બની ગયા. પરંતુ

એ એકાંતમાં જાનનો અદ્યુત સદ-
વાસ એમણે સાધ્યો. વિશેષ અભ્યાસે

એમને લેખન પ્રવૃત્તિ તરફ આકર્ષ્યા અને
એમણે આશા ધારણમાં આવનાં નો

એ નારકો લખી નાખ્યાં. કુટુંબના
સંનીવસોખથી અને કિર્સીર નારક

કંપનીના નહિના પરિચયથી એમની
નાટ્યકારના બૂન વધી ગઈ.

ઈ. ૧૮૮૮ના તેમણે ઓટ્ટિક પચ્ચાર કરી.
શાળામાંથી જ બહુ ધૂલ વિદ્યાર્થી તરીકે

તેમની ગયાલિ કૈષાઈ હતી. શાળામાં
એમણેના વિષયમાં તથા મસકીમાં

આકર્ષણ, પછરગના નથા નિબંધનાં
બધાં દનાસો એમણે જ મેળવેલાં.

ત્યાર બાદ કવચ શિશુનું માર્ટેલેઓ
પનાની કેલન પ્રલેખમાં દાખલ થયા.

ઇતિહાસક્રોધક રાજવાડે, ગિરસાગ-
પેત પરોગ્ધે, ને. ચિ. ફેરફારે; આકર્ષણ

નાર મેશીયેત વચ્ચે તેમની સાથે હતા.
ઈ. ૧૮૯૧માં બી. એ. થઈ બી. એ

વર્ષે કાયદાના અભ્યાસ અને તેઓ
મુખાઈ જઈ રહ્યા. એ જ સાથે એમણે

હુમી સમાલોચના ત્યાર પછી વયુ
ત્યાર વર્ષમાં એમણે 'વીરનય' નાટક

લખી કાઢ્યું જે નારક કિર્સીર કંપ-
નીએ આકર્ષક પર્વે મગી લીધું. ત્યારથી

મસાની નાટ્યકારિયાં કાલકારર યુવ
જ દાર થઈ ગયા. 'વીરનય' પછી

'મુનિયાયક', 'મુખમેલ્યા', 'ગતિ-
પિહાર', 'પ્રેમશોધન' વગેરે પ્રસિદ્ધ

થયાં અને તે નારકસમાટ ન મોઈ ગયા.
મસાની સાહિત્યમાં વિગાદનો પ્રવેશ

કરાવનાર પળ કાલકારર. ઇ. ૧૮૭૫માં
'વિવિધજ્ઞાનવિસ્તાર'માં એમણે લ-

ખેલો 'સાક્ષીદાર' એ મસાની વાન્ય-
નો પડેલો વિગાદી લેખ. એ લેખ પર

બૂન કહાણાક લેલેલો પરંતુ પોતાના
ગૂળના ત્રેરે અને વિન્ય રમ્યા. એ

મના એકેકી ચરિયાતા બધીસ
લેખોનો સમાવળ્યસો માનના સ્તેમક

ઈ. ૧૯મી ફેબ્રુઆરી સંસ્ક્રષ્ટ 'સુદામ્યાથિ
પોલે' નામે બાહાર પડ્યાં છે.

પરંતુ એ કેવળ નાટકકાર કે વિગાદી
લેખક જ નહોતા. એમની પ્રતિના

સર્વતોમાંથી હતી. 'આરતીય ગ્વયાતિ'
ગંભીર મેનો પુરાવો છે. બીલ વિવિધ

લેખોનો એમનો 'સંસ્કૃત સંસ્કર' કે.
મના અવસાનના દેરે વર્ષે અગાડ બ-

હાર પડેલો છે. જે શ્રી ચિપળગુરના
'નિબંધમાળા' જેરકો જ દર્શકાર છે.

ઈ. ૧૮૯૭માં પનામાં બસાવેલો મસાની
સાહિત્ય સંલેક્ષના એ અભ્યસ વૃદ્ધા

એલા. બસ એ એમનું છેલ્લું તત્વેર-
ફેરન. ત્યાર બાદ અર્ધગિવાયુનો હુમલો

તેમના પર થયો અને પાંચ વર્ષે પરા-
ધીન રિશતિમાં કાલકા પછી ઇ. ૧૮૯૪

નો વર્ષ મહિનાની ૧૩મી તારીખે તેઓ
આ લોક છોડી ગયા. પહેલેથી જ

પ્રકૃતિએ દહો દેખા જતાં યુવાયુગે એ
મસાની પાદસવને એમણે જે શોધનું

આપ્યું તેનું કાળ અમર જ રહેવાનું.
અને મસાની સાહિત્યમાંની ખોડર,
માટખોલક વગેરેની નવી પેઠી તે
એમને મુકરને માને ન છે.

પંચતંત્રની

વાર્તાઓ

વળી કરતક બોલ્યો, 'હે દમનક.
તારા જેવાનો મંગ કરવો એવ
ખાતું છે. કદાચ તારા મંગથી અગાધો
પણ અનર્થ થાય.

અન્નત્ત્રંગતણે દોષે વિક્રિયા થાય સાધુની ।

દુર્યોધનપ્રસંગેથી ભીષ્મ ગોહરણે ગયો ॥૨૬૪॥

અને આ કીક કહ્યું છે :

માતા એક પિતા એક મારા ને એ વિહંગના ।

મને સુનિજને લીધો એને લીધો ગવાશને ॥૫૫.૪૧૬॥

એણે કહ્યું 'એ કેમ ?' કરતક કહે છે :

કથા ૨૮

એક પર્વત ઉપર એક પોષટના માગાનાં બે
જન્મ્યાં અવતર્યાં. એની મા ચરવા ગદાર ગર્ધ દની
ત્યાં વાપરી એને ઉપારી ગયો. નેમાંથી એક દેવવશાત
બાગી છૂટ્યો, અને બીજાને પાંજરામાં રાખીને વોપરી
પકાવવા મેડ્યો. બાગેયો પોષટ કોઈ ક્ષણે દાય

આગ્યો, નેણે એને પોતાના આશ્રમ-
માં ઘર ઝરકને પોષ્યો. એમ કરતાં
કોઈ રાત્ર વાગા ઉપર પોતાની સેના-

થી આગો નિકળી ગયો-દત્તો ને ત્યાં વાપરી રહેના
દત્તો ને વનમાં આવી ચડ્યો. એને જોઈને પંજરદ્વ
પોષટ કવકલ કદવા મેડ્યો: 'દેવાભી, આ કોઈ ઘોર
ચરીત્ર આવે છે. એને ગાંધી, મારો'. શુકવચન
રાંબળીને રાત્ર વાગાને ઘોડાપીને બીજા પ્રદેશમાં
નિકળી ગયો. તો ત્યાં મુનિઓનો આશ્રમ દત્તો. ત્યાં
પણ પંજરદ્વ પોષટ બોલ્યો, 'આવ, આવ, રાત્ર.
વીસાંત્રા ખા. શીતલ જળ પી, મીઠાં ફળ ખા. હે
ક્ષત્રિઓ, આને અર્થ આપો ને આના પગ ધુઓ.'
આ સાંભળીને રાત્રને વિરમય થયો ને એ ચિચારમાં
પડી ગયો. એણે પોષટને પૂછ્યું, 'મેં વનના બીજા
બાગમાં તારા જેવો પોષટ દીધો. પણ એ તો ફર
દત્તો, ને ગાંધી મારો એવું બોલતો હતો, એ કેમ ?'

પંજરદ્વ પોષટ બોલ્યો, 'આવ, આવ, રાત્ર. ચિચારો ખા. શીતલ જળ પી, મીઠાં ફળ ખા.'

એટલે પોપટે પોતાની ટૂતા-ત્ત એને સંભળાવ્યો.

એટલે હું કહું છું: 'માતા એક પિતા એક' એટલે.

તથા કહું છું:

કુદ લોકો કરે જુહું, ને સાધુ ફળ ભોગવે.

દશાનન હરે સીતા બંધાય જ મહોદધિ પ્રલિ. ૩-૨૫

પગી
તારે દુર્ગનની હારે જીભયું ન ન આવલું!
કાગમંગે સુએ હંસ ઊભો જતો જ વતંકે મરણ
દમનક કહે: 'એ કેમ!' કરક કરે:

કથા ૨૯

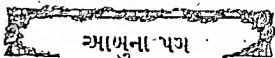
ઉત્તરવર્ણની પાટની ધારે પ્રકાશનું આડ હતું,
એના ઉપર હંસ ને કાગડો વસતા હતા. એક વાર
પ્રીતમસુખમાં એક ચાકેસો પથિક તરુનને ધનુષ મૂકીને
સૂતો. થોડી વારે એના મુખ ઉપરથી ઝાડની છાયા
ખસી મઝ, અને માદા ઉપર તડકો આપ્યો તે જોઈને
ઝાડ ઉપર નંદ્રા હંમે કૃપાથી પાંખ પસારીને પાટી
એના મુખ ઉપર છાયા કરી. પછી નિદ્રાસુખિયાં
ચરેમાર્ગનું કંપમાં મોહું ઉંધડી ગયું, તેમાં પરમુખ-
અસદિષ્ય ન્યાયવદુર્ગન કાગડો ચરકાને પલાવન કરી
ગયા. પાન્ય કીર્તિ નિદાં છ ને નંદ્રા હંસને જોયા
તથા ગાલથી નીંધીને મારી નાખ્યા.

કથા ૩૦

એક વાર ભગવાન ગરુડની યાત્રાના પ્રસંગમાં
સર્વ પક્ષીઓ સમુદ્ગતીરે ગયા, તેમાં કાગડો એકો
વર્તક આવી નિકળ્યો. હવે તે કાગડો મારે જતા
ગોપાળના દરિયાંડામાંથી વારે વારે
દલિ. ખાવા મંડ્યો. ગોવાળે દોહું
ફેડું મૂક્યું ને હોંચ અવસેકન કહ્યું
તો તેણે કાગડો તથા વર્તકને જોયા.
પણ કાગડો તો ચેતીને ભાગી ગયો.
અને સ્વભાવે નિઃપરાધ વર્તકની મનિ
મન્દ હતી, એટલે એ ગોવાળને દાસ્યે
આવી ગયો ને માર્યો ગયો.

એટલે હું કહું છું: 'તારે દુર્ગનની
હારે' હવેદિ.

દેસાદ વાલક ગોવિન્દજી

આખુના પગ

(એક અપકથા)

વરસાદ પડી રહ્યો. નદીઓ અને દરીઆ વર-
સાદનાં તાપથી સૂકાઈ ગયાં. મર્યાદાનાં પણ
તળિયાં દેખાઈ ગયાં. આથી એક દેડકો દોડતો દોડતો
ચાલીને નાસતો હતો. નાસતાં નાસતાં રસ્તા વચ્ચે
આશુ પર્વત આવ્યો.

દેડકો કહે: 'એક કાંકરા! આપો ખસી જા.''

દેડકે આમ દમ માર્યો એથી આશુ પર્વત તો રડવા
જોયો ચર્ચ ગયો. રડને એક ઈવળ ચાલી જતી હતી.
તેણે તેને કહ્યું.

'કેમ આપ્યા, આશુ! તું રડે છે શાને!'

આશુ કહે 'આ દેડકો મને મારશે તો પછી હું
શું કરીશ?'

આથી પેલી દંધળે આશુને પોતાની બે પાંખો
આપ્યા. તે એટલીને આશુ કીડીને પાસેનાં એક ઝાડ
ઉપર બેસી ગયો અને દેડકો તે રડતેથી ચાક્યો ગયો.
હવે આશુને ધયું: 'આજ નીચે જીતકીને પાછો મારી
રડવાએ જોડી જાઉં.'

પણ હવે એ પેલી પાંખોથી કાડતાં બસી ગયો.
ધલું કરે, જુએ પાડે, ઈવળને બોલાવે, પણ કોઈ
આવે નહિ; અને કાડતાં આવડે નહિ. આથી આશુએ

ઝાડ ઉપરથી એક નાનો ફેંકડો માર્યો.
પણ ફેંકડો મારીને જોયો નીચે પડ્યા
તેણે જ તેના પગ ભાંગી ગયા. ને
હિંમતથી આજ સુધી આશુ પર્વત
પડ્યો છે ત્યાંથી રજા પણ ચાલી
શકતો નથી.

આ વાત મને કોણે કહી, કહું!
રડને દોહાંધ આજનાં અને એક
પતથરની ફેંકવાળી, ને હું જાની
પર થોડા આરામ લેવા જાંબો થું
હને પડ્યો રહ્યો; ત્યારે મને એ
પતથર આ વાત કહી હતી.

દુર્ગન

દુર્ગન ગડુ અપકથા કરે.

મર્જન ધરે ને સાંતળે.

આન બસે એ સંસારમાં,

ગણે નહિ ગમત્યાન.

દુર્ગન દિવસ જુગલુશ થતાં,

કરકે દલકી વાત;

ખરે ગોંધતથી મારકે

પાછા પગની લાન.

દેસવલાલ જટારોંકર મહેતા

Our Friends Abroad

જગતના વિવિધ દેશોનાં તરુણ મિત્રો જોડે પત્રવ્યવહાર સાધવાની માહિતી આપતો વિભાગ

Clarence Hankel

Box 233 COLBY, Wis. (U.S.A.)

રસમયન અને જર્મન માતૃપિતાથી જન્મે અમેરિકન; વર્ષ ૧૫ પરદેશી આપણા શીખવા દેનેબર છે. તરુણ, સિક્કા સંસ્કરણ અને દસરત માનવી આ કોણ છે. રેકાર્ડિય પાત્ર છે. મોટા યુદ્ધને પુરાતનવંશના બનવા સાહે છે. કાઈ સમયપત્ર સાથે પત્રવ્યવહાર સાહે છે.

શ્રી ત્રિદશાસ હવલદાસ (પાટકાપર) તરફથી નીચેના તા. ૭-૧૧-૩૬નો પત્ર (પહેલાં તા. ૧૭-૧-૪૦) નો પ્રકટ થવા મળ્યા છે.

પ્રિય ત્રિદશાસ,

તમારો આનંદપ્રદ પત્ર અને આંધ્ર મળ્યાં. તમારો કેટલો પાત્ર એન્સર આટલાં નહિ તો મોકલશે હું આ સાથે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના પ્રમુખચંરણની નવી ગ્રંથિ મોકલું છું. અમેરિકન પાંચમીથી અગામી શાળા સહ ચક્ર થઈ છે. અકબારિયામાં પાંચ દિવસ અગાઉ શાળામાં હાજરી આપવાની હોય છે. મારી સમય સવારના ૮-૩૦ થી ૧૨ અને બપોરે ૧-૩૦ થી ૩-૩૦ સુધીના છે મારા વિષયો ફ્રેન્ચ, અંગ્રેજી, ઈન્ડ, અમેરિકન ઇતિહાસ અને ઇકોનમી છે. અમારી શાળાનું નામ તો છે Walla Walla High School; પણ સાધારણ રીતે તે Wa-Waના ફ્રેન્ચ નામે લાગીની છે. તેમાં હાલકા હાલકીઓ મળી ૧૬૦૦ ની વિદ્યાર્થી સંખ્યા છે. અગાઉ ત્યાં ચાર મેડ છે તેમાં હું નીલમાં છું. જો કે શાળાનું તે ૧૧ થું વર્ષ મળ્યાં. અગાઉ થાળા વિષયો લેવા પડે છે; જેમાં ફેરલાક મરનિયાત પણ હોય છે. આ નીચે તેના પાત્રો આપું છું:

ફરનિયાત: અંગ્રેજી ૩ વર્ષ, ઇતિહાસ ૨ વર્ષ, લેખો-ફરતી સાયન્સ ૧ વર્ષ, મિનિટરી-સંસ્કૃત હાલકને ૨ વર્ષ (ધર્મગાથવાળાને કે માંદાને માફી), શારીરિક તાલીમ-હાલકને ૧ વર્ષ ત્યાં હાલકીઓને ૨ વર્ષ (અહવાલિયે ૩ દિવસ), ધરન્યવહાર (Home relations) હાલકને ૧ વર્ષ.

મરનિયાત: ચિત્ર(કલા), ક્રેટિન, ફ્રેન્ચ, જર્મન બે વર્ષ શીખવું જ મેળવે; નહિ તો તેની મળતી લેવાય નહિ. બેનીપિજ્ઞાન વ્યાખ્યાન, એકલિપ્ત, ન્યોમેટ્રી, ક્રીમ, ઇકોનમી, ક્રાઈસ્ટેન્ડ, લુક્રાપિંગ, નાટ્ય, સંધ્યાન, વર્લ્ડ, સા-કલક, સંપ્રતિષ્ઠા, હવલિજ્ઞાન, ક્રિમિનલ, રસાયણવિદ્યા. આ કૃષ્ણથી તમને સમજશે. અતરી શાળામાં થાળા

વિષયો શીખવાય છે. આ વર્ષે શાળાના 'Royal Blue' નું વેચાણ મારા હાથમાં છે. આ પુસ્તક દર વર્ષે વિદ્યાર્થીઓ જ બંધાર પડે છે. તેમાં વિદ્યાર્થીઓની છબીઓ સાથે શાળાના આખા વર્ષનો (સપ્ટેમ્બરથી વ્હન સુધીના ત્રણ માસનો) અહેવાલ, રમતગમતોના સમાચાર વગેરે હોય છે. આ વર્ષે કુટુંબીય ક્રીંગની સાથે ઈન્ડ પાત્ર એ દ્રિષ કરશે.

જો જ આઠવારિયાં પહેલાં ૩૦ માર્ચ ૩૫૨ અને ૨૨૦ થયા હતા. નવેમ્બરની ૨૩મીએ અમે આઈડી ૧૪૦ માર્ચ ૩૫૨ આવેલા વાકીમા મુકામે જઈશું. આવતા શનિવારે 'અમિરિકીસ'-ગયા યુદ્ધની શરૂઆતનો દિન છે. તે વખતે બધા દેશો બંધ રહેશે અને કલાયત તો થશે. અમારું 'વા-લી-વેન્ડ' અને હરફરીવર્ગો તેમાં બાજ લેશે. ૧૧ વાગ્યે સીડીઓ થતાં જ મુલ્ય પામેલાની યાદગીરીમાં એક મિનીટ મીન પડશે. પછી તુરંત કલાયત થશે. બપોરે કુટુંબીયની મેચ થશે અને અમારું ઈન્ડ ત્યાં વાગશે. વાલ્કા-વાલ્કા શહેરની બધી રમતોમાં અમે જ ઈન્ડ બનવાનો છીએ.

નવેમ્બર માસનો છેલ્લો શુક્રવાર ધામાં વર્ષોથી આખાર દિન તરીકે ડબવાય છે. અમેરિકામાં આની પહેલી ડબવાળી છે. ૧૧૨૫માં થઈ હતી. તે વખતે બધા વસાહતીઓએ ખૂબ પાક નીપજવા માટે મોટી મિનગળાની કરી. તેમાં અમેરિકાના અત્તલી વસાહતી ઇન્ટિયનો પાત્ર આવ્યા હતા. બોરાક માટે હરણ અને ટર્કી સાબના વ્હતા. હવે તો ગરીબો સિવાયના પાત્ર ટર્કી જ લાય છે.

પ્રેક્ટિસેન્ડર ગ્રેજુએટને કામચું કે આતહેવાર નાતાલની બહુ પારો ભાને છે એટલે તેણે તેની ડબવાળી એક અકબારિયે પહેલી કરવાનું કરાવ્યું છે અને કેટલાંક શહેરોમાં તે પ્રમાણે થાય છે; છતાં કેટલાંક કેકાણે વ્હની વિધિ પગાય છે; તેના તો મૂજ આશય એવો હતો કે સામસ તહેવારોની વચમાં કામ-કાજનું અકબારિયું હોય તો સાફ. એની વાન તો ખરી છે; પણ લોકો કંઈ જાહેર માને.

સિસેગરની ૨૫મીએ (નાતાલને દિવસે) અમે ધરમાં નાતાલગ્રજુએટોનીઓએ છીએ. તેના પર કાવના સળગાવે અને વીનબેક કોશની લગાવીએ છીએ. તે દિવસે મિત્રો અને કુટુંબીઓ સાયસાઈ ભેટગોળાદ દરે છે. તે દિવસે જ ટર્કીનું ભોજન હોય છે.

કેટલાક રજમીની રાત્રે બેટોનો વિધિ કરે છે. પણ અમે તો રખમીની સપાદે જ કુત્સાદેર નાતાલની સવાર નિરખીએ છીએ. કાલે બેટો મળશે એની આશામાં હાલકો

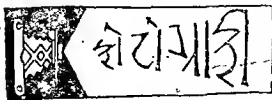
ખાટમા આગળ પોતાનાં પગનાં મોત્તં લટકતાં રાખે છે. તેમાં ખાવાની ઝીંબે, રમરાડાં, મેંચા વગેરે બીજા મુજી નય છે. પણ હોસ્પિટામાં એ માટે એક કાલ્પનિક માન્યતા હોય છે, કે 'સાન્ડા દ્વોજ' બાળા આકે દેનની અરની વપ-સણી ગાડીમાં નીડળે છે તે જ એ આખી ગયા છે. એ ડોસા છાપરાની સીંગતીમાંથી જોતરી આવે છે. તેનું એક ચિત્ર મોકલું છું.

યુનાઈટેડસ્ટેટ્સનાં વ્યવસ્થામાં શિક્ષણની મોસમ બ્રધરી બઈ છે. હું પણ બપેડું છું. શિક્ષણનો પરવાનો લેવાનો હોદ ડોલર પડે છે. એથી તમે રહેતા હો તે મહાલમાં ગમે ત્યાં શિક્ષક થઈ શકે. સ્ટેટના ભાગે તે મહાલો-- County. સ્ટેટ આખા માટે શિક્ષકની ફી નવું ડોલર છે. ચાર અડધારિયાં મોસમ આલે છે. શિક્ષક ફરવાની પણ હદ બાંધી છે. જામુક પ્રાણી કે પક્ષીનો તણ, એ કે પાંચની સંખ્યામાં જ શિક્ષક થઈ શકે. તેમાં ફોર્ટનન જ વપરાય છે; શરૂઆત મેરકાચકે નાખ્યા છે. હરજી એકથી વધુ કોઈ ગાદી શક નહિ. પ્રવાસી (યાયાવર) વંચી માટે શિક્ષકનો સમય ૭ અને ૪ વાગ્યાની વચ્ચેનો છે. શિક્ષકના આ પરવાનાની આવક પક્ષીઓને વધારે કરવામાં, યોગી-દારોનાં ખર્ચમાં અને જનવરોમાં કોઈ સેમ ફાડી નીડળે તો તેના બચાવમાં વપરાય છે.

અમેરિકામાં કેટલાક શાકાહારીઓ છે; બાકી જનમજ દરેક જાણુ ફિવરમાં એકવાર તો માંસભોજન મેળવે છે; રવિવારે અને લહેવારે બે વાર.

હિંદી ચિત્રોમાં દેખાય છે તેવી પાપડી તમે પહેંદો છો ખરા કે? તમને વાચતું સહેલું પડે તે માટે ચંપત દાકૃપ કર્યો છે. મારી બહેન દરજી કરશે. તમારે ત્યાં જ્ઞાતિવ્યવસ્થા છે એ વિષે હું બહુ વાંચું છું; પણ એ છે શું? તમે મારા હેરા વિષે જોઈએ તેટલા પ્રશ્નો પૂછો.

તમારી અમેરિકન ચિત્ર રૂઠ તા.૬. હું લખતું બહી ગયા કે એકલા યોર્કિંગ્ટન પ્રાંતમાં જ શિક્ષકનાં રૂ.૫૦,૦૦૦ પરવાના અપાયા હતાં.

હરીદાઈનું પરિણામ

પહેલું દીનામ: 'મિન્ની'—હીરાલાલ બદ (અમદાવાદ); બીજું દીનામ: 'અજરાલ'—અર્ધેત ચોક્ષી (નડિયાદ); ત્રીજું દીનામ: 'સહેલમાહે'—કેડામાઈ ગિરરી (નડિયાદ). ચોથા-પાંચમ: ધનસ્વામી દક્ષામ (અમદાવાદ); સાંતિ સ્વેતી(માડુંગ

હીરાલાલ બદ (અમદાવાદ); એન. જી. શાહ (મહાદ).

સંક્રાંત કરનારાઓના પ્રિન્ટમાં ઘણી વસ્તુઓ એક-સામગ્રી દેખાય છે. રસ્તાનું ફરજ લેનાં મહાનો, ગાડીધારા, મોટરો, રસ્તે ચાલનારાઓ એમ અનેક પાત્રોનું ચિત્ર બને છે. એનું કારણ કે પાટનારને ફરી વસ્તુમાંથી ચિત્ર નીપ-જશે તેનો ખાસ ખ્યાલ હોતો નથી. એનું માનસ આ પાટનું કે તે પાટનું એ જનના અગિયનપણમાં યુવવા-એકું રહે છે. હવે તે ચાંપદાઈની ગમે તેવો પ્રિન્ટ કપાતવે છે. બને ત્યાં મુઠ્ઠી એકરોજી કરનાં પહેલાં ચિત્રનું મુખ્ય વસ્તુ યોગબીને પછી જ આગળ વધવું. તેમ છતાં જે પ્રિન્ટમાં ઘણી આડીઅવળી વસ્તુઓ આવી નય તે તેમાંથી નિર્મૂકનીએ લાગી કાઢીને જરૂરી ભાગનું ઇન્કાર્ડનું પ્રિન્ટ કરું.

ઘણીવાર અચાનક ચિત્ર વસ્તુ સાંપડતાં, તે પાટવા જઈએ તો પાછળની ઝેકઝાકાંટ હરફત ફેપ આવવાનો સંભવ જણાય છે. એવે સમયે, મુખ્ય વસ્તુને ફાંકસમાં રાખી, બીજું બધું આકેટ આકેટ ફાંકસ રહેવા દેવું. મનઘન કે બહુ જ થોડો ટાપાકામ રાખવો. આમ ફરવાથી ઝેક-ઝાકાંટની વસ્તુઓ આઝા અને જાંબા દશરૂપમાં આવશે અને ચિત્રના મુખ્ય ભાગને મદદરૂપ બનશે. પહેલું દીનામ જનનાર બાઈ હીરાલાલના 'મિન્ની'માં ઝેકઝાકાંટ આકેટ આકેટ ફાંકસ હોવાથી ચિત્ર નીપી જઈ છે. પછાત ભાગ ખાટ પોતાની તુષા ધીપાવતા મિનેતીના ચિત્રમાં ત્રેસમીક ભાવજરૂપાયા છે. વળી એકસપાકરની ગતિ, નજમાંથી વહેતા પાણીને અનુરૂપ હોવાથી પાણીની ધારાઓ સ્પષ્ટ અને આકર્ષક નજરમાં દેખાય છે. ગખાડીની આખી પાત્ર ચરસ છે. છતાં જરા ફરથી ચિત્ર લેવાની જરૂર દર્શી. તો ચિત્રવિસ્તારમાં મિનેતી આકેટાકે જતા જણાય છે તે ન જણાય.

'અજરાલ' એ ટેબલટોપ ફોટોગ્રાફીનો ચારો નમૂનો છે. આમાંનું જનમજ આવી ખડોનું છે. વરડના દિવ-સોમાં ધરમાં રહી, ટેબલ કપર જુદાંજુદાં રમણીની મદદ વડે ચિત્રો કપાતવવામાં કુરમદનો વળત મોજવામાં જોર આનંદ આવશે. બન્ધ કલ્પનાઓ નહિ કરનાં, મિસ્ટરી વસ્તુને સારી ઝેકઝાકાંટમાં ઝાંકવી કલ્પના-ચિત્ર કરવામાં ઘણું શીખવા-જાણવાનું રાખે છે. એએકું, જાણેકું અને વાંચેકું અખતર કરવામાં ખૂબ જ કામ લાગશે અને તમારે ફોટોગ્રાફીનું જ્ઞાન પાડું મશે.

'સહેલમાહે'માં વરસોડાને ધાવાચિત્ર કપે ઉતારવાનો ખ્યાસ કર્યો જણાય છે. આમાં ચિત્રો લેનાં કરનાં આડાં વધુ રાખે. કપરની ફે ભાગ જેટલી જગ્યા વડન નહામાં છે. તેટલું ફેપ કરતું એટલે ફાંકસિંગ ખરાબર નથી.

અલગત બદ

માધુકરી

કુટુંબ

(૭૫૫)

અમુત અખંડ રૂર માનની અનુપમ માયા,
ચિતાતાપ દર્શત વિતાની પાપન છાયા,
દયા ભાવભીની ભાગિનીની નિત્ય નિગળની,
હૃદ દામ દેનાર સદોદર સંધે મળી:

આળી આત્રમ દ્વંતાં પશુ નહીં જ શોધ્યાં તરે,
શમત્સર સાથે જ રો મુખાંગવશ ત્રવ સાંપડે. —પૂનજાન

હૉમકૉમના હિંદી પત્રકાર શ્રી કેશવ આજઞ્ઞય વૈધ

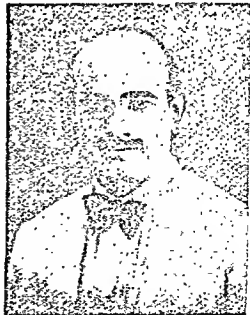
અ.દૌથી હમંદા માઈલ દૂર આવેલા ચીનમાત્રાદંતી
આ ફોટોગ્રાફમાં એક હિંદી પત્રકાર પોતાનું પત્ર અથાવ
અને તે પાળ દૈનિક, એ કોઈ આશ્ચર્યજનક વસ્તુ છે ?
કેન્દન 'રેલ્વે સન' કપર 'એડિટર-ઇન-ચીફ' કે. બી. વૈધ'
એ અમદાવાદમાં હતાં મને પણ એ વસ્તુ એકદમ માન્યમાં
નહોતી આતી. પરંતુ પછી જે હિંદીમાં હું ગતવાં હતાં
એના મનેતર મારફતે મેં શ્રી વૈધની પ્રત્યક્ષ જાળખાણ
સાધી અને મને એ આશ્ચર્યકર વસ્તુમાં વિશ્વાસ ઝોડા.
એમનું જીવન મને ખૂબ હૃદયોષક જણાયું.

શ્રી વૈધનો જન્મ રતનાચિરિગિરીના ચિપકળુ નાલુકાના
ચિપળી ગામના એક જમીનદાર કુટુંબમાં ઈ. ૧૮૬૭માં
થયોહો. રમણનાં હંદ એમને નાનપણથી જ હતો. દાપાદી
અને ચિપકળુની હાઈસ્કૂલમાં શિક્ષણ મેળવી ઈ. ૧૮૯૧માં
તેમણે મૅટ્રિક પસાર કરી. સાવરકર ગ્રંથોએની કર્તવ્યદાક્ષા
તથા લોકમાન્યની પ્રજ્ઞાને એ વખતે મદ્રાસપટ્ટમાં ખૂબ ફાટી
હોઈ, ૧૯૦૫ થી જ શ્રી વૈધે પ્રતિજ્ઞા ત્રણ લોકોને કે એ
તેમ થાય પરંતુ સરકારી મોટી સેના જ નહીંસરખી.

ઈ. સ. ૧૯૧૪ની સાત્રમાં વિદ્યાર્થી સંલેખમાંથી હન્દર
આમંત્રની પરીક્ષા પસાર કરી. નવી જ રમણાએથી સિદ્ધાંતેગ
કોમર્સ કોલેજમાં પ્રવેશ કર્યા અને ૧૯૧૮માં બી. કૉમ.
ની કેપાલિ મેળવી. રૂમિત્ર, હતિસાસ અંત અર્થસાસ
એમના ખૂબ પ્રિય વિષયો હતા. અભ્યાસક્રમના પુર્ણક
કર્તા બહારના વાચન તરફ તેમની ઝગ વિકોળ દબેલી
હતી અને એમનેતરને જ બી. કૉમ. ના પેપરમાં અર્થસાસના
વિષયમાં એમણે 'રિફિન્ડેશન' પ્રાપ્ત કરેલું.

વિદ્યાર્થી અવસ્થામાંથી જ વિવિધ પ્રજ્ઞાઓમાં એ
બામ લેતા થયા હતા. વિદ્યાર્થી સંપના રોકેટરી, મેલેજ
માસિકના કપરોવાદક, રૅપોર્ટ્સ કેપ્ટન દત્ત્યાદિ અનેક ફરતે
એમણે વિદ્યાર્થી દશામાં બળવી હતી. કોમર્સ કોલેજમાં
સર ત્રલુભાઈ સામજીદારના પ્રમુખપણા નીચે આલતા
'કુટુંબ યુનિયન'ના એ રોકેટરી હતા. સર ત્રલુભાઈ
ત્યારથી જ એમના તરફ આકર્ષાયા હતા, અને એમના
મધ્યસ્થપણથી જ શ્રી વૈધને ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રની સર્વ મુખ્ય
વ્યક્તિઓના પરિચયનો લાભ થયો હતો.

ઈ. સ. ૧૯૧૮માં બી. કૉમ. થયને શ્રી વૈધ જળસપુરના

દાખલા કારખાનામાં એન્જિનરીંગ મેનેજર તરીકે રહ્યા. ઈ. ૧૯૨૭માં એ કારખાનાના જનરલ મેનેજર થયા પરંતુ ૧૯૨૯માં એ જગ્યાનું રાજીનામું આપી દઈ આયાતનિકાસનો વેપાર શરૂ કર્યો તમા બિલ્ડિંગ અને ફેબ્રિકેશન કોર્પોરેશન તરીકે પણ કામ કરવા માંડ્યું. વચ્ચે ૧૯૨૯માં સર જકબબાઈના આગ્રહથી થોડો વખત સર ચૂનીલાલ મહેતાના વેપારી એકેડરી તરીકે પણ કામ કર્યું. એમની હોશિયારી બેંક શેઠ નંદાનમ મોરારજી તથા શેઠ વાલચંદ દીસચંદે ૧૯૨૫માં એમને સિંધીઆ ટ્રીમ નેવિગેશન કંપનીની કલકત્તા એજિસ્ટના આસિ. મેનેજર નીમ્યા. ૧૯૨૭થી ૧૯૩૧ સુધીમાં અડયાબ, રૂબન વંદે શાખાઓમાં કામ કરી કલકત્તા આસિસના મેનેજરતા પદ સુધી તે પહોંચ્યા.

પરંતુ યમને તેવી બેભાહાર નોપણ એ છેવટેનોફરી જ હતી. એરથે નેને વળતી રહેવાનો 'આદર્શ શ્રી વૈદ્યનો આયકાર ન જ પાળી શકે. એને ઇ. ૧૯૩૧માં એમણે એ નોફરી છોડી અને 'અમૃતલાલ એન્ડ કંપની'માં બાંધીદાર તરીકે જોડાયા. કંપનીનો કારજસાનો જળશ વેપાર હતો અને ચીનમાં એ વિસ્તારવાનો તેનો વિચાર હતો. પરંતુ ભરિખમ બના અને જળશ વેપાર સિવાય ચીન જેવા અભવશા દેશમાં પત્ર મૂકવા કોઈતેયાર થતું ન હતું. શ્રી વૈદ્યને એ વાતની ખબર પડતા કરી બાળતની જાદ ન રાખતાં તે ત્યા જવા તૈયાર થયા ને ૧૯૩૧ના નવેમ્બરમાં હાંકડોન તરફ રવાના થયા.

હાંકડોન અને ક્તાન એ બંને શહેરોમાં ૧૯૩૨ માં કંપનીની એ શાખા ખોલવામાં આવી. શ્રી વૈદ્ય એ બંને શાખાના મેનેજર તરીકે કામ કરવા લાગ્યા. ૧૯૩૨ થી ૧૯૩૪ સુધી કંપનીનું કામ ધમધામર ચાલ્યું, કારણ ચીને જાપાનીઝ કારજસાનો બહિષ્કાર કરેલો. પરંતુ ૧૯૩૪માં એ બહિષ્કાર પાછો ખેંચી લેતા જ જાપાનીઝ કારજસાનો માંદો શરૂ થયા અને કંપનીએ પોતાની ચીનની શાખા બંધ કરી દઈ શ્રી વૈદ્યને પાછા કલકત્તા આવી જવા જણાવ્યું.

શ્રી વૈદ્ય માટે આયુષ્યની સીધી કટોકટીભરી આ પળ હતી. ત્યાંની ઔદ્યોગિક અને વેપારી જગતમાં એમણે સારી શાખ જમાવી હતી. વળી એ દરમિયાન જ ૧૯૩૩ના અંતભાગથી 'ક્રેન્ટ ડેઈલી સન' અને 'ક્રેન્ટ રૂમ' એ વર્તમાનપત્રો પણ શરૂ કરી દીધાં હતાં. એરથે કંપનીને ના જણી દઈ થોડે 'કે. બી. વૈદ્ય એન્ડ સન્સ' નામની પોતાની જ વેપારી પેટી હાંકડોનમાં રેવાથી નવો વ્યવસાય આદર્યો.

આ વ્યવસાય સાહસ સિવાય બીજું કંઈ ન હતું. એમની પાસે ધરખમ મૂડીની એળવાઈ નહોતી. કંપની તરફથી એમને અર્થ પૂરતો જ વેપાર મળતો અને નેમાંથી એ ઘેર મોકલાવતા. એરથે મર્યાદિત મૂડી છતાં ચીનની વેપારી મંડળમાંની પોતાની શાખ પર મુરતાક રહીને જ

આ નવા સાહસનો એમણે આરંભ કર્યો હતો.

એન્ડ કંપનીના કારજસાનો વેપાર સાથે એમણે ફેરફાર એન્ડ સિંધીઆ લઈ આયાતનિકાસનું કામ શરૂ કર્યું. એ સાથે રાખી એમણે જાહોને પરમાસ યદાવવા કારજવાનું પણ શરૂ કર્યું તથા ત્યાંની બેંકોની જામીનમીટીથી પરદેશી વેંટ જતાવડો પણ એમણે કાર્ય મેળવવા માંડ્યા. છતાં જે નેથી રહે તે વર્તમાનપત્રોમાં જેણે જણી પૂરી કરવા માંડ્યા.

એ અડી વર્ષે આમ મથામથો કરીફરીને ઈ. ૧૯૩૫ના આરંભ સુધીમાં શ્રી વૈદ્ય કલકત્તાથી મેળવી, પોતાની પેટીનું 'કે. બી. વૈદ્ય એન્ડ સન્સ' તરીકે કંપાંતર કર્યું, અને ૧૯૩૮ની સાલમાં તે 'સિંગિટ' ફરી. કંપનીનો કલકત્તા થતો જતાં તેમણે ફેરફાર આગળેટાની એન્ડ સિંધીઆ પણ મેળવી.

વર્તમાનપત્રો પણ ત્યાં સુધીમાં દીક જામી ગયાં. ચીનમાં હિંદીઓની રિલિય પહેલાં 'કચી વાંટીના મથા' જેવી હતી તે શ્રી વૈદ્ય બાપજી, ચર્ચાઓ ને જેણે વર્ષે વિવિધ પ્રકારે વડે પત્રવાળી અને ચીન તમા હિંદને એન્ડ બીજને એજાળના કરવાનો યદાવેથી પ્રયાસ કર્યો.

હવે એમનાં પત્રો વિશે થોડુંક. શાંધાઈમાં શ્રી એરથે. ફેબ્રુઆરી તામક સુપ્રસિદ્ધ એરિસર છે. પરંતુ એનો બાપ રંગજ અને મા ચીની હોવાને કારણે ત્યાંના કારજોમાં એમને હીન જેણી, કારજવાનો રવી એમની એરિસરની સનદ રદ કરાવી. ફેબ્રુઆરી પહેલેથી જ હિંદુસ્તાન તરફ આદર હતો અને આ પ્રસંગથી હિંદિસ મનેદેવનો કલેસ અનુભવ મળાં ૧૯૨૯માં એમણે ક્રેન્ટ આવી 'ડેઈલી સન' તથા 'ક્રેન્ટ રૂમ' એ શાખાલિક પત્રો શરૂ કર્યાં. એમની સાથે જોડાઈને શ્રી વૈદ્ય 'નંદાનમ પબ્લિકેશન સિ.' નામે કંપની બેળી કરી. પરંતુ ૧૯૩૪ના આરંભમાં જ ફેબ્રુઆરી પાણું શાંધાઈ જવાનું થતાં રીપાઈનની સળખી જવાબદારી શ્રી વૈદ્ય ઉપર આવી પડી. અને એમણે એકલિપ રહી એ જવાબદારી કલકત્તાથી આદર કરી, તથા રિસિય ચીનમાં હિંદુસ્તાનને અનુકૂળ વાતાવરણ ફેલાવ્યું.

જેટલા કલેસચિપ એરથા જ વિનયગીર શ્રી વૈદ્ય શ્રીકૃષ્ણના પરમ બન છે. આટલો યશ નંદાનમ કર્યા છતાં એમની નમ્રતા તો જેવી ને તેવી જ છે. યશ મને કે ન મને પરંતુ ફરીથી એવેલા રાખ્યા સિવાય સંતો શરૂ કરવા રહેલું એને જ એ કૃષ્ણભક્તિ મમત છે, અને એ એવ સહિન તેઓ મરીપદસાંતિ અને કુછુજ રજા છે. એમની એ કૃષ્ણભક્તિ આપણને પણ આદર્શ પનીવડો. ('સિંગિટ' માં પ્રકાશમાં આવેલા શ્રી 'પ્રવાસી'ના લેખ પરથી)

મહાકાવ્ય પ્રાજિસ

મદાન હજીજી અમેરિકા ખંડની ૪૭ ટકા જેટલી (૪,૪૦,૦૨,૦૫૧) વસતિ ધરાવતો, ૩૨,૮૧,૧૭૦ કારજ માઈલ વિસ્તારનો પ્રાજિસ આખો પાટીગ્રહ વાજા મોલનારો

ફિલિપ્પાઇનમાં
આમિલ કેટલી
વચ્ચા ફાંકે છે તે
દર્શાવતો નકશો

હોવા છતાં એટલું તો લેખિય થયે છે કે હાલના નવાં સામાન્યવાદી કેપિ સરિયોટ ફિલિપ્પાઇન અને 'નવયુગવાદ' દુનિયાનું નામ આપેલું. જગતભરમાં માત્ર નાદગ્રથી જ બિતરતી લગભગ ૪૦૦૦ માદગ્રથી આમિલોન નદી, તેનાં મીચ્છાલયો, લંગમી હરિયતો, વાદળી પતંગિયાં, અનેકની છોટાટોરા ને એવી જ વિવિધ રાની પ્રજાઓની વસતિ એને આનોખા જ ગોપ આપે છે. અરધુ દખ્ખણ અમેરિકા આવરી પગરાએલા આ મહાકાવ્ય દેશને ચીકી ને એકવાડોર સિવાયનાં દખ્ખણ અમેરિકાના તમામ દેશોની સરહદ મળે છે. ઈ. ૧૬૦૩માં બ્રાઝિલિયા પાસેથી ૧ ફેબ્રુઆરીની ક્રમતે અટીલાંબલા એકરપ્રદેશ (Territory of Acre) તથા એક સંઘસત્તાક પ્રાંત (Federal District) ઉપરાંત જુદાંજુદાં વીસ સંદેશાનોમાં એ વહેંચાએલો છે.

બ્રાઝિલની લગભગ ૬૦ ટકા વસતિ મધ્ય ને દખ્ખણના સહ્યદવામાનવાળા કચ્છ પ્રદેશોમાં વસે છે. અહીં જ એનાં મુખ્ય નગરો આવેલા છે: પારનગર સીઆ દ નોરેડો; દુનિયામાં વધુમાં વધુ ઊંચીની નિઠાસ રેતુ બંદર આન્તોસ; પ્રગતિશીલ અને ફાદેલી સાથે પોર્ટો; બીજા અને બેનીવાડીનું દેશભેલા દોરિઝોન્ટે વગેરે. ઉત્તર વિષુવવળની નજીક આમિલોનના મુખ પર એકમ સહેર આવેલું છે. બ્રાઝિલમાંના પાસા સંસ્થાનની એ રાજધાની છે અને ત્યાંથી જ રજર, કોકો, હમારતી કાઠડાં ને બ્રાઝિલનરૂપ વગેરે આગાજીનની પીઠ પર નિઠાસ માટે રવાના થાય છે.

સીઆ દ નોરેડો અને સાન પાકોસ પછી દેરિડે એ બ્રાઝિલનું ત્રીજું નંબરનું માટે સહેર છે. દખ્ખણ અમેરિકાના અમા પર બેઠેલું એ સહેર આંટ, સ્વાસ ને સીની નિઠાસ કરે છે. એની પ્રાદેશિક રજવા એવી મંદાદરે છે

કે તેને બ્રાઝિલના વેનિસનું નામ આપાયું છે. અને એવા નંબરનું સહેર સાલ્વાડોર તો એક વખત બ્રાઝિલનું પાટનગર હતું અને હવે પાટી પ્રાચીન હમારતો થયે છે. એના બારાની દખ્ખણ અમેરિકાનાં કમગ બારામાં વધુના થાય છે; પણ પછી, રશિયાને બાદ કરતાં આખા યુરોપના ફેવડખને આપી વ્યય એવા એ મહાકાવ્ય દેશની રાજધાનીનું પદ સુરોગ્ય રીતે જ રીઆ દ નોરેડોને અપેલું કરવામાં આવ્યું. બીજા નંબરના સહેર સાન પાકોસને બાંકે નથી, કારણ તે દરિયાથી ચાળીસ માઈલ દૂર આવેલું છે; પરંતુ દરિયાથી સપાટીથી ૨૫૦૦ ફૂટ ઊંચું આવેલું હોય એને મગધીનું કારણ મળી રહે છે. વળી જગપ્રસિદ્ધ બુરાન્થાન દેવેસ્ટીટપૂર પણ તે થયે છે, એના 'દેવેસ્ટીટ'માં સર્પવિષ એકલું કરવામાં આવે છે.

બ્રાઝિલનો કલિદાસ આપણને પેદરમાં સીના સામાન્યવાદી પોર્ટુગલ સુધી લઈ જાય છે. રાજ માનુએલે માંકેલા પેટ્રો અલ્વારેઝ કંઝાસ નોમના ખલાસીએ ઈ. ૧૫૦૦ના બ્રાઝિલની રજમી તારીખે એ કોશી કાઢ્યા પછી પોર્ટુગલે યક્ષે વખત ને તરફ ધ્યાન ન આપ્યું, પણ પછી પ્લાટા નદીની આસપાસના વિસ્તારમાં કંઈ ગણી આવતા ૧૫૪૨માં સાંચા સાલ્વાડોર સહેરનું નિર્માણ થયું, જે રાજધાનીનું સહેર પણ રહ્યું. રોળખી અને સનરમાં સીના ચાંચોઆનોરીના દિવસોમાં બ્રિટિશ, ફ્રેન્ચ ને ડચ ચાંચોઆઓએ પણ એ બમિ પર લડા કરેલા, કારણ પછી તો એના ને હીરાની ખામી પણ એ નાની બમિમાં મળી આવી હતી.

લોસસાશાલીનું મોલું યુરોપ પર ફેલું તેમ તેની અસર ફરફરના બ્રાઝિલ પર પણ પડેલી. કાન્સમાં મિસપ્લેલા મગેલા જુવાનોએ એ આદરો ત્યાં ફેલાયાં ને ૧૮૮૨ ના રિસેંબરની ઉખીએ હામ પેટ્રોએ પોર્ટુગલથી છુટાછેડા દી પેતાને બ્રાઝિલનો બંધારમીય કોનસ્ટીટ્યુશનલ

કાંઈ એના પછી એના પુત્ર દોમ પેટે જીવે જાડીએ આવ્યા, પરંતુ ૧૮૮૨ના નવેમ્બરની ૧૫નીએ જલ્દી મરદશી, લોકોનું કીધું કે દેશ વિના જાણિએ સંધ્યના ક પ્રત્યક્ષના બંદેશ દરી ને મહેનશાદ નેના કુટુંબ સાથે કેમ હાડી ગયા. આજે પાકાંધનનો મૂલ્યો પ્રમુખ જાણિતનું સુકાન મંજાવે છે.

કોંકી વિષે વધુ

કોંકીના આદિપ્રાદ વિષે દલ્લુ કમું જાણક નથી થયું, પણ પહેલી મહીમાં આશીરીનિયામાં નેનો કપયામ રંગેના દેના એ જાણક બીના છે. એક અરણ ચાવીએ ઈ. ૧૪૦૦માં ને સંકળનામનાં દાખમ કોંકી. એના એક દલ્લુ ચેરેતમાં છે. સંકળનામનાં ને મુદિતમ મમલુકેઆએ નેના રામે વિરોધ કહાવેલા ને એ પીનારને કદક ગિલા સદન કરવી પડતી, છતાં નેના કપયામ એરેલા વરી ગયા કે મીનનું આ તેમ કોંકી અરણનાનુ શાપીય રીત્તુ મળાવા માંડ્યું.

ગિયા રીને યુરોપમાં પણ સંકળનામનાં જળ વિરોધ કોંકી. જમનીમાં બુંદશાળા રીકવા માટે આદ સમલુકમ મળવવા પડેના. કંદનના આદને બીલએ પણ કોંકીએને દેનારી કીધાં. કંદનમાં પહેલવહેલું કોંકી૧૨ ઈ. ૧૬૫૨માં કયેટું. આવા કોંકીએ કોંકી કપરાં નાનંતે પણ પરી પાડતાં. કાલકારીઆ, માદિયકારો, વિજ્ઞાનીઆ જથાના એ કોંકીએ નાંદાં ધામ શર્દ પડ્યાં છતાં ને વંશનાયકેની કાનુપના એ જથાનામા ને વંશનાયકેની મરજ આરતાં.

મનરમાં મહીના એત સુધી ગાય દખખળ અરણ-ગાનમા આવેલા યેમન પ્રાન્ત જ અરણને બધી કોંકી પરી પાડેના, પરંતુ એ પછી તવા અને રીલાનામાં એનું વાવેતર શરૂ થયું. ત્યાર પછી દખખળ અમેરિકામાં એ અપનાવાયું ને ત્યાં ને કોંકી તે સંકળ થયું કે આજને કુનિયાને જથા ત્યાંથી જ આવે છે. સામાન્યતઃ ૬૫થી ૭૦ ઇંચ ફાનલકારના કપામાનના, ફિવાની સવારીથી ૧૦૦ થી ૪૦૦ ફૂટ જથા આવેલા પર્વતોના દાખ પર તે એલાઈથી હોય છે. અપખળા દિશમાં તેનું ૮૬ ઇંચ લંબ કપમ માટશાર ને તેની નજીકનાં કુર્ગ, મઝનાર તથા નીલગિરિ આવે છે. એ કપાઈ પ્રદેશને અરણા કોંકી પ્રદેશ એકલા માટશારમાં જ આવેલા છે. દરે આદિકામાં કેનાના મુકકમાં તેનું વાવેતર શરૂ થયું છે.

લંગલી અવશમાં કોંકીનાં જોડ છ થી તે ત્રીમ ફૂટ કાયાં વધે છે, પણ સામાન્યતઃ તેમની કંઠમી રિતિમાં એક માથાઈ જથાઈ રાખવામાં આવે છે. એકે દેવ લાંબાં ને અત્રીએક દેવ પહોળાં કીમાં ને રજલતાં પાંદડાં ધરાવતાં એના હોડ થરા લીલા રહે છે. એનાં ફૂલ સફેદ ને મુખંધીદાર હોય છે, પણ જલદી કરમાઈ જાય છે. ફૂલ બીડ્યા પછી અરણે સાત માદિને ફળ બેરે છે. ફળ આપખું

કોંકીનાં પાંદડાં, ફૂલ તથા ફળ.

અપખિાર જેવડાં જ ને એના જેવાં જ દેશ કાલ રંગનાં હોય છે. એના પીળા મર્બમાં એક જાના દેશના ૫૮ (prachamala)થી અવરેલાં એ બીવાં રહેલાં હોય છે. એ ૫૮ અને બી વચ્ચે પાંચ બીનું નાનુંક ૫૮ રહેલું હોય છે ને રેરી ૫૮ (silver skin) કહેવાય છે. કીલાસ-પડના બરા રંગનાં આ કાળુ બી ને જ બુંદશાળા.

કોંકી મનર પર દયાળુ (depression) આવવા વિના નેને જલ્લુ લગવી રીને કનેકે છે ને એથી થાક કે દેશનાની લાગવી દૂર થાય છે. એ અસર એનામાં રહેલા 'કોંકી' નામના તત્વને આપારી છે. પરંતુ એના સત્ત કપયામ લાનિકર છે, અને જાળકેને તો ખાસ કામુ એને લકને કમ એવા મંપળ જોરાકે પરથી તેમની રિતિ કોંકી જાય છે.

કુમળી વિષે વધુ

જથા મુખરેલા દેશમાં કુમળી આજે પ્રથમ પૂનિના જોરાકે તરીકે જાન પામેલી છે. તેમાં વિરાબીને કી મુકળ પ્રમાણમાં રહેલું છે તથા વિરાબીને બી એને કનું એકલુવનું પ્રમાણ ધરાવતા કપરાં એનામાં રહેલાં અનીલ કયેર રહેલાં છે ને એને સુવોગ્ય જોરાકનું પદ આવે છે.

કેક પ્રતિભાસિક કાળથી માનવવત્ત કુમળી પાપરની આવી છે. કુનિયાને કોઈ પણ ખૂણે એના વિનાને નથી. કરસાએકી લોકોને મિસરમાંથી લાંબી કાદવામાં આવ્યા પણ તેથતા ચેરંબર મગને નેનો મિસરનાં કુમળાં અને લસખથી રમુદ એજાનેની વાત કરે છે. પામાલ્ય વેદકના પિતા મળાવા દિપ્પાકેરીએ તથા ઇ. સ. ૧૬૩માં અપ-સાન પામેલા રોમન વેદકશાસ્ત્રી મેગને પણ કુમળીને જલ્લુ મદત્ત આવેલું છે.

કુમળીમાંથી આવતી તીત મેમ નેમાં રહેલા 'લોચેમ' અદિકેને જોમ રી છે, ને એકના સંકળ કનું તેનું જલ્લુ

મોટું પ્રમાણ ધરાવે છે. હું જાણે બાંધવાથી આ તેજ બ્રહ્મ
જે, એ નાજદ થાય છે.

માધુ કેમ કહે છે?

માધુ કુખવાની ફરિયાદ કરનારાઓને બાંધે જ બાંધે
દશે કે ઘણીવાર એ કુખવાતું કાઢ્યું માથામાં નહિ, પણ
માથાની બહાર હોય છે. આપણા શરીરનાં ઘણાં અંગો
એવાં હોય છે કે કુખની લાગણીના સંસ્કૃત વસ્તે બહાર
ન હોઈ શકતાં હોઈ, સ્વભાવે જ કાગ કરતું પડે છે.
એવાં દાખલાઓમાં મગજ એ માત્ર પ્રાસંગિકતાના 'સાઈન્ટ
બોક્સ'નું કાગ કહે છે. ક્યારેક કુખના માથા તરફ દુર્લભ
કરી શકાય, પણ તેવા સતત કુખવાને તો શારીરિક
વ્યાધિની લાક્ષણિકતા જ અમી લેવી જોઈએ. પણ એથી દવાના
રમટ બળે કટારવા જોઈએ એવું નથી. પેદાશનાં પુરતો
ના માથાના કુખવાનાં રૂઝ હારણાં આવે છે. એ દારૂ
દાવા સાચાં હોય તો એ તેનો એ પુરતોએ બતાવેલા
કપવાર નો સાચો નથી જ, કારણ એ આંતરની દવાઓ-
વાનું 'એસીડિનિસિટ' હાથ પર બંધ કરવાનું આવે છે,
ન્યાયે 'પીકોગેટોન' નવાં ટ્રોપો કંઈક ત્રયદો બતાવ્યા
છતાં લોહી અને હારકાનાં ગળેનાં વિદાર આવે છે.

આ જો નાગના એક વિજ્ઞાનીએ સાથાના કુખવાના
ત્રણ વર્ગો પાડ્યા છે: યાંત્રિક (Mechanical), વિષમ
(Toxic) અને પ્રક્રિયામાળ (Functional) આગાનો પહેલો
પ્રકાર મગજને લાગેલા શ્રમ, કાગ કે તુલ્યનથી જન્મે
છે, બીજો પ્રકાર બહારથી શરીરમાં દાખલ દેવાં વિષો
(ફેરી પદાર્થો વગેરે)થી આવ્યા તો ખુદ શરીરમાં જ મળ
તમવાથી પેદા મુશ્કેલી વિષોથી જન્મે છે, ત્રીજો ત્રીજો
પ્રકારનું ચોક્કસ કારણ લઈ મળતું નથી.

અમેરિકાનો સાચો શોધક

આપણે માનીએ છીએ તેમ અમેરિકાનો સાચો શોધક
ફ્રિડ્રીક ક્રોડવેલ નહિ પણ આઈસલેન્ડ ટાપુનો એક
વતની દેવો. આ આઈસલેન્ડ ટાપુ દુનિયાનું સૌથી પુરાણું
પ્રસ્થાનક છે. એનેતથી લઈને, નથીનોકાદળ, તરીકે જાણનાં.

આ ટાપુનો લોકે એરિકસન ખરીદેલા જુવાન હતો. એ
પોને ખિન્ની લોકે ત્રીનલેન્ડમાં ખિન્ની ધર્મોના પ્રચાર કર-
વાની હોશીની હતી. ૧૦૦૦માં નોર્વેથી જાયજી, પરંતુ
રતામાં તોફાનથી તેનું વડાણ ફાટી ગયું અને એરિકસને કાંઈ
ધરાણું મળ્યું. આ નવા દિનારા પર એરિકસને એક સંસ્થાન
સ્થાપી તેને 'Vinland' નામ આપેલું. એ સંસ્થાન હતું તે
વિશે અવનવાં અનુમાનો દોરાતાં લઈ છે. મતલબ છે કે ન-
સાઈસલેન્ડથી માંડી વર્જિનિયા સુધીનાં ક્યાંક તે આવેલું હશે.

મોટા માણસોની નાની વાતો

મોટા મહિલા પર વિદુસ્તાન આવી ગયેલા સર રોહર
વિષ્ણુ પોતે સુવિધિત આદમી છે, છતાં મોટા વજન પર

કેટલાક રાજાઓની મંડળીમાં એ બોલેલા કે, "મને 'fac-
titious' ને 'fictitious' વચ્ચે શો તફાવત છે તેની ખબર
નથી પડતી." એવી જ રીતે ફ્રેડરિક મર્ચિસ ન્યાયે યુનિવર્સિટી
ઓફ ટી એડમ્સેકર નીગમિતે ત્યાં દર્શાવે દિલોથી
બેરેલા આંકડાના ખત લેઈ એણે પાતાના લાય નીચેના
અધિકારીને પૂછી લેયેલું, "આ બધાં એકલાં ૨૫૩૦ (con-
founded dolans) શો અર્થ થાય છે?" વળી નેપોલિયન
ત્રીજે બહુ સારા આદમી લેખાતો દેવો છતાં એક આપું
અર્થ વજરનું વાક્ય લખી મેલો છે કે, "કાંઈ પણ પ્રત્યક્ષ
સમૃદ્ધિ (Wealth) એની સામાન્ય આબારી (General
Prosperity) પર આધાર રાખે છે".

નિશાનબાજ માહલી

હિંદી મહાશ્વગરના ટાપુઓ પાસે થતી એક માન-
લીની બંધ મેળવવાની રીત ખૂબ વિચલણ છે. એના
માં પાસે એક નાની નળી હોય છે, જેમાં પાણી ભરી
ને વડે અચૂક તેમ તે માંડે છે. દિનારે આદર પ્રાપ્ત લેખો
કે ત્યાં પહેાથી, પાંચ ૭ ફૂટના અંતરે રહી પેલી નળીમાંથી
પાણીની એવી ઝેરથી શપથ માંડે છે કે કાંઈ રામગરનું
મળ લઈ છે. પછી માહલીબાજ નિશાને એ કોટને પ્રકી
લઈ ચપાઈ લઈ છે.

'કૌશલ'નો જન્મ

કૌશલ માટે લાટિન ભાષામાં 'કૌશલસ' શબ્દ છે
અને તે 'કૌશલ' શબ્દ પરથી આવતો છે, જેનો અર્થ
થાય: 'એક સાથે કદમ મૂકવા'. એ કપરથી આંતરરાષ્ટ્રીય
વિધાનમાં પ્રથમ એળીની મહાસભા અર્થવા એકત્રીને જ
કૌશલ કહેવામાં આવે છે, વૌથી કોતરના સંમેલનને કોન્ફરન્સ
પહેલવહેલો છે. ૧૯૩૬માં 'કૌશલ' શબ્દનો કપરમાં થયો.

કેટલીક રસાયન કહેવતો

માથેને છલ બહુ લાંબી દોષ છે, છતાં બોલતાં નથી
આવડતું.

વાધને જાળમી કરીને જતો કરવા કરતાં મોળી ન જ
મારતી બહેન છે.

મસલત સાંભળનારા અનેક દોષ છે, સાદાચ આપ-
નારા બોધો.

એક વર્ણમાં એ કનાથા નાની ચાવના.

મધ અમૃત જેવું મીઠું દોષ નો જે એકદમ મધુર
સેર ન પીવાય.

દશેરા પર છે તે ખોટા લાકડામાં પેસે છે; જેમાં
ખીલાનો લેપ નથી.

દેવગનો ધર લેને વાગીને આપણને પ્રાર્થના માટે
બોલાવે છે; આપણે પોતાની મેળે કરી પ્રાર્થના માટે દેવ-
માં નથી જતા.

ભારતીય સંવતો . . . [૮] શક સંવત

શક સંવતના પ્રારંભના વિષયમાં કોની પ્રસિદ્ધિ છે કે દક્ષિણના પ્રતિષ્ઠાનપુર (પેડણ)ના રાજા શાશિવાદને (સાતવાહને) એ સંવત ચલાવ્યા. જિનપ્રબરુરિ પોતાના 'કલ્પપ્રદીપ' નામક (ઈ. ૧૩૦૦ આસપાસના) પુસ્તકમાં લખે છે કે 'પ્રતિષ્ઠાનપુરમાં રહેતા એક વિદેશી શાસ્ત્રજ્ઞની વિધવા બહેનથી સાતવાહન નામનો પુત્ર કલ્પત મથા. એણે કુટુંબના રાજા વિક્રમને હારવ્યા ને પછી એણે પ્રતિષ્ઠાનપુરના રાજા બની તાપી નદી કુધીએ દેશ પોતાને આધીન કરી પોતાના સંવત પ્રચલિત કર્યા.' ન્યારે અજમેરની લખે છે કે 'વિક્રમાદિત્યે શક રાજને પરાજિત કરી આ સંવત ચલાવ્યા.' આમ કોના પ્રચલિત થવા સંબંધે જુદા જુદા મત છે.

પહેલવહેલે આ સંવત ૬૦૦ તથા કાઠિયાવાડમાંથી મળેલા પશ્ચિમી ફાતપોતા (શક) સંવત પરથી ૧૪૩ કુધીના શિક્ષાલેખોમાં તથા (શક) સંવત ૧૦૦ની આસપાસથી તે ૩૧૦થી ફરકે પછી કુધીના શિક્ષાલેખોમાં મળી આવે છે. કેટલા શિક્ષાલેખોમાં કેવલ 'વર્ષ' (=સંવતસર) લખેલું મળે છે, 'શક' આદિ કોઈ નામ 'વર્ષ' સાથે જોડાયેલું નથી; ને શિક્ષાલેખોમાં 'ના માત્ર અંક જ મળે છે ('વર્ષ' પછી નહીં).

સંસ્કૃત સાહિત્યમાં આ સંવત સાથે 'શક' નામનું વૃદ્ધાણુ (=સકાલ) પહેલવહેલું વસાહિમિદિરની 'પંચસિદ્ધાન્તિકા'માં શક સંવત ૪૪૭ (ઈ. ૫૦૧) સંબંધમાં તથા શક સંવત ૫૦૦થી માંડી ૧૨૬૨ કુધીના શિક્ષાલેખોમાં મળે છે. એ સંવત યાંયના અંગાના સંજ્ઞા પ્રેયોગે ૫૨થી માલુમ પડે છે કે ઇ. ૫૦૦ આસપાસથી ગાંધી ઇ. ૧૩૪૦ કુધી તો આ સંવત કોઈ શક રાજને અથવા રાજાએ ચલાવ્યા હોય અથવા તે કોઈ શક રાજના રાજ્યાભિષેકથી માલુમ થયો હોય. એ સમય કુધી શાશિવાદનનું નામ કોની સાથે જોડાયેલું ન હતું.

આ સંવત સાથે જોડાયેલું શાશિવાદન (સાતવાહન)નું નામ કોંઈક સાહિત્યમાં હસતીસાનની, ૧૪મી સદીની આસપાસમાં તથા શિક્ષાલેખોમાં પહેલવહેલું હરિદર ખામેથી મળેલા વિશ્વનવરના યાદવ રાજા 'લુકતલ (પ્રગમ)ના શક સંવત ૧૨૭૬ (ઈ. સ. ૧૩૫૪)ના દાનવચનમાં મળે છે. કોની પછી શાશિવાદન નામ લખવાનો 'પ્રચાર વધતો ગયો. વિકાસ રાજા સાતવાહન (શાશિવાદન)નું નામ 'આધારપત્રાતી' અને 'બૃહત્કા'થી સરસ્વતગર્ભા પ્રચલિત હતું, એથી સંભવ છે કે ઇ. સ.ની ૧૪મી શતાબ્દીની આસપાસ દક્ષિણના વિકાસોએ ઉત્તરી દિગ્વિજયમાં આવતા સંવતની સાથે જોડાયેલા રાજા વિક્રમના નામનું અનુકરણ કરી પોતાને ત્યાં આવતા સંવત સાથે દક્ષિણના રાજા શાશિવાદન (સાતવાહન)નું નામ જોડી 'નૃપશાશિવાદનશક', 'શાશિવાદનશક', 'શાશિવાદનશકવર્ષ', 'શાશિવાદનશકાબ્દ', આદિથી તેનો પરિચય આપવાનો પ્રારંભ કર્યો હોય.

શાશિવાદન, સાતવાહન નામનું કેપાતર માત્ર છે (દેશ અનેકાર્કશાસ) અને સાતવાહન (પુરાણના 'આંધ્ર-ભૂત્ય') વંશના રાજાઓનું સાચું નિર્ણય પર ઇ. ૫. બી. ૭ શતાબ્દીથી ઇ. સ. ૨૨૨ની આસપાસ કુધી ફરકે હતું, એમની રાજધાનીઓમાં એક પ્રતિષ્ઠાનનગર (પેડણ, ગોદાવરી પર) પછી હતું અને એમાં સાતવાહન (શાનકર્મી) રાજા બળ પ્રસિદ્ધ પાલુ હતો, કોરોએ દક્ષિણના વિદાનોએ એનું નામ સંવત સાથે જોડી કુધી કોવાળા સંવત છે. પરંતુ એ નિશ્ચિત છે કે સાતવાહનવંશીઓમાંથી કોરોએ એ સંવત ચલાવેલા નથી, કારણ એમના શિક્ષાલેખોમાંથી એ નંબર મળતો. સાતવાહન વંશના રાજ્યનો અંત થયા પછી લગભગ ૧૧૦૦ વર્ષ કુધી શાશિવાદનનું નામ આ સંવત સાથે જોડાયું ન હતું.

આ ૫૨થી એમ માનવું પડે છે. કે કોઈ વિદેશી રાજાએ આ સંવત ચલાવ્યા હોય. એ વિષયે જુદા-જુદા વિદાનોના જુદા-જુદા મત છે. કોઈ કુશાનવંશના કમિષનરે, કોઈ શરપ નહપાનને, કોઈ શક રાજા વેનનસને તે કોઈ શક રાજા અય (અઝ=Azes)ને તેના પ્રવૈત્તેક માને છે, પરંતુ તે પર કશું નિશ્ચિતરૂપે ન લઈ શકાય.

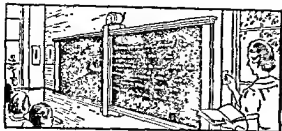
શક સંવતમાં ૩૧૭૬ જેટલાં કલિયુગ રાવન, ૧૩૫ જેટલાં કૈત્રાદિ વિક્રમ રાવન અને ૭૮ (છેલ્લાં ત્રણ ગાઉ-નામાં ૭૭) જેટલાં ઇ. સ. આવે છે. તિત્તેવેલ્લિ અને મલ્લકાર સિવાય લગભગ આખા દક્ષિણમાં આ સંવત પ્રચલિત છે. ઉત્તર દિગ્વિજયનાં પંચાંગ, જમ્બુપત્ર, વૈષ્ણવ આદિમાં વિક્રમ સંવતની સાથેસાથ આ સંવત પાલુ જમ્બુવામાં આવે છે.

(પ્રાચીન ભારતીય લિપિમાત્રા કપરથી)

તમે તાણો છો ?

- ૧ જનાવરી કાંત શાના અને છે ?
- ● ફેરુપાર, ફેની અને કેમોસિન એ ત્રણેને ખાંડી. બકીમાં પીગાજવામાં આવે છે. કાંતને રંધ આવવા મદિ પછી કોળાકટ કે સુકેનિયમના ફાંદા ઉમેરવામાં આવે છે.
- ૨ ફુનિયાનું મોટામાં મોટું જંમણ કયું છે ?
- ● દક્ષિણ અમેરિકાનું આમાઝોનનું જંમણ.
- ૩ એમેઝ બાવામાં સૌથી વધુ કયા ખૂણાફેરવાપરવાય છે ?
- ● વપરાશમાં સૌથી પહેલું રંગાન હતું આવે છે ને ત્યાર પછી અનુક્રમે ૧, ૨, ૩, ૪ અને ૫.
- ૪ માણસે ફુનિયામાં પહેલવહેલું કયું પ્રાણી પાલ્યું ?
- ● કુલંદા. માણસના વૃદ્ધામાં વૃદ્ધતા અવશેષો સાથે નેની નિશાનીઓ મળે છે.
- ૫ રાજમરીન પહેલી કોણે જનાવરી ?
- ● રાજમરીન જનાવરના અખતરા તે કોળખી સ-હીથી આવતા હતા ને કોળઈ કુલંદા નેનાલિયનના વળામાં તેના બાળનરા બળ આમન વધાર્યા હતા, પરંતુ તેને સંપૂર્ણ તાણે તે કંદોડોખના નાંદેનફેર ઇ. ૧૮૮૩માં પકડોવાયો.

નવા નુસખા

શાખા-સંલેખમાં નવા આખી બીંતને ફોટો સે એવરાં મોટાં કાગળાં પાટિયાં હોય છે ત્યાં પાટિયા પરનું આકૃતિ જખાણ બંસવાનો સમય અને તત્કલિં જખાણવાનું આ તીજગિક બૃંસલિયું ઝાંરન સી. ફાર્ગર નામના માણસે બનાવ્યું છે. તે પાટિયા કપર લીધી જલ્લાની પટ્ટી નીચે દબાવેલું છે, અને એક છેડાથી જીલ છેડા સુધી કપરના પાટા કપર ફરતી ચોટરને હીધે સડ ફરતું જખાણ ફરે છે. પાટિયાને એક છેડે તીજગિક ચાંપ હોય છે. તેમાં નંબે તે જાણુ અતિમાન ફરી સકાય અથવા ગમે તે કેસાંબુ અટકાવી સકાય એવી કસમત રાખેલી છે.

વિકસતું વિજ્ઞાન

બ્રિટનની Forest Products Research Laboratory-જંગલની પેદાશોને સગતા સંશોધનની પ્રયોગશાળાના મુખ્ય રસાયણશાસ્ત્રીના મત પ્રમાણે હિન્દુસ્તાન જંગલના બચૈ, બેંદા, બેંદા, સાકામીર છત્વાદિ વૃક્ષોમાંથી ખાંડ તેંચાર ફરી શકારો. (સ. ન. દેસાઈ)

ખાટાં ફોજોમાંથી 'એક્સીડેન્ટ' વેળવવાની એક નવી પદ્ધતિ ચોજવામાં આવી છે, જે ચાલુ યુદ્ધમાં મિત્રરાજ્યોને ધૂળી મદદગાર થઈ પડશે; કારણ, નાનગિટાં રજોમાં ખૂબ કપયોગી ગણાતા ફાલક પદાર્થ કોર્ડાઈટની બનાવટમાં તે મુખ્ય ખાજ બજવે છે. પાલેસ્ટાઈનમાંથી એવાં ફોજોની ૩૦ લાખ પેટ્રોલોની આયાત ફરી તેમાંથી એ સારવવાની શરૂઆત બ્રિટને ફરી રીધી છે. આ એક્સિડેન્ટ યુદ્ધસામગ્રી કંપરોત દેશ અને એનામિત્રમાં પણ કામ આવે છે.

ગીલયેટ (Refrigerator) માં મુદેરા ફળ, પીળાં પંદરે ફેરાં થઈ જાય છે, પણ એવાં પ્રગમની રહેલી ગરમીનું મુંડે એ ગરમીનો અત્યારે તો વ્યય જ હાય છે, પરંતુ બલિષ્ઠમાં એ વ્યય અટકાવી તેને પણ કપયોગમાં લેવાની આચારી થઈ રહી છે. એ ચોરે શીતયંત્ર ભેદે એક સમયે જોડવામાં આવશે અને એ બંનેને 'છન્ડયુલેટ' ફરવામાં આવશે જેથી મુદેરા પણ ગરમી પટી ન જાય. એ સાથે બંને વચ્ચે એવી પરિરોપયંત્રના (pumping device)

ચોજવામાં આવશે જે ૪૪૨ પંડે ત્યાંદે શીતયંત્રમાંની ગરમી સમકીમાં ચોવી તેને રાંધવાના કે બીજા કપયોગમાં થઈ મકાય ભેદે એ ચોરેનું સંપૂર્ણ પરિરોપક (pump) હેલુ શોધાયું નથી, પણ તાલિશો માને છે કે એ વખત બહુ દૂર નથી.

વિમાનો માનવબલતને અવાયકારક નીવટવાને બદલે હિતકારક નીવડે એવી એક ચોજના દરેલીએ તાલેતરમાં વિચારી છે. અને તે એ કે વિશુવિયગની ફરી જલ્પતિ કાર માય કે તેના કારવારકરનો પ્રયાદ અટકાવવા તેના નવાસા-મુખમાં કપરથી બાળ ફેંકવા. અમેરિકામાં હોવાઈ મુકાને પહેલાં અવગાવાએજો આરો અખતરો સંપૂર્ણ સંજય થયાં હતાં. ત્યાંનો મેના લોચા નવાણામુખી જલેત થતાં તેના મુખમાં પાંચ વિમાનોમાંથી ૬૦૦ પાંડ વચનના બાળ ફેંકવામાં આવેલા, જેમણે તેની ચોસરવા કોટરી જઈ અંદરનું દબાણ ધરાડી નાખી દિશા નામના આખા શહેરનો નાશ થનો બચાવી લીધા હતા.

એક્સિડેન્ટ અથવા પ્રાણુવાયુ આપણે ચોરે પ્રાણુદ છે, પણ આપણા કોઈએ ચોરે તે એ કાયક નીવડે છે. કોઈએમાં વપરાતા અનેક પદાર્થો એ પ્રાણુવાયુની અસરથી બચાતા જઈ પરિણામે હાલે રતલેનાં ધસારો વેડેવા પડે છે. આ ધસારાથી કોઈએને બચાવવા ચોરે વિદ્યા નીચા હવે 'anti-oxidants' પદાર્થોની શોધ પાછળ પડ્યા છે, જે સાજ થતાં સમયા કોઈએ નવી સહન અટુભવશે.

આ પ્રાપ્ત પ્રસંગે એટલી યાદ આપવી હી રહી પડશે કે પાશ્ચાત્ય વિજ્ઞાને પ્રાણુવાયુને આપેલું આ 'એક્સિડેન્ટ' નામ આપે છે. ઇ. ૧૭૪૪માં ફ્રેન્ચ રસાયણશાસ્ત્રી સ્વા-ઓક્સે તે શોધી કહ્યું ત્યાંદે એને મન કોષ કે એ સપર્ષા આરોહ (એક્સિડેન્ટ)નું સંપૂર્ણ દ્રવ્ય હશે, એટલે તેને એ નામ આપી રીધું (એક્સિડેન્ટ-આરોહ, જેન-જનલ એ એક પદાર્થ). પાછળથી એ બન્ન માત્રસ પડી, પણ હલુ નામ જાનું એ રહ્યું છે.

આપણે પોતે-આપણો દેશ-આપણી પૃથ્વી

આપણા ગરીબોને જાંબામાં લાંબો દેનાયુ 'સારસોડીયસ' મસાલ છે જે રહેના સાંપાની ચોજાના ટાળના સુધી લાંબો છે.

પૃથ્વીનું કુલ ક્ષેત્રફળ ૧૬, ૬૬, ૫૦,૦૦૦ ચોરસ માઇલ છે તેમાં એશિયાનું ૧૪,૦૦,૦૦,૦૦૦ અને આપણા દેશનું ૧૮,૦૬,૦૦૦ ચોરસ માઇલ છે.

રેડિયા-એક્સિડેન્ટના આચારે આપણી પૃથ્વીનું પચ દોઢ અજબ વધેનું માનવામાં આવે છે. એના પર સપ્તધસુધિ પેદા થવાને ૩૦ દિવસ વર્ષ થયો; ગરુડ્યને પેદા થયે ૧૦ લાખ વર્ષ.

ફેરસાક આંધળાએને દરિ હોય છે ત્યારે કેટલાક દેખતા આંધળા હોય છે.

લાક્ષાન્નપતરાયને પંકજી રંગનારી
એકમાં ધમેલવા સામે દિક્કીની રોન્દ
દેવીવનસ દોલજના વિજાપોઆને ભા-
વાના અંગેજ પ્રિન્સિપાલની રત્ન
માળી. તેમણે તે આપી અને સાથે
દોલજમાં સમા પાન બરવા રીધી. રત્ન-
કોર ખુણસો પાતળાં, “લાક્ષાન્નને પક-
ડવામાં સરકારે કહેલા અન્યાય સામે
વિરોધ પ્રગટ કરવાનો વિજાપોઆને
પરે આધિકાર છે એમ મારા આત્માને
લાગુ આદે મેં પરવાનગી આપી.
મારા જેવા શિશુ સરકારને ન પડતો
‘દોષ’ નો આ સાથે મારે રાજનામું છે.”

આવા જવાબ સાથે રાજનામું મોકલી
તરત કો “દોહાનો અંગળો ઉતારી
દિવના હીન જાનોની રીવાનો અંગળો
આદનાર કો અંગિત ને હાથમાં જ
અવસાન પામિલા રીનબંધુ મોન્ડુમ.

અનેકાઈ સોહઃ પૂધરી=૧૧૨૨
જંપી વરતુ બરીન કહેલા, ખખડે તેવો
ધાતુ વધેનો એક મોળોતેતું કોઈ રા-
દહું; કોઈ મોહાઈ; પૂધરીઓનાં મુખનાં
પ્રજાળીને સુન્દર હાલ પાડવાનું કહેવા;
સુનો બતાવવા માટે પડેલા મારદિયા.

મળિત નમ્રત

$$1^2 + 2^2 = 5 \times 1$$

$$2^2 + 3^2 = 13 \times 2$$

$$3^2 + 4^2 = 25 \times 3$$

$$4^2 + 5^2 = 41 \times 4$$

$$5^2 + 6^2 = 61 \times 5$$

$$6^2 + 7^2 = 85 \times 6$$

$$7^2 + 8^2 = 113 \times 7$$

$$8^2 + 9^2 = 145 \times 8$$

$$9^2 + 10^2 = 181 \times 9$$

$$10^2 + 11^2 = 221 \times 10$$

અને એમ આપજા. (શ. ૧. ૧૦૬)

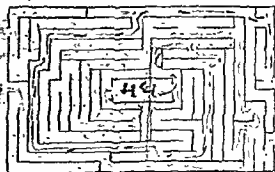
હવે હવે મળીનો ઉપધામ રાખવા-
નાર જોનાર હોન્વેને કવને હૃદયુતકમાં
પાછી મેના મુલ્ય બાદ હ. ૧૮૮૬માં
નરસિમ્હનંદરે મળી મુકામે તેનું પુલજ
હાનું કરવામાં આવ્યું છે.

જર્મનીનો દમખાનું આક્રમણ કરેલા
લક્ષેમબર્ગ પ્રાંતનો નિહિટ

ફેલેવોનાના અર્થે: “મારા લેવા જતું
ને દેવાની સંતાડની”-હજુ હામ કરતું
હોય ને પાછા મોકિા પલ્લુ બળવશે
લોય એ કેમ બને? એટલે એ ભલનો
પ્રવાસ કરનારને માટે આ ફેલેવત
જાબી થઈ છે. એને મળતી ફેલેવનો:
“જાવવા જતું ને કુંપડો તાનુવા”,
“બીજા માથાનીને બરમ રાખવો” શોખ
કરવો ને સરમ રાખવી”, વગેરે.

હવે હવે સર્વોચ્ચ (પાકેટ ડોરી-
એર)ની નિગમક મવાની પદ્ધતિ હ.
સ. ૧૯૧૦થી રાહ છે અને તેમાં નીચલા
ક્રમમાં કવિઓ ગદ્ય બધા છે: જોન ડો-
ન્સન, સી. વર્ડ્રવર્થ, ટોનેસન, રૂબર્ટ
ગ્રિવિસ, જોન મેલગ્રીડ.

વચ્ચે મધ પડેલું છે અને બાજાઓના ચાર માથેનો નાકે ચાર ચાંચાળીઓ
બેઠી છે. એમાંની છ મધ “પર પહોંચી શકી તે શોધી શકે. બીજી છેલ્લાની
નહિ; માત્ર નાજાઓમાં જ આવવાનું. પેન્સિય પંડે પ્રયત્ન કરવાની પ્રત્યક્ષ પડે.

શિક્ષક: અમન, પાંચ દુધાળા પથો-
ઓનાં નાગ આપ બેરમન.
અમન: બે માથ ને ચળુ લેશે!

અંધાદ આપોના સર્વોત્કૃષ્ટ કોસ
તાજેતરમાં જ બહાર પડ્યો છે. તેનું
નામ “The New English Dic-
tionary.” એમાં કુલ ચાર વ્રાખ, ચૈત્ર
દાનર, આક્રોશ ને પવોચ રાખેનો
સમાવેશ મળેલો છે. એ કાશની
તારવળી અનુસાર હવેને આક્રોશ
રાખ શુદ્ધ અંધાદ છે, થાપન વાંદિન
આપામાંથી, પાંચ શોક આપામાંથી અને
બાળીના મલલિયન, પોટ્ટીમીઝ, ડચ
વગેરે અનેક આપામાંથી આવેલા છે.

ઉપર-દાખલુ જની માત્રીઓનાં,
પૂર્વના કરનાં પશ્ચિમ તરફના પાટો
વધુ ધસાય છે, તે પૂરેલીની પશ્ચિમથી
પૂર્વ તરફની ગતિને આપાથી છે.

વર્ષમાં ૧૦૦ હજાર મુકનારી સરકારે
જેટલો પિતરાક ભેલેલો તેથી માત્ર ૬૪
૨૬૬ વધારે ૨૦૦ હજાર મુકનારી ચર-
ધાને ભેલેલો છે.

સોનું એ શોધી કાઢતી ધાતુ નથી.
રોડિયમ, પેલ્લેડિયમ, પ્રોલિપ્ડિયમ,
પ્લેટિનમ, કોપરિયમ અને રોડિયમ
એ ધાતુઓ સોનાથી પણ મોંઘી છે.

ગુજરાતી શોર્ટહન્ડ

એક જ લેખક શ્રી હરિકૃષ્ણ વ્યાસની રચેલી
એ જુદીજુદી પદ્ધતિઓનો પરિચય

જેનાથી વધુ સંપૂર્ણ કોઈ પદ્ધતિ શક્ય નથી એવી

ગુજરાતી લઘુલિપિ

કાકેન આઠ પેજ • રૂ. ૬૬+૧૦

ક્રીમન ત્રણ રૂપીયા.

૨૯૭. પોસ્ટેજ છ આના

ચાર વર્ષ પહેલાં ગુજરાત પાસે કોઈ શોર્ટહન્ડ પદ્ધતિ ન હતી; અને તેથી ગ્રેસ રીપોર્ટર, વર્કલો, કોન્ટેબલો, મેનીઓ, ગુમાસ્તાઓ, વિદ્યાર્થીઓ એ બધાને બાઇલો, જુબાનીઓ, અફેવાલો, કાગળો, નોંધો વગેરે બાંગીટરી બાપામાં લેવાની ફરજ પડતી. આખરે, આ લેખકે એક ફસકાનો પરિચય કાઢવાનો આ લઘુલિપિ યોજ્યો. એને યોગવામાં, મિહાંતની રજુઆતમાં, આલેખનમાં, છપાઈમાં

અને સરળ શિક્ષણ માટેનાં બધાં ક્ષેત્રોમાં એવી સંપૂર્ણ બનાવી, કે જ્યારે અમદાવાદમાં સાહિત્ય સભાના હપ્તકર્મે આવી આળીસેક યુવક યુવતીઓ ચારે પંદર દિવસના એક તાલીમવર્ગે જોડવાથી, ત્યારે શીખનારાઓના એકેએક પ્રશ્નના ઉત્તર એ પુસ્તકમાંથી જ કાઢી બતાવી લેખકે બધાને આશ્ચર્યમુગ્ધ બનાવી દીધા.

પણ એવી સંપૂર્ણતાની કદર કરવાનું બેલું જેમની પાસે ન હતું એવા ધણાને એ પુસ્તકની યોગબદ્ધ રચના અને સુસંગત છપાઈમાં આશ્ચર્યપૂર્ણ ભાસ થયો. લેખકને વધુ કે સંપૂર્ણતા માટેના ચેતાના આગ્રહમાં એવર આઈન્ડરી લાગી ગઈ છે, કેમકે એકરકારીથી લખાએલાં અને કંઠમાં છપાએલાં પાઠ્યપુસ્તકોથી દેવાએલા ગુજરાતના નાકને આ સંપૂર્ણતાની વાસ બહુ ઉગ્ર પડતી હતી. એટલે લેખકે લઘુલિપિનું ઉપરનું અર્થ ચલુતર એકસપાટિ કરાવી દઈ, અડધી લેખન-કલાનાં પાયાનાં તત્ત્વો જ માત્ર એકઠાં કરી, એક નવી 'શોર્ટલિપિ'નું આયોજન કર્યું. અને પરિણામે આ નવી પદ્ધતિ એટલી સરળ બની કે પહેલી અંગ્રેજી બહુતા બાળકને પણ તે શીખવી શકાય, અને છતાં તે સચોટ એવી રહી કે એ જ લિપિથી લેખકે આળીસ જેટલાં બાઇલો ઉતારી એની કાર્યસાધકતા પુરવાર કરી આપી. (એ બાઇલોનું એક પુસ્તક પણ કાઢી સાહિત્યસભા તરફથી બહાર પડી ચૂક્યું છે.) ને જેનાથી વધુ પ્રતીત થશે.

જેનાથી વધુ સરળ કોઈ પદ્ધતિ શક્ય નથી એવી

ગુજરાતી લઘુલિપિ

૭૭-૨ ૨૧ X ૬

કાકેન આઠ પેજ • રૂ. ૧૨

૮.ખ. સાથે, ક્રીમન નવ આના.

આમ એક પદ્ધતિ સર્વાંગસંપૂર્ણ છે, બીજી સ્વયંસંપૂર્ણ છતાં અત્યંત સરળ છે. એક જ લેખકને હાથે તૈયાર થઈ હોવાથી બન્ને પદ્ધતિઓ એકબીજાને અમજવામાં તો અવરજ ઉપયોગી થવાની જ, પણ એ સિવાય બન્નેને એકબીજીથી સ્વતંત્ર પદ્ધતિઓ તરીકે પણ ઉપયોગમાં લઈ શકશે, અને એ જ રીતે તેનો અભ્યાસ પણ થઈ શકશે.

પ્રકાશક • કુમાર કાર્યાલય ૧૪૫૪ રાયપુર • અમદાવાદ

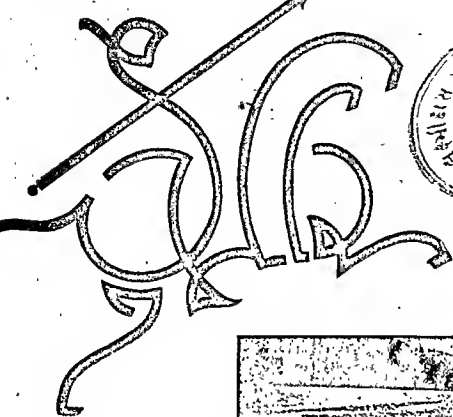
રસથી વંચાતાં એ પુસ્તકો

એમાંનું એક 'અજંતાના કલામંડપા' તો શુદ્ધસતી સાહિત્યમાં આજ સુધીમાં અજંતાની કલા પર થયેલું પહેલું પ્રકાશન છે; અને વિગતમાં, વિવેચનમાં, વિવિધતામાં તેમજ વિપુલતામાં, કોટલી કીમતમાં એની તોલે આવે એલું એક પણ પ્રકાશન ગહાર પડ્યું નથી. શ્રી રવિશંકર દાવળ જેવાને હાથે લખાણોલા પરિચય લેખવાળું આ પુસ્તક, ૯ ત્રિરંગી ચિત્રો, ૧૬ પાનાં બંદીને અસંખ્ય આલેખનો તથા ફોટોગ્રાફ અને લખાણને પણ પાને પાને અજંતાનાં ગ્રોભોનાં રેખાંકનોથી ભરપૂર છે. દોઢ રૂપિયા (પોસ્ટેજ જુદું)ની કીમતમાં આટલી પ્રચૂર સામગ્રી આજ હળી હિંદ બરમાં આ વિષય પરના કોઈ પણ પ્રકાશને આપી નથી.

બીજું પુસ્તક 'અજવાળી રાત' તો ઘડેલરનું ગાનીતું ચર્ધ પડે એલું પુસ્તક છે. માનવ હૈયામાં રમ, કટપના અને સૌંદર્યનું સામ્રાજ્ય જમાવતી જિજ્ઞાસી મધુરી અજવાળી રાતની પંદર તિથિઓ સમી પંદર સુંદર વાર્તાઓ એમાં છે. માત્ર કુમાર-કિશોરો જ નહિ પણ ઘરનાં નાનાં-મોટાં, સ્ત્રીજન-આમજન સૌને રમ, વિનોદ અને વિચાર આપે એવી મનોરંજક ઝંઝાણકારક અને સરળસુભોધ વાર્તાઓનો એ સંગ્રહ એવાજ વિવિધરંગી ચિત્રો અને મનોરંજક રૂપરંગની સજવટવાળો છે. કીમત એ રૂપિયા પોસ્ટેજ જુદું.

તમારા ઘરની ભીંતો તપાસો

એના પર શું છે? કાં નો મહત્તિમાં કેમ-કરો! કોઈ બાન્ડી કે સીમાં દની જાહેરાત કરતાં અગરકારી કુટુંબ ચિત્રો! પર દેશનાં યુદ્ધસૌન્દર્ય અને મહે-સાનોનાં અથવા રાજ્યો ને રમણીઓનાં ચિત્રો! અથવા આપણી પુરાણકથાઓ અને દેવદેવીઓનાં બહાં ચિત્રો! પણ આપણા દેશનાં મંદિરોને પોષ-તી ને રસદત્તિને વિકસાવતી જાતી અને સાત્ત્વિક કલા ફેટ-જાનાં પરમાં છે... એવી કામ્ય-મય વાતાવરણ જગવતી, ન-ચનાભિરામ કલાનાં ૭ સુંદર ચુનંદાં રંગચિત્રોનો એક સરનો પોર્ટફોલિયો (મંપુટ) 'શુદ્ધસતી કલામંડપા' નામથી કુમાર મ-યોજને ગદાર પાડ્યો છે. રવિ-શંકર દાવળ, કનુ દેસાઈ, મરિક-લલ પરીખ, સોમાનાથ શાંદ અને હમનલાલ જાદવની ઉત્તમ કલાકૃતિઓ ચૂંટીને એમાં સંપ-રેલી છે. પ્રત્યેક ચિત્ર ૧૪x૧૧ ઈંચના માપના જગા કાંઈ ઉપર, મઠી શકાય તેવી સપ્તરંગી રીતે, રંગીન છપાઈમાં છપેલું છે. સાથે એ ચિત્રોનો અને એના આલેખક કલાકારોનો ટૂંક પરિચય પણ આપેલો છે. કામત માત્ર એક રૂપિયા. પો. જુદું.

કુનહસાઈનીચિત્રપાલિકા

અને છેલ્લું—તાલું પ્રકાશન

રંગલહરી

આઠ નવાં આકર્ષક રંગચિત્રોને સંપુદ
પહેલી આગ્રતિ ખલાસ યથા
અને જોઈ બહાર પડી

અવશેષ 'કુમાર'

પાછળનાં વર્ષની રહીસહી ફાઇલો
અને છુટકે અંકો—સરતી કીમતે

થોડા નવા ઉમેરા સાથે

ફાઇલો

વર્ષ ૬ તથા ૧૧ની • દરેકના રૂ. ૨.૦

વર્ષ ૧૦ અને ૧૨ની • દરેકના રૂ. ૩.૦

પોસ્ટેજ છુટું.

નીચેના છુટકે અંકો • દરેક જે આને
તમારી ફાઇલમાં ખુટતો ફાઈ અંક એમાં છે? તો
શોધીને મેળવી લો. અથવા તમને મનમતા કોઈ
પણ અંકો મેંભારી તેની ફાઇલો બંધાવી લેશો તો જે
રસમય અને સંજોન સાધિત્યનો અભિલાષો સંગ્રહ
તમને સરનામાં મળી રહેશે:

૩૬, ૪૪, ૪૫, ૪૬, ૪૭, ૪૮, ૬૦, ૬૧, ૬૦, ૬૮,

૭૧, ૮૪, ૧૧૬, ૧૧૭, ૧૨૦, ૧૩૨, ૧૩૩, ૧૩૪,

૧૩૫, ૧૩૬, ૧૩૭, ૧૩૮, ૧૩૯, ૧૪૫, ૧૪૬, ૧૪૭,

૧૪૮, ૧૬૬, ૧૭૦, ૧૭૧, ૧૭૨, ૧૭૩, ૧૭૪, ૧૭૫,

૧૭૬, ૧૭૮, ૧૭૯, ૧૮૦.

જેની નાંચે લીટી દોરી છે તે સંજોગ
અંકો છે. એટલે, એ ખરીદનારને નજીવી
કીમતે ચાર, છ કે વધુ માસનું સંજોગ
વાચન. મળી શકે છે. જેઓ આખી
ફાઇલો નં વસાવી શકે તેમ હોય તેમણે
આ લાભ જતો કરવા જેવો નથી.

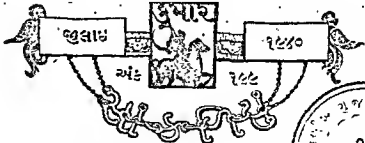
૮. ફાઇલો ગળી ગાંધાર વિનાની સમગ્રવાની છે.

૯. ફાઇલ નવન સાધી (પોસ્ટેજ વગરની) છે.

ટપાલ અર્થે અંક દોઢ એક પૈસા પ્રમાણે વધુ
ગણીને સાથે જ નાણાં મોકલવાં. અભદેશના
આદેશોએ અંક દોઢ આરેષો આનો અને પરદેશના
આદેશોએ અંક દોઢ દોઢ આના લેખે મોકલવું.

૧૦. ત્રી.મી. કરવામાં આવશે નહિ; પોસ્ટલ ઓર્ડર ટ્રિ-
કિટો અગર મની ઓર્ડર કે પોસ્ટલ ઓર્ડર દ્વારા
નાણાં આપાઉથી જ મોકલવાં.

● 'કુમાર'નો આ એક તમને એક વિશિષ્ટ સંદેશ આપી રહી છે, અને તે માનવશાસ્ત્રી દ્રષ્ટિકાળનો. માનવતા બધા મતગતાંતરોથી ઉચ્ચરે છે; શાસ્ત્રની છે. માણસની સમુદ્ધાનિતમાં આજ સુધી પણ આદર્શ આવતાં કોઈ દેશિજનો હોય તો તે માનવદ્રોહ, અધિકાર અને સનાકાંક્ષી છે. એવી વિદ્વાનિતઓ સામે મિસરના સમ્રાટ 'અખનાતન'નું ચરિત્ર એ કાન્તિ પ્ર-ભાધે છે, તે ચિરંમુખીય છે. ખુદ પોતાનો નાશ કરવા મથનારને પણ દે-હાંતદંડ ન કરવાવનારો, પોતાનું મહા-સંન્ય કિત્તિમિત્ર થવા છતાં હિમિયાર ન કરવાનારો, અને છતાં માનવહિતની આટે આપની કોઈ પણ વસ્તુ અજાની કરતાં ન આવનારો, મિસરી મહા-સામ્રાજ્યનો એ માનવશાસ્ત્રી સમ્રાટ સંસ્કૃતિના સૌ પદેલા પુણ્યસ્થાંક પુરુ-ષોમાંનો એક હશે. જગતના એ પદેલા જ એકેશ્વરવાદીને આદિશાખેત્રી સમ્રાટ જે માનવપરાયણતા પ્રેરે છે એની જ પૃતિષ્ઠે 'આ માસની વિપુલિ' શ્રી વામીલાલ મો. શાહનો અવનરોપ જણાશે, જ્યારે એ જ કથિતવ્યુ રમ્બ કરતા મહર્ષિ દેશિકના મિત્ર 'સંસ્કૃતિ વિનાશ'નો કરુણાપ્રેરક માનવશાસ્ત્રી સંદેશ તો સ્વયંપ્રતીત છે. કાશાસાહેબ-ની 'તસાની શોધ' પણ અવનરો તત્ત્વઃપર્યક્ષ નિરૂપે છે અને એ જ નિ-ર્ણય પર આવે છે કે, 'આપણે જીવોએ છીએ. એટલે જ અવનરો ભાગ નથી, અને એ મુખ્ય ભાગ છે એમ પણ નથી; એ તો કેવળ સંમિત પૃથ્વ ભાગ છે. વિશાળ અવન ધણું ઊંડું છે.' અને એ ઉપરાંત સમુદાય ગુજરાતના સમ્રાટપ્રતીક કંકડાની પિછાન, 'હાજિ-યારની અવનરશા, સમ્રાટસાહેબ ભા-યરનું 'દમખણુ મુખ' પરનું નવું આ-ક્રમણ કે ભક્ત કવિત્રી 'દીવાળીખાહ' વગેરે બીનું જે કંઈ છે એમાંથી તમે જાતે જ કશું જાણ કરવાના નથી તો પણ છેલ્લે એની જાણગણ સા માટે? ●

ચિત્રે	વર્ષાની 'સંખ્યા' (દેશી)	સંખ્યા (પૂર્વરંગી) ગુજરાત કલાસંઘ વિતરણા	સંખ્યા ૭૬
	સંસ્કૃતિવિનાશ	પ્રો. નિશાલસ દેસાઈ	મુખ્યમિત્ર
	સંસ્કારના ભેદ (દેશી)	આર. ભારદવાજ	૨૫૭
	દેશીમાંથી હરીદાઈનાં ચિત્રો	મુખ્યમિત્ર	૫૦૫
કાવ્ય	ખંડેરની હવેલી	રામપ્રસાદ શુક્લ	૨૪૬
ચરિત્ર	અખનાતન	અરોહ હર્ષ	૫૫૧
વાર્તા	કાળિયાર	શ્રીરામ શર્મા	૨૫૮
લેખો	તત્તાની શોધ (ગનેઃબંધન-૫)	દાનાયેશ બા. મહેશ્વર	૨૫૭
	દીવાળીખાહ	મુરેશ દીક્ષિત	૨૬૨
	દમખણુ મુખ પર વસાહત		૨૬૬
	કંસરત ક્યારે ન કરી ?		૨૬૮
	અવનનું પંદર	પ્રભુદાસ છ. ગાંધી	૨૬૯
	અની અનુનાસ	દો. વા.	૨૭૨
	કંકડાં (વનવજડાનાં વારી)	'વનવેર'	૨૭૩
વિભાગો	મારી નવરે	મ. મ. શા.	૨૫૦
	આ મહિનો (જુલાઈ) છોટેહાસર્મા		૨૫૬
	સંચારનાં સંદેશ (૧૨-વારીસ)		૨૬૫
	Our Friends Abroad		૨૭૭
	ચતુર પ્રધાન (બાળવાર્તા)	સા. છ. પં.	૨૭૮
	પંચદત્રની વાર્તાઓ	દેસાઈ વામન ગોપિદાસ	૨૭૯
	દેશીમાંથી હરીદાઈનું પરિભ્રમણ	અવનન બટ્ટે	૨૮૦
	માધુકરી		૨૮૧
	છેલ્લું પાનું		૨૮૮

કુમાર પ્રત્યેક મહિનાની પંદરમી તારીએ બહાર પડે છે

અહીં જણાવવાનું; તંત્રી અને પ્રકાશક સંવિદ્યેશ્વર સવળ; કુમાર પ્રિન્સરી કુમાર કાર્યાલય ૧૪૫૪ સમયુક્ત અમલવાસ; વાર્ષિક રૂ. ૧, પ્રકાશકના રૂ. ૧૫, પરદેશના ૧૨ રૂ. છુટક હશે આનામાં પાસડું-વારિય એજન્ટ અને જાહેરખબરના સોલ એજન્ટ સિદ્ધાંતિય બંધાર પ્રિન્સેસ રટીટ, બીજા એજન્ટ-આર. આર. રીટીકે. અને રાજ્ય પ્રુપર્સ પ્રિન્સેસ રટીટ કુમારમાંનાં સર્વ લખાણો ચિત્રો અને ફોટો ફોર્પોસાઇટથી રસિત છે

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વકીલો અને બીજા મજબૂત કામ કરનારાઓને એના સેવકથી અનવરૂપ ફેવર પાપણ મળે
નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાજાં તમાજાં-સખજાં સ્ત્રી-પુરુષ, સૌ કોઈ એનું સેવન કરી શકે છે.

તમે વાપરી જોયું છે?

કેસરી જીવન

ઝંડુ

મહારસાયન

રસમિદુર, અમ્લક, કેસર, કરતુરી અને બીજાં લીપન, પાચન,
તથા પૌષ્ટિક ઔષધ મેળવી લીલાં રસદાર આમળાંમાંથી બનાવેલું.
મુશોભિત, મુલાસિત, સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક વ્યાટણ.

તેનું નિયમિત સેવન
લાંબું આયુષ્ય તથા શારી
સ્થરતાશક્તિ આપી શકીરમાં
બલ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે.

કેંમત
૫૧ રતલના પોટના રૂ. ૧૧
અરધા રતલના પોટના રૂ. ૨૧
એક રતલના પોટના રૂ. ૫૧

કારખાનું:
મથાનીરોડ
મુંબાઈ-૩૩

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.
અમદાવાદના એજન્ટ લોગીલાલ શ્રવણ - ગાંધીરોડ

દુકાન:
જાતી મહાગરનવાડી
મુંબાઈ-૨

મોટર આપની વખતે, બહારગજર કુમાર આ વાંચી લીધે બહુ બહુ બચત.

“લ્યુનેગોન”

વિદ્યાર્થીઓનું માનીતું
ભાષાનું સૌથી પહેલું

ગાંડપણ, મજનની અસ્થિર હાલત, મજનનો બોલો, બિંધનું બાકી, સચિત્ર લોકપ્રિય માસિક
રોજ, હિસ્ટીરિયા, મારફાઇનર્સ ગાંડપણ, ભારે લોહીનું દળાણ અને

જીવન

‘લ્યુનેગોન’ (Lunegon) હાલના તબીબી વિજ્ઞાનની એક અદ્ભુત શોધ છે. જુલાલ નાનાલાલ શાહ
પહેલપહેલી દ્રાખા રવાનાં આવી છે. અષ્ટી દુનિયામાં ડાહ્યેરા, હોરપીટરો
નો સંજ્ઞાપત્રક કપચોમ કરી રહ્યાં છે. છેલ્લા ૧૦ વરસો થયાં લાખો દરદીઓ નિયમિત પ્રકટ થાય છે. જુવ-
છે. ગાંડપણ મારે ને એક અદ્ભુત રાજવાણુ ઈલાજ છે અને ખરે ખેલા અધરસર્વ બાળકોનાં પત્રોમાં એનો
તેમાં લ્યુનીનલ, ક્યોરલ લાયડેર, પારેશીઆ આમાઇડસ, આપીઅમ, મોર-
કારક અને અશક્ત બનાવતી દવાઓ આપતી નથી. આ બહુ ટીકડીઓ મળે છે. બાળકોનાં પત્રોમાં દર વર્ષે
કરે છે અને ચારી કાંધ કાંધે છે. માત્ર ૧૦ થી ૨૦ મિનીટમાં જ મજનનું સ-
થોડા જ દિવસમાં નવી બદલી બદલે છે. આધુનિક જીવનની વળગ મનને પ્રિ-
મેળવવા ‘લ્યુનેગોન’ (Lunegon)ની એક ખાટલી ટમેશાં સહે સમો. બાળુ ‘બાલજીવન’ છે.
Pressure માટે પણ આ મહાન અદ્ભુત દવા અભાવવાની અનુકૂળ તર-
ફેડા તરીકે હજારો ચિત્રચુકત નીકળે છે

કીમત ૫૦ ટીકડીની ખાટલીના રા. ૪ સઘળા દવાવાળાદન સરવું—માત્ર રા. ૩)

હાનગી રોડ-સાઇડ બેંકની સામે હેરિંગ ઍન્ડ કેન્ટ પારા. ૩૩. દિલ્હાવાર રા. ૪

કાર્યાલય, બાળવાળા, વડોદરા
મુંબઈના સળ એવન્ટ: પી. એમ. ઝવેરી ઍન્ડ કું. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ મુંબઈ-૨

ગુલો પોલાણ

એક નવું પ્રકાશન

કુમાર કાંચદાસે તાજેતરમાં—અર્ધ
રીઝાળીએ જ એ બહાર મુક્યું
છે: પોતાના છેલ્લા આઠ રીઝા-
ના ઇતિહાસમાં આજે. ગોપી
વાર પાદાકાન્ત થયા છતાં એ દેશ
દલ પાલુ હતપ્રાણ થયા નથી એ
પોતાંને એવી અમર જીવનની
માત્રા પોતાસમોમાંના એક, ત્યાં-
ના એક કવિ મિત્રશ્રીચંદ્રિયનાં
‘કીમિયત સોનેટ્સ’ યુરોપના સા-
હિત્યમાં બહુમુદી કાવ્ય-કલ્પની
બુધાય છે. આપણા સમ્યપ્રતિષ્ઠ

યુવાન કવિ કમારોદર-જોષી જેવાને
કાથે એવી સીમો અનુવાદ થયો
છે એટલી જ હરીકંત એ નવા
પ્રકાશનનો પરિચય કરાવવા પૂરતી
છે. પણ એની સાથે એ જીજ્ઞાસે
આરંભે વાર છે: એ સોનેટમાલા-
ની સાથે સોનેટના બધાંરણુ, તથા
તેના ઇતિહાસ વિષે એક વિસ્તૃત,
સુચયિત અને એવા આધારભૂત
નિબંધ આપ્યો છે કે સોનેટના
સર્વાંગીણ પરિચય માટે માત્ર
કુમાર કાર્યાલય • ૧૪૫૪, રાયપુર • અમદાવાદ

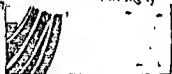
કવિઓ અને કાવ્યરસિકોને, ૧૬
નહિ, પણ અર્ધાંના અન્યારના
કે પાશ્ચાત્ય કાવ્યસાહિત્યના વિ-
દ્યાર્થીઓને. પણ અભ્યાસનું એક
અનિવાર્ય સાધન થઈ પડશે. એટલી
પાનાના એ વિસ્તીર્ણ નિબંધ તથા
રલાવ સાહિત્યના એ એક રચના
પરિચય સાથે એ સોનેટ-સમૂહની
પ્રામત રા. ૧-૦-૦, પાર્ટેજ ૦-૧-૬

વિદ્યામંત્રિ, વેપારીઓ, વધીલો
નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાજાં

તમે

રમસિંહુર, અંક

ખાવીસ વાર્તાઓ

દસમમાંના હાથની અને
બાર મત્ત પ્રણયની

ગુજરાતના શરૂઆતના
નવલિકાલેખકોમાં
જે મોખરામાં પ્રકાશ્યા તે
'મલયાનિકા'ની એ કૃતિઓ

શ્રી રવિશંકર રાવળ, કનુ દેસાઈ,
રમસિંહાજી પરીખ અને
સ્વ. ત્રિભુવન પટેલનાં ચિત્રો સાથે
સુંદર રૂપરંગમાં: કી. રા. ૨) પા. લુદ્ધ

ગોવાલણી

અને બીજી વાતો

કુમાર કાર્યાલય. અમદાવાદ
સુબાધમાં-આર. આર. ચૌહાની ક.

પાંચ અનોખાં પ્રકાશનો

અજવાળી રાત

પરનાં નાનાં મોટાં સોને, — સ્ત્રીઓને
અને મામલોને સુહાસ-રસમાં ખેંચી
રાખે એવી, વિનોદ અને વિચાર
આપતી, આપણી મનોરમ અજવાળી
રાતની અમૂલ્ય અમી પંદર રમઝરી
વાર્તાઓનો સંગ્રહ. 'દોહરો' પાનાં
એકથી પાંચ સુધી રચિયા. જે રચિયા

અજંતાના કલામંડપો

દુનિયામાં અનન્ય-અણર્તા એ ગદ્ય-
ભાષાનાં ચિત્રોનો રચિશંકર રાવળ
કરાવેલો પરિચય: એ વિરંગી તથા ૧૬
પાનાં ભરીને સાદાં ચિત્રો તથા ફોટો,
અને પાનેપાને રેખાંશોથી ભરપૂર
આટલું પ્રચૂર છતાં આટલું સરસ પ્રકા-
શન દિદમરેખાંબીબંધુ નથી. દોહરો પિયા
એજવાળી દિલી આરાધના એજકિમતે.

કુમાર ૧૦૦ મો અંક

કુમારની જાતીમાંથી હવે મુખ્ય એકો
૧૬૦ પાનાં ભરીને, સિદ્ધદેવે લેખ-
કોના સુનેદા અને ચિત્રમરપૂર લેખો,
વાર્તાઓ, નાટકો, કથાઓ, તેજ વિર-
ંગી અને અન્ય સાદાં ચિત્રોથી સમગ્ર
સામગ્રીઓ મેટિસ દળાર મુખવર્તી
અંક. પદ્યરેખી કીમતે. જે રચિયા.

ગુજરાતી લઘુલિપિ

ગુજરાતી શાંતિ દેવો વિષેનું સોથી
અછતન, સંપૂર્ણ સાહીય લખનું, સરળ
અને શીખનાર માટે બીજામાં બીજી
મુખ્યતાઓથી ભરપૂર નવું જ પુસ્તક.
રિપોર્ટરો, પોલીસો, સેક્રેટરીઓ, અ-
ધી પત્રકરમવદાર કરનારાઓ, સોને
અગર એવા ઘણા ઈચ્છના રચતા યુ-
વાનોને તે આજ કપરોશી રા. ૩

ગુજરાત કલાકલાપ

ગુજરાતના નામોંકિત ચિત્રકારોની
કલમનો, બીજી સરેશરી કલાની વા-
નંગી કપ, છ સુનેદા રંગીન ચિત્રોનો
સંપુટ. ૧૧૪ પાનાં માપનાં આઈકોન
પર લખેલાં દેશ માટે તૈયાર, માત્ર
એક રૂપિયામાં બાંધેલી રંગીન ચિત્રો
આટલાં સરસાં ફોટોએ આપ્યાં નથી.

બધાં પુસ્તકોમાં પોસ્ટેજ લુદ્ધ ગણવાનું છે

કુમાર કાર્યાલય ૬૪૫૪ રાયપુર અમદાવાદ
સુબાધમાં-આર. આર. ચૌહાની ક. અને તિલ સાહિત્ય ભંડાર, પ્રિ. સ્ટીટ

બેઝિક ઇંગ્લિશ

૮૫૦ શબ્દોની આંતરરાષ્ટ્રીય ભાષા

‘બેઝિક ઇંગ્લિશ’ એટલે ‘સરેલું અંગ્રેજી’ એવો અર્થ ન કરતા. અલગત તે સરેલું તો એવું પડે છે કે બાળકો પાખું-તે શીખી શકે, કેમકે તેમાં માત્ર ૮૫૦ શબ્દો આવતા હોવાથી તેના તે શબ્દોનું વારંવાર રટણ થતાં સહેજે આવડી જાય. આમ છતાં સરેલું હોવું એટલી જ બેઝિકની મહત્તા નથી.

બેઝિકનો ખરો અર્થ તો એ છે કે છપનાં બધાં ક્ષેત્રોમાં અને બધે પ્રસંગે ઉપયોગી થઈ રહેલો પાઠ્યક્રમ એ ભાષા છે. (Base=પાયો) અને આથી જ પાઠ્યમીન કે પગલેખન, રગ્ગા-યજ્ઞશાસ્ત્ર કે પ્રવાસવર્ણન, ખગોળશાસ્ત્ર, દ્વિસપ્તહી કે હીટક્રિટવ નવસકયા એ બધું સાદિત્ય તમને બેઝિક મારફત મુલમ મળે છે.

બેઝિક દરે ઘેર બેઠાં શીખી શકાય છે. અનેક શીખનારાઓને દાખલ મારફત બેઝિક શીખવવાના અનુભવ પછી તૈયાર થઈ રહેલી ‘બેઝિક ઇંગ્લિશ ગ્રંથમાળા’ એ એને માટેનું સૌંદર્ય સાધન છે. લગભગ ફક્ત રૂ. ૫. પરદેશ રૂ. ૧૦.

‘બેઝિક ઇંગ્લિશ ગ્રંથમાળા’ના સેટ ‘B’ નાં ૮ પુસ્તકો નૈયાર છે. જેમાંનગેનમારી જતે એક માસમાં ફરી શકો એટલું કામ છે. આ સેટની મદદથી બેઝિકનું ત્રીજા ભાગનું કામ તમે પનારી શકશો. રૂ. ૩. ૨. પો. ૨૭. ૭ આના પરદેશ રૂ. ૪.

નીચેના રૂબરૂથી મળશે:

કુમારકાર્યાલય, ૧૪૫૪ રાયપુર, અમદાવાદ

બાળકો અને વિદ્યાર્થીઓનું માનીતું

શુજાતી ભાષાનું સૌથી પહેલું સર્વોગ મુંદર સચિત્ર લોકપ્રિય માસિક

બા.લ.જી.વ.ન.

ત્રીજી: રમણલાલ નાનાલાલ શાહ

છેલ્લાં ૨૦ વર્ષથી નિયમિત પ્રકટ થાય છે. શુજાતી બાળકોનાં સર્વ બાળકોનાં પત્રોમાં એનો ફેલાવો વધારે છે. બાળકોનાં પત્રોમાં દર વર્ષે ૧૦૦થી વધુ પૂછાની સચિત્ર ભેટ આપનાર એકલું ‘બા.લ.જી.વ.ન.’ છે.

દર વર્ષે ૧૦૦૦ નિર્ણય બંધો તરીકે દગદાર ચિત્રચુક્ર નીકળે છે
લગભગ તફાવત સરનું—માત્ર રૂ. ૩)
જમો માટે રૂ. ૩૫. દિવસવાર રૂ. ૪૫
બા.લ.જી.વ.ન. કાર્યાલય, બાજવાડા, વડોદરા
(મુંબઈમાં આર.આર. રોડે ને ત્યાં લગભગ બરી શકાય છે.)

ફોલ્ડીંગ સ્ટૂલ

બચવામાં એક ફંદાની માફક રહે એવું

કીમત માત્ર રૂ. ૨

પોલિશ-પોલિશ સાથે રૂ. ૨-૮-૦

રક્ષાઉદો, ક્રિડેટીઓરો, કલોકારો, કુદરતના અજ્ઞાતીઓ પરોરે માટે એક અનિવાર્ય અને અણમોલું સાધન. લખો:

બ્યવસ્થાપક

વિદ્યાર્થી વરતુનંદાર

શુજાતી કલાસંધ

ચિત્રશાળા

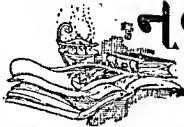
શાલાનું મિત્રમંદળ

સોસાયટી - એલિસાબિથ

અમદાવાદ

ફોલ્ડીંગ અને બોરેલું

નવચેતન

દર માસે

૧૦૦ પાનાનું

અનેક ચિત્રો સાથે

વિવિધ રસમય વાચન આપતું સર્વોગમુંદર અને

અનોખું માસિક પત્ર

લખા: નવચેતન ઓફિસ ૨૫ પોસ્ટાલ સ્ટ્રીટ, કલકત્તા

પ્રાપ્તિક રૂ. ૨૦/- અલગથી રૂ. ૧૭/- દિલ્લિદાર છુટક નકલનાં ૦-૧૨-૦

દે. નં. ૧૯૭૫

નવે ઠંડાણે

દે. એ. લોજ

નૃસિંહ લોજ

જીવિત રહેવા તથા જીમવાનું સુંદર સ્થાન.

૧૭૭/૩૬ હાનબી રોડ, કોટ, મુંબઈ.

હોંગરેનું બાલામૃત

છોકરાંઓને માટે ઘણું પૌષ્ટિક ઓસડ છે.

એ નળાં અને તંતાએલાં

ખાળકોને સાબું કરે છે

નેપથ્યુન એસ્યોરન્સ ઇં. લિ

પ્રગતિ પ્રજાના વિધાસનો પુરાવો છે

૧૯૩૮

ના કામદારના આકાંક્ષાઓ

મળેલું કામ . . . રૂ. ૫૪ લાખથી વધુ

નોંધેલું કામ . . . રૂ. ૪૦ લાખથી વધુ

બોનસ

દર હજારની પોલીસી પર દરેક વર્ષના માટે

૧૮

જિંદગીના

વીમા પર

મુખ્ય ઓફિસ

નેપથ્યુન બીલ્ડિંગ દોર્નબી રોડ, કોટ, મુંબઈ

ગુજરાત કાર્યાલય આનંદ

પાંચકુવા - અમદાવાદ

૧૫

હયાતીના

વીમા પર

ખંડેરની હવેલી

• ૨૦-૮૩૧-૧૧ •

જે જે સ્વપ્નો વિફળ બનતાં કન્દનો મેં કીધેલાં,
હુએ હૈં શિર પટકતાં ઝેર બહુ પીધેલાં,
એ સૌ સાચાં યુદ્ધ બની આજે મને ખૂબ પ્રેર,
સંસ્કારોનાં શુચિતર સ્મિતોથી બધે હર્ષ વેર.

જે આશાઓ અફળ બની તેનાં હતાં ધ્યેય ખોટાં,
વિશ્રાન્તિના વમળમહીં માન્યાં હતાં સર્વ મોટાં,
નાણી ભેતાં નિકપ પર મિથ્યાત્વ એનું નિહાળ્યું,
સાચાં ધ્યેયો પ્રતિ જિગર ને ચિત્તનું ભેમ વાળ્યું.

મૂઠા ખ્યાલો, હૃદયમનના ઊભીલા સર્વ ભાવો
છોડ્યા. છૂટ્યો દિલ ધડકતે રનેહનો અંધ લહાવો;
કિન્તુ સાચી ઉપદૃતિ લહું નહ સૌ સ્વપ્ન કેરી
એ ખંડેરે ઉપર દિલની છે હવેલી ચણાઈ;
ચાહ્યોમાં અજળ લસતી ભગ આશા યુનેરી,
સૌ ભૂલોનાં શળ ઉપર છે સંસ્કૃતિ શુભ છાઈ.

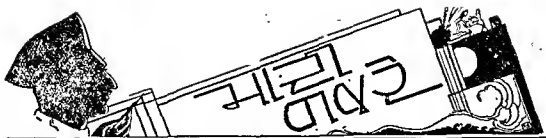
રામપ્રસાદ શુક્લ

૨૧/૧૧/૪૮

જુલાઈ ૧૯૪૦

સેવેલી આગાશીઓ અને રહેલાં સ્વપ્નો ભયારે વિફળ અને છે ત્યારે આજુમ તે પર ફાળી મઈ
આકન્ત કરે છે. પણ જાનવીની બધી જ આશાઓ અને બધાં જ સ્વપ્નો કાંઈ વાસ્તવિક ધ્યેય-
વાળાં નથી હોતાં. થણી પાર તો મિથ્યા વિશ્રાન્તિઓના વમળમાં અપરાધો માનુસ લવાઈ
પડ્યાહો પણ રહે છે. એ જ એવે ભય તો એની પાછળ રોડાણાં હાં ? વરતુરિયનું આર્થ બાન
યનાં આજુમને ને સાચી રહિ લાવે છે તેનું મુરેખ વિજેતપણ આ કાળમાં આલેખાયું છે,
અને વિજી સમયમાં સ્વપ્નો પાછળ લવાય થતા પાંચ-મના યુવાનોને ત્રેરે એ માર્ગદર્શક છે.
કવિ રહે છે કે એક કવિ એ આત્મરૂપણ સ્વપ્નોના એને જવા પાછળ અને ને શોક ધવેડો
તેને રથને આલે તે અને હર્ષ પ્રેરે છે; કેમકે એમનું મિથ્યાત્વ સમજનાં હું અભાગે પ્રેશવો પુ
અને મારાં હૃદય લવા ચિનનું ભેમ સાચાં ધ્યેયો તરફ વાગી તેડવો પુ એ નર ધવેડાં સ્વપ્નોને
મારા પર ઉપકાર છે કે એમનાં ખંડેર પર આલે મારા દિલની રાહ લેલી મહાન છે

‘આર હજાર યાંત્રિકો જોઇએ છે.’

● હિંદી પ્રદેશને કૅન્ડી આ તહેર ખખર ફેરફારે જ નહિ પાંચી હોય. નથી જોઈતા વિદ્વાનો, નથી જોઈતા જ્ઞાનુભેદો, નથી જોઈતા શિક્ષકો. રેશની બીટ વેળા જરૂર પડી બચાવનાં સાધનો તૈયાર કરવાસા ચાંત્રિકાની. મુન્સીઓ, બાજેવાઓ અને બાપજીઓએ એવાની બાહોશી અને કુશળતા પર દેખેનો બચાવ ઊભો કરવાની યોજનાઓ તલતેર કરી રહ્યા છે. આ તહેરના આપણી યુનિવર્સિટીઓ, કોલેજો અને હાઈસ્કૂલોની તળિયા મુઠીની નબજાઈઓ, અગમિઓ, અજ્ઞાનો અને જીનજબાબદાર શિક્ષકપ્રમાણી પર સચોટ વેધ નથી કરતી? રેશની આખરી જરૂરિયાતો બધાને ઈર્ષ પાણુ ફાંજો આપવાને અસમ્મ જોવા માનવ બુદ્ધિએ કેળાવ કરનાર શિક્ષકપ્રવાહનો વ્યય અને પિરુતિ સમજવાને હાલુ પાણુ સમજા શિથિલ પહેલો ૨ અને ૨ નના વિષયો ને પાંચ વાહજ પોતાનાં ઇવન ખુબાર મેળવી ચૂકેલો આજે સાક્ષી તો આજે છે કે અમને પગેલા મિક્સમુગા આમરી બરબારીનો જ સામાન છે. કોસેનેની ટર્મો ખુદો ગઈ છે. હાઇસ્કૂલોમાં મેટ્રિકનાં અંધણુ નુકાઈ ચૂક્યાં છે. આ યુદ્ધો અને આ ધંત્રપ્રકરણુ સાથે સેવાનસૂતક ન હોય તેમ દેશનું ધોવન અને ધન ધારકનો, શિક્ષક અને નુપધાં કરતા એકાદો દૈવાર કરવામાં વેટકાઈ રહ્યું છે. યુદ્ધમાં મરતો પરાજય થશે અથવા કોઈ પાણુ પ્રધાનની સમાધાની થશે તેપણુ જે પરિસ્થિતિનાં વાદજો દિંદ પર ઠગવારી તેમાં પાણુ આ અવસાસક્રમોના દીક્ષિતો શું કરી શકશે?

પીજીકે વાહનો, સમક્રમો, મોટરો, રેલવે, એરોપ્લેન, ફેરીઓ, ટેલીફોન, ટેલીવીઝન અને હાલો વૈજ્ઞાનિક વ્યવહારમાં યાંત્રિક જ સમાજની સંવાસક વ્યક્તિ જનવાનો છે. એકાદ સાપી જગે, એકાદ ખીસી ટીકી થાય, એકાદ પાકિયું ખડે, ફેરીઓ જગે કે ટેલીફોન ખરાબ થાય એટલે ચોડીવાર પાણુ વ્યવહાર કે વરમા અધાધૂધી ને લાચારીનો જ દેખાવ થાય. એ વખતે નામરમરણુ યાંત્રિકનું જ સ્થાનું આટલી બધી ઇખનની કધાડી જરૂરિયાતને તાલીમી બાજ અવસાસક્રમમાં કોઈ રચજો દેખાય છે? કેટલી રજાઓએ હરતકાઈ અને અંગદારીના વર્ગો ઊભા કર્યા? કેટલે કેટલાં વિદ્યાર્થીઓની કૃતિઓનાં પ્રદર્શન થવાં? કેટલા

વિદ્યાર્થીઓએ પ્રયાગશાળા કે રસાયનશાળા બિગી કરી અથવા કલ્પો કરી ને રેડીઓ, ફોટોગ્રાફી કે હોળીનાં ચૂકો રચ્યાં? બાપજીો નિર્બેશ અને કાવેરોનાં શાબ્દિક વાનાવરણુમાં મહાવતી વિદ્યાર્થી આતમને ખળર છે કે કેમ? પાણુ પગે છંપીલાયોની રોવામાં જાયું પડશે, કોઈ પાણુ પગે પડનાં થશે તેમ દેવા પડશે, ખાટા અને બચાવની રચનામાં કરવી પડશે? સારા ચાંત્રિકાનું રાહાણુ સરકારી કારખાનાંમાં થશે તો હાલો યાંત્રિક રચનાઓ ભલે સમાજના મુદ્દ પડશે? હથોડી, કાતર, અપ્પુ, રૂફ ફાઇવર કે રસાયણોના પ્રયાગો તો સીને કાપવેત હોય છે. એટલું શીખી સરોપ કરી મો ગતો બદલો એ વાળી આપશે.

૨૨. અમનભાઈ જે પાણુ વ

● વડવાણુ રાષ્ટ્રીય શાળાના પ્રાણુ રૂપ એ વ્યક્તિની મૂક ઇવનસાધના અને સેવા સમજવાની પાણુ આપણા ધણુમાં યોગ્યતા નહિ હોય. રાષ્ટ્રમાં ચારિત્ર્ય, સ્વાસ્થ્ય ને સ્વાર્થભૂતા કાઠાં બરફ મૂલ સમા આવા તકેમિને આપણે કરી ન બીડીએ તો જ આપણી સ્વદેશપ્રીતિ અને સ્વદેશાભિમાન રોનબરો. સંપૂર્ણ માન અને શોહની શાગળી સાથે એમના આત્માને અમારી આ સમરજાનલિ છે. ૨. મ. સ.

કલામંદિરાંતોલ પચેવાલીસ વર્ષે

એ નામથી પ્રસિદ્ધ કલાકાર રાવબહાદુર મહાદેવ વિશ્વનાથ કુરેધર પોતાના ઇવન તેમજ પરિચિત વ્યક્તિઓના ચિત્રનાર અને તારીખવાર અધેવાલ સચિત્ર પ્રાંટ કર્યાં છે. એમનું નામ મુજસત તેમજ મહાશાધૂમાં એકસરખું વ્યક્તિ છે. અનેક દુર્લભ માતરેના તથા કલાકારે તેમજ વિદ્વાનોએ તેમની કલા અને તાલીમનો લાભ લીધો છે. એ જધાને આ વખાંતમાં જરૂર રસ પડશે. પુસ્તક મરાઠી બાષામાં લખાયું છે એટલી જ મુજસતી વાંચનારને નિરાશ રહેશે; છતાં એક સંજોગવાપરી તરીકે રસ ધરાવનારા માટે એ પુસ્તક સંજોગ યોગ્ય મણુરો. લેખક પાસેથી (એનાસદન, ખાર, મુંબઈ એ સરનામેથી) તે મળી શકશે.

માનવ ઈતિહાસનો એક જુગજૂનો જ્યોતિર્ધર અને

એ

કાળના તો આજે પડછાયા થે વિલીન થવા આજ્યા છે. હસુ, મુસા, જરથોસ્ત કે મદનો હમુ જન્મ પણ નડેતા થયે ત્યારે આજથી સાગતણુ હજાર વર્ષ પર મિસરનો પ્રભાવ કંઈ ઓર જ હતો. મુદાનથી તે સાધપ્રસ મુદી ફેલાએલા તેના મહારાજ્યની દોસ્તી સાધવા યાગિયોનિયા જેવું પણ છેતેવર રહેતું. આસીરિયનો હમુ ગિગતા હતા, ને રોમનોનો તો પ્રગ્ન તરીકે ગર્ભ પણ નડેતો અંધાપો.

દેશદેશથી આવતી ખેડણીથી મિસરનું મહારાજ્ય ત્યારે સમૃદ્ધિને જૂથે જૂલતું. એ સમૃદ્ધિ કેટલી વિપુલ હતી એ તો એના શાસક ફારાઓની હાથ લાગેલી કંઠો જોડતાં આવડ પણ નજર ચડે છે. મિસરમાં ત્યારે સમૃદ્ધિ હતી, સંસ્કારિતા હતી, ઔચાક્ષી પણ હતી. પરંતુ એ માથે એ દેશવાસીઓના માનસમાં એક અતિ ભયાનક માન્યતા રૂઢ થએલી હતી, કે દુનિયાની એકે એક વસ્તુ પાછળ કોઈ અદીદ એક એક શક્તિ કામ કરી રહી હોય છે. જાડ લોગે છે તો તેની નીચે તેને ઉગાડનાર એક શક્તિ હોય છે; પરાંદે ફૂટતા પ્રકાશ પાછળ વળી જીઈ શક્તિ હોય છે; અને એ પ્રભાણે કુદરતના એકેક ક્રમ પાછળ એકેક શક્તિ હોવાનો તેમનો ભ્રમ હતો. એ શક્તિઓને તેમણે દેવોનાં નામ આપેલાં. એ દેવોને નામે પત્થરનાં પ્રતીકો ને લાકડાની પ્રતિમાઓ યાતાથી તેઓ પૂજતા. દાગધાની યીજનો મુખ્ય દેવ રા હતો, હેલીઓપોલીસ નગરનો દેવ આમેન, છલોયિયા-સપોલીસનો ગેખવ, ઓખોસનો મેગેક, મેથ્થિરનો ટાવ એમ જુદાંજુદાં નગરોના જુદાંજુદા અંગેક દેવો હતા.

આ મુખ્ય દેવો ઉપરાંત ઓસાહરિસ, આહરિસ, હોરસ, હાશિર, જોનસ, થોટ, જારત, એપિસ, દુખ, શ. વગેરે પરચુંલુ દેવોની તો આખા ગોળી જ જમાત લાભી રહેતી. ને એટલેથી થે મંત્રોત્ત ન હતો. જૂના નીસે. પિત્તઓ વગેરે પણ દેવોને કેડણે ગણાતા. તે ઉપરાંત ભૂતો ને પ્રેતોની થે માણસની રાજીવી જિંદગીમાં અચૂક લાગવગ ગણાતી. એ ગણનાં વાદન તરીકે વાંદરાં, પિત્તાડાં, સાપ, શિયાળ, મગર વગેરે પ્રાણીઓ સુદાંતે મિસરવાસીઓ પૂજતા. આનું પરિણામ એ આવ્યું હતું કે દેશમાં ધર્મચુરઓ અને તાંત્રિકોની એક જગતી દોગ લખી ચાલ હતી, જેમનો ધર્મ

જગતનો પહેલો

એકેશ્વરવાદી ને અહિંસાવતી સમ્રાટ

અખનાતન

★

જુદ પોતાનો નાશ કરવા મથનારને પણ હેલાંતદંડન કરમાવનારો, પોતાનું મહારાજ્ય છિન્નભિન્ન થવાછતાં હથિયાર ન ઉપાડનારો, ને છતાં માનવ-હિતની આરે આવતી કોઈપણ વસ્તુ અગતી કરતાં ન અચકાનારો મિસરી મહારાજ્યનો એ માનવ-ભાવી સમ્રાટ સંસ્કૃતિના શી પહેલા પુણ્યસ્થાક પુરુષોમાંનો એક હતો

★

મુસમાં પેડે સમાજશાસ્ત્રી પર છતી તેમાં જ મહો પેસાડવાનો દનો. અંધશ્રદ્ધા એ તેમનું લથિયાર હતું. પેસા ને લાગવગ તેમનું ખ્યેય હતું.

શાંદર્શણી નીકરતિની

અર્ધનાતનની રાણી જે એ કાળની કલ્પિતની રૂપસુંદરી બાણીની તેનું આ રંગીન શિલ્પ એનામન કલાકૃતિ ગણાય છે

એવા કાળે મિસરની ગાદી પર એ આવ્યો. એનું નામ અખનાતન. શરીરના પ્રમાણમાં મોટા માથાવાળો એ આમ તો માંદલા જેવો હતો, પણ એના રૂપનુ દર્શી માનસે જગતમાં અત્યંત એવી ધર્મની નવી જ કલ્પના ઊભી કરી, ને મિસરે જે તે આત્મ રાણી હોત તો કદાચ તેનું એટલું વડેલું પતન પણ ન ચાત.

એના પિતા આમેનોફિસ ત્રીજાના મૃત્યુ પછી ઈ. પૂ. ૧૪૭૫માં એ ગાદીએ આવ્યો. ત્યારે ભાગ્યે જ અગિયાર કે ચાર વર્ષની તેની વય હશે. એના માંદલા શરીરે એ કેટલું જીવંત એની પણ શંકા હતી, એટલે નયમે વર્ષે તેને મિતનીની રાજકન્યા નીકરતિતી સાથે પરણાવી દેવામાં આવ્યો. પણ એટલી વયમાં એ સામાન્ય માણસોની દરજ્જાથી તે નોખો પડી આવ્યો. એ આદર્શવાદી હતો. જુદાજુદા દેવો ને ધર્મપુરુષોના વળગાડોને જો નાશ કરવામાં આવે તો સુદાનથી યુદ્ધિસ ને કેકે કેત સુધીના પોતાના મદારાજ્યને એકતાથી

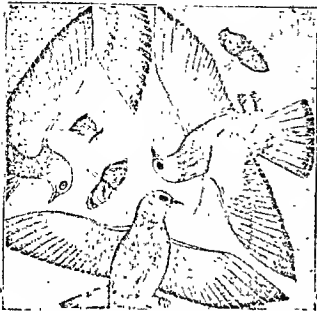
અખનાતનની માન્યતાનું આશાવાસ્તવમાં કોતરેલું શિલ્પ

સાંકળી શકાય એવી એને પછી ખાતરી હતી.

રંગીન માણસોએ ભરેલા દેગે સામે એકાદગ્રે ભેદ રહેતાં ને વાડીનાં વૃક્ષોને અદેલી એમનાં એ ખૂબ ચિંતનમાં ઊતરતો. એ ચિંતનથી એને પ્રતીત થયું કે માન આ પૃથ્વી નદિ પણ આખું વિશ્વ એક અમુક શક્તિથી ચાલે છે; ને તે શક્તિ એક જ છે, જુદીજુદી નદિ. એ શક્તિ મનુષ્યની કાંપનાથી પણ અતીત છે. પરંતુ પથરા તથા લાકડાં પછને દેવાઈ ગયેલી પ્રજાને 'કંઈક' પૂજવા માટે તો ભેદએને ? સૂર્યની પૂજા એ વખતે ધણાખરા સંસ્કૃત દેશોમાં ચાલુ હતી. અખનાતનને એ 'કંઈક' રીક લાગ્યું, ને પોતે કંઈપણ શક્તિના પ્રતીક તરીકે સમગ્ર ચિંતનના આદિસ્રોત સૂર્યનાં તેજઃકિરણો તેણે ફરાવ્યાં. આમ દુનિયામાં પડેલી જ વાર તેણે એકેશ્વરવાદ જન્માવ્યો. એશ્વરેશ્વરમાં ઇસુ તો ત્યાર પછી પંદરસો વર્ષ જન્મ્યો, ને મહંમદનો જન્મ તો માનવેનિવાસમાં ગઈ કાલેનો જ ગણાય. એ નગરે જોતાં એ ક્રાન્તિ કંઈ જેવીતેવી ન હતી.

જગતની નિયામક એક જ શક્તિ હોવાની જેમ તેને વધુ ને વધુ પ્રતીતિ થતી ગઈ તેમતેમ તેને દેશના અંદિરે અંદિરના ગબારામાં, દિવાલોમાં, સાંબઘાઓમાં ને

દેવદેવતાંની જમાન જ્યારે મિસરના માનવ સમાંજમાં સડો પેસાડી તેનો પ્રજાપ્રાણ નાશ

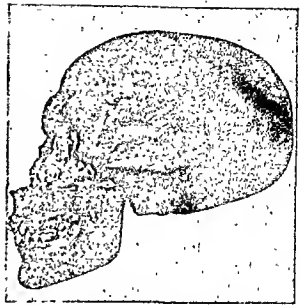

થીજ્ઞાના અખનાતનના મહેલની છતનો એક ભાગ

મળાઓમાં ફેરાએલા નિકૃષ્ટ દેવો નરક વધુ ને વધુ ઘૂણા કાપવતી ગણે. દેવના નામ પરથી રખાએલું પોતાનું જન્મનું નામ 'આમેનોદિસ' ગદસાથી તેણે 'અખનાતન' નામ રાખ્યું, જે નામથી જ એ પ્રખ્યાત છે. મિશ્રરતી પ્રજામાં તેને પોતાના એ આદર્શની સંપ્રાપ્તિ રેડતી હતી; પણ તેની મા નાહ તેને તેમ કરવા દે તેમ ન હતું. થીજ્ઞની પ્રજા આ જાણતી હતી, ને એટલે જ તેના કાન્તિનો જુરસો વેગવાન થને તે પહેલાં જ તેને જગ્યાની દેવા ઇતેવર રહેતી હતી.

અખનાતને આ જાણ્યું. ધર્મચુરઓની પૂરી શેઠ તીએ દયાએકી રાજધાનીમાં પોનાનો આદર્શ નહિ પોતાય એમ તેને લાગ્યું. તેણે થીજ્ઞ છોડ્યું. પોતાના આદર્શ ખાતર માતાનો યે ત્યાગ કર્યો અને કણાંક તથા લક્ષ્મર વંચે સૂર્ય (આતન)ના નામે એક નવું જ નગર તેણે વસાવ્યું, જેને એણે 'અખાતન' નામ આપ્યું.

સૂર્યને તો માત્ર તેણે એ શક્તિના પ્રતીક તરીકે રતીકાર્યો હતો, જે શક્તિએ તેને પેદા કર્યો હતો ને જેની મારફત આ સમગ્રો સર્તનક્રમ ચાલે છે. કોઈ પિનાનીના યે જન્મ પહેલાં તેણે જન્મતની નિયામક શક્તિની જન્મ-માવેશી માન્યતા આજ પણ અજ્ઞેક છે. એણે સ્વાવેશા સૂર્યકિરણોના પ્રતીક કુંડા પાસે પ્રાર્થના કરવા બેસનારાઓ પણ સૂર્યને નહિ પરંતુ 'પિતા જે

સર્દારના સમહરણનમાની અખનાતનની ઓપરી

અંનરીક્ષમાં વસે છે' એને જ પ્રાર્થના. એણે એ શક્તિનો કોઈ મર્તિ કોનગરી ન હતી. મનુષ્યની ઇન્દ્રિયોથી પર એવી એ નિયામક શક્તિની કે ઇશ્વરની એના જેવી કલ્પના વેદાંત મિત્રાય આજના પણ કોઈ ધર્મમાં નથી પ્રચરી. ઇશ્વરનીએ પ્રભુને હાથ સાથે વાનો કરતો જણાવે છે; યહુદીઓ યહોવાદને સાંજે પેગંબરો સાથે અગ્નિ-ચામાં ફરતો જણાવે છે; હરસામાંઓ શમે મેરાજના રોજ ચંદ્રના પરદા પાછળથી ખુદા મહમદને દર્શન આપતો જણાવે છે, ને ખુદ દિદુઓ કરનાં યે વધી પડેલી દિદુઓના દેવોની સંખ્યા અનેકવાર અવતરતી, મરતી અને શાપો તથા વરદાનોની વિપુલતા પર જીવતી જતાવત્રામાં આવે છે; ત્યારે અખનાતન તો તેને 'આત-નથી યે પર' ઇન્દ્રિયાઓયર શક્તિ ગણાવતો. છતાં જૂઠા દિવાકોંડામાં પડી ન જપાય એટલા ખાતર કીગતા ને આથમતા સૂર્યને જ પૂજવાની તેણે છટ આપેલી.

પ્રેમથી જ વિશ્વનું સંચલન ચાલે છે એવી એની જગરી અદ્ધા હતી ને પોતાના જીવનમાં એણે એ પૂરેપૂરી વણી દીધેલી. દલરો વર્ષ પહેલાંના એ કાળમાં ત્યારે શ્રેરીએ શેરીએ લુદનાં ગીતો ગવાતાં, ચોરે ચોરે શસ્ત્રોના અણખણાટ સંભળાતા ને શોકો યુદ્ધના નશામાં ચકચૂર રહેતા, તેવા કાળમાં પણ આદર્શનિહ રહી, એશિયામાંની એની પ્રજાએ હડાવેશા બળવા સામે

ફરી રહી હતી ત્યારે વિશ્વની નિયામક શક્તિનો એણે સૌ પહેલો વાસ્તવિક ખ્યાલ આપ્યો

આ મહિનો (જુલાઈ) ઇતિહાસમાં

તા. ૭ કૉંગ્રેસની કારાગારી સમિતિએ એન્થ્રા ટેન્કીકારવાનો નિર્ણય કર્યો.
-છ. ૧૯૩૭

તા. ૮ જસવંતરાવ ઢોળકરે અંગ્રેજ શેતાને હરાવી લેફ્ટેનન્ટ હથ્થકને ફેડ કર્યો-છ. ૧૯૦૪. આ વિશ્વાસગામી છૂપ-કને સિધીઆ એડે વિશ્વાસપાત કરી અસીગદનો મળજીત કિંકા અંગ્રેજોને રોંપી દીધેલા. ઢોળકરની કેદમાં જ પેલના દરેકથી એ મરણ પામ્યો.

તા. ૧૧ જાણીતા અંગ્રેજ નવલકથાકાર વિલિયમ મેકડગીસ વર્કેને કિંદુરતા-નમાં કલકત્તા મુકામે જન્મ-છ. ૧૮૧૦

તા. ૧૪ ક્રાન્સના કારાગાર પતન-છ. જનું વિદેશી પ્રબળ હાથે પતન-છ. ૧૯૯૯. ત્યારથી કો દિવસ પ્રલસતો ક્રાન્સમાં રાષ્ટ્રીયતહેવાર (Fete Nationale) તરીકે ઉજવાય છે.

તા. ૧૭ અંગ્રેજો તથા રૂઝાવાડી મસા-જાના વેપાર અંગે સંધિ થઈ-છ. ૧૯૧૨

તા. ૧૮ જનરલ ક્રાન્સરે ક્રાન્સનું રેવનની સામ્યવાદી સરકાર સામે બંદ-છ. ૧૯૩૬. પ્રજાવરસનામયંકર આંતર-વિગ્રહ પછી-છ. ૧૯૩૯ના ક્રેપિત્રની ડીથી આ પ્રકાર સરકાર તામે થઈ અને ક્રાન્સ રેવનનો સરમુખત્યાર બન્યો.

તા. ૨૧ પાત્રિએન્ટના ધારાથી હરેક દીક્રા કંપનીના હક બીર્મ ૨૦ વર્ષે લેવાયા અને તે સાથે દિંદ સાથે વેપાર કરવાની બધી બિદિસ પ્રબળે હર મળી-છ. ૧૮૧૩

તા. ૨૫ અંદિયુવાના આન્ડોર અને જર્મની તથા અંદિયુવાના રવાત્રાવિક નેડાલુના વિદેશી ઓગેતખેડેડાંકસનું ખન-છ. ૧૯૩૪

તા. ૨૬ હટ્ટીના સરમુખત્યારબેનિટો મુરોસિનીનો જન્મ-છ. ૧૮૮૩

તા. ૩૧ જગતના બધા ધર્મોના સમન્વય સંમી થીઓસોફિકલ સોસાએ-દીની જ્ઞેતા હેડીના મેટ્રોવના બ્લા-વામ્દેશીને રસિયામાં જન્મ-છ. ૧૮૩૧ (ઈ. ૧૮૬૨માં એનું અવસાન થયું.)

આ માસની વિખ્રિત વારીલાય મોનીલાય સાદ

ઈ. ૧૮૯૯ના જુલાઈની ૧૧મીએ તીરમ-અમ મુકામે તેમના મોસાબમાં જન્મ. પાંચ વોરસુ રોટનું અંગ્રેજ તીરમ-આમમાં શીખ્યા પછી માન ૧૪ વર્ષની વયે એકલા અમદાવાદ આબ્યા અને ખાનશી ટપૂખનોની સત્વડ કરી ન્યુ હાવિસ રૂઝમાં જોડાયા. બહુતરમાં તે એકલા દોશિયાર લવા કે અનેક વિદ્યાર્થીઓ તેમની પાસે શીખવા આવતા. એ રીતે લાખ છટા પતાં કુટુંબને પણ અમદાવાદ જોતાની લીધું.

કોલેજ જીવનની સાંપ્રતમાં મુનિશી છત્રમજલ રવાખીના સંપર્કમાં તેઓ આબ્યા. મુનિશીએ સમાજમાં આવતા અંધિર તથા જોનોની સંકુચિત જિત સામે એમના દિલમાં બંદને પ્રાણુ દેડવા માંડ્યો. પરિણામે અબ્યાસ દરમ્યાન જ, પોતાના પિતાથીના સંપાદકત્વ હેઠળ, 'જોનહિતેમ્સ' માર્સિસ શરૂ કર્યું.

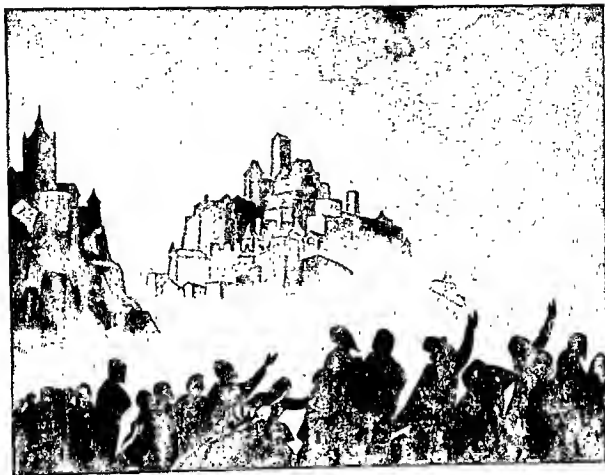
'જોનહિતેમ્સ' એ એકલા જોનસમા-જનું જ પત્ર ન હતું. પણ જીવન-સમામમાં વિજય મેળવવા મધનાર એકેએક વ્યક્તિનું સાવેરેશી પત્ર હતું. જોનને પ્રાણુના હુકામ નીરૂએ એમ એમણે દિંદેલી પ્રાણુને દંદોજવાની હપરી જોડેગન હકાની હતી. રહિંકે જેની શુદ્ધ અને અસંદિધ્ય એમની દિવસની વિજયિયાના જનગતેડ બરી છે. અજરાતને આખા પછી રોઝ સાથે દિવસકે સાંપડ્યો હોય તો એ વારી-

લાય સાદ જ હતા, પરંતુ મુજરાત એમને પરીપરા પુરસ્કારી સંકુ નો.

હતાં એમને ખરા પુરસ્કારી એમના હોવા જ સિદ્ધ લોકમાન્ય બાજબાપર દિગ્દે. પુનાના જોનો તરફથી જની સમામાં એમણે માનપત્ર અને 'પરે' એનાયત કરી વારીલાય સાદની કલગની બાદોનાર પ્રસારિત કરી હતી.

ત્યાર બાદ મોરખી મુકામે અસામેશી રથાનકવાસી જોન કોન્ડરન્સના પ્રથમ અધિવેશનને રોજ એમણે 'જોન સમા-યાર'નો આરંભ કર્યો. સામાજિક બની. આ સામે તથા સમાજશરીર પર થયેલાં જેની વિદેશી સાધુઓની જગત સા-મેની રોમની લેલાદ એકલા જોન સમાજને જ નહિ, પણ એ બધી પરા-બૂત બનતા જતા આપણા સમાજના એકેએક એકમને ટપકારે છે. એ લેખો માટે કીર્તન જોન પછે એમના સામે માનહાનિનો દોષ માંડેલો. પોતા મટે કોઈ કાયદાગાજ વફીક નું બેરિતર રોકવા એમના સાધીનાંકે એમને 'પરે' આપવાનું કહ્યું, જેનો અપેક્ષાર કરી એમણે પોતે જ પોતાનો ફેસલવાબો, અને કાયદાઓની આંધી-પૂંદીમાં હારનાં એ માસની ધમેકી સારી કેદની શિક્ષાનો હસને મોંમે રેખીકાર કર્યો.

એમની યોજનાસભિ. એમની લેખ-નમ્મકિ, એમની તત્વલિપિ વગેરે પર અને હાડાપોદ થઈ શકે તેમ નથી. પરંતુ એમના 'મદાવીર કલેલા હુઆ', 'અધૂતલાલનું આવાડિયું', 'એક' 'ધન્ય', 'મત્તલિલાસ' વગેરે પુસ્તકો તથા લેખો એમની તત્વલિપિનો પર-તો પ્રકાશ પામે છે. અને સંદિધ્ય પ્રયંસને વર્કેલા અખકચરા દિવસકે સામે નીરૂશોના વિચારોથી પોષાદને ધર્મ અને વિજ્ઞાનનો મુદર સમન્વય સાધની, પુરુષોત્તમ (Superman) વિષેની એમની દિવસની જીમી પ્રબળે સર્વોત્તમ જીવનમાં અર્પા શકે એમ છે.

સંસ્કૃતિવિનાશ
કલાકાર - પ્રો. નિર્મલસ રાનીક

મનોમંથન

૫ તત્તાની શોધ

‘સ્મરણયાત્રા’ પછીના કાલ્ઝના
કાકાસાહેબના કૉલેજજીવનનાં
કેટલાંક સ્મરણો

કૉલેજમાં હું મળતો ત્યારથી જ ધ્યાનમાં ભેસવાની મેં રેવ પાડેલી. એ જો આજ સુધી અખંડ ચલાવી હોત તો હેટલો મેં તામ ચાત; પણ અહો જનાનામ્ વ્યસનાનિમોક્ષે !

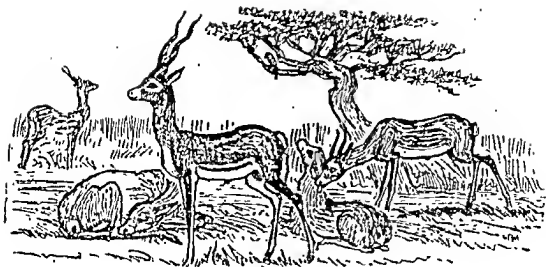
ધ્યાન વખતના અનુભવો હડેવાય નદિ. એ અનુભવો હડેવા એ અશક્ય પણ છે અને અયોગ્ય પણ છે. છતાં એક પ્રસંગ અહીં હડેવાનો પ્રયત્ન કરું છું. હોઝી સમતલધર્મ દર્શો તો તેને એમાં રસ પડશે.

હૉસ્ટેલમાં ૨૩ નંબરની ઓરડીમાં હું રહેતો હતો. એ અસ્મામાં હું દેવામી વિવેકાનંદ અને રામકૃષ્ણ પરમહંસ વિશે ખૂબ વાંચતો અને હોલેજમાં ઈન્ટ અને માર્ટીનો મળતો. એક દિવસે ધ્યાનમાં ભેરી હું વસ્ત્રનું શુદ્ધ સ્વરૂપ હેતું હોય એ અજમાવતો હતો. દિલ્હિ-લાદિને બાદ કરી, યુગોનો શ્રેવ મુઝારી, કાર્યકારણતાને વિસરી જાડી, કેવળ વસ્તુનો અનુભવ કરવા જાડીએ તો વસ્તુની શુદ્ધ તત્તા હેવી હોતી દર્શો એ સમજી અને હું સ્મરણા માગતો હતો. એછતી રૂપવાથી મને સંતોષ ન હતો. પછી વખત સુધી તો મગજમાં શાસ્ત્રીય દલીલ જ ચાલી. પછી વસ્તુને હંચીટ હોલતાં આવડ્યું. જેમ જેમ આગળ ચાલ્યો તેમ તેમ એની શરીર પર પણ અસર થવા લાગી. પ્રથમ બદાન્તા પ્રકાશનું માન નટ થયું. પછી જે રેબલ પર હું બેઠો હતો તે રેબલ પણ ‘બેમાન’ થઈ ગયું. હું જ્યાં છું, મારી આસ્થાસ થું છે, વખત થયો છે, અત્યાર સુધી થું કરતો હતો, દવે પછી થું કરવાનું છે એ બધું જ ભૂત થયું. હું છું એટલી જ જાગૃતિ રહી. મૂંઝા છવામાં તલિયું શોધવા માટે જ્યારે આપણે ફૂલછી મારીએ છીએ અને આંખ મુઝારી રાખી દાઘ મુપર મારી વધુ ને વધુ પાળીમાં નીચે અનંતા જાડીએ છીએ ત્યારે મુપરનો સ્વપ્રકાશ અછો થયા પછી જે એક જાતની ગમદામળ થાય છે,—(ગમદામળ તો નદિ, કેમકે શ્વાસ રાહવાની શક્તિ પર આપણી વિશ્વાસ હોય. છવાનો મુપરથી પીચે સુધીનો નિરંચય હોય અને જોડથી દાઘ અને

પગ એક જ વાર નીચે માનવાથી હું મુપર સુધી પહોંચી શકું છું એવી ખાતરી હોય ત્યારે છીટ છે ગમદામળ શાની? છતાં એ વખતે છાતી પર અમુક પ્રકાશનું દલાણ પડે જ છે. હોઝી મંખીર પરિસ્થિતિમાં છીએ એવું માન થાય છે અને અસાધારણ જવાબદારીના વિચિત્ર પ્રત્યય આવે છે.)—એવો હંચીટ મંખીર અનુભવ માત્રા ધ્યાનમાં મને થયો. હોઝી અપૂર્વ દેશી-પુરુષના સાન્નિધ્યમાં એકાંક આપણે રજ થયા દેશીએ અને પછી જે એક જાતનો મંત્રમ મરેજે આવી જાય છે તેવી સ્થિતિ થઈ. આ સ્થિતિમાં રહેવું છે ન રહેવું એ નક્કી ન થાય એ દશામાં થોડો વખત રહ્યો. પછી થઈ આવ્યું છે આ અનુભવના મધ્યબિંદુ તરફ જવું જ જોડીએ. થોડાક અનિશ્ચય પછી, શોધમાં દોશ પડે છે તે રીતે, હું અંદર જવા લાગ્યો. એક વાર તો થયું છે દવે એક કાળની જ વાર, અને, આપણે મધ્યરય કેન્દ્ર સુધી પહોંચી જવાના. એ કાળની શરૂઆત પણ થઈ; હૃદયમાં અસાધારણ આનંદની શ્વર્મિ ઝૂકી; પણ એટલામાં હોળ જાણે થું થયું. કમરની માટલી જેમ દાઘમાં પછડી રાખવા જતાં લપરડીને છટછી જાય છે તેમ બધું છટછી ગયું! થું થયું એવી જગા મેં ખબર ન પડે. થોડી વાર પછી હું મારી ઓરડીમાં એછતો, રેબલ પર બેઠો છું એવું માન થતાં એવું જ મોહું આરંભ થયું.

આપણે જીવીએ છીએ એટલો જ જીવનનો માગ નથી, અને એ મુખ્ય માગ છે એમ પણ નથી, એ તો કેવળ ક્ષણિક જૂઠ માગ છે. વિશાળ જીવન થયું મુંઝું છે, એમ તે દિવસે સ્પષ્ટ થયું. તે દિવસથી મારી ધાર્મિક વૃત્તિમાં એક કાચમનો કેર પડ્યો. તે દિવસ પહેલાં હું પરમાર્થ ન હતો. તે દિવસ પછી અનેક માનસિક ક્રાંતિઓ દેવા છતાં અને અનેક પ્રમાદો આપણા છતાં તે પારમાર્થિકતા ઝૂકી જ નથી.

દત્તાત્રેય વાલ્કરુણ કૉલેજલકર

કાળિયાર

જેઠ મહિના, આગરા વિસ્ત્રો અને ચોરને કાંધ માટેના સમય, જની આગ કાઢતી હોય સાંપ-સાંપ કરતી ચારે તરફ વળી દત્તી ને ધરતી મરમ નવા જેવી તપી જતી હતી. કૌપરથી મુગજ ને આસ-પાસથી ઓખતી માટેની આ જતા પ્રકોપથી દરિયાગા માત્ર નષ્ટ ચર્મ ચૂકી હતી. દુરદુર અડાં ઝાંડાં પણ ત્રાટિ ત્રાટિ રહી રહ્યાં હતાં. એમની દાસત એવા દેશનકત વિશેષીઓ સમી હતી, જેઓ શત્રુઓના અપાર જળથી છિન્ન છિન્ન થયા છતાં જુગ્યા તરંગ્યા પોતાની આન પર જનન પાથરવા મદદ તૈયાર રહે છે—કેવળ આદર્શ આનર.

આવી રણવંકડી ઓખના શાસન તળે, ગામની દક્ષિણે રેણવે સાઇનને પેટે પાર ગાવળિયાંની છાયા નીચે દરબાંનું એક જુદા આરામ સમય રહ્યું હતું. એમાંના દેવલાક સંતરી તરીકેની પ્રવેત કરત જળતરી રજા દતા. ફેટલીક દરબાંઓ જેડી જેડી વાગેળા રહી હતી. જેતણ પક્ષ દરેણા ગાવળનાં થડો જેડે પોતાનું શરીર ઘસી રજા દતા. જુદો નાથક મુપુતાવરયામાં પડ્યો પડ્યો પોતાના કારનામાનાં રવખાં નિદાગતો, ડોહ માખા આવી બેસતાં કાન ફફડતી તેને ઉગડી રજો દતો. ક્યારેક ગાવળની શોંગ પેટે ટપકી પડતી તો કાંઈ દરબાં

દરબાં જેડેજેડેડોહ કાંખી કરી તે ઉઠાવી ચાવવા સાગતાં.

આવી હળહાયામાં જ્યાં આરામ કરી રહ્યાં હતાં ત્યારે એક દરબાં પિત્રકુલ બેચેન રહેવાઈ આવતી હતી. ક્યારની એ બેચેન ક્યાં જઈ રહતી હતી. થોડી વાર પછી તો ટોળાને છોડી એ ધીરે ધીરે આગળ વધી. ટોળાનાં જ્યાં સબ્યો એને જેત્ર રથાં પાણી કાઢી વિશિષ્ટ ન થયું. એકાદ બેતરવા દુર વર્ષ એ બેચેન દરબાં કરણ ચિન્તિત મેરે આગનેમ રેવા સાગી. એની એ આકુલ નિગાદથી વિરલાકુલ જમિએ સદાનુભૂતિ પ્રગટ કરી અને શિવનેત્ર મુલે પાણી દિસ છયો પર પડેરો રાખ્યો. પ્રકૃતિએ એની પ્રયત્નિક્રિયામાં સદાય કરી અને થોડીવારમાં જ એ દરબાંએ એક ખચ્ચાને જન્મ આપી પાંચ મિનીટમાં તો એને ચાટીચૂરી રવગટ કરી લીધું.

ચિત્ર કાર - શ્રી રવિ શંકર પંડિત

સાહસ-શિકારી અને પ્રકૃતિ-બેમી શ્રીરામ શર્માની આલેખેલી

મૃગશાયકે પોતાની બોળી આંખો વડે માતા તરફ નજર ફેરવી કે માતાએ પણ તરત પોતાની કાતર આંખો વડે એની આંખોમાં દેનેહ દેવતા માંડ્યો. એ દેનેહાકર્ષણે શાવકના શરીરમાં જાણે વીજળીના પ્રવાહ પ્રવેશાવ્યો ને અડગતામાં ખડાં ચર્મ ફીણું શબ્દે તેણે પોતાની સજીવતા પ્રકટ કરી. તુર્ત લગત પ્રકંપે યગિણી છેડી અને સૂર્યે પણ તેમાં મૂચો-તાલ પૂર્યો.

અચ્યું હવે માથાના મઠ્ઠા લગાવી લગાવી નિરાંતથી માતાના આંચળમાંથી મ્વેત ઇવનરસ પીવા માંડ્યું. પરંતુ હરણીને નિરાંત નહોતી. એ તોં ચારે તરફ લેઈ ફૂકી હતી કે કોઈ શત્રુ તો નિકટ નથી? પ્રકૃતિના પ્રાંગણમાં ઇવનમેતનો જે સોદા સદૈવ ખેલાવ છે તેથી હરણી પૂરી વાકેફ હતી. પરંતુ આ વખતે તો પ્રકૃતિએ હરેક રીતે સહાયતા કરી હતી, અને અચ્યું પણ હોનવાર નીવડવાની આશા આપતું હતું. એનું બદન, કાંઈ ને અપજ પગ એને નેનૃત્ય તરફ ભર્ષ જવાની પ્રતીતિ આપતાં હતાં. એ હોનવાર મૃગશાયકને હવે આપણે યૌધરીના નામે જ ઓળખીશું.

દાંડિયા દિયર થતાં જ એક કલાકની અંદર દૂધ પીતો યૌધરી પોતાની મા સાથે આગામી સાગ્રા. પ્રેમવિભોર અને શંકિતા હરણી યૌધરીને શીઘ્ર ઇવનચિહ્ના આપવા લાગી. ક્યારેક આતુર થઈ એ આમતેમ દેહવાની કેશિય કરતો. ત્યારે મીઠી ભર્તૃનાથી 'આંકિત'ની ચેતવણી દેતી જાણે તે કંઠી બેઠતી. 'એટા, હજુ તને અનુભવ નથી. તારી ટાંગોમાં એટલું બળ નથી કે નારીને-તું તારી જાનને શત્રુઓથી છોડાવી શકે, તેમ નથી તારામાં એટલી શક્તિ કે શિયાળ-ફતલોના તું સફળ સામનો કરી શકે,' આ ભર્તૃના અને ચેતવણીસર્યક દષ્ટિથી યૌધરી યૌધરીને માની અગત્યમાં આવી એવી રીતે ભદાઈ જતો, જેમ ખેતણ વરસનું બાળક દોડીને પોતાની માનો પાત્રવ પકડી શે. દિવસનું અવસાન થતાં સંજની ગરમીઓથી ચક્રને જૂખની મરમી વિશેષ જોર પકટે છે, એ વખતે જ ગંધાંદિસ પ્રાણીઓ પેટની આગ લુગાવવા ચિહ્નાની ખાજમાં નીકળી પડતાં હોઈ, યૌધરીની ખાસ ખગલ-ગીરી એ સમયે જ કરવાની રહેતી.

હરણી યૌધરીને ટોળામાં લાવી. ત્યારે પકેસાં તો યૌધરી કંઈક અચર્યો, પરંતુ જેને માની કોઠનું શરૂ

હોય, પોતાની માનો સુદારો હોય તેને વળી કે કોનો? થોડી જ વારમાં એની સખળી ઝંઝક નારી મર્મ અને ટોળીમાં જ્યારે પોતાનાં સમવયસ્ક શાવકો એણે બેસાં ત્યારે તો એ ખુબ ગેઝમાં આવી ગયો. ટોળીનાં બીજાં દરણુદરણીઓએ પણ યૌધરીના આગમન પ્રત્યે મૂક પ્રસન્નતા પ્રકટ કરી.

યૌધરી તો હવે દિવસે જમણે ને રાતે ચાર ગણે મોટા થવા લાગ્યો. ટોળી સાથે રહીને એણે શત્રુઓથી છટકવાની કલા સાધ્ય કરી. દરેક જ એકાદ માઇલની દોડ નો એને કોઈ ને કોઈ બદાને કરવી પડતી-ક્યારેક ફતલો સામે તો ક્યારેક શિયાળવરેઓના આંતક સામે.

એક દિવસ ગંધાં દરણું આમતેમ ફેલાઈ રહ્યાં હતાં. યૌધરી પણ પોતાની માને પડખે ચરી રહ્યો હતો. ત્યાંથી સો દોડસો મઠ પર એક બળદગાડી જઈ રહી હતી. કેટલાંક દરણુદરણીઓ મોંમાં ખાસ દગાવી રાખી કુતુહલ-વશ એ તરફ જોતાં, પૂછડી દલાવતાં ને પાછાં ચરવા લાગતાં. યૌધરી એ જોઈ આશંકિત બન્યો, પણ એની માએ સંકેતથી સમજાવવા માંડ્યું કે મનુષ્યોથી દૂર રહેવું સાઈ છે, પણ ગામડિયા કોડો વિશેષ આપતિજનક નથી હોતા. છતાં ડગલે ડગલે જમત રહેવાનો-દરણુ-મતિનો રવભાવ હોયો જોઈએ, દરણુ એની દોડ જ એનું એકમાત્ર દષિયાં છે.

થોડી વારમાં બળદગાડી અટકી અને એમાંથી એકાદ નળી જેવું કંઈક તેમના તરફ ચીંધાયું. 'ધાંપ' કરતો એક અવાજ થયો અને તે સાથે જ યૌધરીની નજીક ચરતું એક દરણું જમીન પર પટકાઈ પગ પછાડવા લાગ્યું. આખી ટોળીમાં સત્તરનારી ફેલાઈ મહ. મનદાહને સૌ આમતેમ નાસવા લાગ્યાં. ફરી એક અવાજ થયો. એક બીજો દરણુ ઝંમગે સફ મયો છતાં તે નાસવા લાગ્યો. ગાડીમાંથી કાતરી એ આદમી એ લંગડા દરણુની પાછળ પડ્યા.

યૌધરીના ઇવનમાં આ નવો જ અનુભવ હતો. એ યૌધરીને પોતાની માને અડીને કબો દબો હતો. ટોળું પણ ચાર માર્ગલ દૂર ચાલ્યું આગળ હતું. એ આખો દિવસ યૌધરીને મખરામણુ રહી. એની માએ સમગતવ્યું કે ગામડિયાથી જુદાં કપડાં પહેરેલો ને ખમા પર દંડા જેવી કાળી ચીજ પકટેલો માણસ નવદે પડે તો સમજાવેલું કે એ દરણુના ઇવનો પકાક છે, એના વિચાર

મહિનાઓના તાપ યાદ એક દિવસે વિરદિવળી ધરનીનો તલસાર શરૂ થયો. સૂરજે શરૂમથી મોં છુપાવ્યું અને ઝૂંબે પણ શ્વાસ ખેંચ્યો. ખતલના કચેરાથી દ્રવિત પ્રકૃતિ અચેત્ત્ય આંસુઓ વહાવવા લાગી. પરિણામે દુનિયા ગદગદી ગઈ. નદીતળીયો છલાછલ ઓગળી ગયાં. ખેડૂનોએ દળ સંબાળ્યાં અને ખરીફની વાવણી શરૂ કરી. અઠવાડિયાની અંદર તો પાવસકુમારીએ લીલી સાડી પહેરી લીધી.

આમ તો વરસાદ વરસતો આવતા છે; પરંતુ જિંટ, ગરમી ને દરણીને વધુ વરસાદ નડે છે. તેમાં જે દરણી પર તો જલે ખાસ આવત કિતરે છે. કૃતકંઓને સાથે લઈ માંસાદારી સોડો એ અરસામાં એમનો પીંછ પકડે છે અને એમાંના એકાદને ઘેરી લે છે. દરણ જેટલી જિંટી છસંગ મરે છે એટલે જ બીની જમીનમાં પોતાનાં પગ ફસારી દે છે. બે ચાર ખેતરવામાં જ એ યાદી જઈ પકડાઈ જાય છે. ઓધરીની ટોળીનાં કેટલાંયે દરણીદરણી-ઓએ આ રીતે પોતાનો જીવ ખોયો હતો.

વરસાદના દિવસોમાં એક જાડી નજીક ઓધરી લીધું ધાસ ચરી રહ્યો હતો તેવામાં એકદમ એના ઘોડામાં એક તીણી સોય ભોકાઈ. ઉછળીને એ એકદમ દૂર દડી ગયો અને ઘોડાને જમીન સાથે ધસવા લાગ્યો. પરંતુ એની પરેશાની વધતી જ ગઈ. એને એક પીંછીએ ડબ્બો હતો. એ દિવસે કંઈ ન ખાતાં એ આખતેમ ધૂમતો, ઉછળતો, જમીન પર મોં ધસતો જ રહ્યો.

બાદરથા ને આસો મહિનામાં તો દરણીને જાહેર ચર્મ પડી. દિવસે તે ખેતરોમાં ચરનાં ને રાત્રે ખુલા મેદાનમાં આવી જતાં. પરંતુ એ સાથે ક્યારેક ક્યારેક પાકની આડમાંથી શિકારીઓને એમને માદવાની પણ મુશ્કેલી ચર્મ પડી હતી.

દિવાળી નજીક ખરીફ પાક કિતરો ને રંધિપાકની વાવણી શરૂ થઈ; પરંતુ દરણીની ટોળી તો જુવેરનાં ખેતરોમાં મોજ માણતી જ રહી હતી. હા, એક દિવસે ઓધરીએ મગના એક ભારા પર જેનું મોં શગવ્યું કે એમાંથી એક બંધકર ધૂંકાડે કચેરા. તાપથી બચવા

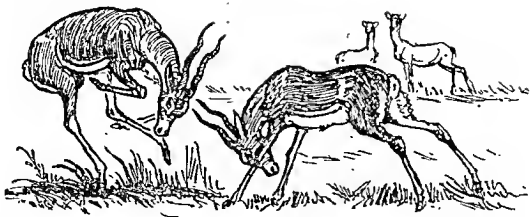
એક કાળો સાપ તેમાં આવી ગપાયો હતો, પરંતુ ગર્મીમાં માંસ વાળાં થઈ ગયાં. સાપે ફેણ તો ઉછાલેલી. પણ મગની ટાંડીઓએ તેનો વેગ રોકી લીધો ને અરસા ઉંચી ઓધરીના ઘોડા ગમી જવા પામ્યા. જે એ કાળો સાપનો દાવ સફળ થયો હોત તો ઘોડી જ વાદમાં ઓધરીના તો રામ રમી ગયા હોત.

હંડીના કેપે ધરધરા દિવસે વિદાય લીધી ને રાતનો રૂપેરી દિલોલો ચામુ થયો. ઓધરી પડી માની મમતા ઓછી થતી જતી હતી ને તે પોતાની સાથી દરણીઓથી વધુ ને વધુ દળનીબળતી જતી હતી. ઓધરીએ એએક વખત ટોળીનાં મોટાં દરણીની વધુ નિકટ જવા પ્રયાસ કરેલો, પરંતુ એમની એક ટક્કરથી એને એની મૂર્ખાઈનું બાન રઈ ગયેલું, અને ત્યારથી એ એમનાથી અલગ રહેવા લાગ્યો હતો. ક્યારેક ટોળીના કાળિયાર નેતાની મજાત સાથે તે જોતો ત્યારે મંત્રમુગ્ધ જતો જતો. આજની ગતે તો એના ઝુંડના એક નવા પડા ઉમેદવારે ટોળીના નાયક સાથે જર્મક યુદ્ધ જમાવેલું. ઓધરી એ યુદ્ધ કક્ષાએ મુખી જોતો રહ્યો અને એના અંતે નેતાને પરાસ્ત રઈ યાદિફત થતો પણ એ જોઈ રહ્યો.

માદ મહિના આવતાં મુધીમાં તો એની માતો મોદ એને છોડ્યો પડ્યો. એક તો એને પોતાને દેવે માના નેતૃત્વની જરૂર નહોતી રહી; અને બીજું એ પોતે પણ દેવે ઓધરીની ઉપેક્ષા કરવા લાગી હતી. બીજે જેઠ આવતાં મુધીમાં ઓધરીએ જવાનીમાં પગલાં માંડી દીધાં. એના શરીરમાં જુવાનીના સોડીનો ધમધમાટ શરૂ થઈ ગયો. બે નાનાં નાનાં શીંગડાં એને માથેનીકળા આવ્યાં હતાં, જે વડે ટોળીનાં સમવયસ્કોથી એ ક્યારેક ટક્કર લગાવતો. રોડમાં તો એનો કોઈ

એક ટક્કરમાં તો એને સાલપીળાં દેખાઈ ગયાં

નેતાગીરી માટેના મુકાબલો

સમોવડીઓ એવો ન હતો જે એને ટપી જાય.

પરંતુ હજુ મોરંગીઓ સામે ચૌધરીની ઐટ ન ચાલતી. એક વખત પોતાના જોમમાં મરત ઘણે એણે એક મોટા હરણથી ઝગડો માંડ્યો પરંતુ એક ટક્કરમાં તો એને કીસાંપીળાં ફેબાઇ ગયાં. થોડી મૂઝાં યાદ એણે મા તરફ જોયું. પરંતુ ત્યાંથી તો શું, ક્યાંછરી એને સદાનુભૂતિ ન મળી. અને એની માની નિગરાની તોયે તો એક નવું અચ્ચું આવી ચૂક્યું હતું.

એમ તો દોઢ-એ વર્ષમાં જ ચૌધરીનું પુરુષત્વ મળી જાક્યું હતું ને હરણીઓ તરફ એને દેવાનાવિક આકર્ષણ પેદા થઈ ચૂક્યું હતું. ત્રણ ચાર વરસની ઉંમર થતાં એણે ટાળીના નાયકનો સામનો કરવો શરૂ કરી દીધો હતો, પણ તેના સામે હજુ એ ટપી નહોતો શકતો. પરંતુ પાંચમા વર્ષમાં તો ચૌધરીનો આખો વાન બદલાઈ ગયો. એનો ફંગ કાઢી ધઈ ગયો અને શીંગડાં પણ પુખ્ત થઈ ગયાં. ગર્દન દિંચાળો, પૂઠ જાંચી રાખી, મરત આંધ્રે એ જ્યારે ચાલવા લાગતો ત્યારે નાયકની આંખ પણ એના પર ફરડી થતી. આને લઈને ક્યારેક એને વચ્ચે ટક્કર પણ જામતી પરંતુ ચૌધરી જાણી જોઈને યુદ્ધ વધુ ન લંચાવતો. પરંતુ એક દિવસ ચૌધરી યગડી બાંધ્યો. એક હરણી પ્રત્યે અધિક રોહ યતાવતાં નાયકે વચ્ચે દખલગીરી કરી અને ચૌધરીથી એ સહન ન થતાં એણે સામે મોરંગી જતાવ્યો. હરણીએ ફર કાઢી આ દુનું જોવા લાગી. એને પહેલવાનોની ધર્જીત અને નેતૃત્વનો આ મામલો હતો. ટાળીમાં એક જ નેતા રહી શકે એ અધર નિયમ હતો. અને એ નેતાગીરીની એક જ કસોટી હતી-શક્તિનું પ્રદર્શન.

ટાળીના નાયકે અનુભવથી કામ લેવા માંડ્યું. શીંગડાંની મહેનત દીક લગતી તે એક પડખે ઘઈ ગયો. ચૌધરી જોરથી નેના સામે ધડ્યો પરંતુ નાયકે મોટો જોઈ એની પીઠ પર એવું તો નિશાન સાધ્યું કે ચૌધરી પડતો પડતો જાયો. નાયકનો અનુભવ જાણે હતો, તો ચૌધરીની જુવાની પણ દીવાની હતી. કસડેક યાદ લધતી ઉગરે ચડતી ઉમર સામે પોતાની કમજોરી પ્રદર્શિત કરવા માંડી. નાયકે હેશ્તું જોર કરી જોયું પણ ચૌધરી તો દયે મત જ જાયો હતો. નાયકનો ધાક એના આસોરજવાસમાં જણાઈ આવતો હતો. છંપરે ચૌધરી વિજ્યા નીપડ્યો. ટાળીએ એનું નેતૃત્વ સ્વીકારી જુના નાયકની ઉપેક્ષા કરી.

ચૌધરીએ ટાળીનું નેતૃત્વ ખુબ ગૌરવપૂર્વક કર્યું. પોતાના નેતૃત્વના ધીંગળ જ વર્ષમાં થીજ એક ટાળીના હરણે એનો મુકાબલો કર્યો, પરંતુ ચૌધરીએ દસ મિનિટમાં એને એવો પાંસરો કરી નાખ્યો, ને પછી એક એવી ટક્કર લગાવી, કે પાછા દફતાં પેસો હરણે એક ફૂવામાં જઈ પડ્યો. ફૂવાં ને શિવાગવાંથી અથવા એ દમેશાં એવો તો માર્ગ પકડતો કે ટાળીમાંના સુખમાં તેની પ્રશંસા કરતાં.

ચૌધરીનું પુષ્ટ જાન, સાંમાં શીંગડાં ને મુંદર ચીકણી આપને કારણે ધણાંનાં ઓમાં પાણી આવી જતું. કેટલીય વાર કેટલાય શિકારીઓએ જાળદગાડીમા બેસીને ઝાડોની આડ લઈને એના પર નિશાન તાકવાનો પ્રયાસ કર્યો, પણ ચૌધરીએ એ અધાના દાય હેડા પાડવા હતા. જ્યારે પણ કોઈ જાળદગાડી અથવા તો ઝંઝકાતા આવતા આદમીને જુએ કે તે અગિયારા માપી જતો ને એની સાથે એની ટાળી પણ બાગી નીકળતી.

શિવાગવાના દિવસોમાં પાંસરી લોકો એને પકડવાની

મારી ખાતી વર્ણવી છે. આને પણ ગાંધાડાઓમાં આ જાતની ઘણી વિચિત્રતાઓ જાણીતી છે. પ્રગતના આદારમાં કેદશાખમાંની ઊણપનો એ પુરાણો પુરાવો દર્શો? સમાજના કરેલાતા ગાંધીજી અને અખભૂ કે અર્ધ-શિક્ષિત વર્ગમાં 'ગજરામાર' 'ગુરુમકાવલી' અને 'સદેવેત સાવકોગા'ની વાતો 'નૂપુરંકાર' કે 'પૃથિવિ-વસ્ત્રમ' કરતાં વધારે પ્રચલિત હોય કે સન્માનિત હોય તો તેનું કારણ સીધા માનવ હૃદયના પ્રાથમિક ભાવનો વિષય, સમગ્રતય એવી એ જ વર્ગની ખામી અને જીવનમાં અનુભવાય એવી રસિકતાને લીધે છે. વિદ્વાનોને માન્ય એવું સાહિત્ય એ વર્ગમાં ષડભાષા અને પરોક્ષી સાહિત્ય જેવું છે. જીવનની કેટલીય સત્ય દષ્ટીકોના દીવાળીગાથાએ જણાવી છે. સામાજિક રીત-રિવાજમાં એમાં વર્ણન રસિક છે. રાજ્યભદેશની રહેણી-કરણી પ્રગતના જીવનને અનુરૂપ છે. બહી ગાથાએ છે એ સામ્રથી ગીતું ગેરકે સાત્ર એમાં સમાવ્યું છે.

દીવાળીગાથાની કવિતામાં શિખાઉ ચિત્રકાર જેવી યાંત્રીચૂંકા રેખા છે; રંગ નથી, ભાત કે ભરત નથી. પરંતુ તેનામાં નિરીક્ષણશક્તિ છે. ગાળલીલામાં ગાળ-કોડાનું વર્ણન આને પણ ઘેરઘેર અને ઘોડીએ પારણે એનું એ જ છે. ત્યાં સુધી જગતમાં ગાળક અવ-તરશે ત્યાં સુધી એ જ રહેશે. નિદ્ર કરશે, જયકાં બરવાં, ખડીઆ ટોળવા, કાગળ કાઢવા એમાં ક્યાં છાંકમાં કોને ઘેર નિપુણ નથી હોતાં?

'ઘડીમાં દસતા રમતા રામ, કાકિયારીઓ કરે છ રે;
ઘડીમાં રડતા કોળકોળ, હજીથી ગાઝા કરે છ રે.
ઘડીમાં પકડવા દોડે ધામ, હજીને ભાગવા છ રે.'

આવા જ નિરીક્ષણથી દોરેલા કેટલાક પ્રસંગો હૃદય-રૂપી છે. કાળા વાળમાં ધોળું પળિયું જોઈ યોગી જતો દશરથ અને આવતી વહાવરયાનો તેમાં ચત્તો દર્શન આને પણ પછાતને મૂંઝવે છે. આવાં યોગકે ચિરંજીવ તરવ આ ગાથની કવિતામાં છે ને છે જ. કવિતા જો માનવના માનસનો અને હૃદયનો દ્યુતિદાસ હોય તો તે અહીં થોડે અંશે છે. ખરૂં છે કે ધાર્મિક નથી પણ થોડાં ફેરો જ છે.

'આટલામાં મુખ નિદાયે રાયછ,
એવે અવનનું એક તો રાય છ રે; તમે સુણો સફ.
એક પળિયું તો રાહું રાયછ,

કુમાર - અંક ૧૬૯માં (જુલાઈ ૧૯૪૦)

તેથી અવનનું એક તો રાય છ રે; તમે સુણો સફ.
જોઈ પળિયું ને ભડક્યા રાયછ,
તેથી રાણી તો ધણું ક્યંવાય છ રે; તમે સુણો સફ.

દીવાળીગાથાની કવિતામાં એક ઉચ્ચ કલ્પના રામ નિંદામાંથી વહેલા નગરે માટે ચંદ્રને કરાવી વિનંતિમાં છે. 'હું તો આંદાને કહું ધીમે સાથે,
એ છે દેવ કયમ સામું બાજે રે; ગાઈ દિન ન બાજે.
તોય આંદાને દેહ દવાઈ,
તારા યુલ્લા નદિ ગાઈ બાઈ રે; ગાઈ દિન ન બાજે.
આંદા દેવ તારા મુખ મારે,
અમને કુળ્મી કરે શે સારે રે; ગાઈ દિન ન બાજે.
મૂઓ આંદો માઈ ના માને,
દીવાળી કુળ્મી ક્યોં બગવાને રે; ગાઈ દિન ન બાજે.'

વીસમી સદી પહેલાં વિદુ સમાજમાં આત્મણ અને અરપૃથક શદ વચ્ચે આભ-જમીનનો ફેર હતો. નર અને નારીમાં પણ જિંચતીઓ તફાવત હતો. 'ગાંધી જુદી વગરનો બનાવ' એને 'નદિ ભગનનો અધિકાર.' ફરીએ ગાળવિધવા માટે અનીતિનાં અને અશોભનનાં દાર ખુટ્યાં મૂક્યાં હતાં. જે કાળમાં વૈધવ્ય એટલે છેડા વગરનું કુઝબ હતું અને જીવતાં મરી રહેવાનું હતું તે સમયે ઈશ્વરભક્તિ એ જ કુઝબનો આરો હતો. તેમાં ૫ મરીથી અને લાચારીમાં રામચંદ્ર વિના છટકો જ ન હતો. રામનામે દીવાળીગાથાને વૈધવ્યે વિખળ કરી છે, વિધવાનો અવતાર ધન્ય ક્યોં છે.

'હિય નીચ વિધવા સધવાય, રામજીને એક છે રે;
એને નથી ધનનું કામ, રામજીને એક છે રે.
એ તો જીએ છે સારી નીત, રામજીને એક છે રે;
વળી ધીજી જીએ છે સારી રીત, રામજીને એક છે રે.'

નીતિમય જીવન યુગની આ ગાથ સાધીજીવન જીવી ગઈ છે. સમાજના ગંદીખાનેથી ફરી પડી તે શોધમય જીવન પટારી ચાલી છે. અંધકારમાં નીકળવા તણખા જેવી તેની ગરબીઓ અને ભગન છે. પર-લક્ષી અને વર્ણનાત્મક પથ તેની જીવંત વસ્તુ છે. સાહિત્યને દક્ષતરે પરીક્ષક તેનું સ્થાન ગમે તે નક્કી કરે. પરંતુ માનવતા અને નીતિને ચોપડે તે જાણે છે. અંધાધુન્ધીના સમયે ત્યાગએલી, કમડાએલી વિધવા એ મૂર્ખી સ્ત્રીઓની વાચા છે, તેમનું પ્રતીક છે.

સંસારનાં શહેરો

૧૨-પારીસ

ફ્રાન્સની રાષ્ટ્રપ્રજ્ઞતિની સ્વયંજી દેખાઓ જે કેન્દ્રમાંથી ફૂટે છે એ એની રાજધાનીના શહેર પારીસને ફ્રાન્સવાસીઓ ફ્રાન્સના મગજ તરીકે જ ઓળખાવે છે. પરંતુ એને એકલા ફ્રાન્સનું કહેવા કરતાં જગતનું નગર કહેવું એ વધારે ચોક્કસ છે. એકેએક ખેડબતિરાષ્ટ્રનું પ્રતિનિધિત્વ એ ધરાવે છે. એની સાળા મહાસાળાઓ દુનિયા-બરના વિદ્યાર્થીઓનું પ્રધાન આકર્ષણ રહી છે. કહેવાય છે કે એક વખત તેવા પછી પણ આ નગર સાથે જેને મહોબત ન બંધાય એવા માણસ નિઃશંક સંગદિલ જ હોવા જોઈએ.

આનું સુખકામું સંકળેલું પારીસમાં ક્યાંથી આવ્યું ? એ સવાલનો એક જ જવાબ આપી શકાય કે એના વૈવિધ્યથી. એકમેકથી ચરિયાતાં અનેકાનેક સૌન્દર્યધાનો તે ધરાવે છે. જમરા દુષ્કમ ક્ષિત્ર સાથે રાજધાનીનું શહેર રજી હોવા છતાં દુનિયાનું એ સૌથી મોટું શહેર રજી છે. જેટલી હાથની ધમાક ઓટો જો દુરસદનો દેશાક્ષર ત્યાં અનુભવાય છે.

'The history of Paris is the history of France' એ કહિમાં જરાયે અતિશયોક્તિ નથી. ફ્રાન્સનો ઇતિહાસ ઘટનામાં સીધી અજત્યનો આજ પારીસે બજાવ્યો છે. કેક દેશ-નોના ગૌરવધાજમાં પણ એ (ત્યારે એ દુરશિયા કહેવાતું) જલદોરવાસ શહેર હતું. ફ્રાન્સનું પારતનગર એને બનાવ્યું કેન્દ્ર રાજસત્તાના ન્યાયક ક્ષેત્રિસ ધ ફ્રાન્કે ઇ. ૫૦૮માં. પંદરમી સદીમાં થોડા વખત બંધેજેના વલ્લકે રવા શિવાય ત્યારથી એ પારતનગરનો જ દરજ્જો બોગવતું આવ્યું છે.

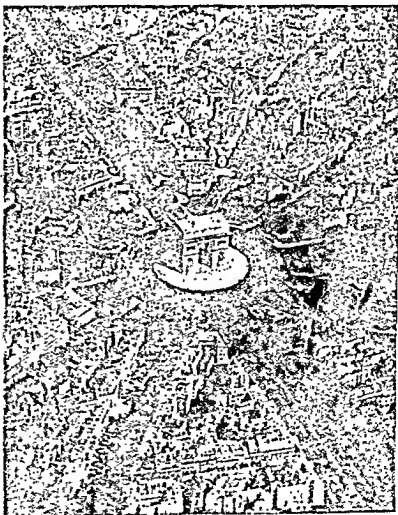
આ પારીસમાં જ વનમ માટે વસવજનાલેનદાવટ પેને એનું 'Home,

Sweet Home' લખેલું અને ફ્રાન્સનું રાષ્ટ્રગીત 'લામાએવા' પણ એ શહેરમાં જ સારવાસન દાવાકીના બોગબનેલા ઇન્દ્ર લીલે લખેલું. બેરે બેરે લખતાં સાકે ના કોમ કોમ લખનારા અચાકે લખકે પિંટર લુનાએ અર્દીના નોત્ર-દામના હુમટ પરથી જ પારીસનું નિરીક્ષણ કહેલું અને ક્યાનો લખતાં 'Place de Vosges'માં 'ત્ર મિત્રસ-ખત'ની હસ્તપ્રતો મૂકીને નાડેલો.

પારીસનો કહેલ યાવર અમેરિકામાં કિસકર અને એગપાયર શ્ટેટ બિલ્ડિંગ લેખાં થયાં પહેલાં દુનિયાનું સર્વોચ્ચ

નિર્માણ ગણાતું. સવા દોઢ કોટી ડોલરે એના બનાવેલા જમીનની ચેનારતાઓ ૫૨ જીન કોઇ પણ દેશના એવા રસ્તાઓ કરતાં વધુ કોલે અવરજવર કરે છે. આમાં ક પ્રમાણનાં સાધનોનું પણ એટલું જ વૈપુલ્ય એ ધરાવે છે. સોનીની એની વિખ્યાત વિદ્યાપીઠ તે ઓક્સફર્ડ અને કેમ્બ્રીજનાં વિદ્યા-ધામોથી વે પુરાણી છે. સ્ત્રીન નદીને ટાંચે ષટ્તમે આવેલું એનું વિદ્યાધામ 'રુટ્ટન્ટસ ક્વાર્ટર' કે 'સાઈન ક્વાર્ટર' તરીકે ઓળખાય છે. એની સાંકડી થોરીઓમાં આવેલી પુસ્તકાની ભંડો-ઓય દુકાનો એને એક કિતાબખાનું જ બનાવી દે છે.

એ સાઈન ક્વાર્ટરની સાથે જ આવેલું લૂવ્ર પારીસનું મહાન કલાધામ છે. વીનસ ક ગિસે ને મોનાલિસાથી માંડી

આસીરિયા ને મિસરના અવ-
શેષોમાંની જગત્પ્રાચીની ક્ષા-
ત્રિત્વોએ એમાં સંપરાએલી છે.
આમ પણ પાદરીઓમાં બીજા
કોઈ પણ શહેર કરતાં વધારે
ક્ષાત્રાદિ વસે છે. એકલા ઇંગ્લેન્ડ
કલાકારે જ નહિ, તમામ ક-
લાઓનાં કલ્પ સંકલ્પરમાને
પણ તે ધરાવે છે.

એ હુમનાં બંધનવ્યવસ્થાની લ-
રીફાઈ કરી શકે એવું પાદરીઓનું
બીજું સો-ફરેશન તે નોત-
દામનું હેવળ. સીન નદીમાં
એક નાના ટાપુ પર બ્રિએન્સી
એ ફોર્મારની બન્યા ને ક્ષા-
ત્રવત્તા પર આકરીન વરસાવના
સિવાય કશાં જ અન્ય કશાં
નહોતે. એથી આજળ જતાં
'Invalideસ' સોનેરી સિંચર
સર્વપ્રકારના કાચગરુજાઓ.
એની જ કોઈમાં પ્રભસનાંક
હુદોપના સ્વનસીધી નેપોલિ-
યનની કલ આવીશી છે.

આ નેપોલિયન પહેલાંએ
પાદરીઓને સુદર બનાવવા પા-
છળ પુષ્કળ થમ લીધેલો. કા-
ન્સની વિજયિયાના પ્રતીક ત-
રીકે એણે 'Arc de Tri-
omphic' બીબી કરેલ, જે મ-
હાન કર્માન નીચે કાન્સના
અક્ષત ફેનિકની આરાગચાદ
આવેલી છે. નેપોલિયનના પો-
ર્ટ્રાના પરાજય પછી બ્રિટિશ
અને પ્રુશિયનોએ પાદરીઓ
કંઈ એણે વિશ્વેસ નહોતો.
આફર્થે, નેપોલિયન ત્રીમના
વખતમાં તે ફરી આબાદ મ-
થું હતું, એ કે એ પછી સામ્ય-
વાદીઓ (Communards)
તથા ગયા મહાકુદ્દમાં જર્મનો-
એ એને એણું તુકસાન નહોતું
કહ્યું. આજે પણ એ જર્મનોના
હાથમાં મથું હોઈ, રાજધાની
પોર્ટો ખસેડવામાં આવી છે.

દખખણુ ધ્રુવ પર વસાહત

દખખણુ ધ્રુવના અભ્યાસી સાહસવીર બાયર્ડનું નવું પ્રસ્થાન

ક શાથી ડરવા ન સંસ્નએલો, પાતળિયો ને તરવરિયો જુવાન ઠિક બાયર્ડ,
જાળીન દરિયા ને આસુમાન ત્રહેલો અનેક વિદારી છે. સાદસમાં જ
સુદ્ધ માણુનાર એ ખમીત્વતા સાદસજાજનું ગયાન 'કુમાર'ના ૧૪૮૦ ને ૧૪૯૫
અંકમાં વાંચી જાળે. ધસ્તીના અને છેડા સમા ધ્રુવેના ઝંઝારપ્રેલો વૃષી વળનાર
એ અમેરિકન જુવાન આજે ફરીવાર કટિબદ્ધ થયો છે, અને તે પણ એની સાન-
સિકતાની પૂરેપૂરી મહાસખી કરનાર તથા અનેક સાહસિરોનું કથરતાન બનનાર
દખખણુ ધ્રુવને સર કરવા માટે.

ત્રણત્રણ પાર દખખણુ ધ્રુવની વિજયી સરદ સાધી આવનાર બાયર્ડની એ
પ્રદેશની આ મેંથી સદર છે, અને અનેક રીતે એ સમરબીય છે.
અમેરિકાની સરકારની મુદાપથી દખખણુ ધ્રુવ પર પડેકપડેલું આક્રમણ
આજથી એક સૈકા પર મોકલાયેલું. આ મોતરની વચગાળામાં એ હંડા કરાગ
વેરાન પર અનેક નાટકો બજવાઈ ગયાં. અને જુદાજુદાં આક્રમણો સાથે સૌથી
વેગળા એ વિસ્તારની જરૂરતરીય તથા બીજી વેનાનિક બાતમી એટલી બધાર
આવી કે આજે આમળપડતાં ગયાં રાષ્ટ્રોનું બ્યાન નેણે ખેંચ્યું છે. બાયર્ડનો આ
સફરનો હેતુ આ રાજકીય હોંસાતોંસીમાં અમેરિકાનું રથાન નક્કી કરવાનો છે.
અમેરિકાની સરકાર એ માટે એ સફરમાં સાફ હમ્મર પોંડ આપ્યા છે. દખખણુ
ધ્રુવના જગરા બાગ પર અમેરિકાએ પોતાનો તક જતરે કરી દીધેલો હોઈ
હવે ત્યાં એ વસાહતો રચાવવા માગે છે.

અમેરિકન સરકાર અને અમેરિકન ઉલ્લોગપતિઓના પુરસ્કારથી પ્રોત્સા-
હિત થકને બાયર્ડ પોતાની આ સરદ ખુબ આરીદીથી ધાંછ છે. અગાઉની કાંઈ
પણ સફરમાં નહિ હોય એટલાં સાધન-સંસ્નમો એણે સાથે લીધેલાં છે ને
જૂતકાળની એકેએક ફાતિનો એણે અજવાસપૂર્વક નિહાસ આપ્યો છે.

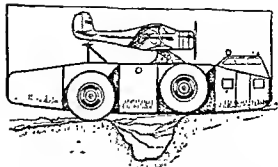
એના પ્રવંતમમાં સૌથી પડેલું બ્યાન તો ૩૭ ટનની એની 'જેનો ફૂઝર'
ખેંચે છે. સાથેના ચિત્રમાં ગતાન્ધા પ્રમાણે એ જામેલા ગરુક વડ-વચ્ચે આવતી
તિરાકોની પદવા વિના નિઃશ્વેક આવી શકે છે. સંપ્રાપતીની મયળી મગવડે અને
એક પરસ આથે એટલી મોરાકી સાથે એ ફૂઝર પર એક વિમાન પણ રાખવામાં
આવ્યું છે. આ તોનીમ જલદાજ બાયર્ડની અગાઉની એક સફરના નેટીદાર ડો.
ટોમસ રી. પોલ્ટરે જ બનાવેલું છે. એની લોગાઈ ૫૫ ફૂટ અને ગરુક તથા રૂપેર
ઝડપ કલાકે ૨૫ માઈલ હોઈ. એન્જિનરૂમ, ડાર્કરૂમ, રોડરૂમ તથા રૂપેર
પાર્કસના જુદાજુદા ખંડમાં વહેંચાએલી છે. ઉપરનું વિમાન જરૂર પડતાં દસ જ
મિનીટમાં બેઝવા માટે તૈયાર થકત્તવ એમ છે. રેડિયો તો સાથે હોય જ ને!
અને એટલું પણ ખસ નથી. એ ઉપરાંત ત્રણ લાકડી ટેન્કો અને બીનં જે
જગરાં વિમાનો પણ સાથે જવાનાં છે, કારણ ફૂંસા સમા એ દખખણુ

મુવની કોષ્ટાગ સામે વિમાનો જ કારગત નીવડે છે.

અને એ આખીયે સફરોળી મુનદા શેખરકરીઓ, મોજાણીદારો, ખગોળશાસ્ત્રીઓ, અસ્તરશાસ્ત્રીઓ અને એવા અનેક શાસ્ત્રીઓની યોજી છે. યસાની મેખ્યાની એ ટોળીમાં એ કાશ્ત્રીઓ મિવાય જેટલા છે એ યથા ત્યાં વસાહત માટે જવાના છે. એ વસાહત દ્વારા જ અમેરિકા એ વિસ્તારમાં પોતાનો હક્ક ન્યાય ગણાવી શકે એમ છે. શન્યથી જે વીસ યોગ નીચે ત્યાં સરેરાશ ક્રેખમાન રહે છે અને પાંચ પાંચ મહિનાની કાંખી રોતો રહે છે ત્યાં વસાહત કરવા કેડ આંધનાર એ ગાનવો કેવા મર્દદિત હશે!

આ વસાહતીઓની યોરાકા પોશાકીની-સખવડ ઉપરાંત એમને અહવાડિયે એ યોતની દિશ્મે અનાવવામાં આવશે અને એક હમ્મર પુરતોકો ઉપરાંત પાંચસો સામયિકો પૂરું પાડવામાં આવશે. રહેવા માટે વાયર-લેમની સુગવડવાળાં રહેઠાણો કરી આપવામાં આવશે.

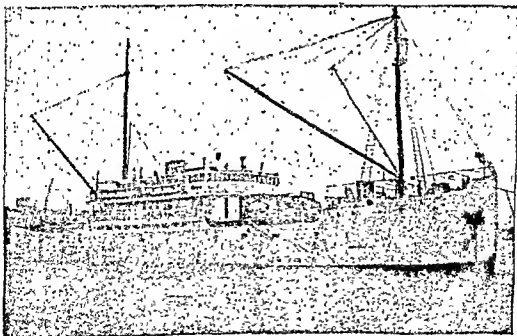
ગાકીનો જગતની પડેલાં અમેરિકા પોતાનો દાવો ત્યાં સાખૂત કરવા માગે છે તેનું કારણ ત્યાંની જુસ્તર-સમૃદ્ધિની મજેલી બાળ છે. રશિયાએ ઉત્તર ધુવ પર પોતાની હાવણી નાખી ત્યાં મોનું, રૂપું, કોપલા વગેરેની ખનિજ સમૃદ્ધિ હાથ કરવા માંડી છે. એ જ રીતે

આયર્લેન્ડ પર લીથેલી કડ દળની 'રેનો ક્રૂઝર' પંદર ફૂટની પાંચ કેવી સહેલાઈથી યોજશે છે તે બતાવ્યું છે.

અમેરિકા દાખલુધુવનો ૬,૭૫,૦૦૦ ચોરસ માઇલનો પ્રદેશ હાથ કરવા માગે છે.

પરંતુ આયર્લેન્ડો હેતુ કંઈ અમેરિકન સરકાર માટે ત્યાં વસાહતો આપવાનો નથી. એ તો ગૌણુ વસ્તુ છે. પોતે ત્યાંનો પૂર્ણ માલિતગાર હોવાથી એ પ્રવ્રત્તિની નિગેદગાની માત્ર કરનાર છે એટલું જ; બાકી એનો મુખ્ય હેતુ તો એ આખા વેરાનની મોજાણી કરી એનો અદ્યતન નકશો અનાવવાનો છે. એ પોતે તો ત્યાં ચાર વર્ષ થોભવાનો છે અને જગત પાસે દાવ છે એ કરનાં દાખલુ ધુવનો કાગની અનેકગણી વિપુલ જ્ઞાનસમૃદ્ધિ મંચીને જ પાછો કરવાનો છે.

આયર્લેન્ડો ધુવસફર માટે અમેરિકાનું સરકારી જહાજ—રેના પર સફરેલ વસાહતીઓ, તેમજો સરન્લમ, વિમાન મહિનાની રેનો ક્રૂઝર, શોધઓજનાં સાધનો અને હેક્કરી દળની બધી લેવાડીઓના સરન્લમ સાથે આયર્લેન્ડો જોરદળની હાથરખા છે.

નિ

★ પહેલું સુખ તે જાતે નયાં ★

કસરત ક્યારે ન કરવી?

રામય શરીર માટે રોજની થોડીજણી કસરત આશીર્વાદ સમી નીવડે છે એ વાત આજે કોઈને સમજાવવા બેસવાની બાબતે જ જરૂર છે. વ્યાયામ કેમ કરવો અને ક્યારે કરવો એ વિષે તો ઘણું ઘણું લખાઈ ગયું છે. આજે આપણે વ્યાયામ ક્યારે ન કરવો એની જ ચર્ચા અહીં કરીશું.

સંપૂર્ણ બોજન લીધા પછીના બે કલાક દરમિયાન કદી કસરત ન કરવી જોઈએ એ વાત ખાસ યાદ રાખવી; કારણ, પાચનક્રિયાની જેમ સક્રિય કસરત પણ શોષીતો વધારો માંગે છે અને એથી સકળતાને ધોખો પડેલો છે. ખાધા પછી તરત કરેલી કસરત પાચન અને વ્યાયામ બંનેને જગાડે છે. જેટલે પચનક્રિયાનું કાર્ય તો એ બે કલાક પછી પણ ચાલે છે, પરંતુ એ પહેલાં કરતાં મંદ હોય છે. ત્યારે જમ્યા પછીના તરતના બે કલાકમાં વ્યાયામને કદાચ મગજનાદાઓમાં અવરોધતા, નળખાઈ અને ક્યારેક તો મૂઝાં આવી ગયાના દાખલા પણ જાણ્યા છે.

જડબી વ્યાયામ કરતાં ધીમે અને હાંપા સમયનો વ્યાયામ વધારે હલ્કીતીય છે; જેનું કે કરું, તરું, ટેકરાઓ ચડવા વગેરે. અને એવા લગવા વ્યાયામમાં વચ્ચે થોડા ઉપાદાર લીધા હોય તો એ શરીરને દાનિ કરવાનું જાહેર ઉચ્ચે રૂઢિત આપે છે.

કેટલાક વચ્ચે પડેલી પચારીમાંથી જીકીને તરત વ્યાયામ કરવાનો પવન કેલાવવામાં આવ્યો હતો, પણ એ માત્ર ધર્તીંગ જ છે. કારણ, એ વખતે શરીરમાં શોષીનું કળાણ તથા ઉષ્મામાન નીચામાં નીચાં હોઈ વ્યાયામ વડે તેમાં થતો જડબી વધારો સારીને જાહેર વિપરીત જ અસર કરે છે. એથી જ રીતે સુનાં પડેલાંના થોડા વખતનો વ્યાયામ પણ નાપાધાર છે. એથી મગજમાં શોષીનો તાલે ભરાવો થઈ વિચારશક્તિ ઉત્તમય છે, જે ઊંધના દુરમનની જ ગરજ સાથે છે.

ખૂબ જ થાક લાગેલો હોય ત્યારે અથવા કોઈ શારીરિક ઇલા કે માંદગી વખતે પણ વ્યાયામ પ્રગતિ અત્યંત વિકસાવવી; કારણકે એથી રિથિતમાં મન વ્યાયામનો જોઈતો આનંદ લઈ શકતું નથી; એટલે શારીરિક અને માનસિક બંને રીતે તે દાનિકતાં નીપડે છે.

ધંધાદારી શોષીને માટે કસરતનો સાધનામાં સાંધો

વખત નમતા પહેલાંમાં વાળુના પહેલાંના એક કલાકનો છે. એ વ્યાયામ અને પછીનું બોજન શરીરને પૂરતી આસાએશ આપી મનને એનું તાજું જાનારી દે છે કે ત્યાર પછી બીજું કંઈ પણ કાર્ય કરવા માટે તે પૂરતું તૈયાર થઈ રહે છે. રિથિતના બંને પણ માણસો એવા વિવશ જાની જાય છે કે તેમને કલાકમાં પડેલાવાનું મન નથી થતું અને તેથી જ્યાંયાં પોતાના શરીરનો ખડકો કરી દઈ, રાત પડવાની ગદ જોતા પડ્યા રહે છે. એ વિવશતા શારીરિક શ્રમને લીધે હોય તો રમતગમત વગેરે મનને જડલાવવાનાં લગનાં સાધનો અજમાવવાં; પણ જો માનસિક શ્રમને કારણે હોય તો તો થોડી કસરત તેને પાડો જાડામાં આપી દે છે.

વ્યાયામ કેટલા પ્રમાણમાં કરવો તેનો ચોક્કસ જવાબ નો કોઈ આપી શકતું નથી—કોઈકે સુધાં નહિ. પોતાની શુંજાનું માપ દરેકે પોતાની જાને જ મેળવી શકતું રહ્યું.

જીવનનો ઉદ્દેશ આનંદ શ્રેવાનો જ હોય તો સ્વસ્થ શરીરમાંથી મળતો આનંદ જોતો કરવા જેવા નથી જ. અને વ્યાયામ એ આનંદનો સૌથી યોગ્ય પ્રદાતા છે. એનાથી આસોચીસનો વેગ જેમ વધે છે તેમ તેનું જોડણ પણ વધે છે. શરીર આદામમાં પડ્યું હોય ત્યારે એ દિવા એટલી તો ધીમી ચાલે છે કે ફક્સાનો જે ભાગ પણ ભાગે જ એની પાછળ રોકાય છે; ત્યારે વ્યાયામ પછી એની કાનગરી ફેરારને શોષીનું ચાર કે પાંચગણું જડબી શુદ્ધીકરણ થાય છે.

ઊંધને લમેશાં શારીરિક શ્રમ આમંત્ર છે, માનસિક શ્રમ નહિ. અને શારીરિક થાક મોટા રંગાદુઓના ખેંચાણથી નીપજે છે, ત્યારે માનસિક (neuromuscular) થાક નાણુક રંગાદુઓના ખેંચાણથી જ જાય છે. પરંતુ એ બંને પ્રકારના થાકનો જોતો શરીરના બીજા કોઈ પણ ભાગે કરતાં હલકા અને રૂઢિશિરોએ પડે જિતરે છે, એટલે પોતાની સદાચીજાતની રીતમાં પડેલાંના કે એથી વિશેષ આગળ શારીરિક કે માનસિક કસો શ્રમ કરી ન વધારો.

(અમેરિકન મેડિકલ એસોસિએશનના મહિત્ત 'લાઇવિંગ' ૫૨૪૦)

જીવનનું પરોઢ

ભાગ ત્રીજો

પ્રકરણ - અગિયારમું

આલ ફાટયું

દેડી શહેરની આદાસનમાં પોતાનો યુનો કબજ કર્યોનાં ગાપુછનો કાગળ આવ્યા જાદ થોડા કલાકે સમાચાર આવ્યા કે ગાપુછને નવ મંદિનાની કેદ મળી છે, અદવાડિયું-એ અદવાડિયાં, મંદિનો કે ત્રણ મંદિ ન સુધીની કેદ સાંભળવાને અમે ટેવાઈ ગયા હતા. છ મંદિનાની કેદ સત્યાગ્રહીને આપી શકાય છે એ પણ અમે જાણતા હતા. પરંતુ નવ મંદિનાની કેદના ખગર અમારે સારૂ નવાઈની હતી. ગાપુછનો આદર કરીને મોસા અમલદારોએ મને પકડતા ન હતા. તેજ મોસાએ અમે ગાપુછને નવ મંદિનાની સજા આપી એ એમની ચીડ ફેરવી ગઈ વધી ગઈ હતી તેના પુરાવા હતા.

ગાપુછ પકડાયા પછી સત્યાગ્રહ દયની આગ્રવાની કરતા મિ. પોસ્ટાક જે હજાર માણસો સાથે રોસ્ટરોય ફાર્મ તરફ ધસે જાય છે એવા ખગર આવ્યા. પછી તો ખગરોના ઝુનખેઝુમખા આવવામાંડયા. એ ગયાંના એવો ખીચડો થઈ ગયો કે એ દિવસોમાં પણ તે પ્રહરું હોત કે શું પહેલાં જન્મું ને શું પછી જન્મું તો ત્યારે પણ તે ન હતી શકાત. એટલે આજે તો એ ક્યાંથી યાદ આવે- અમુક રોસ્ટરોય એક ટ્રેન ચિકાર ભરીને ૬૦૦ માણસોને પોસ્ટરોય ત્રણ આવવામાં આવ્યા છે; આટલાં સો માણસોને જેત મળી છે; મિ. કેલનજેકને પણ જેત ભેગા કરવામાં આવ્યા છે; ટ્રેનોની ટ્રેનો ભરીને ગયા હતાસિયાએને પાછા ખાણ ઉપર શાવવામાં આવ્યા છે; ખાણેને જ જેતના રૂપમાં કેન્દી નાખવામાં આવી છે; અમુક અમુક ખાણેની આસપાસ પોલીસ ફરી વળી છે; દવે તો જેતોમાં લોકોને એમનાં પોતાનાં કપડાબેદ સંપત્તિમાં આવે છે. ફરીને પહેરવા પાવરવા સારૂ જેતમાં દવે કપડાં જ નથી રહ્યાં; જેતોના ચર્ચમાં પણ ફેરીએને ભરી દેવામાં આવ્યા છે—આમ કિતાં ને જનતાં, સતાં ને ભેસતાં, ખાતાં ને પીતાં, ચીસો કલાક

ખગર આવ્યા કરતા. એક સાંભળીને હમણે એ સડી ન ગયા હોય ત્યાં જીવન, ત્યાં ત્રીજા, ત્રણે દમ્પસંપત્તિ કિલા રહી જવું પ્રત્યક્ષ જ નેતા ન હોઈએ!

દેડીમાં સજા થઈ ગયા પછી ગેવણ દિવસે પો. લક્ષ્મણમાં ગાપુછ, મિ. પોસ્ટાક અને મિ. કેલનજેક ત્રણેને એક સાથે સજા કરવામાં આવી. ગાપુછની નવ મંદિનાની જ સજા સાંભળીને અમે ચમકી ગયા હતા ત્યાં વળી બીજા ત્રણ મંદિનાની સાંભળી. અનારી ગાત્ર નજરે એ ગાંધો જાદુ જાંધો થઈ પડ્યો. નવ ને ત્રણ જાદ મંદિના ને ક્યાં પડા થાય? એક વરસ! એક વરસ તે કેને કહેવાય? જાણે અમારાં પર આખ ફાટયું. મારા મનમાં એ વિચારો થોળાયા માત્રો: શું ગાપુછ દવે એક વરસ સુધી નંદિ મળે? હું અગિયાર વરસનો મટી કેદ જાદનો થકુશ ત્યારે માંડ ગાપુછ છૂટવાના. મને જાદ વરસના થતાં ફેરવી ગઈ વાર લાગશે? ગાપુછને તો દેડીના નવ મંદિના ઉરડાંત વળી પોસ્ટરોયના પણ નવ મંદિનાની સજા થઈ હોત તોપણ તેઓ ઠાકું છુણાવત અને હસના હસતા જન; જેતમાં નિરાંતે ભેસત પણ ત્યાં કાનું વરસ એમને એમ પુરાઈ રહેવું કેમ મળે? કોં છે; એમને આદાસ મળશે, ત્યાં બીજાં કેમ નંદિ તો કોં તો જાગ્યદ મળશે જ. પણ એમને વરસદલાડા સુધી આદાસની ક્યાં વરસ છે? જે ત્રણ મંદિનાની કેદ મળી હોત તો હું માંડ! આપણી રીનિસવાળા દુકાડી કોણ જાણે ફેરવી જે વાર પકડાશે અને છૂટશે ત્યારે ગાપુછને એ મળશે! ગાપુછ નંદિ હોત તો તો તેઓ અહીં આવવામાં પણ માંડી વાજ ને છૂટયા બેગા પાછા ટ્રાંસવાસની દલ ઓળંગશે. આવા અનેક વિવ-તિઓ અને કામની ક્રોધાહતા ખવાસમાં અમે સૌ રહી ગયા. ગાપુછને જેત મળે એવું હવેનારું અમે, અને પછી એનો શોક કરનારા પણ અમે જ!

પોસ્ટકાર્ટમાં શિક્ષા સ્થળ ગયા પછી તુરંત ગાપુછ, મિ. પોસ્ટકાર્ટ અને મિ. કેસનબેકે કર્યાં સુખ ચર્ચા ગયા એનો પત્તો ન સાચો. સરકાર પ્રભુને સાચે તો ન જ રાખે એવી અમને ખાતરી હતી. તેઓને જુદી જુદી જેઠામાં સર્જી જવામાં આવ્યા છે તેવા, નયા ડર્બન, માનિસમર્જન, પોસ્ટકાર્ટ કે નાતાલ તરફની કેઈ જેઠામાં તેઓ ન પોતાના, સમાચાર મળ્યા. જ્યાં જ્યાં તેઓ હોવાનો સંભવ હતો ત્યાંના પેપારીઓને તાર કરીને મળનારોએ પૂછાવ્યું, પણ રેલ્વેથી ચે વાર મુઠી કોઈના જવાબ એવો ન આવ્યો કે તેઓ અર્દીની જેઠામાં છે. રહી રહીને ચારપાંચ દિવસે ખબર મળ્યા કે ગાપુછને કેક એરિંગ ફ્રી રેલ્વેની રાજધાની બ્રુમફોર્ડની નવી જેઠામાં, મિ. કેસનબેકને ગ્રિટામિટિયાની જેઠામાં અને મિ. પોસ્ટકાર્ટને ડીપ્લુકની જેઠામાં રાખવામાં આવ્યા છે. ગાપુછને ફળાદારમાં ડગ્લેકે કેળાં, ચાર દમેડાં, બે ચનયા ઓલિવ ઓલિવ અને મગફળી આપવામાં આવે છે. ગાપુછનું શરીર અત્યંત ફૂલ સ્થળ મધું છે તેથી દાકતરે દૂધ કે માખણ લેવાનું કહ્યું, પણ તે તેઓએ ન લીધું એટલે છેલ્લે દાકતરની સલાહથી એમને ગરમ ને અખરોટ પણ આપવામાં આવે છે. જેઠામાં બીજી રીતે ગાપુછને સાચ આગમ છે. વાંચવાને એમણે પુસ્તકો મગાવવા માંડ્યાં છે. એમની સગ્ન મારી દેદની હોવાથી આખા દિવસ એકી રહેવું પડતું હોવાથી એમણે કંઈક કામ કરવાની પણ માગણી કરી છે.

માંડ અઠવાડિયું થીતું દશે એટલામાં ગાપુછની કૂચ એમને સુખાવાએકી સગ્ન અને એમનો જેઠાનિવાસ બધું જૂનું પુરાણું સ્થળ મધું; એટલે કે દિવસો એટલા ગંધા સાંચા સ્થળ ગયા કે વાંચ દિવસ પંદર દિવસ જેવા માગ્યા.

શીનિસમાં પણ હડતાનિવાસો બરાબ સાચા. આસપાસનાં ફેરડીનાં કાંઠાનાંના અમંજ્ય ગિરમિટિયા-ઓએ દડતાલ પાડી અને જેમ નરીના ખાસી કોરો પટ પૂર આવતાં બંને ગાપુછી બરાબ માંડે એમ ખાસીખમ સમેલું પાંચ દસ માણસની વરતીવાળું શીનિસ સૂકો ને દગરો કોડાથી ઉભરાતા સાચું. આવનારોએ બંને પૃથ્વીએ કે 'કદાંસે આવે હો.'

'હમ મહોજોગીની કોડીએ આવે દે'

'કુખોં કામ છોડ દિયા'

'દસારે ડાનડા સરકારને દેદ દિયા દે, સરકાર

હમકો બંદ કરે નો દમ કુખોં કામ કરે' એ બેળા કોડો નેતા કે અગ્રણી કે એવા ફેલ શબ્દ બાળના જ ન દતા. તેઓએ તો ગાપુછને રાગ જ ગનારી મૂક્યા.

દિલ્હસ્તાનના છનિવાસમાં ડગ્લેને પગલે વાંચવા મળે છે કે અમુક સ્થાનમાં રાગ વાચત થયો, રાગનો નેલો મૂક્યો, રોનાપનિ માર્યો ગયો અથવા રાગ કે પકડાયો કે આખી સેનામાં નાસભાગ શરૂ થયું. છત્તે કોઈ આવેકી સ્થાન રાગ વિનાના ગાવરા સુનિદાએ રાગમાં ફેરતી નાખી. પણ દિગ્ગોની આ સુગ્ગો-મૂતી પરંપરાએ દરિયા અધિકારમાં સમજો પડેટો ખર્ચા. પાછીવત, પ્લાસી, દસવીપાટ કે એવં બીજાં મુદ્દોમાં વિજેતાઓએ સ્થાનના ગાવરને પછાડીને લખ-બરમાં પોતાનો ઉંઠા વગાડી દીધો. એક તીર ખમ્યો કે દગ્લે મરણિયા કાવર! અને આથી રીતે કચરાનાં કચરાનાં બારનીય આઝારી સાનને પાતાળ જઈ પડેલી. નાનાસ પ્રાંતમાં મુશમીને ચે શરમાવે એવી કફોડી દાસતમાં સડતા ગિરમિટિયાઓએ દિલ્હસ્તાનને કપાળે વળગેલી કાવરનાની આ કાળી ડીસી ઘોલ નાખી. દરગાહમદમાં રાગ પરોડીએ તકવાર ઘસીને તપા રાસતકવારના પેતરાઓ રચીને તૈયાર થયેલા રણુવીરાની એ ફોજ ન હતી. દાદા કે પરદાદાના જમાનાથી નસેનસમાં વધી રહેલા કમિયોના કોડીના ત્યાં અખાવ હતો. એ ગિરમિટિયાઓ મોટે ભાગે શરૂ દતા. આપણા દેશનાં શરોને ચે ધર્મ, આચારવિચાર, સામાજિક વ્યવસ્થા તથા સરકારપરંપરા ઓછી નથી હોતી. પરંતુ પાંચ દગર માછલ દૂર મહાસાગરને પેમે પાર લઈ પડેલા આ દિંદી બાઇઓની દાસત શરૂ અને અનિશ્ચયે ચે ભૂડી હતી. તાલીમ, સરકાર જેવું રવજો ચે એમનામાં ન હતું. અમારી ડીનકાઓની નગરમાં પણ શીનિસની આસપાસ વસતા ગિરમિટિયાઓ તણખરાની તોડતા ન દતા. રવતેય દરતા કરતા દગસી બાઇઓ વિરે અમને મનમાં આદર ઉપજતો; એમની દોરતી કરવામાં અમને મળ પડતી. એમના ફજારા ને લાવવાય સમ-જવામાં અમને આનંદ આવતો; પણ રાત દિવસ માથું નીચું નાખી ગોરાઓની માસિદાનાં વિશાળ ખેતરોમાં આકરી મજૂરી કરનારા આ દિંદી બાઇઓ પ્રત્યે દગમાં જોડાનાર ગળદ કરતાં વધુ લાગણી અમારા મનમાં ન હતી. બીજાઓની વાત કું ન કહું, પણ

શીનિક્સ આશ્રમમાં ગાપુછના હાથ નીચે તારીખ સેવા છતાં મારી લાગણીઓ એમને વિષે શન્નવત હતી.

વીજળીના ગળથી થે વધુ આકર્ષે અર્દિસાનું એ ગળ હતું જેણે નમાલા-કંગાળ ગિરમિટિયાઓને શર ચડાવ્યું. ભલભલા કેળવાએલા તથા કંચા મણાતા નખીરાઓને ભુલાવે એવા મદાન મુખ્ય અને પરાક્રમ એ ગિરમિટિયાઓમાં એણે પ્રગટાવ્યાં. લગભગ પોણા લાખ હિંદી મજૂરો નાતાલના ગોરા માલિકોની યુવામીમાં હતા. અમેરિકાના હજારી યુવાઓમાં અને આ હિંદી યુવાઓમાં અંતર નામનું હતું. હાલત કાઠની કાઠથી ઊતરે એવી ન હતી. ન્યૂ કેંસલની આસપાસની કોપલાની ખાણોના મજૂરોમાં સૌ પહેલાં શ્રીમતી ચંબા નાપટૂની ટેળીએ આગચેતનીને હડતાલ પડી, પછી ગાપુછ એમની વચ્ચે જળને મેઠા અને હડતાલિયાઓને સુશીલ પ્રાણવાન ગનાવવામાં એમણે પોતાની તત આગામી નાખી.

કોપલાની ખાણના આ મજૂરો ગડોળા વિસ્તારમાં વસનારા ન હતા. ગાડુ પાસે પાસે રહેનારા હોવાથી તેમને હડતાલનો ચેપ જલ્દી લાગે એ સ્વાભાવિક હતું. એથી ઉત્તરું શેરડીનાં ખેતરોમાં કામ કરનારા ગિરમિટિયાઓ ગાડુ દૂર સુધી પથરાએલા હતા. ડરગનથી નીકળતી રેલગાડી હિંદી મહાસાગરને કાંકે કાંકે ઉત્તર તરફ ચાલી આવે છે તેની બંને આગળ જેટલે દૂર નજર પહોંચી શકે એ ગદા વિસ્તારમાં શેરડીનાં વાવેતરો છે. ડરગનથી વહેલી સવારે ઉપડેલી ટ્રેન દીવાટાણા સુધી હોડી ત્ર્ય છે. એમાં સફર કરનારને સાંજ સુધી ભાએ જ શેરડી શિવાય બીજું કંઈ નજર પડે છે. કારખાનાં અને ખાણોમાંના મજૂરોને જેમ ટોળે વળીને કામ કરવાનું હોય છે તેમ ખેતીના મજૂરોને નથી હોતું. સાધારણ માન્યતા એવી છે કે હડતાલ કારખાનાંના મજૂરોમાં સંગઠિત કરવી સહેલી છે. એ અસરકારક હોય છે. પણ ખેતીના મજૂરોના સ્વભાવમાં હડતાલ નથી હોતી. તેઓ સહેજે સંગઠિત નથી થઈ શકતા. વેશ્વમ, ટાંગાટ, રટંગર વગેરે રહેણો જે અમારા શીનિક્સ આંક્રમથી પરચીસ પચાસ માર્કિસ જેટલે દૂર હતાં ત્યાંના ગિરમિટિયાઓને શીનિક્સ કે ગાપુછ સાથે શી સેવા દેવા હોય? એમાંના દમરોએ તો ગાપુછને બેચા સાંભળ્યા થે નહિ હોય. એ દિવસોના ગાપુછ મહાત્મા નરોતા ગન્યા અને ગાંધી સન્દર્ભમાં

કેઈ જાદુ ન હોતો ભરાયો એ વાદ રાખવાનું છે. આપુની એ તપસ્યા હતી, હિંદુસ્તાની ગહેગોનું અર્દિસક આક્રમણ હતું અને મરતું પણ જૂઠું નહિ એ સત્યાગ્રહીનું જિંદ દતું, જે ગાપુછના સંપર્કમાં આવી ચાર દમર ગિરમિટિયાઓએ પાળ્યું હતું. તેના વેગમાં કાપરો તો શું પણ દુસ્તરો થે તણાયા વિના રહી શકે એમ ન હતું. એક તરફ ગાંડાતૂર હાથી જેવી સરકાર અને તુમાખી તથા ગર્વીસા ગોરા માલિકો હિંદીઓના ભુક્કા ઉઠાડી દેવા, હિંદીને ફરી પાછું કરી માણું ન જીવકવા દેવા દાંત કચકચાવી રજાં દનાં બીજી તરફ ગાપુછની શિખામણ માથે ચડાવી હિંદી કોમે પોતે મરીમટીને ભરત માતાનું નાક અને પોતાના માની લીધેલા રાગની આણ સાચવવાનો પાકો મનસૂયો કર્યો હતો.

નાતાલ પ્રાંતમાં એકેય ખૂણે એવો ન રહ્યો ત્યાં ગિરમિટિયા હોય ને હડતાલની આગ ન પહોંચી હોય. ગાપુછ, મિ. પોલાક, મિ. કેસનગેક અને સત્યાગ્રહના કસાએલા અનુભવી માણસો ઊંડા કેદખાનામાં ધંકેલી દેવાયા હતા. કોઈ પ્રચારક, કોઈ બાપણકતો કે દૈનિક પત્રિકાઓ ન હતી જે આવી અણધર પ્રવનને દોરે, અને છતાં ટોળે ટોળાં લડાઈમાં 'યા હોમ' કરનાં આગળ આવ્યાં. દરેક ધરી ને દરેક પળ વીનતી હતી અને સત્યાગ્રહીનું અર્દિસક આક્રમણ ગમણું ને ચાગણું થવા માંડતું હતું. આકાશચાણી દારા ત્રણે દમરો ગિરમિટિયાઓનું સંચાલન, સંગઠન અને બક્ષિદાન થવા લાગ્યું. આ જ વસ્તુને ગાપુછએ દમરો વાર આપણા અગ્રોધ સૂત્ર દારા દર્શાવી છે. 'યથા વિંદે તથા ક્ષાંતે' ગાપુછએ પોતાના હૃદયને ઢંઢોળ્યું હતું, જગાડ્યું હતું, મુવાસિત કર્યું હતું. ગાપુછના દિશમાં શાંત-તેજસ્વી દીવા જળદળી રહ્યો હતો. પરિણામે એમના દેશબાહુ ઓના હૃદયમાં એ જ ચેતનાનો પડ્યો અને પ્રતિર્ગિય પડ્યાં હતાં. અને સૌના દિશમાં દીવા પ્રગટવા હતા. જેવો એક દીવો તેવા અનેક દીવા. ગોરી સરકારને મળ જાણે આમ ફારણું. એમણે ધારેલું ગાળું નિષ્કંટક કરવા. પણ એમને સાડે આકાશમાં જે કોંટાનાં વન કીમાં થયાં.

આ તો ચર્ષ નાતાલના ઇતિહાસની વાત. દવે પાકો શીનિક્સના ઇતિહાસમાં કેંદિત થાઉં. કારણ મારે તો મારી આગ નજરે ગળી જ વાત સૂઝવાની છે.

(વાકે) પ્રભુદાસ છગનલાલ ગાંધી

જીવી જાણનારા

૧

૧૮૮૨ના જન-ધુઆરીને છેલ્લે દિવસે સવારે દસ વાગ્યાને આશરે ન્યૂયૉર્ક શહેરમાં પાર્ક રો તથા બ્રીકમન રીટીટને ખૂબું આવેલી એક દલેસીમાં કાર્મ-કામી.

દલેલીને બોંયતળિયે દુકાનો હતી ને ઉપલી બોંયે અનેક ઑફિસો હતી.

આ મકાન ધાતુ મોટું હતું પણ એમાં એક જ રીટી હતી અને તે પણ સાકડાની હતી. કેવળ રીટી જ નહિ પણ આ પુરાણા મકાનનો મોટો બાગ કામના તથા એટલે જાણે સૂંઝા હતો, કે જ્યારે જન-ધુઆરીના આ કારાળા તથા નોકાની મંગળવારે એમ એકાએક આગ કાગી ત્યારે એમાં રહેલા અનેક માણસોને નાકાગારી રહી નહિ અને તે અગ્નિના કાળમુખમાં પડીને ભરમસાતું ઘઈ ગયા.

તે દારૂજી દિવસે અનેક સંદેશો છવ ગયો, પણ એક દલસી છાકરાની તરતજીદિ તથા ઘરાતનને પ્રતાપે ત્રણ જણુ જમી ગયા.

અંગાવાળા ઘણું મધ્યા, તો પણ મકાન ઉપર જવાળા તથા ધુંવાડી કરી વળી, અને 'કાંઈ' માણસ-દલે એમાં રહ્યું નથી એમ કાગ્યું ત્યારે ઉપરે માગે એક ખૂબાની ગારીએ કીચે કીચે ત્રણ માણસ પોતાના દાય અંગાવાળા જોવામાં આવ્યા.

એ ઉપરથી ફરી પડે તો તત્કાળ મરી જાય એમ હતું. પાછા પણ એ જઈ ગઈ એમ નહોતું. ધુંવાડો, તાપ તથા અગ્નિ એની વાંસે લાગ્યા હતા. એના કુખ ઉપર નિરાશા છવાયેલી હતી. એને જ્યાવવા કેમ કરીને?

અંગાવાળા નીસરણી સર્ધ આવ્યા પણ તે દ્રંધી પડી. કાંઈમાં કાંઈ નીસરણી અર્ધે પણ ન પહોંચી. અને લાગ્યું કે કાંઈ તદિ જની શકે અને આ જાપડા અચૂક મરી રહેશે.

પણ ભવબીત તથા દયાર્દ્ર બાપે જે મેદિતી આદેશાવ જોવા કરતી હતી એની વચ્ચે ચાર્લી (Charley) રાષ્ટ નામે છુટપોંગિય કરનારો એક દલસી છાકરો હતો, તેને એકેજરવી વિચાર આવ્યો, વિચાર પ્રમાણે તેણે આવ-રણુ કર્યું અને ત્રણ માણસને ભવાતક મૃત્યુથી જ્યાવ્યા.

જેમ બીજા જાણ તેમ ચાર્લી રાષ્ટ પણુ ટગર

જે માનવજીવનનું સાચું મૂલ્ય શીખવી ગયો [ક]

હવિતદાન દેનારો હબસી

ટગર કીચે જોતો હતો ત્યાં તેણે કાંઈક જોયું જેથી તે વિચારે ચડ્યો. એણે જોયું તો જ્યાં આ માણસ હતા તે ગારીની યરાયર ઉપર મકાનના છાપરા દારે જાંપેલું ગંડા તારનું દોરડું હતું, અને એ દોરડું શેરી ઉપર ઘર્ષને સામી જાગ્યુંએ એક તારના ધાંબકાની ટોચ કમી મચેલું હતું. ધાંબકાની ટોચથી ને આ દોરડું કાપી નાખ્યું હોય તો ને એ ત્રણ માણસના દાંદમાં આવે એવી રીતે યરાયર ગારી આગળ પડે એમ પણ ચાર્લીએ જોઈ લીધું.

એક ક્ષણ પણ ખોવાનેસારુ અવકાશ નહોતો. પાસે પત્થર ઉપર અંગાવાળાનું રૂંદેવવાનું દરિયાર પડ્યું હતું ને ચાર્લીએ તરત ઊપાડ્યું, શેરીની સામી જાગ્યુંએ ગયો તથા કીચા કીચા તારના ધાંબકા ઉપર ચડવા મંડ્યો.

પવનના જપાટા કાગતા હતા તથા ગરજ પડતો હતો એટલે ધાંબકે ચડ્યું સોપલું નહોતું, પણ મરણિયો અનેકો ચાર્લી આકરો પરિશ્રમ કરીને વેગ સદિન ચડ્યે ગયો તથા તરત જ ધાંબકાની ટોચે આડ ધોડા હતા ત્યાં પડેઓ. ત્યાં પડેઓને એ જપાટાળેંક કામે કાઢ્યો.

એક જગમાં એણે તારનું દોરડું છૂટું પાડ્યું એવું જ ને જરાયર ગારી આગળ પડ્યું. સાંપડમાં આંવી ગયેલા ત્રણ માણસ જેવા આ દોરડું ઉતરીને નીચે આવ્યા ત્યારે ટોળે વજેલા કોંકાએ આનંદથી કાકાદત્ત કરી મક્યો.

એક ક્ષણ તો જે જરાદુર છાકરાએ એને જ્યાવ્યા હતા ને જીવાઈ ગયો. પણ આ ચિન્મરણ ક્ષણવાર જ નખ્યું. થોડી વારમાં તો વિપમ અવસ્થામાં ચાર્લી રાષ્ટની તરતજીદિ તથા તરતઆચારની વાન એકેએક જણુને કાને પહોંચી ગઈ.

અમેરિકન દુમેધન(દયાળુ) સોસાયેટીએ આ ઘરા છાકરાને સાંદ આપ્યો. મરુદને સામે કાંઈ આવેલા છત્રંકથી પણ સંડન દયાળુ સભાએ મોકલેલો સોનાનો સાંદ આપ્યો તેના ઉપર આ શબ્દ કોનરેલા હતા:

‘ત્રણ છવ જ્યાવવા સારુ ચાર્લી રાષ્ટને બંદ,

૩૧ જન-ધુ., ૧૮૮૨.’

(ચિન્મરણી પાકાવણી કપરથી)

દે. વા.

૫

રોડનો સમય હતો છતાં રાતનો અંધકાર હતો ગાસાદાંમનાં ઉતુંગ વૃક્ષની શિખરથેણિને માટ આસિંગના આપી રહ્યો હતો. ગઈ કાલના અમિત મારા સાથીઓ હતો ઊંચતા હતા, પણ કાંઈક નવું જોવાની હોશ હતું પથારી તણ મંદિર પાછળની ખીણમાં મંદનાદિની નિર્ઝરિણી તરે ઊભો હતો. આપાસ વેરા-એથી કાલિમામાં હતું નિત્યની પરિચિત સામાન્ય વસ્તુ-એથી દૂર પડી જઈ એટલે તે એકલોએકલો જાની ગમેલો હતો કે પાસેના ઝાડની ખંડગચ્છી કદણુ છાતના રમણ માત્રથી પણ મને હૃદ અને આશ્વાસન ગળતાં હતાં. શીઆળાના અંતિમ દિવસો એટલે ટાડનો ચમકારો પણ ફીકફીક હતો.

થોડી વારમાં આછીપાતળી સ્વેત પ્રખાનો સંચાર થયો. અંધારપટથી વિપ્લવ પડેલાં વૃક્ષ મૂર્તિમત્તાધારણ કરવા લાગ્યાં. શાયેસાયે શિખાઓની કાલિમા પણ એજન્ડવતી થતી દેખાઈ.

એ જ વખતે પાસેની ઝાડીમાંથી આઠા કંદરવ ગંભળાયો. એ શું દશે એનો વિચાર કરું ત્યાં તે રૂપદ ઊંચા સ્વરે 'કયુક' થયું. આ તો વન્ય કુહુડ! જેની વડખે હતું ઊભો હતો એ ઝાડ તે હતું જંગલી ફૂકડાનું રાતનું આધારસ્થાન. એ આશ્રયસ્થાનનો ત્યાગ કરી પ્રભાતમાં હેઠળ ઊતરતા ફૂકડાનું આ પ્રાતઃસ્તંભન હતું.

એ જ ક્ષણે મોઢશથી ઉપરાઉપરી અપાજ આવવા લાગ્યા. અંધારામાં આંખો ખેંચીને જોવાનું પ્રયાજન દબે ન હતું. કદીક કોશીઓ, પછે 'ગાંધી થઈ દળું કે કાં . . . ક . . . રા' ભણતો કાળો તેતર, આવે સંસ્કૃતિતરે સાગની ધરામાંથી ગાતો શૌચીગી—એગ કમેકમે પશ્ચિમ્બદ્ધ ઝગચા લાગ્યાં: એ ગધાંની વચ્ચે જંગલી ફૂકડાનો કંદરવ પણ વાતાવરણ ગમ્મવતો હતો.

ત્યાં તો આરતે આરતે જાળાંની ઓથ તણ ગદાર નીકળતાં કેટલાંક પંખી દેખાયાં. ગભરાટથી આપાસ નિદાગતાં, ડરતાં, દળાને પગલે એ આવતાં હતાં. વચ્ચે વચ્ચે જાળાંની આડમાંથી એમનો નાપક ઊઠતો સંભળાતો હતો. બીજી ક્ષણે તો એ જાતે આપી ઊભો રહ્યો. પ્રભાતની સોનેરી પ્રભામાં એની પિચાગ કાચા કાચાશબરી ભભકથી ઝગકી ચમકી બી.

આ ગધું જોતો ચિત્રવત હતું ઊભો હતો. ક્યાં,

ફૂકડાં

જંગલી અને પાળેલાં

જા મટે આજો છું, એનું મને બાન ન હતું. કેવળ આ અદૃષ્ટપૂર્વ પંખીના ગૌરવને, એની દેવપ્રભાને, એના યુધ્ધસંચારને જોતો જોગ હતું જોબાન ઊભો હતો એમ મારી આડે આવેલા ઝાડના ફૂંદાને કીધે મારા અસ્તિત્વની એને પણ ખબર ન હતી. આનું ધડીક એ પડી ટક્યું દશે, ત્યાં મારી પાછળની પગદંડીએ કોઈક ઊતરવા લાગ્યું. એ પદસંચાર સાંભળતાં જ 'કયુક' કરીને એ નોકો. એના બેનું એનું મંડળ પણ નાહું. નારીને ગધાં જાળાં એથી ભરાઈ ગયાં અને મારી સમાધિ છૂટી ગઈ.

અત્યંત રમણીય ચિત્ર. જંગલી ફૂકડાનો આ મારો પ્રથમ પરિચય. ત્યાર પછી તો એ જ રમણે તેમ તારું-મામાં જે એમને-આનેક વખત જોયા છે, પણ પેલી પ્રથમ ટાણની મગ્ન તો ફરી નથી જ આવી. આપણે ત્યાં એ દેરેર, નથી થતા, એટલે એનો એકાદ વખતનો પરિચય પણ પંખીઓના અભ્યાસીને મન તો ધન્ય પણ જ ગણાય.

બદ્ધ પંખીઓમાં શ્રેષ્ઠ ગણાએમાં હોવાથી, મનુષ્યને અત્યંત પરિચિત અને જરૂર અંચુરણવાળાં, મુખ્યત્વે જાળીન પર જ વસનારાં પંખીઓનો એક વર્ગ છે. **Rasores—Game Birds.** એમાં કપિજલ, ગરેર, લાવરી, ચકોર, તેતર વગેરે આવે. ફૂકડાનો અને ગોડનો પણ એ જ વર્ગ. એમાં ફૂકડાને 'કાણુ નથી ઓળખતું! ગામડાં કે રહેઠાં, પાદરના પેરાણા સમા વાપરી અને જાનશિયાના ફળામાં નેમજ વનવન વહેતી વણજાર કે ઝોડીઆની પોદમાં પણ પળાતા આ પંખીનું પર્ણન બીનજરૂરી છે, છતાં એના વગડાઉ પીતરાઈઓને ઓળખનાર આપણે ત્યાં કોઈક જ નીકળશે. સમગ્ર ભારતવર્ષમાં તે એમની જ જાત છે, પરંતુ યુગ્મસ્થિતમાં માત્ર એ જ જાત નજરે પડે છે: બૂરા ફૂકડા અને લાલ ફૂકડા. અને જિહું વરસે રહેનારી.

૧ બૂરા ફૂકડા

The Grey Jungle Fowl

એનાં નરેતો દેહ અડી ફૂટ લાંબો. પાંખોનો વિસ્તાર

*Gallus sonnerati

પણ એટલો જ. પૂંછડી દોરેક ફૂટની. કાંટો દોઢ જે આંગળનો. * માદા એનાથી નાની અને નાજુક.

રંગમાં આંચ પીળાશપડની કાળી. આંખો નારંગી રંગે. પગ કાળાશ પડતા. નરનું આંધું માંધું અને ગરદન કાળાશ પડતાં બૂંખરાં પીંછાંથી દેકાએલાં. દરેક પીછાની ફાંડી શ્વેત, વાળ કાળા અને એમાં જે જે ટપકાં, લાખ જેવાં પીળાં. એને લીધે આંધું આંચ ચિતરામણવાળું દેખાય. ગાંખો ચળકતાં કાળાં અને આંખો બૂંખરાં પીછાંવાળી. અંકર નારંગી પડેા. કલગી, મળાની અને તરફની માંસઅન્ધિયો અને મોં ચળકતા લાલ રંગે. મંચનન પછે એ પંથુ શાલ જાને. જાડીના દેડનો વર્ણ ઘેરાબૂખરા-ધોળા ફાંડી અને બૂરી કિનારીવાળાં પીંછાંથી દેકાએલો, પૂંછડીના ઉપરના આપરણુ રૂપ લાંબાં પીંછાં ચળકતા બદ્ધ બદ્ધ કે લીલા રંગની છાયાવાળાં.

માદાના શિરે કલગી ન મળે. એને માંસઅન્ધિય પણ નથી હોતી. માત્ર આંખ ફરતી લાલ રંગની વાળ વિનાની ઘિણાડી ચામડી જ હોય છે. અન્ય રીતે નરને મળતી, પણ ટૂંકી પૂંછડીવાળી. માત્ર ઉપરના બાજે શીકા પીળા રંગની છાયાવાળી.

નર જેવો એ દિનચર્યુતિ છે એવો જ એ મુઠુ ચારુ-ભાષી પણ છે. એની વાણી હલકભરી, આરંભે 'કુકુ... કાયા... કાયા... કુકુ' એમ બોલ્યા સ્વરે અને અંતે 'ક્યુકુ... ક્યુકુ' એવી ટિપ્પરી. છેલ્લાં પદ એ એટલાં તો હળવે, એટલા તો ઓગળી જતા સ્વરે અને માર્દવ-ભયો દાખે શલકારે છે, કે એની મન્ય તો અત્યંત નિકટ જઈ સાંભળાએ તો જ સમજાય. એની શાબ્દિક મિમાંસા કરવી નિર્લક્ષ્ય છે. આખ્ય કુકુટની કરોડતા એના સ્વરમાં જડી થે નથી જણાતી.

એ ગાન પણ હોય છે માત્ર નરપંખીનું. એ ય કેવળ ઉદય અને અસ્તના જે અંધિકાણે. મેઘ જવાનો હોય તો કવચિત્ મધ્યાહ્ને પણ. આટલું ગાન પણ જિભું વચ્ચે નથી ચામતું. એનો રટણકાળ તો વર્ષાના અન્નથી તે ગ્રીષ્મના મધ્ય ભાગ સુધી જ. જાડીનો વખત એ નિનાન્ત-મૌન સેવતો દેખાય છે.

આ પંખી આખા આરાવળ—ગાઝારામ, તાંડા,

* આનાથી પણ બારે ટાપાવાળાં પંખી મળી આવે છે. વસ્તુસ્થિતિ આની છે છતાં પ્રાચીનોએ તો વખી નાખ્યું છે કે 'વૃદ્ધાઃ કુલુકઃ કન્યઃ, તદ્દશમ્યઃ, ગુરુસ્તુ મઃ'."

એડચલા (એડમાં છે એટલે વીરેશ્વરમાં પણ સ્થે જ), આણુ—માં ખૂબ વ્યાપક છે; એટલું જ નહિ પણ પંચ-મદામ અને વંદાદશ પાસે પણ જોવામાં આવે છે. ઉત્તર ગુજરાતમાં અન્ય સ્થળે એ નજરે નથી ચડ્યું. ગીરમાં આણુ જેટલી ઝાડી છે કે નહિ એની મને ગમ નથી, એટલે ત્યાં આ પંખીનો વસવાટ નથી જણતો, પણ ગિરનારમાં તો એને મેં નથી જ જોયો.

આ યતનાં પંખી તાત્રાત્મ્ય કૂકડા પેરે જૂથ જાંધી રહેતાં નથી. કવચિત્ એકાદ જે પાકટ વચના નર અને ઘેડાં કાચી ઉમરનાં ગચ્ચાંનું નાનું સરખું ટોળું નજરે પડે, પણ ધણુંખરું તો એ એકમ કુકલ કે જોડકું જ ફરતાં હોય છે.

માદા જંગલનાં વસનારાં છતાં આ પંખી સવાર-સાંજ ખુલ્લી વનરચલી પર ભમતાં નજરે પડે છે. વળી વર્ષામાં તો એ પૂરેપૂરાં દિવાસર જાની જાય છે. વાંસનાં આંછાંપાતળાં વન એમનું પ્રિય નિવાસ સ્થાન. એમાં એ છટાંછવાયાં ભમતાં રહે છે, પણ જો ક્યાંક સારીપેઢે બેરાક મળતો દેખાય, તો ત્યાં ટોળે મળીને એ બેસાય છે.

પાંજેરા કૂકડાનો જાનનો ધેને અપચિચિત્ છે છતાં એનો આ વગડાઉ પીનરાઈ દમેશાં એક જ માદાનો અનુસાગી રહે છે. ઈડાં સેવવાની ખટપટમાં એ નથી પડતો, પણ પીંચાના પાનનપોપણુનો વ્યવસાય તો માદા જેટલો જ ખંન અને ઉમંગથી કરે છે.

એના પગના કાંડા આપંત લીક્ષણ અને વિદારક હોય છે, છતાં પેસા ગદરીવરણુ ચરણાબુધ જેટલો એ લુકપરાપણુ નથી. એક જ પાંજરામાં અનેક પંખી-નરમાદા બેગાં પૂરો છતાં થે એ કદી પણ બાબડાં નથી. આવાં નિરુપદવી છે એટલે સ્વભાવથી જ એ બારે બીકણુ હોય છે.

વગડામાં ભરપૂર વિવિધ આદારસામગ્રી હોયો છતાં, એમના આખ્ય સ્વચ્છન પેરે એ પણ છે સર્વ-જુદ્ધ અનાજના કણ, ઘાસનાં બી, છપાન, ઈંડા, ઝીણાં ફળ, બોર અને વિવિધ જંતુઓઃ ગધું ય એમને ખખે; કવચિત્ ઘાસની ફળી દૂંપગો પણ.

ગીળા ઝડતુ એમનો ગર્ભાધાનકાળ. એવે વખતે જંગલનાં મૂળમાં કે જાડાં હેઠળ, ખુલ્લી જમીન ઉપર જ એચાર પાંદડાં બેગાં કરી, એની વચ્ચે દૂધિયા રંગનાં શાલ ટપકાંવાળાં પાંચ છ ઈંડાં મૂકી દે છે.

૨ તામ્રનખ કૂકડા

The Red Spur, Jungle Fowl *

આપણા પળાતા કૂકડાનો પૂર્વજ આ જ હશે, એટલું જાણું અને વચ્ચે સામ્ય જેવામાં આવે છે. આપણે ત્યાં એમની વસતિ આજુ તરફ ખુબ છે. જાળાદામ કે તારંગમાં એ મારી નજરે નથી ચડ્યો. રૂપે રંગે પહેલા કરતાં ચડી જાય, છતાં એની કાયા તો માત્ર સવા ફૂટની જ. એની ચાંચ મેલી લાત્ર, છેડેથી કાળા અણીવાળી. આંખો મેલી પીતલરણી. પગ લાત્ર. નરનો સમગ્ર વર્ણુ ઘોડાના જેવો લાત્ર-પાકાં ચણીબાર જેવો. આંખ ફરતું ચેત કુંડાળું. પાંખો બદામી, અંદર ટપકાંવાળી. એને શિરે કચમી નથી હોતી. માદા કદમાં નાની. એનો અશેષ વર્ણુ આઠા બદામી અને કાળાની ભેજાશેનવાળો. અનેના પગે કાંટા. નરના દરેક પગે બે બે; કવચિત એક પગે ત્રણ, કવચિત એક પગે એક અને બીજા ઉપર બે. આણીદાર, લાંગા, કોર. માદાના દરેક પગે એક, કવચિત બે.

આજુ ઉપર વાંસનાં ઝુંડ વચ્ચે જ જમીન ઉપર ફાટી ટ ફાટી ચૂકે છે. કિનાળો એમના સંતનનો કાળ ગણાય. આદાર ભૂડા કૂકડા જેવો.

ગાદ જંગલનાં વાસી આ પંખા જળાશય સમીપ છૂટાછવાયાં કરતાં સહેજે જોઈ શકાય છે. કિંડ ત્યારે ખુબ ઝડપથી, છતાં દિવસના ભાગે સદા ય જમીન ઉપર જ કરતાં ચરનાં હોય છે. માત્ર રાતે સુવા પૂરતાં જ એ ઝાડની શાખાનો આશ્રય લે છે. એમનો કંદરવ કોર અને તીખો હોવાથી કાનને અગ્રિય લાગે છે. એ જોશે ત્યારે પાળેલાં કૂકડાં જેવા લાગેથી.

જે એકાદ બે વખત નજરે ચડ્યાં છે એ વિના આ જાતનાં પંખીનો અને વિશેષ પરિચય નથી, એટલે એમનો આનુવંશિક શુભુ 'લડાયક જતિ' એમનાનાં કેટલે અંશે પ્રતીત હોય છે એ તો ન કહી શકું. પણ એમના અન્ય એક ભાન્તવર્ણીય સંજોગોનો યુદ્ધ વિષયક રાગ જાણવા જેવો છે. એક નર અનેક માદાનો અધિકારી હોવાથી. અન્ય નરની સાથે સહેજે તો ભળતો નથી; પરંતુ મંવનન પ્રસંગે એની વિખવાદ કરવાની ટેવ ઉખળા ફરે છે. એવે પ્રસંગે એના હાથમાં અન્ય કૂકડો આવ્યો તો એના પાદ જ વાગ્યા સમ-

જવા. આવાં યુદ્ધ કંઈ વારે ને ઘણે યતાં નથી. એને માટે તો ગાદ જંગલની વચ્ચે વિશિષ્ટ રંગભુમિ પણ હોય છે. એની સપાટ ભોંય પર બંને પ્રતિરપર્થીએ ભેગા થાય છે અને પગના કાંટાથી એક બીજાનું વક્ષ-રક્ત છેદતાં લડે છે. કવચિત બંને યુદ્ધમાં ખલાસ થાય, કવચિત એક જ મરે; પણ એમનાં આવાં યુદ્ધ અંતે મૃત્યુમાં જ પરિણમે એ તો ચાકસ.

વન્ય કૂકડા જેવી જ 'લડાયક જતિ' સામ્ય કૂકડામાં હોય છે એટલે જોખાનોએ પ્રાચીનતમ કાળથી જ હાથી અને ઘેડાની સાદમારી કે લાવરી અને તેતરની લડાઈ પેઠે કૂકડા યુદ્ધનો પણ રિવાજ પાડી દીધો છે. *

પશ્ચિમની દુનિયામાં રોમના વતનીઓ એના વધુ પ્રસંગ અને અનુરાગી છે. ભારતવર્ષમાં કૂકડાની લડાઈ તેતર, લાવરી કે છુલછુલ નેટલી વ્યાપક નથી એટલે જ એ રથજે રથજે જેવામાં નથી આવતી. અમદાવાદમાં આવી લડાઈ થતી મારા જાણવામાં નથી એટલે એનો મને પ્રત્યક્ષ પરિચય નથી, પણ આ વિષયના દીર્ઘ પરિચયવાળા ભાઈ ઈ. ત. આ માહિતી આપે છે:

'તમે જાણો છો કે હું તો સામાન્ય પળાતાં કૂકડાની વચ્ચે જીજ્યો છું. મારા પિતાને Fighting Cocks નો શોખ હતો અને એમણે લગભગ ૧૫-૧૭ વર્ષ સુધી તે પાળ્યાં હતાં. પાળેલાં કૂકડાંમાં બે જાત થાય છે. શુક્રવાદમાં આદાર મારે વેચાતાં તથા જળદર-ખાનાંઓમાં પળાતાં કીચી દુમવાળાં અને કાંબે રાગડે કુકડા... જી... ક જી... જી... જી... ક કરીને જાંબ મૂકતાં કૂકડાને ફેટિયાં કહે છે. એ માત્ર જોદાકમાં જ વપરાય છે. લડાયક જતિ એમનામાં હોય છે ખરી: પણ નિધનપર્વવસ્ત્રાથી નહિ. પ્રતિપક્ષીની એકાદ સફેદ ચોટ વાગી જાય તો જેમાંથી એક દુમ દળાવીને ભાગી જાય. સામાન્યરિતે નર જાત, પણ જે લડાયક જાત છે અને જે જોખીનો, રંગવાડાંઓ તથા એવા સાદમારી-ત્રેમીઓ પાળે છે તે ઉપશી જાત કરતાં જુદી તરી આવે છે. ક્યાડ રંગ-dark brown-કાળાશ પડના તપખીરિયા, ખુલતા તપખીરિયા વગેરે એના સામાન્ય રંગ હોય છે. પીળાશ પડતા કે સફેદ નહિ. એની આંખ

*વાલ્ડેનાયન શુદ્ધશાસ્ત્રના અર્થકારમાં પાપટ, ફાયલ. એના, મોર, હંસ જેવાં ચાલક બેમાં લાવરી, તેતર અને કૂકડા જેવાં લડાયક પંખી પણ ગણાવે છે.

ચતુર પ્રધાન

એક રાજા હતો. તે ગદુ જ મિલનજી. વળી તેને પૂરો ન્યાય કરતાં જે ન આવડે. કાંઈ એ જણુ લગા દોય અને તેની પામે ન્યાય માગવા આવે તો તે યંતેને એ કેદમાં પૂરી દેતો! કાઠના ખીલેથી કાંઈ ગાય, ગજા કે બેંસ છોડી જતું ને તેની ફરિયાદ કરવા આવતું તો તેને પણ તે કેદમાં પૂરી દેતો. રસ્તે જતાં જો કોઈ એને જુલમથી સત્યામ ન બરે તો તેણે પાણી કેદમાં જ જવાનું. અને તે જ્યાં એક કે બે મંદિરા નહિ, પાંચ દસ વરસ પણ નહિ, પણ આખી જિંદગી સુધી કેદમાં જ રહેતા!

એક વખત કાંઈ કારણપર રાજાને એના પ્રધાન સાથે મતભેદ થયો. રાજા જે કહેતો હતો એથી ઉલટું જ પ્રધાને કહ્યું. આથી રાજા યુરસે થઈ ગયો. પ્રધાનને કેદમાં પૂરવા માંડે તો કહેશે કે દુકમ કયો. રાજાની સત્તા આગળ પ્રધાનનું શાણપણ નકામું ગયું. પ્રધાન કેદમાં પૂરાયો. એક, બે, અને ત્રણ દીવળાઓ પ્રધાને કેદમાં જ મિલન. પોતાની ભત્રી, કાકા, આજી વગેરે તેને વારંવાર યાદ આવવા લાગ્યાં. રાજા સાથે જડ કરવા માટે તેને પરતાવેલા થવા લાગ્યા.

એક વખત રાજા જેલમાં કેદીઓ લેવા માટે આવ્યો. પ્રધાને પોતાને છોડી દેવા માટે રાજાને ખૂબ વીનવ્યો, પણ રાજા એકદમ બે ન થયો. એને પ્રધાનની મરકડી કરવાનું સૂઝી આવ્યું. તેણે કહ્યું, “હું નને એક શરતે છોડું. મને એક એવો થોડો આણી આપ કે જેનો રંગ રાખાડિયો ન હોય, કાજો ન હોય, તપખીરીઓ ન હોય તેમજ સંદેહ પણ ન હોય.”

રાજાના મનથી કે એવો થોડો કદિ મળશે નહિ, એટલે થોડા દિવસ પછી પ્રધાનને પાછો કેદમાં પૂર્યું. પ્રધાન પણ રાજાનું કહેવું સાંભળી પહેલાં જુલમ પાડે. પણ તેણે વિચાર્યું, “કાંઈ નહિ; થોડો નહિ મળે તો પાછો જેલમાં આવીશું. થોડા દિવસ છૂટથી કુંડુજ સાથે રહેવાશે તો ખરું!” એટલે તેણે કહ્યું, “તમે મને છોડો કરો તો ફરિયાદ એવો થોડો લાવી આવ્યું.”

રાજાએ પૂછ્યું: કેવો દિવસ લાગશે? પ્રધાને વિચારીને કહ્યું: એકવીસ દિવસમાં ન લાવી આવ્યું તો પાછો જેલમાં પડજે.

રાજાએ પ્રધાનને છોડ્યો. પ્રધાન તો ઘેર ગયો. પોતાની ફેતાળ પત્ની અને બાળકોને આનંદથી ખળ્યો. દિવસો એક પછી એક વીતવા માંડ્યા. પતિને થોડાની શોધ માટે કાંઈ પણ કરતો ન જોઈને તેની જાણે વાદ દેવગમ્યું. પણ પ્રધાને યુક્તિ શોધી જ દાખી હતી. તેણે તેને કાંઈ ફિક્ક નહિ કરવા કહ્યું.

વીસમા દિવસ પાછળ એકવીસમા દિવસનું મગસ થયું. પ્રધાનના ઘરનાં સૌ આજે પિતાને પાણી કેદમાં જતું જ પડશે એ વિચારે ઉઠામ દેખાતાં દર્દી. પ્રધાન કથડાં પહેરી દરવાજામાં ગયો. દરવાજો એકાદમી રાજાને સત્યામ કરી અને કહ્યું: “રાજા સાહેબ, આજે કલ્હો દેતો એવો થોડો. મેં શોધી કાઢ્યો છે. આપ તે લેવા માટે માણસ મોકલો એટલી જ વાર છે. પછું એક વાત ધ્યાનમાં રાખજો કે તે માણસને સોમ, મંગળ, સુધ, ગુર, શુક, શનિ કે રવિવારે મોકલશો નહિ. બીજા મહે તે વારે માણસ મોકલી થોડો મંગાવી લેજો.”

.. રાજા તો આ સાંભળી ફિંગ જ થઈ ગયો! પ્રધાનની આગુરી પડે તે જુલમ થઈ ગયો. તેણે કહ્યું: “આજે હું તારા પર જુલમ કરીશ છું. તું જે માગે તે આપીશ.” પ્રધાને કહ્યું: “મારે બીજું કાંઈ નહિ જોઈએ. પણ આ નેટજમા ગુના માટે લોકોને કેદમાં નાખવાની તમારી પદ્ધતિથી લોકોને ગદુ સદન કરવું પડે છે. માટે હવેથી એવી રીતે કાઠને પણ કેદમાં નહિ પૂરવો એવી પ્રતિજ્ઞા લો અને આજે સુધીમાં નેટજમા થોડો કેદમાં ગુના છે તે સૌને છોડી દો.”

એક તો રાજા પ્રધાન પર ખૂબ જુલમ થયો હતો. તેમાં આ મોઝવણી વળી તેને પોતાની જાંજ પણ સમજાઈ. એટલે, તે ને જ વખતે તેણે પ્રધાનના કહેવા સુલખા પ્રતિજ્ઞા લીધી અને સૌ કેદીઓને છોડી મૂક્યા. (સંચિત)

પંચતંત્રની વાર્તાઓ

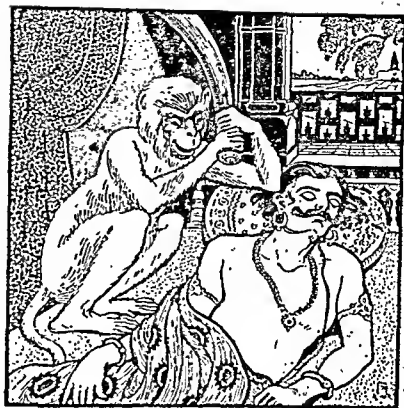
કેટકે એનું વ્યાખ્યાન આગળ
ચલાવ્યું: 'હું દમનક, તું
કરવા ગયો રિત પણ કરી બેઠો
અદિત. અને કહ્યું છે:
પેરિત રાત્રુ છે સારો
ન મૂર્ખ હિતકારક.
વાંદરાએ હણ્યો રાત્ર
વણિક એરે બચાવિયા ૫૪૫૫
દમનક કહે, 'એ કેમ ?'
તે બોલ્યો:

કથા ૩૧

એક રાત્ર આગળ એક વાંદરા
બકિનપરાયણુ વિશ્વાસુ અંગમેવક
હતો. એક વાંદરાએ નિઠા આવી
ગઈ હતી અને વાંદરાની પાછળ
પવન નાખતો હતો, ત્યાં એક માખી રાત્રની છાતી
ઉપર બેઠી. વાંદરાએ એને વીનવણીથી વાંદરા વારી,
તો પેણુ માખી ફરી-ફરીને ત્યાં જ બેઠો. એટલે
દમનકે વાંદરા કહ્યું. પેણુ માખી નો જીરી મઈ, અને
રાત્રની છાતી કપાઈ ગઈ ને એ મરી ગયો. તેથી
નિઠાવુપ હજીનાર રાત્રએ મૂર્ખ અનુચર ન રાખવો.

કથા ૩૨

પ્રીતનું. એક નગરમાં મદાવિકાનુ વિષ્ણુ દત્તો તે
પૃથ્વીને મેળે મેસી કરતો. પદ્મવતી આવેલા ચાર
વાણિયા ચોટામાં અમુક્ય રત્ન આદિ ગદ્ ગદ્ વેચ્યાની
સેવા દત્તો તે જોઈને એને થયું કે કાંઈક ઉપાય કરીને
આનું ધન પડતી સેવું. એટલે એની આગળ જઈને
ચાર કદક શાસ્ત્રસુબાળિત તથા મહુરવચન બોલ્યો
તથા એના મંગમાં વિશ્વાસ ઉપજાવીને એની સેવા
કરવા મંડ્યો. અથવા કીક કહ્યું છે:

રવિવાચક વાંદરા કહ્યો અને નીચું ખડ આગળે માખી કપર પ્રદાર કર્યો

અર્થ સેવાઈ રહ્યું એટલે વાણિયા રવરેશ જવા
ઉપડ્યા તે જોઈને ધૂતારે જાતણ ચિન્તાથી વ્યાધ્યા
કઈ ગયો. અને વાણિયા બેળા જઈ માર્ગમાં એને
વિગ ખવરાવી મારી નાખવા તથા રત્ન હાથ કર્યા
એવો વિચાર કર્યો. એટલે મળમળાં કઈને એક કહ્યું,
'મિત્રો, તમે મને એકસો મૂળીને ભાગવનો ઉદ્ધમ
કરો છો, એટલે તમારી સાથે એકસોમૂળી બંધાયેલું
માફ મન તમારા પિરનું નામ પેડતાં જ વ્યાધ્યા
કઈ થયું છે તે કેમેય દરનું નથી. મારે માટે ઉપર
અનુમત કરો મને મને પણ બેળો ત્યાં.' આથી વાણિયાએ
એને મંગાને કીધો ને આવી નિકળ્યા.

માર્ગમાં એ ચાલ્યા જવા છે ત્યાં એક માનસ
આગળ કામગીરીવા મંડ્યા: 'દે રે દિરોતો, ધામો,
ધામો. સવાનાખનાં પળી આ જવા; એને મારીને
ધન કઈ દ્યો.' આ સાંભળીને દિરાત તરત આગળ
અને વાણિયાને કાકડીએ કાકડીએ જઈ કરી વચ
હતરવી જતી કીધી, પણ કાંઈ ધન ન નિકળ્યું.
એટલે દિરાતે કરે, 'અરે વહેમણીઓ, પ્રસ્થ કરાપિ
કામવાળી ખોટી નડોતી પડી, એટલે તમારી આગળ

અસતી હોય સલગલ મારુ' પાળીય રીતનું હોયો.
કંઈ હોય વિવેકી પ્રિયવદના હોય પૂતારો. ૫૪૫૫

અનેક વખત રામે તેમને આપેલાં ફર્જો, એ બધાં એમની પારમાનુષિકા દર્શાવે છે. વળી પુલ્કેશદાના રાજ્યના દર-બારમાં પોતાના શુક વેંકટેશમુદ્રાસના કહેવાથી એમણે નારદનું ધ્યાન ધરીને 'જ્યોતીશ્વર પીતી' ગાઈને દીવો પેરાયી આપેલાં હતાં.

આવા અનેક ચમત્કારો તો વચર નેપંથા જ રહી ગયા છે, જેથી એ પછીની ભાવિક જનતાને જળરી ઓઠ ગઈ છે. પોનુદેવામી આશ્વર નામના એક માણસને તો મુઠની ગમાધિ પર થોડાક દિવસ સુતા રહેવાથી જ સાથે જ્ઞાન મળે નહું હતું, ત્યારે બીજે એક મુઠા માણસ પશુ ખાતો થઈ ગયો હતો !

ત્યાગરાજના મદિમા માટે તિરુવાડી નજીની જમીન તેમના બન્નાંએ ખરીદી લીધી છે. એ જમીન પર સમાધિને રાજમાર્ગ સાથે જોડતો એક વિસાળ રસ્તો બાંધવામાં આવશે, જેટલું જ નહિ પણ ત્યાં રાક્ષા પશુ જીવા દર-વામાં આવશે, જેના સાંત વાતાવરણમાં રહીને બાળજનો નજીની સમાધિમાંથી પ્રેરણા ને દિશાઓ મેળવી શકશે.

સ્પિડસર્ગનના સાત ધીરે

આમુનસેનની મુવસફરનું એક ગમક જનનાર યાત્રુ સ્પિડસર્ગન (અથવા તેનું નવું અપાએલું નામ વાપરીએ તો સ્વાગળાઈ) હાથ તો મોટું કુદ્યાંપધામ થઈ પડ્યું છે, પણ આજથી આળીસેક વરસ પર સર માર્ટિન કેન્વેએ તેની પરિશોધ (geodesic survey) આદરી તે પહેલાં બરફના એક કુદ્દો વેરાન જેવો તે દેતો. ચાર મહિનાની અખંડ રાત ધરાવતા એ યાત્રુની બખિમાંથી આજે જાઓ દન કાઢતો મેળવી શકાય છે, પણ એટલા ખ્યાલ સરખો ફોર્ડને ન આવેલો ત્યારે, આજથી ત્રણશો વર્ષ પહેલાં ઇ. ૧૬૩૩માં, એક દસ મુવસફરના હુકમથી સાત સુનેદા ખલાશીઓ એના અંતરાળથી વારફ થવા અને વહેલો તથા દેનડીઓનાં આગરાં મેળવવા કપરા સીઆજામાં ત્યાં બેસી પડેલા.

બિચારા એ ખલાશીઓ ! એમને એ દેશની પ્રકૃતિને, જીવનનિવાહનાં સાધનોને કશો ખ્યાલ નહોતો. ઑસ્ટ્રે-લરની રામીએ સૂરજ એમને ઉઘાડ્યો ત્યારે ને તેને પરિણામે આવેલા માદો લાંબા અંધકારમાં આહાર સોધવો એમને માટે દુષ્કર થઈ પડ્યાં. એક મહિનામાં તો હાડ-ગળત (Scurvy)ના રોગે દેખા દીધો અને મોતને દક્ષ-વવાની દેવારી કરવાની તક મળે તે પહેલાં તો તેમની સામે આવી. તે ખડું થયું.

એમાં ચરણો તો અનર્ગળ કાલસો પાથર્યો હતો, છતાં એમને અસહાય થીજવાનું હતું. એમની આંખ આવ-રતા તિમિરતા પડતા પાછળ વિપુલ પશુસહિ વિવરસી રહી હતી, છતાં એમને બૂબે જ મરવાનું હતું. એ વખતની

એમની યાત્રીમાં એ પરિસ્થિતિના સામના માટે આ સુખો જળામેષ્ટા મળી આવેલા કે, 'અમારે જીવન અમે દેવાધીન કરી દીધું છે.' એકરમી જરૂરની આપ એમને સમજાવી રહી હતી, કપરથી મોતનો પંજો બળથી દબાવી રહ્યો હતો.

એ સિમિરમતના ત્રણેક મહિના હતું ત્યારે નીચા નીચા ત્યાં એક બિંદી ઓળી થઈ. ઑસ્ટ્રિયન લેનસન ગયો. બીજે દિવસે ફેફસે ઓઠરડી ગયો, ને પછી બહાર કોને-દિવસ થીજે પણ એ જ પંથે પડ્યો, એમના બીજા નસી-બથી હાથવેત જ છેડા રહેલા બાકીના ચારેએ તેમને કપાને દિલે બંદાર્યા ને પોતાના કચ્છ ફેંજી થઈએ ગળવા માંડી. એમની મનોબળવા નાનુપી હોય તો આ રહી :

'અમારામાંથી જે ચાર જાગુ હતું જીવતા રહ્યા બીજે તે જમીન પર ચાતા પડ્યા રહ્યા બીજે. ગાંઠીથી બીડીને મૂંપરામાંથી કોઈ થાડું બળતણ લાવે તો હતું અમે વિશેષ છાંપી શકીએ, પણ અમારા કોઇનામાં એ દોશ નથી. હાડ-વાનું તો ફર રહ્યું પણ પડખું પણ ફેરવી ન શકાય એવી કળતર અંધે અંતમાં થઈ રહી છે.

અમારાં વખત અમે સતત પ્રાર્થનામાં ગાળીએ બીજે. પ્રજ્ઞની રહેમને અમે વિનયીએ બીજે કે આ રીતવમાંથી અમારો જરૂરી કુટકારો કરે, અમે વધુ છાંપી શકીએ એમન દોહ, અમારે નસીબ અમારે બેદાદ ભાગવવાનું રહ્યું છે.'

અને વ્હન મહિનામાં ત્યારે રાહજ જઈએ ત્યાં પહોં-ચ્યાં ત્યારે તો સાતે બિંદીઓની લાસ બની ગઈ હતી. ત્રમ્ કસનાં વીંટરી હતી ને ચાર કલાકી પડી રહી હતી. અને એમની તેડે એમના જેવું જ પીર મુરખ પામેલાં બે કતરાંની પશુ લોપ પડી હતી.

રમરે

રેપેનિશ હિતિદાસકારોના કહેવા પ્રમાણે કોહંબસ અને-રિશ પહોંચતાં પહેલવહેલો આફ્રિકના કોઈક દિનારે બેસેલો. ત્યાં ફેરારક દડીબલ ડાકરાઓને તેણે દડા વડે રમતા જોયા. જમીન પર પડતાં એ દડા આપમેળે કળતવા લાગ્યા. એ જોઈ કોહંબસ એટલો મુગ્ધ થયો કે ફેરવાક દડા એણે ન્પેન લઈ જવા માટે લઈ લીધા. વધુ પડપરજ કરતાં ત્યાંના દડીઓએ જે ઝાડના રસમાંથી એ દડા બનવા છતાં એ 'રડતાં ઝાડ' અને દેખાડ્યાં. એ ઝાડના થડમાં કમરપર કે એથી જમિ હાપ મૂકતાં તેમાંથી કિધિયા રંગનાં 'આંસુ'—રસ નીકળતો. ઈ. ૧૭૪૦માં શાર્લ મારી દ લા કોંદામાં નામનો એક ફ્રેન્ચ વિજ્ઞાની આ દડીકતો વાંચી જ્વને દક્ષિણ અમેરિકા ગયો અને ત્યાંથી આવ્યા 'કદતા મુંદર' (bouncing hum)નો નમૂના એકલા કરી તેણે કાન્સ મેડિકાલ એ પદાર્થને એણે નામ આપ્યું કાન્સ (Cautchouc), જે ફ્રેન્ચ ટિસેનેરીમાં હતું મોલ્દ છે. આ વિચિત્ર પદાર્થ પાછળથી અદારમી સુરીની આખરમાં

રખરનાં ત્રિફળ પાંદડાં, ફૂલ તથા બી.

ને ઓગળીસમી ચડીના આરંભમાં વિજાનીઓની પ્રવેશ-શાળામાં મુકયો. ઈ. ૧૭૭૦માં એંગ્લેસ રસાયણશાસ્ત્રી જોસેફ પ્રીસ્ટલીએ એ પદાર્થથી કાનજી પરના કાળા પિન્ડાસના ડાય બ્રંસાતા હોવાના ગુણની જાહેરાત કરી. આ બ્રંસાવાના ગુણને હઈ એને 'રખર' નામ આપવામાં આવ્યું.

રખરના ટર્પેન્ટાઈનમાં કદેશા દ્રાવણ વડે કેળવ્યેલા તાંતણા પામીથી અભેદ જાનતા હોવાની તેની બીજી વિશેષતા ઈ. ૧૭૮૧માં બાકાર પડી. આ જાહેરાતથી જ એના ઔદ્યોગિક વિકાસને આરંભ થયો અને સકાય. તે પછી ઈ. ૧૮૨૦માં લંડન મુદામે ડોમસ હેન્ડેકે પહેલવહેલું રખરનું કારખાનું ખોલ્યું ને એના પછી તબુ વર્ષ રહીને ગ્લાસગોમાં આલ્ફ્રેડ મોન્ડેરો.

પરંતુ રખરને કેળવતાં મોટી મુશ્કેલી એ પડતી કે કનાળામાં એ મોસડીને ચિફટ બની જતું તો શિયાળામાં સુમાદને બરડ. ઈ. ૧૮૪૪માં કાચા રખર પર મેંચક અને ગરમી વડે થતી પ્રક્રિયા એને આજે 'sulphurization'નું નામ આપવામાં આવ્યું છે તે સોથી કાઢીને આલ્ફ્રેડ મુડયર નામના અમેરિકને એ મુશ્કેલી દૂર કરી. પછી તો થું પચ્છું? રખરનાં ઉત્પાદક કંપ્પે કાચ કરવા એવી તો હરીફાઈ આવી કે કંપ્પે આખો જુદો જ દલિદાસ જપ્પી રાકાય.

આજિવમાં આગાઝોને નિનારે બિનાશભર્યા ગરમ દવાખાનમાં રખરનાં અનેકવિધ ઝાટા લગે છે જેમાં સૌથી મોખરે *Hevea brasiliensis* આવે. એકાદ અપુત્રો છેદ માર્યા કે તરત રસ ગ્રમવા માટે. અખીંદાર રોગ, ધરા

લીલા રંગનાં ઝાટકાર પાંદડાં ને પાંચુ હીમું લાકું ધરાવતી આ જાતમાંથી જ મોટા ભાગનું રખરનું ઉત્પાદન મેળવવામાં આવે છે. ક્યારેક તો એ ઝાટ ૧૮ ફૂટના ધરાવા સાથે ૧૨૫ ફૂટ લાંબાં વધતાં માલુમ પડ્યાં છે. પરંતુ એનાં ખાસ યોગ્યતાં વાવેતરો પર તે ૫૦ ફૂટથી લાંબાં નથી થતાં.

ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રમાં રખરનું મહત્ત્વ વધતાં અમેરિકામાં બોટનની આસપાસ ફેટલીક કંપનીએ બની થઈ અને આમ આયાતની મુશ્કેલી થતાં જેમ એવી ઘણી વનરોપ-તિઓનું બનેલું તેમ હેમી એ. ચિકલામ નામનો એંગ્લેસ ઈ. ૧૭૭૬માં આગાઝોની એનાં સમગ્ર સિસ્ટરે હબરબીતકડા પી લાગ્યા. એમાંના એ હબર લંડનના ક્યુ ગાર્ડનમાં વાવવામાં આવ્યા ને એમને ફેંટા ફૂટનાં તે રીલેન ને મજાવામાં વાવેતર માટે મોડેલી દેવામાં ત્યાંથી તે પૂર્વમાં ફેલાયા.

ઈ. ૧૬૦૦ મુખી તો રખરનો મોટો ભાગ એકલું આસિર જ પૂરો પાડતું, પણ હવે રજાપિત વાવેતરો એમાં વધુ ને વધુ હિરડો પડાવતા જાય છે. ઘણાને કદાચ ખબર પણ નહિ હોય કે આ 'ફૂલતા ઝુંદર'માંથી તો આજે જુદી જુદી ૩૨૦૦૦ જનાપંડો તૈયાર થાય છે.

જળો

જળોનો લોહી વૂસવાનો મુખ્ય પ્રાચીનકાળથી લાખીતો છે. હિંદ અને આરબસ્તાનમાં થઈ ઓગસ્ટસ સીઝરના સમયમાં રોમમાં તેમનો ઉપયોગ દાખલ થયો ને ત્યાંથી આખા યુરોપમાં ફેલાયા. રાજ્ય શરદીથી માથું દુખવા માટે તો રોમનો દરેક લગભગ ૭ જળો વળાડતા, અને તાવના પ્રતિકાર માટે એક દેવ્ય દાકાર તો દર્દીના આખા માથા પર જળોનું 'કોન' રચવાની સલાહ આપતો હતો. ઈ. ૧૮૨૪માં જુદો જુદો દાકારો, વેદો વગેરેની જરૂરિયાત માટે કાન્સ ૩૦ લાખ જળોની આયાત કરતું.

જળોની મોટા ભાગની આયાત રશિયા, બ્રિસ્ટોલિયા, અસ્ટ્રાખાન અને ટ્રાન્સકૉકેશિયામાંથી થતી. ગરમી નાપડ-દગી પામી દેશનિકાલ જળોલાઓએ આ નાનુક કોનોના ઉછેરનો પ્રયત્ન કાચ ધર્યો હતો. પરંતુ ૧૮૪૮માં રશિયાની સરકારે શિઝાર કાચરો પસાર કરી મે, જ્યાં ને જુલાર્દમાં જળો એકડી ન કરવાનું ફરમાન બાકાર પાડ્યું.

સમગ્ર બધા જ કબ્જા અને સમસીતોણ પ્રદેશોમાં જળો બળી આવે છે. પશ્ચિમ-ઑસ્ટ્રિયા, કંપરે, ઓસ્ટ્રિયા કે દક્ષિણ યુરોપમાં મીડા પાળીમાં રહેલી જળો ક્યારેક સુવિદ-જતાં મોમાંના નાકનાં પ્રવેશદોરો પર તથા અંદરના અંગ-ભાગોમાં ચોંટી રહે છે. પૂર્વની બિનાશભરી ગરમી એમને માફક આવી તે પુષ્ટિ માટે અખ દર્શક દવા માંડે છે. પરિણામે રાજ્ય કંપરેસ તથા નાક અને મોમાંથી લોહી પડતું રહે થાય છે. મીડા કે ઓસ્ટ્રિયાના નાના ગીપિયાર્થી તેમને ખેંચી કાઢી રાકાય છે ને પાતિવનની નિસર પરની

અઠાથ વખતે જાન ૧૯૧૪-૧૯૧૫ પાલેસ્ટાઈનના આક્રમણ વખતે ફેનિકાને આ યાસ ખૂબ જ રહેતા પડેલા.

જોખું મરીર એકબીજામાં પડતાએલા જુદા જુદા ૩૩ બંધાતું બનેલું હોય છે. એનું એમાં નાના સરખા ત્રિકોણ જેવું હોય છે ને તેને ત્રણ જટલાં હોય છે. ગમ્મરની પાદાની પેટે જ જોખો ત્યારે ઠંડાં મૂકવાની યાવ ત્યારે હાલી થૂને છે. પરંતુ જોખોમાં તર ને મોઢા એવા બેટો નથી. એ તર અને માદા બંને હોય છે. જેમ બધા જોટાની ફાજામાં એક સરખું પાણી નથી સમાવું તેમ બધી જોખો પણ એક સરખું કોટી નથી થૂસતી. બજરેલા કોટી પર, ચરખાં પર, વા પર, સોલ પર એમ અનેક રીતે જોખોને કપચોગમાં ક્ષેપમા આવે છે ને કોટી સાથે રેનના જેવું પણ તે કોખી લે છે.

યુદ્ધ અને નાણું

હાઈનાં સાધનેમાં નિકર ધાતુના પડતા કપચોગને લીધે જમનીથી પાતાના બધા નિકરના સિકા એકઠા કરી કમને તેને બદલે અંદરુમિનિયમના સિકાએ આપવા માડયા છે, એવા મગાચોડા બહાર આયા છે. ખરી રીતે લેતા, યુદ્ધમાં મંડાવાચેલા એકેએક કેસમાં નાણાવિપવક મંત્રિ અનિવાર્ય છે, અને અણુ મદાયુદ્ધ નેમે પુરાવા છે. એવા મદાયુદ્ધમાં ક્રિડને 'સોવરિન' પાડવા કોટી દઈ માનજતાણું પ્રચારમાં આણું હતું એટલું જ નહિ પણ મદાયુદ્ધ પહેલાં સિલિનમાં જે દશપ રકમ રૂપું વાપરવામાં આવતું તેનું પ્રમાણ યુદ્ધકાળમાં ફક્ત ૫૦ ટકા એટલું કરી નાખવામાં આવેલું. વળી મયા મદાયુદ્ધ વખતે યુરોપના દેશોમાં કેટલેક મળે તો ધાતુનાણુંની એટલી તંબો પડેલી કે નાની પારકડીક ચકરડીઓના અદારનાં કંપરોમાં વચ્ચે રેડેપ પેસાડીને તે કુદરત નાણું તરીકે ચલાવવામાં આવતાં.

ફ્રાન્સમાં ૯. ૧૭૮૨માં ત્યાં તાંબાની અઘત બેલી થઈ ત્યારે તેણે બધા દેવળોના ઘંટ ત્રાજી નાખી તેનું નાણું પાડેલું. પણ તેા એમાં રહેલાં જસન અને કમળને લીધે તાબા કરતાં એ એટલું સવરજનું માલુમ પડેલું કે ત્યાર પછી નાણામાં ફ્રાન્સે એ જ મિશ્ર ધાતુને નાંખાને બદલે અપનાવી લીધી. જમનીને નવા યુદ્ધ બાદના આર્થિક પાયમંત્રીના વખતમાં ચિત્રવિચિત્ર નાણું કાઢવું પડેલું એ ખાત જાણીતી છે. પણ એવી કિટકીમાંથી કોઈ સાધુ ગ્રજરી કાઢવું નહોતું. પ્રુદ ક્રિડને નવા મદાયુદ્ધમાં પોરેટર ઓઈસને કરન્સી તરીકે ચલાવવા પડેલા.

એવી જ રીતે બ્રિટાનીના યુદ્ધોમાં પણ નાણાનો કાયમો ભોમો ધબલેલો. ઇંગ્લેન્ડની સંતિ પછી જેમ્સ બીનએ આયર્લેન્ડમાં રહી ગનમેટકના સિકા પડાવેલાં અને પોતાને ખારી મળતાં એ બધા સિકા રખાતાણામાં ભરખાઈ કરવાનું એણે વધત આપેલું. હિરરે ઓન્ટ્રેયા જમની સાથે

બેકી લીધું ત્યાર પહેલાં ત્યાં જે મેડિયા થેન્સા ટોલર બહાર પાડવામાં આવતા તે પ્રકારે આખીસીનિયાએ પણ અપનાવેલો. ઇટલીએ આખીસીનિયા છલ્યા છતાં તેનું અવગુચ્છાણ રાખ્યું છે, જે કે તેનો મોટો બાગ ઢવે રાજમાર્થો બહાર પાડવામાં આવે છે.

આંધળાની સંત

૯. ૧૮૮૦ની સાલમાં એક જેન્સ યુદ્ધરૂપ પારીસની થેરીઓમાં પસાર થઈ રહેલા હતો, ત્યાં એક આંધળો બિખારી સામે મળ્યા. પોતે મજથી જ દયાણુ દોઈ એક સિકો પેલા આંધળાના હાથમાં મૂકી એ ચાલેના થયા, ત્યાં પ્રાજ્યથી બિખારીએ બૂમ મારી કંને દમ કે કોણે બઝથી તાંબને બદલે રૂપાને સિકો આપી લીધા હતા.

પેલા યુદ્ધરૂપને નવાઈ લાગી અને એ આંધળાએ શી રીતે તે વસ્તુ એ પછી લેણું. બિખારીએ જવાબ આપ્યો, 'મારી અર્થશક્તિ ખોડેલી હોતાં હું સિકા પરની છાપના આજાવતા કપસાણુ પરથી તેની કીમત જાણી શકું છું.'

બિખારીના ખુશાચાર્ય આ યુદ્ધરૂપ કૌ, પેકેન્ટેન હાઈને એક નવો રહેતો મુજાદ્દો. આંધળાઓને અક્ષરજ્ઞાન આપવાની યાજના કેસાં જે વખતથી તે વિચારી રહ્યો હતો પણ તે માટેની કોઈ સરળ યોજના હાથ ચડતી નહતી આ ખુવાચારી તંને તે મજી થઈ. એક અંધ બાળકને તે 'રેડ ક્રોસ' ગયા ને કામળ પર કપસાવેલા (embossed) અક્ષરોથી તેને અક્ષરજ્ઞાન આપવા માંડ્યો. બાળકે સહેલાઈથી એ શીખ્યાં માર્ગતાં તેની શ્રદ્ધા વધી ને તેણે વર્ગશૈષ્યના વધારી. પરંતુ આંધળાઓની આખી જમાત માટે એ હંદ કપસારક કાર્ય કરે ને પહેલાં એનું અવસાન મળ્યું. પાછળથી લુધ એટલે આંધળાઓ માટે ખીંડાંપધુતિની આખી ક્ષિપિ યોજા દાદી, જેનો લાભ મળે આંધળાઓ આજે વરર હેખે અનેક પુરંતકોના આદર્શ લઈ રાકે છે.

દુનિયાનું મોઢામાં મોઢું ફરખાન

હિલિર્નિયાની સાહન્ટ વિજસન વેધમાયાનું ફક્ત નામનું પસવતક ફરખાન બીન ફરખાનો. કરતાં અનેક અણી વૈયુદ્ધશક્તિ પ્રસવે છે, અને તેની ફેક્ટર લેન્ગ ૪૨ ફૂટ એટલી છે. -

પસવતક ફરખાન મેટલે કે જેમાં 'વર્ડ્સલિટ' રૂપ-ણુનો કાચ પ્રકારના કિરોળોને ફરમા ફાઈ બિડુથી ફોડ-મમાં મોઢવે ને. એ રીતે દેખાવું કેન્ડ્રીફ્ટ (ફોડ) બિંબ નરી આંખે લેઈ લાકય છે તેમ તેના ફોટોગ્રાફ પણ લઈ લાકય છે. ફક્ત ફરખાન દુનિયામાં મોઢામાં મોઢું હોઈ તેમના આયતો ૧૦૧ ઈંચની કદરેખાથી સદેખ મોટો, ૧૨ ઈંચ બડો અને ૬૦૦૦ રતલના વજનનો છે. એ કાચ તમા તેનાં સપવાં અવજનનો લોખંડના મંજળત આધારે રહેલાં ફોઈ, ૩૮ ફૂટ લાંબી, ૧૧ ફૂટ પહોળી અને ૩૫ ટન

વળનની ખુશી નળી સાથે જડી લેવામાં આવ્યાં છે. આવી જળરી નળીને સમતોલ રાખવા માટે તેને ૧૪૦૦ સ્તંભનું ફરક એવાં બે વળનો ત્રણપાયામાં આવ્યાં છે. એના દરતા બાજોનું વળન ૧૦૦ ટન થાય છે.

આયનાની આસપાસ એક ઇન્ચનું બેચનું લાકડું તથા 'આઇન' ધરાવતી થોડીક કામોનો આવેલી છે અને તેનું થર્મોસ્ટેટિકલ રીતે નિયમન થતું રહે છે, જેથી ઉષ્ણતા-માનમાં થતા ફેરફારો આયનામાં પરતા પ્રતિબિંબને જાણી ન નાખે. અને સ્થાવરમાં વપરાતું 'વર્મ વ્હીસ' ૧૭ ફૂટની કદરેખાનું હોઈ ૧૪૪૦ ફાંતા ધરાવે છે. એ આખું જ એનું સંપૂર્ણ તૈયાર થયું છે કે એક ઇંચના દસ લાખમાં ભાગની બેસ પણ રૂપિયા આવતી નથી.

લોખંડી બાંધખોળથી ઊભા કરેલા એક સુરેક્ષિત અને એવડી રીવાસના ધુગરમાં આ કુરબીન રાખવામાં આવ્યું છે. એ ધુગર ૧૦૦ ફૂટની કદરેખાનું ને ૧૦૦ ફૂટ ગ્રાંથું છે.

સાગ-સોથી કીમતી લાકડું

સાગ એ ઇમારતી લાકડાંમાં સૌથી વધુ કીમતી ગણી શકાય. ઉષ્ણ પ્રદેશોમાં તો એ માટે એની કોઈ બરાબરી ફરી શકે એમ નથી અને કેટલીક બાબતોમાં તો સમશીતોષ્ણ પ્રદેશોમાં યે તેને ખાસ પસંદગી આપાય છે.

સાગનું લાકડું મજબૂત હોય છે, તે સાથે ખૂબ સખત પણ નથી હોતું. તે સાલવામાં રાંધું હોવા માટે આપણામાં કહેવત છે કે 'સાગ ને સોઢું, સો વરસે સાગપર ન્હાંડું.' પુખ્ત લાકડાંનું વળન ધનકૃતે લગભગ ૩૮ થી ૪૬ સત્ત હોય છે. પુખ્ત થયા થયા પછી એના બાંધવાનો બિઝકુલ ભય રહેતો નથી.

હિંદ, થાઈલેન્ડ, સિયામ, દિલ્હિપાઈન ઇન્ડોનેશીયા ને ગરબ દીપપ્રમુદમાં તેનાં જાટ થાય છે. પુષ્ક ઝાડોની ઉંચાઈ ૧૦૦ થી ૧૫૦ ફૂટ હોય છે ને થડનો વેરાનો ૨ ફૂટ. એનાં પાંદડાંમાંથી એક જતનો કાસ રંગ નીકળે છે, જે પહેલાં સુતર અને ફેરમાને રંગવામાં વપરાતો.

હલકામાં દેખાએલા રાક્ષસ જેવા તમે પણ રાક્ષસ થઈ શકો!

તા. ૨૫મી જાન્યુઆરી એ. પી. ના તારમાં એવી અજોડે આવી હતી કે દક્ષિણ દક્ષિણમાં એક બેચાળી જીવાનને છાપસં સુધી પહોંચતા ગાયાવાળો રાક્ષસ દેખાવા દેતો અને ત્યાંની ક્ષત્રી પોલીસના ઈન્સ્પેક્ટર એ રાક્ષસનાં પગ-તાંની છાપ તપાસતાં ૨૨ ઇંચ લાંબી ને ૮ ઇંચ પહોળી બળાઈ હતી. અને પગની એવી કુલ છ છાપો પડી હતી.

આ પ્રસંગ પરથી કૃષ્ણકાંત કપરિયત દરવાને બદલે પૈશાનિક નબંદે આપણે જોઈએ તો આપણને એ જ પ્રશ્ન ઊઠે કે માણસ એટલો કાંઈ વધી શકે ખરો? થયા નહિ

બહુતા હોય કે વધે પડેલાં જા. એચ. ઇ. વેલ્ડે એ પ્રશ્નની છબાવટ કરતું 'The Foot of the Gods' બદલ પાઉં. એ પુસ્તકમાં મુખ્ય પાત્ર એક વિજ્ઞાનીનું હતું અને તેણે એક એવો પદાર્થ શોધી કાઢ્યો, જે વડે માણસનો દૈહિક વિકાસ અનેકગણો વધારી શકાય.

પણ વેલ્ડે તો એ કહ્યો જ નહોતો કે વેલ્ડે કરીને અટકી નહોતો, ન્યારે ડાઝેટમાં એક વિજ્ઞાનીએ તો અંદર અંદર એક પદાર્થનો અખતરો ફાંદો પર અજમાવી એમને ખૂબ કાંઈ જાણવાની રીધા હતા. એ જ અખતરો માણસપર રંગમાં આવે તો એ ૧૨ ફૂટનો જળપેા રાક્ષસ બની જાય.

આ હંદનું કારણ પ્રાપ્તિઓના શરીરમાં તેમના મગજની નીચે આવેલી ગાત્ર અંદાશ હતોના કદની ને આશરે અંદાશ સામ વજનની એક અંશી છે. સામાન્ય રીતે શરીરની તીજ બધી અંશીઓ કેશિનીઓ મારફત અમુક જતનો રસ વહેવડાવ્યા કરે છે, પણ આ અંશીને એવી કેશિની ન હોઈ તે કેશિનીરહિત અંશી (ductless gland) કહેવાય છે. અંશી-ઓના સામ રીધો શોલીમાં બળી જાય છે આપણા મોંમાં સાજ કાઠી અંશીઓને કેશિનીઓ રહેલી છે જે મારફત મોંમાં તેના સામ વડેતો રહે છે એ આપણે બમ્બીએ છીએ.

આપણે કંઈ જ અંશીની યાત કરી અથા તેનું યોગ્ય નામ 'પિટ્યુટરી અંશી' છે. એમ ને મોઝ શરીરમાં રહે એ કંઈ લાભ કે હાનિ નથી કરતી, પણ એમાં કોઈ પણ વિચાર થતાં ને પ્રાપ્તિઓના કદ પર ખૂબ જળબી અસર કરે છે. એ એ વધુ સામ કાઠવા માટે તો માણસ કદમાં વધતો જ જાય, ન્યારે કોહો કાઠે તો માણસ પુખ્ત થતો રહેવા છતાં ઈશુજ જ રહે.

ડૉક્ટરે આ શારીરિક વિકસણતા હવે સમજ્યા છે અને એ અંશીના વિકાસથી જન્મતા પરિણામોનો પ્રતિકાર પણ યોજતા જાય છે. દાખલા તરીકે થોડા વખત' પર એક હાકરીનો વિકાસ ત્રમ જ વર્ષે અટકી જતાં ડૉક્ટરે એ પિટ્યુટરી અંશીનાં ઇન્ફેક્શનો એને આપી એનો પુનર્વિકાસ ગાલુ કર્યો હતો. એ જ રીતે બે બાજોના પિટ્યુટરીના પ્રચાવે રાક્ષસ બની જવાનો સંભવ હતો, તે તેમની એ અંશી પર એક્સ-રેની પ્રક્રિયા અજમાવી નિવાર્યાં હતા.

લાડાઈનો રોજનો ખર્ચ કેટલો

લાલની ત્રણપાયાં ઇન્ક્રેડની પ્રત્યે રોજનો ખર્ચ ૧૦, ૨૦, ૩૦, ૪૦ પૌંડોના થાય છે. આ આંકડો સાથે સરખાવતાં ઇન્ક્રેડનાં અત્યાર પહેલાંના યુદ્ધખર્ચાં સામ, માન્યી લાગે છે.

એમરિકન રવાનંધ્ર યુદ્ધનો કુલ ખર્ચ ૧૨૦,૦૦૦, ૦૦૦ પૌંડ થયો હતો. સોવિયત યુદ્ધનો ખર્ચ તેના કરતાં કે થી પણ બોહાક હતો. આર વિશ્વક્રમાં ૨૨૩,૦૦૦,૦૦૦ પૌંડ હતો.

મેષોદિયન ભોનાપારને સપડાવવાને તીસ વર્ષે યુદ્ધ માધ્યું તેનો આંકડો ૧૦૪,૦૦૦,૦૦૦ એ વખતે બર્ષ ૧૨

લાગતો, અને તેને પહોંચી વળવા વિશ્રીયમ પિટ દીનકમ
ટેક્સ આપ્યો. ૧૯૧૪માં પ્રાપ્ત હેતુ ૬૫૦,૦૦૦,૦૦૦ પૌંડ
થઈ મધુ હેતુ તે ૧૯૨૦માં ૭,૫૨૭,૦૦૦,૦૦૦ પર પહોંચ્યું.

હાલ સેકામી ચાલુ આપણે એ જાણુ દસ લાખરચલું
પર્યંત. ૧૯૧૪માં ઈંગ્લેંડનો રોજનો વડાઈખર્ચ ૧,૦૦૦,૦૦૦
અંદાજે હતો. ૧૯૧૫માં રોજનો વધીને ૩,૦૦૦,૦૦૦ પૌંડ
થયા. પ્રાપ્તની સમય આવકનો એ રીતે જામ થયો. ૧૯૧૭માં
રોજનો ખર્ચ ૭,૦૦૦,૦૦૦ પૌંડ થયો. હવે આની સાથે
તે સરખાવો.

(૨૨૦૮ હિરેદરી)

બાળક તેલોથી વાળ સફેદ થઈ ગયા હોય તો

માથાના વાળ માટે વપરાતા બાળક તેલોમાંથી ફેરફાર
વાર ફાયદો થવાને બદલે નુકસાન જ વધારે થાય છે. ખારીથી
શી શાંતિલાલ વરતાબાઈ લખે છે કે તેવા હેર બેઈજના
વપરાશથી તેમના બધા વાળ સફેદ થઈ ગયા હતા. એમણે
પણ માથુસોની આ બાળતમાં સવાઈ લીધી, છેવટે શાળા
ખાતાના એક અધિકારી રા. હરિભાઈ નારાયણ પટેલે
એમને શીર્ષાસન સાથે જાંગસાના તેલનો પ્રયાગ બતાવ્યો.
તે પ્રમાણે તેજ બનાવી ફરજત કરવાથી તેમના વાળ
ફરી કાળા થઈ શક્યા છે. પોતાને મળેલા આ જામનો
ફાયદો અન્ય બેઈજોને પણ મળે અને કંઈ રસ્તે દોર-
વાઈ જતા લોકોને સાચી વસ્તુરિતિનો ખ્યાલ આવે
તેવા ઉદ્દેશથી, જેમને તેલું તેજ થેર બનાવવાની ઈચ્છા
હોય તેઓ તેમને થત જણી ગુણવત્તા બધી હાઈલ તેઓ
જણી મોકલે છે. નીચેના રમણે પત્રવ્યવહાર કરતાં સાલ
શાન્તિલાલ વરતાબાઈ, સાપરના વેપારી, ખારી-કાઠિયાવાડ.

વૈદર અથવા બોલણું યંત્ર

છમ હતાવવાની જરૂર છે તાંત્રિક લીધા વખત તમારે
કહેવાનું બધું કોઈ યંત્ર જ કહી આપવું હોય તો જ આ
વાળને રખે તરંગ માની હસી શકતા. એ તો વિજ્ઞાનની
નકર શોધ છે અને તે શોધવાનું માન એજ ટેલીફોન
લેબોરેટરીન ફાયે બય છે. ન્યૂ યૉર્કના ગયા જાગનેજામાં
એ યંત્ર મુકવામાં પણ આવ્યું હતું.

આ યંત્રને નામ આપવામાં આવ્યું છે 'વૈદર'નું.
એમાં થોડેથી જુદી જુદી કોષા દબાવતાં જુદાજુદા સ્વર-
ભંગનોની સુસંહતિ સાથે એઈઈ ઉચ્ચારણુ સ્પષ્ટ રીતે
બોલાય છે. માત્ર એ ઉચ્ચારણુમાં સહેજ યીજન્ટિક સ્ત્રુતિ-
બાર ('electrical accent') રહેવા પામે છે. આપણી
સ્વરનળીથી જન્મતા ઈઈ સંગીતમય અવાજને કાઢવા ઉપ-
રાંત સીસોદી કે સિસદારા પણ તે બોલાવી શકે છે. એટલું
જ નહિ, પણ સ્ત્રીઓના જેવા કોમળ કે પીરપચર્યા અડતલ
અવાજે પણ એ કાઢી શકે છે. જળી પ્રસાદે કે શબ્દમાર
દર્શાવવા માટે પણ તેમાં સમર્થ છે.

માણસથી પણ મોટું ફૂલ

તમને કદિ જાણ સરખો પાનું નહિ આવ્યા હોય કે
હિન્દિયાને કોઈ ખૂણે માણસ કરતાં પણ મોટું ફૂલ
થઈ હશે. પરંતુ કુદરતની અનેક વિચિત્રતાઓમાંની એ
પણ એક પ્રત્યક્ષ વિચિત્રતા છે એ ઉપરું ચિત્ર જોતાં જાણ્યો.
એનું વિચિત્ર ફૂલ સુમાત્રામાં થાય છે અને એની કીચાઈ
આઠ ફૂટ કરતાં વધારે હોય છે. એની મંધ બહુ બરાણ
હોય છે ને એનું છવન થોડાં દિવસોનું જ હોય છે.

ભારતીય સંવતો...

૯-કલચુરિ સંવત

કલચુરિ સંવતને 'ચૈદિ સંવત' અથવા 'ત્રૈલોક સંવત'
પણ કહે છે. કલિયુગ ચુરત, કૌલિય તથા મધ્ય પ્રદેશના
લેખોમાં એ મળી આવે છે. ચૈદિ દેસ (મધ્ય પ્રદેશના કચ્છ
ભાગ) પર શાસન ચલાવનાર કલચુરિ (કલ્ચ) વંશના કોઈ
રાજાએ તે આજ કયાંનું અનુમાન થાય છે. ડૉ. કીટલેર્નની
અલ્હદી પરથી ઇ. સ. ૨૪૬ના ઐતરસની ૨૬મી અર્ગાત
વિ. સં. ૩૦૬ના આરોગી શુદ્ધિ ૧૧થી એનો પ્રારંભનિશ્ચિત
રૂપે સ્વીકારાયો છે. આ સંવતવાળો પહેલો લેખ કલચુરિ
સંવત રચનો તથા અંતિમ લેખ ૯૫૮નો મળે છે. એ પછી
એનો અસ્ત થઈ ગયો.

નવી કેડીઓ

સેક્રેટો બાળકોનું એક દુઃખ કોઈ શાળાએ ? બાળકો ન્યાયે-
ન્યાયે ભગરોડો ખરીદે છે ત્યારે તેમાં આર નંખાવવા એમને
ખીજે જવું પડે છે; અને એ એક શોરી તકલિફ છે. કેઈ આર
નાખી તૈયાર ભગરોડાનો વેપાર શરૂ કરે ને ? ખૂબ ખર્ચો.

છત્રી મટનાં ગાથાંવાળી ચૂંકો પૂરું ફાડી નાખે છે; પણ
એને બદલે બેતરી બચેલી આમોફોનની પીતો સરસ કામ
લાગશે

ધૈર્યચન્દ્ર જુહા

વિકસતું વિજ્ઞાન

દશિયાના સમ સમાચારખાતાએ જલદેરાન બહાર પાડી
છે કે ત્યાંની ૪૬ કેમિકલ ઇન્ડસ્ટ્રીયરમાંના ની. ડીએન્ડા
અને તેના સાથીઓએ ઇપેન્ડાઇનમાંથી કપૂર બનાવી કાઢ્યું
છે. પણ એ પછથી એ વિજ્ઞાનીઓને જ એ બતાવ્યો
પહેલો યશ આપવા એ મથે છે એ માન આપવડાઈ છે.
ઈ. ૧૯૫૦માં કુદરતી કપૂરના બાવ રતલે ૭-૧૫ ટોનર જેટલા
ચડી ગયા, કેક ત્યારે ટું પાંચે એ ફેનમાં ડંપવાયેલું. પછી
તબાને પાછા પચાસ ટકા જેટલા બાવો ગચડાવી નાખ્યા
એસે દુ પાંને બતાવડી કપૂર સાથે હરીફાઈમાં બેલા રહેવું
મુશ્કેલ થઈ પડ્યું, પરંતુ છેલ્લાં પાંચ વર્ષથી પાંચ એ માન
એલે હાથ ધર્યું છે. ઇપેન્ડાઇનમાંથી કપૂર બનાવવાની
શક્યતાનું જ્ઞાન તો કેક ૧૮૭૩ સુધી જાય છે. એ સાતમાં
જર્મન થેકક શાસ્ત્રી ફિન્ડે એ શક્યતા સમજાવે ઇપેન્ડાઇનમાં
લાઇટ્સક્લેરિક એસિડ મેળવતાં એક પાસાદાર પદાર્થ મેળવી
શકેલો. એલે એ પાસા કપૂરના જ માની શીધેલા, પણ
ખરી રીતે તે બાર્નોફ ક્લોરાઇડ હતું.

આપણે પોતે-આપણો દેશ-આપણી પૃથ્વી

આપણા શરીરનું પૃથક્કરણ કરીએ તો એમાંથી ૫૬
ટકા એકલું પાળી જ નીકળે. હોદીમાં ૬૦ ટકા ખાખી હોય
છે, કલેલમાં ૬૬ ટકા ને સૌથી નક્કર ગણાતાં હાડકાંમાં
ય તે ૨૭ ટકા જેટલું હોય છે. બાકીનું સરીર ચૂનો, ફેરા-
ફેટ, એન્ઝાઇમ તથા જેને કક્કાળીને જલેટિન બનાવી શકાય
એવા ચીજો પદાર્થોનો બનેલો હોય છે. એ સમગ્રમાંથી
સાચાણિક વસ્તુઓ નીપલવવી હોય તો એક બુટકો
ગેનનેશિયમ, ૨ રતલ ખાંડ, સાત લાઠા સાબુ, ૨૦૦૦
લીંબા પળી બને એટલું ફેરાફેટ, એક નાનો ખેડ પોળી
શકાય તેટલો ચૂનો ને ગમ્યમ દહના જે ખીણ બનાવી શકાય
એટલું લોટું બની શકે, જેની કીમત માંડ પાંચ રૂપિયાની થાય!

અમેરિકન એકાદમી વાર્ષિક રિપોર્ટ ૧૯૦૦ રૂપિયાની
આવે છે, યુરોપિયન એકાદમી ૧૦૦થી ૪૦૦ સુધીની,
ત્યારે હિંદી એકાદમી માત્ર ૪૫ની!

શબ્દકોશમાં પૃથ્વીનું એક નામ 'અવધા' પણ મળે
છે, પરંતુ એ તો સંકેતે ૬૮ માઈલ એટલે કે દરેકજ
૧૬,૦૧,૬૦૪ માઈલ ચાલતી રહે છે!

કહેવત કથન અને કવિતા

મધ પળ પાછી ન આવે
જે શાય યાજી તે ન શાય નાજી
ધા બહોયો તે બવ બહોયો
અવસર મથે બુધ કયા કરની ?

ક

એવન સધ તે સાંપડે, ગયાં વળે છે વહાણ;
જત અવસર આવે નહિ, ગયા ન આવે પ્રાણ.
નર તે ચતુર સુવણ, સર અવસર ચૂકે નહિ;
અવસરનાં બેધાણ, રહે ધણા દિ રાજ્યાણ.

નવાં પુસ્તકો

પ્રભાનાથને કાવ્યકુસુમાંજલિ: લેખક-શંકરદાસ,
પ્રકાશક-નામદાન કેશરભાઈ, પાલીતાણા; ચરણુરજ: લેખક-
નીકે દેસાઈ, પ્રકાશક-જયની દેસાઈ, અતિરેખા કાર્યાલય,
પીપલ્સ બેંક બિલ્ડિંગ અમદાવાદ, ૦-૮; મુજરાતનો જય:
લેખક-અવેરચંદ મેઘાણી, પ્રકાશક-ફૂલછાબ કાર્યાલય રાણપુર,
૧-૮-૦; સોહાગમ્: લેખક-પ્રકાશક-હાનાસાહ દસપતરાય
કવિ, એલિસપુલ અમદાવાદ; એમાં શું? લેખક-અપિનાથ,
પ્રકાશક-પ્રેમનિ સાહિત્ય મંદિર, રાજકોટ, ૨-૦-૦; એપ-
રેશન કોનું? લેખક-પ્રકાશક-પ્રાણછવન મહેતા, ૦-૮-૦;
Basic step by step Pt. II, ૦-૪-૦; Do, Pt. III, ૦-૬-૦;
બેકિડ ઇંગ્લીશ બાપાશેરી ભાગ ૨, ૦-૪-૦, એન, ભાગ ૩,
૦-૬-૦, સીના પ્રકાશક-Basic English Class, Lathi
(Kathiwari); ગોળીબારની છુસાફરી: લેખક-પ્રકાશક-
હંસા મહેતા, હીનનો બેગસો, કિંગ એટવર્થ રોડ મુંબઈ-
૧૨, ૧-૮-૦; રાજા રામભોહનરાય, ઇન્ધરચન્દ્ર વિદ્યા-
સાગર, મહાદેવ ગોવિંદ રાનડે, સર ફિરોજસાહ
મહેતા, મુદેન્દ્રનાથ બેનરજી, લોકમાન્ય ટિળક,
રવાઓ શ્રદ્ધાનંદ, સર જગદીશચન્દ્ર બોઝ, પંડિત
જોતીલાલ નહેરુ, લાલા લજપતરાય, ગોપાળ કૃષ્ણ
ગોખલે, દેશબંધુ દાસ (કિરોર ચરિત્રમાળા ગ્રન્થ ૩,
હિંદી મહાજનો) લેખક-રસુલઆદ ન. વહોરા, પ્રકાશક-ચરિ-
તર એન્સુકેશન સોસાયટી આમંદ, દેરેની ૦-૨-૦, આખું
ગ્રન્થ ૧-૮-૦; બીનું મૂંઝવણકામ: લેખિકા-શ્રીમતી રાહી
ઓરી, પ્રકાશક-હીરજીભીજ વાત્રંબીઆ, વનમગર, ૧-૪-૦.

હિંદના એક વખતના વાઈસરૉય લૉર્ડ આર્લિન (જે હાલ
બ્રિટનના પરદેશમંત્રી લૉર્ડ હાશીફાસ છે) એક યહૂદી
જવાહીરા પુત્ર છે અને તેમનું અસલ નામકકુસ આઈઝકસ
છે. ચૌદ વર્ષની હમરે એમણે હરિયાનો પ્રયાસ એટલો અને
એક વહાણમાં નોકર સધ કસકતા સુધી આવી ગયેલા. ત્રીસ
વર્ષ બાદ એ જ બંદર પર તોપોના નાદ સાથે તેમણે વાઈ-
સરૉય સઈને ખત મૂક્યો.

૧૦ અક્ષરકથાઓ	૦-૫	૭૩ બકોર પોલ-૬	૦-૩
ચોથું ગુરુ	૩૧. આ.	૭૪ " -૭	૦-૫
૧૧ રથુ સરદાર	૦-૫	૭૫ આતશખાલ	૨-૦
૧૨ બકોર પોલની બીજી વાતો	૦-૪	૭૬ શાલિવાહન	૦-૫
૧૩ ગીત ગમ્મત (રમુછ કવિતા)	૦-૩	૭૭ ચુચુની ચતુરાઈ	૦-૩
૧૪ માલિયાનું મંડળ	૦-૩	૭૮ બકોર પોલ-૮	૦-૫
૧૫ બકોર પોલ-૩	૦-૩	૭૯ " -૯	૦-૫
૧૬ કીર્તિસ્તંભ-૨	૦-૪	૮૦ " ૧૦	૦-૫
૧૭ સંતાકુકરી (ગમ્મત દ્વારુ)	૦-૪	પાંચમું ગુરુ	
૧૮ મુગધિકા-૧	૦-૩	૮૧ પતંગપાથી	૦-૫
૧૯ " -૨	૦-૪	૮૨ બકોર પોલ-૧૧	૦-૪
૭૦ બકોર પોલ-૪	૦-૪	૮૩ " -૧૨	૦-૫
૭૧ હુન્નરિકા	૦-૪	૮૪ " ૧૩	૦-૬
૭૨ બકોર પોલ-૫	૦-૫	૮૫ " ૧૪	૦-૩
		૮૬ " ૧૫	૦-૪

૮૬ પુસ્તકોની કુલ કિંમત રૂ. ૨૬-૮-૦ ટ. ખ. જુડું

ગાંડીવ કુમારમાળા : શૂરાતનનું સાહિત્ય

ગોરીલાનો પ્રેમ	૦૥	♣	પૂછડિયાના પ્રદેશમાં	૦૥	♣	શિકારિકા	૦૥
ગેબીચ્છટિ ૧-૨	૨)	♣	શિકારિકા-૨	૦૥	♣	ચાંદા પર ચડાઈ	૦૥
આફતે મહા	૧)	♣	મોતના પંજમાં	૦૥	♣	ચીજુગારી	૦૥
લલ્લુ	૦૥	♣	સંકટની ચોધમાં	૧)	♣	જોતીઓ સરદાર	૧૥
માયાવી દેશ	૧૥	♣	ટાંગી અને બીજી વાતો				૦૥

પંદર પુસ્તકનું ગુરુ : બાર. રૂપિયા : : ૮પાલ ખર્ચ જુડું.

ચાલો
મજવીએ

મજવવા લાયક
નાટકનાંટિકાઓનો બકોર

ભાગ ૧ થી ૧૨

આખા ગુરુના રૂ. ૭૥ : : ટ. ખ. જુડું.

અડધી કિંમતે :

ગીતાંજલિ ૧૥ — ઘોડાચોર ૦૥ — અપ-
વાચકો આરોગ્ય રાં — પલટાતો સમાજ
૧૥ ♣ પાટની ચાર ચોપડીઓ રાં — માં

૦-૭-૦ ૮પાલ ખર્ચ સાથે કિં. ડા નો મ. ઓ. કરવો.

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર : : સુરત અને બધા બુકસેલરો

ગુજરાતી શોર્ટહૅન્ડ

એક જ લેખક શ્રી હરિકૃષ્ણ વ્યાસની રચેલી
બે ભુદીભુદી પદ્ધતિઓનો પરિચય

જેનાથી વધુ સંપૂર્ણ કોઈ પદ્ધતિ શક્ય નથી એવી

ગુજરાતી લઘુલિપિ

કાંડન આઠપેટ. પૃ. ૬૬+૧૦

કીમત ત્રણ રૂપીઆ

૨૭. પોસ્ટેજ છ આના

ચાર વર્ષ પહેલાં ગુજરાત પાસે કાંઈ શોર્ટહૅન્ડ પદ્ધતિ ન હતી; અને તેથી પ્રેસ રીપોર્ટરો, વકીલો, કોન્ટેબલો, મંત્રીઓ, ગુમાસ્તાઓ, વિદ્યાર્થીઓ એ બધાને માપણો, જુબાનીઓ, અહેવાલો, કાગળો, મોંઘા વગેરે લાંગીતૂટી ભાષામાં લેવાની દુશ્વર પડતી. આખરે, આ લેખકે એક ફસકાનો પરિશ્રમ ઠાવતોને આ લઘુલિપિ ચોટ. એને ચોખવામાં, સિદ્ધાંતની રજુઆતમાં, આલેખનમાં, છપાઈમાં

અને સરળ શિક્ષણ માટેનાં બધાં કપાળોમાં એવી સંપૂર્ણ બનાવી, કે જ્યારે અમદાવાદમાં સાહિત્ય સંઘના કપડાંમાં આવી ચાળીએક યુવક યુવતીઓ માટે પંદર દિવસનો એક તાલીમવર્ગ ઝોકવાયો, ત્યારે શીખનારાઓના એકેએક પ્રસન્ન હૃદયે એ પુસ્તકમાંથી જ દારી બતાવી લેખકે બધાને આશ્ચર્યમુગ્ધ બનાવી દીધા.

‘પણુ એવી સંપૂર્ણતાની કદર કરવાનું જેલું જેમની પાસે ન હતું એવા ઘણાને એ પુસ્તકની ચોખનાબદ્ધ રચના અને સુસંગત છપાઈમાં અપરાપણાનો ભાસ મથે. લેખકને મથું કે સંપૂર્ણતા માટેના પોતાના આમલમાં ચોખર બાકાંદરી લાગી મધ છે, કેમકે બેદરસરીતી લખાણોમાં અને કંઠમાં છપાણોમાં પાઠ્યપુસ્તકોથી ટવાણેલા ગુજરાતના નાકને આ સંપૂર્ણતાની વાસ બદલ કેમ પડતી હતી. એટલે લેખકે લઘુલિપિનું કપરનું બધું ચણતર એકત્રપાટ કઢાવી દઈ. જટલી લેખન-કળાનાં પાયાનાં તરવો જ માત્ર એકઠાં કરી, એક નવી ‘શીઘ્રલિપિ’નું આયોજન કર્યું. અને પરિણામે આ નવી પદ્ધતિ એટલી સરળ બની કે પહેલી અંગ્રેજી બહુતા બાળકને પણ તે શીખવી શકાય, અને છતાં તે સચોટ એવી રહી કે એ જ લિપિથી લેખકે ચાળીસ જેટલાં ભાષણો કઠારી એની કાર્યસાધકતા પુરવાર કરી આપી. (એ ભાષણોનું એક પુસ્તક પણ લાઠી સાહિત્યવળા તરફથી બહારપરી ચૂક્યું છે.) તે જેવાથી વધુ પ્રતીતિયરો.

જેનાથી વધુ સરળ કોઈ પદ્ધતિ શક્ય નથી એવી

ગુજરાતી શીઘ્રલિપિ

૭૭૪-૨૧ ૨૧ X ૬

કાંડન આઠપેટ. પૃ. ૧૨.

૮.ખ. સાથે કીમત નવ આના

આમ એક પદ્ધતિ સર્વોત્કર્ષપૂર્ણ છે, બીજી સ્વયંસંપૂર્ણ છતાં અત્યંત સરળ છે. એક જ લેખકને હાથે તૈયાર થઈ હોવાથી અને પદ્ધતિઓ એકબીજાને સમજવામાં તેા અવરથ કપયોગી થવાની જ. પણ એ સિવાય બનેને એકબીજીથી સ્વતંત્ર પદ્ધતિઓ તરીકે પણ કપયોગમાં લઈ સમજો, અને એ જ રીતે તેઓ અભ્યાસ પણ થઈ શકશે.

પ્રકાશકે • કુમાર કાર્યાલય ૧૪૫૪ રાયપુર • અમદાવાદ

રસથી વંચાતાં એ પુસ્તકો

એમાંનું એક 'અજંતાના કલામંડપા' તો ગુજરાતી સાહિત્યમાં આજ સુધીમાં અજંતાની કલા પર થયેલું પહેલું જ પ્રકાશન છે; અને વિગતમાં, વિવેચનમાં, વિવિધતામાં તેમજ વિપુલતામાં, એટલી ક્ષીભતમાં એની તોલે આવે એવું એક પણ પ્રકાશન બહાર પડ્યું નથી. શ્રી રવિશંકર રાવળ જેવાને હાથે લખાએલા પરિચય લેખવાળું આ પુસ્તક, ૬ ત્રિરંગી ચિત્રો, ૧૬ પાનાં બરીને અસંખ્ય આલેખનો તથા ફોટોગ્રાફ અને લખાણને પણ પાને પાને અજંતાનાં શોભનોનાં રેખાંકનોથી ભરપૂર છે. ફોટો રૂપિયા (ચોરોજ જુદું)ની ક્ષીભતમાં આટલી પ્રચૂર સામગ્રી આજ લગી હિંદ બરમાં આ વિષય પરના કોઈ પણ પ્રકાશને આપી નથી.

બીજું પુસ્તક 'અજવાળી રાત' તો ઘરેઘરનું માનીતું થઈ પડે એવું પુસ્તક છે. માનવ હૈયામાં રસ, કલ્પના અને સૌંદર્યનું સામ્રાજ્ય જ માવતી બિજગી મધુરી અજવાળી રાતની પંદર તિથિઓ સમી પંદર સુંદર વાર્તાઓ એમાં છે. માત્ર કુમાર-કિશોરો જ નહિ પણ ઘરનાં તાનાં-મોટાં, સ્ત્રીજન-આમજન સૌને રસ, વિનોદ અને વિચારો આપે-એવી મનોરંજક પંચાણકારક અને સરળસુખી વાર્તાઓનો એ સંગ્રહ એવાંજ વિવિધરંગી ચિત્રો અને મનોરંજક રૂપરંગની સન્નવટવાળો છે. ક્ષીભત એ રૂપિયા ચોરોજ જુદું.

તમારા ઘરની ભીંતો તપાસો

એના પર શું છે? કાં તો મકતિયાં કેન્ડેસો! કાઈ જાન્ડી કે સીગારેટની બંદેશત કરતાં અસંકારી કુરૂપ ચિત્રો! પર-દેશનાં સ્ટિપ્સોન્ડર્સ અને મકો-કાનોનાં અથવા રાગઓ ને રમણીઓનાં ચિત્રો! અથવા આપણી પુરાણકથાઓ અને દેવદેવીઓનાં ભદ્રાં ચિત્રો! પણ આપણા દેશજ મંદકારોને પોપતી ને રસપ્રતિને વિકસાવતી જાંતી અને માર્ચિક કલા-ફેટલાંના બદમાં છે... એવી કાળ-મય વાતાવરણ જગવતી, ન-ચનાબિરામ કલાનાં છ સુંદર સુન્દરાં રંગચિત્રોનો એક સરનો 'ગોઈશાનિયો (સંપૂર્ણ) 'ગુજરાત કલાકલાપ' નામથી કુમાર-કા-ચોરોજે બહાર પાડ્યો છે. રૂપિ-શંકર રાવળ, કનુ દેસાઈ, રવિ-કલાત્ર પરીખ, સોમાલાલ શાહ અને જગન્નાથ ભટ્ટવતી ઉત્તમ કલાકૃતિઓ ચૂંટીને એમાં સંપ-રેખી છે. પ્રત્યેક ચિત્ર ૧૪x૧૨ સેન્ટીમીટરનો છે. કોઈ કોઈ પર, મુદી સફાઈ, ગેટી મેકઅપ, રીતે, રંગીન છપાઈમાં છપાઈ છે. 'માથિ' એ ચિત્રોનો હોને એના આસપાસ કલાકરોનાં ટૂંક પ-રિચયો પણ આપેલા છે. ક્ષીભત માત્ર એક રૂપિયો. પો. જુદું.

કુમાર કાર્યાલય • ૧૪૫૪ રાયપુર • અમદાવાદ

ભિગતી સુવારને મંગળમય કરતાં પ્રભાતિયાં,
જામતી બપોરને મીઠી બનાવતાં શૃંગાર પદો,
ઘેરાતી સાંજને સૌરભદ્રંતી કરતાં ભજનો

આજ મઢીઆથી જોણે

ગુજરાતનાં છવનમૂળમાં સીંચ્યાં અને
ગુજરાતનાં નરનારીને રસમમૃદ્ધ કર્યાં

એ... હરિના ભક્ત

ન રસૈયા... ન

પ્રકાશ

પિક્ચર્સ

સહયન કરે છે.

આ માસમાં દિલ્લિનનાં થીએટરોમાં રજુ થશે

અટાકાશે

વિપ્રપૂર્ણ પાગનીના

દુર્ગાબાઈ ખોટે

રામ મરાઠે

૫ ઔધકર - પાંડે

વિમલા વસિષ્ઠ

અમીર કલ્યાણકી

બેબી દલીરા

અ

દિગ્દર્શક - વિજય ભટ્ટ

કથાલેખક - મોહનલાલ દવે

કલાનિર્દેશક - કનુ દેસાઈ

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વખીદો અને બીજા મજબૂત કામ કરનારાઓને એના સેવનથી અત્યંત મનુષ્યો પામી શકે છે
નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાજાં નખખાં-સખખાં સ્ત્રી-પુરુષ, સૌ કોઈ એનું સેવન કરી શકે છે

તમે વાપરી જોયું છે?

કેસરી જીવન અંડુ

મહારસાયન

રસસિદ્ધર, અબ્જક, કેસર, કસ્તુરી અને બીજાં દીપન, પાચન,
તથા પૌષ્ટિક ઔષધ મેળવી લીલાં રસદાર આમળાંમાંથી બનાવેલું
મુશોભિત મુલાસિત સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક ચાટણું

તેનું નિયમિત સેવન
લાંબું આયુષ્ય તથા સારી
રમણશક્તિ આપીશરીરમાં
બલ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે.

કર્મિત
પા રતલના પોટનો રૂ. ૧૧
અરધા રતલના પોટનો રૂ. ૬
એક રતલના પોટનો રૂ. ૫

કારખાનું:
સયાનીરોડ
મુંગાઈ-૩૩

અંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ. મુંગાઈ-૨
અમદાવાદના એજન્ટ ભોગીલાલ શ્રવણ. ગાંધીરોડ

ફુલન:

મુતી મહાજનવાડી

મુંગાઈ-૨

ગોરુંદર આપની વખતે, તબીબજનર 'કુમાર'માં વાંચી લેતી એટલું જણાવજો.

“લ્યુનેગોન”

માંડપણ, મગજની અસ્થિર હાલત, મગજનો બોલો, ઊંઘતું ઊડી જવું, ન્યુરેરેયનીઆ, ફેફરાનો રોગ, હિરેટીરિયા, મારફાઉલ્યું ગાંડપણ, ભારે લોહીનું ઘળાણ અને મગજ તેમજ જ્ઞાનતંતુઓને લગતાં સર્વે દુઃખદરદે માટે અચૂક ઇલાજ

‘લ્યુનેગોન’ (Lunegon) હાલના તબીબી વિજ્ઞાનની એક અદ્ભુત શોધ છે. હિંદમાં આ લૂની અને ભૂમીની શોધ પહેલવહેલી દાખર કરવામાં આવી છે. આખી દુનિયામાં રોકરો, હોટપીટરો, ગાંડાઓનાં દવાખાનાં ‘લ્યુનેગોન’ નો સંજ્ઞતાપૂર્વક ઉપયોગ કરી રહ્યાં છે. છેલ્લાં ૬૦ વરસો થયાં લાખો દરદીઓ આ સમબાણ ઇલાજથી સાજા થયા છે. ગાંડપણ માટે તે એક અદ્ભુત સમબાણ ઇલાજ છે અને ગમે એવા અધરા દેસોમાં પણ તે તુરત અસર કરે છે. તેમાં લ્યુમીનમ, ક્લોરલ હાયડ્રેટ, પોટાશીઓ બ્રોમાઇડસ, ઓપીઅમ, મોરફીઆ, લેનથેન વગેરે જેવી તુકસાન-કારક અને અશક્ત બનાવતી દવાઓ આવતી નથી. આ નવદુધ ટીકડીઓ મગજની અસ્થિર હાલતને તુરત જ ફર ફર છે અને સારી ઊંઘ લાવે છે. માત્ર ૧૦ થી ૨૦ મિનીટમાં જ મગજનું સમતોલપણ લાખી તમેને સક્તિ અને થોડા જ દિવસમાં નવી નિદ્રા બને છે. આધુનિક ઇવનની બેબજ મનને પ્રમિત બનાવે છે માટે તેમાંથી મુક્તિ મેળવવા ‘લ્યુનેગોન’ (Lunegon)ની એક બાટલી હંમેશાં સથે રાખો. ભારે લોહીનાં ઘળાણ (High Blood Pressure) માટે પણ આ ઘડાન અદ્ભુત દવા અજમાવવાની અમુક્ય તક જની કરશે નહિ.

ક્રીમત ૫૦ ટીકડીની બાટલીના રૂ. ૪ સઘળા દવાખાણાઓ પાસે મળે છે અથવા હાર્નબીરો-લોહીઝેકની સાથે હેરિંગ ઍન્ડ કેન્ટ પોસ્ટબાંકસન, ૩૨૩ હોટ મુંબઈ ૨ મુંબઈના સળ ઍજન્ટ : પી. એમ. ઝવેરી ઍન્ડ કું. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ મુંબઈ-૨

ગુલો પોલા

એક નવું પ્રકાશન

કુમાર કાર્યાલયે તાજેતરમાં-અઈ રીવાળાએ જ એ બહાર મૂક્યું છે: પોતાના છેલ્લા આઠ સેકાના ઇતિહાસમાં આજે એથી વાર પાદાકાન થયા છતાં ને દેશ દહ પાણ દતપ્રાણ મળ્યા નથી એ પોલાંડને એના અગર ઇવનની માત્રા પાતાસાઓમાંના એક, ત્યાંના એક કવિ ગિતરુકિયેવિચતાં ‘ક્રોમિયન લોનેટસ’ યુરોપતા સા-લિત્યમાં અખૂમતી કાવ્ય-કલ્પની બજાય છે. આપણા લબ્ધપ્રતિય

યુવાન કવિ કુમારોર જેવી જેવાને દાંધે એરી ચીજનો અનુવાદ થયો છે એટલી જ હપીકત એ નવા પ્રકાશનનો પરિચય દરાવવા પુરતી છે. પણ એની સાથે એક બીજાં એ આકર્ષક વાત છે: એ લોનેટના પા-ની સાથે લોનેટના બંધારણ, તથા તેના ઇતિહાસ વિષે એક વિસ્તૃત, મુશ્કિલ અને એવો આધારબૂત નિબંધ આપ્યો છે ને લોનેટના સર્વાંગીણ પરિચય માટે માત્ર કુમાર કાર્યાલય . ૧૪૫૪ રાયપુર . અમદાવાદ

કવિઓ અને કાવ્યસિકાને જ નહિ, પરંતુ કાવ્યસાહિત્યના વિ-છાર્થિઓને પણ અબ્યાસનું એક અનિવાર્ય સાધન થઈ પડશે. એ વિરતીનું નિબંધ તથા દેશવ સાહિ-ત્યના એ એક કવિના પરિચય સાથે એરી પાનાના એ લોનેટ-સમુદ્ધની ક્રીમત રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટેલ ૦-૧-૬ બધા ભૂમીતા મુદ્રેશવરો પાસેથી કલકત્તામાં એચ.કે. મેથાસીને ત્યાં

બાવીસ વાર્તાઓ

દસ મર્મીળા હાસ્યની અને
બાર મત્ત પ્રણયની

...

ગુજરાતના શરૂઆતના
નવલિકાલેખકોમાં
જે મોખરામાં પ્રકાશ્યા તે
'મલયાનિલ'ની જો કૃતિઓ

...

શ્રી રવિશંકર રાવળ, કનુ દેસાઈ,
રસિકલાલ પેરીખ અને
સ્વ. ત્રિભુવન પટેલનાં ચિત્રો સાથે
સુંદર રૂપરંગમાં: કી. રા. ર)પો.લુદું

ગોવાલણી

અને બીજી વાતો

કુમાર કાર્યાલય - અમદાવાદ

અંબાપર્મા-આર. આર. કોળાની કં. અને સિદ્ધ સાહિત્ય ભંડાર, ડિ. સ્કીડ

પાંચ અનોખાં પ્રકાશનો

અજવાળી રાત

ધરનાં નાનાં મોટાં સૌને, — સ્ત્રીઓને
અને માનવોને મુહૂર્ત-રસમાં ખેંચી
રાખે એવી, વિનોદ અને વિચાર
આપતી, આપણી અનોરમ અજવાળી
રાતની સમૃદ્ધિ સમી પંદર રસમરી
વાર્તાઓનો સંગ્રહ. દોઢરો પાનાં
બેરંગી પૃષ્ઠ સુંદર ચિત્રો. બે રૂપિયા

અજંતાના કલામંડપો

દુનિયામાં અનન્ય માણતાં એ ગદ્ય-
ઓમાંનાં ચિત્રોનો સ્વિશંકર રાવળ
કરાવેલો પરિચય: ૯ ત્રિકેત્રી તથા ૧૬
પાનાં ભરીને સાદાં ચિત્રો તથા ફોટો,
અને પાનિયાને ફેખાંકનોથી ભરપૂર.
આટલું પ્રચૂર છતાં આટલું સસ્તું પ્રકા-
શન હિંદુસ્તાનમાં બીજું નથી. દોઢરૂપિયા
એજંદબની હિટી આવડતિ: અજકિમતે.

કુમાર ૧૦૦મો અંક

સરકારની જાહેરાતોમાંથી હવે મુજબ એલો
૧૬૦ પાનાં ભરીને, સિદ્ધ હસ્ત લેખ-
કોના સુનંદા અને ચિત્રમય પૂર લેખો,
વાર્તાઓ, નાટકો, દુષકાઓ, તેર ત્રિ-
શી અને અનેક સાદાં ચિત્રોથી સમર
સામગ્રી મળે મોટા ફળગર યુગવર્તી
એક. ધરાડેલી કીમતે. બે રૂપિયા.

ગુજરાતી લઘુલિપિ

ગુજરાતી શૌર્ય હૈન્ડ વિશેનું સૌથી
અદ્યતન, સંપૂર્ણ શાસ્ત્રીય ઢબનું, સરળ
અને શીખનાર માટે ઝીણામાં ઝીણી
રચનાઓથી ભરપૂર નવું જ પુસ્તક.
રીપોર્ટરો, પોલીસો, સહેલરીઓ, ગઠ-
પી પત્રવ્યવહાર કરનારાઓ, સૌને
અગર એવા યથા હિંચના ઉગતા યુ-
વાનોને તે ખાસ ઉપયોગી - રા. ૩

ગુજરાત કલાકંલાપ

ગુજરાતના નામકિત ચિત્રકારોની
કલમનાં, લાચી સંસ્કારી કલાની વા-
નગી રૂપ, છ સુનંદાં રંગીન ચિત્રોનો
સંપુટ. ૧૧૫૧૧નાં માપનાં આઈકાર્ડ
પર છાપેલાં દેખ માટે તૈયાર, માત્ર
એક રૂપિયામાં આવ્યાં રંગીન ચિત્રો
આટલાં સસ્તાં કોઈએ આપ્યાં નથી.

બધાં પુસ્તકોમાં ચોસ્ટેજ લુદું ગણવાનું છે

કુમાર કાર્યાલય ૬૪૫૪ - રાયપુર અમદાવાદ

અંબાપર્મા-આર. આર. કોળાની કં. અને સિદ્ધ સાહિત્ય ભંડાર, ડિ. સ્કીડ

કુમારભાઈનાં સર્વે લખાણો, ચિત્રો તથા ફોટોગ્રાફો કોપીરાઈટથી રક્ષિત હોઇ તેનો ઉપયોગ થઇ શકશે નહિ.

આ ઑફીસી છુટક
ફીસત રૂ. ૨-૦-૦

ગયા ૧૦૦મા ઑફીસી
ફીસત રૂ. ૨-૦-૦

બંને ઑફીસી સાથે
ફીસત રૂ. ૩-૮-૦

લવાનમઃ લવન્યુ. મો.
ડિસે. ૪૦ માટે રૂ. ૧.
ઓગસ્ટથી ડિસે. '૪૦
માટે રૂ. ૪. ઑગસ્ટ-
થી ડિસે. '૪૧ માટે રૂ.
૬. બીજી કોઇરીતે લેવે
માલક નહિ મોંઘાય.

ચિત્રો

મારગ્યને પલટા (ચિત્રેલી) ત્રિચુલાનીત પંચેલી મુખચિત્ર
'પ્રવાસી' આયક " રવિકશર મ. રાવળ ૩૧૨
આલ-પરતીનો ઉપાસક " ઇમનલાલ ભટ્ટ ૩૨૦
મધુન્યુલ " કવિ દેસાઈ ૩૨૮
ધરનો પોપટ " રસિકલાલ પરીખ ૩૨૮-૬
વિકાસિપત્ની કંણા " પ્રવીણ ગજરવાની ૩૪૪
રામરમણી (દિરંગી) (સિંગિંગ ગ્રુપચિત્ર) કચાદોરીઆં ૩૩૧
ગણગો " સોમાલાલ સાહ ૩૩૭
પશિની " ગયત્રીનાથ દાપુર ૩૪૪
વનરાયણો " વિનાયક પંડ્યા ૩૬૮
ચિત્રપોથીનાં પાનાં રવ. હરિવરન ભટ્ટ ૩૨૮-અ
કાપણી (હીનોકંટ) કુ. સુરેશચાનેન બચેકા ૩૨૬
પશિની (પ્રચિત્ર) યજ્ઞેશ્વર શુક્લ ૩૬૫
ગુણાનું એક દશ્ય કૃષ્ણાણ આરા ૩૭૭
હિન્દી મુખપત્રિઓ (ફોટો) નવીન ગાંધી ૩૭૩
૩૫૧મરી ઉપયુર " આબીડમિયા સેવક ૩૪૫
લેડિયાં " પ્રાણલાલ પટેલ ૩૬૬
ધરઆંગણું " શ્રીદામ ભટ્ટ ૩૭૬
રામભદ્રેલનો કુંડ " ભોમીલાલ મિસ્ત્રી ૩૮૪
કુમારનું કંઠેર યકનારાઓ " મગનલાલ ભાવનમરી ૩૮૫
વિવિધ દેશની પ્રાણી-ટિકિટો હરિલાલ વૈકરનો સંગ્રહ ૩૨૧
ફોટોગ્રાફી ઠરીકાઈનું પરિણામ મુખચિત્ર પાછળ

કોઈયે

અનીત ઉમાસંકર ભોળી ૨૮૬
બે મુખકો 'રોય' ૨૬૩
ભાલના પ્રદેશ પર ઉનાળાની રાત 'સ્વપ્નસ્વ' ૨૬૮
મંગળ નિમિર 'રનેકારમિ' ૨૬૬
આપડગ્રાસ સંતજનને પત્ર બ. ક. કોઠાર ૩૦૨
ગમનવામીને મુન્દરમ ૩૦૮
નાવડી મારી અનુભવાલ અવેરી ૩૧૭
મર્મ દેશજીલ પરમાર ૩૨૫
કાન્તિ-મણાણ કાલિદાસ ભાવળ ૩૨૭
ગર્તા દેવજી રા. મોદા ૩૨૮-અ
મિત્રને લલિતાર બ. ભટ્ટ ૩૨૮-ક
બનાવડી કૃષ્ણોને પ્રવૃત્તિ પાર્શ્વ ૩૩૧
ભપુનિ 'પ્રતીપ' ૩૩૨
ત્યાગવીર રાજેન્દ્ર સાહ ૩૫૦
બીચારી સમૃદ્ધિ તારામેન પંડિત ૩૫૮
ગુર્જરભૂમિ રામપ્રસાદ શુક્લ ૩૬૧
આન દિવસનું વર્ષ તનુજા ભટ્ટ ૩૭૧

ગ્રીન

ધરઆંગણું
સમયને સંજોગન
છાને—
મમ દીપ પેરનું

રાસિવદના માનિક ૩૭૭
અરોહ હર્ષ ૩૭૬
'ખીલ' ઉટલ
મુશીકી દાપુર ૩૬૦
'મોહિનીયન્દ્ર' ૩૬૧

વાર્તા-નાટક

ઉત્તર બહાર
મગમાળા
તાનિયો ભીલ
પાળિયા (નાટક)
ભટ્ટ શાહી
હિંદુ મુન્ડ
તોફાની

ઉમાસંકર ભોળી ૨૬૬
પનાલાલ પટેલ ૩૦૪
'ધૂમકેતુ' ૩૧૨
અવંતી દલાલ ૩૧૮
રમણલાલ મોની ૩૨૬
મંજુલાલ ર. મજુર ૩૭૦
ધરવંત શુક્લ ૩૮૦

લેખો

કુમારવિહાર
તરુણ મિત્રોને સ્વચિત્રવાચન
ઉત્તર ગુજરાતનો પ્રાણિસમુદાય
કચ્છનું રણ
ચિત્રપ્રિય
સેન પ્રીતમલાસ
અલ્પોડાનું કસ્ટોન્ડ્ર
ગુજરાતનું મહિમા-રનોત
બે ચિત્રો
ભાતકાન્થરાસપ્રવેશિકા

રસિકલાલ ઠા. પરીખ ૨૬૨
નિહાલસ દેશીક ૨૬૪-૬૫
'વનચર' ૩૧૩
રામસિંહજી રાહ ૩૩૭
દત્તાત્રેય બા. કાલેશ્વર ૩૪૫
મુરેશ દીપ્તિન ૩૪૭
હરિપ્રસાદ મ. દેસાઈ ૩૫૨
દેસાઈ વાલજી ગોપલિંજી ૩૬૦
દત્તાત્રેય બા. કાલેશ્વર ૩૬૩
નરજીલાલ જી. બ્રુચ ૩૬૫

પેડાં

દીવનો અનીઓર
ચળારકિયા
કેદલાક પચિયો
ચિત્રપ્રિયેલી કંણા
ભેડણીની સંકેતી ચાલીઓ
કારસી સાહિત્યની વાનગી
ગુણસમીક્ષા
લખનું છોડા

ર. મ. રા ૩૬૬
ર. મ. રા. અને ભોમીલાલ શાહિસા ૩૭૪
કાર્મ પંડારાવળા ૩૭૮
કૃષ્ણવરામ કા. રાસેલી ૩૮૪
નરીમાન સો. ગોળવાળા ૩૮૮
૩૬૨
૩૬૮

વિષામો

મારી નજરે
મંડીનાં પાન
આ મહિનો (ઓગસ્ટ) ઉનિડારાનાં
ફોટોગ્રાફી ઠરીકાઈનું પરિણામ
મગમાળા ગોળા
આપડકરી
કેતનું પાનું

ર. મ. રા. ૩૭૦
૩૨૨
૩૫૬
બલવન ભટ્ટ ૩૮૩
૩૨૮-૬, ૩૫૧, ૩૬૨, ૩૬૪, ૩૬૬
૩૬૮
૪૦૬

મહાગુજરાતનું માનીતું માસિક

શારદા

તંત્રી: બેકુલદાસ દારકાદાસ રાયચુરા

ગુજરાતી માસિકોમાં 'શારદા' કંઈ રીતે બાત પાડે છે?

'શારદા' એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે જે દર મહિને બે ત્રિંગળાં ચિત્રો આપે છે.

'શારદા' એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે જે સોરઠી લોકસાહિત્યની રસકંડાણુ માટે સુપ્રસિદ્ધ છે.

'શારદા' એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે જેના તંત્રી અંક, નવલિકા અંક, લોકસાહિત્ય અંક, પ્રૌદ્યર અંક અને દીપોત્સવી અંક માટે હજારો લોકો દર વર્ષે રાહ જુએ છે.

'શારદા' એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે જે શિષ્ટવર્ગ અને આમવર્ગના સાહિત્યનો સુમેળ સાધે છે.

'શારદા' એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે જે દર વર્ષે સોરઠી ઇતિહાસની રા. રાયચુરાકૃત નવલકથા આહકોને ભેટ તરીકે આપે છે.

'શારદા' એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે જે રાજના એક પૈસામાં સાહિત્ય અને કલાનો રસધાળ દર માસે તમારે ત્યાં પહોંચાડે છે.

'શારદા' સતંત્ર વર્ષથી પ્રગટ થાય છે. તમે એના આહક થયા હશે જ. ન થયા હો તો નીચેના કોઈ પણ સ્થળે આજ ને આજ ખગર આપો એટલે 'શારદા' શરૂ થશે.

૧૯૪૦-૪૧નું ભેટ પુસ્તક રા. રાયચુરાકૃત 'નવલખ સોરઠ' ખગાર પડી ચૂક્યું છે.

વાર્ષિક લવાજમ:
હિંદમાં રૂ. ૬-૮-૦
પરદેશ શિર્ડીમાં ચોરૂ

'શારદા' કાર્યાલય,

લીમગણેશ, રાયચુરા-વડોદરા

પુસ્તકાલય મહાયક સહકારી મંડળ લી., વડોદરા.

આર. આર. શેઠની કંપની બુકસેલર્સ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ,

મુંબાઈ નં. ૨.

કુમારો માટે પ્રાણુવાન નવાં પુસ્તકો
પોતાના બાહ્યને છત મેળવી જેણે જન્મત
ઉપર શાસન રચાયું. જેના નામ માત્રથી
ત્રાસ, ભય, દુઃખ અને કારમા આક્રમણની
ત્રાસદાયક વાતો આપણને અત્યારસુધીના
ઇતિહાસોએ શીખવી છે તે મદાન પુરુષ
નથી જ દષ્ટિએ નવા જ દેવરૂપમાં સત્ય
દર્શકથી ભરપુર

જંગીસખાન

સચિત્ર પૃષ્ઠ ૨૨૫ કિંમત રૂ. ૭

ગરીબ માતાનો રણડેલ અને
ઉછાંછળો ગણાતો ઉદ્ધત પુત્ર

કમાલ

દેશનો સેવક: સ્વાતંત્ર્યપ્રેમી: શત્રુદારક
નીવડ્યો તે મુસ્તફા કમાલનું જીવન

શ્રી શરફખાનુકૃત નવલકથા

સુવાસચંદ્ર

પૃ. ૩૨૦: પાકું પૃષ્ઠ: કિંમત રૂ. ૨. અઢી

રાજવી કવિ કલાપીના બે કાવ્યસંગ્રહો

ગ્રામમાતા અતબીનં કાવ્યો

સચિત્ર : ૦-૧૩-૦

હૃદયત્રિપુટી ન બીનં કાવ્યો

[શ્રી કવર તથા સાદાં ચિત્રો, મીઠવર જોડે સાથે]

કિ. ૧-૧૨-૦

જીવનલાલ અમરશી મહેતા-અમદાવાદ

જીવનલાલ ઍન્ડ સન્સ • મુંબાઈ-૨

ગુજરાતી ભાષાના મહા-
રથીઓ આવા ખૂણાના
પણ મહત્વના વિષય પર
ધ્યાન દે એમ લાગતું નથી
એમ જોઈ ભાઈ હરિશ્ચન્દ્ર ભટ્ટે આ
પુસ્તક લખ્યું છે, અને એ લખીને
એમણે ગુજરાતની સેવા કરી છે.
એ લખતાં ઉપયોગમાં લીધેલાં પુસ્તકો
તથા લેખોની જે સૂચિ એમણે પુસ્તકને
છેડે આપી છે તે સૂચિ ન જોઈ હોત
તો હું માનત કે આ આખી ચોપડી કોઈ
મરસ અંગ્રેજી ચોપડીનો અનુવાદ જ છે.

આ પ્રમાણે કાકાસાહેબ શ્રી કાશિભટ્ટ ઉગોદ-
ધાતમાં જેની પ્રસંસા કરે છે તે પુસ્તક તે
પોદોં દેશનું સૈકાનું પારતંત્ર્ય મિટાવનાર
અને એ દુર્દેવી દેશનો તારણદાર કાળેત કર્તવ્ય-
પુરુષ બેસેદ પિલમુદરકીનું જીવનચરિત્ર.
આઠ ચિત્રો અને એક નકશા સાથે, સુંદર
રૂપરંગવાળું એ પુસ્તક એક રૂપિયાની કીમતે
(પિ. ૦ જુદું) કુમાર કાર્યાલય બદાર પાડ્યું છે.

મથવાનું ટેકાનું : .

કુમાર કાર્યાલય • રાયપુર અમદાવાદ
અને બીજા બુકસેલર્સ: કલકત્તામાં
એચ. કે. મેથાળી, અમરતલા.

એ જ લેખક શ્રી હરિશ્ચન્દ્ર ભટ્ટની કલમે
'એકાસ્ત્રીવાકિયાનો તારણદાર મનારિક
એનું જીવન ને ફિલસૂફી' તથા થાય છે.

નવચેતન

દર માસે

૧૦૦ પાનાંનું

અનેક ચિત્રો સાથે

વિવિધ રસમય વાચન આપતું સર્વાંગસુંદર અને

અનોખું માસિક પત્ર

લખો: નવચેતન ઓફિસ ૨૫ પોલોક સ્ટ્રીટ, કલકત્તા

વાર્ષિક રૂ. ૬૧/- અલગેશમાં રૂ. ૭ દિવસવાર છુટક નકલતા ૦-૧૨-૦

નવે ઠેકાણે. દે.એ. લોજ

નરિહ લોજ

ગુજરાત રહેવા તથા જમવાનું સુંદર સ્થાન.

૧૩૭/૩૬ હાંનબી રોડ, ડોટ, મુંબઈ.

ડોંગરેનું બાલામૃત

છાકરાંઓને માટે ઘણું પોષિક આસડ છે.
એ નળખાં અને તંતાએલાં
બાળકોને સાન્ત કરે છે

બાળકો અને વિદ્યાર્થીઓનું માનીતું

ગુજરાતી ભાષાનું સૌથી પહેલું

સર્વાંગ સુંદર સચિત્ર લોકપ્રિય માસિક

બાલજીવન

તંત્રી: રમણલાલ નાનાલાલ શાહ

છેલલાં ૨૦ વર્ષથી નિયમિત પ્રકટ થાય છે. ગુજ-
રાતી ભાષાનાં સર્વ બાળકોનાં યત્રોમાં એનો
ફેલાવો વધારે છે. બાળકોનાં યત્રોમાં દર વર્ષે
૧૬૦થી વધુ પૃષ્ઠની સચિત્ર ભેટ આપનાર
એકલું 'બાલજીવન' છે.

દર વર્ષે ૪ એકાદ વિશિષ્ટ એકાદ તરીકે દળદાર ચિત્રપુસ્તક નીકળે છે
સવાળમ તદ્દન સરતુ — માવ રૂ. ૩)

ખર્ચો માટે રૂ. ૩૦. દિવસવાર રૂ. ૪

બાલજીવન કાર્યાલય, બાજવાડા, વડોદરા
(મુંબઈમાં આર.આર. રોડને ત્યાં સવાળમ બરી સમાય છે)

કોટોચાકી હરીકાશનું પરિણામ

ઉપર: 'જંગલમાં સુશિસી નંદરે' અનુભૂત જંગલચર્યા (ધાર્મિક પર),
પહેલું દેનામ; નીચે, જંગલની બાહ્ય: 'નૃપાતુર' ની શલાક
ભટ્ટ (અમરાવાદ), બીજું દેનામ; ડાબી બાહ્ય-વચ્ચે: 'આસો
પુરી કંઈ' - રસિક (ભાવનગર), ત્રીજું દેનામ; નીચે: 'નૃદેવો
વિસામો' - મનુ પટેલ (અમરાવાદ), કેનેજના દેનામ.

પ્રારંભિક પલટો (ચાન્ડકાત અને ત્રિપતાની નાજીની શાશ્વતતા આ કામગીરી)

અતીત

તરિ સદા પુષ્પ બપિખપુષ્પી દલે, ને
ગુંદ રહેા મવલદાર અતીતમાન.

હે અતીત!

આજે લતજે અંતરે તારું ગીત.—
આજે વ્યાદે આશ ભાવિની સર્વ
નિદોષનાં શોભિતમાં થમી જતી,
ને સંસ્કૃતિ ઉચ્ચત્તલ વર્તમાનની
પ્રકાશવીણી કજળી ગયા સમી.—
સ્ફુટી જતી નેત્ર સમીપ મૃતિ.
આજે તારી શ્વેત ને મૃત્યુશીત,
હે અતીત!

સુશુભ બળે પુલ કંકાલ કેદે,
ઉત્તુંગ ને શીત હિમાદ્રિશૃંગ શો
અશ્વાન્ત ને નિશ્ચલ પૃથ્વી જેમ,
વધ્યે જતો ને અલ્પ શો દરિદ્રના.
ઝડે જટાજટાથી રક્તજાત્રીવી,
વીરો કેરાં અર્પણે વ્યથા દંપ્ત.
ભટ્ટીઓ શાં નેત્ર મધ્યે કરાલ
પ્રભાશની એક જિટે પતાકા.
દામેદામે હંટકહેડીઓ શા
અગવ્ય હીથે શતકો કે ઉવાંયા.
સુખે મહામંગલનું પ્રતીક
ધારે તથાપિ ત્રિમત તું ગી રીત?
હે અતીત!

પ્રરંપરતું ચેતન અંગઅંગમાં
ફળો શકેા મુષલ તાતંદોના
વીરત્વનું પ્રીતિવર્ત અનંગલ.
લંબીસ્રનું કીવન બાવડે રમે,

પૃથ્વીમુંદરીના તિલક સમા એક મહાન આશ્રયમંદિરનું
હેમચન્દ્રાચાર્યના શિષ્ય કવિ રામચન્દ્ર કરેલું આ વર્ણન
યુગસતના જૂના શિલ્પની લલકરેના ખ્યાલ આપવા સાથે
એ કવિના એટલા જ મનોહારી છાન્દસ-શિલ્પ અને
હૃદયગમ ઉત્ત્રેક્ષણોવાળા કાવ્યનો રસારવાદ કરાવે છે

૬૯૫૬

શ્રી રસિકલાલ છા. પરીખ

કુમાર વિહાર

ગુજરાતે કુમારપાત્રને યુગચરણે આવી ખજાર
આપી કે કેદારેશ્વરનું મંદિર ખંડિત થયું છે; રાગ
ખસ થોડો ઉપર રોપે ભરાયો અને મનમાં
વિચાર કરવા લાગ્યો: 'હું ધરમાં બેઠો છું; દેવ ખંડિત
મંદિરમાં બેસે છે; હે દેવ, પ્રાપ્તિ અને ક્રિયા ઉપરેશ;
તે કરીશ, તેથી વિશેષ કરીશ.' પછી અમાત્ય વાઝબદે
કહ્યું: 'કારીગરો અને ધન મોકશે, નોકરો તથા તાપકોને
નીમો. તે ધામ ચન્દ્ર-ગૃહ જેવું, યુગન્ધિ પદ્મથીની પડી
જેવું થાઓ. તારી ભારા વિષે જેવી બકિત છે તેવી
મારી બગવાન ગંભુ વિષે છે. અરે અમાત્ય, તેં તો મને
કહ્યું હતું કે તે મંદિર તો અખંડિત છે; તેં મને કહ્યું
હતું કે તે તો 'પ્રવર' છે. ને શંભુને સુનીન્દ્રો સદા
અને સંદર્ભો તરીકે સમજો છે અને રતવે છે તેમનું
બવન બાંગી ગયું છે તે તેં નથી સાંભળ્યું? તેની તને
ખજાર નથી?'

આવો હપકો સાંભળા અમાત્યે કહ્યું: 'મેં હમણાં
જ સાંભળ્યું, મેં હમણાં જ જાણ્યું.' અને વધારામાં
ખજાર આપી કે સોમેશ્વરના મંદિરની પછુ એવી કિયતિ
છે. રાગએ તેનો ઉદ્ધાર કરવાની પછુ આજ્ઞા કરી.
અમાત્યે પોતાના માણસોને મોકાવી જાને શિવાલયોને
ઉદ્ધારવાનું કહ્યું. શિશીઓએ દર્શથી તે જાને મંદિરો
ત્વરાથી પૂરાં કર્યા. (દયાત્રય, સર્ગ ૨૦, શ્લો. ૬૦-૬૭)

આદિતોએ (જેન આચાર્ય, ઉપાધ્યાય આદિયો)
આવી આશીર્વાદ આપ્યાં. રાગએ કહ્યું: 'તમને વંદન

કરું છું.' આચાર્યોએ કહ્યું: 'જય થાઓ. હે રાગજી, તું
જેન થા.' (ઉપાધ્યાયોને) રાગએ વંદન કર્યાં. તેઓએ
આશીર્વાદ આપ્યા: 'હે કુમારપાત્ર, સુકૃત કરનાર થા.
દીર્ઘાયુ થા!'

આવો આશીર્વાદ પામી રાગએ અણ્વિલપાટકમાં
પાર્શ્વનાથની રક્ષિકની મૂર્તિવાળું અને યોના તથા નીત-
મણિઓથી જડેલું ચૈત્ય કરાવ્યું; અને શ્રી દેવપત્તનમાં
બીજું પાર્શ્વનાથનું મંદિર બંધાવ્યું. (દયાત્રય, સર્ગ
૨૦, શ્લો. ૬૮-૬૯)

શંભુએ સ્વપ્નમાં આજ્ઞા કરી: 'હે સાધુ પુરુષ! તું
બકત છું; તેથી કાં તો ગિરિમાં (દિમાત્રયમાં) વસું કે કાં તો
તારા પુરમાં વસું!' કુમારપાત્રે અણ્વિલપુરમાં કુમાર-
પાત્રેશ્વરાલય તન કરાવ્યું. (૧૦૧)

આ મંદિરોની રચના પછી દેશદેશના યાત્રાળુઓ
માર્ગમાં એકબીજાને મળતાં આમ વાતકરતા: 'હે સુખતિ!
સોમેશ્વરની નગરી જોઈ કે? ત્યાં આપ્તા દતા?' 'હે
સાધુ પુરુષ, વિશાળ ગુર્જરપુરમાં (અણ્વિલપુરમાં) ગયા
દતા કે? ત્યાં મુંદર કુમારવિહાર ચૈત્ય જોવાનું થયું
હતું કે?' (દયા. સ. ૨૦, શ્લો. ૧૦૦)*

આવી મુંદરસરળ અને સુભગ રીતે આચાર્ય હેમચંદ્ર
આ નગરીઓનો અને તેનાં મંદિરોનો મદિમા વર્ણવે છે.

આ મંદિરો આત્યારે તો નામશેષ થઈ ગયાં છે. એ
કેવાં દશે તેની કક્ષના કરવા કુંભારિયાના અવશેષો
જોવા જોઈએ, મોદેરાના અવશેષો જોવા જોઈએ, દેલ-
વાડા અને અચલગઢનાં મંદિરો અને અવશેષો જોવાં

* 'સોમેશ્વરની શિવપુરી જઈ જોઈ આપ્યાં ?

- 'આપ્તા વિશાળ પુર ગુર્જરનાથ કેરા ?

- 'જેવું-તરી વર કુમારવિહાર ચૈત્ય ?

- એવી દિશેદિશ યહ રદિ પાન-યવાઈ.

કુમાર વિહાર (રમિકલાલ છો. પરીખ)

જોઈએ. આજુ પડાડ ઉપરનાં મંદિરોનાં મૂર્તિ અને કોતરણીનાં શિલ્પ ચમત્કારી છે; પણ મંદિરના આપત્ત્ય માટે તો રાણકપુરનું મંદિર લેવું ઘટે. માદવાડમાં આવી કંઈ કહેવત છે: 'આસુની કોરણી અને રાણકપુરની માંડણી.' આ જૈન અને શૈવ મંદિરો ઉપાસકોના બેઠે જૈન અને શૈવ છે; પણ શિલ્પમાં તો યુગ્મસત (વિરાળ સીમા શેવાની)નાં છે; કારણ કે એના શિલ્પની બાવના, સૈવી, અને સમૃદ્ધિ એકમરખાં છે. અને શિલ્પીએ તો ગધાંયે મંદિરોના એના એ જ દત્તા. અમદાવાદના ઇસ્લામી શિલ્પ લેનારને પણ એમાં એનું એ જ યુગ્મસતી ટાંકણું દેખાય છે.

૨

હું જા જોમ તાત્ત્વવાદને જોઈ રવીન્દ્રનાથ ટેગ બવિવરોની પ્રતિભાનો ઉદ્ગાર કાઢ્યમાં પરિણમે છે, તેમ એ કાળના કવિઓની પ્રતિભા પણ એ અદ્ભુત શિલ્પથી રઝુરતી નદિ દોષાં રઝુરતી દશે; પણ અવશેષમાં તો સમર્થ કહીએ એવી એક કૃતિ જ લેવામાં આવે છે: 'કુમારવિદારશતક'—આચાર્ય દેવચન્દ્રના શિલ્પ કવિ રામચન્દ્રની કૃતિ. આ કાવ્યમાં એ વિચક્ષણ કવિએ એ મંદિરોના ચમત્કાર પ્રતિદક્ષિત કરવા અનેક ઉત્પ્રેક્ષણો કર્યા છે. એ મંદિરના શિલ્પની તો કલ્પના જ કરવી સૈવી; પણ રામચન્દ્રનું બાન્દસ—શિલ્પ તો મનોહારી છે એનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ યાવ છે.

આ કાવ્ય છે તો કુમારવિદાર વિષે—કુમારપાદે પાટણમાં પાર્શ્વનાથનું મંદિર બંધાવ્યું તેના વિષે—પણ એમાં સમગ્ર યુગ્મસતના શિલ્પની બબલ છે. 'કુમારવિદારશતક' આપણા કલાપિદો અને વિવેચકોનાં ખાનમાં આવ્યું છે તેના કરતાં વધારે ખાન યોગ્ય છે. કાંઈ નદિ તો તેનાં ઉત્પ્રેક્ષણો અને રત્નકોશ પ્રાપ્ત.

આચાર્ય દેવચન્દ્ર જાણીવે છે કે પાર્શ્વનાથનું ગિય રક્તિકનું હતું, મંદિર સુવર્ણ અને હન્ડમણિઓથી (નીમ-મણિઓથી) જડેલું હતું. કવિ રામચન્દ્રનાં અનેક ઉત્પ્રેક્ષણોમાં આ મંદિરના તૈમ્સ ચમત્કારની પ્રેરણા છે. ચન્દ્રકાન્તમણિ અને સૂર્યકાન્તમણિ, રત્નમણિ અને નીમમણિ આવા વિવિધ રંગમણિઓથી જડેલી તેની બાંતો ઉપર સૂર્ય અને ચન્દ્રનાં કિરણો પડવાથી જે તૈમ્સ-લીલા યાવ છે, તેમાં જે અનેક પ્રતિગિઓ—મંદિરમાં આવતાં સ્ત્રી-

એ મુક્તકો

૦

પદ્માત્માય તણો પ્રદંભ ન અને
તે ભાગ્યના ઉત્તમ,
પદ્માત્માપથી શાન્તિ મેળવી શકે
તે ભાગ્યના મધ્યમ;
મારે તો, સમજ, સુનિર્ણય કરી
ને તે પછી એકથી
બીજી ભૂલ કરી સદા પ્રવળવું,
એવું લખ્યું ભાગ્યમાં!

૦

સુણીને સ્લાધા કો નિજ જીવનસાધક્ય ગણતા,
મહાકાવ્યો માટે, કંઈક વળી ઉત્સાહી બનતા;
મને તો સ્લાધાને પ્રતિવચન, આત્માતિભિરમા
કુપ્યા દોષો, કાંટા, થઈ પ્રગટ, હૈયે ખડકતા!

‘દોષ’

પુરોનાં અને મંદિરને રાણગારતાં ચિત્રો અને પૂનશી-ઓનાં પ્રતિગિઓ—પડે છે તે વસ્તુ ઉપર કવિનો કલ્પના, વિદાર વિવિધ અંગકારનુંગી કારા યાવ છે. સમગ્રનય છે કે આખું મંદિર અંદર અને બહાર આરમથી મદાયું દશે અને તેની રથાપત્તરચના દાસ જે જૂની સૈવીનાં જૈન મંદિરો છે તેના જેવી જ દશે; વિરાળ ચોગાનના મધ્યમાં મુખ્ય ભાગ, આગુગાજી ખુલ્લો ચોક, તે પછી નાની દેરીઓની બમની અને એની બહાર મદની રીવાસ—આવી કંઈક મંદિરની મોતજના દશે.

૩

બુદ્ધારની ‘દર્પણેદ્ભાસિમિતિ’ (દર્પણોથી પ્રકાશિત બોત)માં મંદિરનું પ્રતિગિય પડે છે. કવિ ઉત્પ્રેક્ષા કરે છે કે મંદિર પાતાની રૂપમદ્ભી લેવા—શોધો જેનું રામાંગિત થઈ વર્ણન કરે છે તેવી રૂપમદ્ભી લેવા—દરેક રૂપનારે એમાં ‘પ્રતિદક્ષિત’ યાવ છે (૩૪).

દેશાનંદથી શોકો આ મંદિર લેવા સતત આવ્યા

જ કરે છે; દરથી તેમને આ મંદિર ‘બોમરસ’ કોય એમ લાગે છે, કારણ કે એનું પોદતલ ચન્દ્રકાન્તમણિની ભીતિના રિગદિશમાં દેસાચેત્રા તેજના ચંદરવાચી દંકાર્મ ગયું છે (૧૦૦). અણુદિશપુરના રાજભાઈ ઉપર પૌરુષનોતો—ડોક ઊંચો કરીકરીને એ મંદિરના ચગન-ચુંખી ‘ચિટક’ની શોભા જોવામાં ચક્ષુ રોકાયેલાં છે એટલે એકબીજાને જોઈ શકતા ન હોવાથી પરસ્પર અથડાતા અને તેથી રોયે બરાતા પૌરુષનોતો—પ્રતિલણ કાપાદસ થઈ રહેલો છે (૯૯). તે તે આત્મૌકિક કુબો—વિવિધપ્રકારનાં રત્નોથી સુંદર—તથા તે તે આત્મૌકિક મંડપોને જોઈ રોજ રોજ માથું ધુણાવતા અને પ્રત્યેક તોરણ, પ્રત્યેક શિક્ષા તથા પ્રત્યેક ઉત્સવ પ્રસંગે આશ્ચર્ય સાથે ઊભા રહેતા શોકોમાં કોણ પાટણનું છે અને કોણ જલદરથી આવેલું છે તેનો બેદ સહદયોદી કળાતો નથી—એવું નિત્યવૃત્તન એ મંદિરનું સૌન્દર્ય છે (૧૦૦).

સુંદર પનિદારીઓ માથે કુંભ રાખી ચાસી આવે છે. દરતામાં એ મંદિરના સાને મુદેસા પવને ગણવાનું એમને મન થાય છે અને ડોક વધારેડની ઊંચી કરે છે. કુંભ નીચે પડે છે અને ઢાટમાં મોડેલા મુવાનિયાઓ દસવા માંડે છે (૯૮).

મંદિરની તટ્ટક પૌરવિત્રા (નાગરો?) આદિ રહે છે. તેમની યુવાન વહઓ મંદિરમાં ચાલતાં ગીત, વાદિત્ર, તલ્પ જોવા ખંચાય છે. કામમાં ખયેલ પડવાથી સામ્યોની વાખારા વરસે છે, એટલે વહઓ પણ ચીડાય છે ને ઝાનિ પામે છે. છતાં ફરોકરોને ત્યાં એકઠી થાય છે (૫૦) એવું એમનાં રસિક હૃદયને સંગીતનું આકર્ષણ છે.

મંદિરના ગમ્બારામાં વિરાજમાન પ્રતિમા (સ્કટિકની—દેવ—ચન્દ્રકાન્તમણિની—રાં)ને રનાનચિધિ આવે છે; સ્કટિકની મૂર્તિ ઉપર જળતો સેક થતાં તેમાં યાગ્ય ઉપરનાં ભિતિચિત્રોનું—પોડો, વ્રજ, ચન્દ, કામધેનુ, લક્ષ્મી, ગજ આદિ (સમુદ્રમંથનમાંથી નીકળેલાં રત્નો)નું—પ્રતિગિય પડે છે. કંપિ ઉત્પ્રેક્ષણ કરે છે કે આ જ્ઞાપ્રધવલ મૂર્તિ ને શ્રદ્ધા આદિ ચિત્રોનાં પ્રતિગિય ઝીંકે છે તે દ્વાર-સાગરનું સૌભાગ્ય ધારણ કરે છે; ફક્ત એને મંદનની પીડા અનુભવવી નથી પડતી (૧૦).

યાગ્ય ઉપરની ભીતિ ચન્દ્રકાન્તમણિની છે; તેમાં વિવિધ સૌન્દર્યવાળા ચંદરવાનાં પ્રતિગિય પડે છે, એટલે આ ભીતિને ચીતરવાની જરૂર નથી. છતાં તેના ઉપર

કુમાર : ૨૦૦ મો. અંક (ઓગસ્ટ-૧૯૪૦)

‘ચગત્ર’ ચિત્રા ચિત્રકારો દોરવા ગય છે, તેમને ત્યાં નીચેના રક્ષકો, રોકે છે (૧૨).

એ કુમારવિદારીની ‘આલેખ્ય સંભા’—ચિત્રગાળા—માં શિષ્યવિદ્યારંભેનો ચિત્રરચનાનું સૌન્દર્ય મંપારન કરેલાનો પ્રયત્ન એક ભીતમાં કરવાથી જ સફળ થાય છે; કારણકે સમુખ એવી શીઘ્ર ભીતિ, ચન્દ્રકાન્તમણિની દોહાને તેમાં જિજ્ઞાસાસથી ચિત્રરચના રહ ગય છે (૯૨). એકલી ચિત્રસંસદ (ચિત્રગાળા) જ વિવિધ પ્રકારના શોકોને વારંવાર તરસ કરવા ખસ છે:

તરુણ મિત્રોને

વનની ગડમથક અને અણુઉડેલા સામાજિક કોષકાઓનાં આંદોલનો વચ્ચે પણ આપણી યુગયુગથી ઊતરતી આવતી સમુજાત્મક આદર્શઓ, આપણે સંમુખ ધરી રાખી શકીએ એ ખરેખર સુંદર કહેવાય. એ પણ ખરેખર સુંદર કહેવાય કે એ મદાન તત્ત્વ-શોષકો અને સિદ્ધીનાં છવનને આપણે આપણી જિંદગીમાં અખૂટ ચેતનશક્તિ, સદનશીલતાને પરાક્રમના પરપ્રદર્શક તરીકે ગણી ચિનત્રીએ. અને એવ પણ સુંદર છે કે ઉત્તરોત્તમ જ્ઞાન તથા ઉત્કૃષ્ટ બાપનાઓનો સેળ સાધી મંચેલા પ્રુપચાત્માઓની મદાન પ્રવૃત્તિઓનું પ્રેમ અને સદિષ્ટતાના અખૂટ દૂષ દ્વારા આપણે પરિચય-પાન કરીએ. આ રીતે ઉચ્ચ કક્ષાના અપ્યયનથી આપણે જે મદાન સમુજાનિત ચાસી રહી છે તેના સાચા કર્મભાગી જનીએ છીએ; અને એ પરમ પ્રકારનાં તેજકરણોમાંથી જ રોષક દિવસ સત્ત્વજાનનો ઉદય થવાનો. આ સત્ત્વપૂત જ્ઞાનનું મંડાણ ખરી સમજ-શક્તિ ને તિતિશા ઉપર જ નિર્ભર છે. એ સોતમાંથી જ પ્રજા પ્રકરે છે; અને એ પ્રજા જ આપણને

(આ તરફ સમગ્ર ગુરુદાસીમાં શેા પર્ચાય મુકવે!
ચિત્રા ત્વેતાં ને બાવ યાવ છે તે 'તરફચતિ'થી કવિ
નિરંદ્ર છે. અંગ્રેજીમાં thrill?) આગકોને તોફાની લા-
થીઆથી, ગામડિયા ટોળાને વાનર, કિટ અને રશ્મી
(અથવા વાનરરૂપ અને કિટરશ્મી?), અક્ષાણુઓને દેવતા-
ઓનાં ચરિત્રાથી, રાણીઓને હનુમાણીઓથી, નટમંત્ર-
દાંપતીને વિવિધ પ્રકારનાં નાટ્યોથી, વીર વર્ણોને દેવાસુરો-
ના સંગ્રામથી (૧૧૦). આ રીતે કવિ મંત્રપ્રેમમાં ચિત્તાના
વિષય વર્ણવે છે.

દરે આદ્યુગારુ નગર દરે. વિવિધમૂર્તિઓ-પતંગી-
ઓ-દેખાશે. આમાં કેટલીક વિવિધ પ્રકારના દરતામિનય
જનાવે છે, ને ત્વેતાં કેટલાક નાટ્યજ યાવ છે; કેટલીકનું
સૌન્દર્ય અત્રૌકિ છે ને ત્વેતાં કેટલાક નિર્દુત્ત સર્મ રાવ
છે; કેટલીકના કાનમાં લાલતા તારક (કર્ણભૂષણ) મેરેલા
છે એ નિદેશને કેટલાક શિષ્યચાતુર્ય શીખ છે (૧૩).

મેરેલા. કુંભારિયા કે દેવરાજમાં આનંદ યલ્લ એ
દરજ ત્વેતા મળે એવું છે. જેને પ્રાચીન અભિનય મનરમ્યા
દેાય તેને એકસો અંશ વાંચ્યે (અનુસંધાન ૫. ૩૮૬મ)

GREETINGS TO YOUNG FRIENDS

It is truly beautiful, amidst the turmoil of life, in the waves of unsolved social problems, we still may hold up before us the glowing Flambeaux of all ages. It is truly beautiful, to study the lives of these great seekers and attainers, as charts for valor, inexhaustible energy and tolerance. It is beautiful through the inexhaustible well of love and tolerance to understand the great movements of refined souls which connected the highest knowledge with the highest aspirations. Thus, in studying Great Art we are becoming real cooperators with the supreme evolution and in the brilliant rays of supreme light, may emerge true knowledge. This refined knowledge is based on real comprehension and tolerance. From this source comes the great understanding, and from the great understanding rises the supremely Beautiful, the enlightening and refining enthusiasm of life.

સ્વસ્તિવાચન

સૌંદર્યનાશયંજનાં-પ્રકાશવંત અને પાવક ઇવનચેનન્યાં
દર્શન કરાવે છે.

આજનો ઇવનચવદાર અત્યંત ઝડપથી પગદામ
રહ્યો છે. આંરણે આરણે નવવિધાવક દાનિન દોકદા મારી
રહી છે. જૂની માન્યતાઓ અને પ્રચલિતકામિના સીમારા
ભૂરેની નાખતી અંત્રખ્ય શેધો, પ્રજાક પ્રકાશકિરણો અને
મનરમરવાન શક્તિઓ મહાન વિદ્યાનીઓનાં બેનંમાંથી
વરદાની રહી છે. જટાનૃદ જુતકાળ એનાં પુરાકાશીન
રુદર્યો આપણી આગળ ઉકેલી રહ્યો છે. બવિવ શિષ્યો-
શેદણ મારે એનો મનજ્યુત દાય લેગાવી રજું છે. આ
મત્વ, અનિરુદ્ધ વિજાનવિદ્યાદારાજ આપણને આવની
પેદીઓ પ્રતિતા આપણા મદલર્તવ્યનું બાન યાવ છે. અહું
ખોડું છે એવી નકારનીતિનાં નુકસાન આપણે ધીમેધીમે
સમજતા થયા છીએ, તેમજાનવન્યનિર્ભયકતા તથા રચ-
નાત્મકતાની કીમત પણ સમજતા થયાં છીએ; અને એ
જ રીતે કરભાબયાં સમજાયાં વડે અદ્યષ્ટ તરંગોરેડોને
ઉપકારકે ચોરંતવિક્રતામાં ફેરવી નાખી આપણી પછીની
પેઢી મારે આનંતિક સુખના સંગવ કરી શકીયું.

નિકાલસ રેરીક

great movements of refined souls which connected the highest knowledge with the highest aspirations. Thus, in studying Great Art we are becoming real cooperators with the supreme evolution and in the brilliant rays of supreme light, may emerge true knowledge. This refined knowledge is based on real comprehension and tolerance. From this source comes the great understanding, and from the great understanding rises the supremely Beautiful, the enlightening and refining enthusiasm of life.

Contemporary life is changing rapidly, the signs of the evolution are knocking at all doors. Magnificent energies, powerful rays, countless discoveries abolishing conventional boundaries and conceptions are poured through the brain of the great scientists. Antiquity is disclosing to us the secrets of its hoary past, and the future is extending the mighty hand of ascent. In this true, unconventional science, we feel the splendid responsibility before the coming generations. We understand gradually the harm of everything negative. We begin to value enlightened positiveness and constructiveness, and in this measure, in merciful tolerance, we can prepare for our next generation a vital happiness, turning vague abstractions into beneficent realities.

N. K. R. Ch.

ઉંઝર બહાર

મકરણ ૧
ધન ફરકાવી દીધી

સાં

જની ગાડી આવી અને દિનબર મૂન-મૂન પડી રહેલા રસ્તામાં પાછું ચેતન આવ્યું. રેશનની ગામનો રસ્તો અર્ધી ગાઉનો તો ખરો જ. પણ મામ પહોંચતાં પહેલાં વચ્ચે છાત્રાલય આવતું હતું. આજે રવિવારની રાત્રી હોઈ કોઈકોઈ વિદ્યાર્થીઓ આરીમાંથી દૂરના રસ્તા પર જોઈ રહ્યા હતા. અધિ અચકાપોટલાં નાખી કોઈ ઉતાવળે ઉતાવળે લાંબાંલાં પગલાંથી ગામ બહાર ધપી રહ્યો હતો; તો કોઈ એ ત્રણ જણા મોટેસી વાતો કરતાકરતા ઝડપભેર ચાલતા હતા. ધીમેધીમે રસ્તા પર ઉતાવળોની સળંગ દાર થઈ ગઈ. છાત્રાલયના વિદ્યાર્થીઓને આ નિતનવું દ્રશ્ય જોતાં કંઈ તૃપ્તિ ન થતી. પડખેની નિશાળમાં વર્ગ ચાલતા હોય ત્યારે પણ આરી બહાર આ જનપ્રવાહ તરફ તાકી રહેનારા ને શિક્ષકો દરેકે આનારા કોઈ કોઈ નીકળતા ખરા.

ક્યાંસી આવતાં દશે આ આટઆટલાં માણસો? આટલી અધી ટિકિટો રોજરોજ કોણ એમને લઈ આવતું દશે આવણુંને પણ એકાદ ટિકિટ મળ્યા જાય તો? ગિંદુના મનમાં આવી વિચારમાળા ધણીવાર પસાર

વિદ્યાર્થી ફરતાં પણ વિશેષ તો

હતી. આજે પણ મોટા માંડીને રસ્તા પર એ જોઈ રહ્યો હતો. ત્યાં એક નાનકડા છોકરાને લપડે કોઈ અધિ વચનો માણસ છાત્રાલય તરફ જગતો એની નજરે પડ્યો.

છૂટી ગમેલું પોટલું માંડમાંડ ખભે ધરી રાખી છોકરો અરધો દોડતોદોડતો પેલા માણસની પાછળ પાછળ ખેંચતો હતો. પોટલામાંથી પહેરણની એક ગાંચ અને લાક અખોટિયાનો છેડો બહાર લટકતાં હતાં અને પાછળ હવામાં ઊડતાં હતાં. એ દેખાતાં ગિંદુથી બોલાઈ ગયું: 'ઓ કેશુ, જો તો ખરો, આ વળી ધમ ઉડાવતો કોણ આવે છે!'

કેશુ ઝંઝરી આગળ આવ્યો. કેશુને જોઈ લાક્ષો પણ આવ્યો. મહેતાજી પણ કુતૂહલ દર્શાવી શક્યો નહિ. પેલા એ જણા છાત્રાલય પાસે આવી પહોંચ્યા ત્યાં તો બહાર વરંડા (એસ્ટરી)માં ગિંદુ, કેશુ, લાક્ષો, મહેતાજી, વગેરે રૂપાંગત કરવા આવી ઊભા હતા. બીજા મોટા છોકરા પણ બહાર નીકળી આવ્યા.

'જે, ગોપાલ, આવી ગયું તારું મુકામ કેટલું કેટલું એમ પૂછ્યા કરતો'તો તે!' કહી પેલા માણસે છોકરાઓતરફ જોઈ પૂછ્યું, 'નારાયણ અંદર છે? બોલાવશો!'

અથા ગોપાલ તરફ જોઈ રહ્યા હતા. ગોપાલ પોટલું નીચે મૂકી દઈ ખેસી ગયો હતો અને દાંડી ગયો હોવાથી શ્વાસ હેતા હતો. અથા છોકરાઓની દાગરીથી મૂંઝાઈને એણે પોટલું ઠીક કરવા માંડ્યું. પણ તેમ કરતાં ઊલટી મૂઠીમાં સાચવી રાખેલી અર્ધી ટિકિટ નીચે પડી અને પોટલામાંથી કઠાર વગરની વાટકી હતી તે કૂદીને બહાર આવી. વળી સાળી અને સોટા વચ્ચે પોટલાની અંદર રહ્યાંરહ્યાં જ કાંઈક ચડબડ થઈ. ફોટી નોટજી નીચેથી એકદમ ઉપર આવતી રહી. ગોપાલના હાથ, આ નવાનવા વાતાવરણમાં, કામ કરતા ન હતા. છોકરાઓમાં એકમે જણુ સાફ ગાંધીને ઊભા હતા તેમના છોમાંની લંગાઈ જોડે પણ પોતે ન હતા એ ગોપાલની ગમરૂં આંખે જોઈ લીધું. જેમતેમ કરીને એણે અખોટિયા નીચે ગાંધી દાંડી દીધું. એટલામાં નારાયણ ખગર પડ્યાથી આવી પહોંચ્યો. એની પાછળ કોઈના અવાજ આવ્યો: 'નારાયણ, લપ આવ્યું' દ્યા તારે! દોડ, દોડ!' ગોપાલે એ શબ્દ ઝરોળર સાંભળ્યા.

અનુભવાર્થી એવા એક કુમારનું ઘડતર આલેખતી ચાલુ વાર્તા

‘ઉગર ગંધાર’ એ એક કલ્પિત કુમારકથા છે. ઘરનો ઉગરો છોડી અનેક કુમારો લખતર મારે છાત્રાશ્રયની (બોર્ડિંગ હાઉસની) બહોળી અને પચાઇ દુનિયામાં પ્રવેશે છે. માળાપ બુલેં છે કે દીકરો લણે છે. અને દીકરો ગરેખર લણતો પણ હોય છે. છતાં એ સિવાય એ ઘણું ગધું કરતો હોય છે. આ, લણવાને બહાને ગાળેલા, સમયમાં મળતા અનેક અનુભવો એ જ એના ભાવિ જીવનના અણુડગ પાયા રૂપ બને છે. જીવનના મુખ્ય મુખ્ય અનુભવો આ સંવેદનશીલ કાળમાં જ મળી જાય છે. પછીનાં વરસોમાં નવું મેળવવાનું તો એણે જ રહે છે; રહે છે માત્ર મેળવેલાને એાપ આપવાનું. વિદ્યાર્થી કરતાં વિશેષ તો અનુભવાર્થી એવા એક કુમારની આ કથા છે. —ઉ૦

નારાયણ પણ નખ જેવડા ગોપાલને છાત્રાશ્રયને ઉગરે આમ આવી પરોચેકો જોઇ નવાઈ પામ્યો. દરેક એને અંગ્રેજ અભ્યાસ આરે તો એક પરીક્ષા બાકી છે, છતાં પિતાશ્રીએ કેમ અડી મોકલ્યો દરેક? પેલા માણસે વિદાય લેતાં કહ્યું: ‘તારા બાપા મુકવા આવતા દતા, પણ મને જોઇને માંડી લાજ્યું. કહે કે વનરાવનદાસ, મારા આ ભત્રીજાને બોર્ડિંગમાં આપણા નારાયણને સોંપતા જશો. પરીક્ષા તો આવી ને અમારા ગામમાં માસ્તરનો કંઈ પત્તો નથી. એ કહ્યું, ભલે સોંપતો જશશ તો સંભાળજે, બાપ! હું સવારની ગાડીએ પાછો જવાનો છું. કહી દઈશ કે મૂકી આવ્યો છું.’ આટલું કહીને એ સાલવા પણ માંડ્યો. ચાર રજાં ચાલીને પાછા આવી એણે નારાયણના દાક્ષમાં પેલા મુકવા ને કહ્યું, ‘ગણી લે; છેને પૂરા પંદર? ને લે આ કાગળ. માસ્તરને જાતપત્રે એરેજે આને દાખલ કરી દેશ. કાકતી ભસામણ દરેક.’ પોતાને ગધું મોઢું દઈ ગયું ફોર એમ ભવાં જોડાં કરી માથું દલાવી તરત પાછા વળી વનરાવનદાસે ગામ તં-રજો દરેકો પકડ્યો.

છાત્રાશ્રયમાં સૌકેઈ ગોપાલને જોઈ તાત્પર્ય થઈ ગયા દતા. આ તરફના મુલકમાં અંગ્રેજ, ભણતર મારેતી નિશાળ અને તેની નેડે વળી છાત્રાશ્રય ને એ ગધું નવુંનવું હતું. વિદ્યાર્થીઓ ગધા મોડી ઉમરના દતા. નાનાં ગાળકોને માળાપો દર દેશાવર’ આવેલા છાત્રાશ્રયમાં મોકલતાં અચકાતાં. ગોપાલને જોઈ

એક સાદા પાંચ ફૂટ ઊંચા રાજપૂત વિદ્યાર્થીથી કરેલાઈ ગયું: ‘નારાયણ, કેડ પર ચડાવીને ફરો કરેકે દવે!’

બીજા પણ એતણ જણે દુનિયામાં રતાં પરિવર્તનો મારેલા પોતાના અભિપ્રાયો દર્શાવ્યા: ‘હરેતો દાંતમાંથી દૂધ ન મુકણું દોય ને છોકરાંને શેક મોકલવા મંડ્યાં.’

‘રાતે જા! જા! કરીને રડી પડશે ત્યારે જીઆરો નારાયણ શુ દરેકો.’

‘ને તેમાં વળી આવાં વર્દેલિયાં આવીઆવીને જો પડેલા નંગર રાખે ના તો આપણા તાડના ત્રીજા બાગ મુદેતાળનું ને એવાએનું તો આવી જ ગયું ને!’

ગોપાલ ચૂપચાપ આ ગધું સાંભળ્યા કરતો દતો. સાંજે નાકાવરે, જિદમતને બોલાવ્યો ને કહ્યું: ‘જીવરાતી નિશાળમાં જતાર તો તું જ એક છે. આ ગોપાલને સારે રઈ જશ ને!’

‘અંદ’ એવા તિરકારનો ઉદ્ગાર પડેતાં તો જિદ-મતના મોંમાંથી નીકળી ગયો. પોને દર મુજરાતી

માં જતો, પણ અરીના અંગ્રેજીવાળા વિદ્યાર્થીઓમાં રીતે પોતાનું કદી કોતરતું જતાવતાં દીધું નથી; આ દિયુકંડા વિદ્યાર્થીની જોડેજોડે પોતે ફરે નો તો ની ગણતરી પણ નાનામાં જ થાય ને? પણ સાથે તેની સાથે જે રીતે જોડેયું તે એને પસંદ પડ્યું. જાણે કે મોરો, અનુભવી, પીઠ માણસ હોય ને. ટેકા ગોપાલ માગતો ન હોય એવું એ દષ્ટિમાં એ જોયું. અને ના કહીને ચે શું? ગોપાલ પોતાની જાણમાં આવવાનો છે તે તો નક્કી જ.

એટલે બીજે દિવસે જિંદુમલ ગોપાલને સાથે ત્રણને જોડવા નીકળ્યો.

અરોરે 'રીસેસ' પડી ત્યારે નારાયણે આવીને ગોપાલનામ દાખલ કરાવ્યું ને મગનલાલ મારતરને એના પછી મારે ભલામણ કરી.

ગોપાલ આ 'રીસેસ' જોઈને ખુશખુશ થઈ ગયો. અહીંની નિશાળોમાં આવી તો કેટલી અનુભવીઓ એના સાથે એનું હૃદય પ્રવૃત્તિ પતું. આખો વખત મગન ગોપાલને પોતાના અનુભવનો લાભ આપતો; મામ બેસાય, તેમ બોલ, આ રહેજવું, ને પેસે પાણી પાવા માટે જવું, તું નાન 'ટાવર', આ રણની હવેલી, પેસોમલ મામદ ટપાલી—એને યો નદિ, આ મગન માનો નેતરનો સોરો, એમ 'વગરની વરતુઓનો તે માનને પરિચય કરાવતો. પણ ગદ્યામાં આ ગદ્યાના અર્થ કલાકની રજા તેની તો ગોપાલને જુલ ખૂબી લાગી. એજે મગન પાસેથી જ્યારે જાહેર અંગ્રેજીવાળાને તો પોણા કલાકની રજા છે ત્યારે જટપટ આટલી પડી પૂરી કરવાની એને

... કુમાર - ૨૦૦ મો અંક (ઓગસ્ટ ૧૯૪૦)

તાલાવેલી થઈ. ગોપાલ આ 'રીસેસ'ને જાહેર 'વિશેષ' શબ્દ સમજ્યો. ભણવામાં ક્યાંક એ શબ્દ આવ્યો હતો ખરો. વિશેષ એટલે વધારાનું. વધારાના આ સમયમાં ગદ્યા જ છોકરાં આનંદ કરતાં હતાં. ગોપાલને પણ એમાં સુકિતનું વાતાવરણ લાગ્યું.

મગનલાલ મારતર વર્ગમાં આવી મેજ ઉપર પગ ચડાવીને ખુરશીમાં નિરાંત થઈ બેઠા. રીસેસ પછી જ એ કામ કરતા. તે પહેલાં ખાસ બેએક કલાક એ નિરાદેવીની આરાધનામાં કાઢતા. બેડી દડી ને જોળ આકારનું પેટ; ટૂંકી ગરદન અને ઉપર બારેખમ મોં; કાળો રીસમ જેવો રંગ; કંઠાણ પહેલું આછી માત્રાસવાળું ધોતિયું, ખુરશીમાં જાડનવાળું પહેરણ ને મોટીમોટી મૂંઝા. મગન મારતર આ દેશની હવે ધીમેધીમે અતર પામી જતી શિક્ષકપરંપરાના છેલ્લા પ્રતિનિધિઓમાંના એક હતા. આવાને પહેલું કામ એમણે એ કયું કે મેજ પર જોરથી આંકણી પછાડી અવાજ કર્યો અને કાલેક માટે વર્ગમાં શાંતિ રાખી. એથી સંતોષ પામી મગનવામાંથી તમાકુ કાઢી એને એક હથેળાથી બીજી હથેળામાં નાખી

મોટીદી ફૂંકતા ગયા ને સાર કરતા ગયા. વર્ગમાં—ખરે જોતાં વર્ગમાં કહેવું જોઈએ, એમીનો ને પકેમીનો ખંન વર્ગ આ મોટા ખંડમાં બેસતા હતા—તરત જ પાંદડી ગણગણાટ શરૂ થઈ ગયો હતો; અને તમાકુ બે વાર સાફ સર્પ દશે ત્યાં તો શોર-શોકોરનાં દદ સુધી અવાજ પહોંચ્યો. આવા શાળાઓમાં જે કોઈ કામ ચાહે છે તે આવા અવાજોના યેનમાં જ ચાહે છે. અવાજને વિશેષપણ કોઈ ગણતું જ નથી. અત્યંત, મગનલાલ મારતર પાંદડેતા હોય ત્યારે કોઈની અવાજ કરવાની દિમલ ચાલની નહિ.

ભાડના પ્રદેશ પર ઉનાળાની રાત *

પ્રખી.

અનાવરણ ચિત્ત શી અતિ ઉદાસ તુભણ-પરદા અકાટ પ્રસરી સપાટ જુખરી અણધારી ધરા, પરે મગન ચિતરતેજ અતિ અનિકાકાકાનું, પશેપલ જાન્યે જતું લય તમિસ ઓસારમાં. અશબ્દ; અહીં શબ્દ કોણ કરશે? ન જુલો પડી, ન એક તુણ આંકુરોમિ નજરે પડે, વાણુ ચે દલાવી શકતો ન ધૂળકણુ એટલો કર્યોત છે; પછી કહી વગી શકે ચિદમ રાત શતકરવા?

અકલ્પ્ય જડપે સમગ્રત ધન અંધ માંડે ભર્યાં, દવે ન ક્ષિતિને રલાં, પ્રગત પૂર અંધારનાં અતીત ચક્રી આવતાં, દિમલ અશોષ, બાપી, કપી. મદા પ્રત્યક્ષક શું ઉર? તમિસ બેડી પછે અનંત ઉદરે સજીવ ઘુનિજિંદુ અગી રલાં થયા પ્રત્યપૂર ચે નવવિધાનવાત્રી જતા!

સ્વમસ્થ

હજી બે લીડીમાં સુંદર કલ્પના સાથે ટોચે ચડવું, ભાવના વિશાળ રણનું તારણ સુનદારચિત્ર આજેખતું ફોમેટ.

ચૂનાતી ડાળડીમાંથી આંગળા ભરીને ચૂનો કાઢ તમાકુમાં મગન ભારતર ભેળવતા હતા ત્યાં ચોથા ધોરણના મોનીટરે ગોપાલને આગળ ધરી એમનું ધ્યાન ખેંચ્યું: 'સાહેબ, આને ક્યાં બેસાડવો?'

સામાન્યરીતે તો નવા આવનારને ચૂપચાપ છેલ્લો બેસાડતા. પણ પોતાની વડાઇ અને લાગવગ અતાવવા જિંદુમત્તે મોનીટરને કહ્યું હતું કે 'સાહેબને પૂછો તે બ્લે.' ફટાણાનું ગણાસું ગાઇ મગન ભારતરે કહ્યું: 'ડિક્ટેશન લખાવો, ને પછી ભૂલો મને અતાવો.'

આને પહેલે નંબરે જગદગદનખાં દત્તો. જિંદુમત્ત, ગોરધન, દયાકર્મિદ અને જગદગદનખાં એ ચાર જણની ટોળામાંથી એક જણ પહેલે નંબરે દોષ ને બીજાઓ બીજે ત્રીજે ને ચોથે દોષ. ગોપાળ દોશિવાર છે એમ જિંદુને મોટે સાંભળેતું એટલે જગદગદનખાંએ બારે બેઠેને પાંચ દાદી, આખી નિશાળ માને એવડો માટો દાદી, વચ્ચે વચ્ચે 'અરપરિશમ', 'પૂર્ણપરિશમ', 'પ્રસાદ્યમિત્ર' એમ ભારપૂર્વક ભોતી ડિક્ટેશન લખાવ્યું. લખાવી રહ્યા પછી એકવાર કરીથી બોલી ગયો, અને તરત જ ગોપાલના હાથમાંથી નોટ ઝૂંટવી લીધી. એક ગાળુ મેરી જગદગદનખાંએ અક્ષરે અક્ષર તપાસ્યો. પણ જુલ નીકળે ત્યારે ને? નોટ એણે દયાળુ સિંદના હાથમાં મૂકી. જિંદુમત્ત અને ગોરધને પણ અંદર માથું નાખ્યું. નોટ અંધ કરી દયાળુસિંડે ગોરધન સામું લેયું. ગોરધને જગદગદનખાં સામે નબર કરી, જગદગદનખાંએ જિંદુમત્તના મોં ભણી લેયું. ગધા જ છક અર્ધ ગણ હતા! જિંદુમત્તે કહ્યું, 'શું કાગે છે?' જગદગદનખાં: 'કાંઈ નહિ; પાંચમો બેસાડીએ.' પછી એ ગોપાલને ત્રી

સાહેબ પાસે ગયો ને મેજ પર નોટ મૂકી કહ્યું. 'જુલ નથી. પાંચમો બેસાડીએ સાહેબ?' 'હા,' મીચિરી આંખે ભેરથી મોટાં જડયાં હસાવી તમાકુ ચાવતાં ચાવતાં મગન ભારતર બોલ્યા, અને ઉમેર્યું, 'કેમ એકદમ પાંચમે જતો? સગો ગયો હાથે છે? બે દિવસ છોને છેલ્લો બેસતો. એનો બાપ તો આવ્યો એવો જ, નામ ધસાવ્યાનું કોઈ આપણ ક્યાં વચર જ ગયો છે.'

ત્રીજે દિવસે આવડત પ્રમાણું નંબર મળશે એમ જિંદુમત્તે આશા આપી.

ગોપાલને છેલ્લા બેસવાનું આવ્યું. પણ એ જ તો જાડુ સાડું હતું. વર્ગમાં ગેરેરીની બેઠક હતી. ત્રીચેરી ધન્ય ધન કરતા ઉપર જવાનું. ખારી પાસે જ બેસવાનું. અને વળી વધારામાં પોતાની પાસે જ, ગેરેરીમાં પેન પેન્સિલ વગેરે તરડોમાંથી સડતી ક્યય તો સર્પ આવવા માટે, ત્રિતરવાનું જાકાડું હતું. ગોપાલ તો ગિતકુલ નારાજ થયા વચર ત્યાં બેઠો. મગનની પેડે કેવું કાંચું બેસવાનું હતું? ખારી વાત તો એ છે કે એને આગળ બેસાડ્યો હોત તો એને દોષ લાત. પોતાની કાયકાત તો આગળ બેસવાની છે એ બાન સાથે છેલ્લા બેસવાનું જ આથી એને વિશેષ દાવે એમ હતું.

મંગળ તિમિર *

. સિખરિણી .

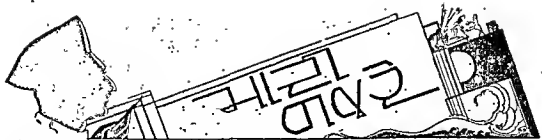
અર્ધને પહેલે તે દિન સુજાને રીપ રવિને રહે હોદેવી શ્રી જગ અખિલતી જેમ હુંદતી, અને બાજે જ્યાં જ્યાં નબર-બરતી ક્યય ત્રિતિને ધસે ખાવા તલે સકળ દિશ જવાળા સળગતી. અને નિશ્ચયીની જરી થન થતી ગ્રાંખી નમણી, — હું યે તેવી રીતે મુજ જીવનનો રીપ ત્રધને બવાકાશે નિચે ગળા ગળા રહું નિષ્કળ બગી શિવા રેખા દાન્ને, જગ મુગજલે અંધ ગાની!

દિનાન્તે હોદેવી અવનત કુખે કિન્તુ ત્રિતિને મુકે ના મુકે જ્યાં દિનકર તલે રીપ, તરી તો મીકા હું આપાતે ઉકતી ચમકી ને નિરખી રે? બરી તારા-રહેરે તિમિરબન્તી જેમ પુમકે, — હું યે તેવી રીતે મરણતિમિરે બાળીય ખરે? સુધાશીથી આત્માણુતિ અમર જે તારક બરે.

રનેહરશિમ

છાત્રાત્રયમાં દાખલ થયા પછી ત્રીજે જ દિવસે ગધાની ગતોરીએ ગોપાળ ચરી ગયો. અસળગત, જિંદુમત્ત સિવાય વાત કેણ કે- કાવવાનું હતું? એમ થયું કે ગયોરે 'વિશેષ' પછી ને સૌ વિદ્યાર્થીઓપણી પીરા ને આમત્રીના કાતરા ખાત્રા ગદાર દોડી ગયા. પણ ગોપાલ પોતાની બેઠક પડતી હાથે નહિ. એણે બે દિવસ સુધી વિદ્યાર્થીઓને ગેલેરી નીચે કોઇને કોઈ ગદાને

(અનુસંધાન ૫૪ ૩૦૨ ૩૫૨)

કે વા મેં જોઈ!

● 'કુમાર'નો ૧૦૦મો અંક પ્રકટ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે એ અંક બહાર પડશે કે નહિ તેની આશંકાએ ઇવટ સુધી રહી હતી. ફેશના સત્યાગ્રહનાં આરોહનોએ ફરેક પત્ર અને છાપખાના ઉપર કાવદાની તલવાર ઝૂમી રાખી હતી. છતાં જીંડી શ્રદ્ધા અને આશાએ અંકની તૈયારી વાલુ રાખી સમય આપતા અંક બહાર મૂકી દીધો ત્યારે જે અનુભવ આત્માસન મનનું હતું તે હતું ભુલાતું નથી. પણ પછી એ જ અંક ઉપર કાવદાની નજર હતારાઈ અને અખદાવાદમાં 'કુમાર' ઉપર જ પ્રેસ બેઠેલી પદેશી તથાઈ આવી તથા ચાર વર્ષ સુધી મુશ્કેલીનું બંધન રહ્યું. એ પછી તેા શાહીય અને સરકારી તત્ત્વોએ સહકાર સાધ્યો અને નવઉત્થાનના ઘોઠા વાયુ પણ વાયો. એ વાયુમાં સપ્ત-મહેશ્વા વૃક્ષ ફરી વપાની વાદળોએ જે ચડી પણ મુરેખના ધાર સંહાર-સંહામના વેટાળમાં તે વિખરાઈ નહ. મેંધવારી અને વનતુળાની આપ્રાપ્તતાએ બધા ધંધા અને પ્રજાસિંચોને વંગળાવવા માંડી. એવા અવસરે આજ 'કુમાર'ના ૨૦૦મા અંકનું ઠાણ આપી પડ્યું છે.

છતાં 'કુમાર'ના ૨૦૦મો અંક એ 'કુમાર'ની કારકિર્દીનો અબહો અંકોડો છે. માર્ગદર્શક છે; એ કાઢીકતને ચિરંજીવ રાખવાના મનસૂચા હવેથી ન શકયા. વાતાવરણ અને બબરોની અદિરચતાને કણને 'કુમાર'ના ૧૦૦મા અંક જેટલો વ્યાપક સહકાર મેળવવાની તત્ત્વની જ આ વખતે નથી બની; પણ આસપાસ અને ફર સહાનુભૂતિ ધરાવતા વાયકો, કલાકારો, સાહિત્યકારો, કવિઓ વગેરેને સહજ સચન માત્ર કરનાં તેમણે તત્ત્વરતા અને સહકારતાપૂર્વક 'કુમાર'નો આ અંક જે સમૃદ્ધિથી ભરી નીચો છે એ તે 'કુમાર'નો મેંધો

ને ગૌરવપ્રદ વારસો થશે.

કુમાર કાર્યાલયના કામદાર બંધુઓએ આ ત્રયગુણા અંકને ઉત્સાહ અને પરિશ્રમપૂર્વક એક જ માસની ચાલ મુદતમાં તૈયાર કરી નાખવામાં જે વફાદારી અને ઇતેન્દરી બતાવી છે તેમાં સાચા team spirit (સમૂહોત્સાહ)નું પ્રદર્શન છે. અને એ બંધાનું ચોગ્ય સંચાલન સંભાળનાર તમા આ અંક પ્રકટ કરવામાં મારા ફરનાં વધુ ધમત્રી બતાવનાર મારા સહકારી શ્રી બચુભાઈ રાવતનું, આ પ્રકાશન એક સ્વિશેષ સર્જન બન્યું છે.

આ પ્રવૃત્તિના મુખ્ય ક્રેય બાજન મારા પૂજ્ય પિતાશ્રી

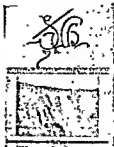
● એમણે કદિ સાહિત્ય માટે સીધો કે આડકતરો પ્રક્રિય રસ બતાવ્યો નથી; પણ 'કુમાર'ની બેકેએક પ્રજાસિંચાણ પહેલેથી જ હસેજન, સહાય ને સહકાર આપી તેની અનેક વિપ-ત્તિઓમાં એમણે આટો હાથ ધર્યો હતો. એ પીઠબળ નહોત તે 'કુમાર'ને આદિવરો જોવાનો પ્રસંગ મુશ્કેલ બન્યો હોત.

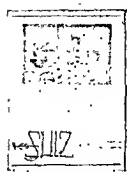
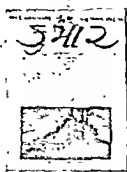
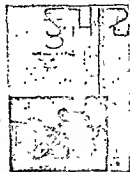
પણ આ રમૂલ કુપલબ્ધિ કરતાં જે એમની શિસ્તભરી વસન્નતાએ મારા બાલપણથી જ મારા પર જે સંસ્કારો ને પ્રસંગોની અસર પાડી તેનાં બીજામાંથી જ આ પ્રવૃત્તિનો જન્મ થયો છે.

પોરબંદ્ર ઈન્ડિપેન્ડન્ટ થયા તે પહેલાં તેઓ રેલવે મેઈન સર્વિસ (આર. એમ. એસ.)ના હેડ સ્ટાફર હતા. ત્યાર પછી ઈન્ડિયના હેડ ક્લાર્ક થયા તે વખતે ચોરસ ખાનાં પાડીને તેઓ બ્લોક અફરે રાખતા એ હું જોઈજોઈને શીખી મળેલો. ગુલુવાન પ્રક્રિયોના પરિચય કરવાનો તેમનો ટોખ મને પછો લાખદાયક થયો. તેઓ પોરબંદ્ર ઈન્ડિપેન્ડન્ટ હતા ત્યારે તેમની સાથે ગામદાંઓમાં ફર્યો અને ત્યાંના અનેક મહોતાઓ

—SHIZ—

મારા
પત્ન્ય
પિતાથી

રા. મ. મહારાજકર હનનરાવ રાવળ

સાથે વાતો કરી વિવિધ જ્ઞાન માટે પ્રેમ કેળવ્યો. ભત્રામહેનત અને વ્યવસ્થાના નેમના આગ્રહથી અને ધાળી તાલીમ મળી. એમના મુસાફરીના પોર્ટફોલિયોમાં એક આગિયો કાવ્ય (એન્ની ફ્રાંકન ગ્લાસ) રહેતો. તે વડે હું કાગળો પર સૂર્યનાં દિરણુ કેન્દ્રીય કરી તે સજાગવતો. પણ કોઈ એક પળે એ કાવ્યથી ધરમાંની ભીત પર બહારના દૃશ્યનું હલકું ચિત્ર પડે છે એવું સોધી કાઢું ત્યારે પ્રકાશનાં કિરણોના કેન્દ્રીકરણ

(ફોકલિંગ)નો પદેલો ખ્યાલ મળ્યો. તેમાંથી મારી ચિત્રકળા, કોટામારી, બ્લોક્પ્રિન્ટિંગ વગેરે પ્રવૃત્તિઓના રંજુમા કૃત્યા છે.

એમના રેસીઓ અને ગુરુબંધુઓનાં કૃત્યોમાંથી અને કલ્પનોત્તમ મિત્રમંડળ મળી ગયું, જેને કીધે એ વચ્ચાનાના કનમ સદ્ગુણો અને વ્યવહારનું મને જ્ઞાન મળ્યું અને મારું જીવનપટલર મુદ્ધરિત બનતું ગયું. શિક્ષકો, કવિઓ અને વિદ્વાનોના નેજા પૂજક છે. એમના ચારિત્ર્યની આજી કાયા પર મેં મારા જીવનકાર્યને કંકાવ આપ્યો છે.

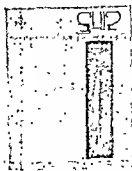
આવા મારા માનસિક પર્વમંચથી અને મિત્રમંડળની મીઠી કહેરો વચ્ચે 'કુમાર'નું સર્જન મળ્યું છે અને શુભ-રાતના સહુદય તરણ વાગ્યો તથા 'કુમાર'પ્રેમી વિદ્વાનો, કવિઓ, સાહિત્યકારો અને કુમાર કાર્યોલયના કામકાર બધુજોગ્ય નેને કાલમયું છે. આ અંક એ સૌનો પર્વમંચક છે.

ર. મ. રા.

કુમારનામ-ધારી

'કુમાર' પ્રસિદ્ધ થયા પછીના આ ૨૦૦ માસના માળામાં કુમાર નામ સાથે જલ્દેર જાહેરાતો છતાં 'કુમાર' માસિક સાથે જેને લેરા પણ મેળંધ નથી એવાં:

કુમાર ઈન્ડ્યુસ્ટ્રીસ કંપની	કુમાર ક્ષાત્રિયા
કુમાર ગ્રંથમળા	કુમાર પ્રિ. પ્રેસ (મુંબાઈ)
કુમાર વાચનમાળા	કુમાર રેસ્ટોરાં
કુમારેશ (દવા)	કુમાર સ્ટોર્સ
કુમાર પેન્સિલ	કુમાર વિજાલય
કુમાર પ્રવાસકથા	કુમાર બ્લેટ (હાલમતનાં પાનાં)
- આ કપરાંત ખીલ કોઈ તમારા જાણવામાં આવ્યાં છે ?

આપદંત્રસ્ત સર્જનને પત્ર

• વિચારિના •

દિવસો ન રહ્યા ધણી દલે
શિદ, સાથે, તું મુંઝાય આવડું?
શિદ બાર મથે ફગાવતા?
વિમલે દીન વળી—શું થાય તે?
દિન વીસ લગદ વેડિયા,
ત્યમ વેડાય રહ્યાસભા ન કે?
દરિયો તરિ આવિયો વડે,
રદિ ખાડી જ: શું લામ દાર રે!

દરિયો તરિયો શું ફેડ તે
કરવું છે કુમિ ખાડિપંકમાં
ફગવીશ શું બાર જે વલો
બત આખો શિદસાદ મદતરે?

નદિ બાર રહ્યો, દયો છ એ
અનુરાગે તુજ ધોડ આગવો:
તુજ જે તપ, શક્તિ સિદ્ધિ જે,
ખિસિયાં સૌ શિર એ ટકાવતાં.

ફગવી દહ બાર કાંદે
સર થોડું જ કશં જતાવવું!
કુચવું બહુ બાર તારતાં,
ન બસાં તારણુ ગાત્ર માત્રના.
બળપંતરાય ક. કાકેર

(અનુ૦ પાછળ પાન ૨૬૯થી) જિતરતાં જોયા દતાં. આજુ
વર્ગે 'સાદેજ, મારી પેન્સિલ પડી ગઈ!' કરી છા-
કરાઓ અંદર જિતરતા ગોપાસને ત્યાં નીચે શું દશે એનું
બારે કોટુક હતું. આજ તો એને ગધાની પેડે આવ-
ડત પ્રમાણે જે આવે તે નંગર મળવાનો દતો. ગોપાજ
જાણુતો દતો કે પોતે નીચે પડેલી દારમાં જ જવાનો
ને આ જગ્યા હમેશ માટે છોડવી પડશે. તેથી શિક્ષકની
પીઠ ફરી કે એણે એકવાર તો અંદર ભુરકો મારી દીધા.
અંદર આમથી તેમ એણે ધણી આંટા માર્યાં. જરડે
માથે થોડુંક વાગ્યું પણ ખરું. પછી બદાર આવવા માટે
ગોઠારા પાસે આવ્યો તો એનાં હાથ પડેએ નદિ! ફરી
ફરીને યાકયો. જિંદુના નામની એક બે જૂમ પણ પાડી

કુમાર • ૨૦૦૩ એક (ઓગસ્ટ ૧૯૪૦)

લેછ. પછી તો સંકોચથી અને શરમથી ગળામાંથી
આવાજ જ નીકળ્યો નદિ. પોતા કરતાં પણ નાનાં
નાનાં છોકરાને એણે અંદર ટપ દહને ફરી પડતાં ને
થપ દહને ઉપર આવતાં ક્યાં નડોતાં લેયાં?...

'વિશેષ' પૂરી થવાનો ઘંટ વાગ્યો ને સૌ અંદર
આવી બેસવા લાગ્યા તેના ઝંઘેરી પડના ધગધારા અં-
દર રહેરહે ગોપાસે સાંભળ્યા પણ ખરા. મગનલાલ
માતર બ્રજોળ જેના દતો, એ બ્રજોળના 'ખાં' ગણાતા
ને સૌ વિદ્યાર્થીઓ એમનાથી એ વિષયમાં ધૂનતા.
વર્ગમાં શાંતિ પથરાઈ.

'જનાવ જો અંદામાન!' મગન માતરે સવાસ પૂ-
છ્યો. પણ કોણે જતાવતાં આવડ્યું હોય એમ લાગ્યું
નદિ. એક પછી એક વિદ્યાર્થીનો જિતરતા-ચડવાનો અ-
વાજ ઝંઘેરી પર ધતો દતો ને ગોપાસ નીચેથી તે સાંભળતો
દતો. એને થયું કે પોતે ઉપર દોત તો દોડતો કે નકશા
પાસે પડેલી જઈ આંગળા મૂકીને જનાવી દેન. હમણાં
પોનાનો વારો આવશે પણ ખરો; ને આજે નંગર
મળવાનો દતો તેમાં દલે ચોટાળો યદ જવાનો.

ત્યાં મગન માતરે બોલ્યા: 'જસ? કોણે નથી
આવડું?' અને થોડીવાર રહી નેતરનો સોરા ઉપાડ્યો
અને હંડલેથી વિદ્યાર્થીઓને એક પછી એક આમળ
આવી હાથ ધરવા કહ્યું. છોકરો આવે તે દરમ્યાન
ધોરો પાડીને બોલ્યા, 'આખો વર્ગ આ બે પાનાં દસ-
દસ વાર લખી લાવે.'

ત્યાં હંડલે છોકરો આમળ આવી હાથ પડેળો મરી
રાખીને બોલે. કાંઈ યાદ આવતાં મગન માતરે બોલ્યા,
'પેસો નવો છોકરો ગામડેથી આવ્યો છે એ ક્યાં ગયો?'
'નાસી ગયો', એમ કોણે જવાબ આપ્યો એ નીચે-
થી ગોપાસે સાંભળ્યો. જિંદુમને ગોપાસનો જવાબ ફર-
વાના આશયથી કહ્યું, 'સાદેજ, નાનો છે એટલે એને
કાંવતું નથી અર્દો.' પણ નીચે રહ્યાં રહ્યાં ગોપાસને
થયું કે આ તો નકામી પોતાની આગર જાય છે. અને
ગોટી ચિંતા તો એને નંગર જવાની અને ફોગટ દસ
વાર લખવાની સજ પોતાને ચોંટશે એની થતી હતી.
એનાથી જૂમ પડાઈ ગઈ: 'હું આ રહ્યો! હું આ રહ્યો!'

જદારથી 'હોઆઓ' એવા સ્વરોના અવાજને ઝંઘે-
રીના જોશરમાંથી સંભળાયા. આ વિચિત્ર ધોપ સાં-
ભળી સૌ અંગતયય થયા અને કોઈકોઈ છોકરો તો

ગભરાટથી 'ભૂત' 'ભૂત' કરતા ગારણા તરફ નાહા. ખીજા વળી ઘોઘાટ કરવા મળ્યાનો અને મારમાંથી ધડીક છૂટવાનો આનંદ ઉડાવવા લાગ્યા. જિંદુને અવાજ કાંઈક ઓળખાયા અને ભોલ્યો, 'સાહેબ, કદાચ અંદર ગોપાલ ન હોય!'

મગન મારતર ત્યાં જતને જુએ છે તો ગોપાલ જ. 'હે, હાથ પકડીને થા ઊંચો' કહી મારતરે અંદર હાથ આપ્યો. પછુ ગોપાલની દિમત એમ હાથ પકડવાની ચાલે ખરી? શિક્ષકે અંદર સોટી નાખી, તેનો હાથો પકડી ઉપર આવવા કહ્યું. સોટી જોઈને તો એ અંદર દૂર મંતારી ગયો. છેવટે નજીક અને માર ન પડવાની શિક્ષક તરફથી જાહેરથી મળી એટલે હાથ પકડી જોરે કરી શિક્ષક અને જિંદુના ટેકાથી ગોપાલ બહાર આવ્યો.

'સો, આ ભૂત હતો!' મગન મારતર સહેજે દસીને વર્ગ તરફ જોઈ મોઢવા. અને મારતરના એ ખુશમિનનનો લાભ લઈ ગોપાલ હળવે રહીને ઝંઘેરી ઊતરી પડીને નકશા પાસે પહોંચી જઈ અંદામાન ઉપર આંગળી મૂકીને ઊભો રહ્યો. એ જોઈને મગન મારતરની કોર મુખમુદ્રા પછુ ભેવડું દિમત ધારણ કરી રહ્યો.

વિદ્યાર્થીઓને તો ગોપાલ દેવદૂત 'જેવો લાગ્યો. આ જગ્યામાં આજે મારમાંથી એ ગયી ગયા.

તે સાંજે છાત્રાલયમાં ચારે કોર ગોપાલનાં મીત ગવાઈ રહ્યાં હતાં. નિરાશથી છૂટલા પછી જિંદુએ નારાયણ પાસે દોડો જઈને અહર-આસે જ. 'નારણબાઈ, ગોપાલે એટલામાં તો ધન કરવાની દીધી!' એમ કહી 'જધી વાત પ્રસિદ્ધ કરી દીધી હતી. 'મારકણા મારતરે જોડે ગોપાલે

હાથ મિલાવ્યા!' એ રીતે કોઈ એની કેડડી કરતું. કે કહેતું, 'આવડો છે પછુ ખીવડાવી મારે એવો છે કે

ગોપાલ તો શરમ અને ડરનો માર્યો અવાક થઈ ગયો હતો.

મનમાં હતું હતું કે જિંદુએ મોટાભાઈ આગ ધળ ફરકાવ્યાની વાત કરેલી તે પોતાની નાવેશી ગાખતમાં જ. એવો વિચાર કરતાં કરતાં, એજે મોજે નીચેથી જોડેલા પોતાના હુકડા, એક રાત્રું રખાઈ, પેન્સિલ અને એક પેન્સિલ-એ ગધું રેલવેની ટિકિટ અરધિયું સાચવી રાખ્યું હતું તેની સાથે મૂક્યું. અવિચલ સાવ એજે ગમેશે તો એને ન જ લાગ્યો. (આ

મ

મંછા ભૂત અને શંકા ડાકણે લીધેલા એક

રણપધારીએ પડેલાં મોંઘી ડા-
શીએ કુટુંબ તથા ગામના ખીમ ડાલા મણ્ડાતા પુરુષો
અમલ પોતાના એવમાન પુત્ર જગજીને, પોતાની કાટ-
માંથી મગમાળા કાઢી આપતાં કહ્યું હતું: 'બીલું પુત્ર-
દાન તો તું જાણે; પણ મારી આ મગમાળાં આપણા
કુળગાર જરુરામને દાનમાં આપી દેજે.'

અને ગામના જોગણ ધરડેરાં સાથે જગજીના બુદ્ધ
કાકાએ પણ દાઢાઓ જણતાં ડોશીને કહ્યું હતું: 'મરતી
રેજાની તમારી મરજી છે તો જરૂર આપશે વળી. ને
આ માળામાં જગાનું લાગેવળગે થ શું તે? એ તો તમે
તમારાં જાવડાંને ગેરે કરાવી છે. જગાનું થ એવું કયાંથી
આજ કે એને હાથે જામણને...'

પણ આગળ સાંભળવા ન રહેતાં મોંઘીનો પ્રાણ-
પંથેર તો રસ્તે પડ્યો હતો.

બારમાની તૈયારી કરતાં જગજીએ કાકાને કહ્યું:
'એ કાકા, પેલી માળાની વાત પડતી મેલીએ ને એના
ગદલામાં નાતને જ અધમણ થી વધારે ખવડારીએ તો
શું ખાકું? નાત એ થ ગંગા જ છે ને!'

કાકાને તો પડેલથી ખાતરી હતી, કે મને તેટલું કંઠો
તોપણ જગજીના જીવથી છટે તો લહે, જાતી એની
મરીની છાતીએથી દોઢેક તોડા સોનાથી મડાવેલ મગ-
માળા છૂટવાની નથી. જગાની આ વાત સાંભળી તેને

જગજીએ ડાકણ મેડાવતાં બુલાએ પણ બુલાનાં જ વાત કરી.

મનમાં ધણું: 'બહેને ત્યારે એમ કરતાં. હું શું કામ ના
પાડીને નાતના બાણામાંથી પાણું વાળી કાઢું?'

બીરમાને પૂરો એક માસ પણ નહોતો વીત્યો ત્યાં
તો જગજીની બેસ માંડી પડી. કેટકેટલાં મુદાગિયોં
પાવા છતાં પણ ત્યારે તે સાજ ન થઈ ત્યારે કાકાને
તેણે બેસને ઘમ દહ આપવા વિનંતિ કરી. પણ કાકા
તો એ શું દુઃખ છે એ સારી પેટે જાણી બેઠો હતો,
એટલે જગજીને સાચી સલાહ આપી. સલાહ પ્રમાણે
જગજીએ એક મરોને ચલદશા વિશે પછી વ્હેયું. અને
મરોએ પણ જેવો કાકાને વડેમ હતો તેવું જ કહ્યું: 'ભાઈ
આ તો ડોશીનો જીવ તમને પગલી રબી છે!'

અને આ મરોએ દેખાડેલ ઉપાય કર્યા વગર જગ-
જીનો પણ છુટકો ન હતો. સવા દસ શેર અડદ અને
રધાપન અર્થે લાલસીમાં કપડાંના કકડા વગેરે લીધા
પછી મરોએ ભટકતા જીવને જાણે વાળી લીધો. વળી
ઉપરથી થોડીક દવા પણ દેખાડતો ગયો.

પણ કાકાને તો ખાતરી હતી કે આ ગાંધું ખાતર
ઉપર દિવસ જ છે. અડવાડિયામાં જ એમણે સાંભળ્યું કે
વસોણું જગડી ગયું છે. માખણને ગાદે કૂચા જ તરે છે.
જગજીએ કાકાની અને સોડોની સલાહ પ્રમાણે ડાકણ મે-
ડાવ્યું, અને ધૂણતા બુલાએ એ જ જગાનગરે વાત કરી:
'અરથા, મરતી ધડીએ મને વચન આપેલું. પણ તે તો
રકમને વાત્રી ગણે! પછી મારો જીવ કેમ કરી ગતે ગયો!'

પણ ડાકણવાળાએ એક જીવનો બોગ માગી એ
ભટકતા જીવને ડેકાણે પાડવાનાં. ગણમાં ફૂંડી જગજીને
દિમલ આપી.

શેમકુશળ વડી ગમેત્રા પંદર દિવસ બેઠે કાકાને
પણ ખાતરી થઈ કે ગાંધું વંધી ગયું છે. પણ બીમલ
પાંચ દિવસ માંડ ગયા દશે ત્યાં તો અચર પડી કે
જગજીના હોકરાને તાવે ગાળ્યો છે, અને છેવટે તેમણે
મૂંજવણમાં પડેલા જગજીને ચોક્કસી સલાહ આપી:
'અરે માંડા! દુઃખના મૂળને છોડીને ગણે શું કામ
જાણે છે? જ્યાં સુધી પેલી મગમાળા બ્રાહ્મણને નહિ
આપી દે ત્યાં સુધી એ ડોશી તને જંપવા દેવાની નથી!'

પણ મને તો એ શાય છે કે જરુરામ જેવા બ્રા-
હ્મણને દાન આપ્યે તે શું પુન્ય થવાનું...'

વધુ ભોગની વાર્તા

મગમાળા

કાકા વચ્ચે બોલ્યા: 'તે હું ક્યાં કહું છું કે જલ્દી રામને જ આપે! બીજી વધુ ય મુપાત્ર બ્રાહ્મણ પડ્યા છે, આ પેલો ડાહ્યારામ! બીયારો ભક્ષો ભોજો અને ઉપરથી વધવાન છે, એના જેવા ગરીબ બ્રાહ્મણને આપ્યું ય કેમ ભાગશે. આપણે તો બંધાંત્યાં દાન જ કર્યું છે ને? ને તારકે એ આવેલો ય છે. છોકરા ઉપર વાળીને આવી દે એટલે પત્યું!'

અને છેવટે જોડેના ગામમાં આવેલા ડાહ્યારામને તેડાવીને જગજગે પ્રભાતના શુભ ચૌધડીઆમાં જ મગમાળાનું દાન કરી દીધું. અંધથી દત્તિ વાત જાણ્યા પછી પણ ડાહ્યારામને આ પટેલપંચ મૂર્ખ લાગ્યું.

દોઢેક તોણ સોનાની રકમ આમ અચાનક મળતાં એ તો લગભગ હેજનાહ ગયો હતો. કદાચ આ પટેલનું મગજ પાછું અંધળું ફરી જશે એની ધારતી સાથે જમવા ન રહેતાં સીધું લઇને જ તે રૂવાના યત્ર ગયો.

પાસેના ગામમાં જઈને એકાદ-દોઢાણે પૂછી જોઈ ખાતરી પણ ફરી લીધી કે માળા છે તો ચોકખાસોનાની જ, મધ સાત જમ્યા ફરી આવેલી ભાંડીએ ત્યાંથી લાવેલા તુલસીનાં મણકા પોતાના પિયરની ભેજો દોહી એકઠા કરેલા પૈસાનું સોનું ખરીદીને જ મદાન્યા હતા.

પટેલના નં આવવાની ગળા મુઠી ખાતરી ફોવા છતાંય ડોક મરડીમરડીને હજુ પણ ડાહ્યારામ પાછળ નજર દોડાવતો હતો, કે રમે ક્યાંય પેલો પટેલ માળા જેવા પાછળ આવતો હોય! અને એમ અંદેશ પંથ પટાવ્યા પછી જ તેને પૂરેપૂરી નિરાંત વળી. અંતરમાં આનંદ તો માતો ન હતો. પણ એ આનંદ સોનાની રકમ મળ્યા જલ્દ જ કંઈ ન હતો; એ દ્વારા પત્નીને કેટલો અધો આનંદ થશે એની કલ્પનામાંથી જ એનાં મૂળ તો ફૂટતાં હતાં. અધીરાઈથી ઊપડતા પગ જ જાણે કંઠી દેતા હતા, કે ક્યારે ઘેર પહોંચું ને ઈરીને આ દાગીનો આપું!

જોડેલી પત્ની આગળ અંતરીકામાંથી કિતરી પડેલા દેવ પેટે ખડા યતો નેહું કહ્યું: 'બોલ મોલ! મારે તે આપું!'

આખો દિવસ શોધેલા કલ્પણ ખાતર મેંજનપમાં મુંઝાઈ રહેતા પતિમાં આટલી રમિકતા, પત્નીએ ફરી લેધ નડેલી. અંદર દેજનાઈને, જરા રક્ષ થઈ એ બોલી: 'એ આગ કે?'

ડાહ્યારામે એ જ મંબીર મુખમુગાએ ફરી કહ્યું: 'બોલ, તારું જોઈએ! દરદાગીનો જે જોઈએ તે માગી લે. અને ખોમામાંથી પેલી મગમાળા કાઢી તેના ખાળમાં નાખતા હોમ્યું: 'શે, તું ન જોલે તો ય તારા અંતરનો અંગારા મેં સાંભળ્યો છે!' કહી દસલો દસલો ખબે લટકતી સીધાં આંધેલા ખેસની માળા જાણુએ મૂકી કપડાં ઉતાર્યા વળ્યા.

જોળીમાં ચમકારા મારતી કાંઈ પરતુ પડતી જોઈ પહેલાં તો પત્ની ભડકી લીધી, પણ બીજા ક્ષણે મોં પર આનંદનાં મીનં ઉછળ્યાં રહ્યાં. ઘડીકમાં મગમાળા તરફ તો ઘડીકમાં પતિ તરફ તેનાં પૂછ્યું: 'પણ આ લાવ્યા ક્યાંથી? ક્યાંય પડેલી જડી કે શું?'

'એવું જ છે તો!' કહી ડાહ્યારામ પત્ની સામે બેઠો અને હાથેમંદી નજર નાખતાં પૂછ્યું, 'પણ તને મગી કે નહિ, એ વાત કરને!'

'સોનું નળો મને ન ગમે? પણ આંતમે લાવ્યા ક્યાંથી, તે તો પડેલો-કડો?' અને ચૂપ રહેલા પતિને

સેખક

શ્રી પન્નાલાલ પટેલ

એમ ઉતાવળે આંધવા છતાંય ઘેર પહોંચતાં તેને અંધાર ચઢી ગયા. રસોધપાણીથી પરવારીને કંઈક સાંધતી

વળા પૂછ્યું, કે પેલો યનાવડો જઈ અને જતાગતી રાત ન જોતાં મેલે ને ધેર પણ પહેરી લીધી અને ઉરખેરેશ પર પડતો ભોમને ડોક વાળીવાળીને બોલ્યા લોગી.

‘ખરેખર, અહુ મુંદર લાગે છે હો!’ મનોપત્ની કાંઈ મદાનૃતિભરી સૂરને ડાહ્યારામ બોલી પડ્યો.

એકીસાથે જાણે પાંચ દેર શોલી ચડી ગયું હોય એવા મુખ સાથે પત્નીએ વળી પૂછ્યું: ‘પણ તમે આ લાન્ચા ક્યાંથી? વાત તો કરો!’

‘એક વાર તું ખાવાનું કર, પછી નિશને કહું છું. છાતીએ ધડાવ રાખીને જ સંધ્યે કે એ આવતી તારી જ છે; મારે ઉતાવળ કરીને કાચુંપાકું ન ખવડાવતી!’

પત્નીને જે જુઝ્યા પતિને ને નખી ગએલા ગપોરનો ખ્યાલ ન આવ્યો હોત તો તે પૂરી વાત સાંભળીને જ કિંદત.

ડાહ્યારામ નાલીધોધને મેવાપૂતથી પરવાયો એટલામાં તો પત્નીએ રસોઈ પણ કરી નાખી હતી. બાણામાં શીરો અને શાક વેઈ તેને સમજ ન પડી કે આ તો માળા મળ્યા જલસ, કે જનવાનું મોઢું યંયું છે તેથી, કે પછી પેલી વાત સાંભળવાની ઉતાવળમાં?

જામી પરવાયો મછી ડાહ્યારામે પત્ની આગળ મોંઘી ડાહીની મૂલ્યુવેળાની દબાઈથી માંડીને તે બેંચ, વસોણું ને છેવટે છોડરા નુધી ડાહીના અગ્રંતોથી આત્માએ કરેલી મજબૂતી વગેરેની સાંભળ્યા પ્રમાણે વિગતવાર વાત કરી.

પત્નીએ દસતાં દસતાં કહ્યું, ‘માળા લાન્ચા તો ખરા, પણ જોડે માંઘી ડાહીનું જૂત આવ્યું દશે તો!’

ડાહ્યારામે દસીને કહ્યું: ‘અરે, કાંઈ માંડી છે? એ તો અધું તૂત છે તૂત. આપણે જો એ લોકને કહીએ તો માને નહિ. ગાદી આ તો અધું રોજનું છે. દસપંદર દોરમાં

કેક દિવસ એકાદું કચળા થે તપ: ને બેંશને પાએમાં મુશડિયોમાંની અસર દૂધમાં આવે એ દેખીતી વાત છે, પછી વસોણું જગડી તપ એમાં બીચારી ડાહી યું કરે!’

‘પણ તમે તો કયો છો ને કે એનો છોડરા થે—’

‘અરે શું!’ કહી ડાહ્યારામ દસતા લાગ્યો. અને ઉમેર્યું: ‘તું મને એવું એકાદું ય માણસ દેખાડીશ કે જે નાનપણમાં માંડું જ ન પડ્યું હોય? પણ એમ કહે કે તારા તકરીરે જોર કર્યું એટલે એ શંકાને ય દરી-કરીને મૂએલી ડાહી જ જ્યાં હોય ત્યાં દેખાવા લાગી!’

‘એ તો નમારા મનથી ને? ગાદી પગલ્યા વગર કાંઈ આવી બારે રકમ આમ આપે ય છે? ને કચામાં છવ દહી જવાથી ભટકતા છવની વાત તો શાજ પણ કજસ કરે છે.’ કહી ઉમેર્યું: ‘મને તો લાગે છે કે કંડી સાથે ડાહીનું જૂતે ય—’

પણ ડાહ્યારામે અડગ બદાઈ કહ્યું, ‘જે છાતી રહે છાતી. જે ધરમાં રોજ દવન-પાદ દાય એ ધરમાં મને તેવાં જૂતની ય દેન છે કે પેલી શંકે અને ધાર કે ડાહીને છવ દહી ગયો હોય, તો થે દાન આપવાની ધંધા પરી ધનાં જ એનો આત્મા ગતિને પામી ચૂક્યો.’

પણ પત્નીને દલુ પરેપૂરા સંતાપ નહોતો થયો. માળા સાથે રમત કરતાં વળી પૂછ્યું, ‘પણ એ ગાદીએ તો જરૂર મને આપવાનું કહેતું ને!’

‘પણ જરૂર મને એટલે બ્રાહ્મણ જ ને! યજ્ઞમાનને જે સુપાત લાગે એને આપે. એ તો મઘ સાસ જરૂર મની જોડે મનાએ મએલી એટલે દવાભાવિક છે કે એનું નામ પડેલું માંએ આવે; ગાદી મૂળમાં તો એ ગાદની દબા તો એટલી જ, કે બ્રાહ્મણને દાન કરેલું.’

પત્ની આ લપછપમાં આથી વધારે જોડી ન જીત-રતાં જોડી. આડુંઅવયું કામ કરી, પતિને જોઈ મએલો જોઈ માગીને સાચવીને મજૂસમાં મૂકી દીધી.

રાતે ખાટલામાં પડી પણ તેને કોંઈ નહોતી આવતી. કદાચ મનમાં ને મનમાં દરદાગીના પડેરી, કોઈ શુભ પ્રસંગમાં મદાસની પાડોશજોની સાથે પોતાનું મગમાળા પડેરેલી કલ્પી એમનાં ગરાગરી કરી રહી દશે. પણ તેટલતાં મજૂસ આગળ કંઈક અડખગાટ થયો. પોતે સૂતી છે ત્યારની જાગતી જ પડી છે, રાત જુદુ નથી મઘ એની ખાતરી હોવા છતાં ય ‘ચોર તો નથી ક્યાંય!’

જતાં જતાં એકાદું કેકાલું પૂંજીને ડાહ્યારામે ખાતરી પણ દરી લીધી કે માળા હતી તો ચોરખા સોનાની જ.

એવી શંકા થઈ અને છેવટે દીવો મળગાની પૂરેપૂરી તપાસ કર્યા પછી જ તેને કંઈક નિરાંત વળી. એકે ખડખડાટ તો વળી પાછો શરૂ થયો હતો.

તે રાતની વાત તો તેણે પતિને ન કહી, પરંતુ બ્યારે બીજી રાતે પણ એ ખડખડાટ સંભળાવા લાગ્યો ત્યારે તો તેનાથી પતિને જાગાડવા વગર ન જ રહેવાયું.

મીઠી ઊંઘમાંથી જાગતા પતિએ પૂછ્યું: 'શું છે પણ?'

'પૂરા ગંગો તો ખરા. જુઓને આ મગૂસ આગળ શો ખખડાટ થાય છે?'

'ઉંદર દશે. બીજું કાણ ખખડાવવાનું હતું?' કહી પતિ પાશું મરડી ગયો.

પતિના મીઠાવાની બીકે બ્યારે તો તે સૂષ રહી, પણ સવારમાં તો ચીઠ ફાસ્યા વગર ન રહી શકી. છતાં ય ડાહ્યારામે દસીને એની બીકને ત્યાં જ દાખી દીધી. જાબા થતાં કહ્યું: 'સે દવે, માંડપણુ દેખાડ્યા વગર પાણી કાઢી આપ, ચાસ: નાહીને રાતા ઘઈ જાઉં.'

પતિને યત્નમાનોમાં જવાનું છે એ જાણવા છતાં ય પત્નીએ પૂછ્યું: 'ક્યાં જવાનું છે જે?'

'કેમકયાં? તારી આ માળાના દરખમાં કામ અધૂરું મૂકીને આવ્યો છું તે પૂરું તો કરવું પડશે ને? જે કેકાણે તો કયા કરવાની છે?' કહી, નિરાંતથી બેસી રહેલી પત્નીને વળી કહ્યું: 'સે જાક, ચાસ, મારે પાછો તાપ ચડી જશે.'

કંઈ પણ બોલ્યાગ્યાયા વગર પત્ની જીડી ને પાણી કાઢી આપ્યું. ડાહ્યારામે સંધ્યાપૂજ કરી ત્યાં મુઠી પણ તે કશું ન બોલી; પણ બ્યારે તેણે કંપડાં પહેરવા માંડ્યાં ત્યારે તો તેને કહેવું જ પડ્યું, 'જે દિવસ પડી જાએને!'

પોતાને ધકેલેલીને ગામડે મોકલનાર પત્નીને આજ આન રોકતી દેખી ડાહ્યારામને પૂરેપૂરી ખાતરી થઈ કે એ પેલી મગમાળાના જૂતથી બીએ છે. પણ તે કેટલી દહે બીએ છે એ તો એ પત્નીનું ગંભીર મુખ જોવા છતાં ય નહિ સમજી શક્યો હોય. અને તેથી જ તેણે કંઈ કાંદણ ન પૂછતાં સામાન ખમે નાખતાં કહ્યું: 'અરે-હું તો જોતણુ દિવસમાં આવ્યો પાછો. કંઈ પડેદેશ તો નથી જાનોને?'

'જે તણુ દિવસ નહિ; કામે માંડે પાછા આવવાના હો તો જાઓ.' અને હસતા પતિને કહ્યું: 'તમે દસો હો, પણ રાતે મારો તો છવ જાય છે. કાણુ જાણે આ એક રાત જ શી રીતે જશે?'

ડાહ્યારામે ગતે નાહીને સૂઈ રહેવાની, એમણીક

બીજે જ દિવસે પાછા વળી આવવાનું કહીને ડાહ્યારામ આવતો થયો.

ધર્મ પુરતક સખવાની ને એવી ગંધી મુઝાદ સાથે પત્નીના વડેમ ઉપર ચોટુંકે બાપણુ આપી, એકેએ દાખરા ટાંકી દેખાડી તેને દિંમત આપી, અને પોતાને જવાની અગત્ય સમજાવી બીજે દિવસ પાછા આવવાનું કહી ચાલતો થયો.

અંચળે રાતે પતિના કહેવા પ્રમાણે જાણુ વિધિઓ તો ગંધી થ કરી, પણ વડેમ દાગવાની આંતરવિધિ તે ન કરી શકી. રાતે તણુ વખત તો તેણે દીવો મળગાઓ: પણ ન તો એકે ઉંદર દેખાયો કે ન જાણાઈ ગિમ્મડી. દીવો હોતવતી કે વળી પાછો પેલો ખખડાટ શરૂ થતો. ખુખી-તો એ હતી કે કોઈઓ આસપાસ થતા ખખડાટ કરતાં જે મગૂસ આગળ થતો ખખડાટ તેને વધારે સંભળાતો. જમતી રાત સાથે ખખડાટ પણ જમતો ગયો અને સાથેસાથે ચંચળાની બીક વધતી ગઈ. દીવો આજુરાખવા છતાં ય ખખડાટ અંધ ન થયો. છેવટે ન રહેવાયું ત્યારે તેણે ઘરનું કમાડ પણ ઉઘાડી દીધું અને પાછલી રાત તો આંગણમાં બેસીને પતિના કહેવા પ્રમાણે શંતુ બોળાના નટણમાં જ પૂરી કરી.

મન સાથેની કેટલીક દલીલોને અંતે તેને ખાતરી થઈ ગઈ હતી કે મગમાળા સાથે નક્કી પેલી ડોશીનું જૂત આવેલું. અને એ જૂતના રૂંડાડ અને એની પ્રગ-જતા વિંગ તો એકલી આ દલીલ જ પૂરતી હતી: 'એવું ન હોત તો આવ્યો મોથો દાગીનો કાઢ દાનમાં આપી વહે?'

પતિ આવતાં જ તેણે પોતાનો નિર્ણય જણાવી દીધો 'મરેદેજાની કરીને આજ ને આજ પેલી મગમાળા પાડી આપી આવો.' ડાહ્યારામે તેને ધરમાં લવન વગેરે ધર્મવિધિ કરવા, એ રકમને બાંગીને બીજી થડાવવા વગેરે કહ્યે

ગગનગામીને

૨૧ી.

અહો ગગનગામી! આવ; ઝડપી તું લેલે મને,
 ઝુટી ગગનશુંગજોંથી, તવ તંગ પંજે મને
 ઉઠાવ, મુજ ભોં-દગી શિથિલ મૂષમથી કાયને.
 તુટે મર ત્વચા, કુટે હૃદય; માંસમજ્જલ બધું
 ગને મર તવોદરે ગટક; મૃત્યુ થાયે, ભલે.
 મને વસમું એ ન; હા! વસમું આ મને જીવતું.
 ભલે અણ અણ વિલાઈ, પણ કીટ હા હા મહું.
 પડી ઉઠર તાહરે કુધિરમાંસ મારાં થયે
 તવાંચ-ગગનેા ધુમંતી તવ પંખ ઝંઝાભરી—
 અહું મરણથી, અનંત ડયનોની મંજીવની.
 અહો ગગનનાથ! આવ પવનોની પાંખે ચડી,
 ભલે તું લઈ આવ સાથ શતમૃત્યુકેરી ઝડી.

મુન્દરમ

રીને સમજવયા પ્રવત્ત કર્યો; પ્રજા પત્ની એકની એ ન
 યદ્ય ન ન જ યદ્ય, એટલે ડાહ્યારામ મરેજ સીદાચો.
 પણ એટલામાં તો પત્નીએ રડી રીધું. રડતાં રડતાં કહ્યું:
 'તમને તો મે રકમ વદાવી છે! પછી બંધને એક રાતે
 એ ડાકણ મારું મળું કયાવી દેતી!'

આ સમજી ડાહ્યારામને પણ એટલો જ કંટાળો
 આવ્યો. તો જ કહ્યો અને મગમાજાં દાડી, આવ્યો
 દતો તેવો જ અક્ષતો ર્યો. જતાંજતાં કહેતો ગયો: 'દવે
 કાંઈ દિવસ દાગીનાનું નામ લે ત્યારે તારી વાત છે!'

એક દી મરેડી પત્નીએ વડેડી રાતે નિરાંતથી ખાટ-
 લામાં લંગમું. થોડીવાર ખખડાટ સાંભળી રહી, પણ
 તેને ખાનગી રીતે આગસા એ ત્રણ દિવસ કરતાં આ તો
 ખજો જ મોઝા-ઉકરોનો જ ખખડાટ છે. અને પછી
 તો થોડીવારમાં જ તેનાં નસકોરાં બોલવા લાગ્યાં.

ચેરથી કંટાળીને નીકળેલા ડાહ્યારામનું મગજ
 જંગમમાં મેલત જતીને વડેતા સાંજના વાપરાએ જરા
 લગનું પાડ્યું. પત્નીના વડેમ ઉપર તેને હસનું આવ્યું.

વળી લીધેલું દાન પાછું આપીને આસપાસના યજ્ઞ-
 માનોની છતરાજી વડેરવા સાથે ખુદ જગજના કુટુંબને
 તો દુઃખના દરિયામાં ધરેલી રીધા જેમ જ લાગેલા માંડ્યું.
 ઉપરથી આર માસની ટાંચિયાનોડ અને મિર્ઝાનોડની
 મદેનત પછી પણ જેટલું નડેતું મળતું એટલું મળેલું
 ફક્ત પત્નીના એક મૂર્ખ વડેમને લીધે તણ દેવામાં
 પણ તેને નરાતાળ મૂર્ખતા જ લાગી. આ બધા
 વિચારને અંતે તેણે મગમાજા પાછી ન આવવાનો જ
 નિર્ણય કરી દીધો: 'હમણાં થોડો વખત સંતાડી રંગાશે
 ને પછી લાગ મળતાં થોડુંપણુ ખીન્તું સોનું ઉમેરીને
 ખીન્તે દાગીનો ધરી લેવાશે.'

અને એ વિચાર પ્રમાણે જ એણે એ આવડણમાં
 મુક્યું. એક ગામડે રાત ગાળી ખીન્તે દિવસ તે ઘેર
 આવ્યો. ઘરમાં 'ચેરતાં જ પત્નીને દરોડો પછડ્યું: 'દવે
 તો નિરાંતથી ઉઘ આવી દરો ને!'

'દવે શું હતું તે ન આવે?' પત્નીએ ચરેરે રોએ જ
 કહ્યું અને પાતાને જો એટલી વીતક વીની હોત તો
 તરત ખજારપડત કેરું થાય છે!' એમ મગમાજી કામિ થયો.

ડાહ્યારામે પણ જરા લાગ મળતાં પેલી મગ-
 માજાને મજાસમાં મરેડાં કપડાંની ગંડીમાં સેરવી રીધી
 અને સાથેસાથે એ વાતને પણ જિલકણ દારી રીધી.

સાગ ખીદા દરેક કાર્યમાં શંકા બોજાની શુભ મંડિલ
 માનવાર ડાહ્યારામને પાંડોશમાં વિવાદ ગ્રંથથી ત્યારે
 જ સમજ પડી કે પેલી મગમાજાના વીતકમાં પણ શંકા
 બોજાની શુભ નિશા હતી. એ મગમાજાની આવી રાખ-
 વણ ન યદ્ય હોત તો આ જે દિવસમાં તો પત્નીએ
 પોતાનું અરધું લોકો આળી મુક્યું હોત.

આર દિવસે જે સ્ત્રીઓનાં અંગ ઉપર જેવાર ચીમડાં
 સિવાયનો સાદો સાદોય લેવા નહોતો મળતો તે અંગ
 આવર રશમી સાડીઓ ને જાતજનના સોનાના દાગી-
 નાથી શોખી રવાં દતાં. સૌંદર્યના ગુણ સરખી એ
 યુવતીઓને જેનાં જેતાં ઘર તરફ આવતા ડાહ્યારામને
 લાગ્યું કે એમાં પોતાની પત્ની તરી. 'કદાચ મિસાઈને
 તો ઘરને ખુણે નહિ ભરાઈ હોય!' એવી શંકા સાથે
 ઉતાવળે આંગણાની ધાર પર પડેલો ત્યાં તેને કાને

જ્યારે અંજાન આગળ જ્ઞાનનાં હથિયાર હેઠાં પડે છે.

એક આછી, ચીસ સંભળાઈ: 'ઓ યાપ રે...'
પાછી રે મા...'

'શું છે? શું થયું?' ના સવાજ સાથે ગારણામાં પેસના ડાહ્યારામની છાતીએ આવતી પત્ની અચ્ચકાઈ આવડે માત્રી ટટાર કીલી રાખતાં પતિએ, 'પણુ આટલું બધું છે શું?' એમ પૂછતાં પત્નીને ગારણા આગળથી અંદરની આગુ ધક્કેમતાં ઉમેર્યું: 'ગદાર શેઠ આવળ કરે છે એની તો જરા ખચર રાખ!'

પત્ની તો હજુ ય એની ધૂનમાં જ હતી. ગમડાની હતી: 'ના રે યાપ! મારે તો ધરમાં નથી આવવું!' અને ધમ દધને તે ધર વચ્ચેવચ્ચ ભેટી પડી.

પત્નીના ધોળા પૂખ્તી સરખા મેં તરફ તાકતાં ડાહ્યારામે પૂછ્યું: 'પણુ તને થયું છે શું? આ ફળેતો કંઈવાનું કાંઈ કાઢ્યું તો દરોને!'

'શું છે તે જુલો જલને પેટી મજૂસમાં! રાંડ ચમકારા મારી રહી છે એ તો જુલો! જોતામાં જ મારે તો હવ કીડો ગયો. આપી આચ્છ તો ય રાંડ તો મારે હવ લેવા પાછી આવી છે! ઓ મા! દવે શું થશે?'

ડાહ્યારામને સમજતાં વાર ન લાગી. પોને માળા પાછો જ નથી આપી આપ્યો એમ કહી પત્નીનાં 'તમને તો એ ધણી વડાકી છે; મારા હવની તો તમારે ચી પડી હોય!' એવાં લેણુ સાથે જિદગીબર એનો વિશ્વાસ શુ-માવવા કદતાં વાતને વડેમમાં જ ખપાવી આટલેથી ટૂંટી કરી દેવાનું જ યોગ્ય લાગ્યું. દસવાનો પ્રયત્ન કરતાં એણે કહ્યું: 'મર રે મર, માંડી! એ તો તે અંધારામાં બીજું કશુંક જોયું દરો. લે ચાક દેખાડ જોડ મને!' કહેતો ડાહ્યારામ આગળ ગયો. ઉઘારી પડેલી મજૂસ-માંથી આંધળા દાથે પેટી માળાને પકડી પાછી પડેરેલા ઝંડીના ખિરસામાં સરકાવી દેતાં કહ્યું: 'ક્યાં છે?' અને કપડાંનો ખડકેશો લાવી પત્ની આગળ નાખતાં ઉમેર્યું: 'અરે રામ રામ! આવી વહેમી ને વહેમી ક્યાં મુધી રહીય'

પત્નીએ આઘા સરકતાં કહ્યું: 'મહેરગાની કરીને એ લગડાં મારી પાસે ન લાવતા!'

'એમ જ કહેને કે અંધારામાં જ બધું જાહેરું!'

'ત્યારે એમ' કંટાળા સાથે એ બોલી અને તરત જ પાછી ગુસ્સે થતાં બોલવા લાગી: 'તમારી સગલી તો

દીલો તપને લગડાં કાઢવા ગઈ'તી! માંખો મજૂસમાં ધાકી તે દનથી મને તો પૂરી ખચર પડી ગઈ હતી. અંધારામાં તો મજૂસમાં ડોકિયું થ'ન કદે ને!'

એટલામાં કિશોરીઓનું ટોણું ગારણા આગળ આવી કીણું અંક બોલી: 'શાચાએને, ચંચળાબાબી! આપ દાય, નમે તો હજુ સગડાં ય નથી પડેયાં!' મારી યા તો ત્યાં નમારે વારને ધનપછાડ કરી રહી છે.'

ચંચળાબાબીનાં પડેલાં ડાહ્યારામે કહ્યું: 'લકમાં, તું બીજાને બોલાવ. બીજાં આવી ડોરે એટલામાં તારી બાબી આવી પડેયાંયો.'

'બીજાં ગયાં તો આવી ગયાં છે' કહી, લકમાં પીડ દેવતાં કરેલી ગઈ, 'આત્રજે ઝડ પાછાં.'

ડાહ્યારામે પત્નીને કપડાં આપતાં કહ્યું, 'લે પડેરી લે, જિદ; પેતાં ત્યાં વાર જુએ છે.'

'મારે તો જવું ય નથી ને પડેલાં મે નથી!' ગયડી ચંચળ કીડી ને આટલો ટાળી સંભાવતાં બારે; આસ લેતી ગયડી: 'અરે ભગવાન, દવે શું થશે!'

પત્નીને સમજતી સમજતીને ઘાંઘેલા પતિએ ત્રીજી વાર તેડવા આવેલી લકમાંને હંવટે કહી દીધું, 'એનું શરીર સાફ નથી એટલે નંદિ આવે.'

ખચર પડતાં જ કેટલાંક આંધેલીપાંડેલી સગાં-વડાંનાંની આવ જવ પણુ વધી પડી. કોઈ, ખાટલા ઉપર ગોઠડી પાથરવાની સચના કરતું મથું તો કોઈ વળી ચંચળાની ગબરાએલી આંખો જોઈ, નંચર ઉતારવાની સલાહ આપતું મથું. આ બીમારીનું મૂળ કાંઈજ અજ્ઞાત ડાહ્યારામને સમજ ન પડી કે પોતે દસવું કે રણવું!

એકાન્ત મળતાં વળી પાછો તે પત્નીને સમજવવા લાગતો, 'આ તો તું અચરથી ધોક ખાઈ ભેડી છે. ન માને તો તું કૂંડ, હજુ ય મજૂસનો ખૂંખૂંડો તારી જાને

૧. ખબર પડતાં જ આંદોશી પાડોશી દેશી આત્મા.

જેઠ વળા, આમ, હું જોડે જિભે રહું છું; આમ કહું.
પણ પત્નીને તો ખાતરી હતી કે જૂતનાં ચરિત્ર તો એવાં જ હોય. પતિ માળા પાછી આપી આવ્યા એ તો નક્કી હતું; અને તો ય તેણે દીવાને અજવાળે સગી આંખ એ જોએલી એમાં મેં શંકા ખાવા જેવું હતું જ નહિ. વળી હમણું ન હોવાની પતિ જે ખાતરી આપતો હતો એની પણ એને હવે જરૂર ન હતી. જેવી રીતે આવી એવી રીતે પાછી કાઢી ગઈ હશે!

પતિની સમગ્રવટથી કંટાળતાં તેણે દાંતિયું કહ્યું: 'તમે મહેરજાની કરીને મને હવે પડી રહેવા દેશો? એ તો હું ય જાણું છું કે અત્યાર સુધી એ હોય જ નહિ. મેં મારી સગી આંખે જોયું તો ય જો તમે ન માનતા હો તો પછી ન માનો. પણ હું તમને હાથ જોડું છું: હવે એની તમે વાત જ ન કરશો. મને પડી રહેવા દો!'

રૂત જમતી જતી હતી. વિવાદનો જમણવાર પ્રત્યે કૃષ્ણાના ચોકમાં ખાટલા નાખી આડાં પડેલા પુરુષો દોઢ ગપ્પાં મારતા હતા, તો કોષકોષ ઊંચી પણ ગયા હતા. એક યાત્રુ યુવતીટંદ છવનનો કાઢી જતો ચલાવો લટવા મળ્યો હોય તેમ એક પછી બીજું ગીત ઉપાડતી જતી હતી, પણ પ્રુદ્ધ યારણું હોવા છતાં મેં આમાંનો અક્ષર સરખો પણ ડાહ્યારામના મગજ સુધી નહોતો પહોંચી શકતો. ઘડીએ ઘડીએ ને પત્નીના

માથે હાથ અડાડતો અને પૂછતો, 'તને શું થાય છે! તારા અડચો છે ને કેમ કહે છે કે કશું નહિ?'

મૂંઝાતાં મને આખરે એ આંગણમાં આવી કાંબો રાખી. આક્રમનો એક આથમી ગયો હતો. યુવતીઓનાં ગીત અને તેમનો કલશોર પંચુ-શમી મયો હતો. આખા મેં કૃષ્ણાઆમાં આડે સાયરે ખાટલા દળાએલા હોવા છતાં જાંધું સુમસામ હતું. રાત્રિની નીરવતામાં બોલાતાં નસકોરાંનો અવાજ શાન્તિની બંધકરતામાં જાણે વધારો જ કરતો હતો.

કંઈક વિચારને અને ડાહ્યારામ પાછો ઘરમાં પેંડો અને કમાડ વારસું. પત્નીના માથા તરફની દગલી ઉપર ટમટમતા દીવાની વાટ જરા સંકોરોને વળી પાછો તે પત્નીના ખાટલા ઉપર જઈ બેસે. પત્નીની આંખો અંધ હોવા છતાં આમના આશિષઅવરોહ પરથી ડાહ્યારામને લાગતું હતું કે એ હજુ જગતી હતી. એટલામાં આંખો ઉઘાડીને પત્નીએ જમવાની ખાતરી કરી આપી.

‘જો ત્યારે, હું તને જાણી વાત કહું! મૂળ વાત તો એ છે કે મગમાળા હું પાછી આપી જ નથી આમો.’

પોતા પર હાંડાવાને બદલે પત્નીને ચૂપ જોઈ ડાહ્યારામ પોતે મગમાળા પાછી ન આપી આવવાનું તથા અત્યાર સુધી તે છુપાવવાનું કારણ વગેરે વિગતવાર કહેતાં ઉમેર્યું, ‘આ તો તું નાદકની ધાક ખાઈ બેઠી છે. મારા ઘરમાં જો જૂતનો એળો સરખો ય પડે તો આ સાત્તનાં ચોથાની બીજે જ દિવસે હોળી કરી નાખું સમજીને? આટલાટલું શંકર બોળાનું સેવન કઈ છું તે શું નાદકનું હશે એમ જાણે છે તું?’

જૂતપણીતના ફવાંમી શંકર બોળાના આ ભકતની મક્કમ રક્ષા સૂરત જોઈ પત્નીને બીક લાગી કે કોણ જાણે, પણ તેણે આંખો મીચતાં મળમળા અવાજે કહ્યું: ‘પણ મેં મારી સગી આંખ કાઢી—’

‘પણ એની હવે કોણ ના પાડે છે? હું પાછી જ નહોતો આપી આવ્યો પછી—’

પત્ની વચ્ચે ગળાડી, ‘હવે તો એમ જ કહેશો ને?’ ડાહ્યારામને સહેજ ખીજ યડી. તેણે ખિન્નઆમાંથી મગમાળા કાઢતાં કહ્યું: ‘ન માને તો જો હજુ તો આ—’

પણ શબ્દ પૂરો થતાં પહેલાં તો ‘ઓ મા રે...!’ ની ઓસ નાખતી પત્ની ખાટલામાંથી ઉછળી. કાઢી પરના દીવાને તેનાં આંગળાં અડતાં કોણિય બોંધ

પડ્યું. ધોર અધિકારમાં પત્નીનો ત્રણે છપ ખેંચાતો હોય તેની ચીસો સાંભળી ડાહ્યાદાસ પણ ગભરાઈ ઓડ્યો. બીજી ગાળુ ગુસ્સો પણ એટલો અધો આંચો કે અજવાળું હોત તો પત્નીને તમાચો જ ખેંચી કાઢત.

મટપટ દીવો સળગાવી રહેયું તો પત્ની બેભાન દશમાં જમીન ઉપર પડી હતી. ડાહ્યાદાસના તો હોશ કાશ ત્રીડી ગયા. પત્નીને ક્યારેકને ખાટલા પર મુકવાના પછી તેને બાન આપ્યું કે કોણેક ગારણું કોણી રહ્યું છે.

ગારણું ક્રિયતાં જ સાતઆઠ માણસનું રોજું અંદર ઘૂસી આવ્યું ને સવાસ પહોંચા માંડ્યા: 'થું છે ડાહ્યાદાસ? ચંચળને દહી રીક નથી થયું?'

ડાહ્યાદાસે અધાય સ્વાચોનો એકજ વચાળ આપ્યો: 'કાણુ ત્રણે થું થયું છે! કશી સમજણ જ નથી પડતી!'

'અરે, થું તારી રજા છાં, બધા માણસ! આ તો દંતકંડી બીડાઇ ગઇ છે ને! તારો કાંઈ તરેશે વીંધીએ.'

બીડાએથી દંતકંડી ઉઘાડી અને માથા ઉપર પાણી પણ છાંટ્યું; કાંઈએ વાણ કહીને આસડું પણ મુંઝાડ્યું; અને આમ બીજી કેટલીક મથામણ પછી ચંચળે આંખો તો ઉઘાડી, પરંતુ એ આંખો કોઈ બીજી જ દુનિયામાં ભટકતી હોય તેવી ફટકી અને આમનેમ બમતી. જોનારને બીક પેદા કરનારી હતી.

'નક્કી આનામાં કાંઈ પલીતનો પ્રવેશ ધમેકો છે.' એક અનુભવીએ કહ્યું.

પછી તો ચંચળ આગળ ધરમાં કોળાન વગેરેના કુમાડા કર્યા. માતો કે એ કુમાડાના ગોટમાં તેને બારી જ દાખી. એક જાલજેલુ તો ઘણી વગાડીને છંતવર મારે એ અછલવિઘાની બેતો પણ ધરને ખૂંચે લલકારી. પરંતુ રામ તારી માથા! ચંચળ ન તો ધૂણી કે ન કથું બોલી. એ તો ફટકી આંખો ચારેગમ ફેરવતી જ રહી.

આ ચીજ ને પેલી ચીજ, આ દવા ને પેલી દવા, એમ કરવામાં પડેલા ડાહ્યાદાસે હોડધામ કરવામાં કશી જ કચાશ ન રાખી. પણ તો ય આખરે તો એનો પત્ની યુમાએ જ છટકા થયો.

પત્નીના હંકારી ઘરીએના ધમપગાડા; 'એ રે... આ મને ત્રાઈ ચાકી! આ દેખાય રાંડ તો! મરી ગઇ રે... મા!' વગેરે આક્રોધો અને એ મુગ્ધ તો ડાહ્યાદાસ કદાચ જિંદગી મુધી પણ નહિ ખૂસી શકે!

પત્નીની મરણકિયારી પરવારેલા ડાહ્યાદાસને સાચું

કે પેલી મગમાળાને દરે વધુ વાર મુધી એ પોતાના ધરમાં નહિ સંધરી શકે. ઉપરાંત, દરે એ કશા કામની પણ ન હતી. કેટલાક વિચારને અંતે એ મગમાળાને જરૂરામને ત્યાં આપી આપવાનું જ તેને વધારે રીક કાઢ્યું અને એક ગુપ્તેરે આંખી પણ આંચો.

પણ ડાહ્યાદાસ પર આટલી ગુસ્સવા છતાં યે ત્રણે એ એમણું હોય તેમ ચત્તમાનોમાં જરૂરામની જાલજેલુ છગાનથી નીકળેલી વાનો સૂકા ધરતીમાં ઘેરીએ ફૂટે તેમ ફૂટવા લાગી: 'જરૂરામનું કે'વું તો ખરું! ડાહ્યાદાસમાં જે શાસ્ત્રની સાચી વિદ્યા હોત તો એના જ ધરનું ખેદાનખેદાન ભૂતવંતરાં ને વળી કરી શકત? આપણે ગધા પેદા જરૂરામને છોડીને આ ડાહ્યાદાસની વિદ્યા ઉપર એવા દત્તા; પણ ખરી વિદ્યાનું પાઠખું જોયું ને! મગમાળાને ધરમાં સંધ્યે મરિતો થવા આંચો, પણ જરૂરામના ધરમાં કોઈની નસકોરી સરખો વ ફૂરી છે!'

અને ડાહ્યાદાસનું કાને પણ 'ગોર, તમને તો કલાત્રો આમ આગ કરેના દત્તા' આકટતરી રીતે આવી આવી ગધી વાતો આવે છે. પણ ને નથી તો એનો પ્રત્યુત્તર દેતો કે નથી ને ખાનપરેક સાંભળતો. વળી ચત્તમાનોમાંથી પણ કાંઈ પડેકાંની પેટે નથી તો જપ કરવાનું કરેતું કે નથી એની પાસે કશા કરાવનું. ડાહ્યાદાસ પણ સારી પેટે તપાળી ચૂક્યો છે કે ચત્તમાનોની પોતા ઉપર પડેલાંતા કરતાં ચાર આવી યે શ્રદા નથી રહી.

આમ ગધી ય રીતે દુનિયા આખી પલટાઈ ગઈ છે તોપણ ડાહ્યાદાસ કાણુ ત્રણે કેમ પોતાને ગામ અને ત્યાંથી પાછો ચત્તમાનોને ગામ એમ ફેરાફેરા કર્યા જ કરે છે. આખે રરને ગમ એક જ વાતનો ગોરાગો થવા કરે છે. તેને અજ નથી પડતી કે કોને હોય દેવો!

ચત્તમાનોમાં જોડે બીજી કર્મક્રિયા દરે નથી ચાલતી એ બંને, પરંતુ જમવાનું અને સીંધાસાંભાનનું તો પડેમાં જોડેજુ જ, ગમકે પડેકાંથી પણ કંઈક અંશે વધારે સાક છે. પરંતુ ડાહ્યાદાસ જમવા ઉપરાંત સીંધું સાંભાન લેવાની ના પાડતાં કહે છે: 'ના રે, સીંધું જમવદને મારે દરે કોને ખપવાયું છે!'

અને આવા જવાગથી હોય કે પછી એની ધન્યમનનક મુગ્ધજોડેને હોય, પરંતુ મળ્યા કોશો નો એમ પંથુ દરે છે, 'પેલી મગમાળા તો ગઈ, પણ ભૂત તો દણુ ડાહ્યાદાસને ત્યાં જ ધર કરીને બેઠું છે!'

તાતિયો ભીલ

અ

કરીમખાન, ચિત્ર વગેરે પીંદાર સ-
રદારોનીવાન તો નાણીની છે; પણ
બુજેખાંચરે જે શોધા સાદસ અને જ-
લાદુરી કરી પ્રસિદ્ધ થયા છે તેમાંના
કેટલાક દછ અણુત્રપી કિતાબોમાં
પડ્યા છે, તો કેટલાક બુલાઈ ગએલી
કિતાબોમાં સમવાઈ રહ્યા છે. એવે
એક બદારવટિયા થઈ ગયો. તેનું નામ
તાતિયો ભીલ. તેના પુરોગામી તાત્યા
રાખી જેટલી એની પ્રસિદ્ધિ નથી, કે
એનું એનું પરાક્રમ પણ નથી. છતાં
મધ્ય પ્રાંતમાં ઇ. સ.ની બદારમી સ-
ફાના છેડા ચરણમાં એ નામ ઘણાને
મેંએ જાણીતું હતું. દવે તો વિસરાઈ
ગએલી એક કિતાબ (એનું નામ 'બારત
વર્ષનો દોગિનહુડ', જેમને એક પ્રકારક
મિત્ર બેટ આપેલી) ને આધારે એની
થોડી હકીકત આવી લીધેલી છે. એમાં
ફેરફાર, સુધારા-વધારા થય્યા ક્યાં છે.
એમાંથી એક બીજી હકીકત એ નીકળે
છે કે બદારમીમાં બદાર માણસ પણ

અન્યાયની નાનીનાની વાતો સામે થવાનું સંગઠન ન જનાવે તો
પોતાના વ્યક્તિગત પરાક્રમથી તો છેવટે તારાજ થઈ જાય છે.
તાતિયા ભીલનું બદારવટું ઘણું વરો—સગમગ અગિયાર વરો—આપ્યું
હતું, અને છતાં છેવટે તો એ નાશ જ પામ્યો.

મધ્ય હિંદના કુંભરાઓમાં આજથી આશરે સવાસો વર્ષ પહેલાં એ
થોડેસવારો આક્રમ જતા હતા. એક હતો અંગ્રેજ પોલીસ અફસર

અણુત્રપી કિતાબોમાં

સમવાઈ રહેલા એક નામચીન બદારવટિયાના કથાપ્રસંગો

તાતિયો ભીલ

અ

કરીગખાન, ચિત્ર વગેરે પીંદાર સ-
રદારોની વાત તો બલ્હીની છે; પણ
બુરોખાંચરે જે શોધે માદસ અને જ-
લાફરી કરી પ્રસિદ્ધ થયા છે તેમાંના
કેટલાક હજી અણસખી કિતાબોમાં
પડ્યા છે, તો કેટલાક ભૂધાઈ ગએલી
કિતાબોમાં સચવાઈ રહ્યા છે. એવો
એક બદારવંટિયા થઈ ગયો. તેનું નામ
તાનિયો ભીલ. તેના પુરોગામી તાત્યા
રાવી જેટલી એની પ્રસિદ્ધિ નથી, કે
એનું એનું પરાક્રમ પણ નથી. છતાં
મધ્ય પ્રાંતમાં ઇ. સ.ની બદારમી સ-
દીના છેલ્લા ચરણમાં એ નામ ધણીને
માંએ ગાળીતું હતું. દવે તો વિમરાઈ
મએલી એક કિતાબ (એનું નામ 'બારત
વર્ષનો રાગિનહૂડ', જે મમેએક પ્રકાશક
મિત્ર ભેટ આપેલી) ને આધારે એની
થોડી દફકત અહીં લીધેલી છે. એમાં
ફેરફાર, સુધારા-વધારા થયા કયો છે.
એમાંથી એક બીજી દફકત એ નીકળે
છે કે બદારમી બદારમી માણસ પણ

અણસખી કિતાબોમાં

સચવાઈ રહેલા એક નામચીન બહારવંટિયાના કથાપ્રસંગો

અન્યાયની નાનીનાની વાતો સામે થયાનું સંગ્રહન જમાવે તો
પોતાના વ્યક્તિગત પરાક્રમથી તો છેવટે તારાનું થઈ જાય છે.
તાતિયા ભીલનું બદારવંટું ધણું વર્ષો—કમબગ અગિયાર વર્ષ—આશુ
હતું, અને છતાં છેવટે તો એ નાશ જ પામ્યો.

મધ્ય દિંદના હુંગરાઓમાં આજથી આશરે સવાસો વર્ષ પહેલાં એ
થોડેસવારો આજ્યા જતા હતા. એક હતો અંગ્રેજ પોલીસ અફસર

હોરન્સ, અને તેની સાથે હતો એક ફિન્ડુ કોટવાળ. તાતિયો બીલ એ વખતે પોતાની જમીન જવાથી ગદારવટે ચડ્યો હતો અને મોટામોટા ચુનંદા અફસરો પણ એને પીછે પકડવામાં નિષ્ફળ નીવડ્યા હતા. ઘણી ઝડપથી એની આસપાસની દંતકથાઓ શોકોમાં પ્રસરી જતી હતી અને ઇચ્છાએ કે અનિચ્છાએ એની વીરશ્રીનાં સૌને વખાણ કરવાં પડતાં હતાં.

કર્નલ હોરન્સ દંગોને પકડવામાં સારી આગરૂ મેળવી ગયા હતા. પોતાની એ આગરૂનું આને લીલામ થશે કે શું એવો એમના મનમાં બધ હતો. દિવસોના પરિશ્રમ છતાં તાતિયાનો પત્તો લાગ્યો ન હતો. એ પણ એના જ નામધારી મકાન તાત્યા ટોપીની માક ધડીના છદ્મ ભાગમાં દાથતાળી દહને નાસી જવાની અદ્ભુત શક્તિ ધરાવતો હતો. હોરન્સ સાહેબે લખનૌના એક શૈક્ષિકાની વાત સાંભળી હતી તે એમને યાદ આવી જતી હતી. જ્યારે ગદા ય ઉપાય નિષ્ફળ નીવડ્યા અને લખનૌનો વજર એ શૈક્ષિકાની પત્નીને તથા જગીરને ઘોડાનો ન હતો ત્યારે એ શૈક્ષિકો ગદારવટીઓ એક દિવસ ધોળે દહાડે લખનૌમાં આવ્યો ને વજરના મકાનના ગણી-ચામાં ધુસી ગયો. એક આવા વજરના બે છોકરાઓને લઈને ફરતી હતી. શૈક્ષિકાએ જાને છોકરાઓને પકડી લીધાને આપાને કન્ટું કે તારા માલિકને કહે કે, ને એકદમ ગદાર નહિ આવે તો આ છોકરાઓને ઉપાડી મઠે છું.”

“વજર હાંફળાંફાંજા હોડ્યા. પણ શૈક્ષિકાએ બંદુક ગતાવી તેમને રોકી દીધા: ‘એક ડગલું આગળ અને આ છોકરા નહિ હોય, મહેરજાન.’”

‘પણ તારે છે શું?’ વજરે પૂછ્યું.

‘મારી જમીન—મારી ગૈરી—’

‘એ પાછાં મળે, પછી?’

‘અંગ્રેજ રેસિડેન્ટ જમીન થાય તો માનું. તમારો બરોસો નહિ.’

વજર અંગ્રેજ રેસિડેન્ટ પાસે હોડ્યો, એને પગે પડીને તેડી લાવ્યો ને એ રીતે પોતાનાં જલ્દયાં ગયાવ્યાં. તાતિયો બીલ પણ એમ અચાનક આવી ચડે તો પોતાની આજ દિવસ સુધી મેળવેલી પ્રતિજ્ઞાનું શું? આવી ચિંતામાં કર્નલ હોરન્સ પડ્યા હતા. પણ એમને અંતરમાં બેઝેકેડે એમ પણ હતું કે સદેહ પ્રાંતના પેલા પ્રખ્યાત ગદારવટિયા દિશાવરખાનને જેવી રીતે લખનૌને

સાહેબે વશ કરીને સુખેદાર દિશાવરખાન ગનાવ્યો તેમ પોતે પણ કાંઈક કરે તો? આ વિચારમાં કર્નલ હોરન્સ કોટવાળ સાથે થોડા ઉપર ધોળેધોળે જતા હતા.

તેઓ ગરોલી પહોંચ્યા. ગરોલીમાં તેમના મત્વચક વણસે આદમીઓનો જથ્થો તૈયાર હતો. ગરોલી ગામ તાતિયાના પરાક્રમ ઉપર મુશ્કે હતું. થોડા દિવસ પર જ એક વાત પ્રગટ થઈ હતી કે તાતિયો એક ગામ લૂંટવા ગયો. ગામને પાદર જ નહીં એથી માત્ર એક ગબડ ગાળા પાણીનું. એક બરીજ આવે. બીજું કાંઈ દેખાય નહિ. સાંજનો વખત હતો. તાતિયાની રાડ તો ગધે હતી. પેલી છોકરી મુંઝાઈ ગઈ. તેનાથી તાતિયાની બીકે રાડ પડાઈ ગઈ. પણ તાતિયો તો એના પાણીના બેઠામાં બેચાર મોનામકોર નાખીને એને સતાવ્યા વિના જ ચાલ્યો ગયો. ગામ, ગરોલી ગામના બીકો તો તાતિયાનાં પરાક્રમ પર મુશ્કે હતો. એટલે તાતિયાને પકડવાની વેતરણ ચાલે છે એ સમાચાર એને મર્યા વિના નહિ રહ્યા હોય.

કેટલાક બીકોને સાથે લઈ સેનાના વિભાગ પાડી જે ગામ તાતિયાના સમઠ હતા તે ગામ કર્નલ ને કોટવાળ ચાલ્યા. જે વિભાગને તાતિયાને બેરો ધાય તેણે બંદુકનો ગદાર કર્યો એવો સંકેત હતો. જેમ જેમ આગળ ગયા તેમતેમ મધ્ય દિંદનાં જંગલોની બંધકરતા સમગ્રવા માંડી. અજવાળું તો એક તરફ રહ્યું, પણ જંગલમાં ચાલવા જેવી ફેડીનું પણ નામ મળે નહિ. જગત્ર દયાં જલ છે તેનો જ એને પત્તો લાગે નહિ. આ રીતે એ બંધકર જંગલમાં સૈનિકો તાતિયાને શોધતા ચાલ્યા. થોડી વાર પછી સૌ જુદા જુદા વીખરાવા માંડ્યા. કર્નલ અને કોટવાળ પણ જુદા પડી ગયા. આવા ઘોર જંગલમાં કોઈ માણસ રહી શકે તે વાત જ અશકય લાગતી હતી. એટલામાં જે ગામ કોટવાળ ચાલી રહ્યો હતો ત્યાં રસ્તામાં એક કેકાણે તેણે એક જાને લાકડાં વીણતી જોઈ.

કોટવાળને સંકે પડી. તે તેની તરફ ગયો ને તેને ક્યાગથી પૂછ્યું. ‘તું કેણ છે?’ જવાબમાં પેલી સ્ત્રી ખડખડાટ હસી પડી. પોતાની સંકે વધારે દૃઢ થતાં કોટવાળે કહ્યું. ‘તાતિયા બીકને તું જોળાયે છે કે?’

* યેગદસજીન્ડની ‘The story of the guides’માં આ દિશાવરખાનની આખી વાત બધાવા જેવી આપેલી છે. ચિત્રાલની લડાઈમાં તેણે અત્યંત બાગ બજવ્યો હતો.

‘તાતિયા બીજને હું ઓળખું? હું તો રજૂત છું.’

‘પણ તમે તાતિયાના ખજર તો દર્શાવો?’

‘ખજર તો છે, પણ મારે મારાં નાકકાન ધરાણે મૂકવાં નથી. તમારામાં શી તાકાત છે કે તમે મને પાછળથી રક્ષણ આપો?’

કોટવાળને શુભો સચો તેણે એકદમ પેલી સ્ત્રી તરફ દોટ મૂકી તેનો હાથ પકડી લીધો: ‘ચાલ, તંબૂ તરફ સાહેબ પાસે; તારે જાતની આપવી જ પડશે.’

પણ પેલી સ્ત્રીએ એક એવો ઝટકો લગાવ્યો કે કોટવાળના હાથમાંથી તેનો હાથ છૂટી ગયો ને તે દર ઝીલી ઝીલી એ લજ્જિત અનેકા પીરુરુપ તરફ દસી સ્ત્રી.

કોટવાળને શંકા પડી કે આ સ્ત્રી આટલી જળવાન છે તો એ જ તાતિયો નહિ હોય? પણ એ તો સ્ત્રી હતી. એટલામાં પેલી સ્ત્રી બોલી: ‘હું તાતિયાને જતાં તને તમારે મને એક દળર રૂપિયા આપવા. બોલો છે કબૂલ? તો તાતિયાનો પત્તો દમણાં મેળવી આવું.’

કોટવાળે વાત કબૂલી લીધી. તેને આશ્ચર્ય થયું હતું. પણ તેણે જીવનભર સાદસ ખેડ્યાં દત્તાં, અને એક પંથુ સાદસ ખેડવા એ તૈયાર થયો. એનું જે પરિણામ આવે ને બોગવી શેવાની એની વૃત્તિ એટલી જળવાન હતી કે પોને એકસો છ ને આ સ્ત્રી કદાચ પોતાને ઠગતી તો નહિ હોય, એવી શંકા આવેલી ને પણ આશી મઠ.

આ જાનુ કર્નત્ર સાહેબ કોટવાળથી છુટા પડીને જંગલના બીજા જ ભાગમાં ભરી રહ્યા હતા. તે જંગલના એવા મીઠાભાગમાં આવી પહોંચ્યા કે જ્યાં સામસામાં વૃક્ષોની વચ્ચે માર્ગ જ ન હતો. એ એમ ને એમ ત્યાં ઝીલી દત્તા ને રસ્તાનો વિચાર કરી રહ્યા હતા ત્યાં ધડાધડ બુંદો કૂટવા માંડો. તાતિયો જરૂરયાના હળો-માદમાં કર્નત્ર એક પથ્થર પર ધડીબર બેસી ગયા. માત્ર પોતે એ માત્ર ન મેળવી શક્યા એની મનમાં ખટક રહી ગઈ.

એટલામાં એમના હૃદયને ચશ્વરાવી મૂકતો કાંઈક અવાજ તેમને કાને પડ્યો. એવો શબ્દ એમણે કોઈ દિવસ સાંભળ્યો ન હતો. કોઈ જંગલી પશુ હોય તો તેને હલુવા બુંદુક તૈયાર કરી તે બેઠા. પણ થોડી વાદમાં એક દીન, જીલું વસ્ત્રવાળો નિર્ભય મજૂર લાકડાંને બારો મઠ એક જાનુ દોડતો તીકળ્યો. તે પણ આ વિચિત્ર શબ્દથી ડરીને દોડી રહ્યો હતો. તેનો વેપ

નેઈ કર્નત્રને પણ દયા આવી. એટલામાં તો એક સાહેબને અડી બેઠા નેઈ પેલા મજૂર બારો નીચે મૂકી હાથ બેડીને આગળ આપ્યો: ‘જા સા’જ! હજુદ! અનદાતા! ગરીબ માણસ છું. મજૂરી કરી લાકડાં બેમાં કડું છું, અનદાતા! મહેરવાન!’ તે કદમવા લાગ્યો.

‘અથવા કોણ છે તું?’

‘સા’જ! અનદાતા! હું લાકડાંવાળો છું. મારી બેરી સાથે અડી આપ્યો હતો, પણ તે કપાંક બૂકી પડી ગઈ છે. એને શોધવા નીકળ્યો ત્યાં આ કાંઈક અવાજ સાંભળી આ તરફ દોડી આવ્યો.’

‘આ આવું જંગલ ક્યાં મૂકી છે?’

‘સા’જ! શી ખજર? હું માફ બેરુ લખેને દમેશાં આવું છું. આજે જ આવું થયું. કાંઈક એવો ધડાકો સંભળાવો કે હું દોડ્યો, અને માડું બેરુ તો કોણ જાણે ક્યાં રહી ગયું. અરે રામ!’

‘તારે ચાલ સાથે, આપણે તારી બેરીને શોધીએ!’

‘અરે અનદાતા! આ જંગલ તો તાતિયા બીજનું ઘર છે. હવે કાંઈ બેરુ પાછું હાથ આવે? એ ચોર કાંઈ બેરુને મૂકે?’

‘તાતિયો બીજ શું અડી-આટલામાં જ રહે છે?’

‘આ જંગલમાં જ પડ્યો છે ને અનદાતા! એની જૂંપડીએ તો બેરુ ખોળી આવ્યો. પણ મસાણ ગયાં શાકડાં કાંઈ પાછાં આવે? એ તો મઠ. બીજનું શું?’

‘તો મારી સાથે ચાલ-એની જૂંપડી જતાવ, તને ધનામ પણ મળશે. જો આ મારી વીંટી તને મળશે.’ મજૂર વીંટીનું નામ સાંભળી રાજ થયો.

મજૂર તે કર્નત્ર જાને જંગલમાં ચાલ્યા. મજૂર રસ્તામાં બોલ્યો: ‘સાહેબ! બેરુ પણ દાનતનું કાંઈ બોલું ખરું. એની મેજે જ તાતિયાની જૂંપડીમાં બંધને બેરુ હોય તો ના ન પડાય.’

‘એ બહેને ગમે તેમ હોય. તને તો આ મારી વીંટી મળશે ને?’ કર્નત્રે કહ્યું: ‘તેના રૂપિયા તણુ દળર આવશે. બીજનું બેરુ કહું.’

‘હે સા’જ!’ મજૂર આશ્ચર્યમાં રિશર રઈ ગયો. કર્નત્રે તેને વધારે લમચાવવા તેના હાથમાં વીંટી પણ આપી: ‘તારે નહિ? એમાં હીરો છે.’

મજૂરે વીંટી આમતેમ ફેરવી નેઈને પાછી આપી. અને આગળ ચાલ્યા. થોડે જતાં જંગલ વધારે ને વધારે

થાડું આપ્યું ને રસ્તો વિકટ થતો ગયો. પેલો મજૂર બોલ્યો: 'સાહેબ! તમારે બોલ્યું પાળતું પડશે, હો!' 'શું?'

'આવીંદી આપવાની, જે તાતિયો જડે તો.' સારેએ કહ્યું: 'ચોક્કસ!' જંગલ તો થાડું થતું જ ગયું. સાહેબને ગંદક લાખે ચાલતું મુકેલ ધર્મ પડ્યું. પેલા મજૂરે સાહેબની ગંદકનો બાર ઉપાડી લીધો.

થોડી વારમાં એક ખુસ્તી જગ્યા આવી. ત્યાં સામે એક ઝૂંપડી પાસે એકેએ મનુષ્ય ઊભાં દત્તો.

'તાતિયો અહીં જ રહે છે?' કર્નલે એ જોઈને પૂછ્યું. જવાબમાં મજૂરે મૂંઝા રહેવાની નિશાની કરી ને તે આગળ વધ્યો. કર્નલ પણ તેની પાછળ પાછળ ગયો. એણે નિશાની કરતાં મજૂર જોયો રહી ગયો. કર્નલ તેની પાસે આવ્યો. હાથ લાંબો કરી તેના કાનમાં કહ્યું: 'મારી ગંદક લાવ; એ બરેલી છે . . .'

મજૂર જરા દૂર ખસીને હસી પડ્યો: 'સાહેબ! તમારે ગંદકની હવે જરૂર નથી. તમે તો મારા મહેમાન છો. હું તાતિયો!'

લૉરેન્સ સાહેબ તો છલક ધર્મ ગયા. પણ એટલું સાફ હતું કે એમનું આ પરાક્રમ જેવા કોઈ કાળી આમડીને આદમી ત્યાં લાગર ન હતો.

તાતિયા વિષેનો એમનો ખ્યાલ બદલાઈ ગયો. એ માનતા કે દેશીઓ આજણુ હોવાથી બદારવડીઓ પકડાતો નથી. એમનું રાજકર્તા પ્રજા તરીકેનું અભિમાન થવાયું પણ અહીં તો હવે ગુપચુપ ઊભા રહ્યા વિના છૂટકો ન હતો. એમને એક જ આશ્ચર્યન હતું કે પોતે પોતાના જ તાગાના કોટવાળની લાગરીમાં આ પ્રમાણે બની ગયા હોત તો બારે ઘાત.

પણ એટલામાં એ રહીસહી આગર પણ નિર્મૂળ થઈ ગઈ. તે જ વખતે પેલો કોટવાલ ને પેલી સ્ત્રી ત્યાં આવી પહોંચ્યાં. ખૂશી એ હતી કે કોટવાલ પણ હથિયાર વિનાનો જ હતો. એની ગંદકનો બાર પણ પેલી મજૂર સ્ત્રી ઉપાડી રહી હતી! અને એક બીજાને અહીં જોઈને આશ્ચર્ય પામી ગયા.

'આપ-અહીં ક્યાંથી, નામદાર?' કોટવાજે પૂછ્યું.

'તમને અહીં કોણ લાવ્યું, કોટવાલ?'

'મને તો આ સ્ત્રી તાતિયો બીજ દેખાડવાનું કહીને લાવી. ક્યાં છે તાતિયો?' તેણે પેલી સ્ત્રીને પૂછ્યું.

જવાબમાં પેલી સ્ત્રી ફરી હસી: 'આ કોણ છે?' તેણે તાતિયા તરફ આંગળી ચીંતાવી.

'ત્યારે' તું એની શું થાય છે?'

'હું એની જોડે ફરનારી. એની ધરવાણી ગણો, એની રાણી ગણો, જે ગણો તે!'

કોટવાળ ને લૉરેન્સ બંને એકબીજાને જોઈ રહ્યા. એટલામાં તાતિયો બોલ્યો: 'સાહેબ! હવે જરા આરામ કરો. રોટલા બનાવીએ. નહિતર જંગલમાંથી કંઈ લાવીએ.'

સૌએ થોડાં ફળ ખાધાં. અનેક પ્રકારની વાતચીતો તાતિયાએ કરી. પોતાનાં મુખદુઃખની દથની કહી. તાતિયાની વાતથી અને ઓફિસરો આશ્ચર્ય પામ્યા. પણ એમને તો એમની ફરજ અજવાબની હતી, એટલે વાત સાંભળતા છતાં, તેઓ કાંઈ છલક અસાધન ન હતા. કોઈક અવાનક આવી ચડે એવી આશા પણ અંતરમાં ખરી. એટલામાં ઝૂંપડીમાંથી કાઠના રડવાનો અવાજ સંભળાયો.

દેખીતી રીતે બહારવટિયો કોઈ શીમંતને કેદ કરીને પેસા કદાવવાની વેતરણમાં હશે, ને તેવા કોઈ અભાગી આદમીનો આ અવાજ છે એમ અને જણ્યને લાગ્યું. તાતિયો એ કળી ગયો. 'સાહેબ! હું તમે ધારો છો તેવો ખૂતી નથી. આ તો એક અપંગ વૃદ્ધ કંવાળ ડોસી રસ્તામાં પડી હતી તેને હું અહીં લાવ્યો છું તે રહે છે.'

'તો મને આતાવ.' કર્નલને વાત સાચી નહોતી.

'ખુશીથી.' કહી તાતિયો અને તેની સ્ત્રી મોડાં બંને ઓફિસરોને લખને પર્યટકોમાં ગયાં.

કર્નલે ધાર્યું હતું કે કુટારાનું ઘર એટલે કાંઈ ને કાંઈ લૂંટ પડી હશે. પણ ઝૂંપડીમાં એક તૂટેલો ખાટલો હતો: એક જનું માલકું હતું. બીજું કાંઈ જ ન હતું. તૂટેલા ખાટલા પર એક રેંગિયલ ડોશી પડી હતી ને દુઃખને લીધે ઉલકાર કરી રહી હતી.

'ડોશીમા!' તાતિયો પેલી ડોશી પાસે ગયો: 'મા! હવે કેમ લાગે છે? કાંઈ સાફ છે? મેં દવા આપી તેથી કાંઈ ફેર લાગે છે, મા?'

આ કુટારાની માનવતા જોઈ કર્નલ આશ્ચર્ય પામ્યો. તેણે તાતિયાને પૂછ્યું: 'તમને વૈદ્ય આવડે છે?'

'સાહેબ, નહિ જેવું-અમારું જંગલવૈદ્ય!'

ઝૂંપડીમાંથી બહાર આવ્યા પછી લૉરેન્સ સાહેબ તાતિયાને કહી રહ્યા હતા: 'તમારા જેવા માણસને તો સરકાર નોકર રાખવા મોકલે છે. હું મારાથી બનતું બધું

કરીશ, તમે આ ધંધો છોડી દો."

પણ ગદાદર ગદાદરવટિયો જાત અવાજે બોલ્યો: 'સાહેબ! હું તો કોઈ દિ' કોઈ માઈ બહુ કહે એમ માનતો નથી. મેં બાળ્યોને મારાથી જાતનું કાર્મિક આપ્યું છે; પણ મને તો દમેશાં ખાસમાં જ મળ્યાં છે. મારા મનમાં એનું દુઃખ પણ નથી. દુઃખ આ એક નારી-જો મારી પાછળ ખમી રહી છે તેનું છે."

તાતિયાની સ્ત્રી મોં ગંબીર કરીને બોલી: "મારે મારે તમારી જાતને ચેતના નહિ, દો!"

મીઠાંતા શબ્દે તાતિયો ને સાહેબ જાનને ઝાંપી ગયા. તાતિયો કર્નજના શબ્દમાં વિશ્વાસ બકવાળી તૈયારી કરતો હતો ને જગી ગયો. કર્નજને આ નારી પોતાનું હૃદય સમજી જતાં જાગી. કારણ કે પોતાને મજેલી પ્રતિષ્ઠા પર પામી કેરવવા આ માણસને શી રીતે દાવમાં લેવો એ વિગત જ એ વિચાર કરી રહ્યા હતા.

થોડીવાર પછે જાનને પોલીસ ઓફિસરો બોલ્યા: 'દલે અમે જઈએ!'

તાતિયો દરેકો, 'પણ તમને રસ્તો નહિ મળે. આજે નું મુદ્દા જાડું.'

કોટવાજ ને કર્નજ જિભા રચા. મારાં પેલી બીમાર કામીની સારવાર માટે અંકર ગઈ. તાતિયો જાનને ઓફિસરો સાથે આપ્યો. પણ તે સાવચેત ને દલિયાદગંધ હતો. પેલા જાનને દલિયાદગંધો છુટા દતા. રસ્તામાં તાતિયાએ કહ્યું: 'સાહેબ, મેં તાતિયો જાનારો. દલે માઈ છતામ મળતું નેહ એ!'

કર્નજ બોલ્યો: 'પણ અમારા ઈંગ્લેન્ડનો રોજિત હૃદ નામે ગદાદરવટિયો તો ધાર્યા નિશાન પાડતો. દલ એટલો નું કાચો છે. આ ચીંટી તું ઉપાડી લે તો તું ખરો. હું આપું એમાં શી મજા!'

તાતિયો કાંઈ બોલ્યા નહિ. સરેજ મોં મજકારીને વિચારમાં પડી ગયો. થોડે દૂર ગયા પછી અટક્યો: 'સાહેબ! જમ, દલે અમારી દલ આવી ગઈ. તમારાં દલિયાદ હું પાછળથી મોકલી આપીશ; ને તમારી સાથે તો એ નહિ જ વપગય એની ખાતરી રાખજો.'

આટલું બોલી તાતિયો જંગમમાં અદરશ થઈ ગયો. પણ ગદાદરવટિયો એક વાત જુલો દતો. કોટવાજ ને કર્નજ જાનને પાસે જ્યારે રહી ગયાં હતાં. ગદાદરવટિયો અદરશ થયો ન. ધંધો કે તરત જ તેમજે જ્યારે

વમાડ્યાં. એ અવાજ તો ઢાવળી સૂંધી, જઈ પડેલો. થોડેકવારો ને પાવજા આવી પડેલ્યાં. એકદમ સોને જંગમ ખૂંદી વગવાળો દુકમ છૂટ્યો.

રસ્તો કાર્મિક તો વાદ રહી ગયો હતો. સૌ ઝૂંપડી શોધવા તરફ વળ્યા. તાતિયાની ઝૂંપડીની ગદાદ નીકળ્યા પછી કર્નજે આજે રસ્તે છુટાછુટા કાગળના કટકા તાતિયાને ખજાર ન પડે તેમ વેપી દતા. એ નિશાનીના જિંદે જંગમમાં પ્રવેશ કરવાળો હતો. પણ કાગળનો એક પણ કટકો ક્યાંય ન મળે; ને આપું જંગમ ખૂંદી વળ્યા પણ પેલી ઝૂંપડી ક્યાંય ન મળે!

ચીંતે મોંએ સૌ પાછા ફર્યા.

આ જાનને જમાત દિવસ રચાદશે. કર્નજને તાતિયાની આદુરી સંમગ્નજ મહા હતી, એટલે કોટવાજ તથા કર્નજ તેજીની ગદાદ જેસી શુદ્ધાશુદ્ધા રસ્તા રોપી જંગમમાંથી તાતિયો છટકી ન શકે એની યોજના કરી રહ્યા હતા. એટલામાં કારણકાર થઈ રહ્યો: 'થોડો તાતિયો! તાતિયો!' એવી જમ પડી ને સિપાઈઓ દોડતા જાગ્યા. કોટવાજ ને કર્નજ થોડા ઉપર ચડી માંડે. થોડે પાછળ પડ્યા.

પણ તાતિયો આમક હતો. એ તો જેટલી લૂંટ મળી નેટલી કાર્મિક રહ્યું પછ મળે. રસ્તામાં એક તામ જ શુદ્ધા-એકા જુદરશ માયું ફરી રહ્યા હતા. તેની પેટી ખુલ્લુંખુલ્લું પડી હતી ને રેશમી શાસદુશાસરસ્તા પર વેરાઈ ગયા હતા. કર્નજના નીકળતાં જ તેમજે ક્યાળ ફૂટ્યું: 'હુજુર! જદમાઈ મને પરદેશીને પણ ન મળ્યાં. મારો અધા મામ ગયો. હુજુર, એને પકડો, પકડો-આ દમભૂં જ ગયો!'

તાતિયા વેપારીને જાંતો ને જે દાથ પડ્યું તે વધને દમભૂં જ બાજ્યો છે એ વિચારથી સૌ હિસામમાં આવી ગયા. પેલા પાડસી વેપારીને કર્નજે કહ્યું, 'તમે દલે જતા નહિ, તમે અહીં રહો. માણસો ચારે તરફ દોડ્યા છે, એટલે તાતિયો પકડાતાં દલે વાર નહિ લાગે. તમે દલે કસે સવારે જ જવાનું રાખો!'

પાછળજે કહ્યું: 'ખુદા તમને ધાંપી આવડતા અસ, સાહેબ!'

પાછળજે શેઠ ત્યાં રાત રહી ગયા. સાહેબના તેજ પાંસે જ એમનો ઉતારો રાખ્યો ને એમનો કામગીરી મામ હતો તે તેજમાં મુકાઈયો.

આખી રાત તાતિયાને પકડવાની ધમાકે આમી.

કર્નલને તો રાત્રે સ્વપ્ન આવ્યું કે જાગે તાતિયો પકડાઈ ગયો છે ને મારી માગતો તેની પાસે જિભો છે. તે જિંધમાં ને જિંધમાં કાંઈક થઈ પડ્યા ને ઝગડાને જાગી ગયા. ત્યાં સામે પાલણુજી જિભો દત્તો: 'હુશુર! કુદરે જોલ્યો છે ને મારે જલ્દી દૂર જરું છે.'

પાલણુજીની પેટી બહાર સુકાચી દઈ કર્નલ પાછા નિદ્રામાં પડી ગયા.

સવારે સાહેબ જાડ્યા ને પાલણુજી શેઠ સાથે એક ટૂકડી નાગપુર તરફ ગઈ છે એ સમાચાર કેટલાયે આપ્યા. રાતવાળી ટૂકડીઓને તાતિયાનો પત્તો ન હતો,

પણ તાતિયો ક્યાંક પાસે જ બરાબ જોડો છે એવી સૌને ખાતરી થઈ હતી.

કર્નલે સમાચાર સાંભળ્યા. આ મંગાત્રી. અચાનક નેમની નજર આંગળી ઉપર ગઈ. ઓત તારીની! તે સ્વપ્ન થઈ ગયા, આંગળી ઉપર એમની વીંટી ન હતી!

તાતિયાએ પોતાનું ધનામ મેળવી લીધું હતું.

*

તાતિયા બીજનાં પરાક્રમે ને સાદસોની આવી તો અનેક કસાઓ આ પ્રમાણે વેરણુંરણુ પડી છે. બીજ વળી કેઈ વખતે કહેવાશે. ધૂમકેતુ

નાવડી મારી

ફરીથી નાવડી મારી મજધાર સરી રહી,
ફરી આનન્દને ખોજે ખેલી એ મુખ શી રહી.

આધી સરી જંદરની સજામતી,
વસુન્ધરાની સરી ગોદ આધી;
આધી ગઈ સૌ મુખમા સુખભરી,
ઓળે ફરી દૃષ્ટિ પિરાટની અડી.

અને એ દૃષ્ટિના રૂપે સુસ્થિત પ્રાણ જાગતા,
દીનકીન હિરે પાછા સાદસોસાદ નાચતા.

ખાત્રે ફરી યૌવન-કેમુડાં ને
કોરી રહે. પૌરુષના પરાગ;
મતો રથે ના મલયા નિલેથી
જામે ફરી જીવનમાં વસન્ત.

વિરનરી નીલ આ જામે અમરાઈ અનન્તની
ને વ્યાપી નીલ આ નીચે જલસાઈ અગાધની.

અનન્તની છાય તમે, અગાધના
હૈયા પરે, રમખ ભરી નવાંનવાં,
ન્દાનીક શી નાવ મદી સરી રહ્યો
હું, માનવી અંગ પિરાટનું જન્મે.

આળે રતનાન્ધિ રતેથી વધાવે મુજ નાવને
અંનુકૂલ વહી વાયુ ગ્રેરે તેના પ્રવાસને

વધારી મુજને આળે હિયા કેસર કુકુએ,
સન્ધ્યા સોનમ પુષ્પે ને અગ્નિશેથી નિશા રહે.

અને કદિક કાલ આ નટડી રૂપની રમ્યતા
જુવાની, નિજ દાખવે પ્રલયમરત દેહજીટા,
મદાર્જવ ગભીર આ નિજ પ્રચંડ દંટકા મદી
મસી લધુક નાવડી મુજ જાયા, રહે જીજળી;
મહે, મદગણે જુગાવ સાધુ એની ત્યાં આપરે;
દિશે દિશ દવે બયે, રથથી ધોર ઝંઝા તણે,
અને જગત ફેરું પરમ રુદ્રના તાંડવે,
તદા પણ હશે હિરે અબય માદરા ને હશે
તદી પ્રગટ દીપ એક અણુજૂઝ શ્રદા તણે;
મળે તક અનન્ય જીવનની સિદ્ધિ કેરી, તદી
ધરું જ ક્યમ દૈન્ય? વા ભયથી વ્યાકુળો કાં જનું!
નિરાશ્રયની વૃત્તિ વા અગળ કેમ હૈયે વહું!
હું તો મુજ બદાવતો લધુક નાવ, આળે સરી
મદા જલધિ રુદ્રનો પ્રળય પ્રાણુ હૈયે ભરી,
નવાવી મુજ નાવને વિષમ એની છાતી પરે,
ફેતાર્ય મુજ સૌ કરીશ મદભર માનવ્યને.
અને કદિક જો ફના થઈ જરું પડે તો ય તે
ફના થઈ જતાં ય આ હૃદય ધન્યતા ધારશે,
અને અમર રાખશે અનમ યૌવનપ્રાણને.

તો ફરી નાવડી મારી, મજધાર સરી રહે,
ખોળે આનન્દને ખેલી ખેલી આળે જડી રહે.

પાળીઆ

રચણ : વિદ્યાધિકારી રુદ્રસરસ્વતી દીવાનખાનું
સમય : સવારના ૯-૧૦ને આશરે.

૧ દીવાનખાનું નિરાશા ઢંગે સળગાસાએકું છે. એમાં ફાંકડા ચક્ષુક થતા સોફા-ચુરશીઓ છે. ભરેલાં ઓઝાડીઆં-ઢાંધા મેજ પરનો ફૂલદાન, કાચરી ફૂલોના સળગાર સાડીને ઊભાં છે. ભીંત પર, સાચી સાચી પર ઝીંદીથી ભરેલ પોપાકથી 'આપતા' રવિવર્માનાં ત્રણચાર ચિત્ર છે. ખૂણમાં દેડિયો ખાખી ટકગો ઓડીને લપાટાછપાને જણાય છે. માથાના પાટમાં પ્યાલારાકાળીથી માંડી જેબીની દીગથી લગીની ચોળવરતુ ખડકાઈ છે. કામકામ વિદ્યાધિકારીની કચેરીની સમુદ્ધતરેવીશે. કમમગની તક્તીએ સાથે યીંગાડાઇ છે. વચ્ચે આખા કુટુંબની તરેવીર છે. એ છબીને પડમે જે જીવાનિયા-ઝોની-કેદ્રશરણ સાથેબના નાના અને મોટા દીકરાની-છબીઓ પણ છે. ૧ ઉદ્ધવા કેટલાક દિવસથી આ તનવીરો નીચે, સાહેબ ફરના ગામમાંથી જીવણ હાવેલા તે એક પાળીઆ પણ મૂકવામાં આવ્યો છે;-ધરના સળગાર સાથે મેજ ન ભરના હોય એમ અતડો અને અતડો. ૧ આત્યારે કેદ્રશરણની દીકરી પદ્મવી અને એની સહીબરો પાળીઆ આજુ-બાજુ વીટળાઇને બેઠી, બેઠી છે. પદ્મવી કાપલુકતાની દબે એક હાથ કેડે મૂકી બીજા હાથથી પ્રભાસની મુદ્રા રમે છે.

પદ્મવી : અને તમે એ ય નથી જાણનાં કે અબપ-સિંગ કેાણુ હતો?

રમા : શ્રે, તે અમે ક્યાંથી જાણીએ?

ઉપા : હારતો, અમે ક્યાંથી જાણીએ? અમે ઓઝા તારી જેમ ગામડે ગામડે દીયાયા છીએ!

તારા : એ દીયાયું ન કહેવાય. એતો કહેવાય 'ઇન્ડરપે-કશન'; ખરૂંને, પદ્મુ?

પદ્મવી : જો તારે મરકરી જ કરવી હોય તો મારે વાત નથી કરવી.

રમા : તને તો, આઇ, છોકતાં છોકાં પડે છે!

પદ્મવી : કેાણુ જાણે તમને શોડોને ક્યાંથી આ આદત પડી છે? આપુછ રોજ કહે છે...

ઉપા : (પંચેથી ઓડતાં) પણ પદ્મુ, તું આ પાળિ-યાની વાંત કરેતી હતી ને!

તારા : હા, હા; એ અબપસિંગ કેાણુ હતો?

પદ્મવી : રાગતુર કરીને ઉતારમાં એક ગામછે, એક વાઃ અમે ત્યાં ગયા હતા. (તારા ઉપા સામે આંખમિચકરો કરી લે છે.) ત્યાં ગાંભને ગોંદરે આ ખાંભી પડી હતી.

રમા : ગામને ગોંદરે?

પદ્મવી : અરે માંડી, તું એટલું ને નથી જાણતી કે આવા પાળિયા તો ગામને ગોંદરે જ મૂકાય?

તાંત : દરો એ તો. તું તારે આગળ ગરાવનો.

પદ્મવી : અને તો સીધા ચોરે ગયા. ત્યાં આપુછને મળવા એક જુદા ડોસાછ આવ્યા. કેડ વળી ગમેલી, ચામડી લગડી ગમેલી, વાળ અંધા ધોળા.

ઉપા : એનું નામ અબપસિંગ?

તારા : (દસ્તી પડે છે) અરે ઉપા!

પદ્મવી : તારામાં વાત સમજવાની તો શું, સાંમ-જવા જેટલી ય અક્કર નથી. અબપસિંગ શું એવો ઘરડો ખખ હોય?

ઉપા: (મદન ડાહ્યાને) તે છે, મને શી ખબર ?
દોષે ખરો, કદાચ.

તારા: જવા દે એ ગધું. પદ્મ, તું તારે વાત આગળ ચલાવ.

પદ્મવી: અને એ ડોસાછએ વાત કીધી. અસો વર્ષ પહેલાં લક્ષ્મણમાં ગામમાં ધાડ પડી.

ઉપા: લૂટાડે આપ્યા? દરિયારબંધ? કેટલા હતા? શેરે ચડીને?

પદ્મવી: (સાથે જ ચીડાઈને) હા લૂટાડે આપ્યા. અને કાંઈ અગીયારમાં ફરવા ન'તા નીકળ્યા કે દરિયાર વિના આવે. સંખ્યા ગણી ન'તી; અને એ જમાનામાં થોડાની જાત ઘણી સારી હતી.

રમા: ઉપા, તું મૂંગી રહેવાની હોયતો જ વાત આગળ ચલાવશે; હા પછી, એમ ન કહેતી કે કીધું નહોતું.

ઉપા: તમે શોક તો ખાલી ખીજઈ જાઓ છો. હવે નદિ પૂછું, ગસ!

પદ્મવી: અભયસિંગ તો લક્ષ્મણે માંડવે હતો. એની ધરડી માનો એકનો એક; ફીકરો. હાથે મીંદળ બાંધેલું...

ઉપા: મીંદળ?

તારા: (આંખો ઠાઠી) હા, મીંદળ. (ઉપા ગમરાય છે.)

પદ્મવી: અને ધાડની ખબર પડી. જ્યાં તો ગમરાઈ ગયા. પરગામની જાતો આવેલી, ગામને માથે કાળી દીલી આવશે એ બીકે જ્યાં સુમસમી બિડ્યા. પણ કોઈ ધાડપાડુંને રોકવા આગળ જતું નથી. વાણિયાવાડમાં ધાડપાડુંઓ પહોંચ્યાના ખબર આપ્યા, અને અભયસિંગથી ન રહેવાયું. મંડપમાંથી એ બહાર નીકળ્યો.

ઉપા: એમ ને એમ ?

રમા: ના, ઉપાને લખેને! આ યી આદત છે, ઉચુ?

પદ્મવી: એની મા એને 'કેટલું કરગરી; ખાળા પાથર્યો; પણ એ તો એકનો બે ન થયો.

તારા: (અસ્ફૂટ) કેમ કરીને થાય !

પદ્મવી: કહે, મા, તું આવી છે મને રોકવા? તું? ધરડી મા શરમાઈ ગઈ. અને અભયસિંગ આવી નીકળ્યો. હાથમાં...

ઉપા: (અધવચ્ચેથી) બંદક? તલવાર?

પદ્મવી: કશું જ દરિયાર નદિ. અને રીધો પહેાંચે વાણિયાનોડે. ધાડપાડુંઓ તો ગાંસડાંપોટલાં જાંધીને બાગતાહતા ત્યાં જઈને અભયસિંગે પકડાર કહ્યો: માડી ધન્ટે.

ઉપા: માડી ધન્ટે?

- તારા: હા, થરા જાન્યો. બાગી ન જતા. સુમજતી ન હોય તો પૂછપૂછ શું કરવાને કરે છે? નકામની વાત મારી નાખે છે!

પદ્મવી: અને એણે તો એકના હાથમાંથી બંદક આંચકીને જામગરી ચાંપી. જ્યાં બાગવા આંડ્યા, જિબી પૂંછીએ.

ઉપા: બાગી ગયા? લડ્યા નદિ?

રમા: એ તે ક્યાં વાત માંડી'તી તે ત્રડે?

પદ્મવી: પણ જતાં જતાં એકે અભયસિંગને ઝાળીએ વીંધ્યો.

ઉપા: મરી ગયો?

તારા: હા. અને જાકીની વાત હું કહું, આ એનો પાળિયો. ગામડાંની રીત, કોઈની યાદગીરી રાખવાની; ખંડેને, પદ્મ ?

પદ્મવી: હા. અને જાપુછએ ગામમાં નિશાળ ખોલાવી આપી ત્યારે ગામલોકે જાપુછને કશુંક આપ્યું એમ દરાયું. પણ જાપુછ કહે, મારાથી કશું ન લેવાય. એમાં ક્યાં મેં મોટા મીર માર્યો છે!

ઉપા: પછી, પછી ?

પદ્મવી: પછી તો આમ જાપુછ ના કહે અને ગામલોક આમદ કરતા જાય. છેવટે જાપુછએ કશું, હું તો ગામ પાસેથી એક જ ચીજ લઉં. ગામલોક પૂછે, શું? તો કહે, અભયસિંગનો પાળિયો.

રમા: ગામલોક તો જેવા જેવા ઘડ ગયા દશે!

પદ્મવી: હા. કહે, સાહેબ, માગી માગીને પથરો માગ્યો? એક જાણ તો કહે, 'સાહેબ, આ પાળિયો માગીને તો આપે ગામનું નાક કાપી નાખ્યું.

ઉપા: પછી? સારેએ શું કીધું?

પદ્મવી: જાપુછ કહે, એને પથરો ન સુમજ્યો. એ તો છે સંસ્કારનું સંભારણું.

ઉપા: પથરામાં સંસ્કાર ?

[પદ્મવીની મા મોનકુંવર દાખત થાય છે.]

માનકુંવર: ગસ, પદ્મ, તારાં તો એનું એ જ પાળિયા-પુરાણ ચાલે છે ને! છે તને કશી ફિકર? નાનાખાઈ રાતના આપ્યા નંથી. પણ તને છે કશો અનંધો?

પદ્મવી: તેજા હું શું કહું? જાપુ ને બાદ ગયા છે ખબર કાઢવા; આવતા દશે દમણાં. તું તો ખાલી ચિંતા કરે છે.

તારા: હા, મારી, હમણું આવતાં દશે. નાનાબાઈ
તો કોઈ બાઈએ જ દોસ્તદારને ત્યાં રહી પડ્યા દશે.
માનકુંવર: શું રહી પડ્યા દશે? તમને છોકરાંએને
થયું છે શું? મારી મૂઠનું કોણ સાંભળે? પણ હું તો
રોજ કેટલીંતી કે નાનાના દંગ સુધારો. છે મારા
મોટાને કશું? છોકરાં તો એવાં કલામરાં નેમ્મએ.

પદ્મવી: આ, હું તો નકામો કામો વાપ કરે
છે. હમણું નાનાબાઈ આવી પહોંચ્યા સમજને.
માનકુંવર: એમ હવે મોટી, દિવાસો દેવા આવી
છે તે. હું ય જાણું છું કે આવી પહોંચશે. પણ કલા
વિના કેમ ગયો? આવતો જમાનો...
પદ્મવી: નાનાબાઈ તો અદાદુર છે. એને કશી ય
અજાણ નથી થયાની.

ઉપા: હા, કાઝી, નાનાબાઈ કહેતાંતા...
માનકુંવર: કહેતાંતા! શું કહેતાંતા?
તારા: (ઉપાની કુમેકે આવી) કેમનમાં કશીય બીક
ન રાખવી. જોણે બીક કાઢી નાખી એણે... (વાદ
કરતાં) શું કશુંતું. પશુ?

માનકુંવર: કશુંતું! ધૂળ ને દેશં અધાં. ગમ, આ
અપ અપ બોલતાં જ શીખા ગયાં છે. ધરની અને
ધરનાની તો જરાક ફિકર ચિન્તા જ નહિ. મારો મોટો
ન હોત તો તો મારી મૂઠનો જન્મારો જ એણે મત.

પદ્મવી: તને તે કેવી રીતે સમજાવવી, આ?
ઉપા: મારી, પદ્મ અમને... આ પાળિયો.
માનકુંવર: હા, પાળિયો. હું તો કહી કહીને ચાડી
કે ધરમાં પાળિયા ન હોય. એ તો ગામડામાં બાગેળે
જ મારા. અને આપણને એ કામના ય શા? જોઈએ
તો ધોળીના પથરા-કે ધોવામાં તો અપ લાગે! પણ
મારી મૂઠનું કોણ સાંભળે?

તારા: મારી, તમે તો બધાસાજ, એક વાત પકડી
તે ગમ!

માનકુંવર: હા, ગાઈ, તમારાં અધાંની નજરે તો
અમે રહ્યા જડ, અક્ષલ વિનાના. અને તમારા પેલા
અક્ષલવાળાને કેમ નથી કેંતા કશું? બાપણે તો જુદું
જુદું છે ને? મળે જાઝું બોતવામાં જ અદાદુરી આવી!
છે મારા મોટાને કાંઈ બોતવાનું? અપ વિના બોતવું
શું? નાનો કલા વિના દિવસોના દિવસો અને રાતોની
રાતો અદાદુરે જાદાર રહ્યા કરે છે, તે કહેને જરા એને?

[કદશરણ અને એમના મોઝ દીદરા પ્રદીપને
અથવા જોઈ માનકુંવર અધવચ્ચે અટકે છે. ખુરશી-
માંથી ઊઠી જડ, અવાજ બદલી આગળ આવી]
માનકુંવર: ક્યાં હતો? મળ્યો પત્તો?

[કદશરણ આગળ પડેલી ખુરશીમાં બેઠો
છે. પ્રદીપ પાસે જ બેઠો રહે છે]

માનકુંવર: (એકથી બીજાના સામું બેઠો) કોઈ
કશું બોલશે ય અરા, કે... (પાપવથી મોં ધૂળી) આના
કરનાં તો મોત આવે તો ય સાં. ન દેખવું કે દાઝવું.
દેશ હેળી તો નહિ? કોઈને અરધો સપુને કહેવાનું મન
માય છે? નાના... .

કદશરણ: હવે તમે બોલી રહ્યાં? ('તમે' ઉપર ખાસ
બાર મુક્યો છે, માનકુંવરથી એ અજાણ્યું નથી રહેતું.)
પ્રદીપ, કહે એમને.

પ્રદીપ: કાંઈ પત્તો ન લાગ્યો.
માનકુંવર: કાંઈ પત્તો ન લાગ્યો! ક્યાં ખજૂર કાઢી
નવસાંકરને ત્યાં?

રમા: મારી, અમારે ત્યાં હોત તો હું કંઈત નહિ?
માનકુંવર: હું તો બાનજીની છું, ગામ. ઈશ્વર
પ્રસાદને ત્યાં જોયુંતું! (પ્રદીપ કોઈક દસવી દા પાડે
છે.) ત્યાં મેં નહિ તો પછી... પેલા નવનિધરાય!
હમણાંનો એ ત્યાં ખૂબ જતો હતો.

કદશરણ: ગયો'તો' ત્યાં. પ્રદીપ, કહે, 'વાત કરે.
એટલું ય મારે કહેવું જોઈએ?

પ્રદીપ: કામ સાંજે ત્યાં ગયો હતો. મનુભાઈને
કહે: ચાલ કરવા જઈએ. મનુએ ના કાંઈ એટલે
જરા છાતી મળ્યાત કરેતો રહે' કહી જતો રહ્યો.

કદશરણ: છાતી મળ્યાત કરે! જાણે નકાદામાં
જ દિમ્મત આવીને વસી ન હોય! (માનકુંવરને) તમારા
દોકરાનો ક્યાંય પત્તો નથી. હું તો વાદવાર તમને કહેતો
કે નાનાના દંગ મારા નથી જણાતાં. જરા એમાં
લાડ લડાવો.

માનકુંવર: છેપટે વાંક તો મારો જ નીમળવાનો.
શા લાડ લડાવ્યા મેં? કે'શો જરા?

કદશરણ: ગાળક ઉપર તો આંખણે પાડીએ એ જ
અંરકાર પડે. અંરકાર એ જ સર્વવ.

[લગ્ન ઉપા રમાની નજર અચાનક જ પાળિયા પર પડે
છે. પદ્મવી પ્રદીપને જોઈ રહી છે. પ્રદીપ મંચે બેઠો છે.]
માનકુંવર: હું પણ એ જ કહું છું. પણ મારું મૂઠનું...

તારા: હા, મારી, હમણું આવતાં દશે. નાનાબાઈ
તો કોઈ બાઈબિંધ દોરતદોરતે ત્યાં રહી પડ્યા દશે.
માનકુંવર: શું રહી પડ્યા દશે? તમને છોકરાંઓને
થયું છે શું? મારી મૂઢનું કોણ સાંભળે? પણ હું તો
રોજ કે'તી'તી કે નાનાના દંગ સુધારો. છે માત્ર
મોટાને કશું? છોકરાં તો એવાં કલામગરં જોઈએ.

પદ્મવી: આ, હું તો નકામો કાગનો વાંચ કરે
છે. હમણું નાનાબાઈ આવી પહોંચ્યા સમજાને.
માનકુંવર: એસ દવે મોટી, દિક્ષાસો દેવા આવી
છે તે. હું ય જાણું છું કે આવી પહોંચશે. પણ કલા
વિના કેમ ગયા? આવ્યો જમાનો...

પદ્મવી: નાનાબાઈ તો ગદાદુર છે. એને કશી ય
અજાણ્ય નથી થવાની.

ઉપા: હા, કોડી, નાનાબાઈ કહેતાં તો...

માનકુંવર: કહેતા'તા! શું કહેતા'તા?

તારા: (ઉપાની કુમકે આવી) કે મનમાં કશીય બીક
ન રાખવી. જેણે બીક કાઢી નાખી એણે... (વાદ
કરતાં) શું કહ્યું'તું, પદ્મ?

માનકુંવર: કહ્યું'તું? ધૂળ ને દેશં ગયાં. ગસ, આ
થપ થપ બોલતાં જ શીખી ગયાં છે. ધરની અને
ધરનાંની તો જરાકે ફિકર ચિન્તા જ નહિ. મારો મોરો
ન હોત તો તો મારી મૂઢનો જન્મારો જ એણે જાત.

પદ્મવી: તને તે કેવી રીતે સમજાવવી, આ?

ઉપા: મારી, પદ્મ અમને... આ પાળિયો.

માનકુંવર: હા, પાળિયો. હું તો કહી કહીને ચાકી
કે ઘરમાં પાળિયા ન હોય. એ તો ગામડામાં બાળિયો
જ સારો. અને આપણને એ કામના ય શા? જોઈએ
તો ધોખીના પથરા-કે ધોવામાં તો ખપ લાગે! પણ
મારી મૂઢનું કોણ સાંભળે?

તારા: મારી, તમે તો બધસાજ, એક વાત પકડી
તે ગસ!

માનકુંવર: હા, ગાઈ, તમારાં ગયાંની નજરે તો
અમે રહ્યા જડ, અક્ષય વિનાના. અને તમારા પેલા
અક્ષયવાળાને કેમ નથી કે'તા કશું? બાઈણે તો ગટ
કૂડે છે ને? જાણે કાઝું બોલવામાં જ ગદાદુરી આવી!
છે મારા મોટાને કોઈ બોલવાનું? ખપ વિના બોલવું
શું? નાનો કલા વિના દિવસોના દિવસો અને રાતોની
રાતો ગદાદુરો ગદાદુરો કરે છે, તે કહોને જરા એને?

[ઉદરશરણ અને એમના મોઝા દીકરા પ્રવીને
આવતા જોઈ માનકુંવર અધવચ્ચે અટકે છે. ખુરશી.
માંથી બહી જઈ, અવાજ બદલી આગળ આવી]
માનકુંવર: ક્યાં હતો? મળ્યો પત્તો?

[ઉદરશરણ આગળ પડેલી ખુરશીમાં બેઠો
છે. પ્રવીણ પાસે જ બેઠો રહે છે.]

માનકુંવર: (એકથી બીજાના આમું તોળે) કાલ
કશું બોલશો ય ખરા, કે... (પાંચવડી મોં લૂંટી) આના
કરનાં તો મોત આવે તો ય સાક. ન દેખ્યું કે દામનું.
દેશા હોજી તો નહિ. કાળને અરધો મળ્યુંને કહેવાનું મન
માય છે! નાના...

રુદ્રશરણ: દવે તમે જોલી રહ્યાં? ('તમે' ઉપર ખાસ
બાર મુક્યો છે, માનકુંવરથી એ અજાણ્યું નથી રહેતું.)

પ્રવીણ, કહે એમને.

પ્રવીણ: કોઈ પત્તો ન લાગ્યો.

માનકુંવર: કોઈ પત્તો ન લાગ્યો? ક્યાં ખજાર કાઢી!
નવવ્રતકંઠને ત્યાં?

રમા: મારી, અમારે ત્યાં હોત તો હું કંઈત નહિ!
માનકુંવર: હું તો જાનજૂલી છું, ગાઈ. ધમિર-
પ્રસાદને ત્યાં જોયું'તું? (પ્રવીણ કોઠું ઢસાવી હા પાડે
છે.) ત્યાંયે નહિ તો પછી... પેલા નવનિધરાય!
હમણાંનો એ ત્યાં ખૂબ જતો હતો.

રુદ્રશરણ: ગયો'તો ત્યાં. પ્રવીણ, કહે, વાત કરે.
ઐતહુ ય મારે કહેવું જોઈએ?

પ્રવીણ: કાલ સાંજે ત્યાં ગયો હતો. મનુબાઈને
કહે: ચાલ કરવા જઈએ. મનુએ ના કીધી એટલે
'જરા છાતી મળ્યાત કરતો રહે' કહી જતો રહ્યો.

રુદ્રશરણ: છાતી મળ્યાત કરો! જાણે નરદાસમાં
જ લિમ્મત આવીને વસી ન હોય! (માનકુંવરને) તમારા
દોકરાનો ક્યાંય પત્તો નથી. હું તો વારંવાર તમને કરેતો
કે નાનાના દંગ સારા નથી જાણતા. જરા જોઈ
લાડ લાગ્યો.

માનકુંવર: ઉવરે વાંકે તો મારો જ નીકળવાનો.
શાં લાડ લાગ્યા મેં? કે'શો જરા?

રુદ્રશરણ: ગાળક ઉપર તો આપણે પાડીએ એ જ
સંસ્કાર પડે. સંસ્કાર એ જ સર્વદંવ.

[તારા ઉપા રમાની નજર અચાનક જ પાળિયા પર પડે
છે. પદ્મવી પ્રવીણને જોઈ રહી છે. પ્રવીણ મંચે બેઠો છે.]
માનકુંવર: હું પણ એ જ કહું છું. પણ માઈ મૂઢનું...

રુદ્રશરણુ: કેણુ સાંભળે? હવનમાં શિસ્ત નહિ.
નાનાને તમે જ કટતી મૂક્યો. કપલપ ચપચપ બોલતો જ
કરી દીધો. ગમ્, નાનામેટાનો વિવેક, મર્થોદા, વિનય
કશું જ ન મળે. ધરને તો વીંછી સમજ મૂકી છે. અને
નાના પછી પડ્યુનેય તમે ફીક સંસ્કાર પાડતાં લાગે છો!

[તારા, રમા અને કપાને બહાર નીકળી જવાની ઉશ્કારત
કરે છે. કપા સમજતી નથી. રમા એનો હાથ ખેંચે છે.]

રમા: અમે જાણ્યો, માફી.

માનકુંવર: ગમ્, જરૂં છે? પડ્યુ તો...

કપા: (ગમ્નેટી હાથ અચાનક આવી દોષ એમ)
પડ્યુએને લઈ જઈએ?

[તારા અને રમા ઉઘાઈ નંચે છે.]

રુદ્રશરણુ: ક્યાં લઈ જતી છે પડ્યુને? પડ્યુ, ક્યાંય
જવાનું નથી.

[પડ્યુનું મોં પડી જાય છે. તારા કપાને હથમથક કમોચારી
ચોરસ બહાર લઈ જાય છે. રમા પાછળ પાછળ જાય છે.]

માનકુંવર: આવતો, હોં.

[પડ્યુથી કાઢી પડાય છે.]

રુદ્રશરણુ: શું છે છોકરી?

માનકુંવર: શું કામ એને રજાગો છો?

[પડ્યુથી માનકુંવર પાસે આવી
હથમથક માથું ટાળી ડોળી રહે છે.]

રુદ્રશરણુ: આ જ મને નથી ગમતું. તમે નથી
જાણતાં તમે હાંકતાં નિંદગી જમાડી રહ્યાં છો. આં
જ રીતે નાંતો... તમારે બરડો મૂકી દીધો અને
છોકરા... (અચાનક જ હાથ અટકી જાય છે. થોડી
મારે માટે રુદ્રશરણુના અચાનક કંઈક અને કંઈક
શંતોને ક્યાં સંજોગ બિનાશ આવે છે.) એમને એટલું
તો બાળ રહેલું નોંધ્યોને કે આમને કેટલી ચિંતા થશે?

[પડ્યુનીનું હૃદય એમનું ધ્યાન સોંપતી દે છે.]

રુદ્રશરણુ: (અચાનક બિનાશ આંતરી એટલી ગતિ-
થી જ પાછી આત્રી ગઈ હોય છે.) પડ્યુ... રુવે છે કેમ?

[અવાજ તરડાઈ નંચે છે.]

માનકુંવર: (પડ્યુની આંખ કાઢી) પડ્યુ, જા મેટા!
મોં કાઢી નાખ.

[અવાજ તરડાઈ નંચે છે.]

માનકુંવર: (પડ્યુની બહાર જાય છે. માનકુંવર
એને બહાર જતી જોઈ રહે છે.)

માનકુંવર: (પડ્યુની બહાર પડોંગી ગઈ છે એની
ખાતરી માટે આમળા આત્રી) અને આ શું માંડ્યું છે?

રુદ્રશરણુ: તમે! તમેય!...

પ્રતીપ: ગાપુ...

રુદ્રશરણુ: (મહેદ વિરગયથી ટીકી રહી) પ્રતીપ!

પ્રતીપ: ગાપુ, આ અસભ્ય છે.

રુદ્રશરણુ: અસભ્ય છે? શું અસભ્ય છે!

પ્રતીપ: દલે તો આ ધરમાં યુગભામણુ માય છે.

માનકુંવર: મેટા...

પ્રતીપ: ગા, આખી નિંદગીમાં હું નથી બોલ્યો.

રુદ્રશરણુ: શું બોલવાનું છે?

પ્રતીપ: ગાપુ, અવિનય ચતો દોષ તો માફ કરતો.

માનકુંવર: મેટા, શું કરે છે તું?

પ્રતીપ: ગા, શા વાંક્યુને આમને પાથરના કુક-

ગથી પણ...

રુદ્રશરણુ: ગમ્, મારે નથી સાંભળવું. આ ધરમાં
આવી અમર્યાદા નહિ ચાલી શકે. અહીં નકાવનું દોષ તો...

પ્રતીપ: ગાપુ, તમે આટલી આસાનીથી રજા ફેરો
એમ બે કપારેય નાનું કર્યું.

માનકુંવર: મેટા! (એનો હાથ પકડવા જાય છે.)

રુદ્રશરણુ: જવા દો એને.

પ્રતીપ: અને પડ્યુ અને નાનામાણને પણ મારી

સાથે સેતો જાઉં છું.

[માનકુંવરથી રડી જવાય છે.]

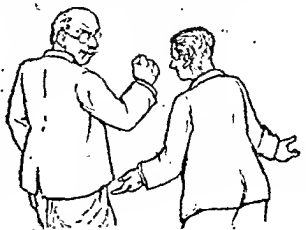
માનકુંવર: ઓ, મા...

રુદ્રશરણુ: (સુરસીમાંથી કાપા ધઈ) શું માંડ્યું છે
આ? એમને ને તારે શું છે...

પ્રતીપ: મારે એમને મારી જેમ હપતાં મરેમાં
નથી જોવાં. આ ધરમાં તો...

રુદ્રશરણુ: (અધવચ અટકાવી) શું છે આ ધરમાં?

સારામાં સારા સંસ્કાર તમને મળે એ માટે મેં મારી

પ્રાણીઓથી સમૃદ્ધ આરાયણની પાર્વતીય જમિનો મને ઠીક પરિચય થયો ગણાય. રણમાં બમ્બો નથી, પણ રણના પ્રતિનિધિ જેવાં કેટલાંક રક્ષણ મેં જોયાં છે. બાકી તો નજાકાંના ઉપસાણ સિવાય આ આબો પ્રદેશ હું પગ તળેં કાઢી ચૂકો છું. એ પરિશ્રમણ દરમ્યાન વિવિધ પ્રાણીઓના સુમાગમમાં હું આમ્બો છું. થોડાક અપવાદ સિવાય પંખીઓમાં તો ઘણાં ખરડો મને પ્રત્યક્ષ પરિચય છે. એવું જ સાપનું. એવું જ બીજાં સરીસૃપોનું. માદા જળામાં પાછકાંનો સંગ્રહ તો નારો જાતનો જ છે. પશુઓમાં પણ સિંહ અને વાઘ, થોડાંક હરણ અને ચામાચીડિયાં સિવાય ઘણાં ખરડો મેં વન-વણમાં જોયાં છે. જે પ્રાણીઓ મેં નથી જોયાં એ માટે પુરોગામીઓના અનુભવનો આધાર મેં લીધો છે.

છતાં આ યાદીમાં ઉત્તર ગુજરાતનાં તમામ પ્રાણીઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આમ્બો છે એમ તો ન જ કહેવાય. ખૂબ ઓછી મંખ્યામાં ધનાર્ણ, આપણે ત્યાં ઋતુબેદે ક્યવિત્ જ અને કોઈક જ મધ્યે આવાનારાં, અને વ્યાપક છતાં આત્મગોપનની ટેવને લીધે જન-નજરે જવડે ચડનારાં, અથવા નજરે ચડે છતાં આશંક સામ્યને લીધે જેમનાં ગોત્રગોત્ર વચ્ચેનો બેદ મહેજે પરખવાનાં ન આવે એવાં કેટલાંક પ્રાણીઓ અહીં આપ્યાં નથી. કારણ, એક તો હું અહીં પ્રાણીઓનો ઇતિહાસ લખવા નથી બેઠો; તેમ 'કુમાર'ની વિષયમયોદ્ધા પણ મારે સાચવવાની રહી. એટલે ન તો મેં હું પુરાણ રચાઈ ગય કે ન તો કેવળ નામરમણ પુરતા જ ઉપયોગવાળું પ્રાણિ-સદસનામનું સ્તોત્ર અને, એ નજરમાં રાખી, પ્રાણીઓના પરિચયપૂર્વક એમની વ્યાપકતા તથા પરસ્પરનો સંબંધ ધ્યાનમાં આવે એવી યાદી તૈયાર કરવાનો મધ્યમ માર્ગ મેં રતીકાપોઈ છે. એટલા પૂરતી એમાં થોડી તૂટીઓ અને અ-શાસ્ત્રીયતા રહી ગઈ છે; પણ એને તો નબળાએ જ છૂટકા.

આ યાદી અન્ય પણ એક રીતે અધૂરી છે. એમાં અંગ્રેજો તેમજ શાસ્ત્રીય સંજ્ઞાઓ આપી નથી. પાછલા તમામ શ્લેષોમાં મેં મિથ્યાપાંડિત્યનો અપવાદ વહેરીને પણ અંગ્રેજ અને લાટીન નામો આપવાનો દિવાજ રાખ્યો હતો; એ દેવુથી કે એ નામોનો આશ્રય લેવાથી જિજ્ઞાસુને અંગ્રેજ ગ્રન્થો ઉઠેલવા સરળ પડે. અહીં એવાં નામો આપ્યાં હોત તો આ યાદીની ઉપયોગિતા ખૂબ વધી જત એ હું ખાણું છું, છતાં 'કુમાર' કેવળ પૈત્રાનિકોનું

પત્ર નથી એ વિચારે મારી ઉત્કંઠા દળાવવી પડી છે. શાસ્ત્રીય સંજ્ઞાના ઉલ્લેખ અંગે પણ એક વાત જણાવી દઉં. પ્રાણીઓને લગતા અંગ્રેજ શબ્દોનું ગુજરાતી રૂપાન્તર કરતાં મેં જે પરિભાષા યોગ્ય છે, એમાં ધણુને મારી બદલવતા દેખાશે; પણ એમાં હું નિરુપાય છું. વલ્લુષાડાએત્રી ગુજરાતી ભાષા વૈજ્ઞાનિક પરિભાષા તૈયાર કરવામાં નકામી દેવાથી એ માટે કાં તો સંસ્કૃતનો અગર કારસી-અરબીનો કે એ ત્રણેના વલ્લુસંકર શબ્દોનો આશ્રય લેવો રહ્યો, જનમથી તેમજ સંસ્કારે મારો ઉછેર સંસ્કૃત-ભાષાભાષી વંશનો દેવાથી મારા માટે પરિભાષાનું વાદન સંસ્કૃત જ હોઈ શકે. તેથી જનમું ત્યાં સગી મેં સંસ્કૃત સાદિત્યમાં વપરાયલા શબ્દોમાંથી જ પરિભાષા શોધી છે. નજીકે જ નવી સંજ્ઞાઓ રચી છે.

વળી, આવી પરિભાષા વાપર્યા વિના છૂટકો પણ નથી. 'વનરપતિઓ તેમજ પ્રાણીઓના અભ્યાસની સુગમતા સાર તેમજ પ્રાગિતિહાસકાલથી આજ સુધી એમનો વંશવેશી શી રીતે શામ્યોછું છે એ વિચારવાના દેવુથી, એમના સાધર્મ્ય-વૈધર્મ્યના આધારે વિદાનોએ એમના સંગ્રંધરોએ વિશિષ્ટ વિભાગવ્યવસ્થા કરી છે. એમાં પ્રથમ 'અક્લિન': Species, વળી અસમાનતા તથા સિંગલેડ સિવાય અન્ય રીતે અંગ-ઉપાંગની તેમજ શરીરના વ્યાપારોની એક જ પ્રકારની સ્વભાવગાળાં, પંચધર્મની શક્તિવાળી પ્રજા ઉત્પન્ન કરવાના દેવુથી તર માદાનો સંગ્રંધ ઘટી શકે એવા સ્વભાવગાળાં પ્રાણીઓ તે જ 'અક્લિનઓ.' પ્રાણીઓ (તેમજ વન-રપતિઓ)ના ધર્મીકરણનો આ પાયો. દા. ત. ગાય, પંડી 'ગોત્ર'. રૂપરંગની તેમજ શરીરરચનાની સમાનતા હોય, છતાં થોડાક નૈસર્ગિક બેદવાળી અને પ્રવૃત્તિપતિના કુદરતી મંત્રધના અભાવ પૂરતી જુદી પડી જતી છતાં એક જેવી લાગતી વિવિધ વ્યક્તિઓને એક જ જૂથમાં મૂકીએ એને 'ગોત્ર'-Genus નામ આપાય છે. જેમકે, ગાય અને બેસ વચ્ચે પ્રવૃત્તિપાદનનો સંગ્રંધ નથી; છતાં એકાદ બે (ગરકંબજ તથા રૂપરંગના) ફેર સિવાય આ બંને એક જ ગોત્ર 'bos'નાં, ગોત્ર ધર્મવાળાં પ્રાણીઓ છે. એવી જ રીતે ગધવ અગર વગડાઉ ગાય પણ એમની સગોત્રી ગણાય. સમાન ધર્મવાળાં કેટલાંક ગોત્ર બેગાં કરી 'કુલ'-Family બને. દદાનત નરીકે, બકરાં, ઘેરાં, હીકારાં, કાળિયાર, રાઝ, ગાય,

લેસ વગેરે વિવિધ ગોત્રનાં પ્રાણીઓ, 'વાગોળવા'ના સામાન્ય રૂપભાવને લીધે એક જ Ruminants-કુલનાં ગણાય. થોડાંક કુલ ભેગાં કરી એક 'ગણુ'—Tribe. થોડાંક ગણુ અગર અનેક કુલ (દા.ત. દાળીનું કુલ, ઘોડાનું કુલ, ગેડાનું કુલ, ભુંડનું કુલ, ગાયનું કુલ, સાગરનું કુલ વગેરે) ભેગાં કરી, એક 'વર્ગ'—Order; જેમકે ખરી-વાળાનો વર્ગ: Ungulata. અનેક વર્ગોના એક 'વંશ'—Class; ખરીવાળાં, આપદ વગેરેનો Mammalia. છેલ્લે, અનેક વંશોનો એક 'સમુદાય'—Phylum; જેમકે: આંચળવાળાં, પંખી, માછલાં વગેરેના 'પૃથ્વંશવાળાં' Vertebrataનો સમુદાય. ગુણસાધર્મ્યતા આધારે આવા જ વિભાગ વનરૂપિઓના પણ પાડવામાં આવે છે.

આ યાદીમાં પણ ઉપરના નિયમે જ પ્રાણીઓના બેઢ પાડવામાં આવ્યા છે: માત્ર એક અપવાદ સિવાય. વૈજ્ઞાનિક દ્રેક વનરૂપિ તેમજ પ્રાણીને જે (નવી) પદ્ધતિ પ્રમાણે ગણી શાસ્ત્રીય નામ આપે છે. એક વ્યક્તિદર્શક, બીજું ગોત્રવાચક. 'સિંહ' કહેવું હોય તો એનું વ્યક્તિદર્શક 'Leo' એનું જાતીનું નામ એકલું ન આપતાં, એની 'ગિજાત' ગોત્ર વાચક મંત્રા 'Felis' ઉમેરીને 'Felis leo' કહે છે. એ રીતે જ વાળને Felis tigris, રાત્રી ગિજાતને F. chaus વગેરે. અડી આવી પ્રથા ન અનુસરતાં, સરળતા મરિ, અંગ્રેજ સાધારણ નામે પેકે, વ્યક્તિને શાસ્ત્રીયતામાં સંકોળ્યા વિના, માત્ર એક જ ગુજરાતી કે હિન્દુસ્તાની નામ આપી ચલાવ્યું છે. જોકે વ્યક્તિનાં શાસ્ત્રીય નામ પાડવાની પદ્ધતિ પણ ઓછી સ્પષ્ટ નથી. ગોત્રવાચક નામની વાત આગળ ઘણ ગણ, પણ વ્યક્તિદર્શક નામ રચવાની પ્રથા જરા જુદી છે. એકાદ વ્યક્તિનું શાસ્ત્રીય જાતીનું નામ એના સામાન્ય વ્યવહારમાં વપરાતા પ્રાકૃત નામ ઉપરથી ધડાય છે, તો કોઇનું એના નિયાસરસાન ઉપરથી. કોઇને, એને સૌ પહેલાં જનનજરે ચડાવનારનું જ નામ આપીને, તો કોઇને 'વળી' જે પ્રદેશમાં એ વિષુવ હોય તે દેશનું જ નામ આપીને. કેટલાંક વળી એમનાં રૂપ-રંગ ગુણ કદ કે રૂપભાવ અથવા શબ્દ ઉપરથી પણ ઓળખાય છે. આવા તો અનેક બેઢ ગણાવી શકાય.

આ વિષયના અંગ્રેજ સાહિત્યના સંપર્ક વિનાના વાંચનારને આ યાદીમાં આપેલાં પ્રાણીઓની મોટી સંખ્યા જોઈ બારે નવાઈ લાગશે અને આપણે ત્યાં

મર્મ

શી પ્રજાની મંગલ મૌનશાન્તિ મેંડવને ગૂઢ ગબાદે કાન્તિ !
જોઈ રહું ને સમજી રહું સદા.

ખીન્ને અચિંત્યો ફગશે જ ફૂટે,
જે પાંદડી ને યડગળ છૂટે;
મંત્રા ઘડી કેમળ જાત રહે,
નિલે વધે છે, સમતોલ જીભે.
કાળકરે ફૂલ ખીલે, ફૂલો ફૂલે,
તો યે કડી ના રવર શબ્દ એ પડે.

દેશજાળ
પરમાર

ધોંધાટમાં માનવ તો મચી રહ્યો:
ના વ્રક્ષોની મર્મ ઉરે જરી લશો.

આટલાં ગદ્યાં વિવિધ પ્રાણીઓ વસે છે, એ વિચારથી એની નજરે યુગરાતની મદત્તા ખૂબ વધી જશે. પરંતુ એ ગૌરવ કંઈક અપાને છે; કારણ, પૃથ્વીના અન્ય દેશોની વાત આગૂ રાખીએ તોપણ ભારતધર્મના ધીમત પ્રાન્તોની સરખામણીમાં જે આપણી વનરૂપિ અને પ્રાણિસંપત્તિ ખૂબ ઓછી ગણાય. વર્તમાનયુગના વન-રૂપિનિવેદાના શિરોમણિ સમેા દુકરે એના વાનસ્પત્યમ્માં ગૃહ્ ભારતની ૧૭,૦૦૦ જેટલી વનરૂપિઓ વર્ણવી ગયો છે. શાન્તભેદે એમાં દિમાક્ષયના નામે ૪૦૦૦, શીશોનની ૨૮૦૦ અને જાંબીની એથી વધારે (૪૫૦૦) ચડી છે; અને મજાવા જેવાની તો ૬૦૦૦ જેટલી. એ દેશોની સરખામણીમાં મુંગાઈ દેશાંકો અત્યંત લૂંપા ગણાય. છતાં ય ફૂકના 'વાનસ્પત્ય'માં ૨૫૦૦ વન-રૂપિઓ તો મુંગાઈ ખાને ગોંધાઈ છે જ. પણ યુગ-રાત ! સેકરટનના અવસોકનથી ઉત્તર યુગરાતમાં ૬૦૦, જયકુંભમાર્કના ગરડામાં ૬૦૦ અને ખેટરોના કંચ-નો સંપ્રદ માત્ર ૪૦૦નો જ છે !

આ તો વનરૂપિની વાત ઘણ. પ્રાણીઓની પરિ-રિચિતિ તો એથી જે વધુ ખરાય છે. આજે નદિનંદિ તો જે ગૃહ્ ભારતમાં આંચળવાળાં પ્રાણીઓની ૫૦૦ જેટલી જોનો જીવવામાં આવે છે, ત્યારે યુગરાતમાં માત્ર ૮૦ ! પચાસ વર્ષ ઉપર ભારતવર્ષમાં ૧૨૦૦ પંખીઓ ગોંધાયાં દતાં. અચિત્તે સંદેહાધન-અવસોકનના પરિણામે આજે

એમની સંખ્યા સગભગ જમણી જણાઈ છે, છતાં યુગરાતના કાગે માત્ર ૨૫૦-૩૦૦ જ! સુવિખ્યાત સર્પવિદ્વિષ્ક કર્નલ વૉમે ૩૫૦ જેટલા વિવિધ ભારતીય સાપ જતાના છે, છતાં આપણે ત્યાં ૨૫ કરતાં વધુ જાનો જાણવામાં નથી આવી. દિવાસચરણદ્વારા પતંગિયાં (Butterflies)ની ૧૩૦૦ જેટલી જાતો ભારત-વર્ષના ખોળે એવ-એ નોંધી છે, ત્યારે યુગરાતના કાગે માત્ર ૭૦-૭૫! એમાં જે અમદાવાદની આસપાસ તો માત્ર ૪૦-૪૨ જેટલી જ જોવામાં આવે છે.

અને આ ગદ્ય શોધી કાઢવામાં આપણે કાશ્મી કેટલેક આમાંના મોટા ભાગની માહિતી તો પરદેશી-એના પ્રયત્નને આભારી છે. સુરત અને અમદાવાદનો કેનેકટર સેન્ટ્રલ ગુણવર્ગની વનસ્પતિઓનો સમર્થ જ્ઞાતા હતો. એ યુગરાતનાં ૧૧૬ જાતનાં ધાસની નોંધ કરી ગયો છે, તેમજ યુગરાત કૌશિયના એક વખતના પ્રોફેસર સેકન્ટનની મદદથી એણે ઉ. યુગરાતની ૬૦૦ વનસ્પતિ-ઓની યાદી પણ છપાવી છે. વડોદરા કૌશિયનો અધ્યાપક સિટ્ઠલચંદ્ર અદાંથી ગયો ત્યારે યુગરાતનાં પંખીઓનાં ૧૦,૦૦૦ છંડોનો અમૂલ્ય સંગ્રહ સાથે શેનો ગયો હતો. દક્ષિણ યુગરાતમાં એ અને બીધમ, રેડિસન તથા ડોર્મિંગ અને ઉત્તર યુગરાતમાં ડીસામાં જટનર અને જાર્નસ આપણાં પંખીઓના પ્રખર અભ્યાસીઓ હતા. આજે આ વિષયનું આપણું જ્ઞાન એમના પુરુષાર્થને જ આભારી છે, યુગરાતનાં આંચતવાળાં પ્રાણીઓની અધૂરી યાદી કરનાર પણ એક અંગ્રેજ હતો. આપણે ત્યાં પતંગિયાંના અભ્યાસની શરૂઆત કરનાર પણ અંગ્રેજો—એમરેકન અને બીધમ, મેક્સવેલ અને મોસ જીવાતના નિષ્ણાત નર્સે ડીસામાંથી ૮,૦૦૦ થી ૧૦,૦૦૦ જેટલી દાહગિનોપેરા (બમરી, મધમાખ અને કીડી-મોકોડાની જાતનાં જીવંત) સિટિશ મ્યુઝીઅમમાં મોકલવાની હતી. અને એમને પડ્યે આપણે? જયદ્રુજીભાઈ જેવી એટલું વ્યક્તિઓ સિવાય આ ગાળતમાં યુગરાતની કૂખ કુંવારી જ રહી ગઈ છે.

આપણી આવી ગરીબાઈમાં જો કારણો-કે: એક તો આપણા પ્રદેશની પ્રાકૃતિક પરિશ્ચિતતા અને બીજું આપણી ઉપેક્ષારતિ અને કર્તવ્યપદાનુભવના.

યુગરાતનો નકશો સ્થો. ખબાત હેકળ, મવી નરીના ઉત્તર કિનારાને સાંધતી એક રેખા, નરીના કુખથી

પશ્ચિમ દિશામાં દોરો. સામે કાંઠે ધોળોડા ને બી-મનામને વીંધતી એ સીધી રાજકોટ અને ત્યાંથી આ-મજ દરિયાકાંઠે દાક્ષિ સમીપ નીકળશે. આ સીધી-નો ઉપરનો ભાગ તે ઉત્તર યુગરાત કમ્ચ ને ઉત્તર કાશિયાવાડ, અને હેકળનો ભાગ તે દક્ષિણ યુગરાત ને દક્ષિણ કાશિયાવાડ. એ બંને એક જ યુગરાતના અંશો હોવા છતાં વનસ્પતિશાસ્ત્રીઓની નજરે પરસ્પર ભિન્ન સ્વભાવવાળા બૃમિભાગો છે. અર્થાત્ ઉત્તર વિભાગ ચુકો, આજાં આંધ્યાનવાળો અને મોટે ભાગે રેતાળ હોવાથી અદાંની વનસ્પતિ અને પ્રાણીઓનાં સ્વરૂપ મોટે ભાગે રણ અને રેતાળ મુતકના જેવાં જોવામાં આવે છે. એથી ઉત્તરું, દક્ષિણ વિભાગની સ્થાન બૃમિ ખાનદેશ, કાનડા અને મજગાર સાથે વધારે મળતી આવે છે. એટલેકે એ પ્રદેશની વનસ્પતિ અને એના આશ્રમે જીવતાં પ્રાણી ઉત્તર યુગરાતથી કેટલેક અંશે ભિન્ન હોય છે. છતાં આ બંને વિભાગનું સ્વરૂપ, ભારત-વર્ષના અન્ય વિભાગોથી જુદા પ્રકારનું અને વનસ્પતિ તથા પ્રાણિજીવનની વિપુલતા ને વિવિધતાને પ્રાપ્તિ આપી નથી. આપણે ત્યાં એકી જાતનાં ને અલ્પ સંખ્યામાં પ્રાણીઓ વચેરે નજરે પડે છે, એનું એક કારણ આ.

બીજું કારણ આપણી નિષ્કૃષ્ટતા, કારણ, આપણા પ્રદેશનું સંગોપાંગ સંશોધન થયું નથી. ઉત્તર યુગરાતનું તો શોધું જે જાણવામાં છે; પણ દક્ષિણ યુગરાતનો તો કાંકરો સરખો જે કોઇએ ઉપાસ્યો નથી. પંચમહાસ અને ડાંગના પ્રાચીન પ્રદેશો, નર્મદા અને તાપીતટનાં ગીચ જંગલો, આ જ્યાં કોણ જાણે કેટલી જે વિવિધ વનોપતિ અને પ્રાણિજીવનનાં ધામ દશે. આ ગદ્ય અંધારામાં જ રહેશે, જો આપણે યુગરાતીઓ જ પુરુષાર્થ નહિ કરીએ તો. આ મારે ભારે કમ્ચતી કે દુર્ગમ જંગલોમાં ભટકવાની પણ આવશ્યકતા નથી. પ્રત્યેક પ્રકૃતિપ્રેમી પોતાના જ ગામના કે તામુકોના અવસોકનથી વનસ્પતિ અમર પ્રાણીઓની માહિતી બેગી કરે અને એની કેકાફોનિયાથી બેગી કરેલી માહિતીઓ 'યુગરાત પ્રકૃતિ મંડળ' (અમદાવાદ) જેવી કોઈ ગમ્યસ્થ મંદિરા દ્વારા સંસ્કારીને વ્યવસ્થિત કરવામાં આવે તો યુગરાતની અસર પ્રકૃતિની વસનિગજીતરી ખુશ દેક સનધમાં કરી શકાય. આવી માહિતી એકી કરવામાં સાધનરૂપ બને, એ હેતુ પણ આ યાદી તૈયાર કરવા પાછળ છે.

પ્રાણીવંશવિદોએ સમગ્ર પ્રાણીઓને એ વિશાળ સમુદાયમાં વહેંચી નાખ્યાં છે: એક વિભાગ કરોડ-રજ્જુવાળાં પ્રાણીઓનો, બીજો કરોડરજ્જુરહિત શરીર-વાળાં પ્રાણીઓનો. સંખ્યાની ગણતરીમાં પહેલા કરનાં બીજો ચડે. આણુતમ હવ અને પાણીના પોરા; અગ્નિયાં અને કરમ; હંગા અને કરમજા; સંખ અને

રમરજુથી જે આ નાનકડા શ્રેણમાં પરિચય કરાવેલા સરળ નથી. એટલે અહીંનો આપણે માત્ર કરોડરજ્જુવાળાં ઉપર ઊંડતી નજર. નાખીને જ સંખેય માનવેા દેવા.

એ પ્રાણીઓના ચાર વિશાળ વંશ પાડવામાં આવે છે: (૧) રતનવાળાં, (૨) પંખીઓ, (૩) માછલાં અને (૪) પંદેચાસનારાં. શરીરરચનાની સંપૂર્ણતા અને સ્વચ્છ-વિકાસની દૃષ્ટિએ રતનવાળાં પ્રાણીઓ એ તમામમાં

કાન્તિ-મશાલે

કાલિદાસ ભધધ

સખ્યા

એ જ શું દેશ આ? ત્યાં: પ્રેમે આત્મા ફરેલી, વિગ્રહ હૃદયથી આર્પતાને પ્રેમથી શોધામુદ્રા ભગંતી જગજુષ દરવા, કાવ્યમાને લગેલી; વિશ્વાગિરે જિહ્વીને કવન નયન એ મંદરીશા સમર્પી: 'સંસ્કારોથી અનાર્ગો યુનિત યદિ 'ગને પૂર્ણ આર્થત્વ પામે.'

એ જ શું દેશ આ? ત્યાં: કુષ્ઠે વૈરાગ્યપ્રાન્તિ જડમગથી દણી નાનકાન્તિ કરીને જ્ઞાન્તાત્માઓ સદુને અતુલ અલપતા કર્મશેષે નવાજ્યા; ક્ષત્રિયો ક્ષાત્રધર્મે શિયિત જ્વળ્યા ધર્મદોષે ક્ષત્યા અંજાવાતે ઉઠાડ્યા ધરણી ધગધગી ક્ષાત્રકાન્તિ યદિ ત્યાં.

એ જ શું દેશ આ? ત્યાં: મૈત્ર્યે 'સાલજોના પદરસિત તજ્યા આર્તનારો યુગ્મીને રવધનદટા વિશુદ્ધે હૃદયતલ યુદ્ધી ભવ્ય સિદ્ધાન્ત જોખે: 'આત્મામાંથી પ્રતીતિ અભિગતની દતાં માનવું રાજ્યએ' ને એ જોધપ્રસારે ફગવતી જ કરી વિષ-એકાત્મતાને.

શુકિત; કરોગિવા, કાનખજુરા, એમેન, વીંછી અને જીર-જુરી જેવાં છ કરતાં વધારે પેગવાળાં, તથા કીડીમગી, મધમાખ, પતંગિયાં, માદુમચ્છર વગેરે વૃદ્ધ જેવી સંખ્યાનીત ભિન્નભિન્ન રચણ અને રચનાવવાળી અનેકવિધ પ્રાણિયોનીઓ આ જીવન વિશાળ સમુદાયમાં આવે છે. એમના વિષે આપણા પ્રાન્તમાં પૂર્વ સંસ્કૃતિન રચું નથી, છતાં જેટલાં જેવા મળે છે એટલાનો નામ-

એ જ શું દેશ આ? ત્યાં: વિશ્વપ્રેમા અશોકે સમર મર્દી શબોથી સિત્તી આત્મા ફેરી છોડી પૃથ્વીગિગીયા, જગદિત્ત હલવા મોકલી ધમગસેના; સાક્ષાન્તો ધર્મનાં એ દગ્ધુ યજ્ઞમનાં ને રત્નાં બોધખંડે ને એનાયો જ પાણો ધનન દ્યુ તલે, ને પ્રતીક્ષ્ય પ્રકારે.

એ જ આ દેશ કે? ત્યાં: કાંડી. સેના કનિષ્ઠે દમયમ જડી હલવા આર્યદેશ તોડેા જેવાં ફજોએ અરતમુખે જળી રે પદાક્ષત કીધી; નેા જે સંસ્કારદંશે પદરસિત તજ્યા બાન બૂલ્યો કનિષ્ઠ શીકારો ધર્મ દાંડો ગિતજનગળથી હલતારો હતાયો.

એ જ સંસ્કારમાતા: જેના સંસ્કાર પ્રીતે સરિત-ઉદભવા તત્ત્વપાંડે પચાવ્યા, જેના જ્ઞાનપ્રવીણા કર ધરી અરેખે પશિમે તેજ દેશાં; કાવ્યાદવાદે વિભોયું કપિકુસુમરને પશિમે લીસરે ના એવી રોનદર્શનીની, અગમ નિગમની તું જધારી અનન્યા.

આજ એ તેજ છે ક્યાં? નિવાપીદો વિનટા, સકલ જનપદે આજ અજાનવાતા, ચીસે ને કરોમીથી જનમળ કકળી આદ જિની પ્રગરે; આજે તો આર્તનારે જનકુલ સપથાં કાંનિ વાંછે, વિપાકે: એની કાન્તિમશાલે સુવકમળ અદો! તૈરવિદુ મંદોને!

ગોખરે આવે છે એટલે એમવાળી જ આરંભ કરીએ.

સરતન વંશ

શરીર પર રંગાંડીવાળાં અને જલમાં ચોપણ પવરા-વીને કરનારાં મરમ જોડીવાળાં પ્રાણી ને આ સરતન વંશ. એના અણુ અંતરંગ: દંડાં મકનનાં પ્રાણીઓ. પેટની કે:રણીમાં જલમાં ફેરવાનાં પ્રાણીઓ અને અન્ય એમાંથી પ્રથમ વંશની આજે જડની જ નથી. આવાં

પ્રાણી દરે, એની પણ કલ્પના જ કરવામાં આવે છે. બીજી વંશ-કાંગારૂનો. એ પ્રાણીઓ ઓસ્ટ્રેલિયા સિવાય અન્યથ યતાં નથી. ત્રીજા વંશનાં પ્રાણીઓના લાથ-પગની વિશિષ્ટ રચનાને આધારે ત્રણ વિશિષ્ટ વર્ગ પાડવામાં આવ્યા છે. તેમાં પહેલો આવે લાથે અને પગે અંગુઠાવાળો—

૧ વાનર વર્ગ. એનાં પાંચ કુલ. પહેલું સહ-સંવિકસકિતને લીધે અન્ય પ્રાણીમાત્રથી વધુ પડતાં મનુષ્યનું પોતાનું, બીજા અને ત્રીજા કુલનો વસવાટ માત્ર અમેરિકામાં જ છે. ચોથા, લાંગૂલહીન વાનર-કુલમાં ગોરીલાને સિવાયી આફ્રિકાના, જિરાંગઉટાંગ સુમાત્રા-બોર્નેઓના અને ગિબ્બન ગંગાજતા પૂર્વ પ્રદેશોના વતની છે. માત્ર પાંચમા—‘સલાંગૂલ’-કુલમાં જ દર્શન આપણે ત્યાં થાય છે, એમાંનો એક આપણો દનુમાનનો સગોત્રી કાળા મુખવાળો ગોસાંગૂલ વાંદરો, કાઠિયાવાડનો કેટલોક ભાગ ગાદ કરીએ તો અન્યત્ર સર્વ રચે રહે છે. બીજું ગોત્ર, મદારીની કુગડગીના નાદે નાચતાં ટૂંકી પંછડીવાળાં રક્તાનન માંકડાંનું. આપણે ત્યાં એ વન્ય દશામાં યતાં નથી. નર્મદાપ્રદેશમાં વખતે હોય.

પછી આવે પગના પંજર તીવ્ર નહેર અને જડામાં કરામ ફેણવાળાં માંસભક્ષી પશુઓનો—

૨ શ્વાપદ વર્ગ. એનાં પાંચ કુલ: ગિડાસકુલ, શ્વક, મહાકુલ, નકુલ અને જલમાર્ગરૂકુલ.

(૧) ગિડાસકુલમાં પ્રથમ ગોત્ર છે જીરુસસ્ત્ર સિંહનું. નૈસર્ગિક દાક્ષિણ્ય, દુર્ધર્મ પ્રતિભા અને અપ્રતિમ ગળને લીધે મુગપતિ ગણાએલા એ આજે તો માત્ર ગીરમાં ભરાઇ બેઠા છે, છતાં થોડાં જ વરસ ઉપર એમની વસતિ ગુજરાતમાં પણ હતી. સુને ૧૮૭૩ના અરસામાં એ અમદાવાદની આસપાસ જેવામાં આવતા. ૧૮૬૦માં આણંમાં એમનો વાસ હતો—ફે ૧૮૯૦ સુધી. આ બધા ‘ગુજરાતી સિંહ’ નામે ઓળખાતા. આજે એમનાં નામનિશાન જૂંસાઇ ગયાં છે; ગીરના સિંહનાં પણ જૂંસાઇ જશે, જે આવણે વેળાસર જાગીને એમનો અનિયંત્રિત વધ નહિ અટકાવીએ તો.

ગીરનો સિંહ રંગે આછો તપખીરિયો કે કપિત્રવર્ણો અને ૯-૧૦' ઝાંખો હોય છે. સિંહ ને વાઘચુના સંયોગથી જ-મેશાં વર્ણસંકર ‘લાઈબર’ જામસાહેબના સંક્રદમાં છે.

બીજું ગોત્ર વાઘનું. કચ્છ-કાઠિયાવાડમાં એની

વસતિ નથી, પણ ઉત્તર ગુજરાતમાં આરાવળ પ્રદેશમાં ફેરફેર—આગારામ, ઇડર વગેરે રચે એ અવારનવાર જેવામાં આવે છે. દક્ષિણ ગુજરાતનાં જંગલોમાં પણ એ અમ્લગ્ણો નથી. આપણે ત્યાં એ કદમાં ગંગાળા વાઘ કરતાં નાનો, ૮-૯' કરતાં મોટા થતો નથી.

દીપડા આપણે ત્યાંનાં વ્યાપક હિંસ્ર પશુ ગણાય. કચ્છ-કાઠિયાવાડમાં અનુકૂળ રચે અને ઉત્તર ગુજરાતમાં પહાડી પ્રદેશો ઉપરાંત સાગરમતી, વાતક અને મહીનાં વાંધામાં પણ એ રહેતા જેવામાં આવે છે. વાઘથી સુરોનો તાપ સદન ન થાય, ખુશ તરસો થાય મારે એને ડગલેડગલે છાયા અને આશ્રય માટે ગીચ ઝાડીવાળાં જંગલો અને પાણીવાળો પ્રદેશ શોધવો પડે, એટલે એના પરિભ્રમણનું ક્ષેત્ર અત્યંત મર્યાદિત, સિંહને એાછી ઘટા હોય તોયે આરે અને સુકા ખુસ્કા પ્રદેશોય એને દાવે; માત્ર જનસંચાર એને ન ગમે. પણ દીપડાને તો આવા પ્રકૃતિવિકારોની રજ પડી નથી. શિયાળો હોય કે ચામાસું, સરજ સોજે કળાએ તપતો હોય, તો યે એને ગાધા થતી નથી. તેમ પાણી પાસે પડી રહેવાની પણ એને ટેવ નથી. સુકાંખંખ મેદાન, ઉત્તરડ વેરાન અને નિરંજત-પાદપ રેતાળ પાદર, નદીનાં વાંધાં અને જુખાજુથા પહાડ, તેમ બેજવાળાં ગીચ જંગલો—સર્વ રચે એ સ્વચ્છંદે નિર્ગોષિતપણે વિદરે છે. એટલે જ એ વાઘ ને સિંહ કરતાં વધુ વ્યાપક પ્રાણી છે. વળી વાઘ અને સિંહને મેંદાં પશુઓ મારવા બેઠેએ, એ મારે એમને લાંબી મજા ખેડવી પડે, અને વખત આવે એયાર દિવસની લાંબણ પણ ખેંચવી પડે; પણ દીપડા તો ગામમાં પેસીને લવાસું, કુતરાં અને મરખાં ગિડાડાં પણ ઉપાડી ગય, એટલે એમને જીવનસંઘ્રામનું જાહેરું જેખમ વહોરવાનું નહિ. વાઘસિંહ કરતાં દીપડાની વસતિ વધારે હોવાનું આ પણ એક કારણ છે. છતાં વાઘને કે સિંહને જે અ-મર્યાદિત વિદારજ્ઞિ અને અમાય આદાર મળે તો દીપડા કરતાં યે એમની વસતિ વધી ગય છે, એ ગંગાજતા મુંદરવનના વાઘ કે આફ્રિકાના સિંહના ઇતિહાસ ઉપરથી સમજાય છે.

દીપડા સામાન્યરોતે ૭-૮'નો હોય છે. એની એક જ જાત થાય છે, છતાં અપરિપક્વ વયવાળા નાના દીપડા ઝાઝા નેરરે પડતાં; એમને દીપડાની અલ્પકાવ બીજા જાત માનનારાં પણ છે, આવા નાના દીપડા

૨૫. કુલાકાર
હરિવદનની
ચિત્રપોથીનાં પાનાં

સૃષ્ટિનાં વિવિધ દર્શ્યો અને પ્રસંગો કલાકારની આંખે પડતાં તે પોતાની લાગણીક દબે તેની જે મોંઘ કતારી લે છે તેના આ સુંદર નમૂના છે. ૨૫. બાઈ હરિવદને કોટી આગી સંખ્યાબંધ મોંઘોળાં અનેક ઝર્ગિત્રવીં ચિત્રો સ્પષ્ટપણે અયાં હતાં.

ઈંડર બણી 'દેડરા' નામે ઓળખાય છે.

કાળા દીપડા આપણે ત્યાં ચતા નથી; જોકે ઈંડરા કુંગરામાં એક કાળા દીપડો જાતે જોવાનું કર્નલ મોસે મને કહ્યું હતું.

કર્નલ મેડોઝ ટેમ્પરની 'નોનલ ક્વીન' (ચાંદબીબી) નવમકથામાં જેમના શિકારવિધિનું અદ્ભુત અને હૃદય-ગમ વર્ણન આપ્યું છે એ, મરદન પર દુ:ખી કેશવાળી અને ફેટરા જેવા દેખાવાના, દરણ પકડવામાં નિપુણ ચિત્રકાચ શિકારી ચિતા આપણે ત્યાં નથી; જોકે એક વખત કાઠિયાવાડમાં એમની વસતિ હોવાનું સંભળાય છે.

પાંચમું ગોત્ર વાધની માશીનું. ધરનાં ગિરણાં જાદ કરીએ તો વન્યગિરણાં આપણે ત્યાં બે જ છે: એક, સાંજ સવાર ગામને પાદર ઉકરડામાં લમતો થોડર ગિરણાં, અને બીજો, રૈતાળ પ્રદેશનો વતની, ડીસા અને ખારાવોડા જેવાં રજીને તેમજ કચ્છ-કાઠિયાવાડમાં જોવામાં આવતો રાત્રી ગિરણાં.

ચર્યાપટાવાળો તરસ કે ઝરખ આરાવળ પ્રદેશમાં તારંગા પાસે મારા જોવામાં આવ્યો છે. કચ્છમાં એની વસતિ સાધારણ છે, પણ કાઠિયાવાડમાં તો એ જુદા રજીને જ નજરે પડે છે.

કચ્છમાં જોને 'હયનાતરો' કહે છે, એ શિયાળુસ કે 'કારાકાલ' મારા જોવામાં આવ્યું નથી; જોકે આજુ તરફ એ થાય છે. એનું સાંભળ્યું છે.

(૨) શ્વેતાગ્રણી વર આપણે ત્યાં માત્ર કચ્છ-કાઠિયાવાડમાં જ કદીકદી જોવામાં આવે છે. રૂબાવે બીકણ: અમેરિકા કે રશિયાનાં વર જેવાં ભયંકર નાદિ. એના સંગોત્રી શિયાળાથી તો ભાગે જ કેહ જુમિભાગ વંચિત દશે. સોંકડી આરાવળની તળેટીમાં વસતી જાણવામાં આવી છે, પણ મેં તો એક જ વખત એને સરખેજના રસ્તે જોઈ છે. બુરા રંગનો વગડાઉ સોંકડા મૂકાં રણનો રહેનારો ડોવાથી આપણે ત્યાં માત્ર ડીસા બણી, પણ કચ્છમાં તો ધરેધરે રજીને દેખાય છે.

વન્યકુમ્ભર કે નવાર આપણે ત્યાં સુવાળ સિવાય અન્યથા ચતા નથી.

(૩) ઝાફર કુખમાંનું તો માત્ર એક જ-મદારી ફેરવે છે તે જાતનું રીંછ જ આપણે ત્યાં થાય છે અને તે પણ આરાવળની ગિરિગાળા-આજુ. દાંતો વગેરે રજીને અને (ખેન્ડારના મતે) કચ્છ-કાઠિયાવાડમાં કદીક.

છતાં

-શિખરિણ-

ન મારી નૈયાને મમદર ગમે શાંત તરવો, ન ચાપેથી છૂટ્યા શર મમ ચરે સીધું સન્નું: વિંટાવું તોફાને, વમળયુત થોડે ઉછળવું, પછાડો ખાઈને, કચ્ચ જનીને, લચ્ચ રળવું! જ્યાં પે તરવો છે કુદરત તણાં આજ કચ્ચે. બચે સિધુ દેયાં પણ ઉછળતાં જીર્વ. નમ પે બચે નીચે આવે, ભીંસ મદી બચે નાવ લપ્ત છે. વિખેરી છે નામે જલધિ પદ પે કાષ-કચ્ચો! પ્રવાનોના વેગો મદીથી ગમ સંચી જાડીશ હું મદા આવે, ને તો કદીક કદીશ જો વહૂંટરી, મદમોલજો તો નિધિ હૂંધવતો મ્હાન કદીને પચાળી થોડોના તુડા મર કિસ્મો કદીશ હું! પછી કિસ્મોરોએ વિજયની પતાકા ફરુકો, ધરી માકે દેયું ધનમ ધન નાચી ય ઉડશે; છતાં એ સિદ્ધિ, કે સ્થિર-ઉદ્ધે જાફે ન મમશે. પ્રવાને, તોફાને, વમળ મંદી, આ ચિત રમશે!

દેવજી રા. મોહા

(૪) નકુલ કુખનાં મે ગોત્ર: એક વનિયરનું અને અને બીજાનું નોંધિયાનું. જાતે ગિરણાં નથી, છતાં ગિરણાં જેવાં લાગતાં વનિયરની મે જાતો આપણે ત્યાં થાય છે. એક ભરવસતિમાં રહીને ધરમાં પેસી જાય છે એ જૂખરા શરીરવાળી, અને બીજી હાડ બણી આંગા, મહુડા વગેરે ઝાડની પડમાં રવચ્છે વિદરતી દેખાતી સ્થામનનુવાળી.

નકુલ ગોત્રમાં માત્ર મે જ નોંધિયા આપણે ત્યાં મારા જોવામાં આવ્યા છે: એક પિયમકાચ અને બીજો ધૂસરગાળા, બીજાની વસતિ પ્રમાણમાં ઓછી છે.

(૫) છેલ્લું જલમાર્ગર કુલ. 'જલમાનુસ' નામે ઓળખાતું આ મુદર પ્રાણી આપણે ત્યાં જનાસ નદીમાં ખૂબ અને સાગરમંતીમાં ક્વચિત્ જોવામાં આવે છે. મારા એક મિત્ર ગયા મદિનામાં કાંકરિયા

તમાવમાં પણ શોટની ગોળાઓ ખાતાં માછલાં વચ્ચે બમતું એક જમનાનુસં લેયું હતું!

આ કુર્મનું અન્ય એક ગોત્ર છે જેણે કે પોરખોદિયાનું ગીર ભણી એ 'ગરોડો' અને કચ્છમાં 'ચુરનાર' નામે ઓળખાય છે. એકાન્ત નિશાયર વૃત્તિવાળું ડોનાથી જનનજરે પ્રહરે ચડતું નથી, છતાં આપણે ત્યાં પાટડી અને ખારધોડાં ભણી લેવામાં આવ્યું છે.

૩ ગન્ધસુધી વર્ગ - જૂડના જેવાં નાકવાળાં, ગ્રીલાં છવડાં પર છવનનિર્વાહ કરનારાં અને નકતંચર પશુઓનાં બે ફેલમાંનું એક ફેલ છછુન્દરનું. આપણી મોટીઓ, મોક, ઝોટલાની ધારો અને ભીંતના મૂળમાં બમતાં 'ચું ચું' 'છુ છું' કરતાં આ પ્રાણીથી કોણ અપરિચિત હશે? એનાં પડખાંમાં ગન્ધાત્પાદક માંસ-ગ્રન્થિઓ હોય છે એને લીધે એનું નામ ગન્ધસુધી (અંગ્રેજીમાં musk-rat).

ખીનું કુલ શેળાનું. કોટાના દડા જેવા માત્ર મોઢાંથી આ પશુ ઉત્તર ગુજરાતમાં પલાડી પ્રદેશ સિવાય બધે નજરે પડે છે.

૪ બહુચર્ગ, એનાં બે કુલ: એક કાશરી, ખીનું નંતુભક્ષક.

પ્રથમ કુલ વાગોળનું. પચીસ-પચાસ વરસ સુધી એક જ ઝાડ પર અગર એક જ લતામાં, પંદર-વીસથી ઓળસો ફેટાં ભેગાં મળી અફો જમાવી રહેતાં, સંખ્યાકાળે બેબે ત્રણત્રણ ટોળે મળી ચંદ્રના નીકળી, આખી રાત કોક ફળાગાનો ઘાણ કાઢી સવારે પાછાં ફરતાં અને આખો દિવસ આરામથી જીવતાં, વચ્ચેવચ્ચે લડતાં ઝગડતાં શેર મચાવતાં વનવાળાં આપણે ત્યાં પ્રત્યેક રથને નજરે પડે છે.

ખીનું કુલ ચર્મચટકા એટલે આમાચીડિયાનું. એનાં ફેટલાંક ગોત્ર આપણે ત્યાં હાય છે; પણ એક તો એ છે ખીભત્સર્જન; વળી નિશાયર, એટલે આખો દિવસ ખુલ્લે ખાસરે ભરાઇ બેસનારાં અને ઓછામાં પૂરું રવભાવે ગંદાં. એથી એનો પરિચય મળીનેહને સાધનાર તો કાઠક જ નીકળે. પણ આપણાં ઘર, બેંચરાં, મંદિર ને મસ્જિદ જેવાં અનેક રથને ભીંત દારૂંધ ગોઠવાઈ બેસે છે તેથી અને સમી સાંજે તેમ રાતે આકાશમાં બમતાં ફરતાં ધરમાં પેસી જઈ છવાત પકડતાં જોઈએ છીએ એને લીધે એ તદ્દન અપરિચિત પશુ તો નથી જ.

૫ વજૂદર્શીત વર્ગ - એનાં ગંધાં પ્રાણીઓનાં મોં સસલા: જેવાં સંખ્યાની દૃષ્ટિએ, તમામ સરનન વંશમાં એ અપરજનો વિરાજે છે. એના પ્રત્યેક જડગામાં આગળના બે દાંત ખૂબ તીકણ અને લાંબા હોય છે. એ દમોશ વધતા જ મળે છે: વધતાં વધતાં માંસના જડગામાં પેસી જઈ એને ચીરી નામે નવિ, એ હેતુથી. આ વર્ગનાં તમામ પશુઓ આખો વખત દાંત ધસતાં, ખોટું ખોટું ચાવતાં દેખાય છે. એનાં એકંદર ૭ કુલ.

(૧) એક, હતુમાનના દાંધની છાપવાળા આપણી ઘર ધરની બોમિવણ ખિસકોલીનું. એની અન્ય એક સંગોત્રી, એક ઝાડથી બીજે ઝાડ બેઠાની ખિસકોત્રી આપણે ત્યાં નથી, પણ નર્મદા તરફ જેવામાં આવે છે.

(૨) અન્ય આણું કુલ. એનો નુમાર પણ ક્યાં છે? ધરની ઉદર, છાપરાના ઉદર, ખંતર પાદર તેમજ સહેરની મંધાની અટરના પણ ઉદર, અને છેવટે ઝાડ પર માથો ગાંધીને રહેતા કે ઝાડ પરના કંઠાગિયાનો માથો ગધાની પાંડનાશ પણ ઉદર! અપગ રવભાવ અને આત્મગોષપતની શક્તિને લીધે આ ગધાનો પરિચય સહેજે સાધ્ય નથી.

(૩) શશકુલનું માત્ર એક જ ગોત્ર સસહું (hare) આપણાં ખેતરપાદરમાં વસતું જેવામાં આવે છે. (Rabbit નામથી અંગ્રેજી વાચકને પરિચિત પશુ આપણે ત્યાં રહ્યું જ નથી; ભેંકે એ છે તો hareનું જ કુટુંબી).

આડીનાં કુલનાં પશુનો આપણે ત્યાં અભાવ છે. ૬ કુલેચર વર્ગ. પગનાં આંગળાં પર વિહારક કે ઓછી અણીરળા નરોરને બદલે, આંગળાંના આતરણ-રૂપ પહોળાશપડતા નખવાળાં અગર આંગળાંની જગ્યાએ ખરીવાળાં પશુઓનો સ્વતંત્ર વર્ગ કરવામાં આવ્યો છે. આ વર્ગનાં પ્રાણીઓના પગ, આતમસંજાણ કે શિકારનાં સાધન નથી, પણ માત્ર ચામવા પૂરતા જ ઉપયોગી હોય છે. એથી જ આ વર્ગનાં પ્રાણી યુદ્ધનાં કે દરનાં વસનારાં નથી હોતાં પણ જમિતત્તનાં જ રેડનારાં હોય છે.

એ સ્વભાવે અડપલ્લીવાળાં અને યુદ્ધચારી હોય છે. સૃષ્ટિના આદંભથી જ એમાંનાં ઘણાં પશુઓ મનુષ્યના પરમ મિત્ર જેવાં નિકટવર્તી અને પરમોપકારક આપ્ય પશુ સહ ગયાં છે, છતાં એમાં પણ કેટલાંક અરપધવારી હજી છે કે જે ખેતીનો બંજવાડ કરનારાં હોવાથી કેવળ ઉપદ્રવકારી ગણાય.

‘મેં સાંભળ્યું કે તમે મોટર તળે આવી ગયા; હવે તો સાઈ છે ને ?’

‘હા; અને હવે બીજે કોઈ હાંકનારો મારા પર મોટર ચલાવશે તો એના બાર જ માગી જશે.’

‘તે કેમ ?’

‘હું કાયનેમાઈટ ખિસામાં રાખીને જ ફરું છું !’

ભણેલી બેરી: કેમ, ગઈ કાલે મેં મોકલાવેલો મુરખો કેવો લાગ્યો? બરાબર પાકરાસ પ્રમાણે બતાવ્યો છે. તેની સન્ની: બરાબર, એ મુરખોને લેતા? અને તો એને શુંદર માની હતુને કામળિયાં ચીરકાવવા આપી દીધો છો!

સુતાર: (નવા શિખાડને) કેમ, આબર બરાબર તૈયાર કરી રાખ્યાં?

શિખાડ: હા, પણ (કરવની ખતાયીને) એક આ ખાજી છે. એમાં એટલા તો ખાંચા પડી ગયા છે કે તે ઘસતાં દમ નીકળી નય છે!

બધું બેસે હાંડુ આપવી રહ્યો ગઈ જઈયુ.

એ આ બેસે.

એ આ બેસે પાંચ છ.

એ બેસે બેસે બેસે, અને બેસે રહ્યો હો

બાકો? બાકો બેસે!

બંદાનો બહુ (દમતરથી કાંગો ગળાને આખી પાછી કુદી આવે છે)

કોઈ તો તરવાર આખી બંધામાં ઉતારે છે. તેના હાથમાં જ કસમત હોય છે. પણ બંદાની કસમત શી હતી? તેની સખી બીહુ તો છક ધઈ ગઈ. પણ તેને ક્યાંથી ખબર હોય કે આવવાનું મોંમાં ગયારી બોળી જનારા વાંદરાઓનું એકાંકી મોકું હોય છે! તેમાં એ બે તો ડણચી લે છે અને પણ એકાંકી બહાર કાઢી નીસોતે આરોગે છે.

(ચિત્રકાર: જી. શેફર)

મિ. મનમુખલાલ રાતે હમેરાં મોઢા ધેર જના હોવાથી એક દિવસ એમનાં પત્નીએ એમને બીવડાવવાનો વિચાર કર્યો ને: એમના આપતાં જ અંધારામાં કાળો સાંડેલો માથે નાંખી બોતલા માંડ્યું, ‘હું બૂત છું, બૂત છું !’

‘તો તો વાંધો નહિ’, મનમુખલાલ બોલ્યા, ‘મારી બેરી હોત તો હું બી મરત !’

એક ગામડિયાએ પોતાનાં નળિયાં પર પાપટ બેઠેલા બેતાં તેને પકડ્યાં તે છાપડે ચઢ્યો. એને બેતાં પાપટ પોતે પડેલો તે ‘મુળ્ય બોલવા માગ્યો, ‘આંચો, બેરોચ’

‘માફ કરજે સાહેબ’, પાપટનો એ વાણી સાંભળી ગામડીએ બોલ્યો: ‘મને શબ્દો કે આપ ‘પંખી’ લેશો !’

શીશીટ તપાસનાર: માછ, તમે આ ગાડીમાં ચૂડી બેઠાં પણ એ રાબડોટ નથી જતી, મોરબી નય છે.

માછ: તે છતાં ‘મને કું કે’ છ ? કે તારા માથાંવાં છંજનવાંથાને !

શિક્ષક: માંખાંતા રાખ્દ આંકડાક જલુ જુલ્મી અને મોઢા સમુદમાં ત્રય ઉત્પન્ન કરનાર માટે વપરાય છે. તલુ, હવે તું એ રાખ્દનો વાક્યમાં પ્રયોગ કરી દેખાડ બેઠ્યો. તલુ: શિક્ષકે પોતાના માંખાતા વડે વિદ્યાર્થિને માર્યો.

घरनी पोपट
 चित्रकार: रसिकदास परीष

કાપળી

(છીનોકલ)

(ચિત્રલેખા : કુ. સુરીલાલેન બધેકા)

આ ચિત્ર છીનોલાલચમના કલકા પર બારદાર એાન્દેથી કાવરી કાઢેલું છે. એ રીતે વૃક્ષકલ ચિત્રો કરવામાં આવે છે એ જ પદ્ધતિ આની છે, એટલે કાગળપર આવડેએલાં ચિત્રો કરનાં, એ કુશળતા અને ચિત્રકલાધનું પ્રમાણ વધારે માગે. બુનથી કપાએલી એકાદ રેખા કે આકાર બધી મહેનત ધૂળ મેળવે સુરીલાલેન બધેકાએ આ કળા શાન્તિનિકેતનના કલાબજનમાંથી પ્રાપ્ત કરી છે અને તે મારે ભરી પદબંધ (Rhythm) સમગ્ર છીવેલ છે. પ્રત્યેક રેખા કિયાના વચલને ઝીલી ચિત્રના વિસ્તારમાં કુંદર રૂપોબના રૂખાથી રહે છે એ તેનો ગુણ છે. સુરીલાલેન બધેકા એ, ત્રિભુબાઈ બધેકાનાં પુત્રી છે એટલી ચિજાનથી તેની આ કલાકૃતિમાં છીનરેલો સંસ્કારપ્રસાદ ક્યાંથી, એ સમભવકું નહિ પડે.

શબ્દોડે કામગીરી

જનો પર પ્રેરણાને ધોમીધોમી ગરમ કરવા માંડયો

બહુધ શાહી

રને

ભવ્યોત્સાહથી શબ્દોડને અમે 'શબ્દોડકાકા' કહીને યોજાવતા હતા. ભરોવદાર બેઠા પોટના ધર ઉપર દળાવીને બેસાડેલું ચાણું, ટુંકા કાન ને મોટા કોચ જેથી અમકંઠાર આંખો કાકાનું કાકાપણું શોભાવતાં. નજીક ને હું કાકાનાં એતિ નિકેટનાં ભત્રીજાઓ હતા.

પંડિત મારતંદર દમણી તાગ જ અમારી શાળામાં શિક્ષક તરીકે ભરતી થયા હતા. તેમને વિશે, તેમના આગમન પહેલાંથી જ અમેકે વતિ વિદ્યાર્થીઓમાં પ્રચલિત થઈ ચૂકી હતી. કોઈ કહેતું, તેમણે કૌચેજના ગોરા પ્રિન્સિપાલને અંગ્રેજી બોલવામાં મદદ કરી દીધા હતા; કોઈ કહેતું, બી. એ. નો સંસ્કૃત ભાષાનો વર્ગ કૌચેજમાં તેઓ જ શેતા હતા, અને તેમનો પ્રેરક-સર શરૂની એક ઈંદર બેઠો બેઠો એટલીની ગાંઠ રમાડ્યા કરતા; કોઈ કહેતું, તેઓ રાત્રિ છે, મેષક છે અને કંઈ કંઈ છે. કીર્તી વગનદાર પુરાવો લેક-મદતરના તીકરોના હતા. તેણે સોગવપૂર્વક બહેરે ક્યું હતું કે પંડિત મારતંદર મધ્ય વિદ્યા હોવાની તેને ખાતરી થઈ ગઈ હતી કારણકે તેમણે સબેજા કામગીરી મલગી તેમનું નામ છાપેલું હતું."

નવો શિક્ષક પોતાની કારકિર્દીની શરૂઆતમાં વિદ્યાર્થીઓ ઉપર હાથ પાડતા ખૂબ જ નમ્રતા દેવો એવો અમને આ પહેલાં કીક કીક અનુભવ થઈ ગયો હતો. અમ કાકાભત્રીજાની વગી, નવા શિક્ષક પડે હાથ પાડતા એથી વધુ-આતુર રહેતી. આ દરીશકમાં ધણી વખત શિક્ષક જ દારો, કારણકે એ ગિઆરાની પાસે સાધેના કેટલાં ગર્વોદિત! શિષ્ટતા ને મળ્યના એનાથી હોડાય નહિ! નાકમાંથી ઘસણાઈ જેવો અવાજ કાઢનાં એને આવડે નહિ. અર્થો ભાદર્યો એકાદમાં કાળકની સગાઈ. કનરાની સગાઈ, ગિણાંની ગોજાગાગી અગમ્ય રીતે ઉત્પન્ન કરનારો બહુ એને કપાંથી આવડે!

જવા દો. પંડિત મારતંદર પહેલે જ દિવસે, પહેલા જ પીટિડમાં વર્ષના ઉમરામાં પગ દીધો કે તંત્ર વર્ગમાં કયા એ ગમેરાઓએ બેઠણું શરૂ કરી દીધું એ હું કહી શકતો નથી. પણ મેં જોયું તો પંડિત મારતંદર શાંતિથી વર્ષ બગી જોઈ રહ્યા હતા. એ પગ, અને પછી તેમણે જાણે કે હ જ ન ગયું હોય તેમ ખુરશીમાં પોતાની જગ્યા લીધી અને જાણે પાણી વખતથી બાળાવતાં આવ્યા હોય એ આદથી સંસ્કૃતનો નવો પાઠ આપવો શરૂ કરી દીધો. બંધબંધે ઉદ્દેશીને કંઈક

જ પોતે તો અદશ્ય થતી, પણ વિદ્યાર્થીઓનાં તોફાનેય . . .

આખ્યાન કે સદુપદેશ થશે એ આશાએ જે એવાર વિશિષ્ટ પ્રકારના અવાગને કરી દેખાડવાની અમારી દોશ અને દુશ્મની રાખી હતી તે એજે મર્ધ.

‘બીને દિ’, ‘ત્રીને દિ’, એમ દિવસો જવા લાગ્યા.

‘આમ ન ચાહે.’ અને એક દિવસ યાદને કાઢાએ ઉદ્ગાર દાઢ્યા.

‘તાળાખંધ મેળના ખાનામાંથી રશ્મિદર કાઢતાં ખિરકાસીનું ગચ્છું નીકળી પડ્યું’ તો રે એ મરખને એ અંદર આપ્યું કયાંથી એવો પ્રશ્ન મરખો નથી. પછી આપણું શું કરીએ?’ નવનીત બોલ્યો.

‘ખિરકાસીથી ખિરકાસી નીકળે તો મે એને તો કંઈ મરે તેનું લાગતું નથી.’ એ કહ્યું.

‘તે રમણ! આ તો આપણી આમરનો સવાજ છે. એક નયોમરો મિત્રક આપણું દરિયાર ભુજે કરી નામે એ સરી નદિ સંવાપ. વર્ગમાં પછી આપણી પ્રવિષ્ટા શું રહે?’ કાઢાએ માથું ખેંચાળી કહ્યું. ‘તે પછીબરે એ કંઈક વિચારમાં રૂખી ગયા. અમને સમજતાં વાર ન લાગી કે કાઢા કોઈ યુક્તિ બાળી રહ્યા છે. માગરમાં જેમ રતોની ખાટ નથી તેમ રણછોડાકાકાના ભંડતમાં યુક્તિએનો અંન નથી.

એકાએક પિઠાપથો મરખાની આંખે કાઢાએ મારો ખંબા જાડી અને દરમયાની નાખી કહ્યું, ‘કાં જનાય! કેવી યુક્તિ બાળી કાઢી?’

‘પણ કંઈ યુક્તિ?’

‘અરે યાર! આ વખતે તો એવી ઉત્તરારી જનાવરી છે કે એ પંડિત તો શું, એનું પૂછતું મેં થીકકી જાય’ આ વખતે તો એને મેદાનમાં ખેંચી લાવું ત્યારે ખરો.’ ‘મેદાનમાં!’ નવનીતે પૂછ્યું.

‘હા, દેરાત મખખન’ નવનીતનું નવનીત મરખું શરીર લેઈ કાઢા એને મુઠ્ઠાપિટમાં ‘મખખન’ કહેતા. ‘એ પંડિતને એક વખત વર્ગ વચ્ચે જ એવો જનાવીએ કે એને શરસે મરખ જ પડે. એક વખતે કંઈક સ્વપ્ન કરે, પછી લેઈ દ્યો મેદાની જુદિયા અમકાર!’

સોમવાર. ૧૨-૧૫ કલાકનો ટકોરો થયો. આને પંડિત મારતર ફેટકાંકે ‘નદિ લેએલાં’ સંસ્કૃત વાકયો પાઠિયા પર લખવાના હતા ને અમારે વર્ગમાં જ તેનું આવાનતર નોટમાં લખી આપવાનું હતું. વર્ગ શરૂ

થયો. પંડિત આરંભે સાત સંસ્કૃત વાકયો પાઠિયા પર લખ્યાં, ને પછી અમને તેનો તરજુમો લખવાનું કહી નેમો ખુરશી પર બેઠા અને સામે મેજ પર પડેલી ‘અખિનવપાઠાવલિ’નાં પાનાં ફેરવવા લાગ્યા.

થોડી પળ મણુમણુદ સ્વર્ગમાં શાન્તિ છવાઈ મર્ધ. કાઢાએ મારી સામે નેત્રું. હું એમની પાછળની પાટલી પર બેઠો હતો. નવનીત કાઢાની પાટલી પર છંદસો બેઠો હતો. એક પળ તરૂતી આંખ મળી. અમે સમજી ગયા કે વખત સ્વ થયો.

એકદમ સ્વર્ગમાં કાઢાનાં મળામાંથી ઘૂંટાનો અવાજ ધરૂર કરતો આવવા માંડ્યો. કેને ઓચિનાનું આ દરદ જિપડી આપ્યું એ લેવા છાંદસ-ઓએ નોટખુકમાંથી માથાં ઊંચક્યાં, ત્યાં તો ધગક કરતા રણછોડાના રિકરાળ દાઢ લાંબા થયા ને તેલી બે જાગુ બેઠા બે છાંદસ લે. લેજામર સ્વાથ ન સ્વ મયાદોત તો એ યંતેની મરદન રણછોડાના દાઢના માટકથી છંદોષ મયા ધગર ન રૂદેન. હું એકદમ રણછોડાની મદદે દોડી ગયો. વિચારને પૂર્વજનનું દુખાધ રૂદેલું વાઈનું દરક ઓચિનાનું આને જિપડું હતું! એના દાઢપમની નસો લેરેલેરૂથી બેસતી હતી. એની મરદન અને અરધું શરીર યંતે પાટલી પર લખડી પડ્યાં હતાં, અને પગ ઊંચા મર્ધ પાટલીનાં દબેલાં પાંખિયામાં બરાછ મયા હતા. એના મોંમાં શીલ્ક મડી આવશે એવું લાગતું હતું. આસ ભેનાં નરકોરાંની ઓંધારી રાનેભય પમાડે તેવો અવાજ આવતો હતો. મિત્રકૃત થોભાય એવું હતું નંદિ. નવનીત ને હું આવે વખતે સંસ્કૃત વાકયોનો તરજુમો કરવામાં રોકાઈ રૂડીએ એવા રવાઈ કલાપિ નહોતા.

મેં દળવેકથી રણછોડાનું માથું ને દાઢ જાડ્યા ને નવનીતે પગ પકડ્યો. પંડિત મારતર શું જ્યું છે તે પૂઠ સમજે ને પરેલાં. તેમ જ એમને પ્રશ્નો પૂછવાની તકવિદમાં ઉતારી વિનાં, ‘સારંગ, ઓંધારે ઓંધારે એકલો રાને પાક જોખ્યા કરે છે, પછી શરીર ન અમડે?’ કહી ટાંગારાળી કરી અને રણછોડાને ઉપાડી વર્ગ જાદારતીકળી મયા. પંડિત મારતર કાંઈ નસમળાય નેવા કુટ્ટરલથી અમારી પૂંજ લેઈ રહ્યા હતા. વર્ગ-માંથી જાદરનીકળી થોડેક આગળ આવતાં મારા દાઢ ‘વગળથી તૂટવા લાગ્યા અને રણછોડાનાં કીમતી

માથું જમીન સાથે ભટકાઈ પડ્યું. નવનીત વધારીથી હજી એ ને એ જ સ્થિતિમાં કાકાને જિગમણી દરના આંગાના ઝાડ સુધી લઇ જવા તૈયાર હતો. પણ કાકાના મંત્રેથી રૂબાવે આટલેથી જ યસ માન્યું, અને અમે ત્રણે કાકાભત્રીજએ આંગાનીચે જવા દોટ મૂકી. દોડતાં દોડતાં મેં પૂંક ફેરવી જોયું તો પંડિત મારતર વર્ગના યારણા આગળ આવી પાછા ફરી ગયા હોય એમ લાગ્યું.

આંગા હેઠળ પહોંચતાં જ રણછોડ આરામથી લાંબો યજ્ઞ પડ્યો ને મોં દાબી નેરથી દસવા લાગ્યો. નવનીત ને હું પણ એમાં જોડાયા. હસી દ્વિતી યાકયા એટલે હું ને નવનીત પાછા વર્ગમાં આવ્યા.

‘સાહેબ!’ વર્ગમાં દાખલ થઈ મેં પંડિત સાહેબનું ધ્યાન ખેંચવા બિધરસ પાધી! સાહેબે સામું જોતાં જ મેં કહ્યું, ‘મારી યા ખડું કહેતી’તી. ગદુ વાંચવાં કરવાથી મગજ ફટકી જાય છે. રણછોડને એથી જ વાધ આવેલી.’

‘એમ?’ પંડિત સાહેબે આશ્ચર્ય પામીને પૂછ્યું: ‘તો હવે તેને કેમ છે?’

‘હવે ઠીક છે, સાહેબ; જિયારો ગદુ અફસોમ કરતો હતો કે સંસ્કૃત વાક્યો લખવાનાં રહી ગયાં. એને સંસ્કૃત પર ખૂબ પ્રેમ, સાહેબ! આપના વર્ગમાં એનો સૌથી વધારે શુભ, લખણાં તો શ્રુતો છે, સાહેબ!’

હસતું દાબી રાખી હું છાનોમાનો મારી જગ્યાએ બેસી ગયો. નવનીતે પણ પોતાની જગ્યા લઈ લીધી.

પાંચસાતેક મિનીટ ધર્ષ દશે ત્યાં યારણામાંથી કોઇનો ધીમે તૂટતો અવાજ આવ્યો: ‘May I... May I...’ આખા વર્ગની નજર ગદાર મઘ ને સૌ ખડખડાટ દસી પડ્યા. મેં મનમાં ને મનમાં રણછોડને સાગાશી આપી. ખરી કરી દોરત! મોઢા પર આડનો બ્રૂકો યોપડી યારાગર ‘ફિક્ક ફિક્ક’ મોઢું કરીને એ આવ્યો હતો. કેટલું વારતવિક!

પંડિત મારતરની રમ લઈને ધીમે ધીમે, જાણે સાત વર્ષના મેદવાડમાંથી જિજ્ઞેસો હોય એવે પગલે, જાણે કાઈ બીજી દુનિયામાંથી અચાનક અહીં આવી પડ્યો હોય તેવી કુતૂહલ દષ્ટિ ચોમેર નાખતો તે પોતાની જગ્યાએ જઈને બેઠો ને પાટિયા પરનાં સંસ્કૃત વાક્યો સામે ભક્તિભાવથી તાકી રહ્યો.

‘રણછોડ, તને મૂર્છા આવી હતી, તદિ?’ પંડિત સાહેબે સદાનુભૂતિ દર્શાવી પૂછ્યું.

બનાવરી કૂલોને

તમારે રંગો છે,
અને આકારો છે,

કલાકારે દીધો તમ સમીપ આનંદ કણ છે,
અને યાત્રામાંનાં કુસુમ યદી લાંબું ઊપન છે.

ધરોની શોબામાં,
કદી અંગેડામાં,
રડો છે ત્યાં જોઈ ધીકમંદ દેયું હરખતું.
પ્રસન્ના કેશ એ કદીક વેળાં વેરે ઉચરતું.

પરંતુ જાણ્યું છે?
કદીવા માણ્યું છે?
શરીરનું, બાનું સિતિજ પરથી ભગ્ન ઉગતું!
વસંતે વાણું ધસિક અડ્યું વા અનુભવ્યું!

ન જાણો નિંદુ છું;
પરંતુ પૂછું છું—
તમારા દેયાના ગદન મરીં મેં આયું વસતું:
દિનાંને આજે તો સદલનિજ આપી ગરી જરૂ!

પ્રહલાદ યારેખ

‘છહા, ગદુ દિવસીર છું. સંસ્કૃત ‘વાક્યોનો તરન્ત્રો મારાથી લખી શકાયો નહિ. હું ઘેરથી લખી લાવીશ.’

‘ના, એવી કંઈ જરૂર નથી. તું મહેલ આરામ થતાં પાછો વર્ગમાં કામની ચીવટથી આવ્યો એટલું જ યસ છે. નવનીત! મોં પર પાણી છાંટ્યું કે તરત મૂર્છાં જિતરી મઈ દશે, ખરું ને?’

‘ના સાહેબ, પાણી છાંટવાની જરૂર નહોતી પડી.’
‘હિં, શું કહે છે? દાકતરો કહે છે કે મૂર્છાના દર્દીના મોં પર પાણી છાંટવાથી એના મગજને ખૂબ રાહત મળે છે. તેથી રણછોડ; મોં ધોઈ આવ.’

‘જેતી આસા’ કહી આસાધીન રણછોડ મોં ધોવા ગયો. જ્યારે તે ‘પાણી છાંટવાથી હવે મને વધારે આરામ લાગે છે’ કહી વર્ગમાં દાખલ થયો તે જ પળે પંડિત

મારતનો, સમય પૂરો થવાના ટોડા વાગ્યા, ને આખો
ઓડો હાથપી ગાઠ રવો.

સાંજે પંડિત માદતરે અમને ત્રણને ઓઢિમાં
તેડાવ્યા, ને ખૂબ શાંતિથી મંદમંદ દસતાં કહ્યું: 'તમારા
તરૂનો અધ્યાસત્રેમ જોઈ હું અત્યુ ખુશ થયો છું અને
એની કદર રૂપે બીજું તો કંઈ આપી શકતો નથી,
પણ પાકાપક્વિનો પંદરમો પાક એ વખત સારા અઢારે
જખા જાવવાનું આપું છું. આપતા મંગળચારે વર્ષમાં
મને એ લખેલું ગતાવસ્તે. યુઝ આવ.' પંડિત સારંગ
નરત ઓઢિસ છોડી ચાલ્યા ગયા અને અમે ત્રણે
એકબીજાનાં મોં તાકતા ત્યાં જોવા રહ્યા!

'આ જ મારે જોઈતું હતું. દેખ લે ગર્યા દવે!' ઓઢિસમાંથી
અઢાર નીકળ્યા પછી રણછોડ ગળાગ્યો.
'દવે શું દેખ લેવાનું છે? તારી માસાકી પકડી પાકીને
ઉપરથી સળ પણ કટકારી. શો કાપદો ધરો?' મેં કહ્યું.
'શો કાપદો ધરો એ તમારા જેવા કમઅક્ષતને નહિ
સમજાય. તમે તમારે હું કહું તેમ કરી કરો, ને હું કહું
તે જોવા કરો.' કાકાએ મગરડીથી કહ્યું.

'શું જોવા કરે, ને શું કરી કરે? આ માસા પર
મે પાક કાકાવા તે જોયું નહિ! એ પાક કેટલી લીટીઓ?
આખો રવિવાર એ જખવામાં જશે.' નવનીને કહ્યું.
'તે શું રવિવાર આનું જખવા માટે છે? રવિવાર
આનખતો દિવસ છે, ખેતવા દુદવાનો દિવસ છે. મારો
એક દોરતદાર કહેતો હતો કે વિભાવતમાં તો સરજ
પણ રવિવારની રાત પાછો છે. કાપદો ને વ્યવસ્થાનું
આપણા સોઢાને ગિલકુત બાનનથી એટલે જ આપણી
આવી ગુલામ દશા છે. તું રવિવારે "વેડ"નું જખવાનું
કહે છે? છટ્ટ, ટૂંપી મર.'

વખને કાકાનાં ફિટકાર ધર્યો સાંભળી વિરાગવચ
રજ નવનીત ખરેખર દાંડળીમાં પાણી ધાલી ટૂંપી
મરે એ બીકે હું એને દૂર ભણ ગયો, ને અમે બંને
ખબે દક્ષતર યુગાવતા ધેર ગયા.

ખીજે દિવસ ગયો; બીજો ગયો. આજે શુક્રવાર.
અપોરની છૂટીમાં રણછોડ નિશ્ચિત મને મેઝેથી
સીસોડી વગાડતો ટડેલતો દત્તો. મને જોઇ ઓઢિયો: 'હાં
દોરતા' મેં તીખાશથી સંભળાયું: દોરત ચાના વળી?
માથે એ પાકની વેડ તો વળગારી!'

કુમાર • ૨૦૦ મો અંક (ઓગસ્ટ ૧૯૪૦)

રણછોડ અડખડ દત્તી પડ્યો: 'તે કાણ એની વેડ
કરવાનું છે? એ જખા માવે એ બીજા.'

'તો તને વધારે સજા કરશે.'

'વધારે સજા? અરે દોરત, બંદા તો જખ્યા વગર
છૂટી જવાના. તમે દિ' માથે ઢરી આંખો ફેરી મોઝા
સીતલે જાઓ, હું એ ઉપાધિમાં પડ્યા વગર જ છટ્ટી
જવાનો. હું નથી જ જખવાનો તે નથી જખવાનો, અને
છતાં પંડિત સાહેબને કાનની ખૂટ ઝાલી કબૂલ કરું
પડશે કે હું જખા માવો છું.'

જાગૃતિ

[કવિ-પ્રદીપ]

આજ મેરે પ્રાણુ જાગે!

આજ સુમધુર કે પુરાતન પ્રુપ્ત જાગે, દાન જાગે;

આજ મેરે પ્રાણુ જાગે!

આજ જળ વદ રૂપ દેખા

બન ગઈ મનિ ચિત્ત-લેખા,

હો ગઈ અંકિત અમિટ-સી

ઉર-પટલ પર રથ-રેખા,

અનિ-પરિધિ મેં પૂર્વપરિચય કે અમર આખ્યાન જાગે;

આજ મેરે પ્રાણુ જાગે!

ઉર-જલધિ મેં જવાર જાગે,

કણ મેં ઉદ્ધાર જાગે,

મીઝમય અંકિત સિયે

નિદ્રિત હૃદય કે તાર જાગે,

કર્ણ-કુદરે મેં કિસી કે પુણ્યરસોક મહાન જાગે;

આજ મેરે પ્રાણુ જાગે!

ભર હૃદય મેં ભાવ નવ નવ,

લોચનો મેં રૂપન અભિનવ,

આજ વિદિમન સુન રદા દે

મેં કિસી કા મંજુ કસરવ,

દર સીમા પર દરો મેરે સિયે આખ્યાન જાગે;

આજ મેરે પ્રાણુ જાગે!

હવ તલકથી આન્તિ કિનની!

અમરનિન પથકલાન્તિ કિનની!

નવાઈની વાત! મેં ને નવનીતે ખુબ આગ્રહ કરનાં
તેજે નવી યોજના કહી સંભળાવી. સંભળાવે અમારા
દર્શનો પાર ન રહ્યો. ખરેખર, યોજના સફળ થાય તો
સખ્યા વગર જ સમ્મતમાંથી છટકી શકાતું હતું. ધડીબર
ઠાકાની છુદ્દિ માટે અમને અણમાન ઊપજ્યું.

સોમવારે પંડિત સાહેબે રેલસ્ટાંક યુવરાની વાક્યો
પાઠ્યા પડ લખ્યાં. તેનું સંસ્કૃત સારે અક્ષરે નોટમાં
લખવાનું સૌને કહ્યું. અમારે આનું જ કામ આજે

કાન્તિમય. મેરે હૃદય મેં
આજ પર વિશ્રાન્તિ કિતની!!

આજ મેરી કાવ્ય-વીણા મેં અલૌકિક ગાન ગજો;
આજ મેરે પ્રાણુ ગજો!

ધધર મેરા હૃદય ઉર્મિસ,
ઉધર તુમ દૈસ રહે ગિત-ગિત:
હો રહે દીપન તુમ્હારે
દાસ્ય સે મગ ભાવ ઝિસમિત!

ક્યા કહો, મગ સ્વપ્ના મેં કુછ મરત હે અનુમાન ગજો!
આજ મેરે પ્રાણુ ગજો!

ઘટ યુધી જગ નિરાકમકમ
તમ ઉપા મેં દહો, પ્રિયતમ!
સુદિન-મન તુમને સુનાઈ-
યો મુઝે વહ કોન સરગમ!

ફિરે સુના હો ગીત વહ, મુઝ મેં દિશા કા જ્ઞાન ગજો:
આજ મેરે પ્રાણુ ગજો!

ગિટ ગયા હો, સજ અધેરા,
જગ ગયા શાશ્વત સમેરા:
અગર કર હો, ઓ ગિતેરે!
આજ કા ગગરગયુ મેરા-
ના કિ મેરી કાવ્ય-સંસ્કૃતિ મેં સદૈવ પિદાન ગજો!
આજ મેરે પ્રાણુ ગજો!

મેં તેમનું ગૃંથ છે. છઠીસ વર્ષની નાની કમરે એમણે અનેકનાં મન જીતી લીધાં છે. દાહ બાળે રોષીચના ચાન-
સ્વચિતા તરીકે મુંબાઈમાં જ વસે છે. 'કેન' અને 'લેખન'ની નિદ્ધેમાં તેમણે કાવ્યપ્રમાદ જનનાને પહેંચ્યા છે.
આ મ્હિલા એમના અગદાવાદના વાસ દરમિયાન જ સ્વાર્થ દોષથી તેના પરિચય અને બાવનાનું ઔચિત્ય સુભવશે.

જેમનું હતું. મેં તીરછી આંખે રણછોડ સામે જોયું.
રણછોડની આંખમાં ચિન્નપનું દિગ્ધત હતું. નવનીત પણ
ચુપચીથી મારી સામે જોઈ દરડા મેંતા હતો. સમય
પૂરો થયો. દંછ જીત્તં થોડાંક વાક્યો લખાવવાનાં
ગાત્રી દનાં તેથી નોરો આવની કામે વર્ગમાં લાવાનું
કહી પંડિત સાહેબે વર્ગ છાડ્યો.

જ્યોતે નિર્ગંધનો સમય આવ્યો. મહેતા માતરે
'My journey in the sky' નામે નિર્ગંધ લખવા
આગ્યો. આખા નિર્ગંધની રૂપરેખા જેમાંય વાક્યોમાં

કવિ પ્રદીપ

રસમ નરસિંહજીવ પરીખ

કવિ 'પ્રદીપ'નું નામ સમગ્ર દિનેદી છે. ગાવવામાં
બદનચર પાસેના ગાયમાં વતન છે. પાખ તેમણે અણાદા-
બાદમાં પોતાના મેરા ભાઈ કૃષ્ણવલ્લભ દિનેદી પાસે રહી
શ્રામ્ય પોરજથી ૧૭ ફરી યુનિવર્સિટીની ડીગ્રી મેળવી છે.
આથી દિનેદી સાદિતવના કચ્છતમ વાતાવરણમાં તેમની
કાવ્યપ્રતિભા વધાર્દ છે. એમણે સંકટો કાળેયા રચ્યાં છે,
રેમાંથી 'પાણીગત' સીધી જાણીતું થયું છે. સ્વભાવે તેઓ
હર્મિત દોષથી 'રેવરના પિમાન' કપર જ કાળવેરેથી રોલે

એ બોલી ગયા, ને એ બોખામાં પ્રાણ પૂરી જીવનો
જગતો નિર્ગંધ ઉમળ કરવાનું કાર્ય એમણે અમને
સોંપ્યું. સૌ જેને જેમ કાન્યું તેમ લખવા બેઠા. અમારી
ત્રિપુરી આને મુકમ્મિલ આઝાદીના તોરમાં 'દત્તી.
અમે જાણતા દત્તા કે અમે નહિ લખીએ, છતાં અમારા
નેટલો સરસ નિર્ગંધ આને કાઢી લખી સંકવાનું નહોતું.
નિર્ગંધની ગેરો ભેગી કરી મહેતા સાહેબ સાથે લઈ ગયા.
બીલ્ડે દિવસ. મંગળવાર.

પંડિત મારતરે વર્ગમાં દાખલ થતાં જ સૂત્રસંભાળ્યું.
પાઠિયા પર વાકયો લખી રહી તેમણે વર્ગની સામે
જોયું. દરમિયાન વર્ગના છોકરાઓ પેતપેતાની નોરામાં
ગઈ કાંઠે લખેલું લખાણ જોળવા લાગી ગયા દત્તા.
પણ કોઈને એ જડતું ન હતું! અમે પણ તેમની જેમ
અમારી નોટનાં પાનાં ઉઘસાવવા લાગી ગયા દત્તા.
બહુ વારે એક છોકરો બોલી જાયો: 'સાહેબ, મારી
નોટમાંથી કાઢી પાનાં ફાડી ગયું લાગે છે.'

'શું? એમ કહીને તારે મને છંતરવો છે?'

'સાહેબ' મારી નોટનાં પણ પાનાં કાઢીએ ફાડી
તાપ્યાં છે!' બીલ્ડે બોલ્યો. તરત જીલ્ડે બોલ્યો,
'સાહેબ, મેં આ જ નોટમાં, આ જ પાના પર વાકયો
લખેલાં, પણ તે નથી!'

એક પછી એક દરેક જણે આવી ફરિયાદ કરી.
હું પણ જાતો થઈ મારી નોટ ગતાવી બોલ્યો, 'સાહેબ,
મારી નોટમાંથી પણ કાઢી લખેલું મેંદી ગયું છે.'

'ગળન થઈ ગયો, સાહેબ' આપે આપેલા સૂત્રના
એ પાઠ મેં કાંઠે જે કાગળમાં લખ્યા દત્તા, તે પણ
આજે મુમ.' રણજીડ કહ્યું. મુમ જાદુ તે એવી રીતે
બોલ્યો કે મારા કાનમાં તેનો પડયો ખૂબ મીઠો લાગ્યો.

પંડિત સાહેબ યાદાની જેમ અમારી સામે જોઈ
રહ્યા, ને સાથે આપ્યા વર્ગનું લખાણ મુમ થઈ ગયું
જોઈ વિમાસણમાં પડી ગયા. ત્યાં ડાંગા ખૂણમાંથી
નંવનીતના રડવાનો અવાજ આવ્યો. 'સા... હે... જ!
મેં કાંઠે કેટલી મહેનત કરી ગયું લખ્યું હતું... આજે...'
પંડિત સાહેબનું મોં જોવા જેવું લાગ્યું.

એટલામાં અમારા માનવેતા મહેતા સાહેબ દાય-
માં નિર્ગંધની નોરાનો થોડકો લઈ ધસતા આપ્યા
ને પંડિત સાહેબની મૌન સંમતિ મેળવી એકદમ તાર
તરે બોલી જાયો: 'આખો કમાસ જદમાસ થઈ ગયો

હે. કાંઠે નિર્ગંધ લખાણો તે કોઈએ લખ્યો જ નથી.'

સૌ આમા ગતી ગયા. રણજીડથી મોડા વખત
ન રહેવાયું: 'સાહેબ મેં લખ્યો છે.' આખો વર્ગ એક
સાથે બોલી જાયો: 'મેં પણ લખ્યો છે.'

મહેતા મારતરની આંખો લાલગતી. 'મારી આગળ
હમાઈ... ' પણ આગળ એ કંઈ બોલે તે પહેલાં પંડિત
સાહેબે તેમને સાંત કરી કહ્યું: 'તમારા પણ અધા
નિર્ગંધ ફાડી ગયા લાગે છે. કાઢી માયાળગ પથરાઈ છે.'

'શું?'

'દા. જુઓ, કાંઠે આ વર્ગમાં નેટલું કામ થયું
છે એટલું બહુ અદસ્ય ગતી ગયું છે.' કહી તેમણે
થોડી નોટો ગતાવી.

'આ તો અજગ!' કહી, મૂંઝવણમાં માથું ખંજ-
વાળતા મહેતા સાહેબ વર્ગ છોડી ગયા. અમને સૌને
આજે ખૂબ જ મગ પડી. આવો જાદુ અમે કરી
જોયો ન હતો. મેં મનમાં ને મનમાં રણજીડને સદસ
ધન્યવાદ આપ્યા. પણ પંડિત સાહેબે પોતાનો સમય
પૂરો થતાં વર્ગમાંથી બહાર ખસી જઈ પાડાની લીધા ને તે
આખો દિવસ અમારે પેન્સિલથી કામ કરવું પડ્યું.

બીલ્ડે દિવસે બેસે 'સાયન્સના સમયમાં સાયન્સ
દોલમાં જતાં અમે સૌ આશ્ચર્ય પામી ગયા. અમારા
જૂના ને જાણીતા સાયન્સ સિલકને અદેસે વર્ગમાં પંડિત
સાહેબ બેઠેલા દત્તા. એકપ્રીમ સામે કેવલની આંખ
મિચકાવતાં અમે અમારી જગ્યા લીધી. પંડિત સાહેબે
કેસીનીનો ખડિયો કાઢી ગતી મેતાવી. પછી તેમણે
સાફીની બે નાની પ્યાત્રીઓ અમારી સામે 'ધરી કહ્યું:
'આજે આપણે એક નવો જ પ્રયોગ કરવાનો છે. પણ
મને ખાતરી છે કે દત્તને સૌને તેમાં ખૂબ રસ પડશે.'

પંડિત સાહેબે એક વ્યાપક દષ્ટિ વર્ગ તરફ ફેરવી
લીધી ને પછી રણજીડ સામે નજર ફેરવી કહ્યું: 'રણજીડ,
તું અહીં આવ ને આ જમણી પ્યાત્રીમાંની સાફીથી
કાગળમાં ગમે તે એવું લીધી લખ.'

હિસાદમાં રણજીડ એક દરેક સાહેબ પાસે પહોંચી
ગયો અને જમણી પ્યાત્રીવાળી સાફીથી એવું લીધીએ
લખી. તે પછી તેણે સૌને વાંચી સંભળાવી: 'અધા
પ્રાણીઓમાં ગયેલાં સૌથી વધુ ડાહ્યો હોય છે. તે પૂછી
દલાવે છે ને કાન ફકડાવે છે ત્યારે રૂપાણો સામે છે.'
આખા વર્ગ હસી પડ્યો. પંડિત સાહેબે પણ હોહા

પૂણા દયાવી સહેજ દસી લીધું. પછી તેમણે રણછોડને કહ્યું, 'દવે આ બીજી શાહીથી બીજાં બેત્રણ ત્રાકચો લખ.'"

રણછોડે બીજી શાહીથી બીજા કાગળમાં લખ્યું: 'કોણ કહે છે મૂરખને માથે શીંગડાં હોય છે? તેમની પાસે માત્ર સર્તિદિરો હોય છે.' ફરી દસ્તાવેસ!

'ગસ.' પંડિત સાહેબે અને કાગળ પર તે કંઈ શાહીથી લખેલું છે તેની નિશાની કરી કહ્યું: 'દવે તું આ કાગળ પેંચી ગતી પર ધરી જરા જરા ગરમ કર.'

રણછોડે કોઈ કુશળ વૈજ્ઞાનિકની છતાંથી દાક્ષિણ કાગળ પકડ્યો ને ગતી ઉપર ધર્યો. થોડી વારે કાગળ પરનું લખાણ ધીમેધીમે ઝાંખું પડતું જઈ, ગિચકલ ગુમ રૂપ ગયું. અમે સૌ એ નવાઈપામી જોઈ રહ્યા.

'અરે, આ શું! લખેલું ક્યાં ગયું?' પંડિત સાહેબે આશ્ચર્ય પામી પૂછ્યું.

'ઝીડી ગયું, સાહેબ! છૂંધઈ ગયું!' સાહેબને જાણે પટાવતો હોય એવા કડેકાથી રણછોડ બોલી ઉઠ્યો. સૌ રણછોડની અક્ષમ હેશિયારી પર સુગંધ ગની મયા, પણ મારા પેટમાં કંઈ ન સમજાય તેવો ટ્રાસકો પડ્યો.

પછી રણછોડે બીજા કાગળ ગતી પર ધર્યો, પરંતુ નેનું લખાણ હતું તેમ જ રહ્યું. અને કાગળ અમારી સામે ધરી સાહેબે કહ્યું: 'જુઓ, જમણી ગામ્હની શાહીનું લખાણ ઊડી ગયું છે, ને ડાબી ગામ્હની શાહીનું લખાણ હતું તેમનું તેમ રહ્યું છે. આ જમણી ગામ્હની શાહી તે આપણું પરમ દહાર વર્ગમાં વાપરેલી તે જ છે.'

એક પળ શાંતિ. સૌ આભા ગની સાંભળી રહ્યા.

'આની તતતની, થોડા કલાક પછી પોતાની જેઠે અદસ્ય રૂપ જન્ય તેરી શાહી જગદમાં વેચાતી મળે છે. તેવી શાહીમાં પાણીની સાથે બીજાં એક પદાર્થ બેળવેસો હોય છે. પાણીના સંગથી તે શાહી જેવો રંગ ધરે છે, ને વખત જતાં પાણી સુકાઈ જતાં તે પદાર્થની માત્ર ઝીણી રજકણ કાગળ પર રહી જાય છે. રણછોડ, સાવ જોઈ પેંચો કાગળ!'

મને લાગ્યું કે દવે રણછોડના દાધમાંથી પણ સૂરતિ થોડી એાજી રૂઈ ગઈ હતી. તેણે કાગળ પંડિત સાહેબને આપ્યો. પંડિત સાહેબે ને આરીકાધી તપાસી કહ્યું: 'જુઓ, ગરમ થવાથી પાણી ઝીડી જતાં કોઈ અતિ સૂક્ષ્મ સદેહ પદાર્થ કાગળ પર ચોંટીને દેખાય છે.' આમ કહી તેમણે કાગળ રણછોડને અપાવ્યો. રણછોડે

મૂંગા મૂંગા માથું ડાબી ધા કહી.

'તો બોલો, શું કરીએ તો દવે આ પદાર્થ ફરીને શાહીના રંગ ધારણ કરે?'

'એને ગાળી નાખીએ તો.' હું કહેવા જતો હતો. ત્યાં અક્ષરની નવનીત બોલી ઊઠ્યો: 'પાણી લગાડવા-થી, સાહેબ!'

'વાદ! સરસ!' પંડિત સાહેબે ધન્યવાદ આપી એક પીછી પાણીમાં ભોળી એ કાગળ ઉપર ફેરવવા રણછોડને કહ્યું. રણછોડનું મોં દવે ફિક્કું પડતું ગયું. તેણે માંદસે દાધે બીની પીછી કાગળ પર ફેરવી અને તરત ત્યાં કાળા અક્ષરો ફૂટી નીકળ્યા!

આખો વર્ગ આશ્ચર્ય પામી ઊઠ્યો.

દવે પંડિત સાહેબે કહ્યું: 'ને આપણે દવે વર્ગની પેલી નોટાના ઝીડી ગએલા તખાણ ઉપર આમ પાણીની પીછી ફેરવીએ તો અક્ષરો ફરી ઝપડી આવે કે નહિ?'

'આવવા જ જોઈએ,' બેત્રણ છોકરા બોલી ઊઠ્યા.

'એમ? તો જોઈએ. બેચાર છોકરાની નોટા આમ તપાસીયું તો ખાતરી રૂપ જશે. હં, રણછોડ! તું, રમણ, નવનીત વગેરે તમારી નોટા સહ આવો, જોઈ? સાથે પેંચો સગનો પાક પણ લાવજે જ ને!'

દતારીની! આ તો ભોગ લાગ્યા. આ પંડિત મારતર તો ગદાર નથી એટલો બોંધમાં છે! મારા નો પગ ફરી ગયા. નોટા થેર રહી ગઈ છે કે ખાવાઈ ગઈ છે એમ પણ કહેવાય એવું નહોતું. દરેક તે વર્ગના ટેગલના ખાતામાં જ થોકડી બંગી પડેલી હતી. 'પાક'નાં કાગળમાં પણ એમાં જ હતાં.

વર્ગમાં જતાંજતાં મને રણછોડ પર એવી તો દાઝ ચડી કે એને છવતો બોંધમાં બંદારી દઉં.

મેજના ખાનામાંથી નોટ કાઢતાંકાઢતાં નવનીતે જાણે તે રણછોડને અચકું ભરવા જતો હોય તેમ દાંતિયાં કર્યા: 'પંડિત સાહેબમાં કેટલી જુદી છે, જોયું?'

'તે મારામાં યે ઝાંટા જુદી છે, એ જલો નહિ.' રણછોડે ગવેધો કહ્યું: 'નોટમાં લખેલું કેમ નથી દેખાતું એના તો સેકડો જવાબ આપી શકાય.'

'સેકડો? દે?' એ કહ્યું. ફગતાને તરણું દાધ લાગ્યું. 'હા, સેકડો.'

પહેલી જ રણછોડની નોટની તપાસ ધઈ પીછી ફેરવવાનું તેને જ કહેવામાં આવ્યું. સૌ છોકરા આપુર-

તાથી અંતરીક્ષમાંથી અક્ષરો ફૂટવાની રાદ જોઈ રહ્યા. પણ કંઈ જન્યું નહિ. સૌને નવાઈ લાગી. પંડિત સાહેબે કહ્યું, 'રણછોડ, કેમ આમ?'

'સાહેબ, મારી નોટમાંથી કોઈએ પાનાં જ ફાડી નાખ્યાં સામે છે.'

'એમ જાનવા જોય છે. આવી રીતે નોટનાં પાનાં ફાડી જનારને જરૂર પકડવો જોઈએ. ફેટલાં પાનાં રહ્યાં છે એ તું ગણીને કહે જોડા.'

રણછોડ પાનાં ગણવા લાગ્યો. અમે પણ તેની સાથે મનમાં ગણતા હતા. શરૂઆતી છાપવાળી, આગીસ પાનાંની એ નોટ હતી; તે જરાગર આગીસ પાનાં જ થયાં. પંડિત સાહેબ રણછોડની સામે ખુલાસા મારે તાકી રહ્યા. એણે સંકેત દર્શાવેલા રાઈડમાંથી બીજું એવી કાઢ્યું. બોલ્યો: 'સાહેબ, બે દિવસ પછી એ સફેદ સુકખ પદાર્થ પણ અદસ્ત થઈ જતો હોવો જોઈએ.'

'ઓહ! એ મને નહોતું સૂઝતું.' કહી સાહેબે મારી ને નવનીતની નોટની પરીક્ષા કરાવડાની. 'પાદ'નાં કાગળિયાં પણ એ રીતે લેવાયાં. એકેનું લખાણ દેખાયું નહિ. પછી તેમણે એકરની નોટ લીધી. 'તું કમનસીબ! એ નોટ દરો દીધા. એના અક્ષરો જાંબા જાંબા પણ દેખાયા ને વંચાયા સુધાં.'

પછી પંડિત સાહેબ રણછોડ તથા એના બે ભત્રી-જાઓનો ખર્ચો ધાગડતાં કર્યું, 'સમજ્યા?'

સમજ્યા, જાપ, સમજ્યા! મારા જીવ તો કાચગાની પેઠે સંકાચાઈ ગયો. એટલામાં અમારા વિજ્ઞાન શિક્ષકે ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો ને પંડિત સાહેબે અમારૂં કાગળનું ચોરી નામ તેનું લાદ્ય કરી વર્ગમાંથી વિદાય લીધી.

તે આખો ચે દિવસ મને લાગ્યું કે જાણે મને તાવ ચડી ગયો છે. વર્ગમાં શું બપોરો, શું બપોરો તેનું મને કંઈ જ બાન ન રહ્યું. આવી અવસ્થામાં શાળા છૂટવાનો ઘંટ વાગતાં હું હાતેહાતે સીધો ઘેર પહોંચી જવાનો ઘાટ પડી રહ્યો હતો, ત્યાં પંડિત સાહેબનો હૃત આવી અમને—મને, નવનીતને ને રણછોડને—એમના દરજાદમાં તેડી ગયો.

સામે જ પંડિત સાહેબ દમેશનો શાંત ચહેરો લઈ બેઠા હતા. અમે ત્રણે સામે જઈ બેઠા, પણ પંડિત સાહેબની સામે લેવાની કોઈની દિશ્વત આવી નહિ. થોડી વારે અવાજ સંભળાયો: 'મને શરૂઆતથી જ

વહેમ હતો કે કંઈક કાવતરું થયું છે અને એ કાવતરાના ખેલાડીઓ આ વર્ગના જ વિદ્યાર્થીઓ હોવા જોઈએ. તેમાં ચે જ્યારે 'અનુપાદ'નું લખાણ પણ જોડી મળ્યું ત્યારે ત્યારે મારો વહેમ તમારા તણ ઉપર હતો. મેં શાહીની પરીક્ષા કરી જોઈ, અને કેવી રીતે તમે ત્રણે તમારી સમતમાંથી છટકવા 'અદસ્ત શાહી'નો ઉપયોગ કરાવ્યો તે કાવતરા પ્રયોગથી પૂરેપૂરું જાણ્યું.'

'સાહેબ, એમાં જોયો વાંક મારો છે. મારે જે સમજ કરી દોષ તે મને જ કરો.' રણછોડના આ શબ્દો સંભળી મને ખરેખર આજે એને મારે માન લેવડું.

પંડિત સાહેબ સહેજ હસ્યા. પછી બોલ્યા: 'ફિક, પાછલી સમતમાંથી છટકવા તમે પ્રયત્ન કર્યો તેથી તે સમજ હું લેવાડું છું; અને મને છેતર્યો તથા આખા વર્ગનું આખા દિવસનું કામ જગાડ્યું તેની સજા તરીકે અહવાડિયા સુધી દરદોજ સાંતે શાળા છૂટવા પછી એક કલાક, અહીં હું સોંપું 'તે કામ કરી જવાનું ફર માનું છું. હું માનું છું કે દરદોજ કરી બીજું કાવતરું નહિ કરો.'

'અમારી બૂઝ ઘણી; અમને માફ કરો, સાહેબ. ફરી અમે એનું નહિ કરીએ.' અમે ત્રણે ગળગળા ગાની કહ્યું.

'ફિક, તો પછે' બેસો. અહિયાંઓમાં શાહી તૈયાર છે. દમણાં જ પેસો સમતપાદ લખી નાખો. કલાક થતાંમાં હું કામ તપાસવા આવી પહોંચું છું.'

આમ કહી પંડિત સાહેબ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.

અમે ત્રણે જાંબુ ધાલી સંસ્કૃત પાદ ઉતારવા બેસી ગયા. થીસેક મિનીટ થઈ દરો. મેં એક વખત પાદ લખી નાખ્યો. ફરી લખવા બેસી. બીજી વખત લખી પૂરો કર્યો. ત્રીજી વાર લખવાની શરૂઆત કરી છું ત્યાં મારી નજર અચાનક બેસેલા રણછોડ સામે પડી. એનું ચોં દિવસ પીધા નેનું સંજોઈ હતું. આંખો ત્રીણી સઘ ગઈ હતી ને એવ લાગે માથું ખાતરવા લાગી ગયો હતો. નવનીતનું પાન પણ એ તરફ દોડાયું. મેં પૂછ્યું: 'શું થયું, રણછોડ! પાછી શીટ તો નથી આવતી ને?'

'તો તો સાફ પછુ આ?' કહી એણે લખાઈ રહેલા પાદવાળાં પાનાં ગતાવી કહ્યું: 'અહુ જોડી ગયું! સાહેબે મારા અહિયાંમાં ખરેખરી જાદુ શાહી ભરાવી છે. હું મારે પાદ લખી રહીશ!'

દડ દડ દડ—કાકાની આંખોમાંથી આંસુ પડવા માંડ્યાં.

રમણલાલ સોની

રાજરમણી

સીંગીરીઆ (સીંગીરી)ની ગુફાઓમાંના ભીંતચિત્રની અનુકૃતિ
ચિત્રકાર : સરખિસ કયાદેરીઆ

સીંગીરીમાં કોસંગીથી ૧૪૨ માઇલ દૂર ભંજલમાં સીંગીરીઆની ૧૦૦ ફુટ ઊંચી એક ટેકરી બાદ ભંજલની વસવાટમાં આવેલી છે. તેની ઉપર ઇ.પૂ. ૫,૦૦૦ થી ૬,૦૦૦ વચ્ચેના સમયના કાળમાં રચાયેલા ચિત્રો છે. આ ચિત્રોમાંથી એક સદા જનનાં ચિત્ર છે અને તેના ઉપરના ભાગમાં ગુફાઓ રચીને તમા તેની ચાંદીર દીવાલ બનાવીને તેના કબજેમાં રાખેલા સિંહ જેવી આકૃતિ રચી હતી, તે પરથી તે સિંહચિત્ર (સિંહચિત્ર) કહેવાયું. કસ્યપની પછી થતાં એ સમય વિશેષ જાણ્યું. ત્યાંનાં ચિત્રો અઘરાલીની જેમ પાંચેથી કરેલાં ભીંત પર છે. સાથ, પીંગો અને શીંગો રંગ માત્ર ત્યાં વપરાયો છે. આસમાની અંશ પણ નથી. આજનાં ૧૬-૧૭મી ગુફાનાં ચિત્રોની જોડણી દેખાઈ અને ૧૭મી અવધરો આને ખૂબ મળતાં આવે છે.

તાથી અંતરીક્ષમાંથી અક્ષરો ફૂટવાની રાત જોઈ રહ્યા. પણ કંઈ થયું નહિ. સૌને તવાઈ જાગી. પંડિત સાહેબે કહ્યું, 'રણછાડ, કેમ આમ?'

'સાહેબ, મારી નોટમાંથી કોઈએ પાનાં જ કાઢી નાખ્યાં જાણે છે.'

'એમાં જનવા જોગ છે. આવી રીતે નોટનાં પાનાં કાઢી જતારને જરૂર પડેલાં જોઈએ. ફેટલાં પાનાં રજાં છે એ તું ગળીને કહે જોઈશ?'

રણછાડ: પાનાં મળવા લાગ્યાં. અંધે પણ તેની સાથે જનમાં મળવા દત્તા. રાજાની છાપવાળી, આજીસ પાનાંની એ નોટ હતી; ને ગરબર આજીસ પાનાં જ થયાં. પંડિત સાહેબ રણછાડની સામે ખુલાસા માટે તાપી રહ્યા. એણે સંકેત કાઢ્યાના રાક્ષસોમાંથી બીજું બેન્ડી કાઢ્યું. બોલ્યા: 'સાહેબ, એ દિવસ પછી એ સફેદ મુદ્રમ પદાર્થ પણ અદૃશ્ય થઈ જતો દોષો જોઈએ.'

'ઓહ! એ મને નડોતું મુજબુ.' કહી સાહેબે મારી ને નવનીતની નોટની પરીક્ષા કરાવડાવી. 'પાક'નાં કાગળિયાં પણ એ રીતે જોવામાં. એકેનું લખાણ ફેખાણુ નહિ. પછી તેમજ શ્રેકંડની નોટ લીધી. 'ફું કમનસીબ' એ નોટ દગો દીધો. એના અક્ષરો અંખા અંખા પળ દેખાયા ને વંચાયા સુધાં.

પછી પંડિત સાહેબ રણછાડ તથા એના બે બન્ધો-જન્યોના ખંખા ઘાગડતાં કહ્યું, 'સમજતા?'

સમજતા, જાણ, સમજતા! મારી હવ તો કાચગાની પેઠે શ્રેકાચાઈ ગયા. એટલામાં અમારા વિજ્ઞાન શિક્ષકે આરંભમાં પ્રવેશ કર્યો ને પંડિત સાહેબે અમારું કાગળનું ચારી નાખે તેનું દાન્ય કરી વર્ગમાંથી વિદાય લીધી.

તે આખો મે દિવસ મને જાણ્યું કે જાણે મને તાવ ચડી ગયો છે. વર્ગમાં શું બળ્યો, શું બળ્યાવાયું તેનું મને કંઈ જ જ્ઞાન ન રહ્યું. આવી અવસ્થામાં શાંખા છૂટવાનો ઘંટ વાગતાં હું હાંભાભોતો સીધો ઘેર પહોંચી જવાનો ઘાટ ધરી રહ્યો હતો, ત્યાં પંડિત સાહેબનો દૂત આવી અમને—મને, નવનીતને ને રણછાડને—એમના દરબારમાં તેડી ગયો.

સામે જ પંડિત સાહેબ દમેશનો શાંત ચહેરા જાહેર દત્તા. અંધે ત્રણે સામે જઈ જાયા, પણ પંડિત સાહેબની સામે જોવાની કોઈની દિશત આશી નહિ. થોડી વારે અવાજ સંભળાયો: 'મને રાક્ષસાતથી જ

વહેમ હતો કે કંઈક કાવતરું થયું છે અને એ કાવતરાના ખેલાડીઓ આ વર્ગના જ વિદ્યાર્થીઓ દોષા જોઈએ. તેમાં મે જ્યારે 'સમપાક'નું લખાણ પણ લીધે ગયાનું જાણ્યું ત્યારે મારો વહેમ તમારા ત્રણ ઉપર ફાંપે. મે શાકીની પરીક્ષા કરી જોઈ, અને કેવી રીતે તમે ત્રણ તમારી સમજમાંથી છટકવા 'અદૃશ્ય શાકી'નો ઉપયોગ કરાવ્યો ને કાવતરા પ્રયોગથી પૂરેપૂરું જાણ્યું.'

'સાહેબ, એમાં બધો વાંક મારો છે. મારે જે સમજ કરી હોય તે મને જ કરો.' રણછાડના આ શબ્દો સંભળી મને ખરેખર આજે એને મારે માન લેવડ્યું.

પંડિત સાહેબ સદેવ દર્યા, પછી બોલ્યા: 'ફિક, પાછલી સમજમાંથી છટકવા તમે પ્રયત્ન કર્યો તેથી તે સમજ હું બેવડાનું છું; અને મને કંઈતેય તથા આખા વર્ગનું આખા દિવસનું કામ ગમાડ્યું તેની સમજ તરીકે અવાગિયા મુધી દરેકોજ સાંજે રાજા છૂટવા પછી એક કલાક, અહીં હું શોધું ને કામ કરી જવાનું ફરમાનું છું. હું માનું છું કે દેવે કરી બીજું કાવતરું નહિ કર્યો.'

'અમારી બૂલ થઈ; અમને માફ કરો, સાહેબ. ફરી અમે એનું નહિ કરીએ.' અંધે ત્રણે મળમળા જાની કહ્યું.

'ફિક, તો પછે બેસો. ખડિયાઓમાં શાકી તૈયાર છે. દમણી જ પેસો સમપાક લખી નાખો. કલાક થતાંમાં હું કામ તપાસવા આવી પહોંચું છું.'

આમ કહી પંડિત સાહેબ ત્યાંથી આજ્યા ગયા.

અંધે ત્રણે બીધું ઘાસી સંસ્કૃત પાક ઉતારવા બેસી ગયા. વીસેક મિનીટ થઈ દરો. મે એક વખત પાક લખી નાખ્યો. ફરી લખવા બેસી. બીજી વખત લખી પૂરો કર્યો. ત્રીજી વાર લખવાની રાક્ષાત કંઈ છું ત્યાં મારી નજર પરચમાં બેઠેલા રણછાડ સામે પડી. એનું મોં દિવેલ પાંથા જેવું રમ્બેલું હતું. આંખો ત્રીણી થઈ મઈ હતી ને બેવ દાથે માથું ખાતરવા લાગી ગયો હતો. નવનીતનું પ્યાવ પણ એ તરફ દોડાયું. મે પૂછ્યું: 'શું થયું, રણછાડ? પાછી શીટ તો નથી આવતી ને?'

'તો તો સાફ' પણ આ? કહી એણે લખાઈ રહેલા પાકવાળાં પાનાં જતાવી કહ્યું: 'અંધું બીડી ગયું! સાહેબે મારો ખડિયામાં ખરેખરી જાદુશ શક્તી બરાતી છે. હું ક્યારે પાક લખી રહીશ!'

દડ દડ દડ કોકાની આંખામાંથી આંસુ પડવા માંડ્યાં. રમંજીલાલ સોની

ધોરમના કુંગર

કચ્છનું રણ એ કચ્છની શાપિતભૂમિ (પિદ્ધતપટ)

મનાય છે, એ છતાં યે એ રદસ્થાન કચ્છને
તો આદરણીય છે. રણકંઠારે વસતા શોકોને સાતસિક
અને ખડનસ યત્નાવવામાં ભયાનક પણ બળ્ય સાગતા
આ કચ્છના રણનો દિશ્નો અવગણ્ય નથી.
સમતલ વેદાન અને વિસ્તીર્ણ એવા એ રણનું
ઉપ સૌંદર્ય તથા એનો ઘેરો અને નીચે
મનકાર અમૂલ્ય છે.

ધીરેધીરના ઉચ્ચ શિખર પર જાદુગાર
વર્ધી ભીષણ તપ કરતા દાદા ધોરમતાઈની
તપશ્વર્યામાં વિશેષ પડે છે. દાદાની ખડા નજર ઉપર
તરફ વિસ્તરેલા જંગમપ્રદેશ તરફ દોરવાય છે. ત્યાંનું ચું
પાણી ખગખગાટ કરતું સુકુટમાં ફતવાઈ જાય છે.
ધીરેધીરના પલાડ પર નજર નાખતાં પલાડ કાટે છે.
પૃથ્વીનો પાપભાર લગવો શાય છે અને કચ્છ પર શાપ
વસંતાવનો એ પ્રદેશ કચ્છનું રણ જતી રહે છે.* કચ્છના

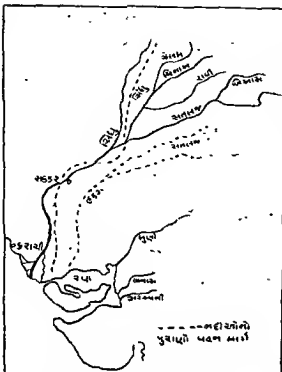
**કચ્છનું
રણ**

કચ્છની ધી રામસિદ્ધલ રોકેડ ડી.ડી.આર.

કુદરત અને માનવીના પ્રકોપને લઇને આજે દસ લક્ષ
ચોરસ માઈલનું વેરાન બની ગયેલા ભયાનક છતાં ભવ્ય
એ રદસ્થપ્રદેશનો એ જ ભૂમિના તથા એક અભ્યાસીએ
કરાવેલો તલસ્પર્શી પરિચય

રણની ઉન્નતિ વિગતી એ તો રહી પંદરમી સદીની *
લોકતાપસ. મંબવડેંદ એ અરસામાં કોઈ પ્રતિષ્ઠાપ
(જેનો અનુભવ કચ્છ વાંચાર કરેલો આવ્યા છે) થયા
પાછો દોષ અને તો પરિણામે રણનો ઉદ્ભવ થયો
દોષ; પણ રણનું મદસ્તવનું ગિમીણ તો હજી દમણાં એકદર
સેકા પડેતાં અને ૧૮૧૬ના પ્રયંત્ર બૃહંપ વેળા કચ્છનું.

* આ વિષે એ માન્યતાઓ છે. એક મન ધીરેધીરના પીઠાની વેળાવળીને વ્યાનમાં લઈ મંબવડેંદ (વચમન
અરસા સેકાના અરમકાજ)માં ધોરમતાઈના એ મુકમલ ધોરમતાઈ મદસ્તવનાં માને છે. ન્યાયે પ્રમલિત માન્યતા
મંત્રી છે કે એ સમય પંદરમી સદીની અધ્યવચ્ચે (૧૪૫૦ લગભગમાં) દશે. સુચિત: Bom. Gov. Sel. CLM (new
series), 5: 'If Dhoramnath had any hand in destruction of Riyan, the date would be about 1450'.

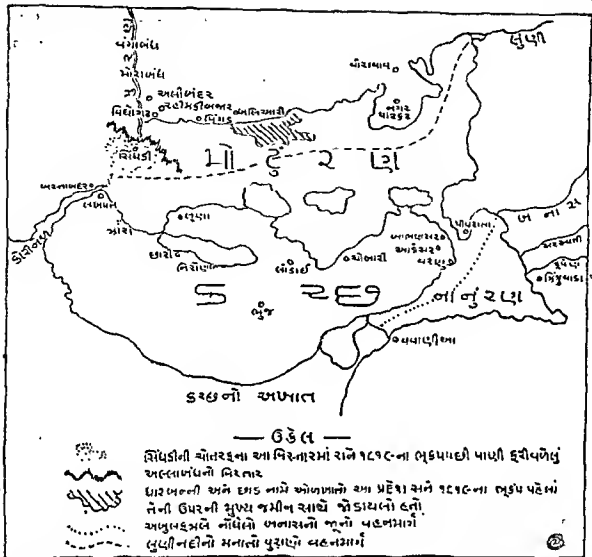

શાસીય પ્રમાણે ભેતાં રણની ઉત્પત્તિની સરખાત ઘણી જ જૂની છે. રણના એ પુરાણામી જગપ્રદેશની ભવ્ય ગાથા આપણને ગૌરવાન્વિત કરી દુષ્કર એવા તેના ઉદાર માટે લખ્યાવે એવી પ્રેરણાદાયી છે.

પ્રચલિત માન્યતા તો એવી છે કે કચ્છના રણનો પૂર્વાવતાર સમુદ્ર હતો. રણ ત્યારે જગપ્રદેશ હતો ત્યારે કચ્છને ઉત્તર કિનારે અને જાન્તીમાં આવેલાં ભિટારો, છારી, નિરોણા વગેરે ઘણાં જે લાખનાં તેમજ બીજાં મુખ્ય ધ્યેયાં ગામડાંઓ, અંદરે હોવાનું મનાય છે. રણના પચ્છમખેટની પશ્ચિમે ધોંગવારો; સિંધને કિનારે વિથોગઢ, વિગડ અને અમિયારી; પારકરમાં વીરનાવ; તથા યુન્નરાતને કિનારે ત્રિજુવાડ નજીક અને કાઠિયાવાડ. કાંઈ અંદરે અને આશં ઓળખાવવામાં આવે છે. તદ્દન લોકડાંની જનાવડનું એક મોટું અસહી વડાણ રણના કીચડમાં પંદર ફૂટની ઊંડાઈએથી કાઠિયાવાડકિનારે વચાણીઆ પાસેથી ઈ. સ. ૧૭૫૬ લગભગ મળી આવેલું. ધોંગવારા પાસેથી ૧૮૧૯ના બુકડ પછી વડાણના ખીણ અને લોહાના બીજાં દુકડા દાણ લાગેલા. મોટા વજનદાર પથ્થરોમાં કાણાં કરી જનાવેલાં જૂના વખતમાં વપરાતાં એવાં સંગરો કાંઈ કાંઈ દશજેથી

મળી આવેલાં. પચ્છમને ઉત્તર કિનારે પથ્થરમાં જામી અથેલાં સામુદ્રિક સંખ્યાં પ્રાપ્ત ધ્યેયાં. રણના જગપ્રદેશના કીચડમાં પડેલાં ચેરિયાં (તવર) ચતાં દશે તે દર્શાવતા અવશેષ તરીકે જન્તીમાં લોહાણી પૂર્વે કાવડીઆ પાસે, (દરિયાકિનારે કીચડમાં થાય છે તેવા) ચેરિયાં નામે જુઓને એકાંતિક આઠો ઘેરો આવેલો છે. તેની જ રીતે લખપતથી આઠ આઠ ફરં મુંધાન અટકા પાસે પણ જમીન ઉપર થોડાં ચેરિયાં જાંમાં છે. વળી સમુદ્રકિનારે હોય છે તેવી પણ થોડાં રૂપાંતરવાળી થર તરફની રેતીની દૂધઓ, લખપત પાસેના દૂઆ અને જવલે બીજે ક્યાં જે મળી આવના રેતીના ઘેરો અને એવું એ અધું, આ રણ પહેલાં સમુદ્ર હતો તેના પ્રમાણ તરીકે ગણાવી શકાય. એ અવશેષમિત્રી ભેતાં માની લઈએ કે કચ્છની ઉતરે કાચ રણ છે ત્યાં સમુદ્રની પડી જમીનમાં ઘુસી આવેલી હોય અને કાંઈ કારણે ત્યાંની જમીન ઊંચી થઈ આવતાં એ પડી સુકાઈ જઈને રણ બન્યું હોય; પણ રણના અંતરતર અને તેની કંઠારના બૂસતર પરથી તો રણ પહેલાં દરિયા જ હતો એમ મોક્ષસપણે નકલી શકાય.

મુન્નવેલીય કામમાં અને તે પછી, લાજના કચ્છની જગ્યાએ પાતાક નામે પ્રદેશ આવેલો હતો અને તેમાં પસાર થઈને સિંધુ, સત્તુ, હાવડી, સરસ્વતી વગેરે સમસિંધુના નામે વચાણીની નદીઓ સૌરાષ્ટ્રની ઉપર આવેલા સમુદ્રને મળતી. પણ તે પછી ધ્યેયાં મહાન જગપ્રદેશને લીધે પુરાણકાળમાં અને ત્યાર પાસે તો ત્યાં ઘણાં જે મોટા દેશારો રહ્યાં ગયા, અને લાજની કચ્છની ભૂમિ જુદી પડી આવી ગંધા ગંધ. કચ્છની ભૂમિમાં નદીના અસમીજીત અવશેષો દણ જે મળી આવે છે; પરંતુ ક્યાં જે સામુદ્રિક અવશેષો ખામ જોવામાં નથી આવતા. એટલે એ ગંધા પ્રદેશ દરિયાના કીચડથી ગંધાગો હોય એ સંભવિત નથી, પણ નદીઓના જગમગ વડે બન્યો હોય એમ લાગે છે. ત્યારે સરસ્વતી, લખણાં ત્યાં કચ્છનું રણ આવેલું છે ત્યાં રણ વડેતી અને યુન્નરાત તથા સૌરાષ્ટ્રની વચ્ચેથી પસાર થઈ એનાતના અખાતમાં મળી જતી હતી, તે વખતે તો સરસ્વતીના પલ્લમાર્ગની ચારે તરફનો અધો પ્રદેશ રસાળ અને ફળદ્રુપ હતો. રામાયણ, મહા-

બારત, ભાગવત અને બીજી ધૌર્ણિક કથાઓમાં એ પ્રદેશમાંથી પ્રવાસ કર્યાની વાતો આવે છે, પણ ક્યાંયે રણનો નિર્દેશ થયેલો નથી. એટલે માનવા કારણ મળે છે કે એ સમયે એ જ્યાં પ્રદેશ કુદરૂપ અને રસકમ-બરો સમૃદ્ધ દશે. શામે છે કે નદીઓનો વહનમાર્ગ બદલાયા પછી કે નદીઓ ગુપ્ત થયા પછી રણ અસ્તિ-ત્વમાં આવ્યું હોય. એ અતિ પુરાણા દેશકેરો સાથેના કચ્છ અને રણના સંબંધને અત્રે બહુ અગત્ય ન આપીએ તોપણ રણની રચના સાથે સિંધુ નદીના વિકાસકાળને મદત્તવનો સંબંધ હોય તેનો ઉલ્લેખ જરૂરી છે.

બહુ પ્રાચીન કાળથી સિંધુ અને તેની સહચરીઓ કચ્છના હાલના રણની જગ્યાએથી મસુદને મળતી. તે વખતે સિંધુનો વહનમાર્ગ હમણાં છે તે કરતાં બહુ દૂર-પૂર્વ તરફ આવેલો હતો. સિંધુની પૂર્વેથી વરેલી

વિપાશાનો સમુદ્રગંગમ પણ એ જ રશ્ને થતો. સાનમા ક્રેકમાં અરણ ચડાઇ સમયે મીલીરાન નામની નદી સિંધુની પૂર્વેથી વહી કચ્છના હાલના રણપ્રદેશના એ જગત્વિરતારમાં મળી જતી અને બીજી હકરા નામે નદી ત્યાંથી જ સમુદ્રને મળતી એમ અરબી તવારીખો પરથી મળ્યુવા મળે છે. અલબેરની (૯૭૦-૧૦૩૬) સિંધુની એક શાખાને કચ્છને કિનારે સિંધસાગરમાં મળતી કહે છે. ઝીક લખાણોના આધારે થયું નિદાને લણી નદી પાસે સિંધુનું પૂર્વ તરફનું મુખ હતું એમ માને છે. એલેક્ઝાંડર (ઇ. સ. ૫. ૩૨૫) અને ટોલેમી (ઈ. સ. ૧૫૦)ના સમયમાં સિંધુની તે વખતની મુખ્ય શાખા કોરી લણીવારી (Lonibari)ના નામે ઓળખાતી. ઇ.સ. ૧૦૦૦ સુધી તે સિંધુની મદત્તવની શાખા રહી.

અને નેતી પશ્ચિમે પણ સિંધુ નદીનાં બીજાં થણાં

મુખ આવેલાં હતાં. એ અરસામાં સિંધુના પ્રવાહમાં મોટા ફેરફાર થયો; ને ક્રમેક્રમે પશ્ચિમ તરફ વધુ ને વધુ ખસતી ગઈ અને તેની સાથે સંગ્રહ ધરાવતી દકરા, સતલજ, ગિયાસ (વિપાશા) વગેરેના વદનમાર્ગમાં ઘણા ફેરફારો થઈ ગયા. દકરા એક યુદ્ધ નાળું બની ગઈ અને ગિયાસ સતલજની સાખા થઈ રહી. કચ્છના હાલના રણની જગ્યાએથી સિંધુનું પુષ્કળ પાણી સમુદ્રને મળતું બંધ થઈ ગયું. સિંધુનું વદન ગદહાતો છેવટે કચ્છના પશ્ચિમ ભાગમાંથી માત્ર સિંધુનો કોરી નામનો પૂર્વતર દોરો જ પસાર થવા લાગ્યો. તે વડેજ પણ ઇ. સ. ૧૭૬૪માં જારાના યુદ્ધ પછી સિંધના અમીર યુઝામજાહે મોરારામાં એક બંધ બાંધી કચ્છમાં આવતું અટકાવી દીધું.

સિંધુની એ શાખામાં ઉત્તરોત્તર પાણીનું પ્રમાણ ઘટતું જતું હોઈ, સિંધના નીચલા પ્રદેશને પાણીની જરૂર તંગી જણાવા લાગેલી. વૈરવૃત્તિ સાથે તેમની એ જરૂરીઆતે પણ તેમને એ બંધ બાંધવા ફરજ પાડેલી. તે પછી તો એ પાણીને તફન અટકાવવાની જરૂર જણાયાથી એવા બીજા અંતગરો પણ બિલા કરવામાં આવ્યા. પરિણામે લખપતની ઉત્તરે આવેલા છલ્હા પ્રદેશના ડાંગરનાં ખેતરોની ફળદ્રુપતા ચાલી ગઈ. કચ્છ રાજ્યને તેથી આઠ લાખ કોરીની મહેસુલ આવતી અને ડાંગરની થોડાંબંધ ઉત્પાદન થતી ને અટકી ગઈ. એ અમીરોનું રહેઠાણ કામ કુદરતે ૧૮૧૯ના જુલૂમાં પડે હતું. એ ઉપાત્તમાં કોરી પર આવેલા સિંધડીનો પ્રાચીન ડુર્ગ અને પુરાણું બંદર ગરક થઈ ગયાં અને મૂળ જમીનની સપાટીથી આશરે પંદર ફૂટ નીચા નખી મએલા સિંધડીની આંતરફના ૨૦૦૦ ચોરસ માઈલના વિસ્તારમાં એકાએક ખાડું પાણી ફરી વળ્યું. સાથેસાથે તે જ સમયે રણની મૂળ જિયામથી આશરે ૧૮ ફૂટ ઊંચા, ૫૦ માઈલ લાંબા અને ૧૦ થી ૧૫ માઈલ પહોળા જમીનના ૬૦૦ ચોરસ માઈલના એક વિસ્તારે જિયા ચડી આવી, સિંધુના પાણીને સહારે માટે કચ્છમાં આવતું અટકાવ્યું. રહીમજી બજારથી લૂણા તરફ અને લખપતથી પચ્છમ ગામનું વિસ્તરેલા એ કંદેરતી બંધને અસ્થાયી તરીકે બ્રોજખવામાં આવે છે. પછીતો કાલક્રમે એ મારોયે વિસ્તાર રણમાં મળી ગયો.

એક માન્યતા એવી પણ છે કે અત્યારે જ્યાં લૂણી નદીનું મુખ છે ત્યાંથી આખું રણ પસાર કરી તે એક

પ્રાચીન મકેવેદીય કાલનું પાતાલ અને પૌરાણિક સપ્તસિંધુનો પ્રવાહાન્ત પ્રદેશ

વખને લખપત પાસે દ્યતવપણે સમુદ્રને મળતી. એ રીતે જનાસ નદી પણ દમણાં જ્યાં રણને મળે છે ત્યાંથી નાનું રણ પસાર કરી કચ્છના અખાતને મળતી એમ અશુદ્ધ ફક્ત જણાવે છે.

પ્રમાણ્યુત આધારોના અભાવે રણની પ્રાચીન સ્થિતિ વિષે ચોક્કસ નિર્ણય બાંધવો મુશ્કેલ થઈ પડે છે. પણ રણની સ્થિતિનો એકંદરે વિચાર કરતાં, જ્યાં જે અસ્પષ્ટ અવશેષો હાથ લાગે છે તે ધાર્ણિક નદીના હોય છે તે જોતાં, કહી શકાય કે એ પ્રદેશ નદીઓના સમુદ્રમુખનો જૂનો પટ હતો. મદા નદીઓના વિશાળ સમુદ્રમુખ થયે રથશે સાગર કહેવાય છે, એટલે એ જગ્યા પ્રદેશ પણ પહેલાં અર્ધવ દેવાતો હોય એ સ્વાભાવિક છે.

રણમાં મળી આવતા વદાણવદાને લગતા અવશેષ જોતાં, એ જગ્યાપ્રદેશ જગ્યામાં તરીકે વપરાતો એ વાત તો નિઃશંક છે. ઈ.સ. પૂર્વે ૨૨૫માં સિકંદરે ચતુર્થ કરી ત્યારે વદાણમાં બેસી સિંધુ દારા કચ્છના એ જગ્યાપ્રદેશમાં તે ધુમેસો. તેણે એ જગ્યાપ્રદેશને સરોવર જેવો સમૃદ્ધ દતો એમ વર્ણવ્યું છે. આશરે ઇ. સ. ૮૦માં પેરિપ્લુસનો લેખક તેને અર્ધવ (I Eirion)ના અખાત તરીકે બ્રોજખાવે છે અને લખે છે કે તે નાના અને મોટા એમ બે ભાગમાં વહેતાએકા, અનવેષિત, વદાણને બચપ્રદ, છીછરો અને વમળવાળો હતો; છતાં પ્રે જગ્યામાં તરીકે તેનો ઉપયોગ થઈ શકતો. રથાનિક વદાણવદું તો તે પછી પણ ઘણા કાળ સુધી તેમાં બેઠાનું હતો એમ લાગે છે. પ્રકૃતિસૌખ્ય કે એવા જ કોઈ કુદરતી કારણે મદા નદીઓના સમુદ્રમંડપનો એ વિસ્તૃત જગ્યાપ્રદેશ જિયા ચડી આવી કે જળમળથી પૂરાર્ધ જઈ યુકાઈ જતાં રહેતે રહેતે તેનું એક સમાન સપાટ અને શુષ્ક રણમાં રૂપાંતર થઈ ગયું છે.

આ રીતે જોતાં રણના પુરાગામી જગ્યાપ્રદેશમાં કોરી જમીન ઘણા જ જૂના વખતથી બંધાતી આવી છે અને ખુરશીમાં તરીકે પણ તેનો ઉપયોગ ગદુ જૂનો અને બાણીતો છે. ઇ. સ. ૭૫૦માં કોરીઓ મુઘતાનથી સૌરાષ્ટ્ર તરફ જતાં રણમાં પસાર થવા હતા એમ કર્નેશ ટોડ લખે છે. ઇ. સ. ૧૦૦૦ના અરસામાં અને

જેનું સખરસ-રસ્તું લગ્નકર વેરાન ચાળે છે
સાપિત ભૂમિસમું રહસ્યસ્થળ બની રહ્યું છે

તે પછી સમાઓએ પણ એ જ માઠે કચ્છમાં કિતર-
વાનું શરૂ કરેલું. કિશોર તથાપનું કચ્છર ઇ.સ. ૧૩૬૧
માં રણમાં ગણ પામેલું. સિંધના અમીરાની કચ્છ
ઉપરની ગંધી યઠાઓ રણમાં જ રહેલી. ઇ. સ.
૧૭૬૨માં ૭૦,૦૦૦ માણસો લઈ યુવાનશાહ ઝારાનો
જંગ બેઠવા રણમાં જ કચ્છ પર ચડી આવેલો. ઘણા જે
ધારપાડો અને ગદારવરીઓનું રણ આશ્રયસ્થાન
ગતલું અને એ માઠે તેઓ નારી છૂટતા. એ ખુશ્કી
માં જ કચ્છનો સિંધ અને રણપરકરસાથેનો વ્યવહાર
ઘણા વખતથી ચાલતો આવ્યો છે. આશરે આશી
સદીથી લગભગ તેમાં સદી સધી એક કે બીજો રૂપે
ગુર્જર ગાંધીની હકુમત કચ્છમાં હતી ત્યારથી કચ્છનો
યુગરાત સાથેનો જમીનમાં મેળંધ નાના રણ નાર-
કને ટકી રહ્યો છે. સાંચા સમયથી વપરાશમાં એવા
એ ખુશ્કીમાંનો હતિદાસ જેતાં, અકાટ વિદતારમાં
ફેલાએલા કચ્છના રણનું બંધારણ ગાદુ પ્રાચીન કાળથી
થતું આવ્યું છે એ સ્પષ્ટ ગને છે.

નવ હમર ચોરસ માઇલના વિદતારમાં ફેલાયેલું
મગરસે રસ્તું કુદરતનું એ આંગ કચ્છની ઉત્તરે, પૂર્વે
અને અંશિ કોણને વીંટળાઈને પડ્યું છે, અને 'નાનું રણ'
તથા 'મોટું રણ' એમ બે વિભાગમાં વહેંચાયેલું છે.
સિંધ અને કચ્છ વચ્ચેનો વિદતાર પ્રદેશ મોટા રણ
દરીકે ગણીતો છે. યુગરાત તરફ પૂર્વમાં નાના અને
મોટા રણની મળાને પડેલાઈ ૮૦ થી ૧૦૦ માઇલ
લગભગ છે. યુગરાતના પશ્ચિમ કિનારાથી કોરીનેળ સુધી
રણની લંબાઈ આશરે ૨૦૦ માઇલથી વધારે છે. ફેલાયે
ફેલાયે રણની પડેલાઈ મેળ વગરની છે. કોઈ રથએ
માત્ર એ માઇલ નો ક્યાંક વળી પાંચીસ માઇલ, એમ
બિનબિન રથએ તે બિનબિન છે. ઉત્તર યુગરાત ને કચ્છ
વચ્ચે તેની પંદરથી વચીસ માઇલની પડેલાઈ પડી છે.
રણની નીચે જ લગભગ દસિયે ધીણેધરના પહાડ ને ગ-
નોના મુમરાસર ગામમાંથી ઉત્તર કંકે રત પસાર થાય છે.

રણની પૂર્વે ઉત્તર યુગરાતનો લીલો પ્રદેશ અને
કાઠિયાવાડ આવેલા છે. એ તરફ રણનો કિનારો નીચાણ-

વાળો છે. -રણની પશ્ચિમ સરહદ લગભગ કિશ્ત્રવાળી
અને ઘણી નીચી છે. વાવતી દિશામાં આશરે પચાસ
માઇલ લાંબો 'અઢવાળંધ' નો સપાટ ઊંચો પ્રદેશ વિસ્તરેલો
પડેલો છે. ઉત્તરે સિંધ છે અને સિંધ તથા રણની
વચ્ચે સરનો રેતાળ પ્રદેશ અને રેતીની દૂધાઓ આમતેમ
પથરાએલી પડી છે. રણની ઉત્તરપર્વ કંકારે પારકરમાં
કોરીવર નામે કુંગરની ધાર આવેલી છે. રણની દક્ષિણે
કચ્છ છે. ગન્નીની પૂર્વમાં થોડે સુધી નો રણનો 'કચ્છ-
કિનારો' જળમળનો બંધાયેલો અને નીચો છે. ત્યારે
ગન્નીની પશ્ચિમે એ કિનારો સરાસ નીચાણવાળો છે.
તેનો વાગડ તરફનો કિનારો મુકા અને ક્યાંક કુંગરાળ છે.
ત્યારે કાઠિયાવાડ તરફનો કંકારો પ્રમાણમાં જરા કસ અને
બેજવાળો છે. રણનો કિનારો જ્યાં કુંગરાળ નથી અને
નીચો છે ત્યાં લાંબે સુધી રસાળ જમીનમાં પણ રણની
અસર પહોંચે છે અને રણમાં પડતી રેતાળ નદીઓ અને
વડેળાઓના પટ પર ને ગાદુ લાંબે સુધી વિસ્તરતું જાય છે.

રણના કિનારાની અને આગુવાગુની જમીનની
સપાટીમાં નાદિ જોવા નકાવત હોય છે. એટલું એ કિનારે
વધારેપણે રણ ક્યાંથી શરૂ થાય છે એ કળવું ગાદુ
મુશ્કેલ પડે. જ્યાં આવી મેળબળ ન હોઈ વનરપતિનો
ચોકળો એક પટો હોય છે ત્યાં કંકક અંશે દદ પારખી
શકાય છે. પણ રસાળ જમીન અને રણ એટલાં તે
નો સંકેતો થઈ રહે છે કે રણની સીમા એક રેખા વડે
સ્પષ્ટ તો ગતારી જ ન શકાય. રણનો મીઠાથી છવાયેલો
પ્રદેશ 'ખારો' કહેવાય છે; જ્યાં રેતી અને ખારીની
અત્યંત ખારીક રજથી મિશ્રિત કાળો અને અતિ કડવા
હાર હોય છે તે જમીન 'કચર' કે ખારીસરી નામે
જાણખાય છે; અને જ્યાં, ખારી પ્રદેશમાં થાય છે તેવી
ખારી જર, ખારીઓ થાસ, મોરસ (લાણ) અને ક્યાંક
રેતાળ પટમાં પ્રાંસ (સહ) આદિ વનરપતિ જોએ છે
જ્યાં ભાગે જ રણમાં આવતા પૂરનાં પાણી પહોંચે
છે તેવો રણનો કોંચા ભાગ 'લાણ' કે લાણાસરી કહેવાય
છે. લાણ કે ઉમર જમીન પર સદાજ થોડી માઠ (મકળ)
પડતાં તરનજ ને બીની ચર્ચ જાય છે. આવી ખાર્ય કે
લણવાળી જમીન ચાંસનુમાં પાણી પડવા પછી સાંચા
વખત સુધી સુકાની નથી અને ત્યાંથી ચાંસનારને પડે તેના
લોંદા ચોરે છે. કાનાવાળાં પણ તેમાં રેય રહે છે અને
સીઆળે તેના પર ઘોળી છારી કે લૂંટા દાઝે છે.

કચ્છના આવા આ વિશાળ રણમાં, જિનાગાના ગળતા ગણદના નિઃસીમ આસમાનના ગોડાણમાં ઝસી રહેલી એવાર વાદળી જેવા અદોતલી થોડા રણરોષી વેરાએજ પડ્યા છે. કચ્છને ઉત્તર કિનારે રણની દદમા મુખ્ય ચાર મોટા ગેટ છે: પરચમ, ખડીર, બેસા અને ચોરાડ. પરચમ ઉત્તર-દક્ષિણ પરંર માર્ગિસ લાંબો અને દસ માર્ગિસ પહોળો છે. અદો કચ્છનો સર્વોચ્ચ ડુંગર ‘કાજો’ પૂર્વ પશ્ચિમમાં વિસ્તરેલો પડ્યો છે. તેની સૌથી ઊંચી ટૂંક ‘પરચમપીર’ રણની સપાટીથી ૧,૪૩૭ ફૂટ ઊંચી છે. અદોથી રણ અને કચ્છનું વિદગદસ્ત્ય ભવ્ય લાગે છે. એ કાળા ડુંગર પર ગુરુ દત્તાત્રેયની પાદુકાચથી આવેલી છે. પરચમમાં દક્ષિણે ‘ગોરા ડુંગર’ નામે ડુંગરની ધાર આવેલી છે. પરચમની પૂર્વે ખડીર અને ખડીરથી પાંચ માર્ગિસ પૂર્વે બેસા આવેલો છે. બેસામાં ઉત્તરે નીરવેા ડુંગર આવેલો છે અને ખડીરનો ઉત્તર ભાગ પણ ‘ખડી’ નામે ડુંગરની ધારવાળો છે. ચોરાડ બેટ, વાગડ અને ગુજરાતની વચ્ચે, ગન્ધે કિનારે સગળગ અડોઅડ આવી દ્રીપકડપ જેવો થતી રહે છે. આ ઉપરાંત ગોણિયાદો, ગનિયાર, કુઆર, નાંદા, પુંગ, કેસમારા વગેરે નાના દ્રીપો અને સરવાળા રણમાં જેમ રણોવાળો (oasis) આવેલાં છે તેમ જ્યાં પીવાને ભાંભળું પાણી મળી શકતું હોય એવા કેટલાક ધીન્ન અગ્નિ નાના મરદોપો પણ એ વિસ્તૃત રણમાં આવેલાં છે.

કચ્છને કિનારેથી તેની સમાનતરે ગન્ધીનો રણ-દ્રીપકડપ રણના ઉત્તર વિસ્તારમાં ધુરેલો છે. ગન્ધી સહિત રણનો વિસ્તાર સગળગ ૧૦,૦૦૦ ચોરસ માર્ગિસથી વધારે થવા ગળ્ય છે. આશરે પાંસડ માર્ગિસ લાંબો ને દસથી સોળ માર્ગિસ પહોળો ગન્ધીનો પ્રદેશ ધરોખરો કચ્છની રણમાં પડતી ઉત્તરવાદિની નરીઓએ ધસડી આજેજા કાંપનો ગંધાએજો છે અને તેનો અમુક ભાગ ગ્ધી કિનારો હોવા પણ સંભવ છે. તેએદરો નીચા છે કે રણમાં પ્રગળ પડે આવે છે ત્યારે તેના કેટલાક ભાગમાં પાણી ફરી વળે છે; અને ફરેકે રથજે તો રણ અને એ પ્રદેશના બેદ પાડવા પણ મુશ્કેલ પડે છે.

રણની સપાટી અને તેના પડોશના પ્રદેશની મુખ્ય જમીનથી રણનો કિનારો

નીચાણવાળો હોય ત્યાં થતી વનરપતિની ચોતરફ એકો થનો ઉદ્ભવિત અને એવો જ ધીન્ને કચરો દુ-દરથી વસડાઈ આવી રણકંધી પર ફરે છે. પાણી સાથે રહી એ કચરો સડીને કાદવા માંડે છે શિયાળામાં પણ અદો ઉત્તર કે પૂર્વમાંથી આવના ડંડા પવનના અસલ ઝપાટા શરીરે સોસરવા નીકળી જતા સિસકારા ગોલાવે છે. જિનાજે શરીરને સ્પર્શતાં જ ગળતરા પેદા કરતી અને ધૂળના ગોટ ઉડાડતી લૂ લાગે છે. આ તરફ દિવસે સખત ગરમી પડે તો રાત વળી તેવો જ ફરે છે. મીઠું, કાંપ, રેતી વગેરેની યારીક રજ ઉડાડતો બેરાનો વાવડો તો પછુંખડું વર્ષના મોટા ભાગે અદો વાષા જ કરે છે. જ્યાં ઋતુ આવા વિચિત્ર ફેગ લે છે ત્યાં અધુ અળખામણું જ લાગે એ સ્વાભાવિક છે.

રણકંધી પર અને રણરોષીમાં થતી પાણીતરસી (xerophytic) વનરપતિ તો મુકા પ્રદેશને અનુરૂપ ગતી ફીંગરાએલી અને કાંરાળી કે રક્ત હોય છે. રણ-કિનારે ઝાડખીડમાં ખારી ધાસ, મોરસ, ખારી જરના છુટડા, તો કાંદકે સારી જમીનમાં ગાવળ, ખીજડો ફરડા, કુંદેર, ખેરડી ને કયાંક મોર પણ લેવા મળે છે. ડુંગરાળ પટમાં પુષ્કળ ઝાંઝા થોર અને કયાંક ગુગળ કે એવી જ ધીન્ન વનરપતિ થાય છે. ગન્ધીના વિસ્તૃત પ્રદેશમાં જોઈ જમીન પર ગાવળનાં પુષ્કળ ઝાડ થાય છે અને જર નો જ્યાંત્યાં આવી રહેલી છે. ચોમાંસે વરસાદનાં થોડાં ફાંરો પડ્યાં તો અદો કિનારાનો ખારી પ્રદેશ પણ લીધોજમ થતી રહે છે; પણ કુદરતે લીંકા સ્વાંગ ધારણ કરી લીધેલા આંખ ફારતા એ સૌમ્ય સ્વરૂપની ભીતરમાં ધુરંદ્રી રહેલા તેના સાચા કરાસ

આંખાં કિલિસ સામાન્યમાં આવે કચ્છમાં જ થનો અંચાં અપેડો

સૌંદર્યનો ખ્યાલ સુધાં ઘટતો નથી અને એ અદ્ભુ-
તની રમણીયતા પ્રત્યે જરાયે અનુરાગ વધતો નથી.

રણુકંઠારનાં બંગલી પ્રાણીઓમાં તો અતી રૂતો
બંગલી ગધેડા રણુની ખાસ વિશિષ્ટતા ગળી શકાય-
આખા ક્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં માત્ર દિંદિમાં-અને તે
આ રણુપ્રદેશમાં જ, નાના રણુ તરફ-એ વિચિત્ર
જનાયદ જોવા મળે છે. ખારી પાસ અને ખારી વન-
સ્પતિ ખાઈને છવતાં ચપળ અને ચેલા કાળાશ્વડતા
ધાળા ડંગનાં બંગલી ગધેડાં ત્યાં ટોળાંગંધ રહે છે અને
રણુના ભયાનક એકાંતમાં પણ અવ્યચપળે નિહરતાં
જોવામાં આવે છે. રણુકંઠીપર ઘાસ ચરતાં દરેણાં જે
ક્યાંય ક્યાંક દેખાય છે, તે ક્યાંક વળી ચિરાપ પણ
કાઢિયું કરી ગય છે. શેઝ, વર અને મરૂ પણ રણુના
વિરુદ્ધ કિનારા પરના કેટલાક ભાગમાં આમતેજ રજ-
ગતાં નજરે ચડે છે. અને રણુની રચનામાં જાણે કોઈક
મહત્ત્વનો ભાગ ભજવ્યો હોય એવા તિરસ્કૃત ને અપ-
શુકનિયાળ મનાતો હયાપુટો હોસો, આપણે કોઈ અદૃશ્યમાં
હોએ તેનો સતત ખ્યાલ આપી ધૂ ધૂ... ધુ = 'વાગ
... ડ જાઉં; ... પીધુ... ખાઉં'નો ઉદ્દિગ્ન અવાજ
કરી રણુકંઠાર પર અતીતરી રવેચ્છાએ ધૂમનો ફરે છે.

રણુમાં છવનની સંભાવનાનો સદંતર ધનુષ્ય કરતી
વાનો નો પરંપરાથી ચાલી આવી મનાય છે. તવારીખે

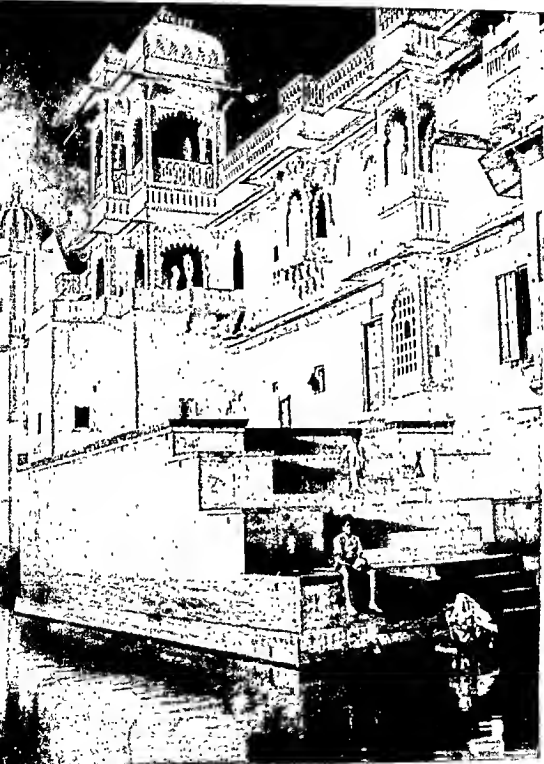
ફિરોઝશાહીમાં, પણ કંચના રણુનું વર્ણન આવે છે કે
'ત્યાં કોઈ પંખી ઈંડાં મૂકતું નથી, નથી કોઈ પંખી
પોતાની પાંખ ફફડાવતું.' પણ દહા પાંત્રીસ વર્ષ પહેલાં
એ રદસ્તખાં રણુમાં સુરખાળ (ફેલેમિંગો) નગર શેષાણું
ત્યારે જ પતી લાગ્યો કે રણુ કેટલું મૂલતમ છે. દિંદુરનાન-
બરમાં માન એકલા કંચના રણુમાં જ સુરખાળ (અંગ્રેજી-
Flamingo; કંચી-દંબ) પંખીની પ્રજનનશ્રમિ જોવા-
માં આવે છે. પ્રજનનનો સમય આવી લાગતાં મોટા રણુમાં
અગાધ લવણજનભર્યા સરોવોમાં અસંખ્ય સુરખાળો
ટોળે મળે છે. આ એમના નગરની રચનાનાં રચન અને
સમજની લેખાની પસંદગી રણુના અનિશ્ચિત મેશાગમ
ઉપર અવલંબે છે. રણુકંઠી પરના એક ગામડામાં રજો-
ધવલ દેહપ્રનાવાળા એ પંખીની પિંછાન આ લેખકને
'શ લાખેજાળની' (શ'લાખાના મિત્ર) તરીકે અપાએલી!
એ સુંદર પંખીના અંગસાશિલથી આકર્ષીત તેમના મનની
થરાનું કોને ન ગમે! એ પંખીઓ એમના પ્રજનનકારિ
ત્યારે રણુનાં આપીને વસી ઈંડાં મૂકે છે ને પોતાનું
નગર વસાવી રહે છે ત્યારે એ અસાધારણ વિસ્તારમાં
ફેલાએલા વિશાળ સુરખાળનગરના જેવું અવર્ણનીય
અને અદ્ભુત સૌંદર્ય પસિંગતમાં બીજે જગતું
મુશ્કેલ છે. એ નગર નગરોત્તર જોવાનો મોહો નો
કોઈ વિદ્યત ભાગ્યશાળીને જ સાંપડે છે. (આણું)

• દિંદિવારમાં માત્ર કેટલાં જ જેનું પ્રજનન થાય છે ને સુરખાળ (ફેલેમિંગો) પંખીઓનું આનું નગર એની ખતમાં ત્યાં વસે છે

અહારમા સૈદ્ધાતા જૈન સત્ત્વધ્યાની વિમળિતપત્રમાંનું શ્લોક ચિત્ર
શ્રી મહાવીર પ્રમુખાં માતા ત્રિસત્તાદેવી

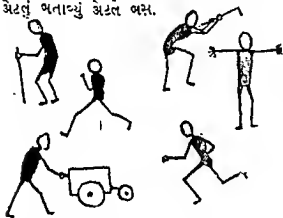
ફેળવણીમાં અક્ષરજ્ઞાનની પણ પહેલાં એની શરૂઆત કરવી જોઈએ એમ જેને વિષે

કાકાસાહેબ કાલેલકર

૩૯૭૯

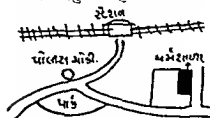
ચિત્રશિક્ષાનો પ્રારંભ થાય ને પહેલાં ચિત્ર-
લિપિ બાંધીને શિખવાડી જોડીએ.
અક્ષરલિપિ પહેલાં પણ ચિત્રલિપિ શરૂ કરવી જોડીએ.

ચિત્રલિપિ એટલે શું? મનમાં જે છંદો આકૃતિ
આવે તે રેખા દ્વારા વ્યક્ત કરવી એનું નામ ચિત્રલિપિ.
ઠોઠી ફૂલ જોયું, પાંદડું જોયું, પથુ છે પક્ષી જોયાં.
તો એનો આકાર સામું માળસ બરાબર સમજી શકે
એટલા પૂરતો આપ્યો હોય તો એ ચિત્રલિપિ માટે બસ છે.
ચિત્રલિપિ અત્યંત આકૃતિ આપે છે, પણ ને મોટે
માટે સ્વચ્છ હોય છે. ટેસાની છલ્પના આપવી હોય
તો વળેલી ઇમર, હોલા પગ અને લાકમાં એક લાકડી
એટલું બતાવ્યું એટલે બસ.

ચિત્રલિપિ દ્વારા જેમ વસ્તુઓ વ્યક્ત થાય છે તેમ
ક્રિયાઓ પણ વ્યક્ત થાય છે. માળસ લોડે છે. જમીન
ખોદે છે, હજી ચલાવે છે, ઘંટી પીસે છે. દોર લાંબે
છે, છુટતી છે મોરમોરી કરે છે, માંદાઓની માથ-
ખત કરે છે, એની એની બધી ક્રિયાઓ
આબેહુલ ખ્યાલ આવે એ રીતે ચીતરવી
એ પણ ચિત્રલિપિનું જ કામ છે.

જો ઠોઠી અજાણ્યા માળસને
ઠોઠી ગામનો રસ્તો છે પરમશાળાનું
ચોક્કસ દેશનું બતાવવું હોય તો આપણે

રચવેલીમાંના આકાર

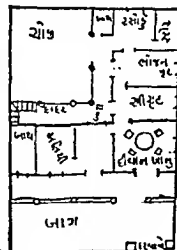
ડાહવ નકશો (કપર) અને પગારી નકશો →

ચિત્રલિપિ

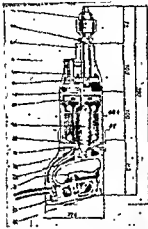
લાંબીલાંબી વાતો કરવા કરતાં ઓગચલાં નજીક ચીત-
રીએ છીએ. આપણું કામ આ રીતે બહુ સહેલું થાય છે.
આ પણ મારી દૃષ્ટિએ ચિત્રલિપિનો જ પ્રકાર છે.

અત્યા પછી વારો આવે છે રાષ્ટ્રવીરોની યાત્રા
છે શોખ વ્યક્ત કરવાનો. મારે જો નવા આકારનો
વાટકો બનાવવો હોય તો પણ હું ચિત્રલિપિનો આશ્રય
લઉં. નથી જાતની ગાડી. નથી જાતની પેટી, નવું
ઝોજાર, નથી જાતનું છાપડું, એવુંએવું ઠોઠી પણ બના-
વવું હોય તો મારે એની છલ્પના સ્પષ્ટ રીતે આપવી
જોડીએ. આપણે ઠોઠી પરનો નજીક દોરના દોડીએ
ત્યારે જમીન પર એ મજાન કરી રીતે પથરાયું હોય એ
બતાવવા માટે એનો પથારીનજીક (Ground plan)
આપીએ છીએ. એ મજાન સામેથી ખડું છેવું દેખાય
એ બતાવવા માટે આપણે એનો અધાવ-નજીક દોરીએ
છીએ. છાપડાનો ખ્યાલ આપવા માટે આકાશમાંથી
એ મજાન છેવું દેખાશે એ બતાવવા મારે આપણે એનો
પિંદગ-નજીક બનાવીએ છીએ. એ નજીકનો ચિત્રાની
નજીક પણ સ્વીકારાય.

ત્યાર પછી બદારની અમુક દોવાલ ખસેડી કરી
ઓરડાની અંદરનો દેખાવ કેવો દેખાશે એ જાહેર

યંત્ર અને તેના અંતરંગ નકશો

છરવાની પણ જરૂર હોય છે. એને અંતરંગ-નકશો કહે છે. યંત્રોના પેટમાં શું શું હોય છે, કેવું હોય છે, એ બતાવવા માટે અંતરંગ-નકશો દોરવો પડે છે. એ પણ ચિત્રલિપિમાં જ આવી જાય.

મનુષ્યનું પેટ પીરીને અંદરનાં આંતરડાં વગેરે બતાવેલાં હોય છે. જાન, નાક, આંખ એની પણ રચના એવી જ રીતે બતાવે છે. આ બધાં અંતરંગ નકશાઓ પ્રથમ સમજતાં આવડતું જોઈએ અને પાછળથી એવા દોરતાં પણ આવડ્યા જોઈએ.

તળાવનું અંગૂળ અને ટેકરીની ડુંગાડી એનાં યથાર્થ ખ્યાલ આપવા માટે Contour lines બતાવવામાં આવે છે. એવી રેખાઓ દોરતાં પણ આવડે અને એ અપરંપી દિસાબ છરતાં પણ આવડે.

આ બધા પ્રચાર પ્રારંભમાં જ છે એજમામટાં શોખી શકાય એમ તો છે જ નહિ. પણ ચિત્રલિપિમાં આ બધું યથાક્રમે આવતું જોઈએ.

પ્રત્યાર સુધી રેખા-લિપિની જ વાત કરી. પણ ચિત્રલિપિમાં વર્ણવિમાગ પણ હોય છે. ઠોઠી પણ

વસ્તુનો અભેદજૂવ દંગ જો આપતાં ન આવડે તો ધખી વાર મૂકવણ સાય છે. વાચાશક્તિ પછી જો અત્યંત મદસ્તની શક્તિ ઠોઠી હોય તો તે ચિત્રલિપિની છે. અને એમાં પણ રેખાવિમાગ અને વર્ણવિમાગ બંનેને અગત્યનું સ્થાન હોવું જોઈએ. આ બધું શિક્ષણ પ્રપલ્લ તો માગે છે, પણ એની પાછળ બહુ ખર્ચ નથી કરવો પડતો. રેલ્ટ અથવા ઠાગઠી પડ્યા હોય અને પેન્સિલ, છતમ અને થોડાક રંગો તથા પીંછી આપતાં પામે હોય એટલે આપણું કામ ચાલ્યું. કુટપટ્ટી, પરિર (Compass) વગેરે જરૂરી चीजો દરેક જણ પાસે હોવી જોઈએ. જાને બનાવી લે તો વિશેષ સાહે; અને એનાં સાધનો બહુજ ખૂબીથી વાપરતાં આવડ્યાં જોઈએ.

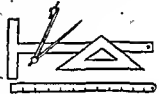
જેને મૂર્ચિનિનું

થોડું સરખું જ્ઞાન

છે એવો માળસ

T Square અને

Setsquare ની

મદદ વડે છેલ્લું કામ કરી શકે છે એનો ખ્યાલ વિદ્યાર્થી-ઓને સવેળા આપવો જોઈએ. કમી આડી લીટીવાળા ગ્રાફ પેપર પર કુટપટ્ટી અને પરિરની મદદથી જાતજાતની માનો designs તૈયાર કરવાની છળ પણ વિદ્યાર્થી-ઓને પ્રારંભથી જ આપવી જોઈએ. જે ઠંઠી આપણે દોરીએ એ 'અમયનોમદ' (સિમેટ્રિકલ) અને 'મર્ચનોમદ' બતાવવાનો આશ્રય પ્રથમથી હોવો જોઈએ.

આવી બધી પ્રારંભિક તૈયારી થયા પછી અને માન તથા સાધિયા દ્વારા પ્રમાણની છલપના ખીલખા પછી કુદરતમાં જડતી અનેક આકૃતિઓ એના સૌન્દર્યની દૃષ્ટિએ ધ્યાનમાં લેવાની અને વ્યક્ત છરવાની છળ છેલ્લવી જોઈએ. વસ્તુનો અભેદજૂવ ખ્યાલ આપવા માટે એક જાતની શક્તિ ખીલવવી પડે છે, ખાસે સૌન્દર્યની માવના છેલ્લવા માટે બીજી જ તૈયારી કરવી પડે છે. એમાં પ્રમાણ અને ઔચિત્ય, પ્રવાદ અને મેપન, એ મુલગત વસ્તુની રૂપ છલપના હોવી જોઈએ.

આટલું છરતાં પછો સમય નીહળી જશે, ધખી તૈયારી દરઠી દશે. ત્યાર પછી ચિત્રશિક્ષાનાં દરમ્યાંથી અનેક શાખાઓ છૂટે છે. જેને જે કાવે, તે રસ્તે તે જાય. પણ છેલ્લવખીમાં અક્ષરજ્ઞાન પહેલાં ને ગણિત સાથે ચિત્રલિપિનું ને ચિત્રશિક્ષણનું સાર્વત્રિક જ્ઞાન આપવું જ જોઈએ.

અઢારમી સદીની ગુજરાતી જનતાને સંસારનું ઢાંકયું સંત્ય ઉઘાડી આપનાર ને ધર્મને વીરત્વમાં ઝળોળીને પ્રબોધનાર કવિ

સંત પ્રીતમદાસ

કે જ્વામીને નામે ઝોળખતા. સંદેસરના મંદિરમાં તેની આસપાસ જાસો અઢીસો સાધુજાવાઓની જામાત પડી પાથરી રહેતી. તેના મરણ પછી ચરોતરથી કાઠીઆવાડ સુધીમાં તેના પંથનાં જાવન મંદિર સ્થપાએલાં.

પ્રીતમદાસે ગુહસ્થાત્રમ જોયો ન હતો. મંદિરના મંદિત તરીકે તેને અલ્પચારી રહેવાનું હતું. કાઠી સુધી જાવાએ તે ગમેલો. પ્રીતમદાસના જીવનમાં અનેક દેનકથાઓ અને સમાવહારો વણાએલા છે. વરસાદ વરસાવવો, મૂએજા દોડને જીવતું કરવું, ખારા કૃપાનાં પાણી મીઠાં કરવાં વગેરે અનેક વાતો પ્રચલિત છે. પ્રીતમદાસની વાણી પારીદાર લોકોઆ લખતા. નારણદાસ નાગના તેના લક્ષીઆ અને શિખે દેવદંતે કરેલી નકલો ઉપરથી તેણે પ્રીતમના સાદિત્યને રંગજાતું-આવાતું અટકાવ્યું છે. જે શ્રદ્ધા અને ભક્તિથી આ શિખે શુરના મરણ પછી તેના સાદિત્યને સાચવ્યું છે, તે શ્રદ્ધા આનંદ ભક્તિ આજ ભાગ્યે જ કાંઈ પ્રકાશકમાં કે વાંચકમાં જરૂરી. એકાદશસ્કંધને આને નારણદાસ લખે છે: “સંવત અઢાર છઠ્ઠાવરના અસ્તા પદ એકાદશીને દિવસ એકાદશ ભાગવત સિખિતે સખિતંગ સાંમી પ્રીતમના સીરવ નારણદાસ જે કોયે વાંચે સાંભણે તેને આમકો જેસીદાંન છે. રાંમ રાંમ છે. જાવા પ્રીતમજી સંવત અઢાર ચાપનાના વૈશાક વદ જારસને દીવસ મધ્યાન કાલે સધામ પધારા છે તે જાણવો.”

સંવત ૧૭૭૪-૮૦ના અરસામાં પ્રીતમદાસનો જન્મ જારોટ જ્ઞાતિમાં ધોળકા પાસે જાવળા ગામમાં થયેલો. તેના પિતાનું નામ પ્રતાપસિંહ અને માતાનું નામ લોકુવરયા હતું. નાનપણથી તેની આંખોનું તેજ ઝાંખુ થયું દર્શા, પરંતુ તે અંધ હતો એ માની શકાય એમ નથી. સંવત ૧૭૫૬માં થયેલા રામાનંદ દેવાગીની શિષ્યપદંપરામાં પ્રીતમદાસ હતો. શુરભાઈ જાણીજી અને રામાનંદી પંથના વિદ્વાન સાધુ ઓવિદરામજીના સંતસમાગમે તેનામાં ભક્તિ અને જ્ઞાન પ્રગટ્યાં. સંવત ૧૮૧૭માં તે ચરોતરના એક અગત્યના ગામડા સંદેસરમાં જઈ વસ્યો. તેનું પ્રથમ કાવ્ય સર-સગીતા (કૃષ્ણગીતા) સંવત ૧૮૩૧માં લખાયેલું છે. તેણે છેલ્લો અંધ-ભગવદ્ગીતાનું બાળાંતર તેના મરણના બે વર્ષ પહેલાં સંવત ૧૮૫૨માં લખાએલ છે. લગભગ પચીસ વર્ષના જીવનગાળામાં તેણે જ્ઞાન, ભક્તિ, વૈરાગ્ય અને મંગારના આર અંધ અને તે ઉપરાંત મર્યાદા, શુરમદિમા, ભક્તતામાવણિ, નામમદિમા, કૃષ્ણાટક, મોદિના, તિથિ, વાર, રવેણીઓ, હપા, ચાપાદ્યો, ચેતવણીઓ અને અનેક સર્વશ્રેષ્ઠ પદ લખ્યાં છે. પ્રીતમદાસને ચાંચીશ શિષ્ય હતા. તેઓ સર્વ તેને જાવાજી

આખી ય અઢારમી સદીના રંગરાગ. ભરતીઓટ, આફતો અને દૈવી પ્રકાષ વડેલા દાળખાં. પ્રીતમદાસે જેમાં અનુભવ્યાં છે. રાંખામાં પેટી ભરી ગોકળગાય જેવો ને સંદેસર જેવા ગામડામાં ખેરી ગયો છે. પ્રીતમદાસનો સમય જગતના, દિવના અને ચરોતરના દતિવસમાં ધરતીકંપ સમો હતો. જગતમાં મદાન

લેખ:

શ્રી સુરેશ દીક્ષિત

એમ. એ., એમ., એસ. સી.

ઉદયપાદની શરૂઆત થઇ હતી. ઈંગ્લેન્ડમાં બૅન્કો બીજા અને ત્રીજાનાં રાજ્ય હતાં. નેપોલિયન, ક્લાર્ક અને દૈર્ઘ્યિય યુરોપ અને એશીઆમાં વિઘ્ન અને વિનાશ કરવા તત્પર હતા. એ સારીમાં ખાસી અને પાણીપતમાં મોગલ અને મરાઠાનાં બાજબીકે થયાં હતાં. આને સમયે ગુજરાતમાં મુદત, અમદાવાદ અને ખંભાતના પ્રદેશ માટે મોગલ અને મરાઠા વચ્ચે ઝૂંટ ચાલતી હતી. રોહિલા, આરબ, હજારી અને મારવાડીનાં બટકતાં તીક જેવાં દેશો મોગલના હસ્તકે તરીકે ઓળખાતાં. જ્યાંમદખાન ગુજરાતનો મુખો હતો. ખંભાતના મુસ્લિમો તરીકે દિલ્હીના આદલાશી ફરમાનથી ખંભાતની મારીનો કુકડો પચાવી પાડનાર મોખીનખાન નીમાયો હતો. નાનાં છોકરાં નવા રમકડા માટે સહે એમ નવા પ્રદેશ માટે પેશ્વાઈ અને ગાયકવાડી વચ્ચે અંદરઅંદરની ખેંચતાણ શરૂ થઇ હતી. મરાઠાના પેશ્વાઈ સરદાર રંગોજી અને ખંડેરાવ ગાયકવાડ વચ્ચે ઝપાઝપી થતી. ખોરસદ અને ખંભાત વચ્ચે મોખીનખાન અને શ્રીપતરાવ દાય ખેડતા હતા. જરીપટકોનો ભગવો ઝંકો, ત્રિશળ અને દાણીનાં જયચિહ્ન જ્યાંમદખાનને અમદાવાદમાં સચરાવતાં હતાં. કરમેકરમે ફોજદારી અમલની સત્તા ગુજરાતને જકડી રહી હતી. ઊંચી કેમ શહેર છાંડી ગામડાંમાં બરાની. મરાઠાઓ છતતા ત્યારે દંડ અને નવાનયતેરા કરવેરા નાખતા. વેપારી વાણીઆ હસ્તકે સાથે ફરી કમાતા. દેશી લોકો ગુજરાતમાં મરાઠાની મદદે હતા. તેઓ ધોડ પાડતા. વરેમારુને લંટતા, દોર ઉઠાવી જતા. એકંદરે ત્રાસત્રાસ વર્તાવતા. પ્રીતમદાસના 'ગુડતાળો કાળ અથવા પ્રેમ-પ્રકાશ'માં અને કેકેકેણે આ સમયના દુઃખનું ચિત્ર છે:

“રાત અપરાધી થયા થયું ચોર, લંડાય લોક પ્રભુ ચલુઓર; નહિ કોઇ રક્ષાનો કરનાર, કયા થન ત્રિયા તણુ હરનાર. કમી મઠ વાળવા લાગ્યા ગાય, તેને તો રલેલ મૂકવા બચ; કલમ મલમ કરે છે કામ, બેડાં હળા શાણું કમો દામ.”

“મારમ વચ્ચે રહેલ મજ્યા, જેણે લે છે ધાસ વલોચા રે.”

આપણા સાદિત્યમાં નરસિંહની દારમાળા, કાન્દ-લ્લે પ્રયંધ, બોડાણાની મૂળતાં પદ કે કાલકાના ગરબા જેવાં થોડાં જ દત્તિદાસની ઝાંખા કરાવતાં આજેબનો છે. આટલો માનવત્રાસ એજો હોપ તેમ થોડે વર્ષે કુદરતી કાળ આવતો. અતિશયિએ રેતનાં ગામ અને

દોર તણાઈ જતાં. ખેતી અરબાદ થતી. અનારહિએ ફવાનાં પાણી મુકાતાં. દોર અને માણસ બૂખે મરતાં. ગુડતાળો કાળ અને તોનેરો તણુખીઆ કાળ વિષ-તિઓથી બરપર હતા. કપીએ તણુ શેરે ચાર શેર અનાજ મળતાં મુરંદેલ હતાં. મુડાંનું માંસ ખાનાં લોક હતા નહિ. નાનાં છોકરાં રસ્તે રમણતાં ફેંદાં ફેલાતાં. ટંકામાં વસતિનું વેરાન થતું. આ વિષતિનું મૃગ કળિકાળ ગણાતો. પૃથ્વી ઉપર બારોબાર પાપ વધી પડ્યું મનાતું. એની ક્રિયાઓને નિર્જળ કાળ આપતો.

“પૃથ્વીપર વાંચું પાપ પરિશદ, વરતાઓગદા મોરો અધરો; નથી કોઈ માનવું માતપિતાય, નથી કોઈ માનવું મુક ને ચાવ. નથી કોઈ માનવું શાસ્ત્ર પુરાણ, નથી માનવું કોઈ કોઈની આજ્ઞ; નથી કોઈ માનવું નીરમ મત, નથી કોઈ માનવું કૃત વ્યક્ત. નથી કોઈ માનવું જલને જન, નથી કોઈ માનવું જોગ વેશમ; નથી કોઈ માનવું તુજરીવન, નથી કોઈ માનવું વિષ હરિજન.”

સ્વાભાવિક રીતે આપણા સાદિત્યકાર દરોજ રચોતા દત્તિદાસથી અગાધા રહ્યા છે. દરોજના અનના અનાવો આગે જ નેમરું ક્ષમામાં લીધા છે. એ અનાવો ને નોંધવાનું કામ દત્તિદાસલેખકનું ગણાયું છે, સાદિત્ય-લેખકનું નહિ. પરંતુ પ્રીતમે ગુડતાળો કાળનું ધેડું ચિત્ર હોયું છે. તેની વાણીમાં તે કાળના અનાવોનો સંચાદ છપો છે:

“જિયારા દુઃખ તણો રો હોપ, કાપ્યાં કાળ મજ ફરી કોપ; પશુનું પાપ કશું જડુવીર, ન પામે ધાસ શાણે ન નીર. મરે વણુ જૂઠ્યે રો ને બાળ, અનાતિ એવી કરે છે કાળ; પરચાઈએનું અણું પરદેશ, દયા મોંઘે દોસે નહિ લપડેશ.”

અતજળ મોંઘે કહું મદારાજ, છવાનો કોઈ ન મળે દીવાજ; એવું વિષરીત કરે છે કાળ, કીસે નહિ એક દિશ નિશાજ.”

ચરોતરની જમિ સાદિત્યજમિ છે તેટલી જ ધર્મ-જમિ છે. ત્યાંની પ્રજા ધરવીર છે. અજર સુધી તરવારે ઝાંચા વિના રજપૂત કરેનો નહિ. કુકરી વિના મરખા કે કાન્દપાણુ વિના શીખ ફરતા નથી તેમ જ ધારિયું કે કાંગ લીધા વિના ચરોતરના ખેડુતો આજ પછી ફરતા નથી. નર્મદા ને સાગરમતી વચ્ચે ગુજરાતી સાદિત્ય થયું છે, પરંતુ મહી અને વાચક વચ્ચેનાં ચરોતરનાં અનેક ગામ તો સાદિત્યને નકશે જડાએમાં છે. વરનો આનંદમાં, દેવીદાસ સોહવામાં, શિવદાસ અને વિષ્ણુદાસ ખેલાનમાં, દારોડો લોકોમાં, પ્રીતમસંદર્ભમાં, નરભોગમ પીજમાં, રત્નો ખેડમાં, રણજાંઝ બજા કપડપણમાં,

એવા સાદિત્યકાર અને સાધુજનો દયાદામ પડેલાં એ જ્ઞાનને પાવન કરી, ગયા હતા. બોહાણે દ્વારકાથી રણછોડજીને લાપી વૈષ્ણવ ધર્મનાં દારૂ ઉઘાડ્યાં છે અને ડોકોર શુભરાતનું દારૂકા થયું છે. વડતાલમાં ગ્વામીનારાયણે ધર્મકેન્દ્ર કરી ધાર્મિક સમાનતા બધા-પણા યત્ન કર્યો છે. ખંભાત જૈનધર્મના તીથે જેનું માણીતું છે, ટુંકમાં મઠી અને વાતક વચ્ચે શુભરાતનું હૃદય છે. બોરસદ અને નડીઆદ વચ્ચે મંદેસર જેવા ગામડામાં કુંભવિહારીની પૂજા કરતા પ્રીતમદાસનો વસવાટ સુદની નોખતો પાસે છતાં ય આથે જેવો દત્તો. ધર્મ અને નીતિ પ્રચારિતો તે ચરોતરના ઉત્તરસંગ, કાચી, નડીઆદ અને ડોકોર જેવાં ગામોમાં ફરતો.

પ્રીતમદાસની કવિતામાં નવો વિષય કે નવી ભાવના જૂન છે. વિષય પણ નવા નથી. મંદિરના મંદતતરીકે, એકાદ પંથના શિષ્ય તરીકે અને યાગપણથી ધાર્મિક વાતાવરણમાં ઉછરેલાથી તેની વાણીના વિષય મર્યાદિત થયા છે. તેની વાણી કથા જેવી છે, કથા એ કવિતા નથી. પરંતુ યાદરાખવા માટે ગદ્યને અણએકું પઘનું રચણ છે. એની બાપામાં જૂના કવિઓના ગદ્યો તરી આવે છે; પરંતુ તેની ઉપમાઓમાં ચીતરાઓનાં દરશો મનોદર છે. કદવનાને રથાને દરશેજના લોક-જીવનમાંથી પસંદ કરેલી ઉપમાઓ અને રૂપકો એની વાણીનું રહસ્ય છે. કંઈક વેદાન્તિ છે તો કંઈક વૈષ્ણવી છે. “જીવની જળ ભરવાને જાયે, ભરી નીર ને પાણી રેડાયાયે; શિર જેટું ને હાથ લે તાણી, મુખે હરો છે વારી વારી; જેટું ચિત્તથી નથી રે ચિત્તરજું, એટું હરિચરણે ચિત્ત ધરજું.”

એક ચોર તે ચોરી ફરે છે, ધર પંડળ ફેરા ફરે છે; યજ્ઞ રાત અંધારી ચોર, ધારી ધારણ પેડા ચોર; એને શિર સાટે પરધન હરજું, એટું હરિચરણે ચિત્ત ધરજું.

શંકરાં જળે તરસ ન છોયે, છાસાં છરયે ફણ ક્યાંથી રે?

પ્રજુને પરહરી જે કાઠ અન્ય વાણી ગાયે, આંધળો વણે ને પાંચે વાહજું ગાયે.

રેહેતની ચેરથો જેવી ઘટમાળ રે

એક ભરાયે એક કાલી માય રે

તન કેરિયા સદ્ગુણ શબ્દે અંતરે કરવા લાગ્યો; થયમદર લાગી, ગુરુ દયાળે દિલનો યોગો બાળ્યો.

શ્રુમ કંમે કાષ્ટકેરિયા કોથો, તે તો સુધર સુતારે ધરી કીથો; બુધ માણીએ માગી કીથો. પચરંગી પાંખાટયું આરા, શાંખણિયું તોરનિયા આરા; ચિત્ત વરણ ચમરણે રંગ ન્યારા.

જેતરે જેની ખરપડી, સાગર જેતો વહાણ; કહે પ્રીતમ બંદે નહિ, બોલતો નિશાન.

ન જ્ઞેએકા માનસરોવરની કદવનાઓ છોડી જે મુંદર ઉપમાઓ ચોપાંસના જીવનમાંથી તેણે ઉપજાવી છે તેમાં પ્રીતમની નામના છે. ‘કરે વિવાદનું કાંપડું,’ ‘મેરુ એ તો મન એ,’ ‘ગઈ પણ તો આવે નહિ,’ એવા અનેક આજે પણ પ્રચલિત શબ્દો એની વાણીમાં છે.

રાજદ્વારે જ્યારે કવિઓ પોપાતા ત્યારે પ્રચલિત અને પ્રચંધ લંખતા. રાજદ્વારે બંધ થયા પછી મધ્ય-કાલીન કવિતા ધર્મકારે ઉછરી છે. છતાં ય ધાર્મિક વિષય કવિતા માટે યોગ્ય નથી એમ તો નહિ જા. આપણી કવિતાનું મૂળ વેદમાં છે. ગીતામાં ધર્મ ને ગીત સાથે કવિત્વ છે. પણ વાસ્તીકનું રામાયણ એ પણ કવિતા છે. મંદરૂત સાદિત્યમાં વિષય પરત્વે અંધન નથી, જ્યારે અખો, બોજો અને પ્રીતમના વિષયએક જ છે. તેઓની વાણી ફરીફરીને ગોખવા માટે લખાએલી છે. એ વાણી મંછળાં. કરતાત, તંબુરા કે મુંદંગ સાથે મંછળીમાં એસો ગાવા યોગ્ય હતી. એમાં કાવ્યો માટે બાપા, ઉપમા અને રાગ તૈયાર હતાં. પ્રીતમ કવિ કરતાં વધારે મહાન ધર્મ અને નીતિપ્રચારક છે. એનાં જ્ઞેશ અનંત અને દષ્ટિએ જ્ઞેયાનાં છે. આજે આપણે વેદની એક કાવ્યા ગળણા સિવાય, ગીતાનો એક શ્લોક શીખ્યા વિના, રામાયણ કે મહાભારતના ભણતર વિના દિંદુ અને સનાતની સ્પષ્ટ શકીએ છીએ. જૂના વખતમાં એમ ન હતું. દિંદુ ભણતર વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણ અને હંદમાં આવી જતું. મુસલમાનનું ભણતર કુરાનમાં આવી રહેતું. દિંદુ પૂર્વમાં કાશી જઈ પોપાવન સ્પષ્ટ પંડિત થતો તો મુસલમાન પશ્ચિમમાં મક્કે જઈ દાઢ થતો.

એ કવિઓને માથે જીંદને પણ ભાર હતો. મંદરૂતનું જાન ક્રુમ થાય તે પડેલાં તેને પ્રાકૃતમાં ઉતારવાનું હતું. બાજણથી દયાદામ સુધીના ધાણાખસ સાદિત્ય-કારોએ એકનિશાથી આ કર્તવ્ય કર્યું છે. મંદરૂતમાં રચાએલું ધર્મસાદિત્ય અને તે કરતાં યે વિચારસરિષ્ટ લોક-બાપામાં અવરતી હતી. આજની શુભરાતી બાપાનો

પાયો મજબૂત થતો હતો તે સાથે સાદિય અને મનો-
ભૂમિકા ભૂતકાળને અનુરૂપ થતાં હતાં. પાટણ પડ્યા
પછી મુગ્ધતાતની શક્તિનો વ્યય સંસ્કૃતને પ્રાકૃત કરવામાં,
અને સંસ્કૃતમાં મંચિત થએલું જ્ઞાન પ્રાકૃતમાં લાવવામાં
થયો છે. એમને શીખેલું ફરી શીખવું પડ્યું છે. લગભગ
સરી પીત્યા છતાં એ કાર્ય પૂરું થયું
નથી. એથી કરીને મૂની
પ્રણાલિકા સાથે,
મૂળા સં-
કેદાર,

ત્યાગવીર

નિર્વાણના અદિશિરે અકેલ
હાથી વિહોડંત અનંત વિસ્તર્યું;
બંધીર એને જાને, હજોલ
નેણે હડું ચેતન બબ્બ નિર્જંકું.

એ ધન્ય ટાણે
ફે ધન્ય એણે ઉરના અનાહત
નારે કીધું અંબર યુગતાભર્યું;
અઢાણનો પંથ નિહાળવા જરા
નાચે જુએ, ત્યાં જનઅધિ ઉમટયો
ચરે, ખરે કાળની ઘોર કંઠરા
મહી; કરુણા રવ હાર્દને ડસ્યો.

અશાન્ત એણે
નિર્વાણની યે મમતા તણો કીરો
એ કંબળી પીઠ મહી તદા લહો.
કરે ધરી હંડ, મમત્વ બંધને
ત્યાગી, ધૂની શી ખીણપ્રાન્ત હાતયો
ખરેલની ટેકણહાકરી થવા.

રાજેન્દ્ર શાહ

અવતર ન પીરે નિર્વાણ મેળવું. પણ એ સિદ્ધિના તિબર પાયો, જેને થઈ
આવેલા પદ પર નર કરતાં હું એણે ઉપર અડધ અપે, આઈને
માનસામર. એ રસે પોતાનું નિર્વાણ કંબળા લાવું
અને આખડની ટેકણહાકરી થવા એ
સિદ્ધિને સિખરેથી નેમ લેતપી.

અને
સંસ્કૃત
સાદિયની સાથે
આપણા સંગેષ મારીકરી
માફક જળપાછ રહ્યો છે. અંગ્રેજો

પોતાની બાપમાં શબ્દ ન જડતાં બ્રીટનમાં શાયે છે તેમ
આપણે સંસ્કૃત તરફ દળાએ છીએ. એ દરિએ પ્રીતમનું
તરવજાન નહું નથી, તેનું સ્વરૂપ કે સાદ પણ જુદા નથી.
પરંતુ તેનો પ્રચાર કરવાની વાણી, સાધારણ દુરશે અને
અનુભવોના ઉપયોગ તેનાં પોતાનાં જ છે. એક ને એક
વાત તે ફરીફરીને કહેતાં ચાકતો નથી. પોપટને શીખ-

વનો હોય એમ આજના અબણુ પંડોને શીખવવા તે પલ
કરેનાં હતાં. પ્રીતમની કવિતામાં રચણે રચણે સંસ્કૃતનું
બાંધાંતર છે. ગીતાનું પડેલું બાંધાંતર સંવત ૧૬૭૭માં
નરહરિએ કરેલું, એણે જ બાંધાંતર પ્રીતમે કર્યું છે. કળીર,
મીનાં, નરસિંહ, વજ્રબ, અખો, બોપદેવ અને બાલજીને તે
ભકતરૂપે મળેલું—તેમની વાણીથી કાંઈક અંશે મારિત છે.

એ કાળે ધર્મનાં નીર સંબી ગયાં હતાં. વિચારનાં
વડેણુ અટકી ગયાં હતાં. નીતિના મયોદા સાંકડી અનતી
હતી. જગતમાં એ કાળે ઉદ્ધાસ નડીતો; જીવનમાં સુખ,
આનંદ કે હલારો નડીતો. જીવનું તે મરવા મારે હતું, મોત,
મોત અને મોતનાં પડપથ વગાડતાં. ઈશ્વરનું અદિતવ
અણુએ અણુમાં દેખાતું. સુદમાં સંહાર કરતાં ઈશ્વરનું
નામ લેવાતું. કવિતાની પડેલી હીરીમાં ઈશ્વરનું ધ્યાન
ધરાતું. કવિતા ને કથા સાંભળ્યે મોક્ષ મળતો, પાપ નાશ
પામતાં. ચાર ચોરી કરતાં પડેનાં, ફગ દગાર્થ કરતાં
પડેનાં દૈવી શક્તિનાં નામ લેતા.

આજે આપણા આચાર વિચાર કયાં છે, પરશોક
કરતાં આ શોકને વધારે માનીએ છીએ. વૈભવ ને
વિલાસ, આનંદ ને ઉદ્ધાસ જીવનમાં આપણે
શોધીએ છીએ. ધંમની નવનવી મૂર્તિઓ રમીએ
છીએ ને પૂજીએ છીએ. સાદિયની કૃષ્ટિએ પ્રીતમ
જેવા ભકતની વાણી આજે વાંચતાં કેટલાં ઉપજે,
નીરસ લાગે. એના એક પદ કરતાં એક કૃંકી
વાર્તામાં ધરી જીવન ધન્ય માનીએ. એ ગત દિવસોમાં
સાદિય ક્ષણિક આનંદ મારે નદિ પણ મનન, ચિંતન
ને આચરણ મારે થડાતું અને સંભળાવાનું. મૈતની
વાણીથી શ્રોતા કે માયક મોક્ષ મેળવતા.

પ્રીતમના ઉપદેશમાં દેખને દુર્લભ એવો અનુભવ દેહ
જૂઠા જગતના વિલાસ મારે નથી. સંસારનો ફેદ
ફોગટ છે, રોદ સ્વાર્થનો છે. જીવન અંતે સગાંસંઘાર
કોઈનાં નથી. જગતમાં ગોવિંદનું ગમતું થાય છે. સાણ-
મની ઈચ્છા પ્રમાણે કંઈ જ સતું નથી. ભવ તરવાનો
ઉપાય દરિસ પીવાનો છે. દરિને ભજતાં હુંપદ મારી
નાખવાનું છે. દેવ દેહમાં છે, તેથી ઘટમાં જ્ઞાનપીઠ અજ-
વાળવો જોઈએ. દેહદમન કે દર્યોગથી, ધોનિનેતી કર્યે
ઈશ્વર મળતો નથી. ભેખ ધર્યે સિદ્ધિ થતી નથી. કાવા
કુસમયત્ત વણસી જશે મારે આત્મા અમર થાય એવો
ઉપાય કરવો જોઈએ. ધોરણમાં વાણ, પુણ્યમાં સુધાસ,
સૂર્યમાં તેજ તેમ જીવમાં ઈશ્વર છે. જગત મુગ્ધજળ છે.

ગિરિનગર
અવમોડાનું
વિહંગદ્રશ્ય

અલમોડા અને ત્યાંનું કલા-સંસ્કાર-કેન્દ્ર

લેખક

ડૉ. હરિભદ્રાદેવ મ. દેસાઈ

અલમોડા ઉત્તર-દક્ષિણ ધોળી પટેલી પદાર્થનાં ધાર ઉપર વસેલું સુંદર ગિરિનગર છે. એની હવા સુકી અને ખુશનુમા છે. ચારે બાજુ ટરમેન્ટોસાઈટનાં સુગંધિત ચીલ શ્યામી થટાઓથી એ શોખી રહેલું છે.

પાંચસો વર્ષ પર ચંદ્રવંશી રાજાઓએ એ વસાવ્યું હતું, પરંતુ તે પહેલાં એક ત્રિપાઠી ગુજરાતી બ્રાહ્મણને એ તમામ ભૂમિ દાનમાં મળેલી હતી. અલમોડાએ પણ જાદોજાદીના અને પરાક્રમનાં દિવસો જોએલા છે.

દિમાસયનો આગા કુમાર વિભાગ ગુપ્ત પવિત્ર ને નીર રંગરંગીથી ભરેલો છે. લાખો વર્ષ પર જંગમ પ્રવણ થયો અને આગા દિમાસય પર્યટ પ્રવંચને અન્તે ઉત્પન્ન થયો તે સમયનું પુરાણમાં જે વર્ણન છે તેને અનુસરીને કૃષ્ણવંશી-પ્રતાપે આ પ્રદેશનું નામ કૃષ્ણવંશ પડ્યું છે અને કુમાર તે કૃષ્ણવંશનું અંતર્ગત છે.

પછી દેવ, દાનવ, યક્ષ, કિંતર વગેરે ગનિઓ અહીં વસતી હતી. માનસરોવર અને કૈલાસ આ જ વિભાગમાં છે. કત્યૂરી નામનાં ચૂરવંશી રાજાઓએ અહીં

સગબમ જે દગર વર્ષ સુધી પ્રગટતાક રાજ્યો અજાણાં છે. જુદાં ધર્મ પણ અહીં ચાલતાં હતાં અને શંકરાચાર્યે ગદી તથા કેદારનાં ધામોને સનાતન દિદુધર્મની પુનઃ સ્થાપનાના સમયે પોતાનાં કરેલાં તે અહીંના રાજાઓને દિદુધર્મની દીક્ષા આપ્યા પછી ગમ્યું હતું. છેવટે ચંદ્ર-ચંદ્રનાઝમડામાં ૧૮મી સદીમાં પચ્ચમેક વર્ષ આ પ્રદેશ ગુરખાઓએ કબજે કર્યો હતો અને ૧૮૧૪માં ગુરખાઓ પાસેથી અહીંના એક હર્ષદેવ જોષીની મદદથી અંગ્રેજોએ આ પ્રદેશ છતી લીધો. વેદો અને ઉપનિષદ રચાયા પહેલાં આર્યોની એક શાખા આ રચમ જનરી હતી, જેના વંશજો અસ ગતિતા રૂપનો કહેવાય છે. તેઓ પણ એક સમયે તો આ પ્રદેશના રાજવંશીઓ હતા, પરંતુ હાલમાં તો ગિયાદા મજૂરી કરે છે અને આચાર, નિચાર, ધર્મ, ક્રિયાકાંડ કે રમૂતિ-શ્રુતિના સંસ્કારોથી અલિપ્ત રહ્યા છે.

અત્રે સૂર્ય, કાર્તિકેશ્વરી, શિવ, વિષ્ણુ અને દેવદેવીઓનાં પુજ્ય મંદિરો અને વિધામિત્ર, વસિષ્ઠ.

ગર, ફેશિક વગેરે સ્પિકુળોનાં સ્મરણરથાને છે. ડાશી, રામગંગા, ગંડી, સરયુ, અલકનંદા, ટાગા વગેરે ગંગાને ધળાનારી અનેક નદીઓ છે અને ભીમતાલ, સાનતાલ, નવકુચિયાતાલ વગેરે સરેવરોનો ના આ પ્રદેશ છે. અલમોડાને કેન્દ્રમાં રાખીને ઓગસ્ટ-સપ્ટેમ્બર મહિનાઓમાં અહીંનાં મુખ્ય મુખ્ય રથોએ ફરવું જોઈએ.

નાંદેવી, પિંડારી અને દિમગંગા જેવા પ્રદેશો તો આખી પૃથ્વીમાં મળવા સુકંચ છે અને કેવાસ તથા માનસરોવરનું તો હું અહીં વર્ણન જ કરતો નથી.

સ્ત્રીમાં ભુવાતી ન્યાં મુંદર આરોગ્યભુવન છે અને રાણીખત ન્યાં હાવણી છે એ બે ગિરિનગરી જેવાં. રાણીખત જાડુ સુન્દર છે. એના ઉપલાણના ભાગો ના જાણે નન્દનવન જેવા કાગે છે. ત્યાં વૃક્ષો, ફૂલો અને દેવદાર તથા ચીલવૃક્ષોની ઘટાઓનો પાર નથી.

રાણીખેનથી જાડુનાં શિખરોની આખી દાર અને જાડુ સારીરીતે જોઈ. જોકે નૈનિતાલથી પણ અને ખેતર પણ વખત આ દાર જોઈ શક્યા હતા. જાડી, કેદાર, નંદાદેવી, ત્રિશક્ત છત્યાદિ જ્યાં શિખરો અને આ વખતે જાડાગર ઓળખી શક્યા. 'જોકે આ રથો અહીંથી મોઝેક માર્કિસ દૂર છે, પરંતુ એક વખત ત્યાં જવાની આશા તો મેંત્યા કરીએ છીએ. અલમોડાથી પિંડારી ઝેશિયર, બૈજનાથ, ગરુડ, માયાવતી, શિવસર વગેરે રથો ગિરે પણ ખૂબ સાંભળ્યું છે.

શ્રી ઉદયશંકરે પોતાનું કલાસંસ્કારકેન્દ્ર અલમોડામાં રચાયું છે અને દિનપ્રતિદિન એનો વિકાસ થવાનાં ચિહ્નો અત્યાદ્યથી જ દૃષ્ટિગોચર થઈ રહ્યાં છે. અમને જ્યાંને ઉદયશંકરના આતિથ્યનો અનુપમ લાભ મળ્યો હતો. એમનો ગ્રીષ્મવર્ગ શરૂ થઈ ગયો છે અને લંકા, મુંગલ, મદાસ, કરાંચી તથા પેશાવર સુધીનાં વિદ્યાર્થીઓ એમની સંસ્થામાં અભ્યાસ કરવા પણ આવી ગયાં છે. અભ્યાસનો કાર્યક્રમ જાડુ સખન છે અને સવારના આઠથી રાતના આઠ સુધી નૃત્ય, સંગીત, ચિત્ર વગેરેના વર્ગો ચાલ્યા કરે છે.

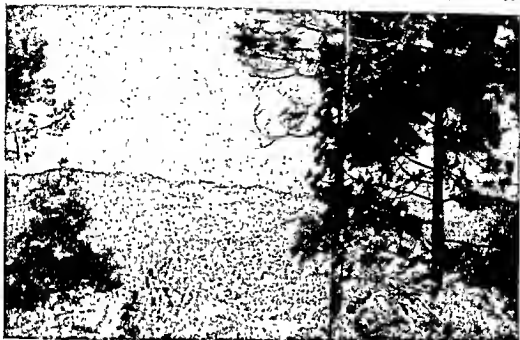
નૃત્યનો અભ્યાસક્રમ કલાયત, ચાલવાની રીતો, તાલ-મય ગતિ, અભિનય વગેરેથી શરૂ થાય છે ને બન્દત નાટ્યશાસ્ત્ર (તાંત્રેર), કથકલી (કેરલ), કથક (ઉત્તર હિંદ અને મણિપુર, પદ્ધતિઓ અનુસાર વિદ્યાર્થીઓને શાસ્ત્રીય તાલીમ આપાય છે. એ ઉપરાંત ઉદયશંકર પોતે આ

જ્યાંમાંથી નવાંનવાં નૃત્યો રચે છે અને તે ઉચ્ચ શ્રેણીમાં શીખવવામાં આવે છે. સીમકી પોતે, ઝોરા, ઉઝરા વગેરે જ્યાં ચ્યાં સખત તાલીમ થે છે અને એકેએક સૂચન કે મુદ્રા ન્યાં સુધી જરોગર મોહવાય નહિ ત્યાં સુધી પુનરાવર્તન કરાવ્યા જ કરાય છે.

દાઘમાં ઉદયશંકર, યાંત્રિક યુગથી અને કારખાનાંનાં છવનથી જે પ્રગળવન ત્રાસદાયક થઈ રહ્યું છે તે દર્શાવવા એક નૃત્યની યોજના કરે છે. એની તાલીમ ઉચ્ચ શ્રેણિના વર્ગને આપાતી હતી. બુંગળાં અને યંત્રોના ધોર અવાજો, ધનવાનો વૃહ્ દતાં સુધી લોભ છોડતા નથી અને મૂડીવાદ-સામ્રાજ્યવાદથી છવન કેવાં રેદમાઈ રહ્યાં છે તેનાં ઉદયપેદક દરયો એ નૃત્યમાં અદ્ભુત રીતે યોગ્ય રહ્યાં છે તે અને જોઈ. થીજ તરફ ચાર મોટાં દોત્ર બંધકર સુરો કાઢી રહ્યાં હતાં. આ જાંધું તૈયાર થતાં દજી જ્યેક મદિના સુરો; પણ એની તપશ્ચ્યા અત્યાદ્યથી શરૂ થઈ છે. શુર નામસુદી ૫૦ વર્ષથી કચ્છકી નૃત્ય કરે છે. એમણે બીમ અને દનુમાનના મેંગાપ વખતનું બીમનું નૃત્ય કરી બનાવ્યું. ચાર દિવસથી એમને મરડો થયો હતો અને અપવાસ પર હતા, તેમ છતાં પણ આ નૃત્ય પાછળ એમણે જે પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો તે જોઈને એમના તરફની અમારી ભક્તિ ખૂબ વધી ગઈ.

અલમોડાના કલાસંસ્કારકેન્દ્રના રચાયક અને આલક નૃત્યકાર શ્રી ઉદયશંકર

કમ્યુનિસ્ટીયન શાળામાં શિક્ષકો અને
ઉચ્ચશિક્ષકોના કલાસરોમાં આ
આવિષ્કારો સીમનોવા પાસે
નથી;

દેશનાં શિક્ષકો સીમનોવા જવાના માર્ગે

આ અર્થે લખવાનું કારણ એ છે કે દેશનાં
દેશનાં ઉપરોક્તો મહેનતથી અને મહેન
તેવારી કરીને કેટલાંયે સ્ત્રી-પુરુષો નૃત્યકલામાં
પારંગત થયાં હોય એમ માનીને જાહેરમાં પડે
છે તેની અપૂર્ણતા તરફ ખ્યાલ કરાવી શકાય.

ઉદયશંકરે કે સીમનોવી દરેક પોતાને અભ્યાસ
સીલ માને છે અને શુરુ નામજુદી જેવા જે
મણે સમસ્ત આધુનિક નૃત્યકલાની આદાપના-
માં જ વ્યતીત કર્યું છે તે પણ 'દરેક અનેક જ-
નોને અંતે પરિપૂર્ણતા પમાશે' એમ માને છે.

આ કેન્દ્ર ઉઘાડીને ઉદયશંકરે ખરેખર દેશની
આગળ મહાન આદર્શ મૂક્યો છે. નૃત્યકલા
એના અપૂર્વ આધ્યાત્મિક ગળથી પ્રગટવનને
રસિક, સૌન્દર્યપ્રેમી, ઉન્નત અને સંસ્કારી જ-
નાવી શકશે. જનસમાજ એ દ્વારા પોતાની
સાહચર્યનો વિકાસ કરી શકશે અને જે દૈવી
સંપત્તિ આર્યપ્રજા ખોદી છે તે નૃત્ય,

કલાસંસ્કારકેન્દ્રના અધ્યાપકોઃ
દાખી બાલુચી શ્રી ઉદયશંકર,
ગુરુ શ્રી સંકર નામ્બુદ્રી, અને
છેલ્લે ઉસ્માદછ અમ્માહીની ખાન,
નાયે : શ્રીમતી સિમ્મકી

પુસ્તકાલયમાં ચિત્રો અને કલાસા-
હિત્ય ઉપરાંત નૃત્ય, નાટક અને
શિલ્પરચનાપત્યના તેમજ કુદરતી
અભ્યાસીઓના થોડા પણ બહુ
ઉપયોગી નમૂનાઓ મૂક્યા હતા.

ભોજનાશયમાં પણ તોરણો,

સંગીત, ચિત્ર વગેરેથી પાછી મેળવી શકશે.

સંયુક્તાપ્રાન્તની રાષ્ટ્રીય સરકાર આ વાત સમજ
ગઇ હતી. એણે પોતાના 'લોંબુ ઉછાળ' રાજ્ય દરમિયાન
ઉદયશંકરને લગભગ ત્રીસ એકરનો મોટો સ્ત્રીમતોલા નામનો
મુંદરપહાડ આ સંસ્થાનાં મકાનો બાંધવા માટે ખેટ કર્યો છે.
અને એ પહાડ પર બપોરથી સાંજ સુધીનો સમય બહુ
જ આનન્દમાં ગાળ્યો. અધ્યાપકો, વિદ્યાર્થીઓ, મહેમાનો
અને મિત્રોનું એક મોટું મંડળ જતમું હતું. મિત્ર ઝોરઝો,
બધાં ભાગ લઇ શકે એવી એક મજાની રમત કાઢી હતી.

સીમતોલામાં રંગભૂમિ ક્યાં, કોર્સ જ ક્યાં, ઓડિંગ
ક્યાં, પુસ્તકાલય, સંપ્રદરશાન, અતિથિગૃહ વગેરે ક્યાં
ક્યાં કરવાં ધાર્યો છે તેનાં ને સ્વપ્નાં શ્રી ઉદયશંકરે સ્વયં
હતાં તે એ બધાંને કહેતા હતા અને સમગ્ર દેશ જો આ સંસ્થાની
મહત્તા સમજે તો પોતે શું શું કરવા ધાર્યું છે તેની રૂપરેખા સ્પષ્ટ
કરતા હતા. પ્રદેશ બહુ જ ભવ્ય અને મોહક છે. એમના આદર્શો
પણ એવા જ ભવ્ય અને મોહક હતા. એટલામાં ચંદ્ર જિગ્યો અને
સ્વચ્છ ભૂમિ આકાશ, ઘેરા પર્વતો અને રહેણી રંગે રસાઇ ગયાં.

ખીજે દિવસે હાલની કામચલાઉ જગ્યાએ બંધાયેલું એમનું
ચીએટર (રંગભૂમિ), વાલિજોનું અને વસ્ત્ર-અલંકારોનું પ્રદર્શન, શુદ્ધ
શુદ્ધ વેશોને અનુરૂપ સાધનો, પુસ્તકાલય, ભોજનાશય, સભાશાળા,
અધ્યાપકો અને આચાર્યોનાં મકાનો અને ઓડિંગમાં રહેતાં સ્ત્રી
અને પુરુષ વિદ્યાર્થીઓની ઓરડીઓ એ બધું અમને ફરીફરીને
જાતાવવામાં આવ્યું.

કલામિત્રીઓના આ ધામનું બહુ વાતાવરણ સ્વચ્છ, સુંદર
આકર્ષક છતાં અભ્યાસમય હતું. એકેએક ઓરડી ફૂલો, પત્રો અને
ચિત્રો તથા વિવિધરંગી પડદા અને ચિત્રાનાંઓથી શોભતી હતી.

ફૂલો ને અનેક જાતનાં પાંદડાંથી છત. સ્તંભો ને ચારી-
ચારણાં શોભાવ્યાં હતાં, કારણકે ત્યાં અમને આપાણી
ને અધ્યાપક આપવાનાં હતાં. આ બધા શાણકારમાં
જગતમાં પત્રપુષ્પોનો પુષ્કળ ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો
હતો. એનું ખર્ચ કંઈ નહોતું. માત્ર સંદિગ્ધ-સંદર્ભ મરેતી
પ્રીતિ ને કલામય વાનાવરણ સ્વચ્છતાની ધગશને લઈને જ
આ બધું યજ્ઞ ગયું હતું.

ગુરુ નામ્બુદ્રીનું મકાન તો મંદિર જેવું જ હતું. લાં
શિવપાર્વતીની એક પ્રાચીન સુંદર મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કર-
વામાં આવી હતી. પાસે મોટી પિત્તળની દીવીમાં દીવો
બળી રહ્યો હતો અને ધૂપ, પત્ર, પુષ્પ અને સંગીતથી
અત્યંત ભક્તિપૂર્વક તેની નિયમિત પૂજાઓ થતી હતી.

અશ્રમભાવન કલાતરકરકે દર્શાવવામાં

ઉત્તાદશ તો સુસજ્જમાન છે અને ત્રિપુરા એટલે મણિપુર પાસેથી આવેલા છે. પરંતુ પોતે માગીને એક સરંદવતીની સુન્દર મર્તિ પોતાના ખંડમાં મૂકી છે! અસલ કલાત્રેમીઓમાં ધર્મ કે પૂજના ભેદભાવ નથી. પૂજના ભાવથી જ તેઓ ગીત, વાદ્ય કે નૃત્ય કરે છે; જ્ઞાનના સાગર છતાં અતિશય નમ્ર હોય છે. ઉત્તાદશની પીછાનથી ભક્તભક્ષા જ્ઞાનીઓનાં અભિમાન કિતરી ન્યય એવું છે.

પછી શિરાસીજ જે આ આશ્રમના મંગીતાચાર્ય છે તેમને અરે મળ્યા. એમનો અને ઉદયશંકરનો યોગ સંધા એ પણ દૈવી સંકેત જ દર્શો. નહિ તો જ્યારે વર્ષમુખી દેવ પંડિત વિષ્ણુશાસ્ત્રી દિગંજર પાસે રહી જેમણે વાઘમાં મંપર્ચાનિપુણતામેળવેલી એવા મહિનેરૂ. રખુનાપગારથી શવનભર ઉદયશંકર સાથે જોડાવા કબૂલ થાય? આખા કેન્દ્રના મંગીતવિભાગનું નિયોજન એમને દાય છે.

ઉદયશંકરના ગમે ભાઈઓ પણ દલે એમને આવી મળ્યા છે. કેન્દ્રમાં વાદવાર અગ્રગોડાનો શિક્ષિત સમાજ આવ્યા કરે છે અને આ ગિરિપ્રદેશના સૌન્દર્યથી આકર્ષાઈને સ્ત્રીજન, ડેનમાર્ક, ફ્રાન્સ, અમેરિકા, કલકત્તા વગેરે દરેકદરના ભાગેથી પ્રભુ સાથે યોગ મેળવવાની આશાથી પણ ટેકસાંક સુમધુ શવે બરાથાં છે.

નિસિસ પ્રિમરોઝ નામનાં એક જુવાન કેન્દ્ર જાઈ પીનિતોડાથી, અમે ત્રીમે કિતરતાં દતાં ત્યારે રસ્તામાં મળ્યાં. એમણે, મીરાંગાદએ જેમ સાંવરિવાને મળવા કમુંગય સાંડી પહેરેલી હતી તેમ, પીંગા અને લીલી ઓરણીઓ પહેર્યા હતાં. કપાળમાં ચાંદો કયો હતો અને એકાંત પહાડો અને ઉપવનોમાં શ્રીકૃષ્ણને મળવા માટે ચંદ્રિકાના આદ્યાદક પ્રકાશમાં ફરવા જતાં દતાં. દરેકને એ જુવાન ગાર્થ આવા નિર્ભય પ્રદેશમાં રાત્રે

એકલાં બરકયાં કરે છે. પારીસ નગરના મોલક સુખ દેખવનો ત્યાગ કયો છે અને આપણા ચૈતન્ય મંપ્રદાયના વૈષ્ણવ ધર્મનો અંગીકાર કરી દિમાસખમાં આવ્યા છે.

સ્ત્રીજનના હાકાનસોન નામના યુવક યોગ માટે અહીં આવ્યા છે. મેં પૂછ્યું, 'તમારા દેશની ખરાબી થઈ રહી છે એ તમને નથી લાગતું?' એ કરે, 'ના; મેં દલે 'આ મારો દેશ' એ અભિમાન ને મમતા છોડી ત્યાં છે.' એ અરવિંદ-આશ્રમ પોંડિચેરી, રામ મદર્પિનું અરણ્યાચરમ ગમે જઈને આવ્યા છે. એ સંતોનથી દિ-દુસ્તાનમાં પેડા. નાનપણથી આપણા આદર્શો અને આધ્યાત્મિક મદદતા તદ્દક એમને પુષ્કળ આકર્ષણ થતું હતું. બહુવામાં ચિત્ત ચોટતું નદિ અને માગાપની બીકથી થર છોડીને નાસી પણ જતા દતા. 'આખરે મને માઈ રથાન-મળી ગયું છે' એમણે મને કહ્યું. પોતે શુદ્ધ આરીનાં વસ્ત્રો પહેરે છે, રોજ છમેક આના ખચે છે અને લેખો લખીને કે માગીતાગીને તબારી શે છે.

મેં પૂછ્યું કે 'પણ તમે કોઈ શુરુ કર્યા છો?' એ કહે કે 'ખરા શુરુ તો અંતર્યામી છે. એમની સાથે તારા વેડી રહો છું. યોગની, આસન કે પ્રાણાયામની પદ્ધતિ તો મને કેમ આવડતી નથી, પણ પ્યાન કઈ છું અને તેથી મને કેલક આનંદ મળે છે. બીજું તો શું મળે છે તે કહી શકીશ નહિ. એ તો અનુભવનો વિષય છે.'

'રામ મદર્પિ પાસે તો આપણને પોતાની મેળે જ પ્રમાણિ થવાં મારે છે એમ મેં સાર્વભ્યું છે. તમને શું થયું હતું?' મેં પૂછ્યું. એ કહે 'હું નદિ કહી શકું. અરવિંદ આશ્રમથી પણ મને મળા તો પડી હતી. રામ મદર્પિને ત્યાંથી પણ હું જઈ ગઈ આવ્યા છું.' પણ મેં કહ્યું કે 'આ શું તમારી જ પોતાની કલ્પનાથી

અશ્રમમાં પ્રવેશરૂપે અમલી બેસી વિદ્યાર્થીઓ સ્ત્રીઓ સેન તમા તેમનાં દલ પૂર્વે વિશિષ્ટ નેન. (સેન - કલ્પન)

તો મળેલું નહિ હોય?' 'હોય, ન ચે હોય' એમ એમણે કહ્યું. એ પાંચ ઘંટનને ઓળખે છે અને ગોટે ભાગે એમનાં જ પુસ્તકોની એમના પગ અંતર સ્પર્શે છે. એક કુણ્ણપ્રેમ નામના યુરોપીઅન, ખીન્ને એક ગંગાળી સત્તારી અને પ્રોફેસર તથા દેશદેશના વિદ્વાનો પણ નગેશ્વર, બીદસર વગેરે રમણીય પ્રદેશમાં આશ્રમો ગાંધીને છુટક છુટક રહે છે એમ અમને કહેવામાં આવ્યું.

સ્વામી વિવેકાનંદનો માયાવતી આશ્રમ અહીંથી બે ત્રણ દિવસ જતાં આવતાં સાય એટલે દૂર છે. અક્ષમોડા રામકૃષ્ણ આશ્રમના શ્રી રામમદારાજ મને મળ્યા. એ પૂછ્યું, 'આ આશ્રમમાં આપ જ પહેલા આપ્યા કે આપની પહેલાં કોઈ હતું?' એ કહે, 'કાળને સીમા નથી. કોઈ એ ધર્મીઆળો પણ એક સરખો સમય આપતી નથી તો પહેલાં પછીનું તો હું શું કહું?'

પણ પછી વિશેષ વાતચીતથી મને ખગર પડી કે એમને કૃપરોગ થયો હતો તેથી ખુદ સ્વામી વિવેકાનંદ એમને અક્ષમોડા મોકલેલા. ત્યારના એ અહીં જ છે. ભગન, કીર્તન, અતિથિસત્કાર અને જ્ઞાનચર્ચામાં એમનો વખત જાય છે. માંદાંની સેવા, કંઈક કેળવણી વગેરે કામ પણ આશ્રમમાં સાય છે અને વિશેષ ઉપયોગી કાર્ય તો આ મદારાજ, અમેરિકન ગાઇ મિસિસ ગોશી સેન જેવાંનાં શંકા સમાધાન અને વાતચીત દ્વારા કરે છે. અક્ષમોડામાં આ મદારાજને માંટ ગધાને સારો અભિપ્રાય છે. જે કોઈ એમની પાસે જાય તેમને સન્માર્ગે અને સદ્ધર્મને માર્ગે ચડાવતા એ પ્રયત્ન કરે છે. પોતે હવે તો વૃદ્ધ થયા આવ્યા છે પણ ધાર્મિક અનુભવાનું ભંડોળ એમનું ગાંઠું સાફ છે.

રામમદારાજ મને મિ. ગોશી સેનની પ્રયોગશાળામાં મળ્યા હતા. તે ત્યાંથી રસ્તામાં વિવિધ વાનો ફરતા મિસિસ ગોશી સેન અને એમને સાથે ઉત્પંથકરના કન્ડમાં ગયા. મિ. ગોશી સેન જગદીશચંદ્ર બોઝના શિષ્ય છે. પોતાની રત્નતંત્ર પ્રયોગશાળા અક્ષમોડામાં જમાવી એકા છે અને સંસ્કારને પણ એમના પ્રયોગની ઉપયોગિતા સમજવાથી કંઈક વાર્ષિક ગ્રાન્ટ પણ આપવી પડી છે.

એમણે અમને પોતાના 'Ultra Microscopes' એટલે અતિસૂક્ષ્મ વસ્તુઓ દર્શાવી શકે એવાં સૂક્ષ્મ દર્શક યંત્રો અને રિક્ષપ્રોગ્રાફ એટલે પ્રકાશચંત્ર બતાવ્યાં.

સજીવ કોશરેટ protoplasm અત્યાર મુશ્કીમાં કોઈવાર મેં નાચતું જોયું નહોતું. એમના સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રમાં એમણે એક વાળની કંચ મુશ્કીને એના કોશની અંદરનો ભાગ બતાવતા ગોઠવણ કરી રાખી હતી. એ કહે, 'ઉદયશંકર તમને સ્ત્રી પુરુષોના નાચ દેખાડશે, હું હવનમાં એકમ (એક દીપા જેટલી જગામાં એક દળર કોશો હોય છે તેના શરીર)ની અંદર જે નાચુ યંત્ર રહ્યો છે તે બતાવીશ.' એમ કહીને અમને ગધાનું એ સૂક્ષ્મ હવના દેહની અંદર જે તાલમય ગતિ ચાલી રહી હતી ને બતાવી. છાણના પોદળામાં ખદગદતા કાઠ જેવું લાગતું હતું! પ્રેરિષ્ણાશ્રમના વર્ણનમાં 'જળી જેવું અને પાણી' એટલું જ આ ગધાને મારે શરીર-વિજ્ઞાનમાં દર્શાવેલું છે. તેને બદલે મિ. સેને તો એ અણુથી પણ નાના હવદેહની અંદર કેવી તાલમય ગતિ ચાલી રહી છે ને અમને પ્રત્યક્ષ બતાવ્યું.

ખીન્ને પ્રયોગ એક નાના સરખા માંગરને સાય મારવાનો હતો. માંગરને બીના પ્રમાણમાં વીંટી રાખ્યું

શ્રી સિમકી તથા મિસ ગોશી અને ઉત્તર સાથે સર ચિત્રભાઈનાં કુટુંબીજનો

હતું. એને મોય મારીએ, એટલે એના જીવન દેહમાં જે ધક્કો લાગે તેની સામા પડદા પર એક અજબગણા જેવી છાયા એક હેઠેથી જીને છેડે. પસાર ફર્ક જતી હતી. પણ એ તો એક ધક્કો થયો. ધાનો પ્રત્યાઘાત (Response: Nervous Response). માનવને પણ જાનતંતુમાં ચક્રો છે અને એવા એક ચક્રમાં અથવા એક જાનતંતુમાં ધા સામે થવા માટે જે સામો જવાબ અપાતો હોય એ રૂપે જે લીક્ચરના કે પ્રત્યાઘાત માનવે કર્યો અથવા જાનતંતુમાં થયો તેની મોંઘ, પડદા પર પ્રકાશ રૂપે પડી. વૃક્ષનું એક પાંદડું તોડીએ તો વૃક્ષના જાનતંતુમાં લગભગ આવી સૂક્ષ્મ વેદનાની ધ્રુવરે બે કલાક રહે છે.

પોતાના જમીયાના કોમ્પાઉન્ડમાં એમણે એક મોટા ખાડો કરી રાખ્યો હતો. તેમાં પાકને જમાડી નાખની ઊધર્મની જીવનશીલાનો એ અભ્યાસ કરતા હતા. 'વર્નાક્સિએશન', એટલે પનરપતિ જગતમાં વર્સિતમ્બુ વડેક્ષી કેમ લાવવી, એ વિષે એમણે શોધખોળો કરેલી છે. રાહના દાણાને અને વડાણાને થોડા દિવસ જરૂની પેટીઓમાં રાખીને કે 'રેફ્રીજરેટર'માં મૂકીને ખંડી અમુક દિવસ એ સૂકવે છે. પછી એને વાવે છે તો એના છોડ જલદી મોટા થાય છે, ફૂલ ને જીજી વડેક્ષાં ને પુષ્કળ આવે છે અને મોસમ પડેલાં જલદી એ તૈયાર થઈ જાય છે. આ રીતે હંડી ઝતુમાં જ થતાં ધાન્ય અને ફળ એ ગરમ મુલકમાં ઉગાડી શકે. પરંતુ આ શોધાનો લાભ રાષ્ટ્રીય સરકાર ન હોય ત્યાં સુધી આપણને મળે એ સંભવિત નથી. મોથિયેટ ડ્રિયામાં, આવી ફળદ્રુપતાના પ્રયોગોનો લાભ ત્યાંના ખેતીવાડી ખાતાએ ખૂબ લીધો અને તેથી દગમગાંધે ધાન્ય થોડા સમયમાં તૈયાર થઈ શક્યાં છે. નવી નવી જાતનાં ફૂલો અને ફળો પણ ધારી, જગ્યાએએ ઉગાડી શકાય છે.

ખિચારી સમૃદ્ધિ

લગાડે આંધ્રેખી ઉજડ ઉરની એકલ દશા

ધટે દેવું તો તો વગર-જડ કાર્ડિન; પણ કોં

ખિચારાં દેવાને કરુણ રસસમૃદ્ધિ અરપીર!

તારાએન પંડિત

એવા શુભ દિવસોની ડિન્કુરતાનો મારે પણ મિ. મેન રાદ બેઈ રહ્યા છે.

પોતાની પ્રયોગશાળાનું નામ એમણે વિવેકાનંદ પ્રયોગશાળા રાખ્યું છે. ધરમાં એક ખંડ મંદિર મારે જુદો કાઢ્યો છે. એ મંદિરમાં વરવડુ રોજ પૂજા તથા ધ્યાનમાં અમુક સમય માટે છે. આ યજ્ઞ જોવા પછી મને લાગ્યું કે વિજ્ઞાન અને તત્ત્વજ્ઞાન વિષે મિ. બોશી સેન સાથે ચર્ચા ચાલી શકશે. અને પછી મેં એ ચર્ચા કરી. એનો સાર એ નીકળ્યો કે એમણે ધર્મ અને વિજ્ઞાન એનાં મંદિર જ જુદાંજુદાં રાખ્યાં છે. એ કહે, 'ત્યજે ભગવાન ગોત્રે મારે ત્યાં દાસી ચાલીને આવે તો પ્રયોગશાળામાં તો હું એમને પેસવા જ ન દઉં; કારણ કે એ આવે તો આપણી જિજ્ઞાસાટતિ, ફવાથય. પુરુષાર્થ એ યજ્ઞ યંધ ઈર્ષ જાય અને અત્યારે સ્ત્રવનાં રહરથો અતિશય મહેનત કરીને આપણે ઉકેલીએ છીએ ને પછી ઉકેલીએ નહિ. પરંતુ લાગણી અને ભાવનો પ્રદેશ ધર્મનો છે. ત્યાં વિજ્ઞાન કે જુદિનું કામ નથી.

મિ. અને મિસિસ એને પોતાના સુન્દર જમીયામાં અમને આપણી માટે ખોલાવ્યાં હતાં. ત્યાંની સ્વચ્છતા સુખ્યવરદા ને સૌન્દર્ય જોઈને અમે ખુશ થઈ ગયાં. સામેના જરૂના પડાડો અને એમના જમીયાનાં રંગ-રંગીન ફૂલો અમે જતાં સુધી જોવા જ કર્યાં.

અમારા યંગલાનું નામ 'પાર્કન્સ' એટલે 'દિવદાર' હતું. એ અસમોડા શહેરને જીને છેડે, ઉંચે, એકાન્તમાં દિવદારોની કુત્તેમાં હતો. ત્યાં પણ રંગરંગીન ફૂલો જડુ હતાં. પહાડી ચમેત્રીની વેક્ષા અને લામ તથા ધોળાં શુભાળોની વેક્ષા છેક ઊપરા સુધી ચડી ગઈ હતી. ચારે જાણુ વિશાળ જૂરા પડાડોની દારો ને દારો દહિમયોદાને એક જાતનો આરામ આપતી હતી. શાન્તિ ખૂબ હતી અને મોરની ડોક જેવા નીમ આશ્રમમાં તારાએ જોવાની જડુ મળ પડતી હતી. ચાંદની રાતમાં સુષિસૌન્દર્યનું અજૈત પીતાંપીતાં મેં ત્યાં ભગવાનની રજુતિ જ્યારે જ્યારે લાગ મળ્યો ત્યારે કર્યો જ કરી છે.

દગરો વર્ષથી ઝયિમુનિઓએ આરંધનોથી સ્વર્ગમાં જવાના પ્રયત્નો કર્યા હોય તો એમાં જિમકુન નવાઈ નથી. સ્વર્ગ એ કોઈ રથાન ન ગણતાં મંવની રિસિત ગણીએ તો લાજુવાર પણ અહીં જીવનમુકિતનું અથવા સ્વર્ગનું સુખ મળે એમ માનવામાં હરકત નથી.

આ મહિનો (ઓગસ્ટ) ઇતિહાસમાં

તા. ૨ ગયા મહાયુદ્ધમાં જર્મનીના સેનાધિપતિ અને પછીના જર્મન પ્રત્યક્ષતાકના પ્રમુખ પાડવ ફ્રાંક હિટલરનું અવસાન-ઈ. ૧૯૭૪

તા. ૪ ઇ. ૧૯૨૦નો મોબેલ પુરસ્કાર મેળવનાર નોર્વેજિયન નવલકથાકાર નુટ હામસુનનો જન્મ-ઈ. ૧૮૫૬

● ગયા મહાયુદ્ધમાં આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાનો બેઝ કરીને જર્મનીએ બેલ્જિયમમાં લશ્કર ફતારતાં શિખરે તેના સાથે યુદ્ધ બંદોર કર્યું-ઈ. ૧૯૧૪

તા. ૧૨ અકબરના પુત્ર સલીએ દરબારે અકબરીના એક રત્ન અને તેના પિતાના પરમ મિત્ર અબુલ ફઝલનું આનંદના રાત્રને હાથે ખૂન કરાવ્યું-ઈ. ૧૬૦૨

તા. ૧૬ જહાંગીરના દરબારમાં એલચીતરીકે આનેલો કેપ્ટન હોફ્મન્સ મૃત બંદરે જીત્યો-૧૬૦૮ ● મુંબરાની અખાતમાં પોર્ટુગીઝોના હિંદ સંસ્થાન પર હુલો કરી અરબોએ તે જીતી લીધું-ઈ. ૧૬૪૮

તા. ૨૦ ગયા મહાયુદ્ધમાં જર્મનીએ બેલ્જિયમનું પાટનગર બ્રુસેલ્સ કબજે કર્યું-ઈ. ૧૯૧૪

તા. ૨૨ ફેરિસચંદ્ર સેને કલકત્તામાં બ્રાહ્મો મંદિર હથાટ્યું-ઈ. ૧૮૬૪

તા. ૩૦ અંગ્રેજ કાવતરાખોર મોરિડોને રાંધાળાના કાન બંધેરતાં તેણે સુમેર-સિંગ નામના સિપાઈના હાથે પેશવા નાશાયણરૂપનું ખૂન કરાવ્યું-ઈ. ૧૭૭૩. પેશવાને બચાવવા જતાં તેના વિશ્વાસુ નોકર ચાંદાજી ટીલેકર પણ માર્યો ગયા. પરિણામે તે અંધાધુધી થઈ તેનો લાભ લેવા તા. ૧૭મી સપ્ટેમ્બરે મુંબાઈની કાઉન્સિલે મોરિડોનેને લખ્યું કે આ વખતે સાદી અને વસાઈ આપણને મળે એ માટે જોઈતી જોઈતી થોડી ગણાય તે બધી બાળતો ખૂન પરિશ્રમ પૂર્વક કરવી, અને ગમે તેમ થાય તો પણ પેશવાની રાજધાની છોડી બીજે ક્યાંયે જરૂર નહિ.

આ માસની વિખતિ લાલચંદ્ર ડમિયાસંકર ત્રવાડી

ઈ. ૧૮૪૫ના ઑગસ્ટની ૨૩મી તારીખે અમદાવાદ નજીક તારડીપુર મુકામે પ્રોસાળમાં જન્મ. અમદાવાદમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ પૂરું કર્યા પછી આગળ અભ્યાસ કરવા વિશે પિતા સાથે મતભેદ થતાં જુદા થઈ સાધન તથા આય વગર અમદાવાદમાં લઈ શકાય તેટલી ફેળવણી લીધી ને પછી અમદાવાદ હાઈસ્કૂલમાં મલિતરશિક્ષક તરીકે કા. રપના પગારથી નિમાયા. છતાં ખાનગી અભ્યાસ ચાલુ રાખી ૧૮૬૫માં એ મેટ્રિક થયા અને ૧૮૬૭ માં એક માસ મદ્રાસમાં રહી 'ફર્સ્ટ એક્રમિનેશન ઇન આર્ટ્સ' પસાર કરી. શિક્ષકની ઘેટથી ચડતા જઈ ગુજરાત પ્રોવિન્સિયલ કોલેજમાં ગણિત-શિક્ષક નિમાયા.

ઈ. ૧૮૭૧માં ફેળવણી ખાતાનો સંબંધ પૂરો કરી જુદી જુદી ફેરફારીઓ બાદ ઈ. ૧૮૯૧માં અમદાવાદમાં ફર્સ્ટ ક્લાસ સળજી નિમાયા. ૧૮૯૮માં ૮૦૦ના પગારે રજાઈ કોઝ ફોલો નજર નિમાયા અને ૧૯૦૩માં નિવૃત્ત થયા.

ફેળવણી પ્રત્યે શ્રીલાલચંકરને એટલો પ્રેમ હતો કે જીવનભર એના પ્રચાર પાઠ્ય શ્રમ લીધેલા. ફેળવણીની અનેક સંસ્થાઓ સાથે એમનું નામ જોડાયેલું રહ્યું છે. એમણે ખુદ પોતાને ખર્ચે એક કન્યાશાળા, એક અંધેશ નિશાળ તથા

આટલી સંદિગ્ધતા પ્રત્યેમાં નહોતી ત્યારે એ એક અત્યંત સાળા બોલેલી.

એમની પ્રકૃતિ પહેલેથી જ હૃદયમશીબ, કોલેજમાં જોડાયા ત્યારે 'ગુજરાત ચાળાપત્ર'માં એ લેખો મોકલતા પણ એટલાથી સંતોષ ન થતાં રા. હર-શોવિદ્વાસ કોઠાવાળા સાથે 'શ્રીકાધાર' માસિક રાજ કરેલું એમણે લખેલાં શાળાપત્રોથી પુરતકો વિદ્યાર્થીઓમાં ખૂબ પ્રિય નીવડ્યા હતા. ફેળવણી અને સુધારાના આ સંસ્કાર એમણે મહીપતસમપાસેથી મેળવેલા. તીસજ વર્ષની હમરે એમણે વિધવાવિવાહ ઉપર બાપણ આપ્યું હતું.

નોકરી દરમિયાન જ્યાં જ્યાં જતા ત્યાં ત્યાંના પ્રત્યક્ષનનાં વિકાસને એ પોતાનું પ્રથમ લક્ષ્ય કરાવતા. પંદર-પુરમાં બાળહત્યા પ્રતિબંધક આશ્રમ બોલીને તથા સોલાપુરમાં દુકાળ વખતે માણસો તથા ટોરોની શહીદ માટે તનતોડ પ્રયાસ કરીને એમણે 'દેવમુનસફ' નામ મેળવેલું. છપ્પની-આના દુકાળના વખતની એ સેવાથી સરકારે એમને કેસરે હિંદ બનાવેલા.

અમદાવાદમાં તે એવું એકે સાર્વજનિક કાર્ય નહિ હોય, જેમાં એમનો હોય ન હોય. પ્રાંતના સમાજના રથાપક ભોળાનાથમાઈએ પણ એકશર કર્યો છે, 'મહીપતરામ તથા લાલચંકરે આ કાંમને પૂરતો આશ્રય આપ્યો તેથી મારી ધારણા ડૂળી.' અચેસર સુધારકતરીકેની કીર્તિથી ૧૯૦૭માં સુરતમાં ભરાયેલી 'ઈન્ડિયન નેશનલ રોસિયલ કોન્ફરન્સ'નું પ્રમુખપદ એમને આપવામાં આવેલું. પોતાનો સમાજ સુધારાનો આદર્શ પૂર્ણ બનાવવા એમણે ગુજરાત સંસાર સુધારા સમાજના રથાપી તેનો પાયા ડાં. બાંહારકરના હાથે નાખ્યો હતો. એમના એક મિત્રના શબ્દોમાં કહીએ તો 'તેમનું બચન કહો, શોષ કહો, આનંદ કહો, ગમે તે કહો, તે તે કામ કામ ને કામ જ હતું.'

દાખલા આપ્યા છે :

કાવ્યમિદે રચિતં મયા વંદ્યમ્

શ્રીધમ્સેતનરેન્દ્રપાલિતામ્ ॥ ૨૨-૩૫॥

ચીના ક્ષેત્રક ઇત સિંગના વખતમાં, એટલે સં. ૭૫૦ જગભગ વખતની પ્રતિષ્ઠા નાશ-દા કરતાં યોછી નહોતી અને આજ જેમ કોઈ કાશી ભણવા ગય તેન એવો પણ સમય હતો કે ત્યારે મંગા-યમુનાની અન્તર્વેરીથીયે કોઈક સુદાટ્ટમાં વસબી(નવળા) ભણવા આવતા.

આઠમા શતકમાં થઈ ગયેલા અસંકારશાસ્ત્રી વામનના કહેવા પ્રમાણે વૈદર્ભી, ગૌડી અને પાંચાલી એમ ત્રણ રીતિ અર્થાત કાવ્યશૈલી હોય છે. આ ત્રણમાં સરસ્વતીકંદાનરણકાર ભોજરાજાથીજ ત્રણ ઉમેરે છે, જેમાં એક કાઠી એટલે દક્ષિણ ગુજરાતની રીતિ છે; એટલે કાઠીમાં સંસ્કૃત કવિઓ ત્યારે જાદુ પાડ્યા હશે એમ જણાય છે. મમ્મટના કાવ્યપ્રકાશમાં ત્રણ જ રીતનો ઉલ્લેખ છે, પણ એજે પે કાઠીનુપ્રાસ તો પર્લુએ છે.

અગિયારમા શતકમાં આનન્દપુર(વડનગર)માં વાજસનેથી સંદિતાના ભાગ્યકાર ઉવટાચર્ય ધર્મ ગયા એટલે વેદાખ્યાસમાં એ સાવણના પુરોગામી હતા. અને સં. ૧૧૪૫ તથા ૧૨૨૬ વચ્ચે આચાર્ય હેમચન્દ્ર ધર્મ ગયા, જેના જેવો સંસ્કૃતનો પંડિત ગુજરાતમાં કદાચ કદાપિ નહિ થયો હોય અને જેજે સંસ્કૃતમાં ખ્યાકજી, કોશ, અસંકારશાસ્ત્ર, છન્દશાસ્ત્ર, મેગશાસ્ત્ર, જનપુરાણ તથા ગુજરાતના ઇતિહાસની રચના કરી. એના સમકાલીન વાજમટે પણ અસંકારશાસ્ત્ર લખ્યું છે.

તેરમા શતકમાં કીર્તિકૌમુદી તથા સુરેષોત્સવના કર્તા મોએશ્વરદેવ અને જાતબારતકાર અમરચન્દ્રસુરિ ધર્મ ગયા.

સં. ૧૨૧૬માં માહિયયન્દ્રે કાવ્યપ્રકાશની મંકેત ટીકા લખી, જે એ પ્રચ્છની ટીકાઓમાં જૂનામાં જૂની છે. ચૌદમા શતકમાં મેરુતંગે પ્રગ્નધ્યિન્તામણિ રચ્યો. મત્તમાં શતકમાં દેવધિમલગણિએ હીરંમૌભાગ્યમ નામે હીરનિર્ગયસુરિનું ચરિત્ર લખ્યું, જેમાં ગુજરાતની સરસ પ્રશંસા છે.

ગુજરાતે ઘણા લઘુકાવ્યો પણ પોખ્યા છે. મદાબારત-યુદ્ધમાં એપ પહે શ્રીકૃષ્ણની સદાચતા માગી, એટલે પોતાના પ્રભુ કૃષ્ણ જેવા જ જળવાન તથા ગદાહુર

કુમાર - ૨૦૦૦માં એક (ઓગસ્ટ-૧૯૪૦)

એક અર્જુન મૌર્યાદૈનિક દાર્દિક્ય કૃતવર્માના દાસ નીચે દુર્યોધનને પડામે ઝૂંઝપા, અને સાતપદિના સેના-પતિપણી નીચે એક અક્ષૌહિણી કાઠિયાવાડી દૈનિક પાંડવોને પહે લડ્યા. અદાર અક્ષૌહિણી દૈનિકાએ કુરુક્ષેત્રને પોતાનું હૃવનરક્ત પાતું, તેમાંથી બે અક્ષૌહિણી કારિકાના રાત્ર્યમાંથી આવેલી હતી. અને આણકે મોધું છે, કે સુદાટ્ટવાસીઓ શસ્ત્ર ચલાવીને પોતાની આટલિકા જીબી કરનારા હોય છે (સોમજી વર્તાશસ્ત્રવર્તીનિઃ: ૧).

પણ મૌર્યો મોટી વાત નો એ છે, જે ગુજરાત રામચંતનધનમાં ધનાઢ્ય છે. કૃષ્ણ જન્મ્યા બન્ને મથુરામાં પણ એનો જન્મારો તો કારકમાં જ ગયો, અને એજે બોધ કર્યો કે માણસે નિષ્કામભાવે કર્મ કર્યું કરવું, અને સત્યનતો જમાવ શાય તથા દુર્ગત ઉપર અંકુશ રહે, દુર્ગમાં ધર્મની મંદચાપના થાય એટલા મારે સતત પ્રયત્નવાન રહેવું :

વરિદાણાય સાધુનાં વિનાશાય વ હુક્તમા ॥

ધર્મેસંરધાવનાર્થાય તસ્માદુપ્ધાય ભારત ॥

મધ્યકાળ નિરંધિએ છિએ તો અઠગરી કરનારમાં અનાથ પશુઓના પત્રકાર જન સાધુ હીરનિર્ગયસુરિ ઉપર આપણી આંખ ફરે છે. કાક સવારે દયાનન્દ સરસ્વતી ઈર્ષ્ય ગયા, જેના જેવો ઘટ્ટા જાદરિ પછોના બે દગર વર્ષમાં સનાતન દિન્કુધર્મીઓમાં થયો નહોતો અને આપણું અહોભાગ્ય કે સત્યનારાયણના પરમ ઉપાસક માંધીજી હજી આપણી વચ્ચે બિરાજે છે, અને વિનાશોન્મુખ જગતની ખૂટતી બેડગી કેમ કરીને તરી જાય એના ઉપાય ચોધ છે.

(દરિયુસ મહાસનાના 'બોમિયા' સાર લખેલું પ્રકરણ).

‘એક રિસ પારી આવે ?’

‘આવે ?’ કહી હોહરના છાંકરાએ ઉજલ પર પારી મણી.

‘એક રિસ સમજ આવે, એક રિસ પાતરાં ને એક

રિસ ઉધિયું આવે ?’

છાંકરાએ જે પણ મૂક્યું. એ ખાઈ રહ્યા પછી : ‘પાસેર બાસુદી પુરી ને એક રિસ નિકસ બઝિયાં.’

એ આવી જતાં : ‘હવે એક મસાલાનું ફથ, પછી થોડી વાર રહીને બોવજરાઈન.’

બધું આલ્યું, આરોમાહ ગયું, પછી : ‘હવે જિત સાર—

‘અલેલાછને બોલાવું ?’ છાંકરાએ પ્રશ્ન કર્યો.

‘ના, પોતીસને બોલાવ; મારી પાસે પૈસા નથી.’

જો એ ચિત્રોનું સૌંદર્ય-રહસ્ય આ લેખમાં કાકાસાહેબ સમજાવે છે તે આ અંક માટે યાપનાની અનુમતિ 'મોડર્ન રીવ્યુ'ના તંત્રી શ્રી રામાનંદ બાપુએ ઉદાર ભાવે આપેલી; પરંતુ 'બંદી પ્રકાશ'ના બ્રેક્કિ ખરાબ થયું ગયા હોવાથી માત્ર 'પ્રિન્સિપલ' જ ચિત્ર આ અંકમાં આપી શકાયું છે.

ગગનેન્દ્રનાથ ઠાકુરનાં **બે ચિત્રો**

બંગાળી શૈલીના ચિત્ર

જારોમાં શ્રી ગગનેન્દ્રનાથ ઠાકુરનું વ્યક્તિત્વ ઇંગ્લેન્ડ વિશેષ પ્રકારે તરી આવે છે. સોફ્ટીસ વિષે જણાવ્યું છે કે ગગનવિહારી ક્લિત્સુધોને એણે ધરતી પર વિચરતી કરી. બંગાળી શૈલીનાં દાડમાંસ વગરનાં ચિત્રોમાં ગગનેન્દ્રનાથે માનુષતા આણેલી દેખાય છે. બંગાળી શૈલીના સારા અંશે તે એનામાં છે જ; પણ સામાજિક વૃત્તિનો માણસ પોતાના સમાનશીલોમાં દરેકરે નેમ ગગનેન્દ્રનાં ચિત્રોમાં પ્રાકૃતિક માંવો આવી શકે છે.

બંદી પ્રકાશ

ઈ. ૧૯૨૬ના ઑગસ્ટ મહિનાના 'મોડર્ન રીવ્યુ'માં 'Captive Light' જરીને એક ચિત્ર છે તે તમે જોયું છે? મને તો એ ચિત્ર એક અપૂર્વ દેવની આગાહી જેવું લાગ્યું છે. છતાંજી સુધી જોયા છડં નો મેં એમાં નવુંનવું મળે છે. આવા ચિત્રમાં પણ જાન્ય લેણી શકે છે અને તે દુનિયા આગળ રજૂ કરવા જેવું પણ હોય છે એમ એને સુધયું, એ જ એની પ્રતિમાની મૃત્તા સુધવે છે. ગિરનાર જતાં અર્ધે રસ્તે સુપરજોટ જરીને જોનાનું એક સ્થાન છે. ત્યાં છેડલાંક મોંયરાં મેં જોયાં છે. ખંભાતમાં પણ અમુક જાતનાં મોંયરાં જોએલાં. શુજરાત બહાર જોએલાં મોંયરાંની તો વાત જ નથી કરતો. એ મોંયરાં જોઓને જે માવ મનમાં પેદા થએલા તેનું રમરણ આ ચિત્રે જરાયું.

ચિત્રના રૂપમાં જેટલી ખુબી છે તેટલી જ એના નામમાં પણ છે. પ્રકાશ એ વસ્તુ જ નિત્યસ્વતંત્ર છે. એને જોઈ બંદીવાન ન કરી શકે. જોઈ બંધન નાખવા જાય તો બાપુજી જેમ રાષ્ટ્રીય મદાસમાયંથી આબાદ ખસી ગયા તેમ પ્રકાશ અનાયાસે પોતાના રક્ષિઓને

સમેટી લે છે. પણ આ ચિત્રમાં તો પ્રકાશ જડ બંદીવાન થયો લાગે છે. Captive Light એ શબ્દ વાંચતાં વેત મને બાવરનની નીચલી લોટીઓ યાદ આવી
There are seven pillars of Gothic mould
In Chillon's dungeons deep and old,
There are seven columns, massy and gray
Dim with a dull imprison'd ray,
A sunbeam which hath lost its way,
And through the crevice and the cleft
Of the thick wall is fallen and left,
Creeping o'er the floor so damp
Like a marsh's meteor lamp.

દવે આ ચિત્ર જરા તપાસીએ. એની આડીઅવળ દિવાલો, અનેક દિશાએ દોડતાં પગથિયાંઓ અને પ્રકાશના થતા જાતજાતના ખુખાઓ, મોગલ સામ્રાજ્યની અથવા પેપાઓના દબારની ખટપટ જેવા લાગે છે. અટતી વિવિધતા હોવા છતાં એ ચિત્રમાં એક જાતનું ઘર્ષસ્થ (Rigidity) છે. એટલે દુનિયા અપર ચીડાડી સંસ્કરત થએલા જોઈ ટાપમનને આ સ્થાન શોમે' જિવગીનું શું કરવું એ નદિ સમજવાથી જિવગોના જ ત્યાગ કરી બેસેલા જોઈ જીવનદ્રોહીને આ જાત્રાત્રદ આનંદ-ધામ જેવું લાગે, અથવા જોઈ મદા મયથી મયમીત થએલા જીવનલોભીને આ સ્થાન આશ્રય જેવું જરૂર લાગે. એકાગ્રતાથી જોઈ દીર્ઘકાલિક જાય કરવા માગનારને તેમજ દુનિયાના વિશેષથી અછળાઈ મએલાને આવા સ્થાનમાં રહેવું ગમે.

બીજી એક ક્ષણે આ ચિત્ર જોતાં મને એમ થયું છે જોઈ અંદરથી સડેલા અને બહારથી અત્યંત સંરક્ષિતતા અને ટાપટીપ બતાવનાર સમાજનું જ આ એક ચિત્ર છે. છેડતું દુર્દેવ છે જેમને જીવનનું રહસ્ય જડયું છે તેઓ બવારની સુધડતા વિષે આજ સુધી બેવર-જાર રહ્યા છે. અને જેઓ અનાચારમાં રીંદા થયા છે તેઓ બવારની સંરક્ષિતતા, માવાની સુધાડી અને વર્તનના ઔચિત્ય પાછળ પોતાનાં જૂળા જૂલ્યાં અને હીન જીવન ઢાંકતા આવ્યા છે. આ બંને છેડાને જુદીજુદી રીતે આ સ્થાન પસંદ પડે એવું દેખાય છે.

ઉદયસાગર પર પદ્મિની (ચિત્રકાર : રવિ. મથને-કનાથ ટાગોર) ચિત્ર અને ચિત્રકલાના પરિચય માટે જુઓ આ અકાશવાણી બે લેખો
PADMINI LOOKING AT UDAYSGAR

Prabasi Press, Calcutta

By Gaganeodranath Tagore

પદ્મિની (હચિય)

કલાકાર: શ્રી ચણેશ્વર શુક્લ

બાલકાવ્યશાસ્ત્રપ્રવેશિકા

એક સર્વસુલભ થઈ પડેલા સાહિત્યક્ષેત્રની ટાળ કરતો

નર્મસેખ

કોઈ પણ વસ્તુ એકવાર શરૂ થયા પછી તેને છવાયેલી દૌષ અને વિકસાવતી દૌષ તો તેની

રચના, તેનું આંતરતત્ત્વ, ગાથ રચક પરિચયો શાસ્ત્રીય અભ્યાસ તરત થવો જોઈએ, અને તેવા અભ્યાસના નીચેના રૂપે એ વસ્તુનું શાસ્ત્ર લખાવું જોઈએ. વસ્તુમાંથી તેનું શાસ્ત્ર જન્મે અને તે શાસ્ત્ર ફરી વસ્તુને પોષે, વિકસાવે. બાળની પાછળ તેનું શાસ્ત્ર એટલે કે વ્યાસરણ આપ્યું, કાવ્યની પાછળ તેનું શાસ્ત્ર એટલે કે અલંકાર-શાસ્ત્ર લખાયું. યુગ્વતની સાહિત્યમાં કાવ્યશાસ્ત્ર વિષે ઘણી ચોપડીઓ લખાઈ છે. પણ તેમાંની એકેકમાં ગાલકાવ્યની મીમાંસા થઈ મેં જળી નથી. માત્ર એક વિવેચક મિત્ર જેને ગાલકાવ્યો કદિ ગમતાં નથી તેને મેં આ લઘીકતનું કારણ પૂછ્યું હતું. તેણે એના જવાબમાં કહેલું કે એવા કાવ્યને 'ગાલકાવ્ય' શબ્દ-માંના 'કાવ્ય' શબ્દ સાથે કશો સંબંધ નથી હોતો. એ શબ્દ તો માત્ર એના પદ રચકનો મુચક જ છે. કાવ્યમીમાંસકોને જે 'ગાલકાવ્ય' વિષે લખવા કહેવું તો પછી કેળવણીકારોને કેળવણીમાં ગાલકાવ્યની 'કેળવણી' વિષે લખવાનું શા માટે ન કહેવું? અને વસ્તુ સરખા જ બેઠી છે. તેથી કાવ્યશાસ્ત્રમાં કારિકાઓ કે ગાલકાવ્યને સ્થાન ન હોઈ શકે. એના આ જવાબ મને નં રુચે. ન જ રુચે; હું પોતે પણ સારો એવો ગાલકવિ છું. (એ તો આ કંપ જ ચતાવશે.) મતકળ, ગાલકાવ્ય એ કાવ્ય જ નથી એમ માનવાની કૃતતા કાવ્યમીમાંસકો કરતા હોય એમ લાગે છે. એ શોકો એમ બસે કરે. આપણે ગાલકવિઓ ગાલકાવ્યોનું શાસ્ત્ર કાઢું કરવા સમર્થ છીએ. એના પુરાવા રૂપે આ 'ગાલકાવ્યશાસ્ત્રપ્રવેશિકા' હું ગાલકવિઓ સમક્ષ ધરવા તૈયાર થયો છું. આ નાનકડા નિબંધની પાછળ બીજા મહાન મીમાંસાઓ પણ ત્રપાસે એવી મારી ખાતરી છે! અરુ.

પ્રેરનાવના જરા સાંખી થઈ ગઈ. દવે ઝટ મૂળ વસ્તુ પર આવું. ગાલકાવ્યો સુખ્ય બે જાતનાં છે: (૧) ગાલકેશ મારે લખાએલાં કાવ્યો (૨) ગાલિકા કાવ્યો. પહેલી જાતનાં કાવ્યોના બે પેટા વિભાગો છે. આ રીતે થએલા

એકેકર ત્રણ પ્રકારને દવે એક પછી એક ત્રણ સમજાવું.

૧. ઇ. પહેલી જાતનાં કાવ્યોમાં આ પેટા વિભાગ છે. તેમાં ગાલકેશ મારે લખાએલાં વાર્તા-કાવ્યોનો સમાવેશ થાય. એ વાર્તા નાના ગાથ વિષે, મધેડા વિષે, વાંદરા વિષે, ઘડી ડોશી વિષે, આન ઘણાંને વિષે હોઈ શકે. એમાં એટલું ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું કે વાંદરા કે મધેડાને કાવ્યમાં 'નાઈ' અથવા 'છ' શબ્દ લગાડવો. વળી માણસ કરે તેવાં કામો આ પ્રાણીઓ પાસે કરાવવાં. લીલીઓનો પ્રાસ તો મળવો જ જોઈએ. પણ કાવ્ય એવ હોવાની જરૂર નથી. નીચે એક નમૂનો આપું છું:

નાના સરખા વાનરછ ને મોટું એને પુચ્છ,
નાકે ચરમાં પહેરી કરતા સડુને મણુના તુચ્છ.
ધરમાં ગાથ બેઠો બેઠો પાટો નિજના મોખે,
પાક ફરી કંટાળે ત્યારે બેઠો વેંગણ રોળે.
જસે બેઠા વાનરછએ નાકે ચરમ ચડાવી
દેખો ગાથ; એવું કરવા શુક લીધી તકદારી.
જસે બેઠા વાંચે વાનર—વાએ ડાળો દીર્ઘે—
પરમે આપ્યું કોઈ અંદરનાઈ મળડયા નીચે.
નાક દગાયું, ફેરો ભાંગી, કાચ મથા બે તૂટી,
ચરમાં તો વસમાં પડિયાં ને આંખ મઘ બે ફૂટી.
સુરદાસ વાનરછ દાવાં શેષ હંધ નવ બાળે,
આખર રખડી રખડી પેંડેવ્યા અંધાલોગ નિગાળે

આ પ્રમાણે દજ પણ આ કાવ્યને ઘણું હવાયી શકાય.

૧. ૨. દવે આપણે ગાલકેશ મારે લખાતા ગીતન એક પ્રકાર વિષે ચિચાર કરીએ. આ વિભાગને આપણે 'ગાનાત્મક ગાલકાવ્યો' કહી શકીએ. એવી ઘણી માનિની છે કે જે ગાળકોને આપવા જેવી દૌષ છે. દુતરાં, ગિલાંગ, મધેડાં વગેરે પ્રાણીઓની ખાળીઓ, ફૂલો કદાચ નુખાં ક્યાં થાય છે તેનું જ્ઞાન, ગાળકો ગાલકવિમાં કે બીજે ક્યાંય જઈ શી દિનચર્યા કરે છે તેની માંધ. આવું થવું

ગાળકોને કહેવા જેવું હોય છે. એ જો ગત સ્વરૂપે લખીએ તો ગાળકોને યાદ ન રહે. એ જ ગરબનું જો પદ કરી ગાળકને આપું હોય તો તેઓને એકદમ યાદ રહી જાય. જેમકે આપણે કૃતરાંની, ખાસીઅતો લઈએ. દવે જો ગરબાં એ કહેવી હોય તો આમ કહીએ:

કૃતરાં એસે છે તેને ભસનું કહે છે-કૃતરાં સામાન્ય સેતે કોઇ શેઠના મોટા કંપાઉડમાં આઠ દસ ભેગાં ઘંઘ્રે રહે છે. રાતે ચંદ્ર ઝગ્યા પછી કૃતરાં ખાસ ભસે છે. રાતમાં કંપાઉડમાં ચોર કે ઢોર ધુરડી જાય તો તેની સામે ધસતાં તે ભસે છે. શિયાળામાં સવારે ઠંડી હોય ત્યારે ધૂળતાં ધૂળતાં તે ભસે છે. કહેવત છે કે 'હાથીની વાંસે કૃતરાં ભસે.' અન્યથા આવે ત્યારે જાણે કે તેનો સત્કાર કરતાં હોય તેમ એક સામટાં બધાં ભસે છે. કૃતરાંનું ભસનું વિરાટના હારથ જેવું લાગે છે.' વગેરે વગેરે.

દવે આજ વરતુને એકાદ ગરબ કાવ્યમાં મૂકી દઈએ તો ગાળકો સહેલાઈથી તે યાદ રાખી શકશે અને તે ગાતાંગાતાં કૃતરાં વિષે આટલું જાણી જશે. "ગિરફી વાઘ તણી મારી" વગેરે કાવ્યો આવી જાતનાં જ છે. વિરાટ શબ્દ વિષે ખાસ કહેવાનું. કેટલાક એવા શબ્દ છે કે જે વાપરવાથી કાવ્યની કિંમત ઓર વધી જાય છે. 'વિરાટ' એવો એક શબ્દ છે. કાવ્યમાં એકાદ આવો શબ્દ મૂકી દેવાથી કાવ્યની કિંમત ઘણી વધી જશે. દવે ઉપર આપેલા ગરબ લખાણનું ગાઇ શકાય તેવા કાવ્ય રૂપે પદ કરી આપું:

કૃતરાં ભસે રે, કૃતરાં ભસે રે.

ચાંદની રેશે, શેઠને ડેરે રડનાં ભસે રે-કૃતરાં
ચોર જો આવે, ઢોર જો આવે, ધસતાં ભસે રે-કૃતરાં
બાણુલાં વાયે, ટાઢ જણાયે, ધૂળતાં ભસે રે-કૃતરાં
હાથીની વાંસે, એક જ ખાસે, હરથી ભસે રે-કૃતરાં
અન્યથા દેખે, સ્થાગત લેખે, સામટાં ભસે રે-કૃતરાં
કૃતરાં ભસે રે, જાણે વિરાટ હસે રે-કૃતરાં

૨. ત્રીજાં અને છેલ્લા પ્રકાર તે ગાનિશ કાવ્યોનો. આ જાતનાં કાવ્યોં ગાળકોના ગાનિશ વિચારોને પદ રૂપે રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન અને દાવો કરે છે. તેથી સામાન્ય રીતે એવાં કાવ્યો 'ગા'ને સંબોધીને લખાયેલાં હોય છે. એવાં કાવ્યોની શરૂઆત પછુ લગભગ અચૂક 'ગા' શબ્દથી શરૂ થાય છે. આવાં કાવ્યો ઘણી જ વાર ગરબ

સ્વરૂપે લખાયેલાં હોય છે, પણ દમણદમણાં ગેય કાવ્યોનો પ્રચાર વિશેષ છે. દવે એવા એક ગાનિશ કાવ્યો નમૂનો આપું. મેં જ અન્યત્ર લખેલ એક ગરબ ગાલ કાવ્યનું આ થોડા ફેરફારવાળું ગેય સ્વરૂપ છે.

આને તાકીદ

(ખમાજના સૂર)

ગા, દવે કરને તું મારી મગાઇ.

કેશુ નાનો જાડુ, તો યે એને વહ

મારા શો વાંક, મોરી માછ?

છેલ્લું પરમ્મતો હાંદો દવે હું

વોડો મફ હું શરમાઇ..... ગા, દવે

'ના' જો કહીશ તું, ગોળો ફોડીશ હું

છો ને તું જાતી ચીડાઈ..... ગા, દવે

આ પ્રમાણે ગાલકાવ્ય વિષે થોડોક શાસ્ત્રીય વિચાર આપણે કર્યો. અત્યાર સુધી વાંચેલાં માંખ-જેલાં ગાલકાવ્યો પરથી આ વરતુઓ મેં તારી છે. નમૂના સ્વતંત્ર કૃતિઓ છે, પણ તેની પાછળ ગુજરાતના કોઈ ને કોઈ બાલકવિ અથવા કાવ્યની પ્રેરણા રહેલી છે જ. એ ગદ્યોનો નામનિર્દેશ કર્યા વગર જ આ સ્થળે આભાર માની લઉં છું, છેલ્લો નમૂનો કવિયર હાકરના 'શિશુ'માંથી ચોરેલો હશે એમ કોઈ સંકા કરશે. સંકા થાય તેમાં નવાઈ નથી. ગુજરાતમાં દાણુ આવાં ગાનિશ કાવ્યો ઓઠાં લખાયાં છે. ઈંગાળમાં ટાગોર એવાં કાવ્યોના આશ પ્રજેતા છે. આ છેલ્લું કાવ્ય એમનું નથી; એમનાં કાવ્યોમાંથી પ્રેરણા મળી છે ખરી.

ગુજરાતના ગાલકવિઓને ને ખાસ કરીને ગાલકવિ બનવા ઇચ્છતા લોકોને આ લેખ થોડે અંશે પણ માર્ગ-દર્શક થઇ પડે તો મારી મહેનત સફળ માનીશ.

શિરુશાધર

નટવરલાલ પ્રભુલાલ બુથ

એક મુવસદ્દારી: અમે નવાં હતા ત્યાં એટલી બધી તો કંડી હતી કે અમે આંખ જ ન મીંચતા. રખે પાપચાં કરી જઈને પાળાં ઉધડે જ નહિ!

બીજી મુવસદ્દારી: એ તો ઠીક છે. પણ અમે નવાં હતા ત્યાં તો શબ્દો પણ મોંમાંથી બહાર પડતાં વેત એવા એવા જાતની જતા કે એ સાંભળવા માટે અમરે તે પેલામાં તળવા પડતા!

જગતનો વ્યવહાર વહેતાં

પૈડાં

વલ

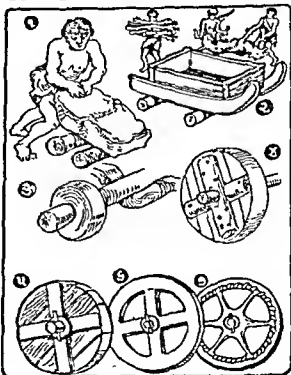
હનવ્યવહારના ઇતિહાસમાં, વાહનના બીજા ભાગ કરતાં પૈડાંની ઇતિહાસ અનેતાએ ને અવિધ છે. શોકકલાઓ અને પુરાણવાર્તાઓમાં તે તેનું આગળ-પડતું સ્થાન છે જ; ઉપરાંત, માનવ સંસ્કૃતિના પ્રચાર અને વિસ્તારમાં પણ ગતિ વધારનારાં એકાએ ઘણી કામગીરી કરી ચતાવી છે.

પૈડું પહેલાં કયા દેશમાં, કેવીરીતે નૈવાર ધણું એ ગાયા-તમાં ઇતિહાસએખડાના એ મત છે. કેટલાક માને છે કે તરાપાને પાણીમાંથી જમીન પર કાપવા કિનારેથી તેની નીચે ગોળ થડીઆં મુકવાની રીતમાંથી ક્રમેક્રમે પૈડાંનું રૂપ સરળથું. (બુઓ સાથેના ચિત્રમાંની આકૃતિ ૧). પછીથી, એ ગોળ થડીઆં ધરી વેદે વાપરીને કેસણ-ગાડી જેવું બનાવ્યું. (આકૃતિ ૨). ધીમેધીમે ધરીને કાયમ કરી દેવામાં આવી અને તેમાં કાણું પાડેલું ગોળ ગચિયું પડેવવામાં આવ્યું (આકૃતિ ૩), જે આજ લગી ફરતું રહ્યું છે. ધીરેધીરે એ ગોળાકાર ગચિયાંનું વર્તુળ મોટું થતું ગયું અને તેમાં મજબૂતી માટે લાકડાના આડા ઝિભા ઘોડા જડી દેવાવા લાગ્યા, જેણે આરાનું રૂપ લીધું (આકૃતિ ૪). ત્યાં સુધી ધરી ગચિયાંને જોડાએલી જ રહેતી, અને તેની સાથે તે પણ ફરતી. પરંતુ પછીથી ક્રોધએ સુધિ દોડાવીને એ કાણું પડેલું કરીને ગચિયાંને તેમાં રમતું કર્યું. એટલે હવે તે ધરીની આસપાસ ફરવા લાગ્યું અને તેની ક્રિયામાં વેગ આવ્યો (આકૃતિ ૫). ત્યાર બાદ પૈડાંને વધારે રમતાં તથા હળવા કરવા માટે તેમાંથી વધારાનો ભાગ છાંડી કાઢી 'ગોઝાં' પાડ્યાં (આકૃતિ ૬); અને એમ કરતાં કરતાં આરાની સંખ્યા વધવા-લાગી, ગોળાકારનું રૂપ ધરીને પાતળું થવા લાગ્યું, તેના પર દોડાની વારો ચડાવવામાં આવી, વગેરે સુધારા થતા ગયા (આકૃતિ ૭). કારીગરી વધતી ગઈ તેમ હળવા પૈડાં બનતાં આવ્યાં.

બીજાએ માને છે કે ગોળ થડીઆંએ ઉપર તરાપા ચડાવી દડતો કર્યો ત્યારથી જ ચાર પૈડાંવાળી ગાડીનો જન્મ થયો છે. એવા ચાર પૈડાંના રથો પ્રાચીન મિસરનાં હતાં. પણ હવે તે, સિંધના મોરે જોડેશમાંથી

૫૦૦૦ વર્ષ પહેલાંની એક રમકડાગાડી મળી આવી છે, તેથી મિસર કરતાં થે દિંદની પૈડાંની શરૂઆત ત્રણાવ એમ છે. એટલે તે વખતે અને તે પહેલાં પૈડાં બનાવવાની ક્રિયા દિંદમાં વધુ પાકી ગયેલીતી.

વાહનનાં એક પછી એક અનેક રૂપો અને રચના બદલાતાં રહેવા છતાં પૈડાં તેમાં શરૂથી કાયમ જ રહ્યાં છે. આપણે ઉપર જોયું તેમ લાકડાનાં ગચિયાંની રગડતી ગાડી (log-roller sled) માંથી ધીમે ધીમે એક પૈડાંનું, બે પૈડાંનું, ત્રણનું ને ચારનું વાહન દરમિયાં આવ્યું. સારી દેડી પર બાજ ખેંચી જવામાં એક પૈડાની દ્વારો સુગમ થતી હશે, એટલે તે ગધા જ પૈડાને ઉતારનાર (વકાસ દર્શાવતી આ ચિત્રમાંની આકૃતિઓની સમજણ માટે સુઝો સામેનું કાલમ

મિસરી (હિન્દુસ્તાન) રથ

મિસરી ગાડું

શેખન રથ—ગાડું

ચીનની એક પેદાવાણી

ટેલેગ્રાફીઓ

આસીરિયન રથ

ગોધ ગાડું—રથ

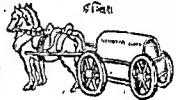
ગ્રીક વાહનના એ પ્રકાર

ચીનીસિયન

ઈંગ્લિશ

રવેનિય

રેન્ચ

એન્ગ્લો-સેકસન

ગ્રીક હથેલી

એન્ગ્લો-સેકસન ગાડું

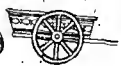
જર્મન ગાડું

હિન્દી હાથપાણી

જર્મન ગાડું

તાલારી ગાડી

હિન્દી રથ

હિન્દી ગાડું

ભુદાભુદા યુગોમાં ભુદાભુદા: દેશોમાં વપરાયેલાં વિવિધ વાહનોમાં પૈકાંના પ્રકાર

ગ્રામપ્રદેશોમાં પ્રચાર પામી. ચીનમાં તો હજી એક ગાડા નેટસો બાર એક પેડાના રેકડા પર ખેંચી જવાય છે.

જમીન ઉપર તેમ જ પાણીમાં પણ પેડાનું કામ આમ સરળ થતું જોઇ ચકાર માણસોએ તેનો પ્રયોગ ચલાવ્યો. પોતા કરેલાં ઘડીઆમાં પ્રથમ જળપ્રવાસ કરતાં અને હર્ષમાંની ગતિથી દિશા-નિયમન કર્યા પછી મુકાન મોંટયું. એમાંથી પછી નાની તર, તરાવા, મુકાનથી સાવત્રાં વહાણો વગેરેનો વારો આવી મના બાદ ત્યાં પણ એ ગાડુ પાણી કાપનારાં મોટાં ચક્રોએ જળયાનોમાં રક્ષાન જમાવ્યું.

નાશ પામી ગએલી મુંડકૃતિઓના અવશેષોમાં, એ ભૂતકાળના જમાનાની સચોટ સ્મૃતિ કેપ આ પેડાંઓ તો એકેએક દેશમાં આગળ પડતાં રહ્યાં છે. પ્રગ્નઓનો

નાશ થાય છે કે તે આમૃત અદૃશ્ય થાય છે તો પણ કુંભાર કામનું ચક્ર અને ધાવનનું પૈડું જવાનાં નથી. આપણી ચારે તરફ માનવચતિએ ઉત્તમ કરેલા પદાર્થો, કળાસર્જન અને જ્ઞાન છવંત બરેલાં છે. તેમની જ શ્રેયો ઉપર આજની શોધનાં મંડોણ છે.

પ્રાચીન કે અર્વાચીન ગ્રંથોની જેમ તે સહ-માંથી કૃત્તા આરાની રચનાવાળી નકશીઓ, ગારીઓ, ચંચળાં ચક્રોના નમૂનાનો પાર નથી. આકાશમાં હાંડતા એરોપ્લેનને પણ પૃથ્વી પરથી જતાં અને પાછા જિતરતાં પેડાંની જરૂર પડી છે. આખી એ પૃથ્વીમાં ઉવરનીચે, ઉત્તર-દક્ષિણ પૂર્વ-પશ્ચિમ જ્યાં જુઓ ત્યાં ગોળાકાર ગતિ છે અને જ્યાંથી શરૂઆત છે ત્યાં જ પાછો છેડો છે.

(School Arts Magazineમાં આવેલા એક લેખ ઉપરથી)

દીવનો મનીઑર્ડર

ચેરેટલ ઇન્સ્પેક્ટરની લખૂસી

૧૬૦૫ની સાલમાં દીવનો એક વેપારી વહાલુમાં ગોવા ન્હા નીકળ્યો. તેની સાથે હાડીઆવાટના ફેટાક ઉત્પાદનો પણ હતા. વહાલુ ગોવા પહોંચ્યું હશે એ અરસામાં ગોવા પોસેના વેંચુરના આમથી દીવના વેપારીનો ધર પર ત્યાર આઠ્યો કે પૈસાની જરૂર પડી છે માટે તારથી રૂ. ૧૫૦નો મનીઑર્ડર કરે. ધરનાં માણસોએ ચિતાતુર શબ્દે રૂ. ૧૫૦ એકદમ મોકલી આપ્યા. એકાદ મહિને વેપારી ઘેર આઠ્યો ત્યારે પહેલું જ બધાએ પૂછ્યું કે પૈસા તે તમે સાથે પૂરતા લીધા હતા તેમ છતાં તારથી તુરત કેમ મંગાવ્યા. દીવનો શેક એ સાંભળી તાત્કાલ શયો અને પૈસાનાં તાર કાઢી ક્યાં અને પૈસા કાઢી લીધા તે વાતથી સાવ અજલ્જલ બતાવ્યું અને તુરત પોસ્ટખાતાને તેની ફરિયાદ કરી.

એ વખતે ભાવનગર સબ ડીવીઝન ઇન્સ્પેક્ટર તરીકે મારા પિતાશ્રી હતા અને તેમને આ કામની તપાસ સોંપાઈ.

એમણે પહેલાં જ દીવના વેપારીને પૂછ્યું કે તેની સાથેના પ્રવાસીઓ કાલુ કાલુ હતા. વાતમાં એમ નીકળ્યું કે અમરેલી તરફથી એક વાણીએ તેની સાથે બહુ વાતો કરતા અને તેણે પોતાના ધરની બધી વાત પૂછી લીધી હતી એ કામનું વર્ણન પૂછતાં વેંચુરનાથી તારના પૈસા લેનાર આસામી સાથે મળતું જણાયું. એટલે તપાસનું કેન્દ્ર અમરેલી બન્યું. પણ ૪૦૦૦૦ની વસ્તીમાં એક માણસને શોધવો શી રીતે? કપાલ વહેંચનાર ફરેને વેંચુરનાના કાલવ-નારનું વર્ણન આપી તપાસ કરવા કહ્યું એટલે વાંકીઆના પોસ્ટમેને પત્તા આપ્યો કે વાંકીઆ (જાનાપર)માં એવા વર્ણનવાળો માણસ રહે છે અને તેની આ ભતતની ખ્યાતિ

પણ છે. એટલે પોસ્ટઇન્સ્પેક્ટર વારંદ અને પોલીસપાર્ટી લઈ, ગાડી કરી ગયા બાઢાપુર અને પેલાના ધરની જરૂની લીધી. તેમાં ખાસ કંઈ ન વળ્યું પણ ભીંત પર ફેટાક ફેટાકાફે હતા તે હાથ ક્યાં. એ ફેટાકાફે કળા કરી દીવના શેકને જોવા મોકલ્યા. એમાંથી તેણે તુરત બાહ્યબને આજળી આપ્યો. એટલે તે પ્રતે વેંચુરના મોકલી તે ત્યાના પોસ્ટમાસ્ટરે પણ ચહેરાની પીછાન આપી. પણ હવે મુંડેનારને ક્યાંથી હાથ કરશે એ સવાલ રહ્યો. તેના સમાવહાસા કાલુ છે તેની બાળ કાઢી તે જણાઈ કે નાના આકાશમાં તેનું સાસરું છે અને તેની બેરી પણ હાથ પોતાના પીયરમાં જ છે. એ પદથી ત્યાં જાવની કપાલ ઉપર નજર રાખવા માંડી. થોડે વખતે એક પોસ્ટ કાર્ટ હાથ આવ્યું તેમાં લખાણ જમાની બાલુથી આવળું લખ્યું હતું. આ રીતે ક્યારેક પૂછ્યું. અને તેમાં પૂછ્યું કે તેના વિષે કાંઈ તપાસ કરે છે કે નહિ. અને તે પોતે (મુંબઈ પાસે) શાલુમાં છે એવા ખબર હતા. તુરત શાલુ-પોલીસ ઉપરીને એ આસામીને પકડવા તાર ક્યાં પણ જરૂર શપ આપીને નીકળી ગયા. ફરીવાર કપાલ ઉપર એકી રાખવા પાડી અને થોડા જ દિવસે રેગુનમાંથી બાળ મળી. એ કાગળ, રોક્યા. રોક્યાની જવાબદારી પોતાને શિર લઈને પણ પોસ્ટઇન્સ્પેક્ટરે રેગુન તાર કરી ત્યાં પહોંચ્યા. મુંબઈના વેંચુરનાની કોટમાં પોલીસે હાંડર ક્યાં અને ત્યાં કેસ ચાલ્યા કારણકે મુંબે ત્યાં બન્યા હતા. તપાસના પુરાવા અને જુગાનીઓ એટલાં સચોટ હતાં કે એને ત્રણ વર્ષની પાકી ઝેતની મોજ મળી ગઈ. ર.મ.રા.

ઊડણ ગરુડ

(લિખક-શ્રી મંજુલાલ ત્ર્યુછેડલાલ મલમુદાર એમ.એ., એલ.એલ.બી.)

ચંદ્રધૂરી નગરી. ત્યાં ચંદ્રશેખર રાજા રાજ્ય કરે છે. એ રાજાની કુંવરીનું નામ સૌભાગ્યવતી.

આ સૌભાગ્યવતીના રૂપના છંપડા પડે છે.

રાજમહેલ પાછળ એક મોટું લક્ષ્મ-પાંદું આવી રહ્યું છે. ત્યાં એક કોળી રાજમહેલની ડેકની આગળ લાકડાંની બારી ટેકવી રહી છે.

તે વખતે રાજાની કુંવરી ગોખે જિભી જિભી આપે નગર તરફ નિરખી રહી છે.

કોળીની નગર આ રાજકુંવરી પર પડી. રૂપથી એ મોદ પામ્યો. એને મૂઝાં આવી ગઈ અને એ જમીન પર ટળી પડ્યો.

ઘડી એ ઘડીમાં મૂઝાં વળી, એટલે પોતાની ગેળે જિભો થયો. બારી વેચી આવ્યો; અને પછી એક સુતારને ઘેર જઈ પહોંચ્યો.

આ સુતાર સાથે એને ઝાઝું હેત છે. સુતાર તેનો બાહબંધ હતો; તેથી એના આગળ કોળીએ મનની વાત કહેવા માંડી.

કોળીએ કહ્યું: 'એ રાજાની કુંવરીને ગોખે બેઠી દીકી ત્યારથી તેના રૂપથી હું મોદ પામ્યો છું. મને મૂઝાં આવી હતી; તેમાંથી મને માંડ માંડ બાન આવ્યું. એ રાજકુંવરી મને વરે એવું તું કરી આપે તો જ મારો મિત્ર સાચો!'

વાતસાંભળી સુતારને હસવું આવ્યું: 'તને, બાહ! બસી આવી ઈચ્છા થાય છે! તારી જાત તો જો-'

ત્યારે કોળી બોલ્યો: 'બાહ! તને મિત્ર શા માટે કહેતા હોઈશું? આવે ટાણે કામ ન આવે તેને પછી શું કરવાના?'

સુતારે ધીમા પડી કહ્યું: 'તું વાત તો કરે છે; પણ એ કામ અને કેવી રીતે!'

નિરાશ બનેલો કોળી સુતારને આરણે લાંધવા બેઠો: 'તું મને રાજકુંવરી પરણાવે તો જ કીકીય; નહિ તો અહીંજ દેહ પાડીશ.'

એમ કરતાં સુતારને પણ તણ તણ લાંધણ થઈ છે. તે વિમાસે છે: 'આ પાપ વળી મને ક્યાં વળગ્યું!'

સુતાર શિવકળાનાં પારંગત છે. જધી આંડી-ધૂંડી ત્યજે છે. એણે મનમાં કંઈ નક્કી કર્યું; અને કોળીને કહ્યું: 'બાહ! તું જિહ અને જમી લે; આપણે કંઈક ઉલ્લમ કરી જોઈશું.'

કોળીએ વાત માની અને અન્તઃજળ લીધાં.

સુતાર કોળીને ધારીધારીને જોઈ રહ્યો છે. એની આંખને જળાધું કે કોળી સ્વામજો છે છતાં કૂટડો છે; બોલકણ છે અને વિચારણ છે. માતુરી અને કસા પણ એનામાં ધણી છે. દેહનો આપો પ્રમાણુસર છે.

સુતારે પોતાના મનના ઉડાવથી અને કસા બરેલી શુદ્ધિથી એક ઊડણ ગરુડ ઘડ્યો. તેને દોંગણેક અને દરતાલના દંગથી સીતર્યો. ઉપર રોગાન દાખ્યો.

ગરુડ તો ભગ્નભક્ષને મોદ પમાડે તેવો જન્મ્યો છે. ગરુડ પર બેઠક બનાવી છે; અને આમજો દેવાય એવી ખાલી બનાવી છે. ખાલીને આમજો દે એટલે ગરુડ બેઠે છે; અને હાથ છૂટા મૂકે એટલે સસડાડ નીચે જતારે છે.

ગરુડ તૈયાર થઈ ગયો, એટલે રાતને વખતે સુતારે બોટાં પણ ઝગઝગતાં આમરણ કોળીને પહેરાવ્યાં. પોતાના ઘરના જરિયાન અને હિનખાજાં રેસમી વસ્ત્ર હતાં તે પણ તેને પહેરાવ્યાં.

આ જિડતા ગરુડની અંદરથી સુતારે એ હાથ જહાર કાઢ્યા છે. તે હાથ ગરુડ ઉપર બેઠા પછી ખંભાની પાછળ જ ફૂટેલા હોય એવા દેખાય છે.

વસ્ત્ર, આભૂષણ અને વાદનને લીધે કોળી તો અખિનય ચતુર્જન વાગુદેવ જેવો દેખાય છે. તેને જોતાં ભગ્નભક્ષાં માણુસો બૂઝાં પડે છે.

એક રાતને, સમે પેલા ગરુડને સુતારે રાજમહેલના ગોખ સામે જોડ્યો. પેલા કોળીને યજ્ઞાં તથા ધરણાં સગમી તે ઉપર બેસાડ્યો. રાતને પહેરે ગરુડ પણ

સાચા ગરુડ જેવો જ દેખાય છે, અને કોળી ગરુડગામી વિષયુ જેવો દેખાય છે.

પેલા કોળીએ ખીલીને આમથો દીધો અને તરત ગરુડ પર ચઢી બેઠો. ગરુડ તો આકાશમાં જિંચે હિડલુ લાગ્યો; ને હિડલુગિડલુ રાજમહેલના ગોખમાં જઈ પેલો!

પાંખોના ફફડાટથી રાજકુંવરી ભગી બિડી. જુએ છે તો દીવાના તેજથી ખંડ જળાંજળાં થઈ રહી છે. કુંવરીને તો સાક્ષાત્ ચતુર્ભુજનાં દર્શન થયાં.

કુંવરી સૌભાગ્યવતી વિષયુનાં સદસનામ બળવા લાગી.

ચતુર્ભુજ-વેપધારી કોળી બોલ્યો : 'હું તારું રૂપ દેખી તારા પર પ્રસન્ન થયો છું, તેથી ગોખીએને દ્વારિકા મુકી આવી તને વરવા આપ્યો છું.'

ધીરગંભીર સ્વરે બોલાએસાં આ વાક્યો સાંભળી રાજકુંવરીને દરખાતાં આંસુ આવે છે. એનાથી ઉદગાર નીકળી ગયો : 'મારાં અડોભાગ્ય !'

કુંવરીએ તત્કાળ પિતાને બોલાવરાધ્યા. રાજ પણ ચતુર્ભુજવાસુદેવને નિરખી ઘેલોઘેલો થઈ ગયો. રાજ્યએ તો ત્યાં ને ત્યાં ચાર કળસ માંડ્યા અને ધરિયાં લગન સહી કર્યાં.

પેલો કોળી વિષયુના વેપમાં રાજની કુંવરીને પરણી બેઠો ! રાજ પોતાના આવાસમાં ગયો.

વિષયુ-વેપધારી ત્યાં જ રહ્યો. સવાર પડતાં રાજ-કુંવરીને કહ્યું : 'હું દ્વારિકા જઈને પછી વળી આવીશ.'

કોળીએ ગરુડની ખીલી ચાંપી. ગરુડ પાંખો ફફડાવતો આકાશમાં હિડલો અને પાધરાં સુતારના આંગણમાં આવીને ઊતર્યો.

સુતાર તો તેની જ રાંધ લેઈ રહ્યો હતો. એણે અત્યંત નિરાસાથી પૂછ્યું, 'કેમ !

પછી શું થયું ? દેવી વાત બની !'

કોળીએ બધી વાત માંડીને કહી. સુતારને પોતાની કથા માટે ગર્વ થયો. હવે તો રાજ રાત પડે છે અને

સાત દિવસનું વર્ષ

સોમવાર હેમન્ત અને લે
મંગળ શિશિરે સૂ સૂ થાય,
બુધવારે લે વસન્ત ખીલે
ગુરુએ પ્રીત્ત તપે લે ભાઈ,
શુકે વધો વરસે નીર
શનિએ શરદ જમાડે ખીર.

રવિવારે સૌ જાગ્યો મરખી
સાત દિવસનું વર્ષ અને,
જાત્રો લે મેવલિયો વરસે
તો તો વરસે રજા પડે.
કેવી મજા ! ભાઈ, કેવી મજા !
મેવલા મેવલા દેને રજા !

તનમુખ ભટ્ટ

પેલો કોળી રાજકુંવરી પાસે ગરુડે ચઢીને ગય છે.

એમ કરતાં કરતાં એક વખત રાજના રાજ્ય ઉપર કોઇ સત્રનું દળ ચઢી આવ્યું, અને તેણે એના નગરને ઘેરા લાવ્યો. રાજ દોડ્યો દોડ્યો ચાર લાથવાળા વિષયુ પાસે આવ્યો, અને જમાઈ બની બેઠેલા વિષયુનાં દમ્ભ નામ બોલી નેમની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો. તે પછી દિમ્ભત લાવી શત્રુના હસ્તે નગરને ઘેરા લાગ્યાની વીતકકથા તેણે કહી ગતારી.

એટલે વેપધારી વિષયુ વડારે ચડતા હોય એમ

પાંખોના ફફડાટથી રાજકુંવરી ભગી બિડી. જુએ છે તો ખંડ જળાંજળાં થઈ રહ્યો છે. બોલે સાક્ષાત્ ચતુર્ભુજનાં જ દર્શન થયાં.

બોધ્યા: 'નિત્યા ના કરીશ. આગળની રાતમાં જ શત્રુનું મૈત્ર્ય ન હાંપી કાઢું તો મારું માતાત્મ્ય ખોટું છે એમ માનજો.'

રાજા કૃપાવચનથી ગળગળો દમ્પ ગયો: એ બોલ્યો, 'દેવ ! મારું મોટું બાળક, જે આપ અમ પર આટલી કૃપા કરો છો !'

રાજાના હૈયે તો ધારેણુ વળી છે. પણ કોળીના ચિત્તના ઉચ્ચાટનો પાદ નથી !

રાજા પોતાના આવાસ બહુ ગયો.

હારિકાના ધણી કૃષ્ણ વાસુદેવને આવાતની ચિંતા કરતી પડી: 'નિત્યા નિત્યા પણ મારા નામનો અને વેશનો ઉપયોગ કરનારો પકડાઈ જશે, તો મારું નામ અમર્યું વગોવાશે; તેથી તેનું કામ કર્યો વગર કેમ ચાલશે?'

તામડતોળ શ્રી કૃષ્ણે હતો મોકલી શત્રુના ઝરદરને હાંપી કઢાવ્યું. થેરાકીડી ગયો એટલે નગરના દરવાજા ખુલ્લા થયા.

સવારમાં રાજા પધારીમાં જ છે અને આ સુખદ સમાચાર મળ્યા. તે ઘણું રળિયાન થયો.

પેલા કોળીએ પણ સવારે જ થેરા કીડી ગયાની વાત મળી. એને તો જાણેવાએ વાદળ વેરાધા જેવું થયું. એટલે રાજાની જેમ ગરુડ પર સવારે ધર્મને રાત પડતાં પેલા કોળી રાજકુંવરીના રણુવાસમાં ગયો.

ત્યાં ગળ પણ આવી ચડ્યો.

પછી તો સાચેસાચ શ્રી કૃષ્ણવાસુદેવ પણ ગરુડે ચડીને ત્યાં આવ્યા 'તે વખતે ત્યાં એ વિશ્ણુમૂર્તિઓ દેખાવા લાગી.

શ્રી કૃષ્ણના ગરુડે કોળીના ગરુડને ફેરા મારી દલાવ્યો એટલે લાગમાં જ કાઢ ગરુડનાં પંખાં લાકડાં ખર્ચળા ઉડ્યાં; અને તે બાંગીને બેંચ પડ્યો.

પેલા વેપધારી હુમ્મો કોળી તો બચ અને સરમ-

(અનુષ્ટુપ)

હાના કે દમ્બનો પાર, અહા ચે પામો ના શકે:

કોળીએ વિશ્ણુના વેગે, રાજકન્યા વરી લીધી ! *

નો માર્યો ઝરદર કાંપતો અને લાલ લેડતો જોભો છે: છતાં દણ બોળા રાગથી આનો કશો ભેદ કળાતો નથી. એ તો દણ પ્રાર્થના કરે છે: 'હે પ્રભુ ! તારાં' તો અનંત રૂપ છે !'

તે સાંભળી બગવાન શ્રી કૃષ્ણ દસતાં પ્રાપ્ત.

બકિત્યાવથી તરબોળ દમ્પ ગમેત્રા રાગનો જન દવે બાંચવા લાગ્યો. એ ધારી ધારીને જમાખાંડતે જોવા લાગ્યો એટલે એનો બનાવડી વેપ અને રંગ-દંમ તરત શુદ્ધ પડી ગમેત્રાં જણાયાં.

રાજા ડધાર્મ ગયો. એનાથી ભોમી, વવાયું: 'આ તો કાઠ કોળી જેવો દેખાય છે.'

રાજાની આંખ રાતી બની હતી; અને પેલા કોળીના મુખ પર શાકી દળા હતી.

બોળવાએત્રા રાજા વેપધારી ઉપર ખૂબ ખીમ્યો.

તેના પર રીમે ભરાયો અને તેને મારવા દોડ્યો.

બગવાન શ્રીકૃષ્ણ વચમાં પડ્યાં અને એ બનાવડી વિશ્ણુને દુઃખમાંથી છોડાવ્યો.

શ્રીકૃષ્ણે કોળી ઉપર કૃપા કરી અને તેને મારે અભય વચન માગી લીધું. તેમણે રાજાને કહ્યું, 'મારે નામે અને મારે રૂપે એ પરદેશો છે તો મારે તેની બાર કરતી જોઇએ; એને ન દબાવવાનું કબૂલ કરતા હો તો મારા પગને અડકો.'

રાજાએ અને રાજકુંવરીએ-બન્નેએ-શ્રીકૃષ્ણના સરણનો રૂપો ક્યો અને પાવન થયાં:

શ્રીકૃષ્ણના ગરુડની પાંખો ફફડી અને પલકવારમાં બગવાન પોતાને રક્ષાતે ગયા.

રાજામાં થેરા કીડીનો આનંદ વર્ધ્યો; નગરમાં મંગળઓચ્છવ દમ્પ રહ્યો.

પંદરી રાત્રને ડહાપણ આવ્યું. દીકરી જમાખી સુખી રહેવા દીધાં અને આખો બેદ ગુપ્ત રાખ્યો.

રાજા વિચાર કરી રહ્યો કે—

૧. પદ્માભ્યાસવાર્તિક નામે પ્રાચીન ગુજરાતી ગ્રંથકથાઓને અર્થેન પંડિત બેન હર્ષે ૧૬૨૨માં વિષક્રિયાં પ્રકટ કરી હતી. વિષ્ણુશર્માના પદ્યતત્ત્વનું સંપાદન કરતાં, તેને મળતી બીજી વાર્તાઓની શોધ કરતાં તેમને આ ગ્રંથકથાઓ દ્વારા

લાગી હતી. ગ્રંથકથાઓની હસ્તલિખિત પોથી બાંધારસ રીસથી ઇન્ડોલિટ્ટરના સંગ્રહમાં છે.

અંદરનારૂપ બતોમાંની યોધી વાર્તાનો પ્રારંભ નીચેના સંદેહ મેલોડી માથ છે. સંદેહ પંચતંત્રની ધારી પર આ

વાર્તાઓ ચોભડ છે. પણ ફેર ચોરસો છે કે બીજી વાર્તાઓ ચોભમા ચોકાના પ્રાચીન શુભરાત્રી ગંધર્વા લખવામાં આવેલી છે: 'જીટભુ ગરુડ'ની વાર્તાનો શ્લોક આમ છે:

“ ગુપ્તમ્યાપિ દમ્ભસ્ય વ્રજાપ્યન્તે ન ગચ્છતિ ।

+ કોલિકો વિપુલરૂપેણ રાવકમ્પા નિવેવતે ॥ ”

[* પાદાન્તર અતિગુપ્તસ્વાપિ ૦ + પાદાન્તરકોલિક: ૦]

આની જ ઠાયા કપર વાર્તામાં આપી છે. આગવતમાં પોદ્ડક રાવની વાત “મિથ્યા વાસુદેવ” ત્રોકોઈકમુ ૧૦, અધ્યાય ૬૬માં આપી છે. એદિ દેરુનો આશીર્વાદ વિષે, પુદ્ડ અને કિરાત દેશીમાં સત્તાધીસ હતો. નવાસેપની મિત્ર હતો. એણે પોતાના ‘પુરુષોત્તમ’ નામને સીધાવા શ્રી કૃષ્ણનાં ચિહ્ન ધારણ કરવા માટયાં હતાં. લોકોએ એને મોરાં વખાણથી ખૂબ આદર્યો, એટલે એણે પોતે મદને કૃષ્ણ તરફ ફેર મોદલ્યો અને હરેવર:યું કે ‘પૃથ્વી પર અવતરેલો સાચો વાસુદેવ તો હું છું. તું માફ નામ અને ચિહ્ન અમરમાં બાધાથી પરયાં છું. માફ તે ધારણ કરવાં યુદ્ધ કે અને માફે શરણે આવ; નહિ નો મારી સાથે લડવા તૈયાર થા.’

કૃષ્ણે કહ્યું: ‘તારે મિથ્યાપણું અને તારો ગ્રેવે કતારવા આવું છું.’

આ બાળી પોદ્ડક ગમરાયો. એણે પોતાનું સૈન્ય તૈયાર રાખ્યું; અને પોતાના મિત્ર કાશીરાવની મદદ મેળવી લડવા તૈયાર થયો.

યુદ્ધ વખતે પૌદ્ડે ઝંખ, ચક્ર, ગદા, શાર્ંગ વનુપ, વનમાસા, પીતાંબર, કન્તરીય વસ્ત્ર તથા મુનક અને અમ્લસાર ધારણ કર્યા હતાં. અને પોતે બનાવરાવેલા લાકડાના ગરુડ પર આરુઢ થયો હતો.

કેટલે રંધબાના નરની જેમ આલેહુષ પોતાનો વેશ ધારણ કર્યો છે એમ જ્યારે શ્રીકૃષ્ણે તેણે ત્યારે તેમને હસતું આવ્યું.

યુદ્ધને એને મિથ્યા વાસુદેવને શ્રીકૃષ્ણે માર્યો: અને એને કૃષ્ણસ્વરૂપનો મોઢ હોવાથી તેને સારૂંપ મુલિ આપી.

—આ પ્રકારની લાકડાના ગરુડ પર ફરતા મિથ્યા વાસુદેવની કથાના બીજા સાથે, ‘જીટભુ ગરુડ’ની લોક-કથાનું ખૂબ મળવાપડ્યું છે.

નંદન પદ્યકડકગ્રામવર્ગવિદ્યામનપ્રવચ્ચ-જેના કપર-થી શામળમદની “પંચદંડની વાર્તા” રચાઈ છે-તેમાં એક “જીટભુ દંડ”ની વાત આવે છે; એટલે કેવેશ્વાએ આકાશ-ગમન કરવાની શક્તિ એ ‘દંડ’માં હતી એમ આપ્યું છે.

શામળમદની “બગીચા પૂતળીની વાર્તાઓ”માં પંદરમી વાર્તા “કાશના પોદ્ડ”ની છે. ત્યાં મુતારે બનાવેલા પોદ્ડના આકારના કળવાળા કાકના સુચાની વાત આપી છે.

એટલે મનુષ્યને જે શક્તિઓ સાધ્ય નથી તે શક્તિઓ સાધ્ય બની છે એમનું બતાવનારી વાર્તાઓ લોકસામાજ્યમાં બહુ આદરવાત બને છે; જુલે વર્તની વિદ્વાનની અસિદ્ધ આગમ પર અપ્રત્યક્ષ વાર્તાઓ તેથી જ બહુ વંચાય છે.

‘જીટભુ ગરુડ’ની લોકકથા આ વર્ગની છે. —મં.

કલાવિપયક કેટલાંક

અપરાધિયાં

કલાકારને પોતાની કૃતિ વિષે ‘મુવદ અદંબાવ’ સાથે માનવ-અભિપ્રાય પ્રત્યે ‘સુમટ માનભાવ’ પણ હોવો પડે. કિન્ન વડે બોલેલ શોભાથી વળખાતર થોડાક જ. ને બોલ વડે ચિત્રને શોભાવનાર તો કોઈક જ. કલાકારો પ્રાગમન: સૌંદર્યની પ્રકૃતિના અભ્યાસી હોય છે અને પછી તેઓ પ્રકૃતિના સૌંદર્યના આગ્રેષ્ઠ હોય છે. જેમાંથી ‘કિન્ન પ્રકટ’ તેનું નામ તે ગ્રંથીત, ને જેમાંથી ‘સંજીત રજકે’ તેનું નામ તે ચિત્ર. સરસ ચિત્રનું પ્રત્યક્ષ સૌંદર્ય, રંગ દેખા ને આકૃતિનું; સરસ ચિત્રનું અપ્રત્યક્ષ સૌંદર્ય, રેવર વાળી ને રમિતું. કદરૂ વડેનું તાદૃશ ચિત્રણને જ ‘કરખામાં સુંદરતા’ એવી સેટા વડે ઓળખાવી શકાય; પરંતુ જે વસ્તુનું ચિત્રણ જ કદરૂપું તેને ‘કરખામાં સુંદરતા’ કદી બનાવી ન જ શકાય. ચિત્રકાર ને વાર્તાકાર એ કલાકાર જ. પ્રકૃતિના હૃદયમાં પ્રવેશતું એ ક્ષમ ચિત્રકારનું; હૃદયની પ્રકૃતિમાં પેસતું એ મર્મ વાર્તાકારનું.

જે કલાકાર પોતાની ઊર્મિઓને માર્મ મળી રહે એવા હેતુથી કલાકૃતિઓ થડે છે તે અપૂર્વા કલાકાર છે. પણ જે કલાકાર પ્રેક્ષકજનતાને પોતાની ઊર્મિઓના બાગીચાર બનાવવાના હેતુથી કલાકૃતિઓ સરડે છે ને પૂરો કલાકાર છે. પદેથી થણું થણું તો પોતાના હૃદયની નહેરોત કદે છે. બીજો અભિત જ પોતાના હૃદયની બેરોત કદે છે. વાસુ, વાદળ ને વીજળી એ ત્રણ કુદરતના મદાન દેખાકાર; સૂર્ય, ચંદ્ર ને તારા એ ત્રણ કુદરતના મદાન રંગકાર. કલા મહાં બનીતીની અધમતા વાવે તે નજાદિયો કલાકાર; કલા મહાં અત્યુલ્લેખી વિરોધતા તમાવે તે ગ્રંથારિયો કલાકાર.

ફિરોજશાહ કુરેશમજી મહેતા.

કેટલાક પરિચયો

ધરાની કલાકાર સર્કિસ કચાદોરિયાં (Sarkis' Katchadourian)

એશિયાનાં પ્રાચીન ચિત્રોને અંગ્રેક નકલસનેક માત્ર નહિ પણ સંજ્ઞક હકી શાય એવા આ કલાકારે હિંદુસ્તાનનાં અજંતા, બાધ, સીમિરિ, બદામી, સીતાનવાસલ, કુમારગી વગેરે સ્થળોનાં ચિત્રોનું એકસે હાથે મહાભારત બનાવી દીધું છે. કેટલાંયે નવાં ચિત્રો તેની વેધેક દષ્ટિ સાથે કૃત્રી આપ્યાં છે. પોતાના પરાક્રમી કાર્યક્રમથી એશિયાની કળાની તેણે અપ્રતિમ સેવા કરી છે.

એનો જન્મ ધરાનના તખેત્ર નગરમાં ઈ.સ. ૧૮૮૬માં થયો હતો. એણે શામ, બર્ડિન અને પારીસની ઝંકડેમીએ સેવી છે અને એનાં કરેલાં ભૌતચિત્રો-Murals-યુરોપનાં લગભગ બધા પ્રખ્યાત ચિત્રાલયો માટે ખરીદાયો છે. પણ એની પ્રદર્શિતનું માપ ઇપેસોં ચિત્રોથી આપતું મુરકેલ છે. બોર્ડો ખવાઈ મળેલી ભૌતો પર તે અસલ ચિત્રો હતા નહતાં હાને છે તે પર આંખ ફેરવીફેરવી, નહુઅરની સમાધિ સાધીને પૂર્વચિત્રિત ભૂમિ અને દેખાવિલાસ ઉપ-નવવે એ કોઈ ચિરલ શક્તિનું જ કામ છે.

ધરાનના શાહ અબ્બાસના શાજમહેલોનાં ખંડિયેરેમાં દેખાતાં કેટલાક રંગબાળાં બસો વરસથી હોશે જોવા કરતા. તેમાંથી શાહ અબ્બાસના શાહી કલાકારોનો વારસો સજ્જવન કરીને કચાદોરિયાં પહેલે જ ઝપાટ પોતાની પ્રતિષ્ઠા જમાવી લીધી. એ શાળકાંવાળી સવારી તે કલાકારના કલાકો સુધી જોવા કરે અને દેખાના પ્રવાહો સધાતાં એકદમ નિમત-પ્રસન્ન બહેશે કરી પોતાના મોટા ભાઈ ઉપર દેખા આખી ખેંચી ફાટે ત્યારે એનાંની નજરે પ્રાચીન ધરાની કવિતા-નો કોઈ સુંદર નાયક તૈયાર થઈ જાય.

ધરાની કળા અને ભાગત્ર કળાને આપણે માત્ર નાનાં પ્રચલિતોથી જ પિછાનીએ છીએ. મુગલ દરબારમાં શાહ અબ્બાસના ચિતારા પણ આદર પામ્યા હતા; પરંતુ મોટાં મોટાં ભૌતચિત્રોના નમૂનાનું અસ્તિત્વ મળ્યું નહોતું. જિ. કચાદોરિયાંના ધરાની નમૂનાઓ પરથી લાગે છે કે શાહ અબ્બાસ સુધી તેો અજંતાએ પ્રવારેલી દેખાની કળા એશિયામાંથી હુમ થઈ નહોતી. અને એ જ સત્પણના નાતાએ કચાદોરિયાં હિંદુસ્તાન તરફ ખેંચાયા હશે એમ લાગે છે.

આ પ્રાચીન ચિત્રકળાની અપાર સૌન્દર્ય-ધારણ-શક્તિ હુનિયા આજે તે પહેલાં વિદાય થઈ જાય તેનો લય

ઓળખીને તેનો સંગ્રહ કરવા નીકળી પડેલા આ મહારથીને કલાજગતનું અભિનંદન થટે છે. માત્ર આટલી જ તમના સિવાય તેને કોઈની સહાય નથી. તેના કાર્યમાં ત્રાસ અને સંકટો, મુસીબતો અને નિરાશા હોવા છતાં સંપૂર્ણ અનુભવ-દષ્ટિ અને કલમકુશળતાથી પોતાનું ક્યેય તે પાર કરાવે છે. તેનાં ચિત્રો અસત્તન પ્રતિનિધિત્વ સર્કારી સાચવવા સાથે, હુમ મથેલાં દેખાંબધેના રંગાવટ અને પાવપુરેન પણ સુઝવિ-પૂર્વક તે સાચવી લે છે. (જુઓ આ અંકમાંનું ચિત્ર.) ર.મ.રા.

ભોંતજવાસી કલાકાર

કૃષ્ણાજી આરા

ખરેખર, એક મહાનના ભોંતજના એક નાના કમરામાં જ એ રહે છે. મુંબાઈની ગલ્લબાર હિંતની કોચાળ પર આવેલા એક બ્લની ટળના વિશાળ બેગલાનું ભોંતજ જમીનથી એ ફૂટ નીચે છે; એમાં જ એ એની કળાની કૃષ્ણાજી જમાવી બેઠો છે. પરિસ્થિતિ પર વિજય મેળવી પોતાની સાધ-નાને જળથી રહેનાર એ એક બહાદુર તકલ્ફ કલાકાર છે. એની નોકરી એને માત્ર રાત્રે આ વાડીમાં મહાકલાની તક આપે છે. આખો દિવસ એના નખાની રોકની મોઢર સાથે મુંબાઈમાં ધૂમીને પરવારે ત્યારે જ પીછી અને રંગથી તે કલાની આરની કરાવે છે.

એને મળવાનું રાતના નવ કે દસ વાગ્યે જ શક્ય બને. ઉપર વસતો હોમકોંગ અને શાંપાઈ બેકનો રેશર સાંત નિદ્રાને આધીન હોય તે વખતે એની રંગજેશની કન-વાસોથી બરચક આરડીમાં પ્રદર્શન જેવો ઉલ્લાસ માણતો કૃષ્ણાજી એક ચરી અને બાંટિયું પહેરી રંગનાં રંગનાં સજ્જવ કરતો હોય છે. ચારેક પ્રદર્શનમાં મળેલાં સર્ટિ-ફિકેટ ટેલકની ઉપરની દિવાલે લટકે છે. તે મિલાય આઠાં-અવળાં ચિત્રોનાં બૂંગળાં અને ઊંધા મુકેલા કનવાસો તથા એમાં કરેલાં પુરતોગથી અજરાઈ, ખૂણા અને ફરેક જગ્યા બરચક છે. પુરતોગમાં તેની પાસે આજની યુરોપિયન કળાના અમનાયકો-ગ્રોતો, વાન નક, રંગવા અને હોમિયર જે. ફ્રેંચ હમ્પ્ટ્રેશનિસ્ટોની તેના પર જખખર છાપે છે એ તેનાં ચિત્રો એનારથી ધરીવાર પણ છાતું ન રહે.

એમની જ ઢળે કૃષ્ણમુદો, વગેરે ઉપરની સુરખીયરી રંગજમાવટ, અને સર્વેથી જળહળની નમરવાટ કે સમુદ્ર-કિનારો એનાં ચિત્રોના વિષયો છે. મુંબાઈના કલાકારો પાસેથી પ્રાથમિક દાંશ પામેલા છતાં તેની સૈદ્ધી અનેખી અને રંગવંત્ર છે. રંગો અને પીછીઓને અર્થ તેની બચત બધી ખર્ચ જતો જ હશે. એથી જ આ મહેત કલાકારની સાધના લોકાચર્યથી પરિપોષિત કલામરતું મહેતક પણ નમાવી રહે છે.

કૃષ્ણાણનો જન્મ દક્ષિણ હિંદરાજામાં થયો. ત્યાં જ મિલકત રહેવામાં થોડા વર્ષો સુધી એણે અભ્યાસ કર્યો. એ અરસામાં મહાદેવસિંહ નામે ચિત્રશિક્ષક એના ચિત્રોથી મુગ્ધ થતા. એની જ સલાયથી એનો અભ્યાસ આરંભ પડ્યો. મહાદેવસિંહના ચિત્રોનું તે ધ્યાનથી અનુકરણ કરતો. એની માતાના અવસાન પછી એના પિતાની ઇચ્છા તેને ધરખર્ચમાં મદદરૂપ બનાવવાની થઈ તેથી નોકરી માટે મુંબઈ આવવું પડ્યું. ફોર્ટ ચુરપિયન કુટુંબમાં નોકરી મળી. ત્યાં નવરાશે ચિત્રો કે રહેલું હતો એ તેના શેઠના ભેલામાં આવ્યો. તેણે પ્રસન્નતાપૂર્વક કોઈ ચિત્રકાર પાસે શીખવા જવાને સંમત થઈને સમય કરી આપ્યો તે પરથી તે મિ. ફોર્ટના રહેઠિયામાં જવા લાગ્યો. એવામાં એ કાઢેબને મસૂરી જવાનું થયું, પણ જતાંજતાં તેણે એને બીજી સરસ નોકરી અપાવી.

એ અરસામાં સત્યાગ્રહનો સંભાવ શરૂ થયો. મુંબઈમાં એ વખતે સાંપ્રત્નિક થઈ પડેલા મી. કાના સત્યાગ્રહમાં કૃષ્ણાણે સૈનિક તરીકે ભેગાઈ ચાર મહિનાની સેવનો સ્વાદ માણી લીધો.

જેઠમાંથી બહાર આવ્યો એ જ માસમાં તેના પિતાનું અવસાન થયું. એ વખતે હૉમલેન્ડ બેંકમાં ક્લાર્કની નોકરી કરતા એના કાકાએ પોતાની સાથે એને નોકરીમાં રાખી લીધો. આ બધાં વર્ષમાં એણે ફરાળા વિના અસંખ્ય ચિત્રો અને સ્કેચ કર્યા છે. ત્રણેક વર્ષ કપર રવિબાઈએ એનું કામ લેયું અને તેના આ બ્યાસંગથી મુગ્ધ થયા. એ મુલાકાત વખતે આપેલી સૂચનાઓથી એને પોતાની શક્તિમાં વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયો છે. એ પછી થોડા જ મહિનામાં સીમલા ક્ષેત્ર આર્ટસ પ્રદર્શન-

બેંગલોરની કલાકાર - કૃષ્ણાણ આતા

માં એને 'પૂન' નામના ચિત્ર માટે પતિયાલાના મહારાજ તરફથી આપાત્ત હનામ મળ્યું. મુંબઈના આર્ટ સોસાયેટીના પ્રદર્શનમાં પણ હનામ મળ્યું. એમ એની કળાની ચોગ્ય કદર અને પ્રતિષ્ઠા નો થઈ છે. પરંતુ એની વ્યક્તિત્વની રંગવિજયેશ્વરી શક્તિને પણ વિકાસ આપે એવા કલા-

ચિત્રિચય કરી રહેલા સેયક શેટ્ટો કલાકારો (પરિચય-પાછળ) ડાબી બાજુથી: આબીરલાલ સેયક, અસદલાલ સેયક, અખતરલાલ સેયક.

શિક્ષણની હાલુક છે. એ પણ એમ જ કહ્યાં કરે છે: 'મને સમય અને સમવડની જ જરૂર છે.' હરિશ્ચન્દ્ર ભ. ભટ્ટ

દિગ્વિજય કરી રહેલા સૈયદ શેટોકલાધરે

પાટણપુરના મરાઠ્ઠર ફોટો-ગ્રાફિસ્ટ શ્રી ખાનજીભાઈ એક અસહ્ય ખાનદાન પુરુષ છે અને પોતાના માનવંધ કલાપ્રેમી નવાળ સાહેબની ખાસ પ્રીતિને પરિચયના પાત્ર છે. એમની કાળેચિત્તભરી ફોટોગ્રાફી આમર્ષને તો બાળે જ એવા-ભણવા મળે. બિહારે, હૃદયપુર, નેપથુર જેવાં સન્માનીતી કાગગરી તેમને ધડીએ ધડીએ તેડાં કરે છે.

પણ એ પીઠ કલાકારે પોતાની કળાને પ્રસાદ પોતાના કુટુંબમાં પહેલે ઉતારી દીધો છે. તેમના નાના બાઈ આબીદ-બાઈ સૈયદ, અને એ પુત્રો અખતરભાઈ અને અસદબાઈએ તો હિંદુસ્તાનની જનતાની ખૂબીખૂબી કરીને એવી છબીઓ ઉતારી છે કે પૃથ્વીના ઘણાં મુલકોમાં પ્રદર્શનો અને સચિત્ર પત્રોમાં તેમને મળતી પ્રશંસા અને પારિતોષિકોના પાર રહ્યાં નથી. હાલરો ચુંદના ફોટોગ્રાફરોની હરીફાઈમાં તેમણે જીત્યા નંબરો હાથ ક્યાં છે. હિંદનું 'ઈન્સ્ટ્રેટેડ નીકશી' તો જાણે તેમનાં જ ચિત્રો પર પૃથ્વીની વિવિધતા જળની રાક્તું ફેલ્ય એમ લાગે છે. એમની આંખ અને ચાંપ બંને એવી સજીએ ઉઘાડવાસ થાય છે કે જાણે કુદરતે તેમને જ પોતાના વહી-વંચાળનાથી દીધા ન હોય! એમની સફળતામાં મુજરાતની શોખા અને ક્રીતિ છે. કુમારને તેમણે અનન્ય પ્રકારે પોતાની કળાનો લાભ આપ્યા ક્યાં છે.

ર. મ. રા.

તરુણ પુરાવિદ્યા અન્વેષક

લોખીલાલ સાહેબરા (એમના પોતાના સન્દોખાં)

પોતાનો સ્વભાવ અમુક પ્રકારનો કેમ છે તેનું જો માણસ સાચું નિદાન કરી શકે તો પોતાને અમુક વિષયમાં આટલો રસ કેમ પડે છે તે કહી શકે. પણ એ કહેવું પછું મુશ્કેલ છે.

તોપણ અવપણથી જ પુરાતન વિષયો પ્રત્યે મને યેમ હતો એમ તો અવધ્ય કહી શકું. મુજરાતી પાંચમીમાં બહુનો હતો ત્યારે વાર અન્યો સીધી વધુ રસપૂર્વક વાંચેલા; એ વાર અન્યો તે મહાભારતનાં કેટલાંક પર્વો, રામાયણ અને ભાગવતના અનુવાદ તથા બહુલોચ્છેદનનો પહેલો ભાગ. કુટુંબી જનોને સંમળાપવવા માટે ભાગવતનું તો એ વાર પાસપણ પછું ફરેલું. ધરનું વાતાવરણ રૂઢ અર્ધમાં સાહિત્યરસિક નહિ, પણ સંદેહારી અને ભ્રમિત ખરું. એનો પણ લાભ મળ્યો હતો.

નવ વર્ષ સુધીનો બાલ્યકાળ તો અમદાવાદમાં ગએલો. ત્યાર પછી પિતાશ્રીનું અવસાન થતાં અમારે કુટુંબ અયાર

વતન પાટણમાં રહેવા મળું અને ત્યાં જ વિશિષ્ટ અર્ધમાં મારા અભ્યાસનાં બીજાં દોપાયં.

માયકલાક સરકારની પુરત-કાલ્ય પ્રશ્નિએ મારા જેવા કેટલાયના અભ્યાસને અને વિ-કારને વેગ આપ્યો હતો. પા-ટણનું પુરતકાલ્ય કોઈપણ મ-દેરની મધ્યવર્તી અભ્યાસકેન્દ્રોને શોભાવે એવું છે. ત્યાં મારી વાચનખૂખને બહુ સાદો ખોરાક મળ્યો. એ વાચન પંચએળિયું હતું. આજ દોહનું 'રામસ્થાન' અને કાલે 'વેરની વસુકાન', તો પદમ દિવસે 'આર્ય રસાયનશાસ્ત્ર' એવી વિવેકજ્ઞ એ વાચનપ્રશ્નિ હતી અને દરદરેજ એલોમાં એાણું એક પુરતક તો પૂરે કરવું જ એવી વત્તિ હતી. ત્યાં એક દિવસ સ્વ. મણિલાલ બજારભાઈ વ્યારે સંપાદિત કરેલો કવિ લાવર્ય-સમયનો 'વિભવપ્રબંધ' મારા હાથમાં આવ્યો. એનો સુન્દર ઉપોદ્ધાત અને મૂળના પાદટિપ્પણ કપે આપેલા મુજરાતી મદાતુવાદ, પ્રાચીન મુજરાતીના લુઝ્ઝે છતાં મારે મરિ તો સાવ નવા વિષય પ્રત્યેની સ્વાભાવિક મુખ્યતા અને કુતૂહલથી હું વાંચી ગયો. ત્યારે મારા પુરાતત્વપ્રેમી મ્યાનસને ચિતવાનો એક પ્રોત્સાહક ધક્કો લાગ્યો, અને સ્વતંત્ર રીતે હંકક ભણવાની કે શોધવાની આકાંક્ષા ભગી. જ્ઞના પા-ટણની રાજગદીની બંદાર આવેલા કાલકા પાતાના મર્નિ-રમાંના સં. ૧૯૮૪ના એ શિલાલેખો કહેવાનો પ્રયાસ કર્યો, પણ નિષ્ફળ. પંચાસરા પાર્શ્વનાથના મર્નિરમાંની મર્નિયા નીચેના શિલાલેખો વાંચવા મળ્યા, પણ મુંઝાયા. એ વખતે મારે થય ચોદ વખતું હતો.

એ અરસામાં, ૧૯૩૨માં, મુજરાતના પ્રખર પુરાવિદ શ્રી જિનવિજયજીનું પાટણમાં આમમન થયું. જેન બોર્ડિંગ-માં એક મિત્રને મળવા ગયો હતો, ત્યાં તેઓ આવ્યાના સમાચાર ભણ્યા. બીતાંબીતાં હું તેમની પાસે ગયો અને મુજરાતના ઇતિહાસ અંગેના મારા વાચનમાંથી જિજ્ઞાસએકા કેટલાક પ્રશ્નોના જુવારા પછી લાંબી વાતચીત કરી અને તેમની પાસેની કેટલીક લાગપ્રતોનાં ફોન કર્યાં. શ્રી જિન-વિજયજીએ પૂછ્યું, 'અહીં પુણ્યવિજયજી જેવા વિદ્વાન છે, અને તમે કેમ તેમનો લાભ લેતા નથી?' મેં મારા સંભવ મરણ કપે સ્વ કરતાં તેમણે બીજે દિવસે પુણ્યવિજયજી પાસે લઈ જવાનું વચન આપ્યું.

અને એ રાત્રે મને લાગપ્રતોનાં જ સ્વપ્ન આવ્યાં. બીજે દિવસે શિષ્ય તરીકે મારી સોંપળી થઈ, અને ત્યારથી મારા વ્યવસ્થિત અભ્યાસનો આરંભ થયો. વે-સનો લાભ લઈ હેંગમન્દનું પ્રાકૃત વ્યાખરણ પુણ્યવિજયજી પાસે લેવાર રહ્યું. અને લાગપ્રતો વાંચતાં શીખ્યા. શિલાલેખો

ધરઆંગણું

દેશી - શ્રીરામ બટ

‘જ્યાં ફૂટતી ફેંખણ કમળપત્તા
તારી ચિરંજીવ રહેતી રમુજી સતી’

વિક્રમના ચૌદમાથી અદારમા સૈકા સુધીમાં પ્રચલિત

વિજ્ઞપિપત્રોની

રાજસ્થાની ઉપાનો એક નમૂનો

વિક્રમના ચૌદમાથી અદારમા સૈકા સુધીમાં જૈન સંપ્રદાયમાં એક વિવાજ પ્રચલિત હતો. જૈન મુનિઓ વિદારમાં નીકળે તેમને વ્યુદાંત્રુદાં શહેરો તથા ગામોના જૈનસંઘો પોતપોતાને ગામે પર્યુપણ કરવા તથા ચાતુર્માસ કરવાનું જે આમંત્રણ આપતા તે મોટાં દીપણાના આકારનાં વિજ્ઞપિપત્રો લખીને આપતા. તેમાં ધાર્મિક ચિત્રપ્રસંગો આલેખાતા; તથા તે ઉપરાંત નગરવાસીઓ સાધુદર્શન તથા સંતસમાગમ મંદિર કેદસા ઉત્સુક છે તે વર્ણવવામાં આવતું અને પછી પોતાના નગરમાં શી શી સગવડો છે, નગરની ભૌતિક તથા નૈસર્ગિક સમૃદ્ધિ કેવી છે વગેરેનાં સચિત્ર વર્ણનો આલેખવામાં આવતાં. આ વર્ણનો તથા તે સાથેનાં ચિત્રો ઉપરથી તે સમયની યુગદાનની સામાજિક કિંદતિરીતિનો અભાસ પ્રયાસ આપણને મળે છે. શોધોના રીતરિવાજ અને ઉત્સવો, તેમના પહેરવેશ, આભૂષણો, ઉપરકરો, વાદનો વગેરેની વિગતવાર માહિતી એ ચિત્રો પેરી પાડે છે, અને એ રીતે એ વિજ્ઞપિપત્રો

ચૌદમા સૈકાના
યુગદાનના એક
વિજ્ઞપિપત્રમાંના
આલેખનનો નમૂનો

પણ સચિત્ર પટોના ઉપયોગ થતો. ધણુએક ચિત્રપટોનું આલેખન સાધુઓને હાથે થયું છે ખરું, પણ મોટે ભાગે એ કામ ધંધાદારી ચિતારાઓનું જ હતું. આ ચિત્રપટો દસથી પંદર ફૂટ સુધીના હોય છે. વળા સાત અને તિસિ સુદાં હોવાથી તે યુગદાન, રાજસ્થાન વગેરે પ્રદેશો એ ધણે પ્રચલિત ચિત્રપટોના નમૂનાની ખુદ સાક્ષી અને છે. વળા એ કાળના જૈન મંથના શિષ્ટાચારો પર સુંદર સમજણ આપવા સાથે ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિએ પણ એ પટો બહુ મહત્વવાળી છે.

યુગદાન અને રાજસ્થાની કક્ષમના જ આવા નમૂનાઓ ઉપરાંત મુગલ કક્ષમના ચિત્રપટો પણ મળ્યા છે. સં. ૧૬૬૭ની સાલનું જલ્દાંગીર બાદશાહના હજુર કાનાકાર ઉસ્તાદ શાહીવાદનનું કરેલું ચિત્રપટ શ્રી નાનાસાહ મહેતાના 'Studies in Indian Painting' માં છે. આપણી પાસે રમ શ્રેષ્ઠ વિજ્ઞપિપત્રમાં આદંબ

છે. જૂના નમૂનાઓનાં ચિત્રો પ્રમાણે તીનેનું વસ્ત્ર કે અંગ દેખાય એવી રીતે સાળુ ગાતવ્યો છે. વાળ ને કાનનાં કુંડળો પણ એ જ દેખાતાં છે. પોશાક અને અલંકારોમાં પણ કંઈક ફેરફાર થયો નથી. હાથની કાણી પર અને લકિયાના અંધ આગળ લટકતાં કૂમતાં પણ છે. જરાક દેખાતી આકાશગારી ને ગદાનનું સ્વરૂપ એનું એ છે; તેમજ રંગમાં પીળા અને લાલ એટલા જ જરૂર રીતે વપરાયા છે.

અમલના રાજસ્થાની રંગમાં લાખતી ચળક લાગતી એ આ ચિત્રના રંગોમાં—ખાસ કરી લાલ રંગમાં—નથી. ૧૮મી સદીના અંત ભાગનાં બીજાં ચિત્રોમાં પણ લાલ રંગની આ ચટકી કभी થતી દેખાય છે, વળી એ સદીનાં ચિત્રોમાં આખ અને ભમરોમાં કમાન વધી છે તે આ ચિત્રમાં નથી જણાતી. આ ચિત્ર પાછળનું છતાં તેમાં આંખોને નાકની નજીક ધુસારી છે ને હોઠ પણ નાકને અડતા કર્યાં છે; પણ દાંડીનો ભાગ વધુ ઝોળાકાર છે; પહેલાંની માફક અણી-દાર નથી. હોઠ પણ લાલ કર્યો છે, જે બીજે નથી; તેમજ અંદરનો વર્ણ પણ જુદો છે. અગાઉનાં ચિત્રમાં આજે તાત્તરવર્ણ ખરેખરે ગતાવ્યો છે જ્યારે આમાં તો શીકો પીજો છે.

બીજા ઘણા તફાવતો છે, પણ બીજી શૈલીનું ચિત્ર પાસે રાખીને જોવાય નહિ ત્યાં સુધી કોઈને સમજ પડે નહિ. કપડાંમાં પારદર્શકતા બહુ નથી. વાળની

લટ કપાળ પર લાવવામાં પણ ફરક જણાય છે. આ અતના કૌશલ્યના પ્રકારોની જાણના હોવા છતાં આ અણુધડ લાગતા ચિત્રમાં જે રસદષ્ટિ છે તે બીજાં ચિત્રોમાં નથી. હું તેને ઉતારી પાડવાના અર્થમાં અણુધડ રાખદનો પ્રયોગ કરતો નથી. અણુધડ એટલે તાલીમગાજ હાથે નહિ બાંધેલું, એટલું જ. મારી તો

ધરઆંગણું

ભવે જગતનો બનું શદનશાદ, તો યે કદી નથી વિસરવી જ અંશભર યે મૃતિ તાદરી ઉદાર ધરઆંગણા! નહિ જ બૂલું; કાં કે રતું સુફર સુઝનું મનોધન ખડે તું ઐકાંતિકે. તરે નજરમાં, વસે હૃદયમાંજ વાસવ્યની સુધાસભર માવડી, ઝગડતી રડી બેનડી, તથાય ધમસાણુ સર્વ અમ બાંધેલોનાં અને પિતા ધરમરાજ તાદર હજીય મંભારતાં.

નિશાળ છુટતાં જ વ્યવસ્થા કરી ઘેર જે સસેટ ફગવી નમામ ત્યમ ચોપડાં ફેંકતાં મટાક ધરની જાદર કષ્ટ ગિજી ને દોડિયા, કદી ભમરડા, પતંગ નવલા, લખોટા કરી લઈ સરકતા, રમી, જઈ અજવતા આરતી; નચિત મસતી કને શદનશાદનો ગાપડી.

નાનું છતાં યે નભથી વિશાળનું, શમાવતું સંકેત તો ય મૌ દિશા; જ્યાં ફૂટતી કુંપળ કર્મપ્રસૂતા, તારી ચિરંજીવ રહેો રમિત સદા.

અરોહ હર્ષ

લેખમાં એની ચર્ચા અરધાને ગણાય. ગુજરાતી અને રાજસ્થાની કળાની એકતા સિદ્ધ કરનાર આ ચિત્ર પદ ગુજરાતને સીમાડેથી જ મળ્યું છે. એને વધુ સંશોધન એમ પણ કહે છે કે ગુજરાતી કે રાજસ્થાની નેવા કાંઈ ભેદ જ હતા નહિ. કાર્લ ખંડાલાવાળા

કરતા હતા. વળી એ બાસાએને એવાંતી ગુપ્તીઓમાં મેંતાડી રાખવામાં આવતા હતા.

એ મે પહેા તેા લડે ત્યારે ખરા, પણ રમેશ ને કનુ એ તો બિંધી ભાપામાં, ધરનાં માણસો ન સમજે એમ, એક બીજાને ધમકીઓ આપવાનું શરૂ કરી દીધું હતું. 'અ'ની, 'રમ'ની ને અવળી, એમ ત્રણે ભાપામાંથી ખસીને એમનું વાગ્યુદ્ધ હવે વખતોવખત ચૂંટલા, ચીર, અચડાં ને અશ્વંજશ્ચા સુધી પહોંચી જતું. કનુ રમેશ કરતાં એક વર્ષે મોટા હતા ને વધારે જોરાવર હતા તેથી રમેશ જ વધારે ધવાતો, પરંતુ યાના પ્રમાણ કે શક્તિના મુકાબલા કરતાં રમેશને મન યુયુત્સુ ટલિનું વધારે મૂક્ય વરસું હતું. છતાંય જાનને જાટકે ત્યારે મોટીમા વચ્ચે પડીને એમને છોડાવી રહ્યા પછી રમેશને જ અવળચંડા, ડસીસો ને ઉધમાતિયો ગણતાં; એટલું જ નહિ, પણ કનુએ વધારે માર ખાધો હોય એમ એને પંચાળતાં. 'ન-તારી મા પાસે, એટલે અમે તારા ત્રાસથી છૂટીએ. તા-શથી તો ભાઈ, તોખા' એમ પણ એ વારંવાર કરેતાં.

એક વાર રમેશ નિશાળેથી કનુ કરતાં મોટા ઘેર આવ્યો. એ આવ્યો તે પહેલાં કનુએ જમી લીધું હતું. કનુ અને રમેશમાં એક ફરક એ હતો કે કનુને દૂધ ભાવતું નહિ ને રમેશને ભાવતું. કનુને દૂધ પાવા માટે મોટીમાને હાથ જોડવા પડતા ને કેટલા ય ભાઈજાપા કરવા પડતા ત્યારે માંડ એ દૂધ પીને. આજે પણ એણે રાખેતા મુજબ દૂધ હાંડયું ને રમેશ આવ્યો ત્યારે એને પીવડાવવાની જ રકમક આગતી હતી. તે દિવસે કનુ એકનો એ ન જ થયો. જ્યારે રમેશ જમવા બેઠો ત્યારે એણે દૂધની વાડકીમાં નજર કરી તો જાણેલી ભાખરીની ઝીણી કાળા કરચો એમાં તરતી હતી ને શકના તેમની ચીકણી રંગીન પીળાશ પણ એમાં રખાતી હતી.

'મા, મને કનુનું એકું દૂધ કેમ મૂક્યું છે?' રમેશે મોટીમા પાસે જવાય ગાગ્યો.

'જે જા, તને એકું દૂધ શું કામ મૂકું? કંઈ એ વાંઝીઆજારતો ને તું અજાખમણો છે?'

'આ દૂધ એકું જ છે. હું નહિ ખાઉં.'

'જેના ખાઓ, કુંવર? આમ મહાશી તો દૂધ પણ નસીયમાં નહિ રહે.'

હિચા રવરનો સંવાદ આંખળા દાદા ધાઇ આવ્યા એટલે મોટીમાએ દલીલ ફેરવી વાળી. દૂધ કનુએ ખેટયું

નથી એ નવો મુદ્દો એમણે રજૂ કર્યો. રમેશે અદાથી વાટકીને પગ વતી ફેસ લગાવી. દૂધ ટોળાઈ ગયું. દાદા ન્યાય કરી શકે એટલે દરજ્જે માસ્તી મેળવી શક્યા નહોતા એટલે રમેશની ઉદ્વેગતા જોખને એમણે રમેશને આજી ફેસ મારી. આધા વખર રમેશ જાગે ચર્ચ ગયો.

ત્રીજે દિવસે ટપાલમાં રમેશના પિતાને એ કાગળો મળ્યા. એકમાં નડુકાકાએ લખ્યું હતું કે રમેશ ભણતો ગણતો નથી, પગથ્યા કરે છે, ગાંઠતો નથી ને સચવાતો નથી, ખરે એનો ઠાંઈ ગંદોગરત કરશે. બીજા કાગળમાં — રમેશને એની જાએ થોડાં કાંઠાં આપી મૂક્યાં હતાં — રમેશે એની બાંગીટૂટી વાણીમાં લખ્યું હતું કે જાધા એને સતાવે છે, કનુનું એકું ખવાડે છે, કનુને ખાસો ગણે છે, પિતાને અજાખમણો ગણે છે, નડુકાકા પારંવાર કાનપટ્ટી આમણે છે, માટે પોને દાદાને ત્યાં રહેશે નહિ. જવાબમાં રમેશના પિતાએ ઠાંઈ આવતાગતા સાથે રમેશને મોકલી દેશો એમ લખી દીધું.

રમેશના પિતા ત્યાં નોકરી કરતા હતા ત્યાં અમ-દાવાદ ઉપર રહીને જવાતું હતું. એટલે અમદાવાદ જનારની સાથે રમેશને મોકલી દેવો ને અમદાવાદમાં એની માશીને ત્યાં એ માણસ એને મૂકી આવે ને પછી એનાં માજાપહેગો એ યદ્ય જન્ય એમ દાદાતાં ધરનાં માણસોએ નક્કી કર્યું. એ મુજબ એક મોદનશાકને રમેશની સોંપણી ચર્ચાઈ. સોંપણી કરતી વખતે મોદ-નશાકને રમેશની મોટીમાએ રમેશની વિરુદ્ધ ટેરફુ મે કવી નાખ્યું. એના જાણા ત્રીયાય નહિ; એનાં તેજાન વેદાય નહિ; અમને જાણી શું ભારે પડવાનો હતો? એની મા જણે કે અમે હાડછંડ કરતાં દહશું; પણ છાંડરાં અવળચંડાં એટલે કોઈ શું કરે? વગેરે ઘણુંપણું કહીને એને સંભાળીને લઈ જવાની ભૂજામણ કરવાનું પણ મોટીમા ચૂક્યાં નહિ.

રમેશ ગયો. જતાંગતાં કનુને પોતાની ગુમી બેટ આપતો ગયો ને અચ્ચા છૂટી ગયા એમ પણ કહેતો ગયો.

મોદનશાક પર મોટીમાના પ્રચારની ધારી અસર ચંપ હતી. આ સોદામણો, તરવરતો, આદ વર્ધનો ચંચળ છોકરો ગાડીમાં સખણે બેસતો નહોતો, એથી એ તેજાની છે એની એમને પણ પ્રતીતિ ચર્ચાઈ. એને જાડી પાસે એમણે ન બેસવા દીધો તે ન જ બેસવા દીધો ગાડી અમદાવાદ આવી ત્યારે રાત પડી ગઈ હતી.

રાતે ને રાતે રમેશને એની માશીને ત્યાં મૂકવા જવાની એવડી તે શી ઉતાવળ છે એમ માનીને મોદનલાલે એને રાતે પોતાને ત્યાં જ રાખવો એમ નક્કી કર્યું.

મોદનલાલ ઘેર પહોંચ્યા ત્યારે એમનાં પત્ની એમની રાહ જોઈને જ બેઠાં હતાં. રમેશને જોતાં જ ‘આ કોણ?’ એમ એણે પૂછ્યું. એ નિઃશંકતાન આપી આ બધાં આ ડોકરો એકઠમ વસી ગયો. પણ મોદનલાલે તો એનાં માથાપની ઓળખ આપી લાગ્યું જ કહેવા માંડ્યું કે ‘એ તો મહા તોફાની છે. છુરવાયો નહિ માટે તો એને ત્યાંથી વિદાય કરવો પડ્યો.’

‘જાવ જાવ દવે, શેણે તોફાની છે?’ કહીને મંગળાએ એને પોતાની સરસો તાણ્યો. બે મહિનાના ગાળામાં આણું બહાલ રમેશ ક્યાંથી પણ પામ્યો નહોતો, એટલે તરત જ એ મંગળાનો બની ગયો.

‘તાઈ નામ શું?’ મંગળાએ પૂછ્યું.

‘રમેશ.’ અને દવે એણે પૂછ્યું: ‘તમારું નામ શું?’

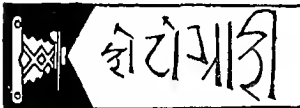
‘મંગળા.’ હસીને એણે જવાબ આપ્યો.

‘મારે તમને શું કહીને ખોટાવવાનાં?’

‘કવો મિઠો છે, મારો બાઈ? તારે મને મંગળા માશી કહેવી, હોં બાઈ. આ તારા કાકાને મનતું તોફાની છે ને, એટલે હું કાપી નહિ બનું. તારી બા જોડે હું બેઠેનપણું બાંધી લઉશ, હોં!’

મોદનલાલ બહુ જોઈને એણે કહ્યું: ‘કહેતા’તાને કે છોકરો તોફાની છે? શુભો, કેવો ગાંઠો ને કલાગરો છે? કેટલો મિઠો છે?’

અને મંગળાએ પાસે બેસાડીને એને જમાડ્યો, બહાલથી કેટલીયે ગયીઓ બરી અને રાત્રે પણ એને પોતાની પધારીમાં જ સુવાડ્યો. ચશવંત શુકલ

હરીફાઈનું પરિણામ

પહેલું ઇનામ: ‘લગ્નમ્’-અનુભવ/મરચંદ(ધાટકાપર); બીજું ઇનામ: ‘નૃપાતુર’-હીરાલાલ ભટ્ટ (અમદાવાદ); ત્રીજું ઇનામ: ‘આલો, પરી ફલ’-રશિક (ભાવનગર); કેતળના: ‘નૃદેવો વિશ્વાચો’-મનુ પટેલ (અમદાવાદ). નોંધપાત્ર: રતિલાલ કામદાર (કરાંચી); ની.ઈ. રેલુક્ષાભાઈ (સુરત).

પહેલું ઇનામ છત્તનાર બાઈ મરચંદનું ફોટો-ચિત્ર એક રોમાંચક સુધ્ધિસાધક રહ્યું ફરે છે. એનાં સંચાલન તથા ક્રિયાભાગ પણ સારાં ગણાય. ડાબી તરફના આડનું શરૂ તથા ડાબી જમણી તરફ નમીને તે બાહુના કેન્દ્રકપથી નાના બહુતા આડની ટોચ સાથે હાથ મિલાવી રહી પહોડી રહેતાનું એક બદલતું તોરણ ઉપજાવે છે. તેમાં હાથપર થતો નાનોરો માનવી ફેરવત તથા માનવતાના સંબંધ તાલે ફરે છે. એકંદરે ચિત્ર સારું છે, પરંતુ તેમાં માત્ર જરૂરી દીક્ષુતા ખટે છે. ડાબી બાહુનું આર વધારે સ્પષ્ટ ઢાલવ માટે છે.

કામ કરતાં મનુષ્યોનાં ફોટો-ચિત્રોમાં હંમેશાં ચિત્ર-રહસ્ય નિપજનથી બે વસ્તુ સમાવેશી હોય છે: એક ચિત્રનું પાત્ર અને બીજું તેનું કાર્ય. આમ એકીસાથે રહ્યું બની એ બે વસ્તુઓને એકબીજાથી વેચળી ન પડી જવા દેતાં તેની એકતા સાધીને જ ચિત્રમાં રસ લાવી સકાય. તેની સાથે ચિત્ર-શૃંગારી, છાયાપ્રકાશની મિસાવટ, પોતાનું ચિત્ર

વિસ્તારમાં રચાન વગેરે તરતે સંપૂર્ણ પરિણામ લાવી શકે છે.

બાઈ ભટ્ટના ‘નૃપાતુર’ ચિત્રને આ દૃષ્ટિએ જોતાં પાણી પાનાર તથા પીનારને જોડનાર માટલાથી અને તેમાંની પાણીની ધારથી એ બે પાત્રોનું અનુસંધાન થાય છે અને જોનારની નજર એકથી બીજી તરફ આપોઆપ દબે છે, તપતે સૂર્ય, આંધ નાખતો તડકો અને નિર્ભય આકાશ ચિત્રમાં વાતાવરણ ઉપજાવે છે.

રસોળમાં નિમગ્ન બહેનનું બાઈ રશિકનું ફોટોચિત્ર, લિટ્ટુ શુદ્ધજનના એક મુંદર દશ્યનું આલેખન કરે છે. આ પ્રકારનાં ચિત્રો લેતાં અગાડ ફોટોગ્રાફરે પોતે વિચાર કરી, ચિત્રમાં હરકત કેપ બની વસ્તુઓ ફર કરવી પટે. આ ચિત્રમાં દેખાતી બે થાળી, વાટકા, રટવ, પાટોશ વગેરે કપાડી લેવાયાં હોત તો ચિત્રમાં સાદાઈ આવત અને તેનું આકર્ષણ વધત. રાંધનાર બહેનનું ધ્યાન જે તપી ઉપર છે તે જ તપી ચિત્રમાં કપાડ ગઈ છે તે ક્ષતિ ગણાય. જોરાને ડાબી તરફ ફેરવી એ વસ્તુનો ચિત્રવિસ્તારમાં સમાવેશ કરવાની જરૂર હતી. ચિત્રમાં દેખાતી ભોંત પણ ચિત્રનું વાતાવરણ બગાડે છે.

લિટ્ટના એક નીચલા ચરના સમાજનું ચિત્ર રહ્યું ફરતાબા-હ મનુ પટેલના ચિત્રમાં સર્વત્ર પ્રસરતી ગરીબાઈનો ખ્યાલ આવે છે. આડાના પુષ્કળાગ ઉપર ફાટીતરી ગોદથી શીજો ઉપજાવી તેની નીચે બાંધેલા થોડીઆમાંથી ટાકિયું કરતા બાળકના ચહેરા પર રહેલો આશ્ચર્ય જાણી આવે છે. રમેશ જેવું કોઈ નવીન કાણું પક્ષી જોતાં એને કોતુક કેમ ન થાય? નવીન વસ્તુ અને ચિત્રવર્તાતું જ આમાં આકર્ષણ છે. બાપી તો તે સાધારણ રોષ જ ગણાય.

જોડણી શીખવાની સહેલી ચાવીઓ

એ ધણાં આનેદનો વિષય છે કે આજ વર્ષે થયાં ગૂજરાતી ભાષામાં જોડણીની જે અ-રાજકતા હતી તેની મુંગદ સરકારને પણ સમજ પડતાં. તેણે ગૂજરાત વિદ્યાપીઠે પ્રસિદ્ધ કરેલા 'જોડણીકોશ'માંની જોડણીને સ્વીકાર્ય ગણી છે. મુંગદ યુનિવર્સિટીએ તેનું સન્માન કર્યું ત્યારથી જ એ આશા બંધાવા લાગી હતી; અને હવે તેને રાજકીય શાસનનો ટેકો મળી જવાથી આજે તેની અરાજકતા પર દાખ આપ્યો છે. પાંચ પુસ્તકોમાં પણ હવે તે જ જોડણી સ્વીકારવાની છે.

આજે 'જોડણીકોશ'માં જોડણીના ગદ્યા ભાગીને ૩૩ નિયમો થવા જાય છે. સર્વસામાન્ય જનતાને તે ગદ્યા સમજવા અને વાદ રાખવા મુશ્કેલ જ પડે. એ દૃષ્ટિને ખ્યાલમાં રાખી, જાનુ જ થોડી સંખ્યામાં એ ગદ્યા નિય-મોનો સમાવેશ થઈ જાય એવો અર્ધો પ્રયત્ન કર્યો છે. અને એ નિયમો સમજવા અથવા ન પડે તે માટે ભાષા પણ જેમ અને તેમ સરસ રાખવામાં આવી છે.

જોકે આ નિયમો ભાષામાં વપરાતા ગદ્યા જ શબ્દોની જોડણી બતાવી શકે નહિ. આ તો જોડણી નક્કો કરવાની અથક ચાવીઓ. જતાનીને તેનાં થોડાં ઉદાહરણોથી સામાન્ય ખ્યાલ આપી શકે. કોઈ અગણ્ય કે ચંકા પડતા શબ્દોની જાગતમાં વારંવાર 'જોડણીકોશ'નો ઉપ-યોગ કરવાનું તો રાખવું જ જોઈએ; છતાં, આ ચાવીઓ ધ્યાનમાં રાખનારને તેનો ઘણો ખર્ચ ખ્યાલ આવી જશે.

આપણી ભાષામાં સંસ્કૃત, ફારસી વગેરે પરલાપાના શબ્દો ભારંભાર છે. જેમને અખ્યાસને લીધે એ જવાની જોડણી વાદ ન હોય તેમને તે ગદ્યાની શુદ્ધિ જળવવાને માટે તો 'જોડણીકોશ'ની મદદ જરૂરી છે જ. લાંબા પરિચય પછી એવા શબ્દોની શુદ્ધિ સરળ અને છે; પરંતુ કોષપથ રીતે ગૂજરાતી થઈ ચૂકેલા અને તળપદા ગૂજરાતી શબ્દોની શુદ્ધિ તો મોટે ભાગે જોડણીના નિય-મોમાંથી જ સમજ લઈ શકાય. અને તે આ નિયમોથી થોડા વખતમાં જરૂર કાજમાં આવી શકે.

એ નિયમોને કુખ્યત્વે એ વિભાગમાં જુદા પાડી શકાય : સંસ્કૃત, અરબી, ફારસી વગેરે બીજા ભાષાના

મૂળ (તત્સમ), શબ્દો શુદ્ધ સ્વરૂપમાં હોય તે કેવી રીતે લખવા તે એક વિભાગ; અને તે તે બીજા ભાષાઓ-માંથી વિકસર પામીને આપણે ત્યાં આવેલા (તદ્ભવ) અને તળપદા શબ્દો કેવી રીતે લખવા તે બીજો વિભાગ.

નિયમો

અ પરલાપાના શુદ્ધ (તત્સમ) શબ્દોની જોડણી

(૧) સંસ્કૃત, અરબી, ફારસી, અંગ્રેજ વગેરે ભાષાના શુદ્ધ શબ્દોની જોડણી ગૂજરાતી ભાષામાં જાણીતાં ઉચ્ચારણોને ધ્યાનમાં રાખી મૂળ પ્રમાણે કાયમ રાખવી. સંસ્કૃત નામ અને વિશેષણ હોય તો તેમનાં વિસર્ગ અને સંસ્કૃત પ્રત્યય વિનાનાં પહેલી વિભક્તિ એકવચનનાં રૂપ લખવાં. જેમકે: મૂળ સંસ્કૃત મતિઃ; તે ઉપરથી મતિ, લખવું. એજ રીતે શુરુ, હરિ, શાંતિ, નીતિ, નિષિ, રિયતિ, શ્રીયુત, પાશ્વત્ય-ત્ય, પૌરુષ, પ્રામાણિક, કર્તા, પિતા, વિદ્યાર્થી, દસ્તી, વલારથી, મનઢરી, વિદુષી, ભગવતી, શ્રીમતી, સુદિ, વરિઃ આગામી, અમારી, ઉર્ફ, કાજુ, કાજુલી, કિસ્સો, ફાખતી, ખુબી, ગિરો. ચાદ, જાદ, જામસુરી, તંજ, વતી, તૈયારી, દાર, દાવૂરી, પીલ, જાલુ, રજુ, રજડ; મુનિસિપાલિટી, કમિરી, યુનિવર્સિટી, વગેરે.

અપવાદ—જેને છેડે અંજન હોય તેવા શબ્દો ગૂજ-રાતી પ્રત્યય લેતા હોય તેઓને અકારંત ગણીને લખવા. જમત નરિ પણ જમત; એમ જ-વિદાન, ભગવાન, પરિષદ, મેસદ, ધનુષ, આશિષ, આયુષ, અક્ષમાત; અણિક, અજળ, અંગર, અંજર, આલિશાન, હંમર, ઈમારત, ઈલાજ, કજ્જાર, કજ્જ, કમર, કાવત, કેચ, કોલિશ, કોલિનર, ખુદ, ખૂન, ગુમ, ચાલુક, જરર, જસસ, જરન, તવારીખ, તારીર, દસ્તર, લીવાન, લીવાલ, નસીખ, નાજુક, પુલ, જવાદર, ગારીક, બંદક, સાગિત; અપીસ, કોર્ટ, કેમસ, પેન્સિલ, બૂક, રફ, બૂક, કોલર, રેશન, વગેરે.

પ્રત્યપવાદ—પશ્ચાત, કિસિત, અર્થાત, કચિત, સાક્ષાત, એવા શબ્દો એકલા આવે ત્યારે છે તેમજ

રાજમહેલનો કુંડ

ફોટો- શ્રી બેળીલાલ મિશ્રી

‘કુમારેશ્વર કલેક્ટર યવનારાઓ’

કુમાર કાયલિય - ઓગસ્ટ ૧૯૪૦

વચલી વાર (હેલો) જાણી જાણી-જોના રવિશંકર રાવળ-નંદી અને નિયામક કુમાર કાયલિય, પંચમ: અનુભાઈ રાવળ-એવાક અને સંચાલક કુમાર કાયલિય: છુટા: અરોક નંદ-માદારક એવાક: ચોના:લકમણ ભટ્ટી-મુખ્ય કિસાનનંદી: સાનમ: ઓરામ ભટ્ટ-મુખ્ય નિવાસ: મુરલુ વિભાગ: બીજા નંદકલાલ રાવળ-દેશ પેન કૌશલ વિભાગ: આદમ: હરિલાલ અદાલત-કિસાનનંદી: અને પહેલા: પીરબલાલ ખત્રી-એફિસ કારકુન. પાછલી વાર (હિલેલ) ડાણી જાણી-બીજા:લકમણ કાલેસર, પહેલા: ચોપિલાલ ભટ્ટ અને ચીન: કનિન પટેલ-ચણે પચોક ખાતાના કારીગર: છુટા:લકમણ ભેપાલ, આદમ: જયંતીલાલ રાવળ અને પંચમ: રામલ પટેલ-ચણે મુરલુ કારીગર: દસમ: ચોપિલાલ પટેલ, નવમ: કનિનલાલ કારીગર, ચોપિ: હકિરલાલ પ્રકાશ, સાનમ રવિલાલ ભેપા અને જમીનદાર હેલો જાણી પહેલા નંદલાલ રાવળ-પાલે કૌશલ ખાતાના કારીગર: જમીન પર ઝેલેભાઈ ડાણી જાણી: પહેલા નંદકલાલ ભટ્ટ, બીજા રવિશંકર જયનાથમ અને ચીન ચણેપનરામ નાનાલાલ-ચણે મદકારો મુરલુ વિભાગ: પાછળ હિલેલ: જાણી જાણ: રામલ અસ-કારકુન. ડાણી જાણ: પ્રદેલાલ વિલેટી. કોપીર,.

અંગનાં લખવા. જેમકે કવચિત્, સાક્ષાત્. પણ આ શબ્દો પંચી ત્યારે 'જ' અવ્યય આવે ત્યારે તે અંગનાં ન લખવા; જેમકે કવચિત્ જ, સાક્ષાત્ જ, વગેરે.

સૂચના-(અ) અંગ્રેજી શબ્દોમાં જ્યાં જ્યાં પડેલા એ કે એ હોય ત્યાં ત્યાં ગૂંદાતીમાં ને ઊંધી માવાથી લેડણીમાં ખતાવવા. ડોક્ટર, કોલેજ, એક્ટ, એક વગેરે.

(આ) અરખી, કારમી શુદ્ધ શબ્દોમાં મધ્યે સંયુ પ્રયત્ન અ જેવો ઉચ્ચાર હોય ત્યાં તે શબ્દોમાં અંગના ખોડો ન લખતાં અક્ષર ઉમેરી લેડણી કરવી. અખગાર નદિ પણ અખગાર; એ જ રીતે અક્રાતૂન, અરહ. અશરશી, કુદરત, ખુશખો, ગિરદી, ચરખી, તકરાર, તંસવીર, દરદી, ગિરકુલ, દરખીન વગેરે.

(૨) અનુસ્વારના બિન બિન ઉચ્ચારો દર્શાવવા ચિહ્નો બિન બિન વાપરવાં નહિ; છતાં શક્ય હોય ત્યાં અનુસ્વારના ચિહ્નમાં અનુનાસિક અંગના વાપરી રાખવા. જેમકે 'અંત' અને 'અન્ત' અને વાપરવા. એ જ રીતે દંડ-દંડડ, સંત-સાન્ત; તંખૂ-તમ્ખૂ વગેરે.

વિકાર પામેલા (તદ્ભવ) શબ્દોની જોડણી
ધન્ધ, ઉન્ન

(૩) વિકાર પામેલા શબ્દોમાં, કાઠ પણ રક્ષણ રહેલા છે અને શબ્દને છેડે ન હોય તેવા ઉ નાકમાંથી બોલાતા (પોચા) ઉચ્ચારવાળા હોય, તે દીર્ઘ લખવા; દાખલા તરીકે વીંછી, દલી, ટૂંક, ઊંઘ. પણ તેવા ઉ ને શબ્દને છેડે હોય તો તે દ્વન્વ લખવો; દાખલા તરીકે મીંચું, ટૂંકું, ઊંચું, ઊંઘું, છું. શું, ટું, તું વગેરે.

અપવાદ-પરંતુ એ નિયમ પ્રમાણે દ્વન્વની નદિ પણ દ્વન્વરની એવા જ બીજા અપવાદો; કુંવારું, કુંભાર. કુંવાર-કું, મુંવાળું. પણ ઉદર-ઊદર એમ એ ૫ ૩૫ સ્વીકારવાં.

(૪) તદ્ભવ શબ્દને છેડે આવતા ઈ એટલા દીર્ઘ, અને ઉએટલા દ્વન્વ લખવા. ઘી, ઘણી, વિનંતી-વીનતી વગેરે; તથા પિયુ, ત્રાફ, ચાણ, લાયુ, ગાયુ વગેરે.

અપવાદ-એકાદશી શબ્દોમાં તેવા ઊ દીર્ઘ જ લખવો; જૂ, જૂ, યૂ, બૂ, છૂ, કે. વગેરે.

(૫) તદ્ભવ શબ્દોમાં આવતા લેડણીમાં જ્યાં આગલા સ્વરને યડકો લાગતો હોય ત્યાં ઈ કે ઉ ને હેય તે દ્વન્વ લખવો. દા.ત. શિરત, કુદરત, સુસ્ત, લુડ્ડો, છુટું (છુટું પણ), બુલ્લો (બુલ્લો પણ), હિલ્લો, ગિલ્લો,

છેતરપિંડી, ગિલ્લો, ગિલ્લો, કુંડ, કુંડાલ વગેરે.

(૬-૭) એ અક્ષરના ને શબ્દોમાં ઉપાન્ત્ય છેડે ન આવતા હોય તેવાં ઈ અને ઉ હોય તે દીર્ઘ લખવા. લુખું નદિ, પણ લુખું. એ જ રીતે ખીડી, ખાલી, સીડી, ઝીણું, રીડું, ચીડ, સીધું, ઈસ, કીનો, ચૂરા, ચૂક, ચૂનો, ચું, દંડ, ધણી, ડું, સું-સું-સું, વગેરે.

અપવાદ-પણ જ્યાં વ્યુત્પત્તિને કે રૂઢિને પ્રદેશે જુદી લેડણી થતી હોય એવા શબ્દોમાં દ્વન્વ લખવા. દા.ત. મુજ, તુજ. વિશે-વિશે, મુધી-મુધી, જુએ-જુએ, ધુએ-ધુએ, ખુએ, ખુએ, રુએ-રુએ વગેરે.

(૬-આ) ત્રણ અક્ષરના શબ્દોમાં ઉપાન્ત્ય ઇ કે ઉ પછી દ્વન્વ સ્વરવાળો અંગના હોય તો તે દીર્ઘ લખવા. જેમકે નીકળ; અને દીર્ઘસ્વર વાળો અંગના હોય તો દ્વન્વ લખવા. જેમકે કિનારો. એ જ રીતે કિતર, મૂંઝવ, મંદૂર, ખેડૂત, વંચેર; અને વિભાસ, ખુશાસ, વિસામે, નિસામે, કુકાળ. સુતાર, ભુતારો વગેરે.

અપવાદ-(૧) પરંતુ આમાં પણ જ્યાં વ્યુત્પત્તિ કે રૂઢિને કારણે જુદી લેડણી થતી હોય ત્યાં અપવાદ કરવો. જેવા કે ઉપર, સુગલી, કુરુંડ, કુડકો, કુચકો, કુમળું, કુસાઈ, મુડકો, કુમડી. મુગટ, દુડકો, મદુડું, મધુડું, કુઠો, રકુરું; અને પગરી, દંડરી, કપીસો, ગોડીસો, દાગીતો. રંગીલું વગેરે.

અપવાદ-(૨) વિશેષણ ઉપરથી થતાં નામે તેમ જ નામે ઉપરથી થતાં બાવવાચક નામેમાં મૂળ શબ્દની લેડણી કાયમ રાખવી. ગરીબ-ગરીબાઈ. વરીસ-વરીસાત. ચીકલું-ચીકણા-ચીકણા-ચીકણા, મીઠું-મીઠાશ-મીઠાશ-મીઠાણ, જૂકું-જૂકાણું, પીણું-પીણાશ વગેરે.

અપવાદ-(૩) ક્રિયાપદોમાં મૂળ રૂપને કે સાધિત રૂપને ફરંતના પ્રત્યયો લગાડવા હોય ત્યારે ઉપર મુજબ મૂળ તેમ જ સાધિત રૂપની લેડણી સિદ્ધ કર્યા પછી જ પ્રત્યયો લગાડવા. જેમકે બૂલ(તું) પરથી બૂલનાર, બૂલેલું; પણ સાધિત ૩૫ બૂલા(તું) પરથી બૂલાનાર. બૂલાવેલું. બૂલાવડાવેલું, વગેરે.

સૂચના-ચિતરું, નીકળતું, મૂંઝવતું એ પ્રમાણેનાં સર્વ મૂળ ક્રિયાપદોમાં 'તું' દંડિત જ રહેશે અસંગત્યની ખાતે રાખી નિયમ ૬ મા પ્રમાણે લેડણી કરવી.

(૬-૭) ચાર અથવા તેથી વધારે અક્ષરના શબ્દોમાં શરૂનાં આવતા અંગનાવાળા કે અંગના વિનાનો ઈ-ઉ

દ્રવ લખવો: દિલચાલ, કિલકિલાટ, ખિસકાલી, ટિપ-
લિયો, ચિચિયારી, ટિટિયારી, ટિયકારી, નિખલુક,
ઉત્તગરો, ઉનામણો, ખતરડી વગેરે.

અપવાદ-ગુજરાત; અથવા ગુજરાત અને રૂપ
સ્તીકારવાં.

ય-શ્રુતિ

(૭) શબ્દના અંધારણમાં ઇપછી ય-શ્રુતિ વ્યક્ત થતી
હોવાથી પૂર્વેના ઇ દ્રવ કરી, પછીના દ્રવમાં ય
ઉમેરી નોંધણી કરવી: દરિયો, કડિયો, રૈંટિયો, કડિયો,
ફળિયું, ઘોતિયું, માળિયું, દાળિયું, કાઠિયાવાડ, પિયર-
પિયર, દિયર-દિયર, અદિયર, સદિયર, પિયુ વગેરે.

અપવાદ-(૧) પણ પીયો (ચિપોડો) એવું રૂપ
લખવું, અને પિયળ-પીયળ એવાં અને રૂપ સ્તીકારવાં.

અપવાદ-(૨) વિભક્તિ કે વચનના પ્રત્યયો સમાસતાં
કાંઈ ફેરફાર ન કરવો. નદી-નદીએ, નદીઓ; સ્ત્રી-સ્ત્રીએ,
સ્ત્રીઓ; ખુબી-ખુબીઓ.

અપવાદ-(૩) વર્તમાન કાળમાં કરીએ, હીએ,
ખાઈએ, ઘોઈએ, મૂકીએ, એવાં રૂપો સ્તીકારવાં.

(૮) ભૂતકૃતનાં 'એકું' પ્રત્યયવાળાં રૂપોમાં 'એકું'
પદોક્તના અંગમાં અ આ, ઓ આવ્યા હોય ત્યારે 'એ-
માં 'ય' ઉમેરી નોંધણી કરવી. મયેકું, કયેકું, સય-
યાયેકું, મુકાયેકું, જોયેકું, ઘોયેકું, રોયેકું, વગેરે.
એ-એ

(૯) શબ્દના રૂપમાં અમઈ, અમઉ જેવાં ઉચ્ચારણ-
ની જાતિ થતી હોય ત્યાં એ અને ઓ લખવા. જેમકે
પછસો નદિ પણ પેસો: એ જ રીતે પૈડું, ચૌડું, ચૌદ,
કૌસ, ચૈયો, ગૈયો, કે વગેરે.

અપવાદ-પણ પાઈ, પાઉડ, એ શબ્દો તે મુજબ
છૂટા લખવા. તથા જઈએ, યઈએ તેમ જ બઈ, કીડઈ,
સઈ અને સંગ્રંથક કૃતંતાનાં જઈ, યઈ, વગેરે રૂપો અહીં
જમ્યા પ્રમાણે લખવાં. તેમ કીધા-ઉધેધ.

હ-શ્રુતિ

(૧૦) વિકાર પામેલા શબ્દોમાં લઘુનું ઋવણ ચું
હોય ત્યાં પૂર્વના વ્યંજનમાં અક્ષર ઉમેરી નોંધણી કરવી.
જેમકે બહેન નદિ પણ બહેન: એ જ રીતે વહાણું,
વહાણું, પહોણું, મદાવત, શહેર, મહેરગાન, મહોલ્લો,
મદાવરો, મહોર, કહે, રહે, પહેર, પહોંચ, વગેરે.

અપવાદ-(૧) પરંતુ મ્હને તે જાહેર અને રાખવું.
એ જ રીતે માડું, તાડું, અમાડું, તમાડું, તેનું, એનું

કુમાર. ૨૦૦ મે. અંક (ઓગસ્ટ ૧૯૪૦)

નાનું, બીક, સામું, હાનું, મોર (આંગાનો), મોં, મોવું
(સોટનું), ત્યાં, ત્યાં, ત્યારે, ત્યારે, ક્યાં, ક્યારે, વગેરે જે
પ્રમાણે ચાહે છે તેમ જ લખવા.

(૨) ચાદ, સાદ, મોદ, સોદ, દોદ, કોદ, સોદ
એવાનુએને અનિયમિત ગણી 'નોંધણીકાર'માં ગતાવ્યા
પ્રમાણે તેઓનાં રૂપ લખવાં. (જુઓ 'નોંધણીકાર'નો
(૨૭ આદતિ) નિયમ ૧૦ મે, પૃ. ૧૮.)

(૩) કાદ, વાદ, કહી, દાદ, અદાર, કદયું, ચદયું
અને તે ઉપરથી રતા શબ્દો ગતાવ્યા મુજબ લખવા.

પ્રકીર્ણ વ્યંજનો

(૧૧) નોંધણીમાં નિકટના અર્થપ્રાણ અને મદા-
પ્રાણ ન લખતાં મદાપ્રાણ જ ભેવડા લખવા. ચોક્કસ
નદિ પણ ચોખ્ખું: એ જ રીતે પથ્થર, ઝબો, ચોપો,
મુધાં, સબર વગેરે.

અપવાદ-માત્ર ચૂ ના સંયોગમાં જ લખવા.
અનહેર, પચ્છમ, અમ્હું વગેરે.

(૧૨) જેમાં ય ની જાતિ છે તેવા શબ્દોમાં ય ન
લખતાં મૂળ શુદ્ધ રૂપ લખવું. ચાપણી નદિ ચાળણી;
એ જ રીતે પારણું, ગારણું, શેરડી-શેહડી, દોરડું, જાણી,
ખાંડણી, દળણું, રાણ્યાઈ વગેરે ગતાવ્યા મુજબ લખવા.

(૧૩) નીચેના શબ્દોમાં ગતાવ્યા મુજબ અને
નોંધણી કરવી:

(અ) ડોસી-ડોસી, માસી-માસી, બેંસ-બેંસ, હાશ-
હાશ, ગારશ-ગારશ, એશી-એશી, વિશે-વિશે વગેરે.

(આ) પણ શોધવું (સોંપવું નદિ), શકવું, એમ જ
લખવાં.

(ઇ) સજા અને સમજ નદિ પણ સજા સમજ
રાખવું; પણ, ગોઝાડું, મોઝાર એમાં જ રાખવા. છતાં,
સાંત-સાંત, માન-માન એમાં અને રાખવાં.

(ફ) આંગલી-આમલી, લીંખડો-લીમડો, ઉગરો-
લિમરો, વાંઝડું-વમડું, કાંમળી-કામળી, ડાંબડું-ડામડું,
પૂંબડું-પૂમડું, ચાંદલો-ચાંલો, કડનાં-કડનાં, સાંસો-
સાંસો, ગાંસો-ગાંસો વગેરે અને રાખવાં.

(જ) પ્રેરકના પ્રત્યયોમાં આપતો અડત કે અરાવ
એ અને પ્રત્યયો નિકર્ષે રાખવા (કચ્છા મુજબ ચત્તા-
વવા): કહેવડાવ-કહેવડાવ, ગવડાવ-ગવડાવ. તે જ
પ્રમાણે આડ કે આર પ્રત્યયો પણ વિકર્ષે રાખવા.
જેમકે બેસાડ-બેસાર, પણ દેખાડમાં તો ડ જ રાખવો.

આ પ્રમાણે મૂળ જોડણીકાશના ૩૩ નિયમોને ઉપલા ૧૩ નિયમોમાં સમાવી આવી રૂપ ગતિગત છે. એ જ્યાંજ્યાં રાખીને લખવાનો અને શેકા વખતે 'જોડ-ણીકાશ' નો ઉપયોગ કરી નિર્ણય મેળવી લેવાનો જો આગ્રહ રાખવામાં આવે તો થોડા જ સમયમાં જોડણી ઉપર પ્રભુત્વ આવી જાય.

'જોડણીકાશ'માં પુષ્કળ વિકલ્પો મળે છે. એમાંના જે વિકલ્પો સ્વાભાવિક ઉચ્ચારોના નજીકના હોય તે અપનાવી લઈ એકસરખી જોડણી કરવાનો કોઈપણ વિશિષ્ટ પ્રયત્ન કરે તો ભાષાના સ્વાભાવિક સ્વરૂપ તરફ એ પોતે પણ આવી શકે અને ધીમને પણ લાગી શકે.

જેમ સંસ્કૃત ભાષામાં લખનાર સતત સાવચેતી રાખે છે, તેથી પણ વિશેષ સાવચેતી રાખી યૂનનાતી ભાષા લખવાની અનિવાર્યતા છે. તો જ ભાષા નિયમબદ્ધ રહી શકે.

ભાષા એટલી વિશાળ છે કે એના પ્રત્યેક શબ્દની શુદ્ધિ ઉપર પ્રભુત્વ લાવવું મુશ્કેલ નથી; છતાં એટલું ખરું કે 'જોડણીકાશ' ને નિયમાવલી ધરી આપી છે તેનો યથાચક્ર અભ્યાસ કરીને જ આ નવી નિયમાવલી ઉપ-લબ્ધવામાં આવી છે. એમાં રહેલી ભૂલો યતાવચામાં આવશે તો તેનો સંદર્ભ સ્વીકાર કરી, નવા પ્રયાસમાં તે સુધારી લેવામાં આવશે.

દેશવરામ કા. શાસ્ત્રી

સમયને સંબોધન*

ઓ સમય ! શું હું વર્ણનું તારી શેતાની ?
કરનાર જે સર્વને જગત્કસ્તીથી !
જે મંદ હતા તે ગતી ગયા તોફાની,
કુશિયાર થયા ખેલાન તારી મસ્તીથી;
કેકને ઉમેડી દીધા ફેંકી દસ્તીથી—
તારાજ થયા જે હતા પાદશાહી પર !
થયું નાશ નગર, વન રહ્યું દસ્તી વસ્તીથી;
માનીને શિખામણ તારી જ્ઞાની, યોગી નર
પણ ગયા હતા પટકાઈ, ગયા પટકાઈ પ્રેમ-વેરી પર !

બળવાન, બળેબળ જગવનાર ઓ બળવા !
શા ફેલ તાહર, શી ય તારી ફેરવણી !
તૈયાર થા તું તાહરી ગિયત સાંભળવા
જે કરે તને છે યુક્ત તાહરી કરણી:
સત્તાથી તારી છે રહી કૂચ આ ધરણી
પણ નહીં તેથી કંઈ માન વધ્યું છે તારું.
તુજ શાણપણા પર ફરી ગઈ સાવરણી
જે કર્યું વિશ્વને નહીં વધારે સાફ:
કદવાણુ લેખ તુજ ખરું જોહમાં છે કદવાણુ અમારું !

ધન્યતો નથી હું તેલ પાસ આશ્વાસન
જેલણે કર્યું છે હૃદય માદરું કાણું;
જે હોય સકળ સૃષ્ટિ આ તારું રાજ્યાસન
આકાશ નીચે, ને આણુ થકી પરમાણુ
ગાનાર થઈને ઉભો તારું જશ-આણું.

તો આવું કને હું તારી એલચી રૂપે—
પડકાર નમન, ધિક્કાર માફ નજરાણું
જિંદગી સકળ કર માંહી લઈ જે ભૂપે
છે આપી જાગીરી મને નિધનના અતલ, અગોચર રૂપે !

અદૃશ્ય જાદુગર ! ખેલ રહ્યો જે ખેલી
અવનવા, રીઝવવા કાળ જગતકતીને,
પૃથ્વીની ઉપર પૃથ્વીઓ ફેંક હડસેલી,
નક્ષત્રમાળના બધા તેજગોળાને
હાથમાં લઈ કરનાર ! કોઈ સત્તાને
રાખતો સ્થિર નહિ, બધે ક્રમણુ આદરતો;
તાકતો, તડપતો રંક અને મોટાને,
છતિદાસ તણા અવકાશ મહી પગ ભરતો
જે પડે નજરમાં કાંઈ સર્વ પોતાનું તેલને કરતો !

ઓ સમય ! પડ્યા તુજ કરે કોટ ને કિત્તા,
ગઈ સડી કમાનો, કારિગરી ગઈ કોઠી
જેલના ઉપર તુજ સતત રહ્યા ધર્મ દલ્લા;
આસનો અરીસા સૌમ્ય રહેલા સોઠી
જે ઉપર વાપર્યું હતું હૃદયનું લોહી
નહિ રહી વજૂડી તેલ અને રહ્યું જીવું:
ખુશસૂતી, જે પર હતું રહ્યું જગ મોહી
ગઈ કયાં હેતન ? સ્મિત ક્યાંય મિસરનું સત્તું !
ને એવું જાણવા જોગ થઈ હા ! એક વખતે જે હતું !

પતીલ

* 'હુગિયારા દિવસ'માં કૃષ્ણ કિરોસીએ નામની એક લાંબી આશરે ૩૦૦૦ પંક્તિની પાંચ સર્ગની સંગ્રહ રચનામાંથી.

કારસી સાહિત્યની વાનગી

અંનીના યાગમાં શાદ મદમૂંના દરગારના ત્રણ કવિઓ ઉન્સરી, કહેરાખી અને અરંગરી ઉત્તમી કરી રહ્યા હતા. ત્યાં એક પરદેશી આવી ચડ્યો. કવિઓએ આ પરદેશીને જોઈને અણુગમે દાખન્યો. એકે તેને માંડી કાઢવાનો વિચાર કર્યો. ખીનએ કહ્યું કે નહિ, ટાટે પાણીએ ખુસ જાય એવું કાંઈ કરીએ. ત્રણે કવિઓને પોતાની કાવ્યશક્તિ માટે ખુબ જ અભિમાન હતું. તેઓએ મતભેદનું કરી કારસી બાંધેલી એવા ત્રણ શબ્દો શોધી કાઢ્યા કે જેનો કાફિયો (પ્રાસ) મેળવવા સારો શબ્દ હોય જ નહિ. તેઓએ પેલા પરદેશીને જણાવ્યું કે અમે ત્રણ એકેક લીટી શોધીશું, તારે ચોથી લીટી રચી કાવ્ય પૂરું કરી આપવું. ન થઈ શકે તો અહીંથી ચાલ્યા જવું. પરદેશીએ બંધના દાખરી સરત કબૂલ કરી.

કવિઓએ કાવ્ય-સદાઈ શરૂ કરી. ઉન્સરીએ પહેલી લીટી આમ રચી:

શું આરે કે તેા માહુ નખાશદ રડશન
(તારા મુખ જેવા તેા ચંદ્ર પણ કળકાઠખરો નથી)

કહેરાખીએ ઉત્તમી:

માનનદેશખત ગુણ ન ખુવદ દરું શુલશન
(તારા માલ જેવું તેા આ બાગમાં ગુલાબનું ફૂલ પણ નથી)
અરંગરીએ સુર મેળવ્યો:

મેજગાનત ગુજર હમી કુંનંદ દરું ઉશન
(ખખતરને ય વીધે એવા તારી આંખનાં ધંધણ છે)
પરદેશી, જે કાંઈ જ નહિ પણ શાયર ફિદોસી હતો, તેણે શીઘ્ર કાફિયો પૂરો કર્યો:

માનનદેશનાને ગીવ દરું જંગે પશન

(પશનની લડાઈમાં જેમ ગીવનો બાલો)
આ ચારે લીટીનો અર્થ એક હિંદુ ભેખડે આમ કર્યો છે:

સુંદરી, તારા વદનના તેજ આગળ ચંદ્રનું તેજ કુચ વિસાતમાં નથી. તારા માલ સાથે હરીફાઈ કરે એવું શુભાબકૂત કાંઈ પણ વાકીમાં મળે એમ નથી. તારા નેવકચક્ષ કવચનું જે વિદારણ કરવા સમર્થ છે. તેને કપમા તો પશનના યુદ્ધમાં મહારથી ગીવના જ્વાલાળી જ રીએ.

ભોગલ શાદનશાદ જાદંગીરની પત્ની નરંગલાન કવિ હતી. જાદંગીર પણ તેવા જ રસિક હતો. અને એકલાં હોય ત્યારે કાંઈ ને કાંઈ કાવ્ય-ગોષ્ઠિ કરે. એક

દિવસ મહેસની અંટારીએ બિંબાં વધી તેઓ નીચે રરતા ઉપરથી જતા રાહદારીઓને મહેમાર જેઠ રહ્યાં હતાં. કેટલાંક માણસોને ઘડપણને લીધે કમરેથી વાંકા વળાને જતાં જેઠ જાદંગીરે પૂછ્યું:

ચરા ખમ ગરતેહ મી ગરદહ પીરાને જાંહાન દીરેહ
(આ માણસો પોતાનાં શરીર વાંકા વળાને કાં ચાસી રહ્યાં છે?)
નરંગલાને છૂંત જવાળાં આપ્યો:

ખઝીરે આક મી જુયનદ અચ્યાએ જવાની રા
(કરજુરે તેઓ પોતાની યુવાનીના દિવસો ધૂળમાંથી શોધી રહ્યા છે)*

દરગારની એક ખૂબસૂરત યુવતી બાકતાં તોત-ગની, દની. એ બોલવા જાય ને બધા હસી પડે. એની મુઝવણુ જાણીને દરગારના એક કવિએ નીચલી દેઝથી એનો બસાવ કરી દીધો:

જ લકનત નીરત આન મેહ રા મુખનું કે
જ હયર મીં આયદ
જુદાઈએ અઝ આન દહાને જી મુખનું રા
આર મી આયદ

(આ ચંદ્રમુખીના શબ્દો તેના બોલવાટ ધીમે ધીમે બહાર પડે છે તે કાંઈ તેના તોતકાપણને લીધે નહિ; બલકે કારણુ તેા જે છે કે શબ્દો એના મીઠા મુખથી જુદા પડવા જ નથી માગતા!)*

કારસી સાહિત્યમાં 'સવાર પડી', 'મહેજંગો', 'રાત ચર્મ' એ કહેવા માટે અત્રંકારી બાબો બરપૂર છે. એમાં શાયર ફિદોસીએ કમાનિયત દેખાડી છે. જે ઉદાહરણ:

ખખૂએ ખરહ તાજ ખર સાર નેહાઈ
અજૂ ખાવરો ખાખતર ગરત શાદ.

(મેષ રાશીમાં પ્રવેશીને સૂરએ પોતાને માથે તાજ બેઠ્યા ત્યારે મૂંઝેલી પશ્ચિમ સુધીની દુનિયા ખુશાલ બની.)

બહાનગલ કે ખુર ચાદરે સુરકખૂય
એદરદોહા ખર ચર્મ એ-મૂદ રૂય.

(સૂરએ કાળી કરુણીની સુવાસિત ચાદર કાઢી નાખીને આકાશ ઉપર પોતાનું મુખ પ્રજ્વલિ કર્યું.)

નરીમાન સોરાખજ ગોળવાળા

૧. સરખાવો કવિશ્રી દત્તપત્રમનું કાવ્ય 'નમેલી ડોશી'

કુમારવિહાર (અનુ. પાછળના પાન દ્રષ્ટવ્ય)

નદિ ચાલે; આ મૂર્તિઓ પણ તેની પડશે; જે જોશે તે જરૂર કંપિ હશે છે તે પ્રમાણે 'નાટયજ્ઞ' કહે.

કવિની દષ્ટિ ક્ષતિકના સ્તંભો અને તેના પર રહેલી સોનાની કુંભાવલીને જોતા નવતજતના શોધ ઉપર પડે છે. સ્તંભોની આંતરીથી સુરણના કુંભો પણ રૂપાના દેખાય છે, એટલે સામડિયાઓને દૂધના અને વિશ્વરૂપીઓને કંપુરના ભાસે છે; ધાતુવાદનો જમ રાખનારને પારાના ભાસે છે, જ્યારે સોનીઓને રૂપાના દેખાય છે (૧૪).

મંદિરના વિશાળ રંગમધ્યમાં માથાસે કાબજાવાથી મંદકામણ છે, અપ્સરાઓને તેમાં ચાત્રતાં તૃત્યાદિ જોવાની ઉત્કંઠા છે, એટલે મંદર મણિપૂતળીઓના છળથી (એ રૂપે) તેઓમાંની કેટલીક પ્રજાળ વેગથી મંડપ ઉપર ચઢી ગઈ, દંડકી સ્તંભોની કોથી જાત્ર ઉપર ગોડવાઈ ગઈ, અને કેટલીક શિખરની વિશાળ મેખજા ઉપર ચઢી ગઈ (૧૫). રંગમંડપ ઉપર અપ્સરાઓની વિવિધ દશાને જે મૂર્તિઓ ગોડવેલી છે તે ઉપર કવિની આ ઉત્તેજા છે. અને તે દ્વારા તે રંગમંડપમાં ઘન્ટા, દેવોને પણ કુતૂહલ કરે એવા તૃણનું સૂચન છે. દેવવાડામાં રંગમંડપનું એ શિશુ આજે પણ રોમાંચ કરે છે.

રંગમંડપ બેઠી, કવિ શિખર ઉપર આકાશમાં આવેલા જાય છે. ત્યાં પાટણમાં ઘડેને મધ્યાદને પણ સૂર્યનો રંગ જાણે રાક્ષસો નથી; કારણ એવું છે કે એ ઉષ્ણ મેળના શિર ઉપર વિકરણ મુખવાળા સિંહ બિંબા છે, અને સૂર્યના થોડા ભડકાને એ રસ્તે આવતા જ નથી (૧૬). પાટણમાં તાપ નો ધણો પડે છે અને કવિ રામચન્દ્રના કાળમાં પણ એકાંક નદિ પરનો હોય! એટલે મંદિરના શિખરની કિંચાઈ અને સિંહોની ભયાનક વિકરણવાળી આપણે આબા જનનું હોય તો જાનીએ, પણ સૂર્યના થોડા એનાથી ડર્યાં હોય એમ માનવામાં આવતું નથી. પણ ત્યાં રોગિએ સદા પૂર્ણિમા પ્રકાશે છે એ મનાય એવું છે; કારણકે રાત્રે રાત્રે, મન્દ; મધ્ય અને તાર સમકામાં ધૂમતા, વજ્રકી (તનુવાદા)ના સાધમાં સંપૂર્ણ સ્વરસયની ઘટનાથી વહી રહેતા ગીત-અસુતની તૃષ્ણાના આવેશથી ચન્દ્રનો કુરંગ પ્રત્યેક પદની રચના સાંભળવા કાન કિંચાઈ કરી આકાશમાં બોલો રહે છે તે ખસતો નથી (૧૭).

શિખર ઉપરના આકાશમાંથી સૂર્યના અંધોની ભડક

અને ચંદ્રના કુરંગની સંગીતસોમુપતા જોઈ કવિ પાછો મંદિરના મધ્ય ભાગમાં આવી જાય છે; અને જુએ છે તો શોધે જાણે દરવાનો રોકતા હોય તેમ ખચકાતા ખચકાતા પ્રવેશ કરે છે. પણ દરવાનો તેમને રોકતા નથી; અપૂર્વ કૌતુકથી તેમનું હૃદય જાતેમને જતાં અટકાવે છે; સુવર્ણની કુંભપેશિત, અનુપમ પીડિકા, વિવિધ ચંદ્રના અને પૂતળાઓ જોતાં જોતાં ધરાય ત્યારે શોક આગળ જાયને! (૧૮).

પણ આ મુંધાઓ પુષ્પગમિ લખે. આવી છે તે કેમ વાટ જોતી ચિરકાળે મધ્ય ભાગમાં પ્રવેશે છે? એમને પૂછો તો કહેશે કે 'બીડમાં ક્યાં અથડાએ?' અંદર પણ બીડ ક્યાં છે? આ તો તમારા પોતાનાં પ્રતિબિંબ જ નિર્મળ શિલાતળમાં પડેલાં છે, તેની તમને બીડ દેખાય છે (૨૦). વળી, નગરચુનેલીઓને નીચ-મણિની પરનાળના મગરકુખમાંથી કેતકી પુષ્પની મુંધવાળા પાણીને સ્પર્શ કરવા જતાં મુંધથી ખેંચાઈ આવતા ભગરાઓનો જમ દાય છે, પણ છે તો એ નીચમણિઓનો કાડનો જળદળનો પ્રકાશ! (૨૩); જ્યારે, ધવસ શિલાનાં કિરણોને આ તો ધારાચુદ (કુવારો) છે' એમ માની કમ્બજ સ્ત્રીની વજ્રો ધારણ કરનારીઓ તો ગદાર જ કોશી રહે છે (૨૬).

બીજી યુવતિઓ મંદિરના મધ્યમાં પ્રવેશે છે ત્યારે ચન્દ્રકાન્ત શિલાઓનાં કોમરા ઉપરના કુંભની પ્રખાઓને પણ પાણી માની કટિ ઉપરથી લટકતાં વજ્રોના છેડા કિંચાઈ કરે છે, પણ વડોશો તે જોતાં મંદકાથી પગલાં ભરે છે (૫૬).

એ મંદિરમાં મંદરીઓ-નીચઆબાસવાળા કારમાં મુંઝાઈ ઝડપથી ચાલી જતી અને સૂર્યકાન્ત મણિઓની પૂતળાઓ જોઈ હર્ષ પામતી, પીડ ઉપર રહેલા સિંહોથી ભય પામતી અને શ્વદાળુઓની બીડથી સંકોચ પામતી, (એ જ બીડમાં) વદાસજોના અંગથી અંગ ઘસાતાં રોમાંચિત સ્ત્રી અને વાન્નિજાના નાદે (અથવા નાદ પ્રમાંજી) નાચી બેસતી મંદરીઓ-યુવાનોને આનંદ આપી રહી છે (૬૮).

આ મંદિરની રાત્રી શિલાઓ-ભૂતિમાં જડેલા પદ્મરાગ મણિઓ-નગરની વિધવાઓને પણ સંધવાનો સંજુગાર સમય છે; તેમનાં ચરણ ઉપર અળતો ચોપડે છે, લજ્જાપ્રાન્તે સિદ્ધરેઆ દોરે છે, અંગે ઉપર કમરનો રંગ છંટાય છે, (ધોળાં) ચીનીપટ ઉપર કમ્બજ છતા.

છા ને—

તદ્ધાનમાં સમદરે ઉડનાવ છોડું,
વંદોળમાં હૃદયને રમણે-જળવા દો;
આપાદની નયન-પાપન વીજ આંજી
ચક્ષુ મલી, પૃથિવી આપ જલ્દાનિદાણું-
એવા ઉંઠે ઉર અજંબ હસે કદિ કો,
છો ને. અજંબ ઉરના મનુના ફળે ના
તો મે અજંબ ઉપરે ઉરનાવ છોડું.

સુરવી કાકુર

આવી જાય છે, અધર ઉપર મનોદર તાંબૂલનો રંગ લાગી
જાય છે (૪૫).

હારવેદીમાં યિગિત થયેલો અન્ન ભગવાનને કહે છે કે
આપના પદકમલને જોવા ઇચ્છા છે પણ આ મારો મૂગ
આપની ભંદ્રપીઠી ઉપર ભેટલા સિંદથી ડરે છે (૫૪).

મંદિરમાં નટલોક તૃપ્ત કરે છે; પૃથ્વીઈ મધુર કેકા કરતો
નાચે છે; લોકનાં ચિત્ત એ તરફ ખેંચાય છે, એટલે નરો
મધુરો ઉપર રોમે ભરાય છે (૨૪). ગંધર્વોના કાનમાં મધુ
સિંચતા અને જાણુ અમ નૂર્વક સાધેલા એવા ગેય અને
વાદ્યોના પ્રકારોને મંદિરમાં આવતા શ્રદ્ધાળુ લોકો,
ગીતનોએ વાર્ષી છતાં વારંવાર ઘંટારવ કરી વ્યર્થ કરે
છે અને ગિથારા ગંધર્વોને ઉદાસીન કરી નાખે છે (૬૭).

નીજ શિક્ષાઓવાળા ભાગમાંથી જતાં નર્તિકાઓને
અંધકારનો ભ્રમ થાય છે એટલે હાથ દલાવતી-આગળ
ધરતી-ભમે છે; એમ જતાં કોઇ રથજે ધોળા પલ્લર
સાથે કૃપાળ અચકાય છે એટલે હાથથી દળાવતી ચાલે
છે, અને કોઇ રથજે પોતાના પ્રતિગિયને જ ખીલું
કાઢી માની ડરથી ફસંગ મારી ઓળંગે છે. સાથે રહેલા
વિદ્યા આમોગ્ય જોઇ હસે છે (૫૮). નર્તકી તૃપ્ત કરે છે,
સામે રૂપાનો સ્તંભ છે. સહૃદયોનાં હૃદયને આનંદ આપે
એવા દષ્ટિભેદોના અભિનય નર્તકી કરે છે; તાલ અને
ગીત તથા રપટ પટલ અને મૃદંગને અનુસરતા લારવ-
સૌન્દર્યને નવાંનવાં કરેલો તથા દંડત અને ચારીઓના
વૈવિધ્યથી વિસ્તારે છે. પેલો એક રૂપાનો સ્તંભ આ
ખંડુ ઝીલી ઉપદેશ આપતો હોય એમ પોતે નર્તનાચાર્ય
સરખો જોએ છે (૬૧).

એ મંદિરમાં—મધ્ય ભાગ કે મંડપ, અથવા ગદાર-
નું આંગણું કે નાટયલીલાગૃહ—એવું કેઈ પણ સ્થાન

કુમાર - ૨૦૦ મો અંક (ઓગસ્ટ ૧૯૪૦)

ન હતું કે જે હજારો માણસોથી રોકાઈ ગયું ન હોય!
ફક્ત દિવસે સૂર્યાકાન્તમણિની વેદી પાસે કોઈ ન આવતું.
તણખાથી દર્જાનાં લોકો એ દરથી જ જોતા (૮૩). આ
સૂર્યાકાન્તમણિની વેદી કેવી દશે? ફક્ત 'કવિસમય' જ નહીં
રાતના દેવીઓ એ મંદિરમાં રાસ રમવા આવે છે.
એ દેવીઓના રાસ જોવા નગરની મુંદરીઓ પરેરાવાળા-
ઓની ગ્રંપીઓમાં જ સનત ભેસી રહે છે, અને પ્રિયનમો-
ને ખીજવે છે (૯૦).

યાત્રાપ્રમોદે દિવ્ય સંગીતના અવધિ સમાપ્ત સિંચતા
રવ-વેલ્લ અને વીણાના—અને તેમના શયનમાં બીજાં
વાર્ણિજોના ધોર નિનાદો સંધ રહે છે ત્યારે લોકોની
એવી તો કહ જામે છે કે હાથ પણ દાસી શકતા નથી,
એટલે ફક્ત નેત્રો નચાવીને જ વ્યવહાર કરેલા પડે છે
(અવાજથી પંચકામ નયાય)(૧૮૩). આવા મહોત્સવોમાં
જહી પરેરાવાળાઓને વિનંતી કરે છે: ભાઈ, મને વચમાં
કાઠમત; મહાતીર્થ પાર્શ્વપ્રભુનું જરા મુખ દેખાડ (૧૦૭).

મંદિરમાં લોકો ભેટલા જ હોય છે, પણ સોની ઇચ્છા
જુરીજુરી હોય છે. શ્રદ્ધાળુઓ પુણ્ય થાય એટલા માટે
ભેટા છે, રોગીઓ નીરાગી થવા ભેટા છે, કુસળા (કારીગરો)
શિષ્ય જોવાની ઇચ્છાથી ભેટા છે, કટૂપા રૂપાળા થવા
ભેટા છે, પૈસા ખૂરી પડ્યા છે એવા ધનની ઇચ્છાથી
ભેટા છે, રસભોગીઓ સંગીતક (નાટક)ની શ્રદ્ધાથી ભેટા
છે અને સેવકો શેઠ ધવાની ઇચ્છાથી ભેટા છે (૭૧).
કવિને આ મહોત્સમાં કાંઈ ખાસ કહેવું છે કે ફક્ત એટલું
જ કે જધાને આ મંદિરમાં અવકાશ છે, જધાની ઇચ્છાઓ
પૂરી થાય છે! પણ જધા પુણ્ય માટે નથી આવતા
એટલું તો કવિ જાણતો દશે ખરું ને!

પૂજારીઓ ધનની આશાએ સ્ત્રોઓને સમજાવે
છે: 'આ દેવ સોનાના છે હોં, અને આ સ્તંભો અન્ન-
કાન્તમણિના જતાવેલા છે; પેલી પુત્રગીતા લાખમાં
કંકણ એવી રીતે ઠોપું છે કે તે બેચું નીચું થાય છે
(સ્ત્રોઓના લાખના કંકણ ઉપર નગર નાખતો એ પૂજારી
ખાસો દશે!); અને આ નાટયગૃહ તો દરબની અવધિ
છે; આ વ્યાખ્યાનશાળોને રચીને રચપતિ દવે વિરામ
કરે છે. (વધારે સારું થઇ ન શકે એટલે). ત્રેલોકપત્નું
અદ્ભુત—આ ગિતાગય જુઓ; ચીનાઈ કાપડના આ

• ખાકડ સાહેબ અને-રવિભાઈ કહે છે કે ભેજરના મંદિરમાં
અત્યારે પણ આવી મૂર્તિ છે જેના લાખમાં ભેટલું કંકણ ફરે છે.

ચંદ્રવા ગુઓ, અને આ મોતીની ઝૂલ, જેને રચતાં
જાતા પણ વાંકા વળા જાય, અને આ ભલાયજી ઘણેન્દ્ર
ગુઓ-ગણે સાચે જ ખરેખર એ છે' (૭૨-૭૩).

કુમારવિદારમાં પુરંજનોની સકલ ઇન્દ્રિયો તુમ
થતી-હરદમેશ નિત્ય અને નૈમિત્તિક (પુણ્યતિથિ આદિના
નિમિત્તને લઈને) ઉત્સવોમાં કલેન્દ્રિયને ચીતોદ્ગારમાં
નિમંત્રણ મળતું, તેઓ અભિનવ અને ઉત્કૃષ્ટ નાટ્ય-
પ્રગંધામાં દગાઇ જતાં, અને રનાનજનના પરિભ્રમથી
ધાતેન્દ્રિયો ખેંચાઇ જતી-સકલ ઇન્દ્રિયોની કામના એટલી
ગંધી તુમ થતી કે બીજી કાંઇ કામના રહેતી નહિ; એ-
ટલે અંતઃકરણમાં કાઇ પુરંજન નિર્વેદ (વિરાગ)ને સ્પર્શ
કરે છે (૧૦૮).

આમાં વિવિધ સૌન્દર્યોનું વર્ણન કરી રામચન્દ્ર
અંતભાગમાં એક વિચિત્ર મૂર્તિનું વર્ણન કરે છે. એક
વાનર એક પૂતળીનું કવિવસ્ત્ર ખેંચે છે. (મોદેશમાં આવું
કંઈ જોવાનું રમરણુ ધાય છે, આ પાંચાલી (પૂતળી)
કામુકોના મનમાં ઓત્યુક્ય કરે છે,) તાત્ત્વિકોના મનમાં
વિવેકને પરાકાષ્ઠાએ લઈ જાય છે, અને ધાર્મિકોને ફરી
ફરી જીજ્ઞાસા કરે છે.'

આ અંતભાગનું વર્ણન સ્વચ્છ છે. આપણાં પ્રાચીન
મંદિરોમાં સુમત્ર શેકકૃત ચીતરવાનો પ્રયાસ હોય છે.
એમાંનો કેટલેક ભાગ મંદિરની આપણી કલ્પનાને અંધન
ખેસે તેવો-પુચે નહિ તેવો-લાગે છે અને વારંવાર પ્રશ્ન
ધાય છે કે મંદિરમાં આવું શિષ્ટ ક્યાંથી? ઉપરના
શ્લોકમાં રામચન્દ્રે કંઈક ખુલાસો કર્યો છે.

આવા મુંદર ચૈત્યને નજર ન લાગે એટલા માટે
(દષ્ટિદોષ શેકવા) 'તટ' ઉપર એક કદ્દા બીજનું પૂતળું
ધર્વું છે; અને તે પણ એક પૂતળી પાસે. બીજ મુગનો
શિકાર કરવા જાય છે; માથે પાધરું છે, લાંબો એવો
દારીનો ફૂલો છે, મોટું એવું પેટ છે; સાચળ, કેડ અને
પગ જડાં છે; ગરદન ટૂંકી છે અને કાના દીંગણી છે.
મોં, માથું, નાક, કાન, અને આંખ અત્યંત નાનું છે.
પાછળ છરી જાંધી છે. મંદિરના તટ ઉપર આ પૂતળું
ખેસાડયું છે. મંદિરનો 'તટ' એટલે કયો ભાગ સુમત્રનો?
એકાઠે જાગ્યોએ?

૪

કુમારવિદારશતકના કેટલાક શ્લોકોનો આ ભાવાર્થ છે.
કવિ રામચંદ્રે પોતાની પ્રતિભામાં અંકિત રચેલા આ ચૈત્ય-

પ્રભાતની કામળતા સરી ગઈ,
મધ્યાહ્નઉન્માદ સરી ગયો ગઈ;
સંધ્યા તપ્તી સૌન્દર્યવેળ પે ખૂટી
આવ્યું હવે રાગિતમિશ્ર ગોળ.
આવ્યું ભસે, અંતરમાં વસી રહો!
જલે જલો ઉર તણું ખમીર;
ખમીરને દીપ દિવાળી, કિંદરનું,
વિધાધિકારે મમ દીપ પેટલું.

મોહિનીચન્દ્ર

ને ઉત્પ્રેક્ષાઓ ઉપર ઉત્પ્રેક્ષાઓ કરી શક્યામાં પ્રતિબિંબિત
કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે; એની બમકથી અંગતચેષ્ટા કવિ
આપણને શક્યોત્તમ બમકથી આંજ નાખવા પ્રયત્ન કરે
છે. આ ચૈત્યની 'સૌન્દર્યલક્ષ્મી' (સૌન્દર્ય લક્ષ્મી)ને ચતુ-
ર્થાંશ જાતા પણ વર્ણવી ન શકે તો પ્રકૃતિથી 'મહિન'-
જુદિ એવા માણસની તો વાત શી કરી? છતાં એક
રીતે કવિએ પ્રથમ શ્લોકમાં જ પોતાનો ભાવ બે
વિશેષણોથી કહી દીધો છે: આ મંદિર એ આશ્ચર્યનું
મંદિર છે; અને પૂજવી મુંદરીનું તિલક જાન્યું છે.

આશ્ચર્ય-મંદિર ઉકાર મુજે મુશળી
ને મુંદરી પૃથિવિનું તિલક પ્રભાસી
એ ચૈત્ય ચુસ્કકલ્પશળ રાગનીનું
અર્પણ પ્રભા જાતું કુમારવિદાર નામે. (૧)

વિવિધ પ્રકારના તેજસ્વી ઝગદગાનું એ ચૈત્ય આપણને
'તેજ' અર્પે એ આશીર્વાદ પણ ઉચિત જ છે.

૫

યુગરાતની, અથવા સમય ભારતવર્ષની પ્રાચીન
સંસ્કૃતિમાં ધર્મમંદિર એ કલામંદિર ગણતું. પણ એટલું જ
નહિ, શેકના સમગ્ર જીવનને તાત્કાલી આપી તાત્કાલી રાખતું
સંસ્કૃતિનું વિધાયક ગણ દતું; એટલું જ નહિ, જીવનને ફક્ત
કથો વિના ધર્મના પ્રાણવાયુથી ઉત્તેજિત કરી ભૂમિકાઓનું
ખાણસને ભાન કરાવતું મોટું આધ્યાત્મિક ગણ દતું.

આજે તો આપણે કવિ રામચંદ્રે વર્ણવ્યા છે એવા
'કલાકામુકો' છીએ! પ્રાચીન મંદિરો એ દૃષ્ટિથી જ
જોઈએ છીએ! મંદિરોમાં હવે ધર્મ નથી રહ્યો એટલે કે
ખાણસમાં નથી રહ્યો એટલે?

કુમારો આ પ્રશ્ન વિચારશે; અને મોટેભાગે પણ.

ગુણસમીક્ષા

‘કુમાર’ને.

આયુષ્યે અલુપ્ત મુગ્ધ કરે નિહાળ્યું
 શે સ્તબ્ધ, શાં શિખર પારદીપ્તો પથારી
 તે રેવારથી ક્ષિતિજ જે મુખ-તારલા શા
 ન્યહી મક્કી નિરખવા કત દૃષ્યપાર-
 સંસ્કારનાં દરશને કીધે દુષ્ટિદાન;
 કાળો તલ્લું મધુર અમૃત પોઈ એને
 લીધી, ચિરં ઈવન એ કવિતા અખંડ
 જે નિત્ય શ્વાસ બલ જિન્દગીને ચઢાવ.
 સંસ્કાર ને કવનના વિભવે મુંઢાની
 તારી રહો પરબ ઈવન નિત્ય પાની.

નીલકંઠે જગીરદાર

‘કુમાર’ને

તમે મારા નાના અલુપ્ત શિશુના મુગ્ધકરને,
 સદા સંસ્કારોના મધુર પથનાં પોપલુ કઈ
 ઉછેર્યું; કાળોનાં વિશદ નવજાં અમૃત મક્કી
 તમે દોર્યો મારા ઈવનકવિતાના ઉમમને,
 બહે આછો તોયે, ઈવનપથનાં સાચત કીધો.
 હજી ઇચ્છું દૈયે
 ધરી રૂઝો આયુષ્યે વરદ નિત્યેની પથછુતિ.

કેમને ચ વધારેપડતું ન લાગે—‘કુમાર’ના વાચકોને તો
 નહિ જ—એવી આ વાત છે. મારા ઈવનના ધડતરમાં
 ‘કુમાર’નો ધલો મેટો ફાળો છે. કવિતા શું, સાદિચ-
 વાદમય શું, એ વિષે ને થોડીધળી સમજ છે તેમાં ચે
 ‘કુમાર’નો બાજ ધલો મેટો છે. જગતા ઈવનમાં મહત્ત્વેની
 છતાં ચે નીરસ ન લાગે. પલુ દિલ થાય એવીરીતે ધળી ચે
 વરત્તે ‘કુમાર’ આપી છે. વચ વધવાની સાથે પલુ
 ‘કુમાર’ રસહીન ન લાગે એવી માહિતીને મનન એમાંથી
 મળે છે. વધારે તો શું? પલુ ઈવનસંસ્કારોનાં એનાં કલ્પનો
 ક્યારે ચે કોઈ ઈન્કાર કરી શકે એમ નથી.

(ઈર્ભાગે, આ અભિપ્રાય સાથેનો લેખકનો પત્ર સરત-
 સુકી અમારાથી ગેરવકલે મુકાયો છે. એ બાઈ પોતાનું નામ
 સરનામું મોકલવાની કૃપા કરે.)

કલ્પરથીકારે

નિષ્પાલુ ઈવનને જે મજબૂત, પ્રાણવાન અને ધ્યેયલક્ષી
 બનાવી શકે, ફંદાસીનતાને નસાડી જિન્દગીની પ્રત્યેક ધણકમાં
 તોડગી, તાકાત અને તરવરાટ જાની શકે એનું કાળુ સખોના
 આભારદેહીનથી વંછી શકું નથી. આ લખાણ, નઅદા મઈ
 શકે એવા કાળની કબજાતનો પ્રયત્ન માત્ર છે.

એક સમય એવા હતા કે ન્યારે હું પડછાયાથી પલુ

‘કુમાર’ તમારા ઈવનમાં શો ફાળો પૂર્યો છે?

એવા અમારા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં અનેક ‘કુમાર’ધેનીઓ તરથી આવેલા
 ઉત્તરોમાંના કેટલાક અને કટાચી છે. નમુનસંકેતને લીધે એ પત્રોનાં કેટલાંક
 લખાણ ફંદાવનાં સમ્યાં છે; પરંતુ સખો અફરાર; લખનારના જ લીધા છે.

કરી જતો; ધરની બંદાર
 એકલો પગ મૂકતાં નમસતો.
 લગભગ એ અરસામાં જ
 મને ‘કુમાર’નો પરિચ થયો.
 એમાં નિયમિત પ્રગટ
 થતી સ્પષ્ટસંકેતો અવખો-
 માં રમવા લાગી. ઈવન-
 ચરિત્રો નજર સમક્ષ તરવ
 રવા લાગ્યાં. સાથે સાથે મારી
 દક્ષિમયાઈ વિસ્તરતી ગઈ
 —અમદાવાદથી મુજરાત,

દિલ્હીમાં ને પૂર્ણીમરની પ્રદક્ષિણ કરવા લાગી. દુનિયાની
 રાજકીય, સામાજિક, ભૌગોલિક, ઐતિહાસિક અને વૈજ્ઞાનિક
 સીમાઓ અતિ નિકટમાં આવતી, મઈ માઠાસામર-સંસ્કાર,
 શ્રિચિન્મયોદલુ અને આદ્યાર-પ્રભુની પરાક્રમકાષ્ઠિઓ
 ઈવનની મુખપટાને પડકારી અને નમ્યન કરી, સ્વશક્તિને
 સમાન બનાવી.

મહીનાઓ અને વરસો વહેતાં થયાં. ‘કુમાર’ના વાચ-
 નો કંઈ રહેરમમાં વ્યાપી ગયો. કહેવા દો કે ઈવનમાં
 બળવો થયો. અંતરમાં દુનિયાબરને ખૂંટી વળવાનો પોતાર
 બેઠ્યો. ‘તું બેઠ, દોડ’નો અવાજ સંજાવા કયો. ને એ
 અવાજ મને ખરેખર દોડાવ્યો ચે ખરો. સાધીદારો સાથે
 ને એકલો રેશના ચારે ખાખા ખૂંટી વળ્યો. ઈવનમાં આ
 પલટો ‘કુમાર’ના પ્રત્યે.

‘આજે ચે’ ન્યારે ‘કુમાર’ ઢાળમાં આવે છે ત્યારે એ જ
 સાચત પોતાર ફરીથી બેઠે છે: ‘તું બેઠ, દોડ’. મને વિશ્વાસ
 છે કે કોઈક દિવસ આ પોતાર મને દુનિયાની સીમાઓ
 શોધતો ફરી મૂકે.

મતલસામાંથી માનવ બનાવનાર ‘કુમાર’નો કાળ-
 ફરીકાર શો?

નંદલાલ જોષી

પોતા ઇચ્છનાં યોષાનિધાં વાંચનારની કથા
 માજામાં પક્ષી, ફરે તેમ ‘રાહુ ફંદલા દલા. આયલે
 દિવસે દસરતમાં બલમી કોઈ ચંચું નહોતું. નેમાં વળી કોઈ
 બોલ્યું કે હેડમાતર આક્યા આવે છે. અમે નો મેરીની
 સળ સળ બોલતી સોરીનો સામનો કરવા દાખ સછ સખવા.
 ત્યાં તો હેડમાતર સોરીને બરમે ખંચ્યું વાળેતો ઘોપડી
 ઢાળમાં લઈને વરેમાં કાજલ ગયા અને દસરતમાં ગેર-

હાજર રહેવા બદલ ખૂબ ડરકે આપી રહ્યા પછી ‘કસરત કરશે તો તમારું શરીર એના જેવું થશે.’ કહી પેલી ચોપડી-માંથી એક કસરતબાજીનો ફોટો બતાવ્યો. એ વખતે એ ચોપડીનું નામ તો વાંચી શકાયું નહિ, પણ તેના પૃષ્ઠા ઉપરનો ફોટો તમા કિતિજ પાર જવા મળતો યુવાન ઘોડાં અછલાં રહી શકે તેમ હતાં? નરત મારી આંખો એ ઘોડા ઉપર પડી. અને એ યાદ રહી મથો—બલિષ્ઠમાં સદાને માટે ‘ચોટાછાપ ચોપડી’ તરીકે યાદ રહેવાને...

એવામાં એક મિત્ર કોઈ વ્હની ચોપડીઓવાળા પાસેથી કેં કોણ બંને ક્યાંથી એક ફોટોચુંટરું ‘કુમાર’ ઉપાડી લાવ્યા અને સાંકેટા હવાઈમાંથી ત્રણ દોર મોં ધાસીને પાણી પીએ તેમ ઓપ્રોસાથે ત્રણ ત્રિયાએ ‘ચેટ જરીને’ ‘કુમાર’ વાંચ્યું.

અંગ્રેજ પહેલા ધોરણ સુધીમાં ‘કુમાર’નું ફીક્કી પ્રચાલમાં વાંચન હતું. એ વાંચવાને પરિણામે માનસિક ફેરફાર થયો હતો કે નહિ તે તો ખબર નથી, પણ શારીરિક હેખીતો ફેરફાર એક તો એ મથો કે વર્ષમાં પહેલી પાટલીએની જડીને છેલ્લી પાટલીએ અડાં જમાવ્યો. ટકાર, શિક્ષકની સામે બેઠાને બેસવાને બદલે મેજની કાર ઉપર કપાળ ટેકવી નીચું બેઠાને બેસવા માંડ્યું. કોઈકેઈ વખત પ્રશ્નોના ટાંચાલ્યા જતા ત્યારે શિક્ષક ગુસ્સાથી ગોલતા, ‘કેમ અલ્યા અહીં ઊંઘવા આવ્યો છે કે શું? ઊંઘુ ધાસીને પડ્યા છે તે?’ પણ તેઓ મહાશય જરા તકલ્પિત થઈને ત્યાં નજર આપીને જુઓ તો ખબર પડે ને કે ત્યાં તો નીચેના પારિયા ઉપર પડેલી ‘ચોટાછાપ ચોપડી’ની ખારસી ચપ્પીમાંથી વાંચન ચાલી રહ્યું છે!

તે વખતે હું અંગ્રેજ ચોપા ધોરણમાં હતો. ‘કુમાર’ના એક જ્ઞાન અને નવા જે હાથ આવે તે વાંચવાનું લગભગ બંધાણ થઈ ગયું હતું. તેમાં એક દિવસ ૧૬મો—બહુ જ્ઞાન, છેક જે ‘૮૫મો—અંક હાથ આવી ચડ્યો. એ ક્યાંથી મળ્યા હતા તે તો યાદ નથી, પણ એમાંના ‘મિનલસ’ના લખાણે મને ખૂબ આકર્ષ્યો. તેમાં અત્યારની સાળાઓ તથા કોલેજની તથા તેમાં ગપાઈ રહેલા શિક્ષણની જે અસરકારક તથા ઝોંસરી જીવતી બધા તેની શૈલીમાં આટલો ફાટી છે તેણે મારા ઉપર ખૂબ અસર કરી. આધુનિક કેળવણીની ચોક્કસ પહેલી જ વાર સમજાવી આપ્યા એ લખાણમાં આ પેરેગ્રાફ તો હું ધાર છું કે સહુ યુવાનોને માર્ગદર્શક થઈ પડે તેવા છે: ‘જે સુખથી વિદ્યાર્થીને ચોતાના જીવનક્રમના સંકલ્પ સહુ તેણે બહુ વહેલાંથી તે બાબતમાં રસ લઈને તથા તેને લગતી માહિતીઓ મેળવીને તૈયારી જ કરવા માંડવી બેઠાને ચોતાના ભાવિ જીવનની પ્રાથમિક તૈયારી સાળા છાટવાં પહેલાં કરી નાખવી બેઠાને. આમાં માળાપર શિક્ષક તેને જરા થે

મદદગાર નહિ થઈ શકે. ચોતાના પ્રિય વિષય માટે કે યંધાને માટે તેણે બંને જ શિક્ષકો ‘શોધો’ લઈ ગમે તે સરતે પણ તેમની પાસેથી વિદ્યા કે જ્ઞાન મેળવવા મથવું બેઠાને. તે વખતે કેટલાય દિવસ સુધી ‘મિનલસ’ના એ લેખનો બહુ જ ધીમેધીમે, ફરકસરથી—રખેને જલદી ખૂટી બધા તેની બીકથી—શબ્દેશબ્દ વાંચીએ છતાં. એ લખાણે તે વખતે મારા ઉપર બહુ જ અસર કરી હતી. ત્યારથી મેં સાળાં તથા કોલેજની કેળવણીને બહુ ઝાડું મદદરૂ ન આપતાં, એકમાત્ર ધ્યેય—end ગણવાને બદલે એક સાધન—means ગણી છે. તેને મુખ્ય પ્રવૃત્તિ નથી ગણી. મારી ‘ઈષ્ટ’ પ્રવૃત્તિ—જેનું તે વખતે અતિ ઝાંખું દર્શન થયું હતું—જેને નહિ જેવા સંકલ્પ મેં કરી રાખ્યા હતા તેને આ પેરેગ્રાફ અનેકગણાં દૈન બતાવ્યા અને મારા હૃદયમાં ઝાલાતું કોઈ અદ્ભુત રસાયણ રેડ્યું અને હું પણ ‘કંઈક’ છું એવું સંકલ્પ દવાબિમ્બન પ્રેર્યું. મારા પ્રિય વ્યવસાય માટે બંને જ શિક્ષકો શોધવા માંડ્યા તથા તેને લગતી માહિતીઓ મેળવવા માંડી અને અલ્યાસ-ક્રમે એ ‘ઈષ્ટ’ પ્રવૃત્તિથી ગોણ રમાન આપ્યું.

અત્યાર સુધીમાં જે જે કાંઈ થોડું વાંચન થયું છે તેમાં આ એક નાના પેરેગ્રાફ જેટલી અસર કરી છે તેટલી અસર ભારે વચ્ચનાં ધોષાંઓએ પણ નથી કરી. હજી સુધી ‘મિનલસ’નાં એ જે પાનાં તથા ખૂબ ભાર દઈ-દઈને નીચે જીડીઓ ફોરવાથી લગભગ કાંપો અને હવે મુશ્કેલીથી વાંચી શકાય તેવા થઈ ગયેલા એ પેરેગ્રાફ, કોઈ અમૂલ્ય રાખતી જેમ બહુ જ જતનથી સાચવી રાખ્યાં છે.

ચુનીલાલ મડિયા

કળા અને કુદરતમાં રસદષ્ટિ આપી

જીવનની અટપટી આંદીધૂંટીમાં અટવાઈ, તેની જંગલો અને મુસીબતોના ભારે મરતા અનેક માનવીઓને કળા ચોતાનો પ્રકાર પ્રસારી, તેમની રસપ્રતિને ભગત કરતી તેમના જીવનની ઝાંઝેર ફરી વળેલા અંધકારને ફેંકે છે; તેમના જીવનપથ ઉજળી સરળ બનાવે છે. એ રસદષ્ટિની અગ્રણ્ય ચેતના અને પ્રેરણા વડે જીવન, તોજગીથી બર્ધુમર્ત્ય બની રહી આહવાદક થઈ રહે છે. ‘કુમાર’ કળાના રત્ન, ફરેલા (મારી માન્યતા મુજબના મારા) આ આદર્શને, દિલ્હીના મશહૂર કળાકાર શ્રી શારદાચરણ કલિયે, દેહરાદૂનમાં કળાની ખૂબીઓની આમારી વાતો ફરચાવ, એક દિવસ, કળાની આ ભાવના અને ઉદ્દેશને ચળગાવર થાય તેમ સહજ આલેખી આપ્યું. (પછીને પાને તે આપ્યું છે.) કળાના કોઈ અંગોના સૌંદર્યતત્વોના સમાધર કરી, કળા અને કુદરતનું સૌંદર્ય સમજવા, આપણા ઉપર જીડી અસર કરતી જે શ્રેય અને ઉન્નત કળાભાવના સંવિધાનપૂર્વક ‘કુમાર’ રત્ન કરી છે તે આપણને ગૌરવ આપનારી છે. કળાના

એ સંસ્કારસામર્થ્ય અને આત્મિક પ્રેરણાબળે ગુજરાતનો કલા-પ્રેમ અને રસિકતા અનેકધા વિકસ્યા છે અને તેથી કેટલાંયે જીવન સંસ્કારસમૃદ્ધ અને કૃતાર્થ થયાં દશે.

મારા શાળાજીવનની શરૂઆતમાં જ 'કુમાર'ની કથાનો પ્રથમ પરિચય, આફ્રિકાનિવાસી મારા મોટા ભાઈ મારફતે મને થયેલો. ત્યારથી કળા અને કુદરતપ્રેમે હૃદયમાં રચાન મેળવ્યું. અભ્યાસજીવનના વિવિધ પક્ષકાઓમાં પણ કળા-પ્રેમના એ અંકુરો વિકસી કુદરત ને કળાકૃતિઓમાં રસાસ્વાદ લેતા તો જરૂર થયા; અને પછી સુધ્ધિસૌદર્યનાં અનુપમ અને અવનવાં દુરથો અને કંઈ કેટલાંયે કલાધામો આંખ બરીબરીને નિરખતાં દેહલા પ્રવાસોમાં અને હિમાલયની અંતરાલના ઊંટાણામાં પગ તળે કાંતેના પ્રદેશની બંધ અને રમ્ય પ્રકૃતિભીષાથી એ રસદષ્ટિને પોષણ મળ્યું.

ચિત્રાર્પિત અને અન્ય કળાકૃતિઓ કુપરાંત આકર્ષા-દર્શન દ્વારા દેવાનાં કાંચોનો રસાસ્વાદ અખાડી અને વન-વનઠાનાં વાસીઓનો પરિચય આપી, 'કુમાર', પ્રકૃતિને અનરપટ મોહી, કળા અને કુદરતમાં એ રસદૃષ્ટિ નિહેરી છે તે વિશિષ્ટ હોઈને તદન અનેરી છે. અસાધારણ રસ-ગુણ પ્રસરાવની 'કુમાર'ની કથાની આ સિદ્ધિ પાઠજ કેટલી સખળ સાધના, જરૂરભાવે અભ્યાસ અને સંવાચ-ક્રિયા છે તેનો પાર પામવા તો, ચિત્રકૃત પરથી નિષ્કટ પ્રેરણા મારે પરિપુર્ય છદ સવતા કુમારની કથાના રસ-સ્રોતોને અંતરંગપિછાળી, તેના પ્રવાહના પૂર સાથે કુમારઅન્ને ચલી બેઠાવું એટલું જરૂરી છે, તેટલું જ શ્રી રવિભાઈના 'ચિત્રકૃત' પર પહોંચી શ્રી બસુભાઈના 'નેપથ્ય'માં ડોકિયું કરવું આવશ્યક છે. અને આપોઆપ, કળા અને કુદરતના સમ-વ્યય અને સંસ્કારથી પોષાએલાં જ્ઞાન અને અભ્યાસથી આપણા કુમારજીવનને રસમય અને પ્રકૃત્ત જનાવી જીવનદર્શન કલા-વતાં 'કુમાર'ની પારમિતાનો પાર પામી, તેના રસોદ્વાસના આ રાસમાં કૃતાર્થતા અનુભવાય છે. 'કુમાર' રસો ને સઃ સમસિદ્ધિ કા. રડોડ

પાઠ્ય પુસ્તકની જેમ

'કુમાર' દેશી સેવા તો ગુજરાતના વનનીચા ક્યારેય પણ બધે તેમ નથી. નવાં નાચરોના સાંસ્કારિક ધરતરમાં 'કુમાર' જેનો કાંચો કાપો નથી. હું તો એનો કાંઈ પાઠ્ય પુસ્તકની જેમ નાન-પણથી અભ્યાસ કરેના આંખો છું અને અત્યારે સાહિત્ય તરફ સહેજ પણ અનુરાગ પ્રગટેલ હોય તો તે પ્રતાપ 'કુમાર'ના છે. સાયસિદ્ધિ કા. રડોડ કુમારની મહત્તા

સમયમ ૧૬ વર્ષ કપર વડોદરા કલામંડળમાં પ્રદર્શન હતાં તે સમયે 'કુમાર'ની નવીન શૈલીએ પ્રકટ થયેલી નવદેશાત જેવામાં આવી. સમય જતાં

'કુમાર'નો પ્રથમ અંક જેવો. ધોરણવાર કુમારનાં દેખાંડો અને અદ્ભુત મુખચિત્ર જોતાં હૃદય નાચ્યું. પછી તો પ્રત્યેક અંકમાં નવીનતાનો જ સંભાર બંદોલો લાગતો.

શ્રી રવિભાઈ અને શ્રી રવિશંકર ધંડિતનાં જ ચિત્રો જેવાં મને તે વખતે બહુ મળતાં. શ્રી રવિભાઈનાં ચિત્રોમાં આપણે પૂર્વેનાં આવ અને સંસ્કૃતિ આદરભર જણાતાં. કલા પ્રત્યે મારામાં એ કઈ પ્રેમભાવના હતી તેમાં 'કુમાર' પછી જુદી કરી એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી. ગુજરાત ક્ષારસિદ્ધ છે એવી ખાતરી તેણે આપી વેદમાં દરી આપી છે . . . 'કુમાર' દીર્ઘાયુ બને ને એનો પ્રવાસ સફળ બનો. ઉચ્ચાશંકર ઠાકર (તત્ત્વ 'બાલચિત્ર')

ચિત્રરસ અને કાંચરસ દેખાવો

ચૈત્રિક થયા પછી એકઠા નોદરી નદિ મળવાથી બધા વખત વાંચનમાં ગુલરનો પડતો. બિવામાં એક મિત્ર પામેથી 'કુમાર'ની યાદી કાઢી વાંચવા મળવા લાગી. જેમજેમ એક વંચાતા ગયા તેમતેમ કાંચો, વાર્તાઓ, શિક્ષણાત્મક અને ચિત્રોમાં રસ ફેળવાતો ગયો. એક મિત્ર જે મારી સાથે એક વાંચના તે અને હું વાર્તાની તેમજ ચિત્રોની ખૂબીઓ ને રસરસો અરસપરસમાં સમજાવતા. શીડું-જરમ, એવી અને શુદ્ધ વાર્તાનાં કાંચો સમજતાં ગયાં, અને એમાં મજા પડતી તે તે હું કતારી લેતો. જેમ કાંચો વિષે રસરસ ફેળવાવાથી બીજાં માસિકોમાંથી પણ કાંચો વાંચતો થયો છું. કાંચ નીચેની સમજાવથી કાંચો એટલાં સરસ સમ-જતાં કે ફરી વાંચવા માટે હું તે કતારી લેતો, એના પરિણામે હાલ સારો એવો, સારાંસારાં કાંચોનો સંગ્રહ

શ્રી રવિભાઈ

પાછી બાંધણીમાં મારી પાડે છે.

પરોક્ષ રહીને, 'કુમાર'ના સંચાલકોએ 'કુમાર' મારફતે કુમારોમાં ચિત્રરસ કેળવવા અને ચિત્રકળામાં સ્વચ્છિન્નતા આપવા પ્રયત્નો કર્યા છે તેના પરિણામ વિશે હું નહિ પણ આ સાથે જુદા જુદા પોસ્ટરથી મોકલાવેલી થોડી કૃતિઓ જ બોલશે.*

મૅટ્રિક થયા પછી, એ વર્ષના 'કુમાર' વાચનથી એટલી લુપ્તિ લાગે છે કે તે એટલું 'કુમાર'વાચન ન મળ્યું હોત તો મૅટ્રિક તરીકેની લાયકાત અપૂર્ણ જ રહેત. મૅટ્રિક થયા પછી આગળ બહુવા નહિ જવા વિષેનો વિચાર મક્કમ થયેલો તે 'કુમાર'ના તંત્રીકેળના બીજાનું કંઈ છે.

'કુમાર'ની હોસ્ટી આટલી બધી મોટી થઈ એ માટે પરતાવો તો થાય છે. જોકે એ માટે મોટે ભાગે શાળાના શિક્ષકો જવાબદાર છે. પણ હવે પરતાવો હવે કંઈ વજરો નહિ એવી ચોક્કસ ખાતરી હોવાથી, અમારી (હું અને મિત્ર કાન્તિલાલ, કેમકે 'કુમાર'નું વાચન અમે બંનેએ છે કે મૅટ્રિક થયા પછી બેઠારી ફરચાન હવે હવે) માટે બીજાને પરતાવું ન પડે એ માટે શાળાના વિદ્યાર્થીઓ, મિત્રો, મિત્રપ્રાતાઓ અને જે જે અમારા પરિચયમાં આવે છે એમને 'કુમાર'ની બજારભણ ફરીએ છીએ. એમાંથી એમને ઉપ-યોગી થઈ પડે એવું સંગીત સાહિત્ય વંચાવાએ છીએ અને એ રીતે 'કુમાર' પ્રત્યે અમારી ફરજ બધા ફરીએ છીએ.

માકરકાલ છ. પંચાલ

(* આ ચિત્રો લેખકે અમને લેવા મોકલ્યાં હતાં અને એકાંતિક અભ્યાસે ધણું સફળ પરિણામે કતારેતાં જોઈ અમે આનંદની સાથે તેને ધન્યવાદ આપીએ છીએ.)

'એકમેવ અદ્વિતીય'

'કુમાર'ના એકેએક અંકમાં સજીવ દલાદિ રહેતી છે, એના એકેએક ચિત્રમાં નાવિન્ય અને તાજાપમરો રંજની સ્ખલવટ હોય છે, એનું એકેએક વખાણ ધ્યેયલક્ષી હોય છે, એના રૂપરંગ અને મુદ્રણ પાછળ હમેશાં કળાદ્રિષ્ટિ જળવાઈ છે. એમાં આવેલું એકે જીવન-ચરિત્ર એનું તથી આવુંએ કે જે માનવજીવનને શીખ દેવું અને કુમાર-માનસને ચારિત્ર્ય ધરવામાં મદદનીશ ને હોય. એનામાં જીવંત તેમજ સક્રિય કનૈયયતા અને ચિરંજીવ સર્વન આપતું સજીવ તત્ત્વ વિલસે છે. 'કુમાર' એકમેવ અદ્વિતીય માસિક છે ને રહેશે. 'કુમાર' અગ્રાંકે છે અને અમે 'કુમાર'ના છીએ.

કાન્તિલાલ કેશરવાળા

કાન્તિલાલ કેશરવાળા

ત્રીક્ષેપે વર્ષે—વક્રીલાલ કરતાં કરતાં પંજુ

લગભગ-પંદર વર્ષ પહેલાં (સન ૧૯૨૫-૨૬) ત્યારે હું એકેજી ચોથા ધોતળમાં મારાં વતન પાનસર (ક. ગુજરાત) માં અધ્યાસ કરતો ત્યારે મારા પિતાશ્રી 'કુમાર'નો એક અંક લઈ આવ્યો. મને તે વખતે તો તેનાં ચિત્રો સિવાય બીજું કંઈ ખાસ આકર્ષી શક્યું નહિ. ત્યાર બાદ એકેજી

એક તરુણ કલાકારને ગાંધીજીનો પત્ર

વિ...

૩૧-૮-૩૬

હવે તું જવાનો એટલે ભીડમાં હોવા છતાં તારા કાળજીનો દમણાં જ જવાળ આપું છું.

મને તે ગમે. તારી આકાંક્ષાઓ સિદ્ધ થાઓ.

તેઓએ તને મદદ કરવાનું કહ્યું છે તેઓ કપર તું ન શકતો. તારે સારું ને કંપના એવી ફરી છે કે તું આગીણ કલાકાર થા. જે ચિત્રકારને તું જાણે છે તેઓ બધા શહેરમાં બજારમાં છે. તેથી મારી દૃષ્ટિએ બહુ કામના નહિ. ('બકા-ચેલા'નો અદિસક અર્થ કરજે. શહેર બધાને બાદે જ છે.)

દળેબીડ વગેરેના હુમર કપર હું મુશ્કેલ તો થયા જ છું. તે કલા પણ સમજાવવાને આમાની છે; તેથી તે મામલામાં નથી બતતી. એ હિંદુ ધર્મનું કૃપણ મનુષ્ય. ચોથા વર્ણને એટલે કપ કાકને અવગણે, અજાન રાખે; ને તેની કપર બહે સવાની ફરી. છતાં મામલામાં થોડીધળી કલા રહી છે. તે બીજવવાને પુષ્કળ રધાન છે. મામલાનાં દરેકમાં પાણીને સિંદુર ચડાવ્યા ઉપરાંત કે તેથી આ હનુમાન ઉપરાંત હાં કાંઈ લેવામાં નથી આવતું? તેથી મારી કલાદ દો એ છે, મારી આશા પંજુ એ છે કે તું તારા ચિત્રભૂને દમ પંડા ફરીને મામલામાં વતી ત્યાંથી' (જુલા મેળવજે. મામલામાં રહેતા છતો મામલાના કકરદાની બહાર નવર નાખત, આરંભાસનું દૃશ્ય લેજે, કાનું આકાશ લેજે. જોકે આકાશ એક જ છે, રંગો એક જ છે, છતાં શહેરમાંથી લેતાં ને એક લાગે છે, મામલામાંથી લેતાં બીજ, કપર મુવ કપર જમને જુઓ તો ત્રીજ, સદરાના રજુમાંથી જુઓ તો ચોથા.

આ કલા દાઢ કરવાને સાર તારે અગિયાર ત્રનોનું પાલન કરવું રહ્યું. 'જલ્દાંતરી ફરી' લેવી રહી. તારું હૃદય સત્ય-નારાયણમય કરવું રહ્યું. આમ કરશે તો તારું નાચવું ને વગાડવું સોમશે. એ બધું તું કરજે. બાપુના આદર્શવાંદ

માંચમીથી અને મુંબાઈ બહાવવા લાવેલ મારા મંદેકાર-ઉત્તેજક પિતાશ્રીએ મને પંચથા સિવાય 'કુમાર'ના માલક બનાવ્યા. તે પોતે વાંચવાના રસક, એટલે પણ વાંચું તે તેમની દૃષ્ટા. મારે થીદે અને તેનીની સમાચારવાનાં પ્રથમ પૃષ્ઠનું વાંચન જમવા માંડ્યું. ત્યાર બાદ મધુકરી,

વિચારોએ, મારા જીવનના ઘટસ્પર્શમાં ઘણા જ અમલ્યનો ભાગ ભળ્યો છે. મને એમાંથી ખૂબ જ પ્રેરણા મળી છે. એથી હું મહત્વાકાંક્ષી બન્યો છું.

આવાં કદાચ અગણ્ય કારણોએ આજ સત્તર વરસ થયા હું ‘કુમાર’નો આદ્ય ગ્રાહક રહ્યો છું. એના રમૂયી આજ સુધીના એકેની દરેક વર્ષની કાંઈકને હું મારો અમલ્ય ખનનો ગણું છું. એ સર્વેશીય વાચન પૂરું પાડે છે. એ ગુજરાતી એન્સાઇક્લોપીડિયા-જ્ઞાનકોશ-છે. હું તે ધરાવું છું અને તે માટે મને લાખો રૂપિયા સમજું છું.

ચોપ્પિસ વિજયપાળ

ગુજરાતી સાહિત્યમાં ‘કુમારસંભવ’

કુમારસંભવ દક્ષી રણવંશ મનોહરપદ્ય.

રાક્ષસાનાં કુલ્યેષ્ટો રામા રાત્રીવલોચન: ||

કેમ રમુકુલજેષ્ઠ રામે પૃથ્વીને પીડા આપનાર રાક્ષસોના સંહાર માટે રમુ વંશમાં જન્મ ધારણ કર્યો તેમ ગુજરાતી સાહિત્યમાં કુમાર સંભવ—અસાનના પિનાશ માટે ‘કુમાર’ માસિકનો કદબધ—થયા હોય એમ આટલાં લાંબાં વર્ષના તે માસિકની પ્રગતિના વિદ્વાનવલોકનથી દ્રષ્ટિએ પડે છે.

પ્રથમ એકથી હું તેનો આભાર કરું છું. રસપૂર્વક તેનાં કલાગત ચિત્રો, કાવ્યકલ્પનાઓ, કૃત્રી વાર્તાઓ તથા નવીન કથના વિજ્ઞાનસાક્ષ તથા કલાની નોંધો વાંચતો આનંદ છું. મારા કુટુંબનાં બાળકો ઘણા રસથી ફર મારે તેના આવૃત્તિ એકે વાર્ષિક આનંદ તથા જ્ઞાન મેળવે છે.

આવાં માસિકોનું પોષકબળ દેશના યુવકો છે. દરેક કુટુંબમાં બાળકો તથા યુવકો આ માસિક ગંજાવવા, વાંચવા, વિચારવા તથા સંપત્તી રાખવા કલ્પાલગત થાય એ જ તંત્રી પ્રતિ શ્રેયસ્ક છે.

ગોરધનભાઈ ઈ. પટેલ

પરદેશીઓ આમળા ‘કુમાર’ જ ધરે

ઘણી જ નાની કદી શકાય તેવી કમરે માફે છતર-વાચન શરૂ થયું. . . . તે વખતે ‘કુમાર’ મને ખૂબ પ્રમેલું. ચિત્રો સરસ આવે; વાર્તાઓ સરસ આવે; અને ફેસી તો મને ખૂબ જ ગમે. મુદ્રણ સંબંધી તે વખતે કાંઈ બાન હવું નહિ, પરંતુ ઘણા વખત પછી સમજાયું કે મુદ્રણ પણ સરસ આવે છે. ન મળે મુદ્રણબુદ કે ન મળે અવલોકતા. એથી કાળજી મને બીજી જોવા મળી નથી.

કાંઈ પરપ્રાંતીય અર્થાં પરદેશી સમજન ગુજરાતી બાપાનું એકાદ સામયિક જેવા માટે તે હું ‘કુમાર’ જ ધરું.

આ સાથે એક બાળક કપર આપનું કલ્પ દોરવા માયું છું. આ જમાનો સાદાઈનો છે. બાપા પણ સાદી જ વાચક છે-બધા. ‘કુમાર’માં કોડકો વખતે ઘણી અધરો ભાષાવાળા લેખો આવે છે એ મને નથી ગમતું. સાદી અને સરળ ભાષામાં જ બધું જણાવવા આવે તો કી. ધનશ્યામ વ્યાસ

લાંબું જીવવું છે?

જન્મમાં આયુષ્યની ઓછામાં ઓછી સરેરાશ ધરાવતા આપણા દેશવાસી સમગ્ર આ સર્વોત્તમ મૂલ્યો એ કલાક કટાક્ષ જેવું લાગે, પણ સીને મળી શકે એવાં સાધનો વડે એને કુદરતની મદદ વડે નિરામય જીવન ગર્ભનારાઓનાં આ નીચેનાં કલા-દરજોમાં આપણે મળે કલારવા જેવા સંદેશ તો રહ્યા જ છે.

દીર્ઘાયુષ્યના સીધો જન્મસંત દાખલો બન્યાં શોનો છે. એ મુરત વનરપતિ-આહારીએ ‘Back to Methuselah’ની પ્રસ્તાવનામાં દીર્ઘાયુષ્ય પર પોતાનો કરાર આપી દીધો છે. એના કહેવા મુજબ

પોતાના ફાંત વડે જ માણસ પોતાની કબર ખોદે છે.

એનો આદેશ પણ બહુ દમ્ય છે કે,

‘માંગાદાર ન કરો, ઉત્તેજક પીણું ન લો અને ‘કાકતરો સાથે મૈત્રી નિવાય કરો સંબંધ ન રાખો!’

એના જ સંદેશ શતાયુ મિસિસ પીટર દુમન્ટનો છે કે ‘બધી બાબતમાં મિતવ્યવહાર રાખો.’

આ મિસિસ દુમન્ટ મહારાષ્ટ્રી વિદ્યોતિયાના રાજ્યા-કાંડાણુથી જે આર સાથ પહેલાં જન્મેલી. એને થોડે તો પ્રાંતો છે.

વળી, મહેનતથી પ્રાસની આજની પેઢીને ૧૦૪ વર્ષની એક મિસિસ આન મ્હોનસ્ટ્રો કહે છે કે

‘સખત પરિશ્રમ અને સંતોષ એ જ દીર્ઘ જીવનનાં મૂળ છે.’

થોડા જ વખત પર અવસાન પામેલા કાન્સરો પ્રખ્યાત સર્જન ડૉ. એલેક્સાંડર એના પોતાની ૧૦૩ વર્ષની વયે એક પુસ્તક લખી મયો છે: ‘શતાયુ કેમ થયું?’ નિયમિત લાખી હથાર મારવા નીકળી પડતો એ એના વિદ્યોતિયાના રાજ્યાકાંડાણુની પાંચ સાત પહેલાં જન્મેલો. એણે દીર્ઘાયુષ્ય માટે આપેલા કેટલાક મુદ્દા આ છે:

‘ઘણું જીવું તે તમને મરે તે પહેલાં તમારા શરીરની સહ્યતામાં ઉમેરો કરે તે પહેલાં મારફત-સર ખાઓ.

તાળં ફોનો તમારા લોજનમાં સમાવેશ કરો.

નિરામય જીવન માટે ઊંડો શ્વાસોન્દાસને કસરત અનિવાર્ય છે.

શહેરની હવા કરતાં ગામડાંની હવા સ્વાભાવિક જ દીર્ઘાયુષ્ય પ્રેરે છે.’

અને માનવીના દીર્ઘાયુષ્યમાં શ્રદ્ધાવંત એ સર્જન તો કદી ખરો છે કે માણસ ૮૫ વર્ષની વયે મરે તો જે તે એકાળ મોત મળાતું નોંધો.

આધુનિકતા

અન્ય કાલે

સુભી યુગોની યુગલક્ષ્ય શોધણા, માનવ્યનાં મન્યનરૂઝમે બળી, તવારિજોમાં તરબોળ-મગ્ન થે મેં બતમાં સાધકદંડિ ફેરવી! સમૃદ્ધ રેવળો નવભાવિનાં રચ્યાં કલ્યાણની કલ્પનકુંડમાં બની, ચૂપી ગયો છવનવેય ફેરીએ કલંબની વિરમ્ભિમાં સરી જતાં!

હું બતકાળે બટકેત માનવી બલિધના રેખતરંગમાં ઢવે થઈ નહોં આપડયા; અનેકધા આ વર્તમાને રત-પતન છવવું. પ્રતાગ મારી મનભાવના બળે આ છવને માત્ર ધસાઈ છટવું.

વેણીભાઈ જી. પુરોહિત

એક વખત અરુણાચલનું નામ સાંભળી એમને સવેદન થયું હતું. થેરથી માત્ર ત્રણ રૂપિયાની મૂકી લઈ નીકળેલા કુમાર રમણની પાસે વિદ્યુતપુરમ રેલ્વેને ઊતરતાં માત્ર અડી આના બાકી રહ્યા હતા. મેં સંજ્ઞાં યતાં રેલ્વેનેથી એને અરુણાચલ તરફ ધમકાં માંડ્યાં રાતામાં શૂન્ય લાગતાં એક વીડીમાં નંબરા ગયા, અને થોડી વાર દની એટલે એ તેા એક ખુણામાં ધ્યાનમગ્ન બની ગયા. વીડીચાળો એ તોફા આશ્ચર્ય પામ્યો અને એમની અડી અધનાની મૂકી-માંથી થાળીના બે આના પરાવતાં એનેા છવ ન આપ્યો.

અંધારના ભારતના અત્યંત તરવણ સંત થી રમણ મદવિ 'મદુરામાં હું મારા કાકાના ધરમાં પહેલે મળેલે એકલો બેસો હતો. મારી તેડરતી સંજ્ઞા દની, છતાં એવિતી મોતની બીક મારા પર સવાર થઈ. મને લાગ્યું કે હું મરણાયત છું. એ બીક સાથે જ મોતનો મુકાબલો કરવાની ઇચ્છા મારામાં પેલ થઈ. મોત એ કું છે? શારીરિક પ્રવૃત્તિઓના વિરામ, એ' એના પર હરિ વિચાર કરવા માંડ્યો. ત્યારથી બધું હરય જગત વિસારી હું મારી બતમાં લીન રહેવા લાગ્યો. એની સાથે દેવો ને મંદિરો તરફ મારી શ્વિ દળી. પણ તેમાંને મોક્ષની જગત ભાવના ન દળી. કારણ જિંદગીનાં મુખકુરુષ હું બહુતો નહોતો. મારામાં ઉચ્ચારદિત લામળીએ જીડવા ને રામવા લાગી.'

ભારતના હાલમ કોટિના સંત અને અધ્યાત્મવાદી તરીકે દુનિયાબરમાં જાણીતા યમેલા દસિયુદિદના વિંચદ્રષ્ટા સાધુપુરુષ શ્રી રમણ મદવિએ, પોતાને વિરામ કદીરિતે ઉત્પત્ત ધરો તે પ્રસંગનું વર્ણન ઉપરના રાબ્દોમાં લખાવ્યું છે.

અરુણાચલમ્ મુધામે આશ્રમ રચાપીને નિવાસ કરતા આ ધુમના એ પામ સંત પુરુષનો જન્મ ૧૮૭૬ના ડિસેમ્બરની ૩૦મીએ સવારના કોરે થયો હતો. ૧૮૯૧ સુધી તેા બંધકરમન (એ વખતે તેમ્લા એ નામે ઓળખાતા) સાધારણ છવન ગાળતા. પરંતુ ૧૭મા વર્ષે એમના છવને એકાએક વચ્છી ગયું. બળેા, એનું વર્ણન ઉપર આપ્યું છે.

ત્યાર પછી એ ઘેર રહી રાધ્યા નહિ. અનંતનો એ પાકાર અરમ્ય હતો.

અને માતાને કે લાઈને કલા કાર-બ્યા વિના થેરથી ચાલી નીકળ્યા ને તિરુવલ્લમલાઈના અરુણાચલ મદા-પ્રમુનેઆચયલી-યો. એ પહેલાં પમ્

અરેયાનિનદહુર ગમેથી એક ભાવિક દેખીએ એમને નિહાળું એક પડીકું આપેલું એ લઈ છેવટે એ અઠણા-ચક્રમ પહોંચ્યા. દૃશન કરી એક તળાવની પાલે જમવા બેઠા; પણ નિહાળું પડીકું છેડતાં જ વિચાર આવ્યો કે આ શરીરને વળી નિહાળ કેવી ? અને તરત એ પડીકું ફેંકી રીધું. યંત્રવત્ એ પાળ પર જ તે બેઠા રહ્યા. એટલામાં એક ઢલમે આવી ઢલમત કરાવવા કહ્યું. એમણે ઢલમત કરાવી અને પછી કપડાંમાંથી એક કીપિન બેઠેલાં ચીરો ફાડી બાકીનાં કપડાં તથા પેસા એ ઢલમને આપી રીધાં.

મહર્ષિએ પોતાના મોટા ભાઈ પર લખેલાં પત્ર એમનામાં અનંતના યજ્ઞેલા અલતરણને, આજેજીળ આલેખે છે: 'પરમ પિતાની શોધમાં મેં આ રચાન મૂક્યું છે. એનો જન્મ નિઃશંક સદિગ્ધામાંથી છે. એટલે કાંઈએ દિલ્લીર થવા જેવું નથી તેમજ મારી શોધ માટે પેસા વેડવાની પણ જરૂર નથી.' પિતાનું નિર્ભરણ અલતર આજકને કોઈ બોમિયાની નરૂર નથી રહેતી એ જ રીતે ૧૮૬૯ના સપ્ટેમ્બરની ૧ લીએ મહર્ષિ અઠણાચળને સારણે મળ્યા.

મહર્ષિનું આશુ ઇવનચનાત આપડું નકામું છે. મંદિરના અને તેની આસપાસના વસનારમાં તેઓ મોટા ભાગે સમાધિમાં જ ઢવે પડ્યા રહેવા લાગ્યા. એ તરફ પોતાની આસપાસ ધોરણે લોકમંદળ એકડી થવા લાગી એમના બકાને એમની ભક્તપરધાનો લાભ બહુ ઓછો મળતો. તેમાં જે મહર્ષિ મૌન વ્રત પાળતા હતા. અત્રી વરસ પછી અઠણાચળની ટકરી પર મળ્યા ને ત્યાં એક પછી એક ગુફામાં એમણે ત્રીસ વર્ષ ગાળ્યાં.

મહર્ષિ રમણે શંકચઆર્યના 'વિવેકચૂડામણિ' તથા 'દયાદશવલિકે' નું પોતાના બકતો સાદે સરળ ભાષાંતર કર્યું, પરંતુ સાચા જિજ્ઞાસુ માટે હિંદુ ધર્મના કોઈએક જ તત્ત્વપંથને એમણે પર્ચાઈ નથી માન્યા. આંતરિક આધ્યાત્મિક બુધિકાને વિકાસ એ એમનો મુખ્ય હેતુ રહ્યો છે.

મહર્ષિના સમાગમમાં આવનાર ત્રણ આધ્યાત્મિક પરિતાની દુનિયા બહુ ઝગળી છે, તેમાં જે કાચકાન્ત ગણપતિ સાક્ષીની રચેલી 'રમણગીતા' (અપભ્રંશ રૂપે એક જ શ્લોકો એમાં મહર્ષિના પોતાનો રચેલો છે) વડે ખાસ. એમાં સરળ સરેકૃતમાં એમનો ગોષ્ઠ ઉતાર્યો છે. એમાંથી મહર્ષિનો સંદેશ કહીએ તો, 'ક્ષણભંગુરોને મનનું જાન હૃદય ખીલ્યું ન હોય ત્યાં સુધી જ રહે છે, જેમ સૂર્ય ન દેખાયો હોય ત્યાં સુધી જ ચન્દ્ર દેખાય છે તેમ.'

એ ત્રિપુટીમાંના બીજા શોષાદ્રિસ્વામી. મહર્ષિ કરતાં તિરુવલ્લભાદ્ય પર તે વહેલાં પહોંચેલા, ને સમાધિ વખતે મહર્ષિના ચીરની તે ચોરી કરતા. ત્રીજો ભક્તિ તે નરસિંહસ્વામી. 'આત્મજ્ઞાન'ના નામે એમણે મહર્ષિના ઇજન અને ઉપદેશને પુરતકમાં ઉતાર્યા છે. મહર્ષિનાં ઠાંચણોની સાથે

અંતેજમાં અનુવાદિત યજ્ઞેલી એમની 'કપદેશસારમ' ચોપડી ભળીતી છે.

ધીમે ધીમે મહર્ષિનાં માતા અલાચામ્બલને પણ લાગ્યું કે શાંતિનું સાચું ટકાણું પોતાનો પુત્ર જ છે, એટલે ૧૬૧૩માં તે તિરુવલ્લભાદ્ય આવ્યાં; એ પછી થોડે વખતે એમના નાના ભાઈ આવ્યા. માતાએ કપાય વચ્ચે ધારણ કરી આશ્રમની બધી વિધિઓ નિરૂપ્ત રીતે કરવા માંડી. ૧૬૨૨ના. મેમાં એમને સખત માંદગી થઈ ને ૧૬મી મેના રોજ અવસાન પામ્યા ત્યારે મહર્ષિ એમને પ્રાર્થના બેસી એમને આધ્યાત્મિક સાંત્વન આપી રહ્યા હતા.

મહર્ષિની રચનાઓમાં 'હૃદાહુ નારપાહુ' ને, સર્વશ્રેષ્ઠ ગાળી સકાય. હિંદુધર્મનાં છ દર્શનોમાંથી કોઈપણ એકના બોલ નીચે દર્શાવે જવાની એમણે એમાં સાદું ના પાડી છે. સાથે તરફ લઈ જતો ચિંતનનો કોઈ પણ પ્રકાર તેમને મન ધર્મે તથા તત્ત્વજ્ઞાન બંનેથી કમ્ય છે. એટલે 'હૃદાહુ નારપાહુ' ને વાર્તાવિક રીતે 'શ્રી રમણહૃદયમ' જ કહી શકાય.

અઠણાચળની ટેકરીની તળેટીમાં, તિરુવલ્લભાદ્યથી એકાદ માઈલ દૂર મહર્ષિનો આશ્રમ આવેલો છે. એક વખત કેટલાક ચોરો ત્યાં આવી લાગ્યા ને બારીઓ ભાંગવાનું શરૂ કર્યું. ભક્તોએ મહર્ષિને બહુ કરી એટલે તે બોલ્યા, 'આવવા દો, એમનો વેરા એમને ભજવવા દો'. ચોરોએ આજ લગાડવાનું વિચાર્યું એટલે મહર્ષિ બોલ્યા, 'આજ બાત લગાવવાની નરૂર નથી. અમે બહાર નીકળી જઈએ છીએ અને આ બધું તમારું જ છે એમ સમજો.' એમ કહી તે પોતાના સાથીઓ સાથે બહાર નીકળતા હતા ત્યાં એક ચોર એમના ઠાળા સાથળ પર સખત ફટકો માર્યો.

મહર્ષિએ તરત જમણે પગ આગળ ધર્યો અને કહ્યું, 'એ આટલાથી પણ સંતોષ ન થયો હોય તો બીજા પગ પર પણ લગાવો.' એમનો જન્મજીવિક શિષ્ય શુદેસામાં આવી જઈ લોકાનો સંજીવો ઉપાડ્યો તેને વારતાં મહર્ષિએ કહ્યું, 'આપણા હાંત તમે ક્યારેક જીવ કચરાઈ બચ છે એટલા માટે શું આપણે હાંત પાડી નાખીએ છીએ?'

આજે તા મહાનાડના એ તપસ્વીની આધ્યાત્મિક પ્રભા કરા બેદગાવ પિના એમનો આશ્રય લેનાર બધાને નવાડે છે. દિવસના કોઈ પંજી કલાકે સસારનાં તોફાની સાગરમાં અકકવાએલાંઓ બારતની ઋષિસુદિના એ અનુવંશજના હાંત હાંતેલા બારામાં આશરો મેળવે છે.

શ્રી ગમનેદ્રનાથ ઠાકુર અને તેમની ચિત્રકલા આજથી સાતત્યાક હાથકા પર મોટા મોટા લોકો ન્યારે માત્ર જિતાઈ સંધરવા સરકારની ખુશામદ કરવામાં કે હલકા આમોદપ્રમોદ ને ભોગવિલાસમાં જ નિદેશીનું અહો-

કે જે શાખા સૌ પહેલાં ચન્દ્રેશકૃષ્ણ પર પડેલી જનાવે તેને ૨૦૦૦૦ પૌંડનું દંનામ એ આપે! પહેલેથી નહિ; ત્યાં પહેલેથી પાંચે આ પૂરેથી પર દંનામ લેવા આવે!'

આનું જ દંનામ 'દેવ્ય' એટલેથી એકે સાધવું છે. તેથી ૫,૦૦,૦૦૦ શાંકના પુરેશકૃષ્ણને ભંદરે થયું છે. એ મેળવવા માટે તમારે કાંઈ મોઢ પાર પડેલિયાની કડાકર કરવાની નથી રહેતી. માત્ર મંગળદા મોઢ પર જે વ્યક્તિ ધારવામાં આવે છે તેની સાથે પૂરેથી પરથી સંદેશ થી રીતે ચલાવી સમજાવે એ દિહમત તમારે સોની કાઢવાની. એ માટે કેટલાં કડાંમળાજ એવું કામ કરી રવાં છે એ તમે કદાચ નહિ ભણતા હો. અને કેટલાકે તો 'એટલેથી' એ દંનામ છતવા પેલાની રહીસહી મિલકતોમાં દીવાળાંયે કૂંધી દીધાં છે. એક વિદ્યુતચાકીએ પેલાની સખણ મિલકત જમાવે પર એક બોમ્બિક ખાસે. ખાસી તેમાં અતિપ્રસારિત સારેહાંદે મોકલવા પાછળ જરૂરી નાખી, પણ પછી એને ખાતરી રહી કે મંગળનિવાસીએ કાં તો દંધા નબરવાળા હતા, અથવા તો તેની સંસાની તેમજ અવજા કરતા હતા. એ દંનામ પ્રાપ્ત કરવા કેટલાક તો કેવું આંધળું મુશ્કારી દે છે, એ એટલા પરથી માલુમ પડેશે કે એક શાખે તો મંગળ પર પહેલેથી ત્યાંના નિવાસીઓના અવાજની પોતે રેકોર્ડ ઉતારી આવ્યાનું ભંદરે કહું છું. અને એ રેકોર્ડે વમાનવામાં આવી ત્યારે જાણુ કે એ બીજું કંઈ નહિ પણ મેની-મેથેડિક શીધા વગર ગોલડેશન કાવતા હાંની ઓસો હતી.

કેવલ અદિગત સોસાયટીનો એક બેન'મેષ મશિન-શાસ્ત્રી વળી પેલાની પાછળ એનું જ ૫ સાળ શાંકનું દંનામ મૂકેતા મથો છે અને તે હજુ કોઈએ પ્રાપ્ત નથી કર્યું. એ મશિનશાસ્ત્રીનું નામ થમો. એના તમારે માત્ર એ પેલાને નામે 'Theorem of Thermo' યાદ અપાડે છે એ સાબિત કરવાનું રહે છે. પરંતુ કુનિયાના મુદેદા મશિનશાસ્ત્રીએ પણ થમોનું હાંસલ સમજી છે એ કમજ કરના છતાં તે સાબિત નથી કરી શકતા.

આ કુલકરમેરક હનામેની વાત નીકળી છે તો એવા એક પુરાણ હનામને કહેણ પણ કરી શકે. એ દંનામ હાંકેલા કેન્દ્ર પરમજ્વાના એક એકતે કાઢેલું. સૌ પીંડનું એ દંનામ કાઢવા પાછળ એક વિચિત્ર માનવના એ રહેલી હતી કે પ્રયોગ, કુદરતી રીતે કરી નથી મરતો. એટલે એણે કુદરતી રીતે મરેલા અર્ધાનું સાળ કાઢી આખારને એ બહિષ્કારની ભંદોરત કરી. પછી તો જાણું જ થુંકે જોઈ આંટાં આડાં મરાઈ અધિદાંનાં મુદ્દાં કેન્દ્રમાં રરતે પછી ચૂક્યાં. એ મુદ્દાંનાં મંગે પછી પેલાને પરમેા જતાંએ તે શંખજાળો કાઢી નીકળ્યા. પરિણામે એ બિચારા મિજાસુ એકતેને બધાં મુદ્દાંનાં આક્રિંને ચાલત તરિકે ચોટી ચોટી રકમ આપવા ઉપરાંત 'એસાઈઝ કોર્ટે' પણ ૩૦૦ પૌંડની બોદિખા રકમે હાંકેલીએ આપી સંતોષવી પછી.

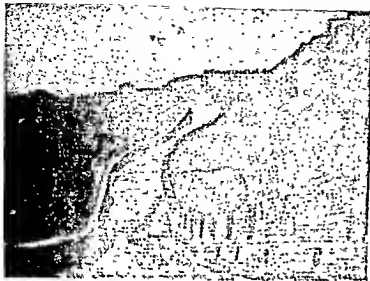
ચીનની મંત્રાલય દીવાલ

વચનમ જે દબર વરસતી ચીન એવા મોટા વિદેશ-વાળા રાષ્ટ્રનું રક્ષણ કરી રહેલી મંત્રાલય દીવાલ વિષે જણાવે સંખ્યાનું દરો, પરંતુ તે દીવાલના વિસ્તાર, રચના તે કદ વિષે સારા પચાસ પાસાં કોણેએ દરો. એ દીવાલના આકાશવજા વગાંની નવતરી રચનામાં નરે તો તેની લંબાઈ પંદરસો માઈલ એટલી ઘાલ અને એ સીધી ચીટીમાં તેને મૂકવામાં આવે તો હાલ રહેરશી છેક મિસરમાં આવેલા એલેક્ઝાન્ડ્રીયા સુધી પહોંચે. એને અટકાઈ કાઢવામાં આવે છે કે આ મંત્રાલય દીવાલના પટવરમાં જે કાટ (Material) વાપરવામાં આવ્યા છે તે જ કાટની મદદ વગે આપણી આ પૂરેથી આવસાસ-ખાખર વિચુકત ડબર આક કૂઢ કોપી નેમજ તમુ કૂઢ બની દીવાલ બંધાઈ રહે. આપણે એક કપર અને પૂરેથી વરકે કુરબોની મદદ વગે એવા પ્રવાન કરીએ તો કાજ આપના માનવીએએ બાંધેલાં બાંધકામમાંથી માત્ર આ મંત્રાલય દીવાલ જ દિશિયર શકે રહે.

હા. પૂર્વ ગ્રીસ કોશમાં આ દીવાલની રચનાને પહેલપ્રથમ પચાસ ચીનના કાટ રહી-કુઆંમ-લીને આવેલા હતા. તેમ કરવામાં તેને લેવું જુનુ કોશને દબારી રાખ-વાને દત્તો અને સામી વાત પણ એ છે કે કોશમાં મુખી એ કાંઈ આગાદ રીતે પાર પડ્યું હતું. આજે કદાચ વર્તમાન મુખની મુલ-સામગ્રી પારો તે નાશની નીવડે.

પૂર્વ તરફ દરિયાકિનારે આવેલાં રામટેકુવાન નામના શહેરથી તે દીવાલની સાંભાત કાપ છે અને પશ્ચિમ દિશામાં આવજ વધતી વધતી ફર ફર આવેલા કાટ મુખી તે પડે-મંદી છે. રહેતામાં તે માઈલ મહત્ત કાંવા પરનેને મારેને છે, ખૂબ ડાકી ખોળીમાં પણ કોતરી પડે છે, ફરીવાર તે કાંવાજાળા પ્રદેશમાં આવે પહોંચે છે અને પણ માઈલનાં માઈલ મુખી સીધા સપાટ પ્રદેશમાં તે ફોડી નય છે. વળી પાછી આમનેજ વગાં લેતી એન્ટોમાં પેસી, કાઢ મોટા કિશા જેનું રચવ તેણે કારનું નેતું છે.

પૂરેથી પર જેનો એટો નથી એવા આ જગતના બાંધકામને બાંધતાં પંદર વર્ષે કાવ્યાં હતાં. એ બાંધકામ વખતે તમુ સાળ લેનિંગને, લાટામાં વકસાએ કડીયાંને, સપથા અનેકારને કામે લગાડવામાં આવ્યા હતા. એ જગ્યાનામાં નહિ જેવાં સાબનાની મદદથી આવા એ કાર્યને બીનમાલિદગાર માનવીએએ તેમનું એ કાર્ય કરી રીતે સંધિપાંચ આટોપ્યું હતું તમા કાંવા કાંવા પડેલાના કાંવા-નીઆ ચણાએ લઇને નડી મુકેલીએને તેમણે કેટી રીતે દબારી હતી એ કાંવાકાને કાંક મુદ્દેક છે, મરતું જે વિચરનાં બાંધકામને લગતો કાંક પણ પ્રકારનો હતોએ અત્યારે કપલમજ નથી

ઉપર-ચીનની દીવાલ. નમણી ખાલુ-ઉપર : ૨૫૦૦ હાલની કોમનનુ ૧૦૦ મિલિગ્રામ

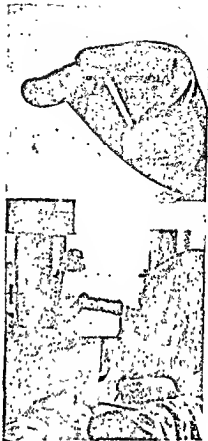
ચીનના કુઆંગ્સે એ ગ્રંથવર દીવાલના સમારસમ તરફ પાછળથી નહિ જેવું જ લક્ષ આપાનું હતું. જ્યારે જ્યારે ચીનવાસીઓને બીજા બહારના હુમલાઓની બીક લાગતી ત્યારે જ જરૂર પૂરતું સમારસમ દાઘ ધરવામાં આવતું. આજથી સગબમ પાંચસો વર્ષ પહેલાં ચિનની વંશના આદ-શાહોના સમયમાં એ દીવાલની સંપૂર્ણપણે મરામત કરા-વવામાં આવી હતી.

એ દીવાલ પાયામાં ૨૫ ફૂટ અને મથાળે ૧૫ ફૂટ પહોળા છે; તેની કાચાજી જુદેજુદે રંગેના પ્થાનમાં લેતાં ૧૫ થી ૩૦ ફૂટ સુધીની છે. તેમાં ૨૦ હજાર તો યુરતે બાંધેલા છે, અને એ યુરતે ખરી રીતે તો નાના મોટા કિશ્કાઓની ગરજ સારે એવા કુશાદે છે. તે કપરાંત તે દીવાલમાં ફક્ત હજાર તો દીવાલની જેવા આકારની પા છે.

આજે એ દીવાલની આરપાર રેલવે લાઈન લઈ જવામાં આવી છે અને એના ધોળાખેરા ભાગ અત્યારે તો ખંડિયેર જેવી જ દશામાં છે. —ત્રિભુવન વીરલગાઈ હેમાળી

રેડિયમ

એએક વર્ષ પહેલાં પદે પડેલાં પોતાને ત્યાં પહેલાં ઓસ રેડિયમ પૂરે હત્યત થઈ રહ્યું તેનો મહોત્સવ બ્રજવેશી. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સે એનો મહોત્સવ ૧૯૨૦માં બ્રજવેશી. ઝંડામાંથી નીકળતી કાચી ધાતુ રેડિયમ વડે બહુ સમૃદ્ધ હોઈ ત્યાં ૧૪૦૦૦ ટનમાંથી ૧ ઓસ હત્યત આપે છે. આને લઈને ગયા મહાયુદ્ધ પહેલાં ૧ ઓસની જે ૩૫,૦૦,૦૦૦ ડોલર કીમત હતી તે ઘડી બળને આજે ૭,૦૦,૦૦૦ ડોલર થઈ છે. એક મિલિગ્રામ (એટલે એક ટાંકળીનું ગામુર દેવાય એટલા) રેડિયમની કીમત આજે ૨૫ ડોલર પડે છે. હુનિ-યાનો રેડિયમનો કુલ જથ્થો આજ લગભગ ૫૫૦ ગ્રામ એટલે કે બે ટંચના એક ઘન ઘોસલા જેટલો છે. ઝંડાની

રેડિયમ ધરાવતી રેડિયમ સોલ્ફની બુધી; એક દીવા-સળી જેવડા કાચની કાચની નળીમાં નીચે એક મિલિ ગ્રામના લાખમા બામ જેટલું રેડિ-યમ માપી કાઢતું ઇલેક્ટ્રોનકેપ →

રેડિયમની ખાણો આશામ્સાથી ૫૦૦ માઇલ પૂર્વે 'ગ્રેટ ગ્રેર લેક' નજીક લગભગ હવવતુંલ પર આવેલી છે.

રેડિયમ એ કપા કરતાં અટકી બારે, અક્યમિત સફેદ ધાતુ છે. યુરા રંજના જુદા જુદા એવા વર્ણોમાં એ પ્રકારો છે કે એનો રંગ સગબની શકેલો મુશ્કેલ છે. એ એટલી તો ખરમ હોય છે કે તમે એને સહેજ હાથમાં લ્યો એટલે થોડા જ દિવસો પછી ત્યાં કાચના જેવા ઢાંધ પડી આમડીમાં એવાં ધારાં પડી જશે કે તે રૂઆવધાં અત્યંત મુશ્કેલ હોય છે.

ઝંડામાં રેડિયમની શોધ એ એક અકસ્માત જ હતો. ત્યાંની એલેક્ટ્રોરેડો ગ્રાસ્ટ માર્બલ્સ સિના શોધક ગિલ્બર્ટ લેલિગને ૧૯૨૮માં અપાએલા ખાણમાં એણે રેડોક્રોહોરેડો સમગ્ર નહેરે રહ્યું કે તેમના ફૂટ સમૃદ્ધ હતાં તેટલી ખાણો સમૃદ્ધ ન હતી. એણે એસાદ નવી ખાણની શોધ માટેની મંદરી માગીને એ રેડોક્રોહોરેડોની મંડળીને આશ્ચર્યમાં નાખી દીધી; પણ એથી થે વધુ આશ્ચર્ય તો રેડોક્રોહોરેડોએ તેને એ મટિ મંદરી આપીને કપલવ્યું!

એક snowblind-ખરફના તેજની પ્રકાશની અસર સામે ખરતલ બનેલી આંખોવાળા ગ્રેડાદારને સળે. ૧૯૩૦માં એક રસેજ ખર લેલિગ નીકળી પડ્યો. ખરફના વેરાનમાં અનેક સાહસો ખેડતાં એણે ખરફની ગહાર ડોકાતી એક ખડકની આરેક ટચની છાંજલી ભેળે. એ પર હથોડી મારતાં

દરિયાની ઊંડાઈ

માલુસનત સડીઆથી સાગર ખેટની આવી છે; પણ છેક ઓગળીસમી સડી સુધી તે એનું તળિયું કોઈ વિશાળ સપાટ મેદાન જેવું જ માલુસ કદી રહેલો. તે છે ૧૭૩૭ માં ઓક નામના કોઈ માલુસે રાંધા કડાવેલી છે પૃથ્વીની સપાટી જેમ દરિયામાં પણ નાનામોડા પરતો આવેલા હશે; પણ એ મરી ગયા ત્યાં સુધી તેની ઝંઝની કોઈએ વૈજ્ઞાનિક છણાવટ નહોતી કરી.

એ છણાવટનું પહેલું માન લય છે યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના નીકાદળને. ઈ. ૧૮૫૨માં લેફ્ટનન્ટ જૅક એક ઇનિયન શોધી કાઢ્યું જે વડે આટલાંટિક મહાસાગરના તળના ટેટરા, ખીણો ને મેદાનોની પહેલવહેલી મોટાભાઈ કરવામાં આવી. ત્યાર પછી બ્રિટિશ નીદળે પણ ૧૮૬૦માં ઍડમિરલ સર લીઓપોલ્ડ મેક્લિસ્ટ્રોફની દોરવળી નીચે એ કામ આગળ વધારી વરણવિદ્યા (Oceanography) નો વિજ્ઞાન આદર્શ, ઈ. ૧૮૭૨માં એલેક્સાન્ડર મેગીન 'ફેલોન્જર' એ કામ પાછળ લેધું, જેની ૧૮૭૬ સુધીની ચાર વર્ષની કામગીરીએ એટલી બધી ના લોકોત્તો બહાર આણેલી છે બ્રિટિશ સરકારે તે જુદા જુદા ૫૦ પુસ્તકકંડામાં બહાર પાડેલી!

ત્યાર પછી યુરોપનાં જુદાં જુદાં રાજ્યોએ એ દિશામાં કરેલી કામગીરી અને ઇ. ૧૮૮૫થી મોનાકોના પ્રિન્સ એમાં લેવા માંડેલા રસને લીધે અર્ધે લોકોત્તો બહાર આવી. કામગીરી તરીકે આટલાંટિક મહાસાગરના મધ્યમાં એક બ્રિટિશના આવેલી છે જે વડે એ મહાસાગર એ ઊંડી ગતિઓમાં વહેવાઈ લય છે. એવી જ બીજી બ્રિટિશના આઈસલેન્ડથી શેટલેન્ડ ટાપુઆ સુધી પથરાઈ આટલાંટિકને નોર્વેજિયન સમુદ્રથી મોખો પાડે છે. કાન્સના કિનારાથી તે ડેક કેનડા સુધી એક વિશાળ ઉચ્ચ પ્રદેશ (plateau) આવેલા છે જેના પર કેટલાક પહોડો પણ આવેલા છે.

પણ જરામાં જરા મહાસાગર તો આ આટલાંટિક નહિ પણ એશિયાની પૂર્વમાં પથરાયેલા પ્રશાંત (પાસિફિક) મહાસાગર જ છે. ઉત્તર પાસિફિકમાં ગુઆમ નામના ટાપુ નજીક એની ઊંડાઈ વધુમાં વધુ છે—૫૨૬૬ ફૂટ અથવા ૧ મીટરમાં ૬૬ ફૂટ એટલું! હુનિયામાં જગ્યામાં જાણું શિપર ગીરશંકરે (એવરેસ્ટ) ત્યાં ફરી લય તો એ પાળી એની ટોચથી ૩૦૦૦ ફૂટ ડાચું રહે! આટલાંટિકની વધુમાં વધુ ઊંડાઈ ૨૨,૭૭૨ ફૂટ છે, એટલે એમાં જે ગીરશંકર ફરે તો તેની ટોચ ૧૨૩૦ ફૂટ બહાર દેખાયા કરે. હિંદી મહાસાગરની વધુમાં વધુ ઊંડાઈ ૨૨,૬૬૮ ફૂટ છે.

સાગરતળનું આ ઊંડાણ ત્યાં ૩૦૦૦ ફૂટ અથવા ૧૮,૦૦૦ ફૂટથી વધારે વિવેરિટી હોય એ રથાનને 'ડીપ' (deep) કહે છે. આવાં બધાં મળીને ૫૭ કીન્સ અથવા વિવેરે

નોંધાયા છે. આમાંના ૩૨ વિવર તો એટલા પ્રશાંત મહાસાગર જ ધરાવે છે, ત્યારે આટલાંટિક ૧૬ અને હિંદી મહાસાગર ૫. બાકીનો એક હિંદી મહાસાગર અને આટલાંટિકના મિંચનરથાને આવેલા છે. એ વિવરોને વિજ્ઞાનીઓએ પાછા 'ફેલોન્જર ડીપ' 'આદરિફ ડીપ' વગેરે જુદાં જુદાં નામે આપેલાં છે.

વળી સાયરોની કંઠાર પર કેટલીક બેન્ચીઓ (Shelves) આવેલી છે જે થોડેક સુધી રહી પછી એકદમ ડેપ્થીંગીતરી લય છે. મેટથિટન અને આયરની કંઠાર પર આ ડેપ્થીંગી વધુમાં વધુ પહોળી છે ત્યારે ઉત્તર અમેરિકા, રથેન અને આફ્રિકાની ઉત્તર કંઠાર પર સાંકડામાં સાંકડી.

જુદાં જુદાં રાષ્ટ્રો જે મોજણી બહાળો (survey ships) નલાવે છે તે હજુ સાગરતળની વધુ ને વધુ ખાતમી બહાર આણતા લય છે.

જુદા જુદા દેશોના સ્વાતંત્ર્યદિને

હિંદુસ્તાન ૨૬ નવેમ્બર	આંદ્રપ્રદેશ ૧૨ નવેમ્બર
યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ૪ જુલાઈ	ગોવા ૩ મે
કાન્સ ૧૪ જુલાઈ	નોર્વે ૧૭ મે
ચીન ૧૦ ઓક્ટોબર	મેક્સિકો ૧૬ ઓક્ટો.
તુર્કી ૧ નવેમ્બર	ફિનલેન્ડ ૬ કીરોમ્બર
રશિયા ૭-૮ નવેમ્બર	રુમાનિયા ૧૦ મે
રથેન ૧૪ એપ્રિલ	આર્જેન્ટિના ૬ જુલાઈ
પોર્ટુગલ ૫ ઓક્ટોબર	લિથુઆનિયા ૧૬ ફેબ્રુઆરી
ઇટાલી ૨૬ માર્ચ	બોલિવિયા ૬ ઓગસ્ટ
ગ્રેસલિયમ ૨૧ જુલાઈ	મેક્સિકો ૧૬ સપ્ટેમ્બર
ગ્રીસ ૨૫ માર્ચ	બ્રાઝિલ ૧૭ સપ્ટેમ્બર
હંબરી ૧૬ નવેમ્બર	પેરુ ૨૮-૩૦ જુલાઈ

તૃણવિદ્યા

વનરપતિરાજની એક શાખા જે યાસની જાતની બધી વનરપતિની સમાલોચના કરે છે તેને તૃણવિદ્યા (Agrostology) કહે છે.

વનરપતિ પ્રાણીજનને બહુ રીતે હપયામી થઈ પડે છે. પરંતુ સખળી વનરપતિમાં તૃણ અથવા ધાસ છે બહુના વર્ગની લીલોતરી તો ઘણી અગત્યની છે. રાંગર, ધઉ, મકાઈ, રોરકી અને વાંસ વગેરે મુખ્ય તૃણકાંડો આ વર્ગમાં સમાવેશ થાય છે એ પૈરથી જણાશે કે આ વર્ગની વનરપતિ પ્રાણીસૃષ્ટિને બહુ મહત્વવાન છે.

આર્થિક દષ્ટિએ ધાસની જાતનાં તૃણોના વપરાશ ઘણી રીતે થાય છે. ઘણી જાતના ડોંટાંના બીમાંથી ખોરાક, તેજ અથવા આસવ નીકળે છે. એનાં પાન દોરના ખાવામાં વપરાય છે તથા પાનનું ખાતર પણ બનાવાય છે. એના ઘડના રેખામાંથી

ગાંડીવનું બાળસાહિત્ય

(અર્થાં પુસ્તકો સરકારી કેળવણી ખાતામાં મંજૂર છે.)

પહેલું ગુચ્છ ૩૧. આ.

બીલું ગુચ્છ

૩૧. આ.

૧ દોલ્લેટાઈની ૩ વાતો: (બાળકથાઓ) ૦-૫	૩૧ બૂલ બૂલામણી ૦-૧
૨ બટુલ: (પાંચ મુદર પરીકથાઓ) ૦-૬	૩૨ સવાકાની આપવીતી ૦-૧
૩ બીરબલનો બન્ધુ (અક્ષત કથાઓ) ૦-૮	૩૩ ખોટી ખોટી વાતો ૦-૪
૪ મૂરખરાજ: (બાળકથા) ૦-૮	૩૪ સિપાઈદાદા ૦-૨.૧
૫ નીલમ: (રસીલી વાર્તાઓ) ૧-૬	૩૫ મધપૂડો ૦-૧.૨
૬ લીમ્મ અને યુધિષ્ઠિર: (ચરિત્ર) ૦-૪	૩૬ દોલરા કાકા (વિજ્ઞાન) ૦-૫
૭ બાળવિદ્યાર: ૧ (વિજ્ઞાનની વાતો) ૦-૧૨	૩૭ સખરસ (પરચુરણ) ૦-૩
૮ જય બજરંગ: (છવન ચરિત્ર) ૦-૬	૩૮ કીર્તિસ્તંભ (ઈતિહાસ કથાઓ) ૦-૪
૯ વાંધાનું વન: (ગમ્ભીર કથા) ૦-૪	૩૯ રિક્કિરિક્કિ (નાળિયાની વાત) ૦-૪
૧૦ બટુલ દ્વાર: (વીર કથા) ૦-૪	૪૦ સારંગીવાળો (શ્રમિયન પરીકથા) ૦-૨
૧૧ બરડીપુરી: (રસીલી કથા) ૦-૪	૪૧ ખરેખરી વાતો ૦-૩
૧૨ સોનાકમારી: (પરી કથા) ૦-૪	૪૨ ગોસાળની મોજ ૦-૨.૧
૧૩ તોફાની ટીપુડો (કૃતરાની વાત) ૦-૬	૪૩ રસીદની પેટા ૦-૪
૧૪ કચુંખર: (પરચુરણ) ૦-૩	૪૪ પુસ્તકાલય ૦-૨
૧૫ કુપ્પસળી (મળતી વાત) ૦-૪	૪૫ પ્રાણી પુરાણ-૧ ૦-૩
૧૬ બાળવિદ્યાર-ભાગ બીજો ૦-૬	૪૬ લાડકાગ્યો (લેડકાગ્યો) ૦-૪
૧૭ મોતીના દાણા (રમ્ય વાતો) ૦-૫	૪૭ પ્રાણી પુરાણ-૨ ૦-૪
૧૮ એક દોલો કૃતરા (કૃતરાઓની વાતો) ૦-૪	૪૮ કુરસદ ૦-૪.૧
૧૯ કેરીનાં ભણ્યાં (રસબોધ) ૦-૩	૪૯ રેલ પાટા ૦-૩
૨૦ નવનીત (ચરિત્ર-માખણ) ૦-૩	૫૦ ગુલશાની ૦-૮
૨૧ મેઘવદન (કચુંખરનો મોડો બાઈ) ૦-૪	
૨૨ મિચ્છાઈ (બાલ નાટક) ૦-૧	ત્રીલું ગુચ્છ ૩૧. આ.
૨૩ દાદી ધંધધં ચાલે (દાદીકથાઓ) ૦-૧	૫૧ હરિજનનરી દ્વાય (આહુત કથા) ૦-૪
૨૪ બાળ હાયરી (હાયરી) ૦-૩	૫૨ વિજ્ઞાનિકા (ભાગ ૧નો) ૦-૩
૨૫ ચોપગાની ચતુરાઈ ૦-૪	૫૩ ગમ્ભીરિકા (રમ્ય) ૦-૪
૨૬ ગધેડું રાજ ૦-૧	૫૪ વિજ્ઞાનિકા-૨ ૦-૪
૨૭ રમકડાંની હુકાન ૦-૧	૫૫ કળ કથા (વિજ્ઞાન) ૦-૪
૨૮ બટુલ જમરખ ૦-૧	૫૬ " " " ૦-૩
૨૯ મકનો મસ્તાનો ૦-૧.૧	૫૭ મોરનાં પીંછાં ૩-૦
૩૦ બંગાળી બીરબલ (અક્ષત કથા) ૦-૬	૫૮ જાપાનિકા ૦-૪
	૫૯ બકોર પટેલ-૧ ૦-૩

૧૦ અલ્લસકથાઓ	૦-૫	૭૩ બકેર પટેલ-૧	૦-૩
ચોથું ગુચ્છ	૩૧. આ.	૭૪ " -૭	૦-૫
૧૧ રમુ સરદાર	૦-૫	૭૫ આતશબાહ	૨-૦
૧૨ બકેર પટેલની બીજી વાતો	૦-૪	૭૬ શાલિવાહન	૦-૫
૧૩ ગીત ગમત (રમુજ કવિતા)	૦-૩	૭૭ સુચની ચતુરાશ	૦-૩
૧૪ શાલિયાનું મંડળ	૦-૩	૭૮ બકેર પટેલ-૨	૦-૫
૧૫ બકેર પટેલ-૩	૦-૩	૭૯ " -૮	૦-૫
૧૬ કીર્તિસ્તંભ-૨	૦-૪	૮૦ " ૧૦	૦-૫
૧૭ સંતાકુડી (ગમત દ્વાર)	૦-૪	૮૧ પતંગપોથી	૦-૫
૧૮ સુગંધિકા-૧	૦-૩	૮૨ બકેર પટેલ-૧૧	૦-૪
૧૯ " -૨	૦-૪	૮૩ " -૧૨	૦-૫
૭૦ બકેર પટેલ-૪	૦-૪	૮૪ " ૧૩	૦-૬
૭૧ હુન્નરિકા	૦-૪	૮૫ " " ૧૪	૦-૩
૭૨ બકેર પટેલ-૫	૦-૫	૮૬ " " ૧૫	૦-૪

૯૬ પુસ્તકોની કુલ કિંમત રૂ. ૨૬-૮-૦ ટ. ખ. જુદું

ગાંડીવ કુમારમાળા : શૂરાતનનું સાહિત્ય

ગોરીલાનો પ્રેમ	૦૮	૧) કૃષ્ણાના પ્રદેશમાં	૦૮	૧) શિકારિકા	૦૮
ગોળીચુટિ ૧-૨	૨)	૨) શિકારિકા-૨	૦૮	૨) ચાંદા પર ચડાઈ	૦૮
આફતે મહા	૧)	૩) મોતના પંજમાં	૦૮	૩) ચીલુગારી	૦૮
લક્ષ્મી	૦૮	૪) સંકટની શોધમાં	૧)	૪) નેતીઓ સરદાર	૧૮
માયાવી દેશ	૧૮	૫) ટાંબી અને બીજી વાંતો	૦૮		

પંદર પુસ્તકોનું ગુચ્છ : બાર રૂપિયા : : ટપાલ ખર્ચ જુદું.

ચાલો

ભજવીએ

ભજવવા લાયક

નાટકનાટિકાઓનો ભંડાર

ભાગ ૧ થી ૧૨

આખા ગુચ્છના રૂ. ૭૦ : : ટ. ખ. જુદું.

અડધી કિંમતે :

ગીતાંજલિ ૧૧ — ઘોડાચોર ૦૮ — અષ્ટ

વાસદારા આરોગ્ય રા — પલટાતો — શાજ

૧૮ કૃષ્ણાની ચાર શોધીઓ શાંતી

૦-૭-૦ ટપાલ ખર્ચ સાથે કિં. ડા. નો મ. ઓ. કરવો.

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર : : સુરત અને બધા બુકસેલરો